Hajdu Tibor

A Magyarországi Tanácsköztársaság

Kossuth

Hajdu Tibor
A Magyarországi Tanácsköztársaság

AZ MSZMP

KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK

PÁRTTÖRTÉNETI

INTÉZETE

HAJDU TIBOR

A MAGYARORSZÁGI TANÁCS-KÖZTÁRSASÁG

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1969

EZ A KÖNYV

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

50. ÉVFORDULÓJÁRA

JELENIK MEG

a hősökről, akiknek sikerült,
a vértanúkról, akikbe került,
s a leckéről, a jobban megtanultról.

(GÁBOR ANDOR)

1. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA

Soha még, soha még ilyen árva csatát.
Meztelenül harcoltatok és a halálba
Lelketek is egyedül szállt. Harcos elődök
Árnya se várta ott körbe köszöntve kupával.
Régi csaták muzsikája se gőzölt
Bús haragos mámorsisakot fejetekre.
Roppant ősi legendák kürtje üvöltő
Szörnyetegekként nem taposott utcákat elétek.
Magyarok voltatok. Álmodó puszták keltve riasztók.
Meztelen eszmével, jeges űrben, árva legelsők.

(BALÁZS BÉLA: DALLÁ HALNOTOK ÍGY KELL)

Vannak napok, amikor az emberek elfelejtik megszokott gondjaikat, amelyek életüket kitöltik, és tágranyílt tüdővel szívják be a történelem levegőjét. Ilyen ritka nap volt 1919. március 21-e. Mindenki várta a változás óráját, mindenki tudta, hogy új világ születik. Nem jelentek meg az újságok a fővárosban, suttogva terjedtek a hírek. De késő este az esős utcákon fegyelmezett csapatok indultak meg, és egy akarat sugarait vitték szét az atomjaira bomlott társadalomba: kurta vezényszavak csattantak, vörös szalagos katonák és katonasapkás munkások meneteltek, a forradalom élcsapata, ugyanazok, akik az elmúlt októberben puskalövés nélkül, őszirózsával fegyverük csövén foglalták el a régi rend hadállásait. Most nem voltak virágok, de nem is folyt az utcán a bor. A nép felszabadultan éltette a kis csapatokat, amelyek katonásan, ünnepélyesség nélkül vették birtokukba a várost, őrségeket állítottak a középületek és bankok, kaszárnyák és postahivatalok, pályaudvarok, hidak, gyárak előtt.

Reggelre friss plakátok és kiáltványok borították a falakat, és mindenki tudta, mi történt: lázas elszántságot ragyogtak az új forradalom első parancsai. Kattogott a távíró: Budapest öt nyelven üzent a világnak.

„Mindenkihez! Jelentjük a világ munkásainak, hogy Magyarországon a Szociáldemokrata Párt és Kommunista Párt Szocialista Párttá egyesültek, és az egész munkásság, katonaság és parasztság nevében megteremtették a proletárdiktatúrát, amely egyetlen csepp vér kiontása nélkül átvette az államhatalmat . . ."

Már nem kísértet járta Európát. A pétervári október után másfél esztendő sem telt el és a Néva ostromlott erődeitől, a néhány hete vörösbe öltözött Kijevtől 800 kilométerre nyugatra, félúton Moszkva és Párizs között, a tavaszi szél a magasba emelte a magyar kommün zászlaját.

Honnan jött ez a forradalom? Hogyan találkozott Pannónia ősi szekere a

Hadak Útján száguldó új, vörös jelekkel? Jó sors vagy végzet, véletlen vagy rendeltetés vezette közös nyomra? Miért és hova? bízzuk a választ a történelem feltartóztathatatlan lépteire. Hogyan? erre a kérdésre keressünk feleletet.

KÉT FORRADALOM KÖZÖTT

Az 1867 utáni Magyarországon hamar uralkodóvá vált a tőkés termelés. Kapitalizálódott a mezőgazdaság, ha termelési viszonyainak feudális elemei – különösen elmaradottabb vidékeken, mint a Ruténföld – nem is mosódtak el egyik napról a másikra. A nagy- és középbirtokok legtöbbjén extenzív, elmaradott gazdálkodás folyt. A dualizmus fél évszázada megteremtette a kapitalista ipart, bár az a nemzeti jövedelemnek csak egynegyedét szolgáltatta. A nyugati termeléstől ugyan elmaradó, de főleg új ágazataiban korszerű gyáripar nem csekély állami támogatással jött létre. A hagyományos élelmiszer- és könnyűipar mellett a nehézipar az ipari termelés értékének több mint 40%-át adta. Az utolsó békeévben a közel egymilliós munkáslétszámnak valamivel több mint fele a gyáriparban dolgozott. Nem egész félszáz év alatt 20 000 kilométer vasútvonal épült.

A gyors fejlődés nem szüntette meg a magyar ipar elmaradottságát Ausztriával szemben. A termelékenység, a szegényes munkabérek ellenére alacsony volt, az ipar nem tudta felvenni a mezőgazdaságból kikerülő munkaerő-felesleget. A gazdasági fejlődéstől messze elmaradt a politikai felépítmény. A Habsburg-monarchia a nemzeti elnyomás és függőség rendszere volt. Európa egyetlen országát, ahol a két uralkodó nemzet együtt sem tette ki a lakosság többségét, még a németség és a vele formailag egyenjogú magyarság ellentétei is bizonytalanságban tartották. A már létrehozásukkor szűk 1867-es keretek fél évszázadon át változatlanok maradtak, kiáltó ellentéteként a szláv és román nemzetek rohamos fejlődésének. Így az 1914 előtti Európában a modern történelem egyik mozgató rugója: a nemzeti érzés, csupán itt elsősorban szétható erő.

Mivel a Monarchia egységét csak az erőszak biztosíthatta, a nemzeti kérdésben uralkodó kényszer feltételessé és alapjában véve illuzórikussá tette a más téren elért politikai haladást is. Ha Oroszország a népek távoli börtöne volt a Nyugat szemében, Ausztria–Magyarország – a nemzetiségek Európa közepére kiállított kalodája. Ferenc József osztozott Tisza István nem alaptalan aggodalmában, hogy a Monarchia korhadt épületét már csak vaskapcsokkal lehet összetartani.

Az első világháború előtti Magyarország megérett a forradalmi változásra: a nemzeti elnyomás és függés, a feudális vonásokkal ékes, grófok és dzsentrik álmait őrző államgépezet, az egészségtelen földbirtokviszonyok, a féktelen kizsákmányolás likvidálására. Egyre feszültebbé váltak a társadalom ellentmondásai: a technikai haladás és az ósdi életforma, a növekvő városok és isten

háta mögötti falvak között. A fővárosban a lakosság rohamos szaporodása elnyelte a liberális községpolitika olajcseppjeit. A forradalom potenciális bázisa megvolt: a munkásság, a parasztság, a demokratikus polgárság és az elnyomott nemzetek. A parasztságot politikai szervezetlensége, szétaprózottsága, elesettsége képtelenné tette a forradalom kezdeményezésére, de óhajtotta a változást, természetes szövetségesül kínálkozott a régi rendre támadó bármelyik osztálynak. A kiegyezés öröksége gúzsba kötötte a nemzeti törekvéseket; mivel a különböző nemzetek függetlenségüket, a polgári nemzetállamot csak egymás rovására vívhatták ki, egymás ellen feszülő energiájukkal egyensúlyban tartották az elkorhadt rendszert. Önálló kezdeményezésre csak akkor válhattak képessé, ha az egyensúlyt valami felborítja. A forradalom csak a polgárság vagy a munkásság táborából indulhatott vona ki, de erre az első világháború előtt nem került sor.

Nem adhatunk egyértelmű választ arra a kérdésre: milyen forradalom volt napirenden az első világháború előtt Magyarországon? Polgári forradalom, amennyiben bőségesen lettek volna megoldásra váró feladatai. De mi történik, ha a polgárság, a kispolgári tömegek nem kezdeményezik? Csak a XIX. század vallása: az evolucionizmus – és a szociáldemokrácia, a XIX. század szülötte – hitt a fejlődési sorrend betartásának szükségszerűségében. A XX. század megmutatta, hogy ha a polgárság valamely okból nem mozdul, a proletariátus kezdeményezheti és vezetheti a forradalmat, amely siker esetén hamarosan szocialista forradalomba nőhet át. Más kérdés – amiről viszont a legutóbbi időkig igen sok kommunista feledkezett meg, noha Lenin az Októberi Forradalom után ismételten hangoztatta –, hogy a feudális maradványokkal, nemzeti elnyomással terhelt államban győző szocialista forradalomnak kötelessége következetesen végrehajtani a polgári demokratikus forradalom feladatait is.

A háború előtt a munkásság nem lépett a forradalom útjára, egyrészt, mert az SZDP vezetői a polgárságtól várták a polgári demokrácia kivívását vagy legalábbis az e célért küzdők összefogását, másrészt, mert a forradalmi érzelmű munkások harca elszigetelt lett volna. A polgárság viszont nemcsak hogy nem volt forradalmi, különböző csoportjai közös nevezőre sem kerültek Bécscsel és az arisztokráciával szemben. Idegen és vegyes származása, a társadalom merevsége, a fejlődés különböző akadályai következtében a polgárság politikai érettsége és szerepe elmaradt gazdasági jelentősége mögött. Saját politikai egységét sem tudta kialakítani, viszont a nemesi és polgári eredetű uralkodó osztály csúcsai közeledtek egymáshoz. Az ország gazdagságának legnagyobb részén a nagybirtokos arisztokrácia, az ezerholdasok kasztja és a század elején kialakult finánctőke 50 családja osztozott. A nagy- és középbirtok között érdekellentét állt fenn: a tízezer holdak gazdái bankkölcsönökkel, birtokuk fejlesztése nélkül is biztosítani tudták fényűző életmódjukat, az 500–1000 holdas dzsentribirtok extenzív művelés mellett nem volt versenyképes a latifundiumokkal, a 100–200 holdas úri birtok nem tudott lépést tartani a szerényebb igényekkel élő, rokkanásig dolgoztató és dolgozó gazdagparaszti réteggel, amelytől, védekezésképpen, a társadalmi életben gőgösen elzárkózott. Az

„agrárius" középbirtokos a fennálló viszonyok konzerválásának híve, az arisztokrata családok legtöbbje viszont Bécshez igazodik, ahol találkozik a nagyrészt idegen eredetű fináncoligarchiával, amely elsősorban a behatoló külföldi, főleg osztrák–német tőke hordozója, közvetítője, s csak a háború előtti években kezd annak ifjabb partnerévé emelkedni. (A századfordulón a magyarországi részvénytőke 60%-a volt külföldi kézen, 1913-ban – kimutathatóan – már csak 36%-a.)

Tisza István – 1910–1917 között a magyar politikai élet koronázatlan uralkodója – tudatos képviselője volt a nagybirtok és a fináncтőke osztályszövetségen túlmenő egybeforrásának. Ezzel elérte, hogy a gazdasági fejlődés megkövetelte lassú polgárosodás nem járt érdemleges demokratizálással. A pénzarisztokrácia nem kívánt a politikailag amúgy is éretlen közép- és kispolgárságra támaszkodni, ezek viszont önállótlanságukban jórészt a hagyományos Függetlenségi Pártot támogatták, ha nem a kormánypártot és csak kevesebben Vázsonyi mérsékelt, óvatos Demokrata Pártját vagy a Függetlenségi Párt radikálisabb szárnyát.

A háborút megelőző években a nagybirtok a politikai fejlődés gátja, a gyorsuló erjedés ellenhatásaként erélyesebben töltötte be konzerváló szerepét, s ridegebben bánt a polgári értelmiséggel, mint az 1905–1906-os válság idején. A nagytőke, amelynek egy része a század első éveiben kacérkodni kezdett a haladó polgári intelligenciával, ha nem is a parlamentáris politika, de a kultúra, a társadalomtudomány terén, végleg lemondott arról a lehetőségről, hogy a polgári demokratikus átalakulás táborának élére álljon. A lassan kifejlődő nemzetiségi burzsoáziát, a papjai köré gyülekező román–szláv intelligenciát nemcsak hogy elhanyagolta a nagytőke, de gazdasági és nemzeti politikájával ellenségévé tette, elzárkózásával egy ellenpóluson tömörítette. Így a következetes progresszió fő képviselője a döntés kivívására gyenge munkásmozgalom maradt.

A háború, amely kiváltotta a kapitalizmus általános válságát, földcsuszamlást idézett elő az Osztrák–Magyar Monarchia düledező építménye alatt is. Az első világháborúban a nemzetközi kapitalizmus halálos sebet kapott, ami nem akadályozta meg legbuzgóbb hívei által sem remélt másodvirágzását. A háború közvetlen eredménye azonban nagyon eltérő az egyes tőkésországok számára. Az elodázhatatlan krízisben szenvedő államokat annyira kimerítette a háború, betegségeiket annyira felfokozta, hogy el kellett pusztulniok.

Ilyen állam volt az Osztrák–Magyar Monarchia is. Hadba lépését az a felismerés vezette, hogy a fejlődő szomszéd államok egyre nagyobb vonzerőt gyakorolnak a Monarchia nemzetiségeire, hiszen a szarajevói gyilkossággal a nagyszerb nacionalizmus mondott nemet a Monarchia átformálására, megreformálására. Ezt látva a magyar polgárság és nemesség különböző csoportjai végképp elvetették a forradalmi jellegű változás leghalványabb gondolatát is, mert a megrázkódtatások a történelmi Magyarország széthullását, hegemóniájuk végét, a nemzetiségek felszabadulását eredményezhették. A nemzetiségek vezetői viszont a Monarchia vereségét remélték – ugyanezért. Joggal, mert az ural-

kodó körök kényszerhelyzetükben a gyengébb fél oldalára álltak. Aktív fellépésre azonban 1917-ig a szláv és román nacionalisták sem szánták el magukat. A nemzetiségek szabadságvágya mindenesetre az eljövendő forradalom tartalékává lett.

A hosszú háború teljesen tönkretette a Monarchia berozsdásodott gépezetét. Az erőforrások kimerülése, a politikai, gazdasági és katonai krízis állandósulása kétségbeesett szükségintézkedésekre késztették a hatalom birtokosait. Ezek segítségével sikerült annyira összedrótozni a Habsburg-birodalom abroncsait, hogy nem hullottak szét az általános összeomlás előtt. Elsősorban a nemzetiségekkel szemben alkalmaztak drasztikus rendszabályokat: lapjaikat elnémították, a legcsekélyebb gyanú is elég volt a tömeges internálásra, a hadműveleti területeken a „kémgyanúsnak" nyilvánítottak kivégzésére. A cenzúra korlátozta a magyar sajtó szabadságát is, a háború ellen írni vagy beszélni bűncselekménynek számított, a kormánypárt a hadviselés érdekei nevében a magyar nemzeti érdekek megalkuvás nélküli hangoztatását is üldözte. Ezért volt kénytelen a Károlyi-csoport 1916 nyarán kiválni a németbarát Apponyi mögött tömörülő Függetlenségi Pártból. Tisza politikája eredménnyel járt 1917-ig, de oly mértékben elviselhetetlenné és provizórium jellegűvé tette a rezsimet, amelyben az addig is megoldatlan ellentmondások robbanásig feszültek, hogy azok a vég pillanatában a láncreakció erejével vetették szét.

Az ipari munkásságot a háborús nyomor szülte elkeseredés az első években inkább demoralizálta, mintsem forradalmasította volna. Az SZDP opportunizmusa felháborította, de el is kedvetlenítette a munkásomozgalom legjobbjait. 1916 végén meghalt Ferenc József, és ifjú utóda pacifista gesztusai, Tisza menesztése, a parlamenti, úri ellenzék kormányának kinevezése talmi, hamar hervadó reményeket ébresztettek. Hiába írta Tóth Árpád szép ódáját „az ifjú Caesarhoz":

Rád néz és epedőn felpiheg a Remény
S halvány ajkaihoz édes arany szavú
Kürtöt: új örömöt zengni szorítana,
Hadd nyomná el a tompa jajt!

A tompa jajt Ludendorff kardcsörtetése nyomta el, amitől az ifjú Caesarnak inába szállt kezdeti bátorsága. Annál igazabb reményt, tartósabb támaszt nyújtott a szenvedő népek vágyainak 1917 oroszországi forradalma. Már Február is; de még inkább Október.

1917 novembere fordulat volt a háború történetében és az emberiség történetében: a legnagyobb hadviselő országok egyike a béke útjára lépett és a szocialista forradalom távoli utópiából kézzel fogható lehetőséggé vált. A munkásság 1916-ban még ritka fellépései mind elszántabbak lettek; az orosz Október után áthatotta történelmi hivatásának tudata, és kész volt a forradalom élére állni. A közeledő forradalom jellege tisztázatlan volt. A munkások és az orosz forradalom energiájával feltöltve hazatérő hadifoglyok nem akartak a

szocialista forradalomnál kevesebbet, de mivel a béke vágya lassan egyesítette az egész népet, magyarokat és nem magyarokat, a munkásságnak pedig nem volt országos forradalmi szervezete (az SZDP nem akart forradalmat, még kevésbé proletárdiktatúrát), így az érlelődő felkelés szükségképpen általános, demokratikus megmozdulássá vált, a békéért és a nemzeti függetlenségért, a Habsburg-uralom és a német szövetség ellen.

1917-ben megszaporodtak a sztrájkok, egy év alatt négyszeresére: 200 000 fölé emelkedett a szakszervezetek taglétszáma, megnőtt a munkásmozgalom, az SZDP politikai tekintélye. Az SZDP vezetősége ezt arra használta fel, hogy elismertesse magát mint egyenrangú szövetségest a politikai változásokra törekvő demokratikus polgári pártokkal. A munkásságból viszont, 1918 januárjában, a breszti béketárgyalások, a német delegáció agresszív viselkedése okozta felháborodás napjaiban kitört a hosszú évek óta visszafojtott keserűség. Az 1918 januári sztrájkkal — ellentétben a pártvezetőség koalíciós politikájával — olyan útra lépett, ahová sem a megfélemlített nemzetiségek, sem a szervezetlen magyar parasztság, sem azok, akik katonai fegyelem alatt álltak, nem követhették, a polgárság pedig nem is kívánhatta követni. A szövetségesek nélkül, az orosz forradalom védelmében és nevével sztrájkoló munkások előtt a szocializmus perspektívája világolt. A pártvezetőség éppen ezért ellenezte a sztrájkot, mert a győzelmet nem látta lehetségesnek, viszont az önálló, osztályharcos forradalmi fellépés elriaszthatta polgári szövetségeseit.

Az 1918 januári sztrájk a központi hatalmak országaiban sikerrel járt, mert minden korábbinál hatalmasabb demonstráció volt Szovjet-Oroszország és a béke ügyéért, de eredménytelenül végződött a résztvevők célját tekintve. „Az általános sztrájkba a munkásság azzal ment bele, hogy ez nem általános sztrájk, hanem magyar forradalom lesz" – mondta az 1918 februári SZDP-kongresszus egyik munkásküldötte. Lenin a közép-európai forradalmak kezdetét vélte látni a januári demonstrációban s nem éppen alaptalanul; az ősszel beköszöntő összeomlást azonban nem a proletárdiktatúra követte, mint január után várni lehetett volna, hanem a nemzeti demokrata törekvések győzelme. A vezető, forradalmi szervezet és szövetségesek nélkül támadó munkásság januárban magára maradt; pártja, az MSZDP, osztrák és német partnereihez hasonlóan, túlságosan kisszerű volt a forradalmi lehetőség megragadásához, a kormányok pedig elég okosak (és gyengék, kimerültek), hogy véres megtorlás helyett csillapító gesztusokkal érjék be. A munkásság többsége beletörődött a vezetők bizonykodásába, hogy önmagukban támadva csak elszigetelődnek.

1918 októberig a munkásság nem indított hasonló általános támadást. Az 1918 júniusi általános sztrájk csak tiltakozás a félelmében meggondolatlanul kapkodó államapparátus brutalitása ellen. Az elszántak kis csoportjai, az orosz példát hirdető, magukat magyarországi bolsevikoknak valló baloldaliak, akiknek jelentős részük volt a januári sztrájkban, maguk sem kezdeményeztek nyílt tömegfellépést októberig. A másik aktív forradalmi erőt, a nemzetiségeket ugyancsak saját – polgári és részben szociáldemokrata – vezetőik tartották vissza, miután 1918 tavaszán már nem volt kétséges a háború kimenetele, s a

nacionalista szervezetek a Nyugat győzelmétől, a „wilsoni békétől" várták a függetlenség elnyerését, a bolsevizmussal fenyegető forradalom nélkül. Ez utóbbitól féltek a magyar baloldali polgári pártok is.

Az 1918 októberében megalakult Magyar Nemzeti Tanács legális úton szerette volna átvenni a kormányt, részben, mert félt, hogy a forradalom túlmegy a polgári demokratikus célokon, részben ezzel remélve megelőzni a nemzetiségek önálló fellépését, s elnyerni a polgárság támogatását. Politikája nem járt sikerrel, a szüntelenül ingadozó és véleményét változtató király addig húzta az időt, míg a katonai összeomlás megkezdődött és a prágai, zágrábi forradalom megelőzte a budapestit. A spontán megindult, a feléledt forradalmi munkáscsoportok és az illegális katonatanács segítségével győzedelmeskedő budapesti forradalomban végül részt vett a Nemzeti Tanács, és átvette az államhatalmat – utólagos királyi kinevezéssel. Mivel Magyarországon a kapitalizmus már a háború előtt összefonódott – a háború alatt részben össze is olvadt – az arisztokráciával és a Habsburg-bürokráciával, a burzsoázia nemcsak a gazdasági, a politikai hatalomnak is részese volt. A polgári forradalom tehát – a függetlenség kivívása mellett – nem annyira új osztályt segített hatalomra, mint inkább radikálisan megváltoztatta a régi arányokat. A hitbizományok urai háttérbe szorultak, a Habsburg-bürokrácia a független magyar államba szívódott fel, megnőtt a kispolgárság, a demokratikus tőke, a „középosztály" szerepe, de a bankok, a nagyburzsoázia, a középbirtokos réteg jelentősége nem csökkent. Utóbbiak – miután a háborúban erősen kompromittálták magukat –, a számukra nehéz időket a kispolgári demokrácia és a németellenes orientáció népszerű képviselőinek háta mögött akarták átvészelni, anélkül, hogy hatalmukról lemondtak volna. Akár az arisztokrácia, amelynek fő gondja birtokai megvédése volt a parasztok földéhségétől.

A forradalomhoz, amelyet a munkások és katonák vívtak ki, azonnal csatlakozott a parasztság. November első napjaiban valóságos parasztforradalom játszódott le, amelynek mélysége és kiterjedése nagyobb volt, mint a szomszéd országok bármelyikében. Ez a parasztfelkelés előzte a csendőrség nagy részét, a községi jegyzőknek mintegy harmadát, a régi államapparátus egyéb szerveire is súlyos csapást mért. Az összefogásig, az egységes fellépésig azonban nem tudott eljutni, így a magyar- és németlakta vidékeken november közepétől elcsendesedett, a nemzetiségi területeken pedig a nemzeti függetlenségi harc részévé vált.

A népfelkelés polgári demokratikus forradalomba torkollott, polgári demokratikus kormányt segített uralomra. A munkásság kezdeményező és döntő szerepet játszott a forradalom győzelmében. A régi rendszer veresége és hadseregének felbomlása után nem volt olyan erő, amely megakadályozhatta volna, hogy a munkásság a parasztsággal összefogva, az egész nép támogatásával létrehozza a forradalmi demokrácia diktatúráját. Azonban a munkásság forradalmi lendülete forradalmi szervezet nélkül, a pártvezetés ellenére, nem volt elég a hatalom megragadásához. Így be kellett érnie a polgári demokrácia rendszerével, a köztársaság kikiáltásával, bár korántsem elégedett meg ennyi ered-

ménnyel. A Nemzeti Tanács kormányának hatalma azonban csak ideiglenes, viszonylagos és részleges volt. Részleges, mert már 1918 november közepén megkezdődött a délszlávok, románok és szlovákok elszakadása. Viszonylagos, mert a forradalom győzelme után létrejöttek a nép közvetlen akaratát kifejező hatalmi szervek: a munkás, katona és nemzeti tanácsok, amelyek saját üzemükben, csapattestükben, községükben és városukban az esetek többségében a hivatalos szervekkel párhuzamosan intézkedtek, és így néhány hónapra egy sajátos típusú kettős hatalom jött létre. Ideiglenes, mert a munkások és parasztok osztályharca is csak egy időre tompult el, s az antagonisztikus osztályok összecsapása hamarosan felmorzsolással fenyegette a közöttük lavírozó, közvetíteni próbáló Magyar Nemzeti Tanácsot és kormányát.

Magában a Károlyi-kormányban kezdettől fogva nagyon különböző elképzelések éltek a forradalom jövőjéről. A kormányt lényegében a Magyar Nemzeti Tanács pártjai alkották: a Károlyi-féle Függetlenségi Párt, Jászi Oszkár Országos Radikális Pártja és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. E pártok egyike sem kívánt a tőkés rendszer alapjaihoz nyúlni. Az állami és gazdasági élet feudális maradványait le akarták nyesegetni (noha ennek mértékéről minden miniszter más-más nézetet vallott), polgári demokráciát kívántak, mérsékelt földosztással és jelentős szociális, kulturális reformokkal. Ragaszkodtak a frissen kivívott függetlenséghez és az ún. történelmi Magyarország menthetetlen területi integritásához. A Károlyi-kormány radikális polgári kormány volt, amely a polgári rendet védelmezte általában, de nem a nagytőke konkrét érdekeit. A polgári demokrácia döntő tényezője többnyire a legnagyobb gazdasági erőt jelentő nagytőke, még ha a kormányzást át is engedi másoknak. Az őszirózsás forradalom demokráciája azonban nem a nagytőke bonyolult, nyílt és rejtett hatalmi apparátusára épülő politikai forma volt, hanem a tőke és a munka, a földbirtokosok és a parasztok, a magyar, román, szláv, német nemzeti törekvések harcának pillanatnyi erőviszonyain alapuló átmeneti kompromisszum.

„Ezek a pártok nem képviseltek speciális osztályérdekeket, hanem a magántulajdon rendjét általában" — írta Kun Béla a kormány polgári pártjairól –, míg „a meglevő hatalmat voltaképpen a Szociáldemokrata Párt tartotta a kezében, anélkül, hogy ez a hatalom ezáltal megszűnt volna a burzsoázia érdekében valónak lenni. A munkásosztály uralmát a Szociáldemokrata Párt kormányon léte . . . éppoly kevéssé jelentette, mint Károlyi Mihály gróf köztársasági elnöksége a nagybirtokosokét." Károlyi a nemzeti egység illúziójának politikáját reprezentálta. Követőivel együtt abban hitt egy ideig, hogy jobb- és baloldali ellenzéke egyformán belátja: a társadalom fejlődési igénye kevesebbel nem érheti be, többre nem képes, mint amit ők terveznek. Valóban, néhány napig ezt lehetett várni, a köztársaság kikiáltása (1918. november 16.) körül, amikor a parasztmozgalmak már elcsendesedtek, a nemzetiségek még csak kezdtek szerveződni, a dezorientálódott munkásságra hatott a „Népszava" csillapító hangja, a rosszabbtól félő régi rend pedig egyelőre örült, mert nem állították fel a guillotine-t, az erre helyzeténél és hagyományainál fogva nagyon alkalmas

Vérmező közepén. A késői nosztalgia a forradalomnak mind az öt hónapját beboríthatja e néhány nap őszvégi csendjével, de a forradalom ellentétei november utolsó napjaira ismét előtérbe kerültek, s akkortól válság válságot követett, egészen a legnagyobbig: a bukásig.

Már az első kormányválságban az éledező ellenforradalom csapott össze a forradalom polgári kereteit szűknek érző munkásokkal és katonákkal, noha a viták a kormányon belül folytak, és ott jött létre a megoldás is. A Károlyi-párt többségét képviselő Batthyány Tivadar és Lovászy Márton összefogott a hivatásos tisztek exponensével: Bartha Albert hadügyminiszterrel. Bár az ellenforradalom támogatta őket, tulajdonképpeni céljuk csupán a Nemzeti Tanács eredeti programjának konzerválása volt: megakadályozni, hogy Buza Barna engedményeket tegyen a földreformterveit túlságosan mérsékeltnek tartó SZDP-nek, likvidálni a „bolsevizmust" jelentő tanácsokat és a november végén megalakult Kommunisták Magyarországi Pártját, vétót mondani Jászi és Kunfi politikájára, akik az integritás fenntartásáért készek voltak széles körű autonómiát adni a nemzetiségeknek. A Bartha–Batthyány–Lovászy triumvirátus a hatalom átvételére törekedett. A Jásziékhoz húzó Károlyit köztársasági elnöknek akarták megtenni és így kikapcsolni a kormány irányításából. Az aktív tömeggel szemben a győztes imperialista hatalmakra támaszkodva kívántak gátat vetni a forradalom továbbfejlődésének. Károlyi Wilsont szerette volna megnyerni; Bartha Franchet d' Espereyt.

A triumvirátus elsiette fellépését: az antanttal nem volt kapcsolatuk, az ancien régime, amely még nem ocsúdott fel a háborús vereségből, lanyhán támogatta, Károlyi elhatárolta magát tőlük. Jó alkalom volt ez a baloldali szociáldemokrata vezetés alatt álló, a feloszlatástól tartó budapesti Katonatanácsnak, hogy barátra és ellenfélre erős befolyást tevő fegyveres felvonulással adjon csattanós befejezést a félig-meddig lezárult kormányválságnak. A személycserék egyelőre nem jártak nagyobb politikai változással, de egy-két hétre – forradalomban nagy idő – elcsendesedett az ellenforradalom. Az 1918. december 12-i fegyveres felvonulás előkészítéséből kivették a részüket a pártalakítás nehézségeinél tartó kommunisták is, december második felében pedig már számos merész, részben sikeres akcióval hívták fel magukra a figyelmet a fővárosban és vidéken.

A KMP megalakulása fordulatot jelentett a forradalom menetében. Nem mintha az 1918 januárban alig elkezdett, októberben elmaradt szocialista forradalmat a KMP „szervezte", „csinálta" volna 1919 márciusában, titokzatos, földalatti összeesküvésekkel, Moszkvából kapott tengernyi pénzen, ahogy a Windischgraetzek, Tormay Cecilek tudni vélték s ahogy elhitette nyájas olvasóival egy-két jó nevű publicista, sőt történettudós is. Kicsinálni, kikonspirálni puccsokat lehet, népforradalmakat soha. De a Kommunista Párt kellett a forradalomhoz. Kellett egy hang, amely nem ismer félelmet, megalkuvást, nemzeti elfogultságot, meggondolásra intő szempontokat; kellett egy mágneses sarok, amely magához vonzza az új forradalom híveit; kellett egy katalizátor, amely jobb- és baloldalra bontja a sokszínű, de száz kapoccsal egybefűzött SZDP-t.

A baloldali szociáldemokraták része a szocialista forradalomban nem volt kisebb mint a kommunistáké, de több mint kétséges, hogy föllépnek-e önállóan, kezdeményezően, ha a kommunisták nem kényszerítik őket állásfoglalásra, szakításra.

A KMP megalakítását a bolsevik párt magyar szekciójának 1918 novemberében hazatért tagjai kezdeményezték. Rögtön csatlakoztak hozzájuk a korábban hazatért, bolsevik érzelmű volt hadifoglyok, a Szabó Ervin körül kialakult anarcho-szindikalista színezetű harci csoportok tagjai, a régi ellenzéki szociáldemokraták, akik már a háború előtt hadilábon álltak a kritikát csak bizonyos kereteken belül tűrő SZDP vezetőséggel. Néhány heti gondolkodás után csatlakoztak a KMP-hoz a baloldali értelmiség olyan kiválóságai, mint Lukács György, Fogarasi Béla, Alpári Gyula, baloldali munkások, szakszervezeti bizalmiak, a Hevesi-féle szocialista mérnökcsoport nagy része, sőt vidéki SZDP-szervezetek is (Salgótarján, Sátoraljaújhely).

A KMP a magyar munkásmozgalomban addig ismeretlen energiával, lendülettel és céltudatossággal fogott hozzá célja: a proletárforradalom előkészítéséhez. Bár számszerűleg messze elmaradt a forradalmi konjunktúrában sok százezresre duzzadt SZDP mögött, nem olyan nagy az SZDP túlsúlya, ha az aktív, öntudatos párttagok arányát vizsgáljuk. Ráadásul a KMP egyre növekvő hatást gyakorolt az SZDP balszárnyára, a tömegek problémáira világos választ kereső helyi funkcionáriusaira. Szervezeti kapcsolat nélkül is a KMP programját, lapját: a „Vörös Ujság"-ot terjesztette az Oroszországból hazatért százezernyi szegényparaszt a falvak végtelen sorában.

A kommunisták által kezdeményezett vagy felkarolt mozgalmak jelszavai a szocialista társadalom megvalósítására, a tőkés társadalom alapjai elleni támadásra tüzelték a munkásokat és katonákat.

Még nem ért véget az 1918-as év, mikor a munkásság keresni kezdte a szocializmus útját: a gyárakban a munkástanácsok bevezették a munkásellenőrzést, igazgatókat váltottak le, államosítást követeltek. Huszárezredek kergették el ezredesüket, a nyomorultak legnyomorultabbjai: a munkanélküliek, az állástalan leszerelt katonák, a hadirokkantak processzusai mutatták fel sebeiket a megdöbbent pesti utcán és a budai paloták előtt. Az őszirózsák elhervadtak, a kéthónapos demokrácia ismét válságba jutott.

A belpolitikai válságot nemcsak kiegészítette; meghatványozta a nemzeti tragédia. A Wilson-hit, az integritás illúziója összeomlott. Egymás után szakadtak el a szláv- és románlakta területek, magukkal sodorva az ott élő sok millió magyart is. A háborúban amúgy is tönkrement gazdasági élet egyensúlya megbomlott, kohók és bányák, gyárak és nyersanyagkészletek, raktárak és vásárlók között, a vasutak kígyózó sínei előtt sorompók emelkedtek. Az ellenforradalom, amely addig csendben figyelte, hátha nem felejti el Párizs Károlyi antantbarátságát, pacifizmusát, új bátorságra kapott, és a tehetetlen új kormányt vádolta az elődök bűneivel és baklövéseivel.

A januári kormányválság belpolitikai küzdelmeit keretbe fogja néhány külső determináns: így Kassa, Kolozsvár és Pozsony elvesztése, s ami megelőzte;

a németországi Spartacus-felkelés sikerei és veresége; a várakozás a párizsi békekonferencia megnyitására és az első ünnepélyes ülésekből merített illúziók.

A januári kormányválság tulajdonképpen azzal kezdődött, hogy Lovászy karácsony előtt lemondott, és egyben hajlandónak nyilatkozott tiszta polgári kormány alakítására. Az SZDP jobbszárnya helyeselte ezt a megoldást, mert a forradalom polgári demokratikus jellegének megszilárdulását remélte tőle, míg a munkásság egyre határozottabban követelte a párt szocialista programjának megvalósítását. Bartha utóda, Festetics Sándor gróf hadügyminiszter – miután Lovászy nem kapta meg az antant képviselőjétől, Vix alezredestől kért katonai támogatást – meglepetésszerű akciót készített elő a KMP és a Katonatanács szétverésére. Nem vitás, hogy siker esetén a kormány ellen fordul, de a „megbízhatónak" vélt csapatok megakadályozták a csínyt, s ezután Festeticsnek is távozni kellett. A Budapesti Munkástanács 1919. január 8-i ülésén a többség követelte, hogy tiszta szociáldemokrata kabinet vegye át a kormányzást. Nagy vita után sikerült ugyan keresztülvinni a pártvezetőség többségének álláspontját: a párt elégedjen meg a szociáldemokrata miniszterek számának növelésével a koalícióban, de világosan megmutatkozott, hogy a szocialista munkások többsége szocialista kormányt kíván.

A Magyar Nemzeti Tanács 1919. január 11-én Károlyit ideiglenes köztársasági elnökké választotta, ő pedig egy héttel később kinevezte a kormányt, Berinkey Dénes elnökletével. Berinkey nem volt több széles látókörű hivatalnoknál, a kormány irányítása továbbra is Károlyi kezében maradt. A szociáldemokrata miniszterek száma 2-ről 4-re emelkedett, megkapták a Hadügy- és Közoktatásügyi Minisztériumot, a kereskedelem- és iparügyi, valamint népjóléti tárca mellé. A kormányból kiszorult a Károlyi-párt jobboldali többsége, és a párt hamarosan formálisan is kettészakadt. A Radikális Párt képviselete Jászi lemondása miatt csökkent, viszont a kabinet tagja lett a Kisgazdapárt vezére, „nagyatádi" Szabó István.

Ha egyenként nézzük az új minisztereket, nem következtethetünk nagy eltérésre a kormány összetételében. Ha viszont változott helyzetét és a politikai fejlemények által meghatározott tevékenységét vizsgáljuk, a Berinkey-kormány lényegesen különbözött elődjétől. A Károlyi-kormányban kezdetben Batthyányval együtt, aki mindenekelőtt a földbirtokos arisztokrácia szemével nézte a világot, ott ült Kunfi, akit a munkásmozgalom balszárnya, ha fenntartásokkal is, a maga emberének tartott; a nemzetiségek vezetői Jásziban látták azt a magyar politikust, akivel esetleg meg lehet egyezni. A Berinkey-kormányból kimaradt a Károlyi-párt jobboldali többsége, de elvesztette a baloldali szociáldemokraták aktív támogatását is. Az új kormány a Károlyi-párt baloldalának szövetsége volt az SZDP jobbszárnyával és centrumával, a kispolgári szociáldemokraták egyesülése a dolgozó kispolgárokkal. Kispolgári jellegét erősítette a Radikális Párt és a Kisgazdapárt részvétele.

Ha voltak is ellentétek a kormányon belül – így a külpolitika, a kommunisták elleni harc és az ellenforradalmi szervezetek megítélése, az egyház és az állam viszonya, a földreform kérdéseiben – az előző kormányra jellemző ösz-

szeütközésekkel, lemondásokig éleződő nézeteltérésekkel szemben a Berinkey-kormány pártjai igyekeztek közeledni egymáshoz, egységet mutatni. Az SZDP sokkal élesebben támadta a kommunistákat, mint az ellenforradalmat, Károlyi hívei pedig azt hangsúlyozták, hogy a munkások, kisgazdák, kispolgárok érdekeit akarják védeni a nagytőkével szemben.

1919 januártól márciusig tehát kispolgári kormány volt hatalmon, ami nem jelenti azt, hogy az országban a hatalom a kispolgárság kezében lett volna. A novemberben kialakult kettős hatalom a januári kormányválság után erősödött meg igazán. A munkás-, katona- és paraszttanácsok hatalma egyfelől, másfelől a szervezkedő ellenforradalmi burzsoázia, amelyet aránylag csekély változáson átment régi államapparátus is támogatott – az igazi hatalom mindinkább ezen a két póluson halmozódott fel. A kormány hatalma viszont árnyékhatalommá fogyott, hiszen a kispolgárságnak csak egy része volt politikailag öntudatos és szervezett – egyes csoportjai pedig nem is a kormánnyal, hanem az ellenforradalommal rokonszenveztek. „A forradalom október–márciusi periódusában általában, de különösen annak vége felé, ha nem is a hatalomnélküliség állapotát élte át az ország, de a hatalomnak semmi esetre sem volt olyan jellege, mint valamely osztály kifejezett uralmának" – írta Kun Béla.

A kormányválság megoldása eredménytelennek bizonyult. Ennek fő okát nem az elkövetett politikai hibákban kell keresnünk, bár voltak ilyenek szép számmal, hanem a helyzet alakulásában. A győztes hatalmak elutasították Károlyi közeledési kísérleteit, mert Magyarország sorsa akkor már nagyjából elvégeztetett Párizsban, és a közelebbi vagy éppen baráti nexus csak megnehezítette volna a keserű pirula beadását. Egyes arisztokrata politikusok – így Batthyány veje, Esterházy Mihály gróf – azt terjesztették, hogy az antant averziójának fő oka a kormány erélytelensége a bolsevizmussal szemben. Voltak ilyen kifogások valóban, főleg francia és angol katonai körökben nem tekintették Magyarországot a bolsevizmus elleni keresztes hadjárat szilárd bástyájának, de nagyjából látták ennek objektív, a kormány szándékaitól független okait. Magyarország a vesztesek padjára került egy hosszú történelmi folyamat következtében. A kilátástalan külpolitikai szituációban a kormány elbizonytalanodott, egyre kevesebbet számított a proletárforradalom és ellenforradalom erőinek harcában.

A Berinkey-kormány végső soron a burzsoázia, a magántulajdon érdekeit védő kormány volt, ha nem is a nagytőke kormánya. Ezért helyzete megszilárdítása reményében februárban elszánta magát a KMP-vel való leszámolásra. Támogatta ebben a szociáldemokrata pártvezetés többsége is. Részben, mert irritálta őket a kommunisták térnyerése a munkásmozgalomban, amelyet monopóliumuknak tekintettek és a múltban gyengébb konkurrencia ellen is engesztelhetetlenül védelmeztek, hívták bár az ellenfelet Szabó Ervinnek vagy Várkonyi Istvánnak. Részben, mert a fennálló gazdasági-társadalmi rend kapitalista voltát tekintve az ellenforradalom kezében volt ugyan a nagyobb erő, de szervezkedése, aktivizálódása lassabban haladt, mint a KMP-é. Február 20-áról 21-ére virradóra, majd a következő napokon letartóztatták a kommunista

vezetők nagy részét, megakadályozták sajtójának terjesztését, agitációját. Egyben, Károlyi lelkiismeretének megnyugtatására, internálták az ellenforradalom néhány zászlóvivőjét.

A letartóztatások nem szüntették meg a válság okait. A kormány nem tudott segíteni a háborús nyomor növekedésén, még annak legrosszabb megnyilvánulásain sem. Ezért a KMP elleni fellépés csak olaj volt a tűzre, a párthoz új tömegek csatlakoztak, élére kiváló új vezetők álltak. Írók ajánlották fel, hogy átveszik a párt lapjának szerkesztését, az ifjúmunkások, munkanélküliek, leszerelt katonák, rokkantak, a legforradalmibb üzemek kitartottak az új forradalom néhány napra lehanyatlott zászlaja körül, sőt a baloldali szociáldemokraták, akik elítélték a rendőrségi provokációk politikáját s az erőszak alkalmazását – hiszen nem kismértékben ez utóbbi választotta el őket a KMP-től – most közeledtek a kommunistákhoz, ellenzéki álláspontot foglaltak el a koalícióval szemben.

A kormány, hogy több hónapos forradalmi ténykedését, jogalkotását legalizálja, elhatározta a választások kiírását. A választási küzdelem megindulása még jobban kiélezte az ellentéteket. Az ellenforradalom pártjai nyíltan színre léptek, megindították a választási propagandát, amelynek középpontjában a nacionalista és kommunistaellenes uszítás állt, de kijutott a „tehetetlen" kormánynak is, mert „önként" lemondott az ország határairól, „megengedi" a baloldali szervezkedést. A szocialista munkások viszont több ízben szétkergették a polgári pártok választási gyűléseit (nemegyszer a Károlyi-pártét is). Ilyen körülmények között a Radikális Párt visszalépett a választáson való részvételtől, a többi pártban megoszlottak a vélemények: nem borítják-e fel a választási agitáció során elszabaduló indulatok a koalíció egységét, ne vonják-e vissza a választást? Ez a lépés nevetségessé tette volna a nemzetgyűlés összehívását november óta halogató kormányt, ellenkező esetben viszont nem lehetett kiszámítani az esetleges következményeket.

Balul ütött ki a kommunisták hamis vádak alapján történt letartóztatása is. Törvénytelenségeket csak ott lehet büntetlenül elkövetni, ahol nincs sajtószabadság: egyes lapok, a kommunisták iránti szimpátiából vagy csak szenzációhajhászásból leleplezték a rendőrségi csalásokat és brutalitásokat, a kommunisták ellen hangolt közvélemény egy-két nap alatt megváltozott. Március 8-án Károlyi utasítására a kommunistákat politikai foglyoknak nyilvánították, majd egy részüket szabadon bocsátották. Kun Béla és társai bekapcsolódtak a féligmeddig már legálisan, Szamuely Tibor és más szabadon maradt kommunisták vezetésével működő KMP munkájába. A fogház órák alatt valóságos párttitkárságggá változott. A baloldali szociáldemokraták és egyes szakszervezetek vezetői felkeresték Kun Bélát, tárgyalások kezdődtek a forradalmi munkásmozgalom egységének megteremtéséről.

Március elején a kormány három út között választhatott: vagy levonja a konzekvenciáját polgári mivoltának és a terror fegyverét alkalmazza a proletárforradalmat követelő munkások, a nagybirtokot minden megváltás és engedély nélkül elfoglaló parasztok ellen; vagy a tömegek követelésére, ha kispolgári,

reformista, megalkuvó módon is, de megindul a szocializmus felé vezető úton; vagy megállapítja, hogy egyikre sem képes, s visszalép a kormányzástól. A kormány összetétele lehetetlenné tette az egyértelmű döntést.

Míg a szociáldemokrata miniszterek a kormányban továbbra is az osztály-együttműködés politikáját folytatták, a Párttitkárság és a „Népszava" irányítása március elejére a baloldal kezébe került. A Budapesti Munkástanács 1919. március 7-i ülése elfogadta Varga Jenő javaslatát a nagyipar, a bányák és a közlekedés államosításának megkezdésére. A kommunisták és baloldali szociáldemokraták követeléseinek hatására, mindennapi, megoldatlan problémáik terhe alatt és önnön hatalmukat érezve, a vidéki munkástanácsok, SZDP-szervezetek egymás után kergették el a polgári pártokhoz tartozó kormánybiztos-főispánokat. Általában megelégedtek azzal, ha a kormány az általuk kijelölt szociáldemokratát nevezte ki a megüresedett posztra, de Kaposvárott, Szekszárdon, Szegeden erre sem tartottak igényt, és munkásdirektóriumot választottak, amely a munkástanács támogatásával gyakorolta a hatalmat és az ellenőrzést az állami, önkormányzati apparátus fölött.

Március első napjaiban megindult a parasztság forradalmának új hulláma. Miután a baloldali szociáldemokrata Hamburger Jenő kormánybiztos és a földmunkás-szakszervezet – az illetékes miniszterek tiltakozására nem sok ügyet vetve – legalizálta a termelőszövetkezetek formaságok bevárása nélküli alakítását, ezen a megnyitott zsilipen át tört előre a szegényparaszti osztályharc áradata. Elsősorban Somogyban, ahol Hamburger irányításával a paraszti tömegekkel összeforrott forradalmárok: Latinka Sándor, Kovács Miksa, Tóth Lajos szervezték a „szociáldemokrata termelőszövetkezeteket", de erre az útra léptek Fejér, Pest és más megyékben is.

A Budapesti Munkástanács március 11-i ülése, miután Kunfi rávette a hatalom azonnali átvételét követelő baloldalt annak elfogadására, hogy be kell várni a választásokat, nyilatkozatot adott ki a szövetkezeti mozgalom mellett. Bár ilyenformán a baloldali szociáldemokraták nem vitték kenyértörésre a dolgot, már folytak a tárgyalások képviselőik és Kun Béla között. Egyik megbízottjuk, Bogár Ignác kérésére Kun Béla a pártvezetőség letartóztatott tagjainak közreműködésével elkészítette és március 11-én elküldte az egyesülés előfeltételeit tartalmazó híres levelét.

Kun Béla – annak előrebocsátásával, hogy amíg fogságban van, érdemben nem tárgyal – a forradalmi munkásmozgalom egyesülését „a forradalmi elemek közös konferenciája" összehívásával kívánta megvalósítani. Elvi előfeltételként a következő pontokat szabta meg: szakítás az osztály-együttműködéssel, szakítás a területi integritás politikájával. Tanácsköztársaság, a burzsoá államapparátus lefegyverzése, milícia felállítása, a bürokratikus állam likvidálása. Ideiglenes munkásellenőrzés. A föld, a bankok, az ipar és a közlekedés államosítása. A kül- és nagykereskedelem, valamint a fő élelmicikkek monopolizálása. Az SZDP szociálpolitikai programjának haladéktalan megvalósítása. Az egyház elválasztása a szocialista iskolától. Kun hangsúlyozta, hogy „a Scheidemannokkal" nem kíván egyesülni.

Az utóbbi pont nehéz választás elé állította a baloldali szociáldemokratákat, akik a Kunfiékkal való nyílt szakításra s így a KMP-vel nyilvános tárgyalás folytatására sem szánták el magukat, de a KMP népszerűségének, hatásának növekedése a gyakorlatban mindinkább balra szorította őket. Az SZDP vezetőségének és a kormánynak már csak látszathatalma volt. A kormány tekintélyét csökkentette a külpolitikai szituáció alakulása is. A párizsi békekonferencia lépéseket tett a közép-európai helyzet rendezésére, s a kiszivárgott hírek nem sok jót ígértek. Február 26-án ugyanis határozat született a békekonferencián – legmagasabb szinten csak később hagyták jóvá – „semleges" zóna felállításáról a magyar és a román hadsereg között, ami egyet jelentett a magyar államhatalom megszüntetésével újabb jelentős és részben már színmagyar területeken. Folyt az új határoknak a magyar állam szempontjából igen kedvezőtlen megállapítása.

A csalódás a wilsoni illúziókban tehetetlen kétségbeesésbe sodorta a kormányt. Károlyi március 2-án Szatmáron tartott beszédében kijelentette: az ország hatalmi szóval történő felosztásába soha bele nem nyugszik. A hadseregszervezési kísérletek azonban kevés eredménnyel jártak és a diplomáciai lépéseket sem kísérte siker.

Az SZDP 1919. március 13-án megjelent választási kiáltványa a jobb- és a balszárny programjának félszeg keveréke volt. Kimondta, hogy a párt célja az abszolút többség megszerzése és tiszta szociáldemokrata kormány alakítása, amely végrehajtja a földreformot, és köztulajdonba veszi a gyárakat, bányákat, közlekedési üzemeket. Viszont a KMP-t kalandorok pártjának nevezte, amelynek „még nem nagy a tábora". A KMP aznap tartott budapesti pártértekezletén a szervezetek küldöttei egészen másról: a párt újjáéledéséről számolhattak be. A Gyűjtő foglyai gyakorlatilag átvették a pártmunka irányítását, Szamuely és az illegális, második Központi Bizottság tagjai, már inkább közvetítő szerepet töltöttek be Kun és a pártszervezetek között. A fővárosi rendőrség, akárcsak 1918 októberében, az utolsó perc előtt bebiztosította magát: szabadszervezete alárendelte magát a Katonatanácsnak, a karhatalmi rendőrséggel együtt.

Másnap, március 14-én alakult meg a szekszárdi és szegedi direktórium, ugyanezen a napon mondatták le a Békés megyei főispánt. Kevésbé feltűnően ragadta magához az élet irányítását sok község nemzeti tanácsa, SZDP-szervezete. Az események hatására most már egész megyék, városok, hivatalok tisztviselői kara, iskolák tanári kara egységesen csatlakozott a szakszervezetekhez. A polgári miniszterek statisztaszerepbe szorultak szociáldemokrata kollégáik mellett, akiknek viszont alig volt befolyásuk a tömegek mozgalmaira. Március 15-e sem lett a nemzeti egység ünnepe: Pápán tűzharc folyt a szocialista katonák és az ellenforradalmi pártok hívei között, a megye kisgazdapárti főispánja lemondott állásáról. Kiskunfélegyházán a járási munkástanács elmozdította a főszolgabírót és helyettesét. A népet láthatóan nem érdekelte a választási készülődés.

„Március hóban Budapest utcáin már együtt tüntetett a szocialista és bolsevista tömeg – írja Juhász Nagy Sándor, a Berinkey-kormány igazságügy-

minisztere – és köztük minden különbség elmosódott. Kitűnt ez az anyagi természetű követeléseknél, melyeket kétségtelenül a kommunisták vetettek bele a köztudatba, azonban azt egyformán követelte minden proletár."

Március 16-án, vasárnap a legfontosabb üzemek bizalmijai felkeresték a Gyűjtőben a kommunista foglyokat és felajánlották: a következő vasárnapon a munkások ezreivel együtt jelennek meg náluk, hogy erőszakkal szabadítsák ki őket, ha ugyan szükség lesz erőszakra. A csepeli munkástanács elnöke: Berend Géza többször is járt Kun Bélánál, kiszabadítása érdekében kapcsolatba lépett a Fegyvergyár, az Albertfalvai Repülőgépgyár, a Ganz–Fiat és más gyárak munkástanácsaival. Másnap, 17-én több nagyüzem bizalmijai végleg megegyeztek a 23-i akcióban, amit a KMP KB aznapi ülése elfogadott. Hamarosan megjelent a röplap, amely a célt nem titkolva meghatározott időre az Országház elé hívott 23-ára „minden osztályharcos proletárt".

A minisztertanács március 17-i ülésén Nagy Vincze belügyminiszter polgári kollégái nevében felajánlotta azonnali lemondásukat, hogy még a választás előtt szociáldemokrata kormány alakulhasson. A szociáldemokraták elutasították az ajánlatot, sőt Böhm kijelentette: „ha tényleg most megalakulna a tiszta szocialista kormány, abban semmi esetre sem venne részt sem ő, sem három másik szocialista minisztertársa" (Kunfi, Garami és Peidl). Viszont arra kérte a kormányt, mondja ki egy szocializálási minisztérium felállítását. A nyomban elfogadott határozat ellentétes a kormány egész addigi politikájával: agóniájának kétségtelen bizonyítéka, éppen úgy, mint kétségbeesett igyekezete az antant kegyeit kereső Ausztriát közös akcióra bírni – Csehszlovákia ellen. Utóbbi panaszára a bécsi angol katonai misszió feje, Cuninghame ezredes 17-én személyesen figyelmeztette Renner kancellárt: nehogy katonai kalandba bocsátkozzon Magyarország oldalán.

17-én országszerte folytatódtak a munkásmegmozdulások. Csepel és a Fegyvergyár munkásainak bizalmi testülete kimondta csatlakozását a Kommunista Párthoz, és másnapra, 18-ára gyűlésre hívta a vasas üzemek bizalmijait. A Csepelen megtartott értekezlet 18-án délelőtt elhatározta Kun Béla és fogolytársai kiszabadítását. Délután három órakor több mint ötezer csepeli munkás gyűlt össze, hogy meghallgassa a kommunista szónok beszédét a párizsi kommün évfordulójának jelentőségéről és a nemzetközi helyzetről. A gyűlés határozata nyíltan kimondta: minden eszközzel gondoskodnak a kommunisták szabadon bocsátásáról. A gyűlésen felszólalt csepeli szociáldemokrata munkások elítélték az SZDP politikáját, és elvileg csatlakoztak a KMP-hoz. A csepeli határozat híre gyorsan elterjedt, nagy hatást gyakorolva a munkásságra és az egész közvéleményre.

18-án folytatódtak a földfoglalások, részben már kommunista vezetéssel. Nyíregyházán a helyőrség katonái a városból való azonnali eltávozásra kényszerítették a tisztikar mintegy 30 ellenforradalmi gondolkodásúnak ismert tagját. Tüntetők csapatai járták a szokatlan tavaszra ébredő pesti utcát: segélyt kérő egyetemi hallgatók, majd 15 000 munkanélküli. A miskolci munkástanács elcsapta a megye főispánját és direktóriumot választott.

Két nappal a döntő fordulat előtt, 1919. március 19-én eltűnt a polgári demokrácia légköre, a levegőben van a változás bizonyossága, a várakozás izgalma, a friss tavaszi szél a „változások nehéz szagát görgeti", anélkül, hogy bárki pontosan tudná, mi következik. Nehéz feladat rekonstruálni egy nagy történelmi eseményt megelőző hangulatot, mikor ítéletünket az egész történet utólagos ismerete befolyásolja. Ragaszkodjunk a 19-én hajnalban kinyomtatott sorokhoz, a „Népszava" aznapi számának vezércikkében a következőket olvashatjuk:

A választásokon „nem a szocializmus sorsáról fognak dönteni, mert hiszen a szocializmus ma már kikerülhetetlen történelmi és gazdasági szükség, amelynek be kell következnie, akár többségben lesz, akár pedig kisebbségbe kerül (!) a Szociáldemokrata Párt az új parlamentben", csupán arról „vajon Magyarországon békés vagy pedig erőszakos eszközökkel valósul-e meg a szocializmus . . ." Ha az SZDP a választásokon vereséget szenved, akkor „el fog következni az erőszakos fölforgatások végeláthatatlan korszaka . . . A proletárságban él is a győzelmi akarat és el is van szánva, hogy keresztül gázol minden akadályon . . ." A „Népszava" írta ezt, nem a „Vörös Ujság".

A budapesti szocialista tanítók gyűlése Lengyel Gyula javaslatára állást foglalt a proletárdiktatúra proklamálása mellett. Március 19-én a budapesti nyomdászok elhatározták, hogy leteszik a munkát. A sztrájk nemcsak azért volt jelentős esemény, mert a főváros újság nélkül maradt; a döntést hozó bizalmiértekezlet a nyomdászok régi vezetőségét, a szakszervezeti bürokrácia legszilárdabb oszlopát elmozdította, és baloldali sztrájkbizottságot választott. 20-án a nyomdák nem dolgoztak. A „Népszavá"-t sem szedték ki, noha az SZDP nyomdája megígérte az összes követelések teljesítését. 20-án reggel még megjelent az éjjel kinyomott „Népszava": vezércikkében a „régen óhajtott" szocialista társadalmi rend fölépítéséről, tiszta szocialista kormány alakításáról írt. A második vezércikk a győztes hatalmakat vádolta, mert újabb és újabb kívánságaikkal (az utolsó a magyar Duna-hajózás átadása volt) képtelenné teszik a magyar kormányt normális gazdasági élet biztosítására.

A vezércikk megjelenésekor legfeljebb sejthették a küszöbönálló külpolitikai fordulatot. Március 20-án délelőtt 10 és 11 óra között jelent meg Károlyinál Vix francia alezredes, a budapesti antantmisszió vezetője, a misszió öt-hat angol, amerikai, francia és olasz tisztjének kíséretében, hogy átnyújtsa de Lobit tábornoknak, a magyarországi antantcsapatok Belgrádban székelő parancsnokának előző nap aláírt jegyzékét. A jegyzék a párizsi békekonferencia február 26-i határozatát tartalmazta.

Ezt a határozatot Párizsban a Négy Nagy, a győztes hatalmak vezetői távollétében hozták, a francia vezérkar unszolására, a katonai szakértők és a külügyminiszterek tanácskozásán. A magyar és a román hadsereg a „csucsai fronton" nézett szembe egymással: a románok ezt sérelmezték, mert így nekik ígért terü-

letek maradtak magyar impérium alatt. A párizsi határozat a Román Királyság érdekeit szolgálta, amennyiben csapatait az Arad–Nagyszalonta–Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémeti vonalig előretolhatta. Ráadásul kimondták egy szövetséges – nyilván elsősorban francia – csapatok ellenőrzése alá kerülő semleges zóna felállítását, hogy elejét vegyék a román–magyar háborús cselekmények veszélyének, de Magyarország számára további területek kiürítése árán. A semleges zóna határai: északon a Szamos és a Tisza, Vásárosnaménytól öt kilométerre nyugatra eső pontig; nyugaton e ponttól kiindulva Debrecentől, Dévaványától, Gyomától, Orosházától, Hódmezővásárhelytől és Szegedtől három–öt kilométerrel nyugatra; délen a Maros, továbbá a franciák által már megszállt Szeged és Arad; keleten a fenti, Arad–Szatmárnémeti vonal. A semleges zónában található hadianyagot a magyar kormány elvitetheti, a román zónában levőt nem. A magyar állam tulajdonát képező vasúti és gazdasági anyag a helyén marad, sorsáról később döntenek. A román zónában megszűnik, a semleges zónában megmarad a magyar közigazgatás – elvben, de hogy megtépett tekintélyéből, hatalmából ezután még mennyi maradt volna, azt senki sem garantálhatta.

A február 26-i határozat átnyújtása a magyar kormánynak (a román vezetőket már előbb tájékoztatták) azért húzódott ennyi ideig, mert bár Wilsonék távollétében fogadtatták el, fontossága és kiszámíthatatlan következményei miatt végül jónak látták visszatérésük után, március 17-én, eléjük terjeszteni. Úgy látszik, tárgyalását már viták előzték meg. A. D. Low amerikai történész szerint az amerikai delegáció civil szakértői ellenezték ezt a megoldást, de a katonák – Bliss tábornok – meggondolatlanul aláírták. Később maga Bliss, haragjában az ostoba szerep miatt, amit eljátszattak vele, szándékos provokációval vádolta a francia generálisokat, hasonló nézetet vallottak más amerikai diplomaták is. Wilson és Lloyd George rossz előérzettel fogadták a jegyzéket, de némi vita után megadták hozzájárulásukat. A szöveget Belgrádban de Lobit 19-én írta alá, s 20-án reggel már Vix kezében volt. Tévedés tehát az az elterjedt vélemény, hogy Vix vagy de Lobit az alkalmas pillanatra lesve, hetekig az íróasztalfiókban tartották volna a konferencia jegyzékét.

Párizsban tudták 20-án, hogy Károlyi körülbelül megkapta már a jegyzéket, de nem sokat törődtek vele. Ezen a napon nagy vita folyt a szíriai kérdésről: az angol és francia delegátusok marakodtak a nagy török birodalom földi maradványain, Wilson zsémbelt, hogy a háború alatt kötött titkos szerződések miatt fittyet hánynak az ő népszerű önrendelkezési elveire. „Csaknem az utolsó alkalom volt ez, mikor kiállt elvei mellett" – jegyzi meg Harold Nicolson, akkor az angol delegáció ifjú és reménytelenül wilsonista szakértője. Wilson, mint Freud írja nemrég megjelent életrajzában, megkezdte menekülését a tények elől, a teljes lelki összeomlás felé; aminek még értelmét látta, a gyors békekötés és a bolsevizmus legyőzése volt. A jegyzék kétségtelenül a bolsevizmus ellen irányult; Románia a Szovjet-Oroszország elleni háború egyik bástyája volt, s jelentősége csak nőtt ezekben a napokban, amikor az ukrajnai antantintervenció csődje, Odessza kiürítése küszöbönállt.

Károlyi, aki Berinkey társaságában fogadta Vixet, összeomlott a csapás alatt. A magyar csapatok visszavonását március 23-án kellett megkezdeni, és tíz nap alatt végrehajtani. A kormány elképzeléseit a parancs végrehajtásáról másnap este 6-ig közölhette, de Vix erélyesen kijelentette, hogy amennyiben a válasz nem lesz feltétlenül igenlő, a szövetséges missziók azonnal elhagyják Budapestet, s ez egyet jelenthetett a hadiállapot visszaállításával. Károlyi rögtön közölte, hogy a jegyzék teljesíthetetlen, „az ország és a nép soha nem tűrne ilyen akciót", ilyen körülmények között jobb lenne, ha megszállnák Magyarországot, „csináljanak belőle francia gyarmatot vagy román gyarmatot, vagy csehszlovák gyarmatot" – mondta.

Mint láttuk Vix nem befolyásolta a jegyzék átnyújtásának időpontját, sem rendelkezéseit. Az viszont kétségtelen, hogy rosszindulatú, Károlyiék tragikus helyzetét leplezetlen élvezettel szemlélő magatartásával utóbbiakat, ha lehet, még jobban elkeserítette, ellentmondásra ingerelte, meg sem kísérelte a közvetítő szerepének, ha nem betöltésével, legalább eljátszásával némileg csillapítani őket. Böhm Vilmos kérdésére – akit Károlyi sürgősen odarendelt, nyilván nemcsak mint hadügyminisztert, hanem mint az SZDP képviselőjét – nem vehetné-e át a misszió az antant nevében az ország kormányzását, vállát vonogatva felelte: „neki semmi köze ahhoz, hogy milyen kormány marad". Böhm megjegyzésére: a Kommunista Párt tagsága egy nap alatt néhány ezerről 200 000-re vagy még többre fog nőni, Vix előrehajolva, németül mondta, hogy Böhm jól értse: „Das ist mir ganz egal" (Az nekem teljesen mindegy). Erre Böhm vont egyet a vállán: „Mir auch" (Nekem is). Károlyi és Böhm szerint Vix kijelentette volna, hogy ezek már politikai (tehát nem ideiglenes) határok. Vix ezt nyilatkozatban cáfolta, Berinkey szerint úgy nyilatkozott: „se nem katonai, se nem gazdasági, se nem demarkációs vonal".

A jegyzék hatása azonban nem egyes megállapításain múlt. Az amúgy is a szakadék szélén álló, a távozás lehetőségeit fontolgató Berinkey-kormány ezt az utolsó csapást nem tudta már elviselni; akkor sem tudta volna, ha a jegyzékben szereplő határvonalakat 20 vagy 40 kilométerrel odább tolják. Az előző hetek eseményei után nyilvánvaló lett, hogy a népköztársaság nem számíthat támogatásra a győztesek részéről, a párizsi konferencia nem tárgyal, csak parancsokat közöl, és elhatározta a szomszéd országok területi igényeinek kielégítését. Arra sem lehetett már számítani, hogy a békekötés után létrehozandó Népszövetség érdemleges támogatást nyújt a magányos kis államoknak. A Berinkey-kormány, napok óta úgy őrizte a hatalom látszatát, hogy óvakodott minden erőpróbától, a jegyzék elfogadása vagy el nem fogadása egyaránt olyan erőt kívánt tőle, amilyennel nem rendelkezett. Károlyi és Berinkey tisztában voltak ezzel, pedig ők nem is tudták azt, amit Böhm: az SZDP-ben már felülkerekedett a baloldal, és a kommunisták jóslatait igazoló jegyzék az utolsó kártyát ütötte ki a pártvezetőség kezéből. Az antantbarátság illúziójának szétfoszlása valóságos tömegsokkot váltott ki.

Károlyi az antantmisszió tagjainak távozása után felszólította Berinkeyt: hívja össze délután 4-re a minisztertanácsot. Böhm a Hadügyminisztériumba

ment, ahol a katonai vezetőkkel: Stromfeld Auréllal és Tombor Jenővel tárgyalt. Mindketten ellenezték a Vix-jegyzék elfogadását, bár a fegyveres ellenállást az adott pillanatban kilátástalannak ítélték. Böhm kérdésére helyeselték, hogy az SZDP vegye át a kormányzást, de mint Tombor mondta: „ki kell békülnie, meg kell egyeznie a Kommunista Párttal, hogy a régi Ausztria északi határán álló orosz szovjet csapatokkal a szövetségi együttműködés létrejöhessen". Böhm kérdést intézett az Erdély nyugati szélén álló csapatok fő erejét képező székely hadosztály parancsnokához, Kratochvil ezredeshez, aki a harc mellett nyilatkozott.

Tombor reményei az oroszországi Vörös Hadsereggel való összefogásra nem voltak alaptalanok. 1919 első napjaiban a nacionalista kormányok uralma alatt álló Ukrajna északi határán megszervezett ukrán Vörös Hadsereg behatolt Ukrajnába, és azonnal felszabadította az ukrán munkásság legnagyobb centrumát: Harkovot. Február 5-én a szovjet csapatok bevonultak Kijevbe. A vöröskatonák néhány hét alatt több száz kilométert nyomultak előre. Az ukrán Vörös Hadsereg fő erői nyugatra fordultak, Petljura ellen harcolva március 7-én felszabadították Bergyicsevet, 18-án Vinnyicát, 20-án Scsorsz hadosztálya Zsmerinkát. A Fekete-tenger partján operáló egységek ezekben a napokban kiverték az antant expedíciós csapatait Herszonból és Nyikolajevből. Parancsnokuk, az ízig-vérig internacionalista forradalmár, a pétervári Október hőse, Antonov-Ovszejenko szemei előtt a szuronyok hegyén nyugatra forduló világforradalom képe lebegett. Lázongtak Nyugat-Ukrajna és Besszarábia munkásai.

Március 21-én a vöröskatonák mintegy 300 kilométerre közelítették meg a magyar határt. Budapesten elterjedt a hír, hogy már Tarnopolban vannak (vagy 170 kilométerre Körösmezőtől), Tarnopol a Monarchia egykori határán innen volt s ezért neve úgy hangzott a reménykedők fülében, mintha a muszka lovak patái már Gödöllő felé csattognának. Tarnopol azonban nem volt igaz, s a Vörös Hadsereg helyzete sem volt olyan jó, mint az addigi gyors előnyomulásból hinni lehetett volna. Petljura minden erejét összegyűjtve, lengyel egységektől támogatva, március közepén ellentámadást indított, és északnyugat felől Kijevet fenyegette. Mivel a Vörös Hadsereg fő feladata Odessza bevétele volt, a fehérek északabbra helyi sikereket értek el. Erről azonban a pesti katonák és munkások keveset tudhattak.

Egyfelől Vix jegyzéke, másfelől a Kárpátok felé vágtató vöröslovasság – köztük a kommunistákhoz tömegesen csatlakozó magyar munkások – ezt a képet rajzolta az SZDP vezetőségének 20-án délután tartott ülése elé Böhm. A vas- és fémmunkások, a nyomdászok és más szakmák munkásainak zöme, a katonák és népőrök többsége a kommunistákkal tartott. Böhm azt javasolta: „A Szociáldemokrata Párt vegye át a kormányhatalmat teljesen, de hogy a pozícióját megerősítse, s hogy ne kelljen több front felé küzdenie, hogy védve legyen minden hátbatámadás ellen, és hogy maga mögé állíthassa az egész ország egységes közvéleményét, folytasson tárgyalásokat a bolsevistákkal, és kössön velük valami olyan megállapodást, amelynek alapján azok hajlandók legyenek a kormányt, ha csak passzíve is, támogatni."

Garami saját felszólalását így reprodukálja: Böhm javaslata „pillanatnyilag kétségtelenül erőssé tenné az új kormányt, de mégse lehet megoldás, mert a bolsevizmus nem testvérpárt, hanem ellenpárt, amelyet magunk mögé állítani nem lehet, és amely, ha ezt mégis megkísérelnők, okvetlenül magával sodorná az egész munkásmozgalmat azokra az utakra, amelyeken maga akar járni". Weltner szerint még Garami azt is mondta: „Én sem tudok más megoldást, vagy egyesülni, vagy teljesen átengedni a teret a kommunistáknak. A magam részéről semmiféle módon sem veszek részt az új alakulásban, és azt ajánlom, hogy a párt is álljon félre." Weltner ehhez hozzáfűzi: „A Szociáldemokrata Párt vezetőségében nem akadt egyetlen olyan ember sem, aki olyan megoldást tudott volna javasolni, amelynek segítségével a kommunizmus elkerülhető lett volna."

Böhm szerint ez az ülés még nem hozott konkrét döntést. „Egyhangúlag az az álláspont jutott kifejezésre, hogy a párt nem kíván az este megtartandó minisztertanács határozatának prejudikálni és a párt csak a minisztertanács határozata után fog állást foglalni, és a döntést a pártválasztmány és Munkástanács elé terjeszti." Ha nem is született határozat, a többség hangulata Böhm javaslata mellett volt. A koalíció fenntartását sem a munkásság, sem a polgári miniszterek nem akarták. A munkásság – ezt jól mutatja a polgári főispánok előzése – csak munkáskormánynak volt hajlandó engedelmeskedni, más szervezett politikai erő, a klérustól eltekintve, nem volt az országban. Ilyen körülmények között természetesnek hat a kommunistákkal való egyesülés gondolata. A megegyezést szükségessé tette a kommunisták ereje és befolyása, a munkásság egységtörekvése, végül a csalódás az antantban, amiből logikusan következett a közeledés az erősödő Szovjet-Oroszországhoz. Az SZDP-n belül a kezdeményezés a balszárny kezébe került, az pedig az egység helyreállításának híve volt. Mikor felvetődött, hogy tájékozódás céljából valakit ki kell küldeni a Gyűjtőfogházba, Landler Jenő, a baloldal egyik vezéralakja, maga jelentkezett: ő már tárgyalt Kun Bélával. Úgy határoztak, hogy Landler másnap felkeresi Kunt és az eredményről a következő pártvezetőségi ülésnek referál.

A minisztertanács ülése délután 5 óra körül kezdődött, és késő estig tartott. A lapok már 20-án reggel közölték, hogy két miniszter: Szabó István és Szende Pál benyújtja lemondását. Szabó az általa élesen ellenzett erőszakos földfoglalások és szövetkezetalakítások miatt, Szende pedig mint a Radikális Párt egyetlen minisztere, miután a párt elhatározta, hogy a választásokon nem vesz részt, mert szociáldemokrata kormány alakítását tartja célszerűnek. A „Pesti Napló" szerint Varga Jenőt emlegették Szende utódjaként, a másnap megalakult Kormányzótanácsban valóban Varga lett a pénzügyi népbiztos. Az ilyen tárcakérdések persze a Vix-jegyzék után fel sem merültek. A kormány megragadta az alkalmat, hogy a történelmi helyzethez illő gesztussal mondhat le nem létező hatalmáról.

Károlyi magán kívül volt. A fenyegető katasztrófa légkörében hetek óta túlfeszített idegekkel dolgozott, miközben felesége szülés előtt állt, őt magát lázas betegség kínozta. Az ülésen könnyezve számolt be a délelőtti eseményekről. Ő „kizártnak tartja a jegyzékben foglaltak teljesítését, mert nemcsak jog-

lemondás volna, nemcsak újabb területeket hajtana bojáruralom alá, hanem lehetetlenné tenné, hogy alkalmas időben a románokat meg tudjuk támadni (!), miután közbeékelődnek a franciák. Az antant szervezkedik a bolsevikiek ellen. Maga nem üzen hadat, hanem a románokkal, szerbekkel és csehekkel akar ellenük menni, és ezért a mi területünkkel fizet nekik zsoldot. A párizsi békekonferencia nem ismeri el a wilsoni elveket, ezért új orientációra van szükség, bel- és külpolitikában. Koalíciós kabinet többé nem kormányozhat, a termelés rendjét sem tudja biztosítani a mai rendszer már . . . nem marad más hátra, mint hogy ez a kormány mondjon le. Nézete szerint, hogy az anarchiát és a bolsevizmust elkerülhessék, egy tiszta szociáldemokrata kormánynak kell alakulnia. Ez, támogatva az egész magyarságtól, megtagadhatja az antant követelését . . . megnyerheti magának az Internacionálét, mely remélhetőleg nem fogja engedni letörni a szociáldemokrata kormányt. Szükséges lesz, hogy a Kommunista Párttal a Szociáldemokrata Párt megegyezzen, hogy a Kommunista Párt ezalatt ne borítsa fel a helyzetet . . . Ez azért is szükséges, hogy az orosz bolseviki sereg hátba ne támadja csapatainkat."

Károlyi ki akart tartani elnöki posztján; úgy képzelte, hogy másnap kinevezi a szociáldemokrata miniszterelnököt. A miniszterek sorra hozzászóltak Károlyi beszédéhez. Böhm egyetértett vele: „A fenyegető antanttámadás és polgárháború helyzetében csak az ultimátum visszautasítása és a Szociáldemokrata Párt kormányvállalása jöhet számításba, mint utolsó kísérlet a forradalom megmentésére. A Szociáldemokrata Párt azonban csak abban az esetben vállalhatja a felelősséget, ha a kommunistákkal való megegyezés biztosítja minden hátbatámadás ellen . . . A minisztertanács határozata után a párt fórumai még 21-én véglegesen állást foglalnak majd a kormányvállalás ügyében."

Kunfi helyeselte a Vix-jegyzék elutasítását, de félt az SZDP kormányalakításától, ami az adott helyzetben – ezzel ő tisztában volt – proletárdiktatúrát jelentett. Temperamentumának megfelelő hévvel kérte kollégáit, kíséreljék meg a koalíció fenntartását: „Vixnek azt kellene válaszolni, hogyha álláspontjához ragaszkodik, lemond a kormány, és jön egy szocialista kormány. Meg kellene mondani, hogy ez azután idővel múlhatatlanul átsimulást jelent a kommunizmus felé. Tehát a kormány kérje addig Vixtől az egész ügy felfüggesztését, amíg Párizsból válasz nem érkezik. Az antant kormányait az elé a helyzet elé kell állítani, vállalják-e saját népük előtt, hogy a román imperializmus kedvéért egy, ma még nem bolsevista országot bolsevista országgá alakítottak át. A polgári miniszteréknek, illetve pártoknak ugyanezt egy rádió útján is nyilvánosságra kell hozniuk. Amíg ez eldől, a kormány maradjon a helyén..."

Garami ellenezte Kunfi javaslatát. „Azonnal kell dönteni, mert ha közoktatásügyi miniszter úr démarche-a sikerül, akkor lesz igazán bajban az ország, mert a mai koalíciós kormány fenn nem tartható." Peidl felszólalása nem szerepel a jegyzőkönyvben, de Garami azt írja, hogy az ő álláspontját osztotta. Hock János, a Magyar Nemzeti Tanács meghívott elnöke helyeselte Károlyi javaslatait, mert „a polgári pártok megbuktak". A jegyzőkönyv szerint ugyanezen állásponton volt Juhász Nagy is, bár könyvében azt állítja, hogy ő java-

solta „jó lenne, ha polgári tagjai is lennének az új minisztériumnak" a jegyzőkönyvben és a többi forrásban azonban nyoma sincs hasonló megnyilatkozásnak.

Végül Szabó István, Baloghy Ernő, Buza Barna miniszterek, valamint a polgári radikálisok meghívott vezére, Jászi Oszkár felszólalása után, akik mindnyájan egyetértettek Károlyi javaslataival „a minisztertanács egyhangúlag elhatározta lemondását. Ez a válasz Vix jegyzékére, amelyet a kormány teljesíthetetlennek tart." Károlyi 1919 júliusi cikke szerint mind a négy szociáldemokrata miniszter az SZDP kormányalakításának conditio sine qua nonjául szabta meg, hogy ő a köztársaság elnöke maradjon, továbbá a minisztertanács egyhangú határozatát minden jelenlevő miniszter vótuma leadásán túl hosszabbrövidebb indokolással erősítette meg. Károlyi megállapításait utólag többen vitatták a volt miniszterek közül: hivatkozva arra, hogy a kormány csak lemondásáról határozhatott, Károlyi terveit csupán tudomásul vette. Juhász Nagy szerint Szabó István figyelemeztette a szociáldemokratákat: „Óvakodjanak a kommunizmustól, mert ezellen a kisgazdáknál nagy ellenállás nyilvánulna meg."

Eltekintve a formai kérdésektől – amelyekkel a forradalmi kormány amúgy sem tudott mindig számolni – a polgári miniszterek egyértelműen azért mondtak le, hogy szociáldemokrata kormány alakulhasson, miután a polgári kormány kül- és belpolitikája csődöt mondott. A szociáldemokrata kormányt azonban olyannak képzelték, amilyen akkor és azóta nemegyszer mentette meg Nyugat-Európában a válságba jutott kapitalista rendet; tehát nem gondoltak proletárdiktatúrára vagy a termelési eszközök kisajátítására. Az utolsó hetek változásait a munkásmozgalomban nem ismerték, illetve nem értékelték kellő komolysággal, s ezért a kommunistákat és az SZDP baloldalát a valóságosnál gyengébbnek tartották. A szociáldemokrata miniszterek viszont tudták, hogy a munkásság már csak olyan szocialista kormányt akceptálna – ellentétben a januári erőviszonyokkal –, amelyben a baloldali szociáldemokraták és a kommunisták döntő szerepet töltenek be. Azt is tudták, hogy a kommunisták ellenzékiségüket csak akkor adják fel, ha elfogadják elvi álláspontjukat. Ezért féltek a kormányalakítástól. Ha a polgári miniszterek sejtik, amit Kunfi tudott, talán jobban meggondolják magukat – a megfontolást azonban elfojtotta a tehetetlenül vállalt felelősségtől való menekülés sürgetése. A minisztertanács másnapra összehívta utolsó ülését.

Károlyi mindenesetre a főbb jobboldali erőket is informálni akarta, kikérve esetleges javaslataikat. Buza Barna szerint „úgy beszélt, mint egy államfő, akinek lemond a kormánya, s új kormányt kell kineveznie. Azt mondta, hogy meg fogja hallgatni az összes pártok vezetőit. Mutatott is valami listát a meghallgatandókról, rajta volt Lovászy, Apponyi, Batthyány, Bethlen István, Ugron Gábor, Jászi Oszkár." Maga Károlyi így emlékezik: másnap, 21-én délelőtt „tanácskoztam a kormányban nem képviselt polgári pártok politikusaival, felvilágosítottam őket a helyzetről, és meghallgattam nézeteiket. Mindannyian, köztük Ugron Gábor is, aki az ügyet politikai barátaival megbeszélte, osztották

felfogásomat, hogy nincs mit tenni, mint a jegyzék követeléseit visszautasítani és egy tiszta szociáldemokrata kormányt kinevezni. Ugron Gábor nyomban kijelentette, hogy véleménye megegyezik barátaiéval és nevezetesen Bethlen István grófféval is."

*

Március 21-én nem jelentek meg a fővárosi lapok, az emberek a szállongó, igaz vagy hamis hírekre voltak utalva. A jól értesültek hallották, hogy valami új jegyzék érkezett Párizsból, új követelésekkel. Az üzemekben arról beszéltek, hogy a csepeli munkások meg a fegyvergyáriak kiszabadítják a kommunistákat a fogházból, ha kell fegyverrel, új forradalom lesz, mint Oroszországban tizenhét novemberében. A kereskedők a belvárosban arról suttogtak, hogy ha a kommunisták kerülnek hatalomra, jön a vörösgárda, három napig szabad rablás lesz. A vidék nem tudott az új hírekről.

A kommunisták, a baloldali szociáldemokrata vezetők a bizalmiakkal és a katonatanácsokkal tárgyaltak: meg kell előzni az anarchiát és az ellenforradalmat, át kell venni a főváros ellenőrzését. Reggel Csepelen értekezletet tartottak a fontosabb üzemek képviselői, megjelentek a katonatanácsok küldöttei. Az értekezlet a bebörtönzött kommunisták március 23-ára tervezett kiszabadításáról tárgyalt. Kunfi írja: Pogány József, a Budapesti Katonatanács elnöke, „aki ezen az ülésen részt vett, s akitől ezt az adatot tudom, mondotta nekem, hogy az ő álláspontjára döntő hatással volt a csepeli munkásság állásfoglalása". A munkások bizalmijainak fellépése ugyanis egyértelmű volt a KMP-hez való csatlakozással. Az értekezlet után, egyelőre csendben, megkezdődött a főbb stratégiai pontok megszállása vagy megfigyelése. A főkapitányság tisztában volt az utcán történtekkel, de nem ismerte a kormány szándékait, ezért nem tett semmit, készültséget sem rendelt el, a munkások magatartásától megijedt szolgálatos rendőrök pedig rosszat sejtve, lassan eltűntek az utcáról.

A Gyűjtő foglyai tudtak az eseményekről, mégis meglepődtek, mikor a tárgyalással megbízott Landler Jenő tekintélyes alakja feltűnt a fogház udvarán. Szántó Béla így írja le Landler látogatását:

„Kun Béla elvtárs után érdeklődött. Vágó és én Kun cellájába kísértük. Kun Béla hangosan diktálta a nemzetgyűlés elleni felhívást, úgy hatott, mintha szónoki emelvényről beszélne a tömegekhez. Amikor a folyosóra léptünk és Landler meghallotta Kun Béla hangját, megjegyezte:

»Hogy kiabál, igazán takarékoskodhatna holnapra a hangjával!«

De már ott álltunk Kun Béla cellájában. Landler látogatása Kun Bélát is meglepte, érezte, hogy valami egészen rendkívüli dologról lesz szó.

»Atyafi! Épp most akarom elsózni a levesüket!« – mondta Kun gúnyosan Landlernek. »Éppen egy felhívást diktálok a nemzetgyűlés ellen.«

»Ne fáradjon vele, az események nem adnak időt ilyen ostobaságokra!« – válaszolta Landler és rögtön folytatta: »Az antant jegyzékéről bizonyára tud... A pártvezetőség éppen most tartja ülését, hogy megvitassa a helyzetet. Amíg ott voltam, a hangulat azt mutatta, hogy a tiszta szociáldemokrata kormány is

a lehetetlenséggel határos. Garami, Buchinger és Peidl kivételével mindenki azt akarja, hogy a kommunistákkal közösen vegyük át a hatalmat. Engem küldtek ide, hogy ezeket közöljem önökkel. A platform lenne: a két párt egyesülése a Kommunista Párt platformján, a hatalom átvétele és a proletárdiktatúra kikiáltása. Ha önök elfogadják ezt a platformot, akkor a kormány még ma megalakulhat. Garami, Buchinger és Peidl nem lépne be az egyesült pártba.«"

Landler távozása után, írja Szántó Béla „a KMP Központi Bizottsága a Gyűjtőfogházban ülést tartott. Az az álláspont alakult ki, hogy a KMP nem térhet ki az egyesülés elől, mert a hatalom átvételének ez előfeltétele, és az egyesülés visszautasítását a tömegek nem értenék meg. Az egyesülés visszautasítása – ez volt a vélemény – megingatná a tömegek bizalmát a KMP iránt, és az egyesülés különben is a kommunista platform alapján jönne létre, ami azt is jelenti, hogy a szovjethatalom vezetése a kommunisták kezében lenne. A szociáldemokraták árulásától már csak azért sem lehetne tartani, mert a jobboldali szociáldemokraták, nevezetesen Garami Ernő, Peidl Gyula és Buchinger Manó az egyesülést nem fogadták el, és nem lesznek tagjai az egyesült pártnak." Szántó szerint „a letartóztatottak közül egyetlen egy sem emelt elvi kifogást a szociáldemokraták által javasolt tárgyalási alap ellen. Egyhangúlag elhatároztuk, hogy ezen az alapon délután megkezdjük a tárgyalásokat. A tárgyaló bizottság tagjaivá Kunt, Chlepkót, Jancsikot, Szántót és Vágót választottuk."

Minden jel arra mutat, hogy más csatornákon át is folytak tárgyalások. A különböző forrásokban szereplő nevek között mindig ott találjuk Göndör Ferenc újságírót, ki jobboldali szociáldemokrata létére az egység híve volt, több kommunistával jó viszonyt tartott fenn, sőt a párt egyik vezetőjét, Vántus Károlyt lakásán bújtatta. Garbai és mások visszaemlékezései szerint felvetették volna azt az elképzelést, hogy a KMP, mint önálló párt kívülről támogassa a szociáldemokrata kormányt, állítólag Landler sem egyesülésről beszélt, sőt felajánlotta: ő átlép a KMP-be. Rabinovics József a Jancsik-perben tett elég homályos vallomásában azt mondta: egy 21-én délelőtt lefolyt tárgyaláson csak jóindulatú passzivitást kértek, Kun kijelentette, „akadályokat nem gördít a Szociáldemokrata Párt elé, de tudja, hogy a proletariátus érdekeit a Szociáldemokrata Párt nem képviseli", mire az SZDP nem vállalta a kormányzást. Rabinovics a népbiztosperben már így reprodukálta Kun szavait: „a szociáldemokrata kormányt éppúgy fogja támadni, amint támadja a polgári kormányt, amennyiben nem helyezkedik az orosz orientáció alapjára".

Az SZDP vezetőségi ülése délelőtt 10 óra körül kezdődött. Az ülésen a pártvezetőség tagjain kívül részt vettek a Szakszervezeti Tanács tagjai, a baloldal vezetői: Pogány József, Varga Jenő és mások.

A minisztertanács határozatát Böhm ismertette. Az egyetlen lehetőség a forradalom megmentésére „ha csak nem akarjuk elősegíteni az ellenforradalom győzelmét – szociáldemokrata kormány megalakítása és a jegyzék visszautasítása lehet. Ez azonban háborút jelent. Egy ilyen vállalkozás előfeltétele, hogy az országon belül meg kell szüntetni a polgárháborúra vezető anarchikus álla-

potokat, és megállapodást kell keresni a Kommunista Párttal, amely támogassa a kormányt. Az ebből keletkező helyzetnek minden veszedelmét megrajzoltam – írja Böhm. – A csapatok fegyelmezetlenek, csak a székely hadosztály és néhány más ellenforradalmi csapat fegyelme kielégítő, ezekre a jegyzék visszautasítása esetén számíthat az új kormány, az antant követeléseinek teljesítése esetén azonban föltétlenül a kormány ellen fordulnak. Vázoltam Magyarország katonai helyzetét: egy vészes védekező körháború veszedelmével is kell számolni. De nem kínálkozik más megoldás."

Erdélyi Mór közélelmezési államtitkár azt fejtegette, hogy „a tervezett megoldás esetére Magyarország közélelmezése csakhamar lehetetlenné fog válni. Ez a beszéd sem tett azonban nagyobb hatást – írja Garami –, mert az ilyen praktikus meggondolások már nem tudtak riasztóan hatni . . ."

Buchinger Manó azt ajánlotta: „a párt követelje a koalíció fönntartását, a koalíciós kormány megmaradását, és a kormány – tiltakozással ugyan, de – hajtsa végre az antant-ultimátumot". Buchinger később megjegyezte: ez az út sem volt veszély nélküli, ám „majdnem hasonló helyzetben még a magyar ellenforradalmi kormányzat is annak idején csak úgy tudta magát átmenteni, hogy – igaz, ünnepélyes tiltakozás és hangos felháborodás formái között ugyan – de mégis a maga Vix-jegyzékének a diktátumát elfogadta".

Garami, a híveitől elhagyott, sértett vezér céltalannak és károsnak mondta „a tiszta szocialista kormánnyal való kísérletezést. Nem járul hozzá a kommunistákkal való megegyezéshez sem. A Szociáldemokrata Párt a tömegekkel szemben elvesztette a befolyását, elvesztette a csatát, teljesen behódolt a kommunista agitációnak és így nem marad más hátra, mint hogy a Szociáldemokrata Párt álljon félre." Nem látott más megoldást: vegyék át a kormányzást a kommunisták, akik szerinte „a belpolitika terén ebbe a szörnyű helyzetbe sodorták az országot. Ám lássa az antant, hogy mit ért el azzal, hogy a kormányt veszedelmes helyzetében hátba támadta. A kommunisták föltétlenül bekövetkező bukása után a Szociáldemokrata Párt még újra a tömegek élére állhat." Buchinger javaslatát Garami képtelenségnek tartja, mert a kormány elvesztette lábai alól a talajt, és a polgári miniszterek nem hajlandók kormányon maradni.

Garami, Buchinger és Peidl kijelentették, hogy a kommunistákkal való megegyezés esetén semmiféle funkciót nem vállalnak. Álláspontjukat támogatta Propper és néhány hasonló, régi vágású funkcionárius. „Ez a föllépés bizony nem volt valami éles és harcias – jegyzi meg Propper –, de úgyis mindegy volt: a már ismert erőcsoportosulás mellett egyszerű lelkiismereti problémává süllyedt az ellenállás." Garami szerint „a munkások többsége, akik újabban csatlakoztak a párthoz, teljesen cserbenhagyták a szociáldemokrata mozgalmat. A következményekért tehát ezek a tömegek felelősek."

Kunfi és Weltner, Böhmhöz hasonlóan a szocialista kormány mellett voltak. Őket támogatták a Szaktanács vezetői, Garbai, Bokányi és mások. Propper szerint Bokányi „néhány héttel előbb még saját kezűleg pofozta ki gyűléseiről a kommunista rendzavarókat, s a kritikus időpontig a pártvezetőségben is a legerősebb támasza volt a demokratikus fölfogásnak", de a március 21-i ülésen

„teljes mellel és szónoki vértezettel állt ki a bolsevista átalakulás mellett. Komolyan hitte a hirdetett világforradalom eljövetelét."

Az ülés alaphangját és döntését azonban elsősorban nem is a jobboldal és a centrum itt ismertetett vitája határozta meg, hanem a baloldal forradalmi állásfoglalása a hatalom átvétele mellett. A baloldal tudta, hogy a munkásság már határozott és a vezetők csak arról dönthetnek; csatlakoznak-e a munkásséghoz vagy magukra maradnak. Pogány be sem jelentette a vezetőségnek, hogy délutánra összehívta a Budapesti Katonatanácsot.

A tanácskozás közben „egyszerre csak berontott Landler Jenő azzal a kiáltással: Megvan a megállapodás! ... Még a megállapodás részleteire se volt senki kíváncsi, olyan nagy volt az öröm és izgalom ..." A megegyezés ellen Buchinger, Garami, Peidl és Propper szavazott. A pártvezetőség elhatározta, hogy bizottságot küld ki a Gyűjtőbe a megállapodás megkötésére. A bizottságban kizárólag a hatalom átvételével egyetértők foglaltak helyet: Landler, Pogány, Haubrich, Kunfi és Weltner. A pártvezetőség a kiküldött bizottságnak semmiféle utasítást nem adott a megegyezés föltételeire vonatkozóan. A vezetőség ülése déli egy óra után ért véget, háromra összehívták a pártválasztmányt, tehát a kiküldött bizottság a pártvezetőségnek már nem számolhatott be a tárgyalás eredményéről. A vezetőség tagjai (Buchingert kivéve) ezeket a körülményeket később azon állításuk alátámasztására használták fel, hogy tulajdonképpen nem határozták el az egyesülést, sem azt: miben kell pontosan megegyezni. De sokkal inkább bizonyíthatja a konkrét határozat hiánya az ellenkezőt: nem lehetett mást tenni, mint elfogadni a KMP programját és a további részletek másodrendű kérdéssé váltak. Az egység létrehozásának kézenfekvő módja a szervezeti egyesülés volt, főleg a szociáldemokrata baloldal számára, amely az elvi differenciákon túl is igyekezett megőrizni a munkásmozgalom szervezeti egységét.

Weltner szerint 21-én délután „gyorsan kellett határozni, mert a pártvezetőség értesülést szerzett arról, hogy a Gyűjtőfogház előtt egyre nagyobb tömegek gyülekeznek, és egyes gyárakban is készülődések történnek arra, hogy a bolsevistákat fegyveres erővel, erőszakkal kiszabadítsák". Könyvében azt írja, a nagy sietségben a tárgyaló bizottság nem kapott határozott utasítást, „milyen irányban és milyen alapon tárgyaljunk". Viszont 1924-ben, hazatérésekor, a törvényszéknek tett vallomásában mást mond:

„A tárgyalások alapja az a levél volt, amelyet Kun Béla Bogár Ignáchoz intézett ... Utasításunk az volt, hogy ez alapon létesítsünk egy ideiglenes megállapodást, amelyet majd a nyomban összehívott pártválasztmány fog véglegessé tenni." E mellett szól, hogy 21-én sokszorosították Böhm parancsát a csapatokhoz, amely szerint a Berinkey-kormány helyét „a már teljesen egységes Szociáldemokrata Pártból alakult tiszta szocialista kormány foglalta el".

Mikor kora délután megjelent a Gyűjtőben az SZDP tárgyaló bizottsága, a fogház már telve volt kommunistákkal és baloldali szociáldemokratákkal, akik érdeklődni jöttek vagy információkat hoztak. „A folyosón csak úgy hemzsegett a sok ember, hering módján összepréselve" – emlékezik Szántó Béla.

Kunfi azt javasolta először: „maradjon meg külön a két pártszervezet, s ne egyesüljön, hanem kooperáljon a két párt. Ezt a javaslatomat azonban senki sem támogatta . . .” – írja. A szociáldemokraták sem; Kun Béla pedig, mint 1920-ban kifejtette, meg volt győződve róla, Kunfi azért „szerette volna fönntartani a Szociáldemokrata Párt szervezeti különállását . . ., hogy a Szociáldemokrata Párt egy alkalmas pillanatban ép bőrrel és kevéssé kompromittálva kivonulhasson a diktatúrából”. Ezzel a koalíció kérdése le is került a napirendről. „Dolgunkkal igen röviden végeztünk” – olvashatjuk Weltner vallomásában, „Kun Béla valósággal diktálta azt a megegyezést . . . Mi, akik tudtuk, hogy a fennforgó helyzetben egyebet úgy sem tehetünk, a diktátumot szó nélkül tudomásul vettük . . .”

Szántó már nem ilyen szűkszavúan írja le a tárgyalást. Szerinte „először Weltner beszélt, aki röviden kijelentette, hogy a szociáldemokrácia eddigi politikája csődöt mondott, a szociáldemokrácia a KMP alapjára helyezkedik. Ily módon helyreáll az egység, az egységes párt csatlakozik a III. Internacionáléhoz, átveszi a hatalmat, és még ma kihirdeti a proletariátus diktatúráját. Ezt a határozatot a pártvezetőség, Garami, Buchinger és Peidl szavazata ellenében, akik nem csatlakoztak az egységes párthoz, elfogadta. Hosszabb vita csak a párt elnevezése körül folyt. Kun Béla javasolta, hogy tartsák meg a régi elnevezést, a Kommunisták Magyarországi Pártját. Ezt a szociáldemokraták ellenezték. Ellenállásukat azzal indokolták, hogy ez nem »egyesülést«, hanem behódolást jelentene. Elvi kifogásuk nincs az ellen, hogy a pártot Kommunista Pártnak nevezzék el – de nem ebben a pillanatban. A párt végleges elnevezéséről döntsön a Kommunista Internacionálé, addig nevezzék a pártot Magyarországi Szocialista Pártnak. Végül ebben az értelemben egyeztünk meg. A tárgyalás eredményeit írásba foglaltuk és aláírtuk.”

Az ülés délután öt órakor ért véget. Miután megállapodtak abban, hogy még aznap este megtartják a két pártvezetőség együttes ülését, a szociáldemokraták eltávoztak, az uralkodó párt vezetőivé lett kommunisták pedig – egyelőre a fogházban maradtak, öröm és bizonytalanság érzései között. Rabinovics vallomása szerint Weltner „csupán azt kötötte ki, hogy az átmenet vértelen legyen”. Kun Béla kérdéssel válaszolt: gondoskodtak-e megfelelő intézkedésekről az esetleges zavargások elhárítására? Valamelyik kommunista megfogta a távozó Weltnert, aki a szót vitte a szociáldemokrata küldöttségben:

„Őszintén mondja meg, maga nyugodt szívvel, jól megfontolva járult hozzá a proletárdiktatúra kikiáltásához?”

„Barátom, én mindig megfontolom, amit cselekszem – feleli Weltner. – Megcsináljuk a diktatúrát, két hét múlva bedöglünk és felakasztanak valamennyiünket. De – legalább nem magunk ütöttük egymást agyon.”

A tárgyaláson részt vett kommunisták tájékoztatták a többieket a tárgyalás eredményéről. „Ha nem is nyílt utcai harcban, de mégis győztünk. – Ezekkel a szavakkal kezdte meg Kun elvtárs az egységokmány lényegének az ismertetését. Leírhatatlan lelkesedés. Különösen mi, fiatalok, egész oda voltunk az örömtől. Hogyne! Néhány óra múlva, fegyverrel a kezünkben fogjuk a proletár-

diktatúrát védelmezni." Szántó szerint a jelen voltak közül „csak egy, Illés Artúr elvtárs fejezte ki elégedetlenségét a szociáldemokratákkal való egyesülés miatt".

Az aláírt határozat szövege a következő:

„A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja a mai napon közös vezetőségi ülésében a két párt teljes egyesülését határozta el.

Az egyesült új párt neve mindaddig, amíg a forradalmi Internacionálé nem dönt, a következő lesz: Magyarországi Szocialista Párt.

Az egyesülés azon az alapon történik, hogy a párt és a kormányhatalom vezetésében a két párt együttesen vesz részt.

A párt a proletariátus nevében haladéktalanul átveszi az egész hatalmat. A proletárság diktatúráját a munkás-, katona- és paraszttanácsok gyakorolják. Éppen ezért természetszerűen elejtődik a nemzetgyűlési választások terve.

Haladéktalanul megteremtendő a proletárság osztályhadserege, amely a fegyvert teljesen kiveszi a burzsoázia kezéből. A proletárság uralmának biztosítására és az antant imperializmusa ellen a legteljesebb és legbensőbb fegyveres és szellemi szövetség kötendő az orosz szovjet kormánnyal."

Így egyesült a Kommunista Párt a Szociáldemokrata Párttal. Ez az egyesülés a forradalom fejlődésének, a proletárforradalom győzelmének szükségszerű következménye volt. A forradalom nem puccs útján, a kommunisták és Károlyi „összeesküvése" révén győzött, hanem a proletariátus akaratából. Az osztályharc csúcspontján a legnagyobb aktivitással fellépő munkásság állásfoglalása döntött. Kétségtelen tény, hogy a munkásság, bár bizalmatlan volt az SZDP nem egy vezetőjével szemben, örömmel fogadta az egyesülést, ami a tömegek szemében a legegyszerűbb megoldásnak tűnt. A munkások elítélték az SZDP vezetőségének politikáját, de nem ismerték fel, kik azok a vezetők, akik egyszer s mindenkorra méltatlanná váltak a munkásmozgalom irányítására.

Mint ismeretes, a KMP tagjainak egy része az egyesülés után megőrizte bizalmatlanságát a tegnapi ellenféllel szemben, és heves szemrehányásokat tett Kun Bélának és az egységokmány más aláíróinak a fúzióért. Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy a KMP legjobb harcosai között is sokan voltak, akik 1918 utolsó heteiben nehezen szánták el magukat az SZDP elhagyására. Akkor elfogadták a szakadás szükségességét, de az újraegyesülés lehetősége feltehetőleg őket is vonzotta. Kun és Szamuely kételkedtek a centristák őszinteségében, a munkásokat azonban csak a gyakorlati tapasztalatok győzhették meg. Az egyesülés visszautasítása fegyverré válhatott volna a jobboldali szociáldemokraták kezében. Az egyesülést főleg a baloldali szociáldemokraták szorgalmazták, nélkülük pedig elképzelhetetlen volt a proletárdiktatúra sikeres fenntartása, egyrészt a tömegek nagy részére gyakorolt befolyásuk miatt, másrészt, mint Kun Béla megállapította, „az ifjú Kommunista Párt a proletárállam gazdasági és igazgatási apparátusának felépítéséhez elegendő erővel nem rendelkezett". Más lett volna csak a baloldallal egyesülni; de a szociáldemokrata

baloldal és jobboldal elválasztását a proletárforradalom győzelme, majd veresége végezte csak el.

Helyesebb lett volna elfogadni Kunfi javaslatát, és koalíciót alakítani? Lehet, hogy tévedett Kun Béla, mikor azt írta: „Ez a koalíció egy hét alatt felbomlott volna, s ezzel megbukott volna a diktatúra is." Ám abban bizonyosan igaza volt: a Kommunista Párt tagsága így is „gyorsan megnövekedett volna a diktatúrának első pár, nem túlságosan felhős, nem túlságosan viharosnak látszó napjaiban . . . az uralomra jutott kommunista pártot ellepték volna a Szociáldemokrata Párt minden árnyalatából származó elemek", főleg a baloldali szociáldemokraták, akik „a diktatúra bukása után nagyrészt jó kommunisták lettek, de a diktatúra alatt nem tudtak szabadulni" a szociáldemokrata ideológiától. A KMP-t a baloldali szociáldemokrata „tömegek elől elzárni lehetetlen lett volna. Ezeknek a tömegeknek a magatartása kényszerítette a szociáldemokrata vezéreket arra, hogy a diktatúra útjára lépjenek. Ezeknek a bevonulása a Kommunista Pártba pedig, minden egyesülés nélkül is »szocialista-kommunista« pártot eredményezett volna . . ."

Később kommunista részről felmerült a kérdés: ha a párt szervezetileg gyenge volt még, talán helyesebb lett volna néhány hetet vagy hónapot várni, amíg eléggé megerősödik, hogy egyedül vegye át a hatalmat? Ez a nézet – amely lebecsülte a volt baloldali szociáldemokraták jelentőségét s nem véletlen, hogy Landler vagy Varga Jenő írásaiban fel sem merül – csak akkor fogadható el, ha a fejlődés útját nyílegyenesnek képzeljük. A bolsevik párt 1917 novemberében jóval erősebb volt, mint a KMP 1919 márciusában, az oroszországi forradalom helyzete szilárdabb, Lenin mégis azt írta híres levelében azoknak, akik várni akartak: a késedelmeskedés a halál. A forradalmi helyzetet nem lehet konzerválni, kivált, ha külső támadás veszélye fenyegeti. Joggal írta Kun Béla tíz évvel később: „A történelem bebizonyította, hogy a forradalom csak egyszer éri el tetőpontját, s ha a forradalmi párt nem használja ki a kialakult forradalmi helyzet e pillanatát – a forradalom menthetetlenül elbukik." Hiszen a forradalom erői nagyok voltak, de nem voltak csekélyek a pillanatnyilag megbénult ellenforradalom tartalékai sem. A kommunisták következetesek voltak elveikhez, mikor a hatalmat megragadó munkásság élére álltak. Sokkal inkább vádolhatjuk következetlenséggel azokat a szociáldemokrata vezetőket, akik meggyőződésük ellenére vállaltak szerepet a proletárdiktatúrában, mert hiányzott belőlük a morális erő ahhoz, hogy elvi álláspontjukért, mint Garami, feláldozzák a munkásmozgalomban elfoglalt pozíciójukat, de ahhoz is, hogyha már elfogadták a forradalmi többség útját, becsületesen kitartsanak ezen az úton.

A munkásság számára az egyesülés lehetővé tette a hatalom megragadását, a proletárdiktatúra megvalósítását – először a régi Oroszország területén kívül. A munkásság cselekedni akart és miután az elerőtlenedett államhatalom képtelen volt védekezni ellene, a katonák és parasztok többsége támogatta, elsöpört volna mindenkit, aki útjába áll. A forradalmat nem lehetett feltartóztatni. A március 21-i szituáció létrehozásában, mint Kun Béla hangsúlyozta, a szó

közvetlen értelmében „a Kommunista Pártnak döntő szerepe nem volt", de a forradalmi népet cserbenhagyni, „a hatalom átvételét visszautasítani a Kommunista Pártnak soha jóvá nem tehető történelmi hibája lett volna . . ."

Nem kívánok itt foglalkozni a bőséges (és elavult) vitairodalommal, amely a „felelősség" kérdését vitatta március 21-ért, egyes személyeket tévefelelőssé a nép forradalmáért vagy éppen az utolsó lökést megadó Vix-jegyzéket, amelyet az objektív megfigyelő, Cnobloch osztrák követ is úgy értékelt kormányának 21-én este küldött jelentésében: „az említett ultimátum meggyorsította a rég várt kormányválság kitörését". Csupán Jászi Oszkárt idézném:

„Mindig naiv realizmus az, amikor az emberek nagy történelmi sorsfordulók okát egy hosszú okozati sor utolsó láncszeméhez fűzik. A magyar bolsevizmus igazi oka nem a Vix-féle jegyzék, hanem annak hosszú genezise van: sok évszázados osztályuralom, az utolsó fél évszázad megmérgezett nemzetiségi és szociális politikája, a Tisza-korszak erőszaka és korrupciója, az ötéves háború, a hadsereg megsemmisítését követő anarchia: mindez és sok más tényező vezetett el a proletárság diktatúrájához."

*

Az SZDP pártválasztmányának délután háromra összehívott ülése fél négykor kezdődött. A pártvezetőség határozatát Garbai Sándor ismertette. Az ülés közben érkeztek meg az SZDP kiküldöttei a Gyűjtőből a megegyezés hírével. A választmány baloldali tagjai örömmel fogadták az egyesülést, a többiek tudták, hogy nem tehetnek semmit az SZDP kapitulációjának megakadályozására. Kunfi szerint „a munkásságot abban a pillanatban semmi sem tartotta volna vissza attól, hogy fegyveres erővel induljon azok ellen, akikről azt hitte volna, hogy ők akadályozzák meg a szocializmus megvalósításában és a munkásság hatalmának megteremtésében". Böhm írja könyvében, hogy a megegyezés részleteit nem ismerte még, mikor „a percről percre és óráról órára érkező jelentések azonban megértették velem, hogy e pillanatban az írásos megegyezések és testületi határozatok már nem nagy jelentőségűek . . ."

A pártválasztmány ülésén csak Rónai Zoltán népjóléti államtitkár és Róth Ottó, a temesvári pártszervezet vezetője szólalt fel az egyesülés ellen. Rónai, Böhm könyve szerint, javasolta: „Alakuljon meg egy tiszta szociáldemokrata kormány, a kommunistákkal való minden megegyezés mellőzésével. Szavai azonban elvesztek az általános türelmetlenségben, és meghallgatni is alig akarták. Hasonló értelemben szólalt még fel dr. Róth Ottó, a dél-magyarországi pártmozgalom egyik régi vezetője, természetesen még zajosabb atmoszférában és még kevesebb sikerrel." A választmány rövid vita után Róth Ottó szavazata ellenében elfogadta a vezetőség előterjesztését.

A Budapesti Munkástanács ülését hét órára hívták össze. Pogány azonban megelőzte az ünnepélyes aktust: a Katonatanács a pártválasztmánnyal egyidejűleg, már háromkor összeült és mintegy kétórás vita után, nagy lelkesedéssel proklamálta a proletárdiktatúrát.

A Katonatanács rögtön intézkedett is a hatalom átvételéről. Öt órakor, rögtön az ülés befejezésekor Pogány helyettese, Moór főhadnagy magához hívatta Dietz Károly budapesti rendőrfőkapitányt, közölte vele a történteket és átvette a rendőrség irányítását. A Katonatanácsban a tisztek ekkor már nem viseltek rangjelzést: a főkapitány gallérjáról is rögtön lenyesték a csillagokat. A főkapitányságnak már délelőtt jelentették, hogy a Katonatanács nevében rekvirálják városszerte az autókat. Dietz nem kapott utasítást a minisztériumtól, így döntenie kellett, aláveti-e magát a Katonatanács utasításainak. Az erőviszonyok ismeretében meg sem kísérelte az ellenállást. Mint később írta:

„Ellenállásra teljes képtelenség volt gondolni, amikor – a védőrség elpártolását figyelembe se véve – 14 000 főnyi – ágyúval, aknavetővel, lőszerrel, kézigránáttal bőven rendelkező – helyőrség, a dunai monitorok és 5000 népőr állott velem szemben, a szervezett munkásság hatalmas – részben felfegyverzett tömegeire támaszkodva." A rendőrségnek, miután készültséget senki sem rendelt el, délután csak 1300 embere volt szolgálatban. „Ennek a harcnak a kimenetele nem lehetett volna kétséges."

Ami a védőrséget illeti, annak bizalmijai már napokkal előbb önként csatlakoztak a Katonatanácshoz. Direktóriumot alakítottak, amelynek nevében egy őrmester jelentkezésre szólította fel Pacor Győző csendőrtisztet, a védőrség parancsnokát. Pacor erre a rendőr-főkapitányságra sietett, ahol Dietz helyettese azzal fogadta: „természetesen csatlakozunk". Pacor szerint már „a proletárdiktatúra kikiáltása után azonnal egy Szentgyörgyi nevű volt főhadnagy ... a népőrség egy előre megállapított nagyobb osztagával megszállotta a főkapitányságot". A népőrség pedig szervezett munkásokból állt. Pacor azt is elmondta: „Március 21-én a Gellérthegyen elhelyezett népőr-tüzérségnek parancsa volt, hogy az ellenállás esetén bombázza a közhivatali épületeket." (Ez volt hát a különböző memoárokban említett, a kommunisták által a Gellérthegyre „felvonultatott" tüzérség.)

A minisztertanács négy óra körül ült össze, hogy likvidálja az ügyeket. Károlyi, mint láttuk, előzőleg ellenforradalmi politikusokkal is tárgyalt, hogy megbizonyosodjon: nem tudnak-e más kiutat ajánlani. Ugron Gábor informálta Károlyival folytatott megbeszéléséről Bethlen István grófot, aki a háttérben maradva átvette a régi rend hívei élén Tisza István helyét. Bethlen tagadó választ adott arra a kérdésre, hogy vállalkozna-e a helyzet megoldására, kormányalakításra, de Károlyinak a jegyzék elfogadását ajánlotta. Bethlen felkereste Vixet, és kérte, figyelmeztesse Párizst a jegyzék várható következményeire. Bethlen nyilatkozata szerint Vix most már komolyan vette a proletárforradalom lehetőségét, de állítólagos sürgönye Párizsba nem is érhetett célt. Bethlenék Mikes Árminnal üzentek Károlyinak az utolsó minisztertanács előtt, hogy tárgyalásra várják, vállalkoznak a közvetítésre közte és az arisztokrácia barátságát élvező Vix között. Károlyi már nem tudta fogadni Mikest; Bethlenék hiába várakoztak rá.

Berinkey még 21-én délelőtt megfogalmazta a Vixnek átadandó válaszjegyzéket. Közben szokatlan látogatója akadt: József főherceg titkára, aki gazdája

megbízásából érdeklődött, nem kell-e proletárforradalomtól tartani? Berinkey megnyugtatta a főherceget, aki viszont tisztábban látta a helyzetet, mint a miniszterelnök, mert autókat kért Károlyitól. Károlyi autókat nem tudott adni, de azt üzente a főhercegnek: utazzon családjával vidékre, mégpedig minél gyorsabban és messzebbre.

A minisztertanács első napirendi pontja a válaszjegyzék szövegének elfogadása volt. Ezután – egy órával a Vix által adott határidő lejárta előtt – kifejezetten likvidációs jellegű ügyeket tárgyaltak, elsősorban rengeteg esedékes kinevezést és előléptetést. Juhász Nagy Sándor igazságügy-miniszter javaslatára visszavonták a meghirdetett választásokat. Böhm felszólítására „elhatározzák a volt kormány tagjai, hogy Károlyi Mihály elnököt vasárnap délelőtt testületileg fogják üdvözölni, hogy kifejezzék vele szemben nagyrabecsülésüket és szeretetüket". Majd ugyancsak Böhm tolmácsolta a kormány köszönetét a leköszönő Berinkey Dénes miniszterelnöknek „ügybuzgalmáért és pártatlanságáért".

Kunfi háromnegyed hat körül érkezett meg a pártválasztmány üléséről. A többi szociáldemokrata miniszter már ott volt, nem várva be a pártválasztmány ülésének végét. Erre mutat, hogy Kunfi közölte megérkezése után – Berinkey kérdésére – „A Szociáldemokrata Párt undorral bár, de hajlandó kabinetet alakítani." Majd bejelentette, hogy a Munkástanács az éjszaka folyamán összeállítja a miniszterek listáját. Garami szerint Kunfi hallgatott a Gyűjtőben aláírt egységokmányról, de előadta, hogy a szociáldemokrata kormány „a maga hátának biztosítására megállapodást fog kötni a bolsevistákkal", és az SZDP a kormány elnökének Garbait javasolja. Az utóbbi állítás ellentmond Károlyi memoárjainak; miszerint az elnök közölte Kunfival, hogy őt szemelte ki a szocialista kabinet elnökének. Berinkey is azt vallotta a népbiztosperben: Kunfit hitte utódjának, s udvariasságból már „miniszterelnök úrnak" szólította, ami ellen Kunfi nem is tiltakozott. A minisztertanács Kunfi bejelentéseit vita nélkül tudomásul vette.

Böhm – a jegyzőkönyv szerint – „előterjeszti a Szociáldemokrata Párt vezetőségének óhaját a kommunista foglyok szabadon bocsátása érdekében.

Igazságügy-miniszter úr *(Juhász Nagy)* hozzájárul elvben. Kéri azonban, hogy a tényleges szabadon bocsátást már az új szocialista kormány rendelje el. A szabadon bocsátás lehetőleg a holnapi napra maradjon, mert kívánatosnak tartja, hogy előbb a szocialista párt egyezzen meg a kommunistákkal.

Közoktatásügyi miniszter úr *(Kunfi)* kéri, hogy ez még ma intéztessék el.

Igazságügy-miniszter úr kijelenti, hogy a változott viszonyok folytán nem is ellenzi ő sem a szabadon bocsátást. Azt óhajtja azonban, hogy miután Károlyi Mihály úr az éj folyamán úgyis kinevezi az új minisztériumot – az új kormány tegyen majd a kegyelmezés érdekében az elnöknek javaslatot. Azért is jobb így, nehogy a mai izgatott hangulatban a kommunista vezérek zavart csinálhassanak az új minisztériumnak.

Hadügyminiszter úr *(Böhm)* és közoktatásügyi miniszter úr szerint ettől nem kell félni."

A minisztertanács ezután, betartva a formaságokat, Károlyitól kéri „a kommunista foglyok szabadon bocsátását és az ellenük folytatott eljárás megszüntetését". Így végül Juhász Nagyot bízzák meg: utasítsa Váry főállamügyészhelyettest a kommunisták szabadon bocsátására.

A polgári miniszterek és Károlyi később a szociáldemokraták szemére vetették, hogy hátuk mögött egyesültek a kommunistákkal, proklamálták a proletárdiktatúrát, s ezt ők csak a minisztertanács után tudták meg. E tény hangsúlyozásával védekeztek a proletárforradalom elősegítésének vádja ellen. Buza Barna még azt is kijelenti: nem írta volna alá a lemondást, ha tudja, miről van szó, de maga teszi hozzá: „talán hiába is tudtam volna előre. Minden fegyveres erő a Pogányék kezében volt már. Ha önként le nem mondunk, egyszerűen elkergettek volna."

A szociáldemokrata miniszterek eljárása nem nevezhető korrektnek, de az események alakulásán mit sem változtatott. Kunfi azzal intézi el a kérdést visszaemlékezésében, hogy a kormány akkor, de facto már nem létezett, a részleteket – így Károlyi helyzetét – Kunfiék bizonyára nem látták még világosan. A kormányban már hetek óta a szociáldemokratáké volt a vezető szerep, s polgári kollégáiknak csak a távozást akarták megkönnyíteni, amikor nem közölték velük, amit maguk is sejthettek, hiszen ezért nem is álltak elő kérdésekkel. Az egyesülést ellenző Garami és Peidl kínos helyzetéhez különösen illett a hallgatás.

Garami még az ülés alatt átadott egy levelet Böhmnek, amelyben lemond pártvezetőségi tagságáról és minden funkcióról. Az ülés izgatott, sietős hangulatban fejeződött be, valamivel hét óra előtt. Károlyi ágyúlövéseket vélt hallani, Berinkeyt a telefonhoz hívta Bokányi Dezső, akinek – tévesen – azt jelentették: nagy kommunista tömeg vonul a Körúton a „Népszava" ellen. Majd berohant egy tisztviselő azzal a szintén tévesnek bizonyult hírrel, hogy a kommunisták elfogták Vixet. Böhmmel viszont az inspekciós tiszt közölte telefonon, hogy egy fegyveres csapat megszállta a Hadügyminisztériumot. Éppen véget ért az ülés, amikor megkérkezett Rónai Zoltán, tőle tudta meg az érdeklődő Garami, hogy a két munkáspárt új néven, Szocialista Pártként (vagyis a „demokrata" szó elhagyásával) egyesül. Kunfi megerősítette ezt, mire Garami izgatottan visszakérte levelét, s nyomban újat fogalmazott, amelyben közölte kilépését a pártból. Peidl szintén bejelentette visszavonulását a munkásmozgalomtól.

Garami írja le, hogy a hozzájuk lépő Károlyi, meghallván, miről vitatkoznak „leplezetlen csodálkozással" így szólt hozzá: „Nem értelek, ha én szociáldemokrata volnék, nem esnék nehezemre megtenni azt az egy lépést a bolsevizmushoz is." Majd megkérdezte, ezek után „van-e értelme annak, hogy ő továbbra is köztársasági elnök maradjon?" Garami igenlő választ adott, arra gondolva: „a köztársasági államforma s Károlyi államfői mivolta tompító hatásúak lehetnek. Kunfi azonban csak vállvonogatással felelt, ami abban a pillanatban hangos beszédnél is hangosabb volt."

A válaszjegyzéket pontosan a határidő lejártakor, este hatkor nyújtotta át

Vixnek Podmaniczky Tibor tanácsos. A párizsi parancsot visszautasító jegyzéket Vix állítólag e szavakkal vette át: „Je fais ma malle" (Pakolok). Bár az újságok nem jelentek meg, 21-én délután már közismert volt a Vix-jegyzék tartalma. A „Pesti Napló" kirakatában időről időre cserélték a szenzációs új híreket, amelyek gyorsan terjedtek az utcát ellepő érdeklődők között. Este Vix telefonon kereste az ülésről ülésre siető Böhmöt, s mikor végül elérte, kétségbeesve kért tőle fegyveres őrséget. „Fenyegető magatartású tömeg vette körül Vix lakását, és ha később érkezik a védelem, aligha viszi el a bőrét szárazon dicstelen működésének színhelyéről" – emlékezik vissza Böhm.

A minisztertanács befejezésével és a jegyzék átadásával a polgári demokratikus köztársaság megszűnt létezni. Károlyi úgy gondolta, hogy ő mint köztársasági elnök megjelenik a Munkástanács ülésén, és utána megbízza Kunfit a szocialista kormány összeállításával. Vacsora közben kereste fel titkára, Simonyi Henri, és felszólította a következő, „Magyarország népéhez" szóló kiáltvány aláírására:

„A kormány lemondott. Azok, akik eddig is a nép akaratából s a magyar proletárság támogatásával kormányoztak, belátták, hogy a viszonyok kényszerítő ereje új irányt parancsol.

A termelés rendjét csak úgy lehet biztosítani, ha a hatalmat a proletariátus veszi kezébe.

A fenyegető termelési anarchia mellett, a külpolitikai helyzet is válságos. A párizsi békekonferencia titokban úgy döntött, hogy Magyarországnak csaknem egész területét katonailag megszállja. Az antantmisszió kijelentette, hogy a demarkációs vonalat ezentúl politikai határnak tekintik.

Az ország további megszállásának célja az, hogy Magyarországot fölvonulási és hadműveleti területté tegyék a román határon harcoló orosz-szovjet hadsereg ellen. A mitőlünk elrablott területek pedig zsoldja lenne azoknak a román és cseh csapatoknak, amelyekkel az orosz-szovjet sereget akarják leverni.

Én, mint a Magyar Népköztársaság ideiglenes elnöke, a párizsi konferenciának ezzel a határozatával szemben a világ proletariátusához fordulok igazságért és segítségért, lemondok és átadom a hatalmat Magyarország népei proletariátusának."

Simonyi közölte: a kiáltványt, amelyet Károlyi régi hívével, Kéri Pál publicistával fogalmaztak, a Munkástanács ülésén akarják felolvasni. Károlyi azt írja memoárjaiban, hogy megtagadta a kiáltvány aláírását, mert maga kívánt felszólalni a Munkástanácsban, mire Simonyi némi eredménytelen kapacitálás után a kiáltvánnyal eltávozott. Károlyit nemsokára a telefonhoz hívták és közölték vele: felesleges és hiábavaló volna megjelennie a Munkástanács ülésén, mert ott már kimondották a szociáldemokraták és kommunisták egyesülését, és felolvasták, az ő nevében, a fenti kiáltványt is.

Károlyi ezután nem akarta az éjszakát otthon tölteni, és feleségével együtt átment Berinkeynek a miniszterelnöki palotában levő lakására. Berinkeytől tudta meg, hogy a kiáltványt a miniszterelnökségi sajtóiroda megküldte a

lapoknak. Tiltakozására elutasító választ kapott, a lapok nem hajlandók lemondani a kiáltvány közléséről.

Károlyi előtt csak az éjszaka folyamán vált világossá, mi történt. A kérésére összegyűlt jobboldali politikusoknak tüstént megüzente, ne várjanak rá tovább. Sem ő, sem kormánya polgári tagjai nem avatkoztak be az események további menetébe. Károlyi és radikális hívei, elvesztve a munkásság és a polgárság támogatását is, nem tudták elszánni magukat a csatlakozásra a szemben álló felek valamelyikéhez. A Károlyi-párt jobbszárnyának jelentős tagjai már korábban kiváltak a kabinetből, a Károlyihoz hű maradt, de nála következetesebb polgári miniszterei túlságosan jelentéktelenek voltak ahhoz, hogy a helyzet alakulását befolyásolják.

Károlyi azt írja emlékirataiban: megpróbálkozhatott volna az ellenállással, Bethlenék, a székely hadosztály és más, ellenforradalmi beállítottságú egységek ez esetben mellé állnak. „De ez egyet jelentett volna a polgárháborúval, és győzelem esetén a legvéresebb reakcióhoz vezetett volna. Én lettem volna, Horthy helyett a fehérterror rendszerének megalapítója." Ez a szerep nem illett Károlyihoz, akiben ekkor már derengett a felismerés, amit két évvel később egykori szövetségese, az MSZDP vezetőségéhez intézett levél tervezetében így foglalt össze:

„Miért nem volt életképes az októberi népköztársaság? A történelem megadta már erre a kérdésre a választ. Azért, mert nem volt igazi népköztársaság. Azért, mert nem elégítette ki azokat a jogos kívánságokat és reményeket, amelyeknek létezését köszönhette. A dolgozó nép óriási többsége ezeknek a kívánságainak kedvéért söpörte el a Habsburg-uralmat. Ezek megvalósítására teremtette meg a népköztársaságot. Ezekben csalódva hagyta elbukni azt."

A Katonatanács gyors intézkedésének jelentős szerepe volt abban, hogy a burzsoázia meg sem kísérelhette az ellenállást. A Katonatanács által kiküldött csapatok már délután megszállták a Gyűjtőfogházat. Este hét körül Váry, az illetékes ügyész, a minisztertanács határozata alapján felszólította a soros vizsgálóbírót a letartóztatott kommunisták szabadon bocsátására. Hét óra után Moór főhadnagy a következő parancsot küldte Várynak: „A Katonatanács nagygyűlésének határozatából kifolyólag elrendelem, hogy Kun Béla és társai elvtársainkat haladéktalanul bocsássa szabadon, és ezen írásos határozatot velük személyesen közölje." Váry Moórral a katonák által rekvirált autókon nyolc óra után a fogházhoz hajtatott; Váry siettette a katonákat, mert Böhm szavai szerint, „ha egy fél órát még késnek, bekövetkezett volna az erőszakos kiszabadítás". A fogház előtt már nagy tömeg várakozott, Kun Bélát éljenezve.

Váry lelkesen üdvözölte a foglyokhoz intézett beszédében „a felkelő vörös napot", és hozzáfogott a formaságok elintézéséhez. „Ügyet sem vetettünk rá – emlékezik egy kommunista munkás –, mire rimánkodva fordult felénk és a bennünket kísérő katonák felé: De uraim! Az istenért, miért nem lehet mindezt alkotmányos formák és keretek között csinálni? Váryt faképnél hagytuk..." A kommunisták egy része autón távozott, Váry is átadta kocsiját, s ő maga gyalog sétált be a városba.

Mire a Gyűjtőfogház foglyai Pestre érkeztek, a szabadlábon maradt kommunisták már magukhoz ragadták az események irányítását. Rekvirált autóval mentek a Fehérvári úti rokkantgondozóban rejtőzködő Szamuely Tiborért és a Sándor utcai (ma: Bródy Sándor utca) régi képviselőházba vitték, ahol Lukács György, a KMP második Központi Bizottságának egyik vezetője tartott előadást „Régi és új kultúra" címmel. A KMP tagjai és az érdeklődők nagy számban jelentek meg az előadáson, már csak azért is, mert tájékoztatást vártak a politikai helyzetről. Kassák így írja le az előadás befejezését:

„Váratlanul, mintha villám hasítana bele az épületbe.

Az előadó még beszél, mikor az emelvény lépcsőjén egy katonaruhás ember indul fölfelé, és megáll Lukács háta mögött.

Valaki éles, átható hangon elkiáltja magát:

– Éljen Szamuely Tibor!

Egyszerre, mintha mindenki ráismerne a katonára, mint a jó barátot, gazdag rokont örömujjongva üdvözlik. Tudják, hogy sikerült megugrania a letartóztatás elől, de a tömegnek sejtelme sem lehet arról, hogy hol bujkálhatott, mit csinálhatott az elmúlt napokban. Most itt áll az emelvényen ép egészségben, a katonaruhája rendes, és mosolyog az arca, amint széttárja a két karját, hogy csöndre intse az embereket. Beszélni készül, mindenünnen felé zúgnak a kiáltások.

– Halljuk! Halljuk!

– Halljuk Szamuelyt!

Végre szóhoz jut. Pátosz nélkül, kemény, értelmes hangon mondja:

– Kedves elvtársak, nagy örömhírt jöttem veletek közölni.

. . . A két párt ebben az órában megegyezett egymással. Megtörtént a szocialista fúzió, és ezzel megszületett a Magyar Tanácsköztársaság!

Éljen a magyar munkások, parasztok és katonák szovjetköztársasága! Éljenek az orosz testvéreink!

A lelkesedés kicsapott a torkokból, és egyszerre összevissza kurjongat mindenki. Az előadás folytatásáról már szó sem lehet. Olyan ez a tömegnyi ember, mint egy szalmakazal, tűzcsóvát dobtak bele, s most mindent elpusztítani készülő lobogással fellángol. Ember, ember nyomában megindulnak kifelé.

Este van már, hideg apró cseppekben szemereg az eső. A tömeg menetelő oszloppá alakul a Múzeum körúton, és átkanyarodik a Rákóczi útra.

Valaki már zászlót is kerített a menet élére. Az út két oldalán álló házak ablakai kinyílnak, és a csendes, polgári lakásokból tarka és vörös kendőket lobogtatnak a vonuló, kiáltozó, a Marseillaise-t és Internacionálét éneklő tömeg felé."

Fegyveres csapatok járták be a várost, hogy demonstrálják a proletárforradalom erejét és elvegyék az ellenforradalmárok kedvét a mozgolódástól. Csepelen a Munkástanács parancsára a csepeli vörösgárda elfoglalta a francia gyarmati katonák által védett szikratávíró-állomást.

Benépesedett a Visegrádi utca, ahol Szamuely Tibor irányította az odasereglő kommunisták munkáját. 21-én estére több kerületi pártszervezet pártnapot hirdetett (március közepére már megszűntek a rendőri zaklatások), feltehe-

tően ezekről a pártnapokról, mint Lukács előadásáról is a néhány napja ismét működő pártközpontba siettek az emberek. „Jelentések érkeztek – emlékezik vissza Gábor Mózes –, hogy a rendőrség és védőrség eltűnt az utcáról, és huligánok kezdték feltörni az üzleteket... Villámgyorsan meg kellett tehát szervezni az élelmiszer-, ékszer- és más üzletek, valamint a bankok őrizetbe vételét, már csak azért is, hogy a tulajdonosoknak és igazgatóknak ne legyen módjuk elrejteni az értékeket... Néhány őrjáratot szerveztünk a párthelyiségben erre önként jelentkezők közül, felfegyvereztük őket a kaszárnyákból rövid úton szerzett fegyverekkel, és a fosztogatások megakadályozására, a rablók és fosztogatók letartóztatására küldtük őket. Hajnalra már valamennyi nagyobb bank és ékszerüzlet előtt fegyveres őr vigyázott..."

A Visegrádi utcában, írja Kassák „majdnem mindenkinél fegyver van, s aki csak tehette, katonasapkát nyomott a fejébe... Az utca, amely eddig csöndes volt, jóformán kocsik sem közlekedtek rajta, most személy- és teherautók túlkölésétől és dübörgésétől hangos. Az általános lármából élesen kihallatszanak a vezényszavak.

– A telefonközpont felé!

– Sofőrök a kaszárnyákhoz!"

Közben este hétkor megkezdődött a Budapesti Munkástanács ülése a Városháza közgyűlési termében. Ekkor már nagyjából közismertek voltak az események. A jól értesült osztrák követ este 7-kor kelt sürgős jelentésében leírta a Vix-jegyzék történetét, s közölte: a szociáldemokraták a kommunistákkal együtt akarják kikiáltani a Tanácsköztársaságot, Garamit félreállították, az új irányzat vezetői Pogány, Kunfi, Garbai és Weltner, négyük közül fog kikerülni az új miniszterelnök.

A Munkástanácsban Garbai lelkes szavakkal ismertette a munkáspártok megegyezését. Kifejtette, hogy a Berinkey-kormány alapjában véve a burzsoá diktatúra szerve volt, és a válság megoldására a munkásság előtt „nincs más út, mint elfogadni a diktatúrának egy másik fajtáját...", a proletárdiktatúrát. Nagy taps – jelzi a „Népszava" tudósítása – és közbekiáltások: korábban kellett volna! Garbai határozott hangon, röviden vázolta a diktatúra feladatait, a tanácsrendszerre való áttérés elkerülhetetlenségét és nemzetközi jelentőségét, kíméletlen harcot hirdetett az ellenforradalom letörésére. Beszédében mégis minduntalan visszatért a mentegetőzés motívuma, a hivatkozás a Vix-jegyzékre, a bizonykodás Garamiék ellen és előtt.

„Ami a tömegek lelkében már megvan, nem intézhető el azzal, hogy a párt félreáll. Mert a tömegerő akkor is kirobban, és kényszeríti az eseményeket előre. Nekünk csak egy lehet a kötelességünk, hogy beleilleszkedjünk az eseményekbe, és hogy a ránk rótt föladatokat jól oldjuk meg."

A hallgatóság előtt felesleges a mentegetőzés. A Munkástanács tagjain kívül sok kommunista is megjelent, a túlnyomó többség lelkes tapssal fogadta Garbai forradalmi kijelentéseit és az egységokmány felolvasását. Közfelkiáltással szavazták meg az egyesülést, éltették Lenint. A lelkesedés megújuló hullámai csaptak fel a bejelentésekre: Pogány szavaira a Katonatanács állásfoglalásáról a

proletárdiktatúra mellett, Károlyi „kiáltványára", a KMP nevében szót kérő Bolgár Elek komoly, rövid beszédére: „a magyar proletariátus óriási bizonyítékát adta érettségének", azután Bokányi zengő hangja szállt a terem fölött, majd a Marseillaise dallama.

A Munkástanács feloszlott, az SZDP vezetősége rövid, likvidáló megbeszélésre ült össze. Propper említi ezt az ülést, amelyen ő már nem vett részt, csak Weltnernek jelentette be lemondását a párt gazdasági ügyeinek intézéséről. Weltner, az egyesülés egyik fő mozgatója mérgesen kifakadt: „Te őrült, hát magukra akarod hagyni ezeket a vadállatokat, hiszen akkor mindent tönkretesznek . . ." Ilyen meggondolások is egyengették az egyesülés útját . . .

Tíz óra körül megérkeztek a kommunisták az SZDP Erzsébet körúti (ma: Lenin körút) titkárságra: hasonlóan vegyes érzelmekkel, de a győzelem tudatában. A két pártvezetőség ült össze, de jóval többen vettek részt a megbeszélésen, amely éjfél után fejeződött be. Garbai elnökölt. Mindenekelőtt az új kormányt alakították meg. Bokányi indítványára kimondták: a kormány neve Forradalmi Kormányzótanács, a minisztériumokat népbiztosok vezetik.

A szociáldemokraták javaslatára a Kormányzótanács elnöke Garbai Sándor lett, a népbiztosok pedig az SZDP – többségükben baloldali – vezetői. A kommunistáknak csak a külügyi népbiztosi tárcát ajánlották fel, amit Kun Béla vállalt el, az új külpolitikai orientációban nem is volt vitás, hogy erre ő a legalkalmasabb személy. Rajta kívül a kommunisták közül csak Vántus Károly lett népbiztos, mint a földművelésügy élére került négy tagú kollégium tagja. A március 21-én kinevezett Kormányzótanács összetétele a következő volt:

Elnök: Garbai Sándor.

Belügyi népbiztos: Landler Jenő, helyettese Vágó Béla.

Külügyi népbiztos: Kun Béla, helyettese Ágoston Péter.

A Földművelésügyi Népbiztosság kollégiuma: Csizmadia Sándor, Hamburger Jenő, Nyisztor György, Vántus Károly.

Pénzügyi népbiztos: Varga Jenő, helyettese Székely Béla.

Közoktatásügyi népbiztos: Kunfi Zsigmond, helyettese Lukács György.

Munkaügyi népbiztos: Bokányi Dezső, helyettese Fiedler Rezső.

Kereskedelemügyi népbiztos: ideiglenesen Landler Jenő, helyettesei Rákosi Mátyás, Haubrich József.

Hadügyi népbiztos: Pogány József, helyettesei Szántó Béla, Szamuely Tibor.

Igazságügyi népbiztos: Rónai Zoltán, helyettese Ládai István.

Szocializálási népbiztos: Böhm Vilmos, helyettesei Hevesi Gyula, Dovcsák Antal.

Német népbiztos: Kalmár Henrik.

Ruszin népbiztos: Szabó Oreszt.

Közélelmezési népbiztos: Erdélyi Mór, helyettese Illés Artúr.

Ez a kormánylista, amely valóban két hétig sem maradt érvényben, magán hordozza az ideiglenesség félreismerhetetlen jegyeit. Egy időben divat volt a kommunistákat bírálni, amiért beérték egy miniszteri székkel, s személy szerint Kun Bélát, aki a tárgyalások során csak a maga pozíciójáról gondoskodott. Az

ilyen beállítás lényegében hamis, az igazság csak annyi, hogy ugyanúgy, mint 1918 októberében, a forradalom első kormánya a győzelem *előtti* napok tárgyalásai, erőviszonyai alapján állíttatott össze, és hamarosan módosítani kellett. Ennek a ténynek, a tárcák aránytalan megoszlásának már 1918-ban sem volt nagy jelentősége, hiszen egyszer sem fordult elő, hogy a két szociáldemokrata minisztert a polgári többség leszavazta volna. A kommunistákat a Kormányzótanácsban csak egyszer „szavazták le" – először és utoljára –, 1919 augusztus elsején. Mindenesetre igaz, hogy március 21-én nem vitatkoztak személyi, többségi kérdésekről, az egyesülés tényét tartották sürgősnek és fontosnak. Miért lett olyan kívánatos az egyesülés, amelyet 10 nappal előbb Kun Béla a feltételek egész sorához kötött? A hatalom megragadása miatt. A KMP nem tárcákért harcolt, nem biztosítékokért valamiféle komplikált taktika érdekében: egyértelműen és kizárólag a hatalomért, a proletárdiktatúráért.

A 13 helyettes népbiztos közül 9 volt kommunista, Kun helyettese viszont a jobboldali szociáldemokrata Ágoston. Ennél azonban fontosabb, hogy a 12 (Garbaival 13) szociáldemokrata népbiztos közül 5 baloldali – köztük a legfontosabbak: a belügyi, hadügyi, pénzügyi – és 3–4 centrista. Kimondottan jobboldali csak a másodrendű posztokat betöltő Csizmadia, Erdélyi és Kalmár. Nem lehetett véletlen, hogy míg Kunfi, Csizmadia, Erdélyi, Kalmár régi helyén maradt, Böhm helyett Pogány lett a hadügyi népbiztos, tehát a hadsereget jelképesen a katonatanácsok kezébe adták. Jól mutatja a kormánylista improvizáltságát, hogy a Berinkey-kormány március 17-i határozata alapján felállították a Szocializálási Népbiztosságot, de megmaradt a Kereskedelem- és Iparügyi Minisztérium, illetve Népbiztosság, bár senki sem tudta, mi a különbség feladatkörük között, és Garami váratlan lemondása után hirtelenében csak ideiglenes megoldást találtak az utóbbi vezetésére. Tegyük hozzá: minden pozíciót ideiglenesnek tekintettek, nemcsak azért, mert a diktatúra alapjául elfogadott lenini szovjetrendszer szisztémájából ez következett, de egészen kézenfekvőnek tartották, hogy hamarosan demokratikus választásokat írnak ki, és azután megalakul a „végleges" kormány.

Weltner és Böhm szerint a szociáldemokraták – a baloldaliak kivételével – nem akartak szerepet vállalni a kormányban, sőt Kun „kétségbeesetten kapacitálta" őket. Tény, hogy Weltneren kívül, aki a „Népszava" szerkesztője maradt, a tárgyalásba bevont szociáldemokraták elvállalták a felajánlott funkciókat, sőt az egyetlen, aki az egységet nyíltan ellenzők közül megjelent az értekezleten – Rónai Zoltán –, mint népbiztos távozott.

A megalakult Kormányzótanács a választások megtartásáig a kommunista Dienes Lászlót, valamint két jobboldali szociáldemokratát: Vincze Sándort és Preusz Mórt, a Munkástanács elnökét bízta meg a főváros ügyeinek intézésével. A budapesti rendőrség, védőrség és népőrség „politikai népbiztosává" a kommunista Seidler Ernőt és a jobboldali, az őszirózsás forradalomban és a népőrség létrehozásában szerepet játszott Bíró Dezsőt nevezték ki. Az Osztrák – Magyar Bank kormányzója a baloldali szociáldemokrata Lengyel Gyula lett.

Böhm Kunfival egyetértésben ajánlotta, hogy Károlyi Mihály maradjon

köztársasági elnök – erre kötelezte őket a lojalitás Károlyi iránt, hiszen a minisztertanács után mint elnöktől váltak el tőle, semmi lemondási szándékot nem mutatott – de a javaslat „általános ellenzésre talált", s könyvében Böhm maga is belátja irrealitását.

Az értekezlet kimondta, hogy az egyesült párt kongresszusáig a Kormányzótanács (amelynek a ruszin népbiztos személyében pártonkívüli tagja is volt) tölti be a pártvezetőség funkcióit és irányítja a Párttitkárság, valamint a pártsajtó tevékenységét. A „Népszava" reggeli lap marad, míg a „Vörös Ujság" az egyesült párt déli napilapjaként jelenik meg. Az egyesülés tulajdonképpen csak a két lapot hagyta érintetlenül: bár a „Vörös Ujság"-hoz kerültek szociáldemokraták (Gárdos Mária, Szakasits Árpád stb.), a „Népszava" egyes munkatársai pedig rokonszenveztek a kommunistákkal, de végső soron a „Népszava" szociáldemokrata, a „Vörös Ujság" kommunista lap maradt.

A Kormányzótanács nyomban két rendeletet adott ki, mindkettőt a forradalom rendjének védelmére: az első szerint halállal bűnhődik mindenki, aki a Tanácsköztársaság parancsainak fegyveresen ellenszegül, felkelést szít, rabol vagy fosztogat. Ezt a rendelkezést sohasem hajtották betű szerint végre, célja az elrettentés volt. A második rendelettel teljes szeszfogyasztási tilalmat léptettek életbe. A hatalom átvételének napjaiban természetes intézkedés volt ez, egyszerűen az emberélet védelmét, az esetleges összecsapások megelőzését szolgálta az ötödfél éves vérontás hátramaradt légkörében, amikor mindenki könnyen kapott jobb érv híján megőrzött fegyveréhez.

Ellenállásra sehol sem került sor, sem a fővárosban, sem vidéken. A fegyveres erő, a tömeg a forradalom oldalán állt, a munkásság a polgári demokrácia hónapjaiban éberen őrködött, hogy Budapesten felfegyverzett ellenforradalmi egységeket ne hozhassanak létre. De olyan politikai alternatíva sem volt, amit abban a pillanatban a Kormányzótanács programjával eredményesen szembe tudtak volna állítani. A Vix-jegyzék elutasításánál hangosabb szava nem lehetett a háborús vereség szégyenét hordozó sovinizmusnak; a nemzeti ellenállás attitűdje bizonyos fokig szimpatikussá tette a kispolgárság és értelmiség előtt a forradalmat, amelyet mint a terjedni látszó világforradalom etapját, belenyugvással fogadott.

A győztes forradalom legfőbb gondja egyelőre a rendzavarások, fosztogatások megakadályozása volt. Az első percben kellett határozottságot mutatni, mert a polgári sajtó rémhírei a bolsevistákról hamis reményeket ébreszthettek a bűnözőkben, a lumpenproletárokban, a minden nagyvárost megtöltő felelőtlen elemekben. Szántó Béla a Kormányzótanács üléséről a városparancsnokságra sietett, amelynek az őszirózsás forradalom idején komisszárja volt. A VÁP előtt készenlétben sorakoztak a rekvirált autók, hogy hívásra, riasztásra a helyszínre siessenek. Védeni kellett a budai villákat; érthető, hogy nem az angyalföldi bérkaszárnyákat. S a munkások és katonák kétségek nélkül álltak útját a rablásnak, nem úgy, mint októberben, amikor belső meggyőződésük ellenére őrizték a polgári rendet. Tudták, a Tanácsköztársaság kisajátítja a gazdagok magántulajdonát – de nem egyéni akciók útján.

Kevesebb is volt a rendzavarás, mint októberben; de azért kitartóan rótták az utcákat, autón és gyalog, a Katonatanács, a népőrség, a kommunista munkások csapatai, akiket küldtek és akik maguk álltak össze pártszervezetekben, kaszárnyákban a rend védelmére. Dietz főkapitány szerint mintegy 400 üzletet raboltak ki; a fosztogatók nagy részét azonban már útközben elkapták és letartóztatták. Elfogták az utcán cél nélkül lövöldöző fegyvereseket is.

Legkevésbé a rendőrség vette ki részét a rend fenntartásából. A főkapitányságról elszéledtek a rendőrök, hogy minél előbb civil ruhába bújhassanak. Késő este megjelent Seidler Ernő, és elrendelte a legénység összehívását: a riadóparancsra csak ötven-hatvanan gyűltek össze. A kerületekben a munkások megtámadták az őrszobákat, egy 800–1000 főnyi összeverődött csapat a IV., VI., VII., VIII. és IX. kerületi kapitányságokat és számos őrszobát végigjárva lefegyverezte az ott talált rendőröket: „a legtöbbnek csak a legszükségesebb fehérneműjét hagyták birtokában" – mint Dietz írja. Ezután a főkapitányság ellen indultak, de mikor megtudták, hogy az már a forradalom kezén van, szétoszlottak. Az Angyalföldön is lefegyverezték az őrszobákat, sőt a Lehel utcában agyonlőttek egy rendőrt.

A külvárosokban járni nem volt biztonságos. Kunfi, aki a Thököly úton lakott, az esti tárgyalás után egy, a Gyűjtőből éppen csak kiszabadult kommunista ifjúmunkást kért meg, sétálna vele haza. (Fiam! Elkövettük a halálugrást az ismeretlenségbe! – mondta neki útközben, hosszú hallgatás után.) A Körutat viszont elárasztotta a lelkes tömeg, hangosan tárgyalta az eseményeket, és megéljenezte a fegyveresekkel cirkáló teherautókat, alkalmi szónokok beszéltek, Kun Bélát éltették, aki pedig ez idő tájt szintén az utcán bolyongott valahol feleségével – ugyanis mióta a börtönből kijött, nem volt lakása.

Lassan kivilágosodott. Megjelentek a reggeli lapok, és a munkába, dolguk után sietők már olvashatták az egyesült párt és a Kormányzótanács „Mindenkihez!" szóló kiáltványát, amelyet az esti ülés után Kun Béla és Pogány József fogalmaztak meg sebtében. A kiáltvány a proletárdiktatúrát proklamálja, bejelenti a Tanácsköztársaságot, a két munkáspárt egyesülését, a tanácsrendszer bevezetését, a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását. A Tanácsköztársaság „hatalmas proletárhadsereget szervez, amellyel a munkásság és a parasztság diktatúráját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és nagybirtokosokkal szemben csakúgy, mint a román bojárokkal és a cseh burzsoákkal szemben. Kijelenti teljes eszmei és lelki közösségét az orosz szovjet kormánnyal, fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak." A tőkésországok munkásait is szövetkezésre hívja fel a nemzetközi imperializmus ellen. A párt és a Kormányzótanács „fölismeri, mennyi nehézséggel és áldozattal kell megküzdenie a magyar munkásságnak, ha elindul ezen a bátor és nagyszerű úton . . . És mégis rá kell lépnünk, és mégis rá merünk lépni, mert bízunk a magyar proletárság hősiességében és áldozatkészségében. Rá kell lépnünk, mert csakis így vihetjük győzelemre a szocializmus világot megváltó ügyét . . . Bármi várjon ránk a szocializmus ügyének győznie kell!"

A VÖRÖS HADSEREG VISSZAVONULÁSA ÉS A TISZÁNTÚL KIÜRÍTÉSE

(1919. ÁPRILIS 16—MÁJUS 2)

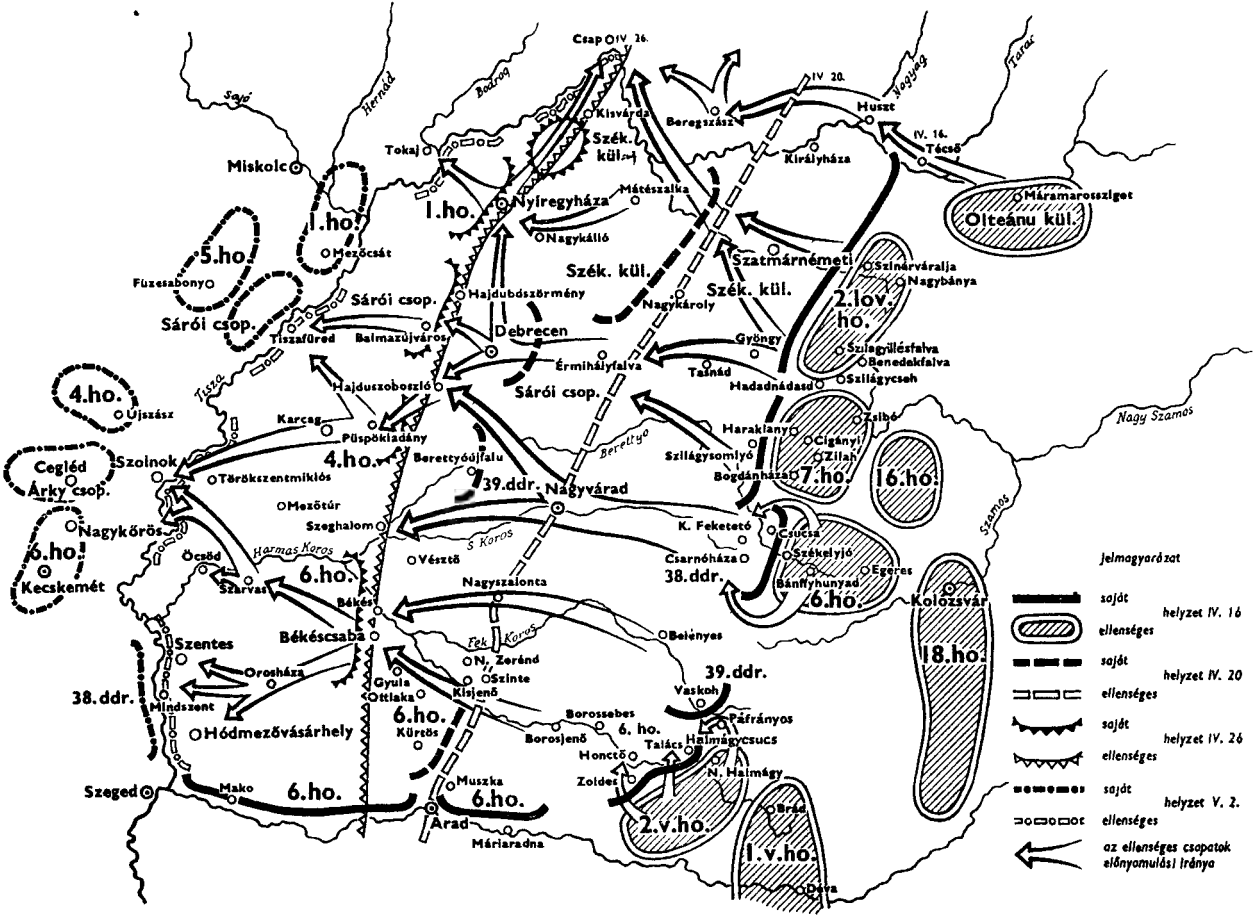

2. MAGYAR FORRADALOM — VILÁGFORRADALOM

A szived hajtó, élő, drága nedv,
A diadalmas vörös lüktetés
A mi bús vérünktől is gazdagult
S világra ömlő harsonád sodrába
Gyötört torkunk reszkető hangverése
Szerényen s mégis segítve simul:
A kicsiny, árva magyar jaj-patak
A messzezengő nagy moszkvai árba,
Mely most tisztára mossa a világot:

Hozsánna néked, új isten, hozsánna!

(TÓTH ÁRPÁD: AZ ÚJ ISTEN)

A Magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttében a nemzeti kérdésnek nagy része volt, de a forradalom több nemzeti ügynél. A nemzetközi munkásmozgalom számára nagy jelentősége volt a Tanácsköztársaság kikiáltásának, békés úton megvalósult győzelmének, földrajzi helyzetének, amely a proletárforradalom előőrsévé tette Nyugat-Európa kapujában.

A proletárforradalom szükségszerűsége a magyar társadalom belső fejlődéséből fakadt. Nemcsak 1918–1919; az előző és következő évtizedek története is ezt bizonyítja. Több volt tehát a nemzetközi forradalmi hullám következményénél, a világesemények reakciójánál, az adott nemzetközi helyzet eleménél: a nemzeti múltból jött, a nemzet jövőjének alapjait rakta le. A forradalmat leverték: de sírjában nem nemzet süllyedt el, hanem új nemzeti lét csírái fogantak. A kérdés: nemzeti vagy nemzetközi ügy volt-e elsősorban a Tanácsköztársaság, különböző nézőpontok szerint különbözőképpen válaszolható meg, tehát objektíve értelmetlen. Jelentőségét és problematikáját csak akkor foghatjuk fel a maga teljességében, ha két dimenzióban szemléljük egyszerre: évszázados nemzeti fejlődés és az 1917–1921-es évek nemzetközi forradalma síkján. Ez a kettősség bonyolulttá, az egysíkúság viszont lehetetlenné teszi történelmi helyének meghatározását.

Ebben az aspektusban értelmetlenné válik a kérdés: megvoltak-e a Tanácsköztársaság létrejöttének objektív feltételei? A szó egyszerű értelmében feltétlenül: hiszen ami megtörtént, az lehetséges is volt. A teljes igazság, a történelmi szükségszerűség igényével viszont azt kell válaszolnunk: annyiban volt helyes és szükséges, amennyiben a szocialista forradalom világméretű győzelme az. Ha igen, akkor a március 21-i éppúgy szükségszerű volt, mint ahogy a háborúban is szükségszerűen váltakoznak vesztett és nyert csaták. Természetesen

nem mindig kell vállalni a csatát, aminthogy a lehetőség nem ok a hatalom megragadására. Kétségtelen azonban, hogy 1919 tavaszán a *legtöbb* lehetőség a győzelemre más, hasonló lázban égő országokhoz képest Magyarországon volt. A magyar lehetőségről való lemondás tehát a Komintern hívei számára egyértelmű lett volna a világforradalom doktrínájáról való lemondással 1919 márciusában, vagyis nyíltan vállalt céljuk megtagadásával. Számukra a magyar forradalom híd volt Moszkva és Berlin, Róma, Párizs között, hiszen a szocializmus megteremtése és fenntartása egy elszigetelt országban, a kapitalista környezettől körülvéve ekkor még sem közép-európai, sem világméretekben nem tűnt reálisnak.

Az internacionális dimenzió jelentőségét növelte egy olyan tény, amelynek belső forradalmasító hatása is igen nagy volt: Magyarországnak nem voltak határai, azokat egyelőre egy negatívum pótolta, miszerint a régi határok *nem* maradhatnak fenn. Az ifjú Tanácsköztársaság számára nemcsak elvi és katonapolitikai szükségesség volt, hogy a tanácsok nemzetközi föderációjának része legyen, de jövőjét alig is képzelhették el másképp. Ha a Magyarországi Tanácsköztársaság egyedül marad, léte katonai szempontból lehetetlenné válik. Ezt a kellemetlen igazságot vezetői a titkos diplomácia köntörfalazásaihoz szokott közönség számára meglepő nyíltsággal állandóan hangoztatták.

Kun Béla 1919. április 19-én, a Budapesti Munkás- és Katonatanács ülésén kijelentette:

„Két világáramlatnak harca csap össze a Magyarországi Tanácsköztársaság fölött: az imperialista kapitalizmus és a bolsevista szocializmus . . . Ez a nemzetközi osztályharc kérdése . . . Amikor mi megalapítottuk a proletárdiktatúrát Magyarországon, nem arra alapítottuk számításainkat, hogy mi képesek leszünk majd katonai erővel, rendszeres háborúval megbirkózni az antant csapataival. Nem hittük azt, hogy azzal a hat divízióval, amelyet a fegyverszüneti szerződés a Tanácsköztársaság számára engedélyezett, meg tudjuk állítani azt az offenzívát, amely minden oldalról fenyeget bennünket. Hangsúlyoztuk és hangsúlyozzuk, hogy mi a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk."

A Tanácsköztársaság nemzetközi jelentőségét mindkét szemben álló fél tisztán látta, az első perctől fogva. Hiszen létrejötte a nemzetközi proletariátus nagy győzelme volt a nemzetközi tőke ellen vívott osztályháborújában. A magyar munkások Oroszország határain kívül elsőnek hódították meg a hatalmat és vetettek véget a tőkés kizsákmányolásnak. A magyar tanácsállam bebizonyította, hogy a proletárforradalom és a proletárdiktatúra nem „orosz sajátosság", az egyes országok proletárjai megtalálhatják a sajátos körülményeik által meghatározott, hozzá vezető utat.

A Tanácsköztársaság győzelme elvonta az antant katonai erejének egy részét a Szovjet-Oroszország elleni intervenciótól, megzavarta az antant terveinek végrehajtását az ukrajnai frontokon. Lekötötte a balkáni francia haderő egy részét, megnehezítette a szomszédos államok aktivizálását a szovjetellenes intervencióban. Mivel Szovjet-Oroszországgal ellentétben a Magyarországi Ta-

nácsköztársaság nem volt elszigetelve a nyugati proletariátustól, számukra is jobban érzékelhető közelségbe hozta a proletárhatalmat. Közép-Európában pedig megremegtek a régi rend oszlopai a budapesti forradalom hírére.

„... A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG SORSÁT A NEMZETKÖZI PROLETÁRFORRADALOMRA ALAPÍTOTTUK..."

Kun Béla nem frázisnak szánta a nyilvánosság előtt elmondott szavait. A Magyarországi Tanácsköztársaság értelme, célja és reménysége a Nemzetközi Tanácsköztársaság volt, támasza a világ proletárjainak szolidaritása.

„Millió meg millió barátunk van a széles világon – írta e napokban Móricz Zsigmond. – A munkástömegek délen és északon, nyugaton és keleten mohó érdeklődéssel és forró szeretettel néznek a Magyar Tanácsköztársaságra és arra a munkára, amely itt folyik."

A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága figyelmeztető szóval fordult a világ munkásaihoz: „Párizsban az imperialista rablók fenik a kést, hogy leszúrják a fiatal Magyar Tanácsköztársaságot... Sikerül-e ez a pokoli tervük? Legfőképpen ettől függ az európai országok közeli proletárforradalmának sorsa is... Siessetek, testvéreink, a magyar munkások és parasztok segítségére."

A legnagyobb lelkesedést Szovjet-Oroszország harcban álló munkásai és katonái érezték a második proletárforradalom iránt, amelyben a nyugat-európai szocialista átalakulás kezdetét látták. Ez a meggyőződés sugárzik Lenin ismert szavaiból: „Látjuk, hogy az a mag, amelyet az orosz forradalom elvetett, kikél Európában. Ez azt a feltétlen, rendíthetetlen meggyőződést érleli meg bennünk, hogy bármilyen súlyosak legyenek is azok a megpróbáltatások, amelyek még ránk zúdulhatnak, bármilyen nagyok is legyenek azok a bajok, melyeket a nemzetközi imperializmus döglődő fenevadja még ránk hozhat – ez a fenevad elpusztul és a szocializmus győzni fog az egész világon..."

Lenin éppen a nyugat-európai forradalom szempontjából igen nagy jelentőséget tulajdonított a budapesti győzelem körülményeinek: békés útjának, a szocialista és nemzeti célkitűzések összetalálkozásának. A Moszkvai Szovjet 1919. április 3-i ülésén a következőket mondta: „... a magyar forradalom, azzal, hogy egészen másképpen született meg, mint a miénk, megmutatja az egész világnak azt, ami Oroszország tekintetében nem volt világos: nevezetesen, hogy a bolsevizmus az új, proletárdemokráciával, munkásdemokráciával függ össze, amely a régi parlament helyébe lép... Lehet, hogy rosszul kormányoznak, mint mi Oroszországban, de mi hihetetlenül nehéz viszonyok között vagyunk. Abban az államban, amelyben a burzsoázia nem fog ilyen veszett ellenállást tanúsítani, a szovjethatalom feladatai könnyebbek lesznek, munkája során elkerülheti majd azt az erőszakot, azt a véres utat, amelyre Kerenszkij úrék és az imperialisták kényszerítettek bennünket. Mi még nehezebb utat is végig

fogunk járni. Ám legyen Oroszországnak osztályrésze, hogy más országoknál több áldozatot kell hoznia. Ez nem meglepő, tekintve, hogy ránk csak ócska romhalmaz maradt örökségül. Más országok más, emberibb úton jutnak el ugyanahhoz – a szovjethatalomhoz. Épp ezért lesz Magyarország példájának döntő jelentősége."

Lenin többször – mint később bebizonyosodott, némileg túlzott optimizmussal – hivatkozott a burzsoázia és a reformisták önkéntes visszavonulásának jelentőségére, bár már április 3-i beszédében kijelentette: „Magyarországnak kétségtelenül súlyos harcot kell majd vívnia a burzsoáziával – ez elkerülhetetlen." Beszédeiben igen gyakran méltatta a magyar forradalom világtörténelmi jelentőségét. Emellett Lenin, aki mindig óvakodott túlzott jelentőséget tulajdonítani egyes személyek hatásának a történelem menetére, többször hangsúlyozta Kun Béla rendkívüli érdemeit. Örömmel nyugtázta a Tanácsköztársaság gyors sikereit a szocializálás, az új társadalom szervezése terén és a munkásmozgalom egységének helyreállítását. Nem mintha Lenin és az orosz kommunisták nem tartottak volna bizonyos hibáktól kezdettől fogva, így a földosztás elmaradása és a pártegyesülés kérdésében, de Lenin óvakodott attól, hogy sok száz kilométer távolságból, pontos információk nélkül ítéletet mondjon, éppen, mert tisztában volt szavai súlyával. Példa erre március 23-i távirata, amelyben kérdést intézett Kun Bélához: „milyen tényleges biztosítékai vannak arra vonatkozóan, hogy az új magyar kormány valóban kommunista, nem pedig csak egyszerűen szocialista, azaz szociáláruló kormány lesz?" Lenin aggályai indokoltak voltak, mégis szükségesnek találta hangsúlyozni, hogy az orosz taktika „minden részletében való puszta utánzása" szintén hibákhoz vezet. A moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézetében őrzött kézirat tanúsága szerint Lenin ezt a mondatot eredetileg így kezdte: „Nagyon is lehetséges, sőt valószínű" (hogy ti. a puszta utánzás hibákra vezet), majd e szavakat áthúzta és kijavította: „Egészen bizonyos . . ."

A szovjet sajtó állandóan részletesen ismertette a magyarországi eseményeket, a „Pravda" külön rovatot nyitott a budapesti híreknek. A VIII. pártkongresszus, a Komintern Végrehajtó Bizottsága, Gorkij, Kalinyin üdvözölte az új szovjetköztársaságot. Az ukrajnai lapokat elsősorban a katonai szövetség jelentősége, a közvetlen kapcsolat megteremtésének lehetősége foglalkoztatta. Az ukrán Vörös Hadseregben napiparancsban hirdették ki a Tanácsköztársaság megalakulását. Szovjet-Oroszország és különösen az ukrán Vörös Hadsereg vezetői mindent megtettek a Kárpátokon keresztül tervezett áttörés érdekében. A magyar forradalmárok erre számítottak és építettek is.

Milyen segítséget nyújthatott az ukrán Vörös Hadsereg? A közös front kialakítása elsősorban nagy morális erőnövekedést jelentett volna a magyar vöröskatonák számára. Csapaterősítést a nem túlságosan nagy létszámú, jelentős részben helyhez kötött partizánegységekből alakult ukrán Vörös Hadsereg inkább csak demonstráció céljából küldhetett volna. Muníciót a Tanácsköztársaság többet adhatott, mint kaphatott. Ezzel szemben kaphatott értékes nyersanyagot, főleg fűtőanyagot, amelyben nagy hiányt szenvedett. Mind katonai,

mind morális szempontból jelentős erősítés lett volna a volt magyar hadifoglyok hazatérése, „fegyverrel a kézben". A legnagyobb támogatást azonban a magyar Vörös Hadsereg legveszélyesebb ellenfelének: a román bojárok hadseregének lekötése és sarokba szorítása ígérte. Végül, túl a katonai szempontokon, politikai téren a magyarországi proletárdiktatúrát és abban a kommunisták helyzetét nagymértékben meg kellett hogy szilárdítsa a közös front megteremtése.

A szovjetköztársaságok katonai egyesülésének lehetősége valóban fennállt, ha nem is volt olyan valószínű, mint Budapesten hinni akarták. Miután a Vörös Hadsereg ezen a fronton az előző néhány hónap alatt több száz kilométert nyomult előre, kézenfekvőnek tűnt az optimista feltevés, hogy néhány hét alatt maga mögött hagyja a hátralevő 2–300 kilométert. Ha ez valóban megtörténik, mintegy stabilizálja a Tanácsköztársaság helyzetét, s utóbbinak nem kell minden lépését ahhoz szabnia, hogy az antant kivédhetetlen körtámadása bármely órában megindulhat. Reméltük – írja Kun Béla –, ki tudunk addig tartani, „amíg Galícián keresztül közvetlen kapcsolatot teremthetünk Oroszországgal, és eltávolíthatjuk a kormányból azokat a szociáldemokratákat, akik egyáltalán nem bizonyultak megbízható szövetségeseknek".

A Vörös Hadsereg előnyomulása sikeresen folytatódott a galíciai és a román fronton: az antant ukrajnai intervenciója kudarcot vallott, március közepén Berthelot tábornok már azt jelentette Párizsnak, hogy a szövetséges csapatok evakuálása elkerülhetetlen. Úgy látszik, Franchet d'Esperey elégedetlen volt a javaslattal, mert személyesen jelent meg Odesszában a Vix-jegyzék átnyújtása napján; tapasztalatai mellett a Tanácsköztársaság kikiáltása bizonyára hozzájárult Berthelot javaslatának elfogadásához. Április negyedikén a vörösök bevették Perekopot, biztosítva ezzel az ukrán front déli szárnyának hátát, 6-án Grigorjev „atamán" partizánhadosztálya elfoglalta Odesszát. A budapesti forradalom napján Proszkurovban felkelés tört ki a fehérek ellen, március végére a vörösök bevonultak a magyar határtól mintegy 200 kilométerre fekvő városba, és likvidálták Petljura vapnyarkai csoportját, április közepén elérték Kamenyec-Podolszkijnál a volt Monarchia határát (Galíciát), és ezzel mintegy 150 kilométerre közelítették meg Magyarországot, illetve a Tatár(Jablonica)-hágót. A Tanácsköztársaság elleni román támadás napján tehát a Vörös Hadsereget csak Galícia és Bukovina választotta el Magyarországtól.

Az ukrán szovjet kormány Odessza felszabadítóihoz intézett üdvözlete nyugatra irányította a harcosok tekintetét: „Az odesszai győzők előtt új perspektívák nyílnak meg: segítségüket kérik Besszarábia, Bukovina és Galícia felkelt munkásai és parasztjai. A Kárpátokon keresztül a Magyar Szocialista Tanácsköztársaság Vörös Hadserege nyújtja feléjük kezét." Az említett területeken valóban gyakoriak voltak a parasztmozgalmak, április 14–15-én pedig több kelet-galíciai város (Drogobics, Sztaniszlav) munkásai felkelést robbantottak ki, hogy hidat teremtsenek a két szocialista állam között. A felkelést ugyan leverték, de további előretörés esetén kiújulhatott. Ez volt az érem egyik oldala. A Vörös Hadsereg hat fronton harcolt ekkor, amelyek együttes hosszú-

sága 8000 kilométer volt. Március elején Kolcsak megindította offenzíváját az Urál és a Volga között. Április közepén 70–80 kilométerre megközelítette a Volgát. A tavasz végéig Kolcsak kötötte le a Vörös Hadsereg fő erőit, így az ukrán front remélt megerősítése lehetetlenné vált.

A Tanácsköztársaság másik reménysége a nyugat- és főleg a közép-európai forradalom volt. A magyar kommün proklamálása és első eredményei mindenesetre hatottak a különböző, elsősorban a szomszédos országok osztályharcaira, s ha a csepeli szikrák nem is lobbantottak fel új forradalmakat, növelték a Komintern kisugárzását. „Önök el sem tudják képzelni, hogy az önök munkája milyen óriási és áldásos befolyást gyakorol az egész világ kommunista pártjaira és csoportjaira" – közölte a Komintern elnöksége az egyesült párt kongresszusához intézett üdvözletében. Így a Tanácsköztársaság első sikerei hozzájárultak ahhoz – mint erre Tito is rámutatott a párt történetéről szóló előadásában –, hogy a jugoszláviai kommunista párt, hosszas viták után, megalakult és csatlakozott a Kominternhez 1919 áprilisában. Március 24-én a bácska-bánáti pártszervezetek kongresszusa leváltotta a csatlakozást ellenző, reformista vezetőséget.

Szlovákiában március 21-e után új forradalmi fellendülés indult meg, bár egyelőre nem érte el a februári sztrájk szintjét. Zsolnán március 22-én népgyűlésen köszöntötték a nagy eseményt, helyi zendülések, demonstrációk zajlottak le, amelyeknek jelszavai főleg a kormány által azonnal kihirdetett mozgósítás és statárium ellen irányultak. Zselizen a karhatalom három tüntetőt megölt, tizenkettőt megsebesített, sokfelé tömeges letartóztatásokra került sor, a nép mégis szinte egész Szlovákiában tömegesen tagadta meg a bevonulást. Ebben a helyzetben kiéleződött a cseh munkásmozgalomban a nacionalista jobboldal, illetve a Moszkva és Budapest felé orientálódó forradalmi baloldal ellentéte.

Romániában a fegyveres fellépésre készülő hatalom kegyetlenül elnyomta a magyar forradalom iránti szimpátia megnyilvánulásait, az öntudatos munkások azonban nem riadtak vissza a terrortól. A székelykocsárdi állomáson néhány vasutas megpróbált benzinnel felgyújtani egy fegyverekkel és lőszerrel megrakott szerelvényt. Elfogták őket és közülük kettőt életfogytiglani, hármat 20 évi kényszermunkára ítéltek. Április első napjaiban az erdélyi vasutasok általános sztrájkkal tiltakoztak az intervenció fenyegetése ellen, megtorlásul több száz letartóztatás történt. Kétségtelen, hogy a szlovákiai és erdélyi szolidaritás-megnyilvánulásokban a proletár internacionalizmus mellett a magyar nemzeti érzés is szerepet játszott. Ennek gyakorlati jelentősége mégis elmaradt a magyar és nem magyar kizsákmányolók nemzetközi összefogása mögött.

A forradalmi munkásság más országokban is örömmel üdvözölte a Tanácsköztársaságot. Így a lengyel munkástanácsok; a lublini munkástanács 1919. április 4-i üzenete szerint „abban az időben, amikor a nemzetközi ellenforradalom szervezkedik, s előkészületeket tesz a harcoló munkásosztállyal való leszámolásra, a Magyar Tanácsköztársaság megalakulása, a győzelmes szocializmus második központjának létrejötte, újabb ösztönzés a proletariátus számára a további harcra". Wojciehowski lengyel belügyminiszter kijelentette: „A leg-

utóbbi magyarországi események nem maradtak hatás nélkül a közhangulatra, a kommunisták felforgató tevékenysége megsokszorozódott."

Ausztria munkássága élénk rokonszenvvel fogadta a budapesti híreket; gyűlések százain vitatták meg, kövessék-e a Lajtán túli forradalmat. Az antant nyíltan megfenyegette Ausztriát: megszünteti az élelemszállítást, és felújítja a csak néhány nappal előbb megszüntetett blokádot, ha erre az útra lép. A munkásmozgalom nagyobb része ezekben a hetekben is megmaradt a Szocialista Párt, a hagyományos „ausztromarxizmus" befolyása alatt, amely Ausztria külső és belső feltételeit alkalmatlannak tartotta a hatalom átvételére; a polgárháborút mégis csupán igen rugalmas politikájával tudta megakadályozni.

Az „Arbeiter-Zeitung" március 23-án közölte az ausztriai munkástanácsok országos végrehajtó bizottságának Adler Frigyes által aláírt felhívását „Magyarország proletariátusához". „Azt a felszólítást intéztétek hozzánk, hogy kövessük példátokat. Szíves örömest tennénk ezt, de ebben a pillanatban, sajnos, nem tehetjük. A mi országunkban nincsenek élelmiszerek többé. Még hiányos kenyérellátásunk is azokon az élelmiszervonatokon nyugszik, amelyeket az antant nekünk küld. Ezáltal teljesen az antant rabszolgái vagyunk." A felhívás Budapesten nagy csalódást okozott, bár hangneme barátságos volt, a szocializmus és a nemzetközi munkásszolidaritás éltetésével fejeződött be. Az osztrák centristák felemás álláspontja Budapesten túlzott reményeket ébresztett. Ha Bécs csatlakozik Budapesthez, mondta Kun Béla a Kormányzótanács március 27-i ülésén, „végigvisszük a forradalmat a francia határig".

Nyugat-Európában a kommunista pártok mellett sok országban a baloldali szociáldemokraták és más haladó csoportok is megelégedéssel fogadták a magyar forradalmat. Ahol a kommunista szárny még nem vált külön – mint az Olasz vagy a Francia Szocialista Pártban – általában elérték, hogy az egész párt jóindulatúan foglaljon állást, bár a vélemények nagyon is eltértek. A Tanácsköztársaság megdöntése után Gramsci azonnal leszögezte: „A Magyar Tanácsköztársaság nem volt hiábavaló sem a magyar munkások, sem a világ proletariátusa szempontjából", míg Turati kijelentette: „Határtalan tisztelettel tekintünk ezekre a tragikus eseményekre, de megállapítjuk, hogy a magyar forradalom bukása – s a bukást valószínűleg . . . Oroszország sem kerüli el – egy kalandos vállalkozás elkerülhetetlen következménye." A Francia Szocialista Pártban még nem volt ilyen mély és nyílt a szakadás: ezért, bár a francia munkások rokonszenveztek a magyar forradalommal, aránylag keveset tudtak tenni védelmében. Marcel Cachin március 21-e után a parlament szószékéről hívta fel a katonákat arra, hogy tagadják meg az engedelmességet egy intervenciós kísérlet esetén, áprilisban lázadás tört ki a fekete-tengeri francia flottában: mindez nyilván hozzájárult ahhoz, hogy Clemenceau sohasem szánta el magát francia hadosztályok támadólagos alkalmazására, de a kezeket, amelyek Párizsból rángatták az intervenció bábjainak zsinegét, nem tudták lefogni. Hasonló volt a helyzet a differenciáltabb angol munkásmozgalomban. Nem utolsósorban azért, mert ezekben az országokban a földrajzi távolság bizonytalanná tette a közvélemény ítéletét a közép-európai események igazi lényegéről.

Nagy szerepe volt a közvélemény alakításában a győztes országok diadalmas nacionalizmusának, mindenekelőtt pedig a burzsoázia hatalma és önbizalma megszilárdulásának a győzelem következtében.

Más a helyzet Németországban: az antantdiktátum elutasítása önmagában szimpatikus volt az aláírásra váró, szigorú német békefeltételek árnyékában. „A magyarországi események mélyen megragadtak engem . . . – írta Thomas Mann március 29-én barátjának, Pontennek Münchenből. – A nemzeti felháborodás és a bolsevizmus összeborulása nálunk is mindennap megtörténhet. A »kommunizmus«, ahogy én értem, sok jót és emberit tartalmaz: célja végül is általában véve megszüntetni az államot, amely mindig megmarad hatalmi szervnek, emberivé tenni a világot és megfosztani mérgétől, depolitizálása révén. Alapjában véve kicsoda ellenzi ezt? A »proletárkultúra« előtt, persze, én is kétszer, sőt háromszor is keresztet vetek . . .” A müncheni munkások fenntartások nélkül helyeselték a magyar proletárforradalmat, amelynek hatása éppúgy megmutatkozott a Bajor Tanácsköztársaság kikiáltásában, mint az áprilisban ismét fellendülő sztrájkmozgalmakban (Braunschweig stb.). Ezekben a hetekben, egészen május elsejéig, a Bajor Tanácsköztársaság leveréséig remélni lehetett, hogy Németország a szocializmus útjára lép; s mikor ez a remény kihunyóban volt, fennállt még a német békeszerződés visszautasításának lehetősége, ami a győzteseket igen bonyolult helyzetbe hozta volna. Különös érdeklődést váltott ki az egyesülés Németországban, ahol a KP és a függetlenek balszárnya viták során át közeledett egymáshoz.

Forrt a világ: 1919 márciusában Korea népe felkelt a japán hódítók ellen, áprilisban Indiában, az angol katonaság amritsari sortüze kirobbantotta a pendzsabi zendülést, a pekingi diákok forradalmi demonstrációját Kínában a nagyméretű május 4-e mozgalom követte. A kínai munkások, indiai parasztok nem sokat tudtak Magyarországról, de vezetőik érdeklődtek az események és értelmük iránt. „Magyarország felocsúdott, Budapesten új típusú munkás-paraszt kormány alakult” – írta Mao Ce-tung. A „Zsen Pao” című pekingi lap rendszeresen tájékoztatta olvasóit kezdettől fogva, júniusban pedig kifejtette: „Ez idő szerint nehéz előre látni, vajon Kun Béla politikáját siker koronázza-e. Mégsem titkolható az a tény, hogy a vörösforradalom hatása a földgolyó minden részére kiterjedt.” Az ugyancsak pekingi „Mejzsou Pinglun” azt a tényt emelte ki, hogy a budapesti forradalom „nem fegyveres erővel, hanem a nép együttérzésével győzött”. Nem véletlenül hangsúlyozták mindenütt a Tanácsköztársaság barátai a győzelem békés jellegét. Hiszen a bolsevizmus ellenségei azt hirdették, hogy a vérontás, a polgárháború, sőt a termelőerők pusztulása a forradalom természetes velejárója. Holott Lenin mindent megtett 1917-ben a hatalomnak a szovjetekben egyesült összes szocialista pártok részvételével, békés úton való megragadására, mint azt többek között az áprilisi pártkonferencián és a júniusi szovjetkongresszuson megindokolta. Sőt szeptember első napjaiban „A kompromisszumokról” című cikkében felajánlotta a bolsevikok támogatását a szovjethatalom alapján békés úton – „a történelemben rendkívül ritka és rendkívül értékes lehetőség” – létrehozható eszer-mensevik

kormány részére. Lenin márcsak a gazdasági élet megmentése érdekében is a vértelen megoldásra törekedett, a humanitás szempontjáról nem is szólva. A Magyarországi Tanácsköztársaság ismét kiemelte a bolsevizmusnak ezt, a polgárháború vérözönében elmosódott vonását.

A magyar forradalomnak világszerte sok barátja és támogatója volt. Másrészt hatalmas ellenségei is voltak, elsősorban a győztes imperialista birodalmak urai és szövetségesük, a szomszéd államok uralma megszilárdulását féltő fiatal burzsoáziája. Erre az ellentmondásos talajra nehéz volt reális külpolitikát felépíteni. Ha ez nem sikerül, ha a Tanácsköztársaság néhány napig él csak: március huszonegyedike akkor is világraszóló demonstráció marad. A magyar kommünardok nem érték be ennyivel: folytatni akarták a harcot a világforradalomért, remélve felülkerekedését és képesnek érezve magukat elősegítésére. Volt ebben túlzott optimizmus már az aránylag kedvező első hetekben is, de a derűlátás a körülményekből és a hangulatból fakadt, nem pedig holmi „demagógiából". Hiszen Bíró Lajos már a Vix-jegyzék átnyújtását megelőző órákban azt jövendölte: „Kelet-Európa és Közép-Európa fölött nemsokára győzelmesen leng a vörös zászló." Böhm Vilmos, mikor másnapos bölcsességgel eleve elkerülhetetlennek mondja a kommün bukását, könyve összefoglalójában mégis azt írja:

„A márciusi forradalom a munkásosztálynak történelmi erőktől kirobbantott, a pillanatnyi helyzetből fakadó, az elkeseredés elszántságával fűtött heroikus fölkelése, szabadságharca volt; – forradalom, amely társadalmi és gazdasági fölkészültség híján elbukott ugyan", de tettei „büszkeségei maradnak a magyar munkásosztálynak". Az osztrák szociáldemokrácia történetírója, Braunthal szerint az osztrák munkásságban megvolt a készség márciusban a magyar példa követésére, amit szerinte az Adler–Bauer-féle centrista vezető csoport akadályozott meg: „Ha ők nem helyezkednek szembe a tömeghangulattal, akkor mint Magyarországon, Ausztriában is megdöntötték volna a demokráciát."

Ha a proletárforradalom, a tőle később elforduló centristák szerint is logikusan következett az adott helyzetből, annál hevesebben vitatták további útjának lehetőségeit. Történetírásunk rendesen a későbbi, letisztult, sőt némileg megmerevedett hivatalos kommunista álláspontot és a forradalmi ballépésüket mentegető reformisták magyarázkodását emeli ki a vélemények közül. Ezért gondolatébresztő lehet Varga Jenőnek a húszas évek elején írt tanulmányát idézni, amelyben a kommunista konklúzió mellett megtaláljuk a hozzájuk csatlakozó baloldali szociáldemokraták fenntartásait is:

„Ma, három év után megállapítható, hogy a magyarországi Tanácsköztársaság létrehozása történetileg korai volt. Történetileg korai belső okokból: a szakszervezeti bürokrácia elleni harc nem lett végigharcolva, és nem volt egy szilárdan megszervezett, zárt Kommunista Párt sem. Külső okokból: a környező országok forradalmi fejlődése nem jutott el odáig, hogy lehetővé tegye a proletárforradalom továbbterjedését! Ezt leszögezve egyáltalán nem akarjuk azt állítani, hogy helytelen volt a hatalmat megragadni és létrehozni a Tanács-

köztársaságot. Semmi esetre sem. Ha egy forradalmi időszakban, amilyen 1919 tavasza volt, adva van a hatalom megragadásának lehetősége, úgy ezt a lehetőséget ki kell használni. De legalább a Tanácsköztársaság vezető embereinek tisztán kellett volna látni, hogy ez csak egy átmeneti jelenség lesz . . ."

Ha a fentieket egybevetjük Leninnek a VII. pártkongresszuson, a breszti vitában, a pártban átmenetileg többségre jutott „baloldali", romantikus frázispolitika ellen elmondott szavaival: – „Amennyire teljesen vitathatatlan, hogy forradalmunk összes nehézségeit csak akkor tudhatjuk magunk mögött, ha megérett a szocialista világforradalom, amely most mindenhol érlelődik – annyira teljes abszurditás azt bizonygatni, hogy a forradalom minden adott, konkrét, mai nehézségét félrerejthetjük, mondván: »A nemzetközi szocialista mozgalomra teszem fel a tétet – csinálhatok akármilyen ostobaságot«." – vagyis nem lehet a világforradalom szükségszerűségének *absztrakt* igazságát aprópénzre váltani – akkor körülbelül megkaptuk a *kommunista* kritika helyes aspektusát, amelyből a Tanácsköztársaság külpolitikáját bírálhatjuk.

Ebből a szempontból nézve azt kell látnunk, hogy a forradalom vezetői lényegében helyesen ítélték meg a helyzetet és a helyzetből következő teendőket. Az antant szándékai felől nem voltak illúzióik, nem hitték, hogy a magyarországi ellenforradalom március 21-i tetszhalott-póza sokáig tart. „Botorság lett volna ezt a kínálkozó alkalmat kihasználatlanul hagyni" – írta Kun Béla Leninnek a Vix-jegyzékről, de tévednek, akiket megtéveszt, hogy „Magyarországon az átmenet látszólag olyan szelíden ment végbe . . . A magyar forradalomban kétségkívül fog még vér folyni, éppen elég." A Munkástanács április 19-i ülésén pedig annak hangsúlyozása mellett, „hogy mi a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk", kijelentette: „Elsősorban a magunk erejére kell számítani, mert a nemzetközi proletárforradalom ugyan mellettünk van, de szükséges, hogy minden erőnket megfeszítsük addig, amíg elérkezik a nemzetközi proletárforradalom aktív segítsége."

Mi az, amit ezek után joggal kifogásolhatott Varga Jenő fenti elemzésében? Egyrészt, hogy a proletárforradalom „elérkezését" messianisztikus hittel, feltétlenül igen közelinek tartották. Másrészt, hogy nem vonták le az egyenlőtlen fejlődés lenini tételének minden konzekvenciáját: a lehetséges vereséget csak rövid időre szólónak tudták elképzelni, olyannak, amiből tanulságai révén a munkásságnak sokkal több haszna lesz, mint kára: tehát, elvben legalábbis, könnyen vették a vereség lehetőségét és jelentőségét.

FORRADALMI KÜLPOLITIKA

A forradalom sorsának döntő tényezője volt a külpolitikai helyzet. A belső helyzet a március 21-e utáni hetekben olyan szilárd volt, amilyen csak lehet egy forradalom friss győzelme után – részben éppen a kívülről fenyegető veszély

miatt. Később a bajok és az elkövetett hibák, a felújult ellentétek sokat rontottak a helyzeten, de az ellenforradalom hatalomra jutása külső, katonai segítség nélkül az utolsó percig lehetetlennek bizonyult. A Kormányzótanács mindezzel tisztában volt, és szüntelen erőfeszítéseket tett külpolitikai pozíciójának javítására, felhasznált minden utat és módot, kipróbálta a lehetőségek egész skáláját.

A Tanácsköztársaság a forradalmi honvédelem jegyében született; de vezetői – nagyrészt katonaviselt emberek – tisztában voltak pillanatnyi katonai helyzetük súlyosságával többfelől jövő támadás, vagy éppen „körháború" esetén. Bizalmuk a forradalom továbbterjedésében csak egy okkal több volt arra, hogy elűzzék maguktól a fegyveres harc kezdeményezésének gondolatát, legalább addig, amíg a közeli országok valamelyikében ki nem tűzik a vörös zászlót. Ebben az esetben persze semmi sem riasztotta volna vissza őket a segítségnyújtástól, az országhatárok átlépése sem. A kommunisták abban az időben nem tulajdonítottak nagy jelentőséget a határoknak, legkevésbé egy olyan országban, amelynek nem is voltak határai.

A forradalom nem volt nacionalista jellegű, célja nem a határok korrigálása, hanem ledöntése – igaz, hogy az adott helyzetben tisztán *magyar nemzeti* szempontból sem lehetett ennél jobbat elképzelni. Semmiféle kilátás sem volt arra, hogy az egész magyarság egy magyar állam határai közt éljen együtt, a dunai konföderáció megvalósítása pedig – Párizs és főleg a szomszéd országok nemzeti burzsoáziája ellenkezése folytán – csak nemzetközi szovjetköztársaság műve lehetett. A proletárforradalom internacionális érdekei tehát úgy találkoztak a nemzeti érdekekkel, hogy a forradalmárok nem kerültek a nacionalizmus vonzásába.

A kommunistákban mindenkor volt annyi nemzeti érzés, mint Windischgraetzben vagy Wekerlében, de a polgári forradalom előtt és után is elutasították a munkásság nevében a *honvédelem* hazafias kötelességét, a *hazafias*, nemzeti szempontok primátusát az osztályszempontok felett – szemben a szociáldemokratákkal, akik az őszirózsás forradalom után úgy vélték, hogy a nép elnyerte az állampolgári jogokat, tehát vállalnia kell az állampolgári kötelességeket is. (A haza másik, általános értelmezését, a szülőföld természetes szeretetét, ami nem jár jogokkal és kötelességekkel, a munkásság sohasem vetette el.)

A Tanácsköztársaság győzelme után Kun Béla ezért tartotta szükségesnek kijelenteni: „Attól a perctől kezdve, hogy a földet, a gyárat, a bányát a dolgozók összességének tulajdonába helyezte, attól és csak attól a perctől van hazája a proletariátusnak. Ettől a perctől nem lehet többé alkalmazni Magyarország proletariátusának a marxi jelszót, melynek így megszűnt az érvénye ránk nézve: »a proletárnak nincs hazája«." A proletárnak van hazája Magyarországon, „nem ostoba nacionalizmus, de a proletariátus nemzetközi szolidaritásának tudata, a saját föld, a saját bánya védelme állítja . . . újból fegyverbe". A forradalom vezérkara tehát felismerte és tudatosítani kívánta a Tanácsköztársaság hazafias jellegét. Megnyilatkozásaira elsősorban mégsem a hazafiság, hanem a proletár nemzetköziség jellemző, természetesen a kettő szembeállítása nélkül.

A hazafias célok gyújtó tüzét nem használták ki eléggé. Része volt ebben a munkásmozgalom hagyományos elzárkózásának a nemzeti jelszavaktól, amit csak fokoztak a világháborús propaganda visszaélései. Az óvatossághoz bizonyára hozzájárult az indokolt félelem a kispolgári nacionalizmus erejétől, hiszen Szabó Dezső és Lendvai István a „tiszta" nacionalizmus nevében siettek üdvözölni a Tanácsköztársaságot, a román fronton álló székely csapatokban nacionalista szellem uralkodott. A nemzeti célok kidomborítása viszont gátolta volna a forradalom tömegbázisának szűkülését, főleg azokra hatva, akiknek tudatában a nemzeti érzés dominált az osztályszempontok fölött.

Az első hetek külpolitikája minden aktivitása mellett kiváró jellegű volt, mivel nemcsak a külső helyzet, még a belső bázis sem tisztázódott. A Forradalmi Kormányzótanács kezdettől fogva nyíltan, minden fenntartás nélkül azonosította magát Szovjet-Oroszország, a világforradalom politikájával, de létrejöttének kedvező körülményeit igyekezett kihasználni a meglepett párizsi konferenciához való közeledésre. Párizsban voltak, akik számítottak egy kommunista forradalomra Magyarországon, de abban reménykedtek, hogy rögtön össze is omlik egy véres polgárháborúban vagy szomszédai ellen intézett fegyveres támadásban, és a nép örömmel fogadja a rendet helyreállító antantcsapatokat. Hogy a Tanácsköztársaság nyugodtan, békében éljen szomszédaival, mint a szocializmus közép-európai kirakata – ez a lehetőség, ha csak néhány hétre is, megzavarta a világ urait.

A párttagok nagy része valóban olyan egyszerűen képzelte el a világforradalmat, mint Clemenceauék: Vixet talán agyonverik 21-én, ha Böhm időben nem intézkedik, a forradalom éjszakáján egy katonákból és ifjakból álló csoport őrizetbe vette a csehszlovák követség munkatársait, és elkobozta a követség irattárát. A békéscsabai direktórium háborút indított Franciaország ellen. Március 25-én 377 főnyi francia csapatot küldtek Szegedről az ugyancsak francia megszállás alatt álló Aradra. A vasutasok értesítették indulásukról a csabai direktóriumot, amely tehervonatra ültetett vagy 150 embert: helyi munkásokat és erdélyi, főleg aradi menekülteket, akik az ott állomásozó két páncélvonat kíséretében Gerendásra utaztak, ott bevárták és elfogták a meglepett franciákat. A tisztek háborogtak, de a poiluk nem mutattak ellenállási kedvet. Bekísérték őket Csabára, ahol ünneplő tömeg várta őket, sőt egy tanítónő francia nyelvű szónoklatot intézett hozzájuk. A franciákat néhány napig fogva tartották, de végül elszállították rendeltetési helyükre. A rajtaütés Békésben emelte a közhangulatot, de a katonai helyzeten persze nem változtatott. (26-án Makón fegyvereztek le egy kisebb francia csapatot.)

Vix, aki 21-én eredménytelenül kért Belgrádból 15 000 katonát Budapest megszállására, már 22-én érintkezésbe lépett a Kormányzótanáccsal. Szabad mozgását biztosították, de megtiltották neki, hogy rejtjeles táviratot küldjön, és érdemi kérdésekről nem tárgyaltak vele. A 20-i jegyzéket a Kormányzótanács egyszerűen nem vette tudomásul: az új, előnyösebb pozícióból kívánt tárgyalni. Vix, bár maradásra kérték, hamarosan eltávozott Budapestről, az angol, amerikai és olasz megbízottak egy része azonban itt maradt. A Tanácsköztársaság

és Párizs viszonyát ajánlatos volt mielőbb tisztázni, ezért Kun Béla már 24-én hivatalos jegyzékkel fordult a nagyhatalmakhoz. A jegyzéket Borghese herceg olasz diplomáciai megbízottnak adták át, akit előzőleg Kunfi és Ágoston meggyőztek arról, hogy a Tanácsköztársaság „mérsékelt" szocialista útra tér, ha a győztesek megértően viselkednek, ellenkező esetben az orosz útra kényszerül. Borghese a jegyzéket eljuttatta Orlando olasz miniszterelnökhöz, a Négy Nagy egyikéhez. Orlando 29-én tette le Kun Béla üzenetét a békekonferencia asztalára.

A jegyzékben a Kormányzótanács leszögezi, hogy a szocializmus alapján áll, és Szovjet-Oroszország szövetségesének tekinti magát; összeköti őket a rendszerük „azonos szerkezetén alapuló természetes barátság, amely a magyar kormány felfogása szerint semmiképpen nem hozható kapcsolatba agresszív egyesüléssel. Éppen ellenkezőleg, az új magyar köztársaságnak szilárd óhaja, hogy békében éljen minden más nemzettel . . ." Elismeri a Károlyi-kormány által aláírt belgrádi egyezmény érvényességét, de elutasítja a Vix-jegyzék tudomásulvételét, s ehelyett meghívja az antant delegációját Budapestre. A misszióval „késznek nyilatkozik területi kérdések megtárgyalására a népek önrendelkezési elvének alapján, és a területi integritást kizárólag ezzel összhangban szemléli".

Figyelemre méltó, hogy Kun Béla, akit később opportunistának kiáltottak ki a hírhedt Clemenceau-jegyzék elfogadása miatt, ekkor még milyen magas árat kért a tárgyalási készségért: azon túl, hogy a misszió kiküldésével a győztesek eleve tudomásul vették jegyzékük visszadobását, tárgyalni kívánt az új határokról – amiről még Németországgal sem bocsátkoztak vitába –, sőt kétértelmű formulával kerülte meg az azonnali lemondást a területi integritásról, amihez pedig sohasem ragaszkodott. Néhány héttel korábban vagy később Párizs nem vesz tudomásul hasonló tartalmú jegyzéket. Most rákényszerült s hozzá még Kun, azonnal felismerve az olasz–francia ellentétben rejlő lehetőséget, rögtön elérte azt, amit Károlyi megkísérelni is alig mert – a tisztecskék és gyanús ügynökök megkerülésével a Négyek napirendjére tűzni javaslatait.

Bármilyen kedvező volt a pillanat, arról szó sem lehetett, hogy a győztesek érdemi tárgyalást folytassanak a Tanácsköztársasággal, de a Kormányzótanácsnak a formális diplomáciai tevékenység is az életet jelentette. Először, mert amíg tárgyalnak, az antant nem támad; másodszor a volt Osztrák–Magyar Monarchiával szemben alkalmazott gazdasági blokád feloldását néhány nappal előbb határozták el, s a tönkrement magyar népgazdaságnak létkérdés volt, hogy politikai okból ne tartsák fenn továbbra is Magyarországgal szemben a behozatali tilalmat.

A budapesti fordulat a békekonferencián nagy megdöbbenést keltett. Kimondatlanul is ott lebegett minden ajkon a kérdés: mi lesz, ha Ausztria és főleg Németország, tiltakozásul a békefeltételek ellen, követik a magyar példát? Az angol és főleg az amerikai vezetők egy része addig is kritikusan szemlélte a franciák közép- és kelet-európai politikáját, bár egy percig sem vonták kétségbe Franciaország prioritását ebben az „érdekszférában". Most azonban Foch és Franchet kardcsörtetésének kudarca után néhány napra kezükbe ragadták a

kezdeményezést. Ehhez több körülmény is hozzájárult: Wilson megsértődött, amiért távollétét a francia vezérkar kihasználta célja megközelítésére, katonai tanácsadója, Bliss tábornok, egyenesen dühbe gurult, mert ő jelen volt ugyan a döntéseknél, de megtévesztették. Ezekben a napokban érkezett meg Moszkából Bullit amerikai diplomata, akit csak azért küldtek oda, hogy demonstrálja a győztesek békeszeretetét, míg Kolcsak és társai az ő pénzükön törnek az orosz forradalom szíve felé; Bullit viszont a szovjet kormányt erősnek és népszerűnek, fegyvernyugvási feltételeit reálisnak találta, és elfogadásra ajánlotta. Javaslatait néhány napos vita után elutasították, de a vita maga kedvezett a Tanácsköztársaságnak éppúgy, mint az ukrajnai intervenció kudarca.

Március 25-én határozták el Párizsban Odessza feladását, 27-én vitatták meg a magyarkérdést, Foch marsall nagyszabású tervet terjesztett elő Bécs és Budapest megszállására és a szovjetellenes intervenció kiszélesítésére. Javaslatait elutasították, mint Bullitét is: az imperialisták Szovjet-Oroszországban ettől kezdve tartózkodtak nyugati csapatok bevetésétől, de elhatározták a két tűz közé került Románia támogatását fegyverrel és minden szükséges anyag szállításával. Ez Fochnak elég is volt: átengedte a tárgyalóasztalt a diplomatáknak legalább addig, amíg előkészíti Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia fegyveres támadását a vörös Budapest ellen. Bukarestben először arra számítottak, hogy a csehszlovák és jugoszláv hadsereg hajtja ezt végre, biztosítva az ukrán Vörös Hadsereg ellen felsorakozó román hadsereg hátát, de szükség esetén készek voltak részt venni az akcióban. Előkészületeket is tettek; Beneš pedig bejelentette Pichon francia külügyminiszternek támadási készségét. Közben a konferencián is született (28-án) egy, a Tanácsköztársaságot súlyosan érintő határozat, mégpedig angol javaslatra: hogy különbséget tegyenek a jámborok és gonoszok között, a blokád megszüntetését csak Ausztria vonatkozásában hagyták jóvá, míg Magyarországgal szemben továbbra is fenntartották.

Március 29-én megindult a három napig húzódó vita Kun Béla jegyzéke felett. Még az egyes országok delegációi sem tudtak egységes véleményre jutni: az angol és francia katonai vezetők és elvbarátaik (Churchill) a fegyveres intervenció mellett voltak, míg Lloyd George angol miniszterelnök kijelentette: „ne tegyük azt Magyarországgal, amit Oroszországgal, elég nekünk egy Oroszország". Bliss a Vix-jegyzék visszavonását ajánlotta, az Egyesült Államok budapesti megbízottai közül Roosevelt kapitány – a delegáció szakértőihez hasonlóan – bírálta a Vix-jegyzéket, de ha már megtörtént a baj, a gyors intervenció mellett volt; Brown professzor viszont Kunfival folytatott megbeszélése alapján gazdasági és politikai nyomással kívánta túlsúlyra juttatni a „mérsékelt" szociáldemokratákat és így megtakarítani a közvetlen beavatkozás hátrányait. Végül a francia vezérkarral szemben – amely Mangin tábornokot, a verduni „mészárost" akarta Magyarországra küldeni rendet csinálni – győzött Lloyd George halogató javaslata: utazzon Budapestre, tájékozódás végett Smuts tábornok, és addig függesszék fel a döntést. Smuts és kísérete április 4-én érkezett a magyar fővárosba.

Párizs megtorpant, de a Tanácsköztársaság vezetői nem fűztek túlzott remé-

nyeket a tárgyalások megkezdéséhez. Tisztában voltak azzal, hogy a magyar forradalom léte hajszálon függ addig, amíg Szovjet-Oroszország további győzelmei vagy az egyes szomszéd országokban remélt proletárforradalom meg nem szüntetik elszigeteltségét. Az imperializmus természete iránt nem voltak kétségeik, Wilson frázisainak jelentőségét sem becsülték túl; Párizsban a vae victis gall jelszava uralkodott. Budapesten Moszkva felé fordultak a szemek.

A KMP futárok útján érintkezett Moszkvával, bár a jelek szerint valamiképpen távíró-összeköttetésük is volt. Március 22-étől az állandó kapcsolatot a Csepel, illetve Moszkva, Pétervár és Kijev közti közvetlen szikratávíró vonal szolgáltatta. Az első szovjet államférfi, aki szikratávíró-beszélgetést folytatott a Tanácsköztársasággal, maga Lenin volt. Március 22-én délután 5 óra 20 perckor így jelentkezett Moszkva:

„Lenin a készüléknél. Kérem Kun Béla elvtársat a távírókészülékhez."

Kun Béla nevében Pór Ernő, a moszkvai magyar csoport volt titkára, a KMP KB tagja válaszolt: „A magyar proletariátus, amely tegnap éjszaka az egész államhatalmat meghódította, bevezette a proletariátus diktatúráját és üdvözli önt, mint a nemzetközi proletariátus vezetőjét . . . A Magyar Tanácsköztársaság kéri az orosz szovjet kormány véd- és dacszövetségét." Este 9 óra 10 perckor újból Lenin jelentkezett: „Őszinte üdvözletem a Magyar Tanácsköztársaság proletárkormányának és külön Kun Béla elvtársnak. Üdvözletüket átadtam az Oroszországi Kommunista (bolvesik) Párt kongresszusának. A lelkesedés óriási . . ."

Március 22-én jelentkezett először Csicserin külügyi népbiztos is, aki azután fenntartotta a szó szoros értelmében véve mindennapos kontaktust. Augusztus elsejéig több száz táviratot váltott Kun Bélával, saját közlései mellett többször tolmácsolta Lenin, az OKP, a Komintern üzeneteit. A szikratávírót felhasználták más szovjet államférfiak, így Lunacsarszkij, valamint a moszkvai magyar csoport (Rudnyánszky) is. A kijevi adó útján Rakovszkijjal, az ukrán szovjet kormány elnökével és külügyi népbiztosával tartották fenn a kapcsolatot.

Csicserin és Kun Béla kölcsönösen tájékoztatták egymást a külpolitikai és a katonai helyzetről. Csicserin március 25-i táviratában felhívta kollégája figyelmét a párizsi belső ellentétek természetére, 30-án a provokatív hírekre, melyek szerint Magyarország Jugoszlávia megtámadására készül, érdeklődött (április 6-án), mik a tervei a nemzeti kérdés megoldására „amely Magyarországon mindig nagyon égető volt", folytatnak-e tárgyalásokat a nemzetiségek képviselőivel, mikor lesz a pártkongresszus? Így figyelmeztette az imperialisták ellentéteinek kihasználására, a nemzeti kérdés fontosságára, az óvatosságra a háborús provokációkkal szemben stb. Lenin március 23-i táviratában nyíltabban intette Kunt:

„Többségük van-e a kommunistáknak a kormányban? Mikor lesz a tanácskongresszus? Mit jelent a valóságban az, hogy a szocialisták elismerték a proletariátus diktatúráját?"

Csicserin tájékoztatásokat adott a szovjet kormány terveiről, megküldött fontos dokumentumokat, állandóan továbbította a ROSZTA hadijelentéseit,

és maga is készített összefoglalókat a frontok helyzetéről: utóbbiakat sokszor túlzott optimizmussal telítve, amivel főleg az ukrán front lehetőségeiről kelthetett illúziókat. Csicserin kérésére a Tanácsköztársaság többször továbbított híreket, Lenin és más szovjet vezetők nyilatkozatait, üdvözleteit Nyugatra. Csicserin április 7-én üdvözlő táviratot küldött Budapesten keresztül a Bajor Tanácsköztársaságnak. Két nappal később kérte: fűzzék hozzá Lenin aláírását, ha már elküldték „közölje Münchennel, hogy Lenin aláírása tévedésből maradt ki". Elment már az üdvözlet, válaszolta Kun, de „Lenin elvtárs nevében külön üdvözlő táviratot küldtünk". Ilyen szoros és barátságos együttműködés volt a két szovjetköztársaság között.

A magyar kommunisták nagyon fontosnak tartották volna az állandó jellegű, személyes kapcsolat megteremtését, nemcsak a táviratozás nehézkessége, a sifrenek az ellenség által való megfejthetősége miatt, hanem azért, hogy tanácsokat és tapasztalatokat kapjanak, de nyilván azért is, mert Szovjet-Oroszország vagy a Komintern képviselője a reformisták és forradalmárok mindennapos vitáiban a maga presztízsével az utóbbiakat támogatta volna. Március végén Kun azt kérte, küldjék Budapestre Buharint vagy Oszinszkijt, esetleg Szokolnyikovot. Érdekes, hogy Kun, aki Buharinnal együtt, 1918 elején az ún. baloldali kommunistákhoz tartozott, éppen ebben a táviratában tartotta szükségesnek biztosítani Lenint: „Külpolitikám annak a taktikának felel meg, amelyet Oroszországban ön képviselt, és nem annak, amelyet volt frakciósaink képviseltek."

Már az első napokban felmerült Szamuely repülőútjának a terve. „Megtudtam egy magyar repülőtiszttől – jelenti április elsején Bécsbe Cnobloch –, hogy Szamuelynek a közeli napokban tervezett oroszországi útjának célja: Magyarországra vezetni Podvolocsiszkából, ahova előőrseik már megérkeztek, a 70 000, Oroszországban Vörös Hadseregnek felállított magyar hadifoglyot." Egyelőre csak futárok további küldetésére került sor: közülük megemlítendő a régi zimmerwaldista Lebovitz Farkas, aki Lenint a svájci emigrációból ismerte, és követte a forradalmi Oroszországba, ahonnét 1919 első napjaiban tért haza, hogy április végén a frontok fölött repüljön Ukrajnába. Április 12-én Todorov ukrán kommunista tiszt érkezett Magyarországra – ugyancsak repülőgépen, mint Antonov összekötője. Kun arra kérte Csicserint, juttassa el az összes addig megjelent szovjet rendeleteket végrehajtási utasításaikkal és az „Izvesztyija" teljes sorozatával Proszkurovba, ahonnan majd repülővel Magyarországra hozzák.

Kun szóban forgó táviratában érdeklődött a Komintern alapító kongresszusára indult (de, mint tudjuk, késve érkezett) Rudas László, valamint a Károlyi-kormány szociáldemokrata Vöröskereszt-kiküldöttei után is: közülük akarta a moszkvai magyar követet kiválasztani. Egy ideig nem határoztak, végül Rudnyánszky Endrét – akire Kunék hazatérése után a moszkvai magyar csoport vezetése maradt – május végén formálisan is kinevezték a Tanácsköztársaság szovjet-oroszországi követének. Rudnyánszky később a kommunista mozgalom elég ingatag útitársának bizonyult, bár életét végül a Szovjetunió-

ban fejezte be, de ebben az időben jól látta el feladatát, kapcsolatai, fellépése és tárgyalóképessége révén.

Rudnyánszky megbízatására Szamuely májusi moszkvai tartózkodásakor került sor, ezután rövidesen kinevezték Szovjet-Oroszország budapesti követét is D. Manuilszkij személyében, ő azonban csak Kijevig jutott el. A szovjet vöröskeresztes misszió, miután Vix parancsára elhurcolt tagjait a forradalom másnapján a szegedi direktórium kiszabadította, ismét zavartalanul folytatta működését. A Tanácsköztársaság április elején formális szövetségi és kölcsönös segélynyújtási szerződés kötését javasolta Szovjet-Oroszországnak, küldött is egy szerződéstervezetet, de ennek aláírására nem került sor.

A két szovjetköztársaság között fennálló, mindkét fél részéről deklarált szövetségi viszonyból következett, hogy Csicserin felhívta a még Magyarországon tartózkodó volt hadifogoly oroszokat, lépjenek be a magyar Vörös Hadseregbe, mert „a Tanács-Magyarországra mért csapás egyben Szovjet-Oroszországra mért csapás is". Hasonló felszólítást intézett Kun Béla az oroszországi magyarokhoz; a röplapokon terjesztett felhíváson közölték Lenin rövid üzenetét is:

„Csatlakozom a felhívás egész szövegében foglaltakhoz, és bízom benne, a magyar proletárság a frontokon nem fogja szem elől téveszteni, hogy még néhány hónapig küzdjön a nemzetközi proletárérdekekért, és akkor mienk a győzelem, az utolsó, a biztos győzelem."

A magyar forradalmárok nemcsak bíztak abban, hogy Közép-Európa munkásai követik őket, de igyekeztek is közvetlenül hatni rájuk. A Kominternnek, mint „világpártnak", az egyes nemzeti pártok vagy csoportok szekciói voltak. A KMP ebben az értelemben nem pusztán magyarországi pártnak, hanem a Komintern egyik közép-európai központjának tekintette magát, és minden tőle telhetőt megtett a csehszlovák, román, jugoszláv kommunista párt megalakulásának elősegítésére. A román, cseh, szlovák és délszláv csoport már a Károlyi-rezsim idején megalakult, a proletárforradalom után pedig a 15 nemzeti szekció Nemzetközi Szocialista Föderációban egyesült. A fentiek mellett a következők tartoztak ide: bolgár, francia, lengyel, olasz, orosz, székely, ukrán (hadifoglyok), kárpátukrán vagyis rutén, zsidó és a muzulmánokat (albán, arab, török) tömörítő Keleti Szocialista Párt. Továbbá a mintegy 50 000 tagot számláló német szekció, de ez jellegében elütött a többitől, a régi, jobboldali, konzervatív szociáldemokrata funkcionáriusok vezetése alatt állt. A német szekció nem volt több a német ajkú pártszervezetek hagyományos egyesülésénél, s bár a föderáció elnöke Schwartz Richárd innen került ki, a föderáció igazi vezetői a kommunisták voltak: Pór Ernő, Hirossik János, Fanta Róbert, Kvartin Bernát, Henrik Cagan, Edmund Semil-Milski, Ivan Matuzović, Antonín Janoušek és a többiek. A Tanácsköztársaság Vörös Hadserege által ellenőrzött területen élő nem magyar dolgozók összefogásán túl a szekciók igyekeztek a frontok másik oldalán és az ellenséges hadseregek katonái között a forradalom szellemét terjeszteni.

Ezek a csoportok meglehetősen önállóan és nemzeti jellegük szerint eltérően működtek. A szlovák, cseh, délszláv és román szekciók fő feladata az inter-

venciós hadseregek soraiban folytatott agitáció volt; a szlovák és cseh szekció később vezető szerepet játszott a Szlovák Tanácsköztársaság létrehozásában. A bolgár és lengyel szekció elsősorban az elég nagyszámú lengyel bányász, bolgár kertész stb. szervezését intézte, az oroszok és ukránok, az itt rekedt volt hadifoglyok, s az ellenséges hadseregből átállt franciák a katonák közötti propagandával foglalkoztak. A kis létszámú olasz szekciótól kiküldött agitátorokat tartóztattak le Ausztriában és Olaszországban. A vendek, ruténok szűkebb hazájukban tevékenykedtek, a többi kisebb csoport a kiadványok fordításából, terjesztéséből vette ki a részét. A Tanácsköztársaság területén mintegy 20 idegen nyelvű újság jelent meg a német párt- és szaklapokat nem számítva.

Az internacionalista politikának megfelelően biztosították az ország megmaradt területén élő nemzetiségek jogait, figyelembe véve elsősorban az ő érdeküket és a proletár egyenlőség elvét, emellett a Kormányzótanács számított arra, hogy a nacionalizmus mindenféle megnyilvánulásának elutasítása hatással lesz a szomszéd országokra is. Már április elején külön rendelet mondta ki: „Minden hatóság köteles a Magyarországon használatos nyelvek bármelyikén kiállított hozzátartozó beadványt elfogadni, és az elintézést a beadvány nyelvén közölni." Április végén megjelent a Tanácsköztársaság területén élő, két jelentősebb számú nemzetiség – a németek és ruszinok – helyzetét szabályozó rendelet, amely elrendelte a németeket, illetve ruszinokat képviselő német (ruszin) tanács megválasztását. Egyben kimondta:

„Ahol a német többségű, illetőleg a ruszin többségű községek több járásra kiterjedő összefüggő nagyobb területet alkotnak, a Német, illetőleg a Ruszin Népbiztosság a Belügyi Népbiztossággal egyetértően a kerületi tanácsok megválasztása iránt is intézkedhetik." A kerületi tanács megyei jogkörrel rendelkezik és „a hozzátartozó járási tanácsoknak közvetetten fölöttes tanácsa . . ."

A pillanatnyi helyzeten túlmutató érvénnyel állapítja meg a rendelet: a Tanácsköztársaság célja végét vetni a nép *mindennemű* elnyomásának. „Az elnyomás egyik fajtája a nem magyar anyanyelvűeknek nemzetiségi elnyomása is. Ezt az állapotot megszünteti a Magyarországi Tanácsköztársaság, amely különböző nyelvet beszélő, de egyenjogú népek proletariátusának szövetségén alapszik és nemzeti kérdést – az eddigi értelemben – nem ismer." A nemzetek jogait a Tanácsköztársaság alkotmánya foglalta végül össze, leszögezve: „Az alkotmánynak a nemzetek jogaira vonatkozó intézkedései csak az érdekelt nemzetek dolgozói országos tanácsainak hozzájárulásával változtathatók meg."

Az egyesült párt kongresszusán elfogadott program kimondta: „Arra kell törekedni, hogy a nemzeti előítéletek, amelyeket a különböző nyelvű proletariátus között mesterségesen tenyésztettek, megszűnjenek. Ezt azonban nemcsak a nemzetköziség és összetartozandóság szükségességének hangoztatásával érhetjük el, hanem azzal is, ha minden tekintetben még a látszatát is elkerüljük a nemzeti elnyomás politikájának. Minden nemzeti és kulturális ügyben a különböző nemzetekhez tartozó proletárságot teljes önkormányzat illeti meg. A proletárállam vagyonából arányos rész fordítandó minden nemzet kulturális feladatainak teljesítésére.

Mivel a magyar proletariátus nemzetileg nem volt elnyomva, mint az ország többi nemzetéhez tartozó proletárja, ennélfogva ezekkel különösen tapintatosan kell bánni, nehogy nemzeti érzékenységüket megbántsa. Egyébként mint a föderatív köztársaság hívei, az egymással szövetséges tanácsköztársaságok rendszerére törekszünk." A Kormányzótanács tagjai között kezdettől fogva helyet foglalt a német és ruszin népbiztos, akik a németek és ruszinok országos tanácsának ellenőrzése alatt állottak.

A példák százai illusztrálják, milyen sokat tett a Tanácsköztársaság a nemzetek egyenlőségéért, a nemzeti gyűlölködésnek a nemzetek összefogásává való változtatásáért. Másrészt azonban vitathatatlan, hogy e szép és helyes elveket csak részben sikerült a hétköznapi gyakorlatba átültetni. Mi volt ennek az oka? Egyes történészeink szerint főleg az, hogy Kun Béla és más kommunista vezetők „buharinista", a szociáldemokraták pedig „ausztromarxista" nézeteket vallottak, tehát a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikáját nem leninista alapokon intézték. Az ilyen nézetek a tények napvilágánál kis igazságok óriási árnyéka gyanánt enyésznek el.

A párt szerepének tárgyalásánál még visszatérek arra a kérdésre: volt-e ebben az időben „buharinizmus" és ha igen, miben állt. Itt csak annyit: a világforradalom gyors győzelmébe vetett hit, mint mindenütt, a nemzeti kérdés területén is a nehézségek lebecsülésére, szimplifikálására, a látszatra legegyszerűbb megoldások favorizálására csábította a forradalmárok többségét. A nemzeti önrendelkezés negligálására azonban a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetőinek lehetőségük sem nyílt (mint később a „buharinizmus" feltalálójának, aki hatalma majd három évtizedében a nemzeti önrendelkezés elvét, anélkül, hogy kétségbe vonta volna, éppúgy semmibe vette, mint a „dolgozók önrendelkezésének" buharini papirosteóriáját, tehát, mondhatni, nagyobb „buharinista" volt azoknál, akiket e címen végeztetett ki). Az ausztromarxizmus valóban hatott a magyar szociáldemokratákra, de a háború végén Renner és követői elfogadták Otto Bauer nézeteit, az ausztromarxizmusnak a Habsburg-monarchiát igazoló változata háttérbe szorult.

A téves elméleti nézetek hatását nem lehet letagadni, a gyakorlati bajok oka mégis másutt keresendő: az osztályharc és a nemzeti kérdés ellentmondásos viszonyában, amely a volt Monarchia területén még komplikáltabb volt, mint Szovjet-Oroszországban.

Az északi hadjárat heteit leszámítva négy nemzet kisebb-nagyobb töredéke élt a Tanácsköztársaság területén: németek, ukránok, románok, vendek. Az utóbbi három végső soron egyesülni kívánt nyelvrokonaival, tehát helyzetük véglegesnek tekinthető rendezésére pillanatnyilag nem nyílt mód; a nyugatmagyarországi németeknél ugyanígy állt a dolog, de elszórtan élő csoportjaik nem követelhettek elszakadási jogot – aminek elismerése a lenini nemzeti politika próbaköve – csak közigazgatási és kulturális autonómiát, ennek viszont nem volt akadálya.

A nemzetiségi kérdés megoldásának nehézségei a románoknál jelentkeztek legerősebben, ahol kézzelfogható eredmény alig tapasztalható. Három fő prob-

lémát kell figyelembe vennünk: egy népcsoport természetes törekvését a nemzeti egységre, vagyis az elszakadásra, a hadiállapotot és végül a nemzetiségek munkásmozgalmának, politikai-kulturális színvonalának viszonylagos fejletlenségét.

A forradalom vezetői tisztán látták, mit jelentene a demarkációs vonal túlsó oldalán, ha a Bihar, Szilágy, Szatmár megyei román parasztság a városi proletariátus mellé állna. A nagyváradi kommunisták már a polgári demokrácia napjaiban agitáltak falun, román újságokat adtak ki, sőt, megelőzve az osztályszövetség politikája későbbi, tudatosabb módszereit, helyi, román parasztpártot szerveztek. A fenti okok miatt nem sikerült azonban döntő változást elérni a román néptömegek gondolkodásában. Polgári-papi vezetőik az intervencióban bízva nem törekedtek átmeneti kompromisszumra sem, mint pl. az ukránok. A helyzetet elmérgesítette a román lakosság és az erdélyi magyar menekültek, a székely csapatok ellentéte. „A legénység – a harcvonal mögött – minden oláhban árulót keres, s nem kímélte sok helyen a gyermekeket sem, sőt áldott állapotban levő asszonyokat sem" – írja a nagyhalmágyi frontszakaszról az események polgári krónikása. Feltehető, hogy idővel a helyes politika több kézzelfogható eredménnyel járt volna, de a románlakta területek március 21-e után egy hónappal már végleg elszakadtak a Tanácsköztársaságtól.

Némileg más volt a helyzet a Ruténföldön. Igaz a munkásmozgalom itt még fejletlenebb és önállótlanabb volt, és a politikai vezetés a „magyarbarát" papi-értelmiségi-burzsoá klikk kezében maradt. Az ukrajnai állapotok állandó változásai azonban tétlenségre kárhoztatták a burzsoá Ukrajnával való egyesülés híveit, míg a Szovjet-Ukrajnával rokonszenvezők a Tanácsköztársaságot támogatták, mint az eljövendő nemzetközi köztársaság részét. Miután a Stefán Ágoston-féle klikk feje lett a Kormányzótanács ruszin népbiztosa, a népbiztosságot ukrán soviniszták kal és Tisza-párti dzsentrikkel töltötte meg, a szocialistákat pedig igyekezett háttérbe szorítani. Leváltására mégsem került sor, bár ellentétei a kárpát-ukrajnai forradalmárokkal ismeretesek voltak. Így a Ruténföldön kettős helyzet alakult ki: az államhatalmi szervek általában a nacionalisták, illetve a Népbiztosság ellenőrzése alatt álltak, de gyorsan erősödtek a párt- és szakszervezetek, a szegény nép falusi tanácsai. A csehszlovák hadsereg bevonulása után Kaminszky és társai a Tanácsköztársaság funkcionáriusaiból tüstént az új impérium hivatalnokává vedlettek át. De még néhány hét múlva is konstatálhatják, mint a megszállott Bereg megye főszolgabíróihoz „a kommunista állapotok megszüntetése" tárgyában küldött körrendeletben: „Megütközéssel értesültem arról, hogy egyes községekben a Tanácsköztársaság idejében megalakított községi direktóriumok még mindig uralkodnak." A hadműveletek következtében a Ruténföldön már 1919 április végén megszűnt a tanácshatalom, a nép nem tudott sokáig eredményesen ellenállni a fegyveres túlerőnek, de a következő években ez a szegény vidék Csehszlovákia Kommunista Pártjának legszilárdabb bázisa volt.

A vend vidéken a Tanácsköztársaság kikiáltása után azonnal megalakult a direktórium, amely végrehajtotta a Kormányzótanács rendeleteit és utasításait.

Ezzel létrejött a vend népnek a polgári forradalomban meg nem adott önkormányzata. Az elmaradott paraszti vidék népe azonban nem tudta szocialista tartalommal megtölteni az autonómia kereteit. A más szervezett erő híján élére állt polgári nacionalisták, karrierista falusi politikusok csakhamar az osztrák területről szervezkedő ellenforradalmárok hálójába kerültek. Lázadásuk leverése után a Kormányzótanács igyekezett segíteni a vendeknek önrendelkezésük érvényesítésében, de a szervezés munkája lassan haladt előre. Miután azonban a Vörös Hadsereg biztosította a közben a békekonferencia által Jugoszláviához csatolt terület védelmét, a szociális és egyéb vívmányok megvalósítása sikeresen folyt egészen a Tanácsköztársaság megdöntéséig.

A német többségű Nyugat-Magyarország lakossága a szocialista Magyarország és a polgári berendezkedésű, de német, tehát rokon népességű és nyelvű Ausztria között élt. A szocialista munkásság, a vele együttérző szegényparaszti és kispolgári, értelmiségi rétegekkel együtt a szocialista Magyarországot választotta, annál inkább, mert itt a német lakosság hátrányos helyzetben soha sem volt, az Ausztriától elválasztó országhatárt pedig nem tekintették tartósnak. A vagyonos polgárság és módos parasztság viszont az elszakadást pártolta: nemcsak politikai érzésből, nemzeti vonzalomból, hanem azért is, mert mezőgazdasági termékeinek fő piaca Bécs volt, s az ott uralkodó éhínség különösen jövedelmezővé tette a feleslegek kivitelét. A burzsoázia állásfoglalása megmutatkozott az ellenforradalmi mozgalmak kezdeményezésében és támogatásában.

A Német Népbiztosság élén a századvég tradícióihoz ragaszkodó, nehézkes gondolkodású jobboldali szociáldemokraták álltak. Az ő szemléletük rányomta a bélyegét a németek országos tanácsának és a német pártszervezetek kongresszusának üléseire, ahol az ausztromarxizmus, a formális, nemzeti sérelmi politika módszereivel számítgatták: vajon mindenütt arányuknak megfelelő képviseletet kaptak-e? Ebben a szellemben és tempóban készült a középdunántúli és Bonyhád vidéki, csak bizonyos fokig összefüggő német területek autonómiatervezete is, mindenesetre az érdekeltek kívánságainak figyelembevételével.

Abban, hogy a Tanácsköztársaság ilyen toleránsan kezelte a békésebb időkre hagyható nemzetiségi problémákat is, kétségkívül nem kis szerepe volt a forradalom nemzetközi jellegének, a példa propagandájának. Ebből következett az is, hogy Budapesten messzemenő vendégszeretetet élvezett minden rendű és rangú külföldi újságíró; bár azonnal bevezették a külföldi telefon, távíró és levélcenzúrát. A szocialista lapok baloldali tudósítói valóban népszerűsítették a Tanácsköztársaságot, sőt a cikkeken kívül Angliában, majd később Olasz- és Németországban is kis ismertető füzetek jelentek meg. A Külügyi Népbiztosság kiadásra készítette elő a Tanácsköztársaság összes rendeleteit német nyelven. Általában, az említett lapokon kívül igen nagy példányszámban nyomtak röpiratokat német, francia, román, délszláv, cseh és szlovák stb. nyelven: ezeket agitátorok útján, repülőgépek segítségével vagy egyszerűen – főleg a délszláv fronton – a barátságosan viselkedő ellenséges katonák kezébe nyomva terjesztették.

Mikor később, honorálva Jugoszlávia katonai passzivitását, a Vörös Hadsereg főparancsnoksága elrendelte a propaganda beszüntetését, a 2. vörös hadosztály politikai biztosa jelentette: „maguk a szerb katonák is követelik a maguk lapjaikat és röpirataikat, és ha nem akarunk vagy nem tudunk adni, akkor kijelentik, hogy »ti nem vagytok forradalmárok, ha nem adtok módot arra, hogy mi a kommunista eszméket a szerb katonaság között terjesszük«. Azonkívül tekintettel arra, hogy a szerb katonaság állandóan átjön a mi tábori őrsünkre barátkozni és vitatkozni, meg kell állapítani, hogy a propaganda éppúgy folyik, mint azelőtt."

A Tanácsköztársaság a legnagyobb erőfeszítéseket az osztrák munkásság megnyerésére tette, miután a két ország helyzete hasonló volt, a burzsoá nacionalizmus befolyása a munkásságra csekély, és Adler elutasító nyilatkozata után is remélték az osztrák szociáldemokraták egy részének csatlakozását. Ez nemcsak a Tanácsköztársaság, hanem az egész európai munkásmozgalom további sorsára nagy hatással lett volna. A forradalmi ártól elragadott magyar szociáldemokraták is szívesen látták volna dilemmájuk megoldását – és belső helyzetük megszilárdulását – Ausztria csatlakozásában. Igaz, hogy április közepétől az ausztriai propaganda a kommunisták kizárólagos ügyévé vált, de előzőleg a szociáldemokraták is latba vetették bécsi befolyásukat.

Március 25-én Bécsbe utazott Diner-Dénes József, a Károlyi-kormány volt külügyi államtitkára, aki ott régi, baráti és politikai kapcsolatokkal rendelkezett. Bemutatta Renner kancellárnak a Tanácsköztársaság bécsi követét: a kommunista Bolgár Eleket, és a kormány több tagjával tárgyalt. Renner és Bauer – az utóbbi nyíltan, a kancellár diplomatikus mellébeszéléssel – elutasították a budapesti példa követésének gondolatát, és csupán a diplomáciai és gazdasági kapcsolatok fenntartását ígérték meg. Deutsch hadügyi államtitkár tovább ment ennél, amennyiben biztosította Dinert, hogy a hadianyag-szállítást megtiltja ugyan, de ténylegesen nem fogja akadályozni.

A félsiker után a Kormányzótanács az erre legalkalmasabb személyt: Károlyi Mihályt küldte Bécsbe, hogy tárgyaljon az antant bécsi megbízottaival, főleg az angol Cuninghame ezredessel, akik retorzióval fenyegették az osztrák kormányt, amennyiben bármi módon közeledik Magyarországhoz. Károlyit felhatalmazták, hogy Kun Béla nevében kijelentse: a Tanácsköztársaság tartózkodik az expanziótól, ha sorsát tárgyalások és népszavazás, nem pedig fegyveres erőszak útján döntik el. Károlyi a siker reménye nélkül teljesítette a megbízást, önkéntes útjával és visszatérésével demonstrálva szolidaritását a rezsimjét megdöntő forradalommal. Böhm és mások bécsi missziói sem jártak több eredménnyel.

Nem tudhatjuk, mennyiben befolyásolták az osztrák szociáldemokratákat az amerikai és angol diplomaták fenyegetései az élelmiszer-szállítmányokra vonatkozóan – amelyekre Renner többször hasonló fenyegetéssel válaszolt: ha nem kap emberséges békefeltételeket, követi Károlyi példáját, és átadja a hatalmat a bolsevistáknak –, és mennyiben a belső helyzet. Az biztos, hogy április elején már egészen egyértelmű volt ragaszkodásuk a burzsoáziával alakí-

tott koalíciós kormányzathoz. Erre mutat az osztrák kommunisták elhatározása: ott védeni a nemzetközi forradalmat, ahol már megvetette lábát. 1919. április 2-án 1200 osztrák kommunista katona átlépte a határt, és beállt a Vörös Hadseregbe. Kisebb csoportok követték őket, a bécsi rendőrség szerint április 14-ig összesen 1800 osztrák vörösgárdista távozott Magyarországra.

Április 3-án a tanácskormány bécsi gazdasági megbízottja széles körű árucsere- és vasúti forgalmi egyezményt írt alá. A gazdasági kapcsolatok, ha zökkenőkkel, szünetekkel, az antant és az Egyesült Államok nyílt beavatkozásával kierőszakolt korlátozásokkal is, fennmaradtak. A két szomszéd állam kormányainak útja azonban ellentétes irányba vezetett, és bár a személyes, diplomáciai érintkezés fennmaradt, mind formálisabbá vált. Az április elejétől Budapestről Bécsbe érkezett kommunista agitátorok minden eszközt megragadtak az osztrák forradalom kirobbantására, természetesen a követség támogatásával. Az osztrák kommunisták, bár látták, hogy a forradalom ellenfelei megszilárdítják pozícióikat a munkásmozgalomban, egyre nehezebb helyzetükben sem csüggedve, minden erejüket latbavetették, szították a Keletről átcsapó tüzeket. S ha győzelmet nem is arattak, könnyítettek a Tanácsköztársaság helyzetén, a munkásság pedig olyan szociális vívmányokat harcolt ki, mint sehol másutt a kapitalista Európában.

A Tanácsköztársaság forradalmi külpolitikát folytatva sem tévesztette szem elől a tőkésországok uralmon levő kormányaival fenntartandó diplomáciai kapcsolat fontosságát. Bauer, Böhm és mások bírálatára, miszerint a határokon áttörő propaganda lehetetlenné tette a normális diplomáciai relációkat, talán elég annyit megjegyezni: az egyenlet megfordítva sem kevésbé érvényes. Nem tudhatjuk, hogyan alakul a forradalom külpolitikája, ha csak valamivel türelmesebb fogadtatásra talál.

A Kormányzótanácsnak – bár jobbára csupán félhivatalosan, konzulátusok, külön megbízottak, missziók útján – számos országgal sikerült fenntartani a diplomáciai kapcsolatot. Az osztrák követségen és antant (olasz, angol) missziókon, amerikai diplomáciai megbízottakon kívül május elején Budapesten képviselete működött Lengyelországnak, Jugoszláviának, Nyugat-Ukrajnának és Dániának, állandó kapcsolat volt Szovjet-Oroszországgal és Szovjet-Ukrajnával. Budapesti konzulátust tartott fenn Anglia, Bolívia, Brazília, Bulgária, Chile, Costa Rica, Ecuador, Haiti, Hollandia, Libéria, Mexikó, Németország, Norvégia, San Marino, Spanyolország, Svájc, Törökország, Uruguay. A részben tiszteletbeli konzulátusok képviselték több más állam alattvalóinak (Egyesült Államok, Belgium stb.) érdekeit is. A Tanácsköztársaság diplomáciai kapcsolatok létesítésével próbálkozott Svájcban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában is.

1919. április 4-én hajnalban, Bolgár Elek bécsi követ kíséretében Smuts tábornok különvonata begördült a Keleti pályaudvarra. A tanácskozások udvarias hangnemével, furcsa ellentétben Smuts a vonaton lakott, és azért sem volt hajlandó elhagyni, hogy megjelenjen a tiszteletére adott fogadáson a Hungáriában, inkább sajton és húskonzerven élt két napig, viszont a hivatalos tárgyalások szüneteiben fogadott ellenforradalmárokat, külföldi tudósítókat, és semleges konzulokat. Smuts missziója mindenkinek csalódást okozott – a francia vezérkarnak, amely kénytelen volt lenyelni Vix otrombaságának udvarias jóvátételét, az olaszoknak, akik azt remélték, hogy fáradozásaik jutalmául rájuk bízzák a tárgyalásokat, s így kiterjeszthetik befolyásuk körét Magyarországra, a magyar arisztokráciának, amely az intervencióban reménykedett, Benešnek és Brătianunak, mert nem indíthatták meg az intervenciót, azoknak a szociáldemokrata vezetőknek, akik azt hitték, hogy Smuts velük fog tárgyalni. De csalódást okozott Kun Bélának is, hiszen a diplomáciai látszatsiker nem nyitott utat további tárgyalásokhoz.

Smuts tábornok a Dél-afrikai Unió vezetői közé tartozott, 1917-től az angol hadikabinet tagja, a békekonferencián mint a Brit Birodalom delegátusainak egyike fontos és többnyire mérséklő szerepet játszott. (Később több ízben is a Dél-afrikai Unió miniszterelnöke lett.) Kun Bélának tárgyalásaik során a Vix-jegyzék elfogadását ajánlotta, és cserébe a gazdasági blokád feloldását ígérte. Kun Béla viszont az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvencióra hivatkozva kérte, hogy a román hadsereg ürítse ki a Marostól északra fekvő területet. Ez lehetetlen kívánság volt, de Kun meggyőzte Smutsot; az ő visszavonulási parancsát a székely csapatok nem hajtanák végre, s bár a Kormányzótanács nem tulajdonít nagy jelentőséget az országhatároknak a világforradalom előestéjén, a nép megbuktatná, mint a Berinkey-kormányt, ha a szégyenletes feltételeket elfogadná, s akkor az „anarchia" következik.

Kun Béla joggal hivatkozott arra, hogy a fegyverszünet nem szól semleges zónáról, Smuts viszont csak az utóbbiról köthetett megállapodást, tehát új sávot ajánlott. A magyar vonal a Vix-jegyzékben meghatározottól 25 kilométerre keletre húzódott, így Debrecent nem kellett volna kiüríteni, a tervezett végleges országhatártól (amit Smuts már ismert, de nem ismertetett) azonban még nyugatra: tehát a végleges határt a békekötésig egyik érdekelt fél sem szállhatta volna meg. Arad, Nagyvárad, Szatmár a Vix-félénél szélesebb „semleges" zónába esett. Hogy Smuts ígéreteit a békekonferencia magáévá teszi-e, nem volt bizonyos – Foch szárnysegédje, az angol hírszerző ezredes és Smuts többi kísérői némán figyelték a licitálást. A Kormányzótanács egyes szociáldemokrata tagjai hajlottak a kompromisszumra, de Kun szilárd maradt, és elhárította az alkut: elég volt az ideiglenes vonalakból, végleges rendezést akarnak. Azt javasolta, hogy az önrendelkezés alapján hívják össze a magyar, német, osztrák, cseh, jugoszláv és román kormány képviselőit Párizsba vagy Bécsbe, s ott

Smuts elnökletével – ezzel nyilván a tábornok hiúságának akart hízelegni, nem eredménytelenül – tárgyalják meg a határkérdéseket és az új gazdasági kapcsolatok mikéntjét. Smuts elismerte a javaslat ésszerű voltát, annak elfogadása azonban túlment az ő hatáskörén (Pichon követelésére Párizsban kimondták: területi kérdésekről Smuts egyáltalán nem tárgyalhat), ezért április 5-én elutazott Budapestről.

A magyar kormányt meglepte Smuts gyors távozása: Kun bizonyos fokig beleesett Jászi hibájába, aki azt képzelte, hogy a győztes hatalmak hajlandók időt és energiát fordítani a kis Magyarországgal való alkudozásra. Indokolatlan azonban a szociáldemokrata memoárok – főleg Böhm és Weltner – vádja, mintha Kun elmulasztotta volna az egyetlen alkalmat a tisztes megegyezésre Párizzsal. Ilyen alkalom ugyanis nem volt. Rosszhiszemű az a színpadias beállítás is, melyben Smuts sértődötten indulást int különvonatjának, míg Kun kíséretével meghökkenve áll a peronon. „I liked Kun" – tetszett nekem Kun, mondta Smuts életrajzírójának, nyilván nem eszmei rokonságra utalva, hanem arra, amit április 9-i zárójelentésében is kifejezésre juttatott: olyan ember, akivel lehet komolyan tárgyalni. Smuts előnyös javaslatokat tett a békekonferenciának: pártolta a Kun által ajánlott konferencia összehívását, sőt ez ügyben visszatérőben Masarykkal és Rennerrel is tárgyalt, akik elképzelhetőnek tartották a Duna-völgyi államok gazdasági egyezményének megkötését. Smuts főbiztos kinevezését is javasolta az új közép-európai államok ellentéteinek rendezésére. Elismerte a Tanácsköztársaság békevágyát, és kifejtette: Magyarországot úgy lehet legjobban távoltartani Oroszországtól, ha szóba állnak vele, és meghívják Párizsba. Miután úgy látta, a rendszer hatalma inkább csak Budapesten és környékén szilárd, indítványozta: szállják meg az antantcsapatokkal az általa Kunnak felajánlott semleges zónát, és ha ez megtörtént, oldják fel a blokádot.

Tehát a Smutsszal folytatott tárgyalás sikeres volt; de Párizsban figyelmen kívül hagyták a bur generális javaslatait. A francia vezérkar a Vix-jegyzék keresztülhajszolásával túllőtt a célon, s ezért el kellett tűrnie Smuts misszióját: de a Duna-medence Bécstől keletre mégiscsak az ő vadászterülete volt. Szombaton utazott el Budapestről Smuts, vasárnap már Bukarestben volt az Armées alliées d' Orient parancsnoka, Franchet d'Esperey, akinek a köszönése is vezényszóként pattogott.

Smuts küldetése Lloyd George műve volt, aki magára maradt, mire bizalmasa visszatért. Wilsont lekötötte a Fiume birtoklásáért kirobbant olasz–jugoszláv viszály és természetesen Orlandót is. Az angol hadvezetés mellett a tory politikusok közül is sokan akarták Tanács-Magyarországon kiköszörülni a Szovjet-Oroszországban esett csorbát. Sajtókampányt indítottak a tárgyalások ellen, és Lloyd George, akinek külpolitikai aktivitását, éppúgy mint Wilsonét, kedvezőtlen belpolitikai helyzete korlátozta, visszavonult. Az újabb összecsapást elkerülendő, az intervenció hívei nem vitték terveiket a békekonferencia elé, előrelátva, hogy végrehajtásuk nem fog a más problémákkal lekötött konferencián ellenkezést kiváltani.

A Tanácsköztársaság vezetői számítottak az intervencióra, hiszen már Vix

ezzel fenyegetődzött. De két héttel a Berinkey-kormány bukása után nem lehetett visszatérni az oly hevesen elutasított Vix-jegyzékhez némileg módosított formájában sem, hiszen mi biztosíték volt arra, hogy az ellenség ez egyszer megáll az ígért vonalon? A forradalom egyik jelszava volt a honvédelem: nem tagadhatta meg a hon védelmét, s a próbatétel napjára nem kellett sokáig várni.

Elismerve Smuts objektivitását, ne gondoljuk azért, hogy javaslata éles ellentétben állt az intervenciós tervekkel: hiszen maga ajánlotta egy terület erőszakos megszállását, noha másképpen, mint azt Bukarestben kitervelték, s útjának egyik fontos eredménye annak megállapítása volt: ami Magyarországon van, az valóban bolsevizmus s nem csupán a sértett nemzeti öntudat szélsőséges megnyilvánulása. Párizs hallgatása katonai szempontból szabad kezet adott az intervencionistáknak, bár a végleges határok közlésével még jobban megkönnyítette volna helyzetüket. A titkolódzás hiba volt, a kártyák felfedése Magyarországon az elkeseredés új hullámát váltotta volna ki, de az elkeseredést, mint később látni fogjuk, sokakban a belenyugvás követi; a rossz határokba lehetett belenyugodni, a demarkációs vonalak állandó mozgásába nem.

A francia hadvezetés, ismerve saját csapatai hangulatát, lehetőleg tartózkodott az intervencióban való közvetlen részvételtől – ezt kívánta a párizsi békekonferencia tekintélye és a franciaországi közhangulat, a belpolitikai ellentétek is –, az oroszországi tapasztalatok csak megerősítették azt a szándékát, hogy az „érdekelt" szomszéd államok hadseregeit használja fel. Tanács-Magyarország öt szomszédja közül Nyugat-Ukrajna és Ausztria eleve nem jött számba. Így három irányból jövő, csehszlovák–román–jugoszláv támadást tervezett, amely gyakorlatilag körvédelemre kényszerítette volna a hadseregszervezés első lépéseinél tartó magyar forradalmat. Franchet nem alaptalanul bízott a gyors győzelemben, leginkább még attól tartott, hogy a szovjet hadsereg megveti lábát az Északkeleti-Kárpátokban s ezzel, ha számottevő erősítést nem is, de hátvédet biztosít a Tanácsköztársaságnak. Ezért március 25-én arra kérte Romániát és Csehszlovákiát: legsürgősebb feladatként kövessenek el mindent, hogy a magyar és az ukrán Vörös Hadsereg közös összeköttetése lehetetlenné tétessék, más szóval kapcsolják össze a csehszlovák és román hadsereget a Kárpátok előtt, addig is, míg a győztes hatalmak felállítják a Keleti-tengertől a Feketetengerig húzódó hatalmas kordont az oroszországi bolsevizmus Közép-Európába való átterjedésének meggátlására. A csehszlovák hadsereg, bár biztosította készségéről szövetségeseit, még nem volt támadóképes állapotban, ezért a román hadseregre hárult, hogy a Tisza és Bodrog felé előretörve megteremtse a kapcsolatot. A román hadvezetés erre vállalkozott is, magára véve a két fronton vívott háború nehézségeit, de időközben, tekintettel Smuts budapesti útjára, de Lobit tábornok felszólította: egyelőre tartózkodjék az előnyomulástól. A román és csehszlovák diplomácia viszont, először, de nem utoljára egy követ fújva a Bécsbe és Svájcba távozott magyar arisztokratákkal, addig sem pihent: alaptalan rémtörténetekkel igyekezett igazolni a katonai beavatkozás elkerülhetetlenségét.

Andrássy Gyula a békekonferenciához fordult segélykérésével. 1919. április

5-én a Bécsbe menekült magyar jobboldali politikusok felkeresték Allizét, a francia misszió vezetőjét. Mint a delegáció szószólója, Gratz Gusztáv maga írja:

„Kifejtette előtte, hogy az antant téved, ha azt hiszi, hogy képes lesz a magyarországi proletáruralommal békéhez jutni, és téved akkor is, ha abban reménykedik, hogy ez a rendszer hamarosan önmagától fog összeroppanni... Viszont az antant beavatkozása nagyobb erőkifejtés nélkül meghozhatná a budapesti kormányrendszer bukását." Pallavicini György őrgróf pedig az angol misszió fejét, Cuninghame ezredest kereste fel, hogy intervenciós támadásra lelkesítse. Az antantnak persze nem lelkesítésre volt szüksége, keveset adott a Bethlen István körül tömörülő (és mint friss emigrációhoz illik: viszálykodó) bécsi magyar urak tanácsaira, annyi jelentősége mégis volt a küldöttségjárásnak, hogy Párizsban nyugodtak lehettek: ha a látszat kedvéért, és a nemzet megosztására szükség lesz egy ellenkormányra, kedvükre válogathatnak a különböző pártállású jelentkezőkben. Hogy a spektrum szélesebb legyen, megjelent Bécsben Garami Ernő is, felkereste Cuninghame-et április 10-én és tájékoztatta a magyarországi eseményekről vallott nézeteiről: ugyanezt megtette az Osztrák Szocialista Párt vezetőivel is, nyilván nem a magyar példa követésére buzdítva őket.

Franchet április 6-án Bukarestben megállapodott a román hadvezetéssel, hogy amint kellőképpen felkészültek, megkezdik a támadást, illetve a Vix-féle vonal elfoglalását. Másnap Belgrádban tárgyalt a délszláv vezetőkkel, akik elvben szintén hajlandónak mutatkoztak az intervencióban való részvételre. Miután úgy tűnt, hogy mind Csehszlovákiának, mind nekik időre van szükségük, a román uralkodó és tanácsadói magukra vállalták az intervenció megkezdését, számítva szövetségeseik csatlakozására. A román koronatanács ilyen értelemben döntött április 10-i ülésén. Presan tábornok, vezérkari főnök, már másnap közölte Mardarescu tábornokkal, az erdélyi román csapatok parancsnokával a támadás tervét, és parancsot adott annak végrehajtására.

Masaryk és Beneš készek voltak részt venni az intervencióban, mindenekelőtt Kárpát-Ukrajna megszállásában, ami a gyenge, szervezés alatt álló csehszlovák hadsereg számára könnyebb feladatnak ígérkezett a vörös Budapest elleni támadásnál – utóbbira predesztinálta volna földrajzi helyzete – és elősegíthette a még tisztázatlan jövőjű Ruténföld Csehszlovákiának ítélését. A csehszlovák munkásság viszont nem titkolta ellenszenvét az intervencióval szemben, és véleményét nehéz volt negligálni, mivel a kormány tagjainak egyharmada szociáldemokrata vagy a kispolgári Nacionál-szocialista Párt tagja volt. A szociáldemokraták központi lapja, a Právo Lidu kénytelen volt megnyugtatni a párttagságot, amelynek nagy része a szovjetek híve volt: nem terveznek intervenciót. Vezetőik április 3-án megjelentek a Hradzsinban Masaryknál, aki ünnepélyesen biztosította őket: szó sem lehet intervencióról. Visszás helyzet állott elő: a Hadügyminisztérium titokban folytatta a támadás előkészítését, de várakozó álláspontra helyezkedett, miközben a polgári sajtó a *magyar támadásokról* szóló álhírekkel dolgozta meg a közvéleményt. A szerb kormány pozíciója

hasonló volt: ígéretet tett a Tanácsköztársaság elleni fellépésre, és készült rá, de a hadsereg hangulata, a horvátországi forradalmi mozgalmak egyelőre visszatartották a cselekvéstől.

A magyar forradalom így értékes napokat nyert. Április 7-én a forradalmi helyzet hatására Münchenben a centristák, a független szocialisták ragadták magukhoz a hatalmat, Ernst Toller vezetésével kikiáltották a Bajor Tanácsköztársaságot. E lépésre a végsőkig kiéleződött osztályellentétek hatására szánták el magukat, anélkül, hogy a tömegek felkelésével söpörték volna el a polgári rendet; lényegében puccsot hajtottak végre. A kommunisták éppen ezért nem vettek részt benne – nem is tartották elég erősnek a bajorországi munkásságot, hogy szembeszálljon az egész német hadsereggel.

Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság mégis örömmel üdvözölték a Bajor Tanácsköztársaságot, abban a reményben, hogy a német proletárforradalom új fellendülésének kezdetét jelenti.

„Lobogó örömmel, kitörő lelkesedéssel üdvözöl benneteket, ifjabb testvéreinket Budapest és az egész Magyarországi Tanácsköztársaság forradalmi proletariátusa – válaszolta Kun Béla a Bajor Tanácsköztársaság üdvözletére. – Fel, ti sírásói a kapitalizmusnak, csákányforgatói a kizsákmányolás rendje lerombolásának . . . Boldogan és örömmel üdvözöljük a ti tanácsköztársaságtokban a mi természetes szövetségesünket, amivé nem a titkos diplomácia titkos szerződései, hanem a forradalmi cselekvéstek tett." A Kormányzótanács Seidler Ernőt müncheni követté nevezte ki, Seidler el is indult állomáshelyére, de csak Bécsig jutott.

A müncheni munkások április 13-án a kommunisták részvételével leverték az ellenforradalom zendülését és az ezután alakult tanácskormányban, már részt vettek a kommunisták is, a függetlenek és a szociáldemokraták egy része mellett. Ezekben a napokban volt a legközelebb a közép-európai proletárforradalom lehetősége. A rövid időre két szovjetköztársaság közé került Ausztriában a forradalmi feszültség április 17-én kulminált. Bécsben a társadalom kisemmizettjei: a volt hadifoglyok, a leszerelt katonák és a hadirokkantak, a munkások és a Volkswehr baloldali tagjainak támogatásával megostromolták a parlamentet. Felhangzott a proletárdiktatúra követelése, néhány órán át a tömegek felkelése fenyegette az osztrák fővárost, de a Szociáldemokrata Párt aktív fellépése megmentette a polgári köztársaságot, amely ezután már fokozatosan konszolidálódott. Az így elszigetelődött Bajor Tanácsköztársaság órái meg voltak számlálva. A birodalmi kormány nem várta meg, amíg a forradalom átlépi a bajor határt: százezres hadsereget küldött ellene, és néhány összecsapás után túlerejével leverte a magára maradt és belső küzdelmektől gyengített Bajor Tanácsköztársaságot. Május elsején a hadsereg benyomult Münchenbe, a munkások százai haltak hősi halált. S ezzel a német forradalom is túlhaladt csúcspontján. De addig, május elsejéig a magyar munkásság joggal érezhette, hogy Nyugat és Kelet forradalmát kapcsolja egymással össze.

Szovjet-Oroszországban tisztában voltak a szövetségest fenyegető intervenció veszedelmével. Vacetisz, a szovjet Vörös Hadsereg főparancsnoka 1919.

március 25-én utasította az ukrán Vörös Hadsereg főparancsnokát: állítsa le a román határ és a Fekete-tenger felé irányuló hadműveleteket és „tekintse legközelebbi feladatának Petljura önök ellen indított támadásának végleges likvidálását; emellett az önök előnyomulását nyugati irányban ki kell terjeszteni Délkelet-Galícia és Bukovina határáig. Az utóbbi azért szükséges, hogy létrejöjjön a szoros, közvetlen kapcsolat a magyar szovjet csapatokkal."

Az ukrán Vörös Hadsereg április elején kidolgozott terve némileg eltér a fenti direktívától. A Petljura elleni hadművelet mellett a fő feladat: „átlépni Románia határát, jobbszárnyunkkal Magyarországra támaszkodva és a románokat a tengerhez szorítva ... Az Észak-Moldva és az orosz Besszarábia fő részének elfoglalását célzó manőver befejezése után egyesülnünk kell Tanács-Magyarország csapataival, amelyeknek addig Cîrlibabán és Cîmpulungon keresztül ki kell jutni Suceavaig és egyesülni suceava-botosani csoportunkkal", míg a szovjet csapatok másik oszlopa Ploestinél találkozik a magyar Vörös Hadsereggel. Ezt a merész tervet egyrészt a dél-ukrajnai sikerek táplálták, másrészt az a törekvés, hogy a Tanácsköztársaságot ne csak egy átjárón közelítsék meg, de kitépjék az antant ostromgyűrűjéből. Az elgondolás teljesen irreális, és mivel a Románia elleni felvonulás nagyobb feladat volt, mint Petljura visszaverése, az átjáró létesítése is elhúzódott.

Április első felében az ukrán Vörös Hadsereg megtisztította az ellenforradalmi erőktől a Bug és Dnyeszter közét, ettől északra a front a Monarchia egykori határa, a Zbrucs-folyó előtt állt. Április 13-án Antonov-Ovszejenko parancsot adott az 1. ukrán hadseregnek: „A besszarábiai egységeket a jobbszárny szélén összpontosítani, hogy külön parancsra: *a)* segítséget nyújtsanak Hudjakov elvtárs csoportjának a Románia elleni támadáshoz, *b)* Bukovinán és a Kárpátok mentén indított támadással kapcsolatba lépni Tanács-Magyarországgal."

Kun tájékoztatta Csicserint a Smutsszal folytatott tárgyalásokról és más kérdésekről. Csicserin felhívta kollégája figyelmét az intervenciós készülődésekre. E napokban folytatott táviratváltásuk más, érdekes témákra is kiterjed. Ebből kitűnik, hogy Szovjet-Oroszország helyeselte a Tanácsköztársaság erőfeszítéseit nyugati diplomáciai kapcsolatai kiépítésére. „Ön olyan helyzetben van – üzeni Csicserin április 6-án –, hogy sokat tehet az ellenünk még mindig dühöngő hazugságkampány ellen." 12-én kérte, hogy Magyarország vegye át Szovjet-Oroszország érdekeinek képviseletét Svájcban, de Kun csak azt felelhette: „természetesen szívesen ... azonban a szövetségi kormány berni képviseletünk diplomáciai jellegét eddig még nem ismerte el ..." Április 5-én Lenin személyesen kérte Kunt, hogy tájékoztassa az Egyesült Államok budapesti megbízottját: a francia kormány megakadályozza a Franciaországban rekedt orosz katonák hazatérését. Üzenetváltás folyt magyar bányamérnök-csoport kiküldéséről Oroszországba.

A román hadvezetés előtt nem maradhatott titok az ukrán Vörös Hadsereg felvonulása, de bízva hadserege jó állapotában és a szövetségesek támogatásában, vállalta az intervenció kezdeményezését, még akkor is, mikor nyilvánvaló

lett, hogy a hadműveleteket egyedül kell megindítania, mert Csehszlovákia még nem készült fel és visszatartotta a munkásság tiltakozása, Jugoszlávia pedig, mint később kiderült, egyáltalán nem szánta el magát az intervencióban való részvételre. Jugoszlávia igényei Magyarországgal szemben biztosítottnak látszottak, energiáját az Olaszországgal, Ausztriával és Romániával folytatott területi viták, a belső elrendeződés nemzeti problémái kötötték le. A Tanácsköztársaság megpróbálta tárgyalások útján befolyásolni déli szomszédját, de ennél sokkal hatásosabb volt a szerb munkások és katonák szimpátianyilvánítása a magyar forradalom mellett és a horvátországi forrongás.

Április 11-én a bukaresti angol követ javasolta kormányának, hogy járuljon hozzá a támadás megindításához a magyarországi bolsevizmus ellen. Így a francia kormány mellett hallgatólagosan az angol is tudomásul vette az intervenciót. Hivatalosan nem foglalkozott ilyesmivel, de egyelőre Smuts javaslataival sem; viszont a Duna Bizottság budapesti megbízottja, Freeman kapitány útján kérdést intézett Kun Bélához: biztosítják-e a külföldiek tulajdonát és bankbetétjeit? Kun a kérdést tárgyalások indítására próbálta felhasználni, készsége bizonyítására mindenesetre felállították a Külügyi Népbiztosság külföldieket védő hivatalát. A Kormányzótanács több tagja igyekezett tárgyalások kezdeményezésére bírni Brown tanárt, az amerikaiak megfigyelőjét, aki wilsonista létére elég megértően számolt be az eseményekről, és Smutsot is kedvezően informálta, kísérete és az angol újságírók mérgére. A tanácskormány rugalmassága azonban éppen azokra nem gyakorolhatott hatást, akik a támadást előkészítették. Március végétől elég gyakoriak voltak a kisebb összetűzések a román fronton, 13-án pedig az ellenség repülőgépei röpcédulákat szórtak a front felett, felhíva a még magyar uralom alatt élő románságot: csatlakozzanak a hamarosan meginduló hadsereghez s azzal együtt nyomuljanak a Tiszáig.

3. A PROLETÁRFORRADALOM BÉKÉS NAPJAI (MÁRCIUS 22—ÁPRILIS 15)

Magyarok! A kor nagy dologra hí,
mi vagyunk az idők póstásai,
mi küldjük szét a vörös levelet,
melynek pecsétjei vérző szivek.

S sokan remegnek, ha a pósta jön,
de még többeknek lesz ez szent öröm,
hogy nem volt annyi vér és annyi könny
hiába, mert már a nagy óra jön.

(BABITS MIHÁLY: VERSTÖREDÉK 1919 TAVASZÁRÓL)

BÉKÉS ÚTON

A román hadsereg frontális támadása 1919. április 16-ára virradóra indult meg. Hogy előbb vagy utóbb bekövetkezik, az nem volt kétséges, a magyar forradalom léte hajszálon függött és nem maradt más hátra, mint kihasználni a békés napok minden percét, egyrészt a megvalósítható szocialista vívmányok életbe léptetésére, másrészt pedig a várt fegyveres intervencióval szembeszálló új hadsereg kiépítésére.

A Tanácsköztársaság tömegbázisa ezekben az első hetekben volt a legszélesebb és legszilárdabb. A munkásosztály szinte egy emberként vállalta a diktatúrát. A nagy vagyonok kisajátítását, a háború haszonélvezőinek megérdemelt sorsát nemcsak a szó szoros értelmében vett proletárok tartották helyesnek és igazságosnak, de a háborúban szenvedett katonák, lerongyolódott kisemberek; a kisfizetésű kereskedelmi, hivatali alkalmazottak, akiknek helyzete relative a munkásokénál is többet romlott. A szegényparasztság a földért vívott harca győzelmét látta március 21-ében. A kispolgárság szegényebb része, a tisztviselők, kisgazdák, a radikális értelmiség csalódtak a polgári demokrácia sikertelen, felemás intézkedéseiben, csődbe jutott külpolitikájában. Még a középrétegek is várakozó álláspontot foglaltak el: sikerül-e eredményt elérni a külpolitikában, a kormányban részt vevő szociáldemokraták le tudják-e tompítani a burzsoázia ellen irányuló intézkedések élét. A nagytőke és a nagybirtok, a dzsentri és a gazdagparasztság nem hatódott meg a Tanácsköztársaság hazafias célkitűzéseitől: tudták, hogy ha a forradalom tüze tovább terjed, annak ők csak kárát látják. Nyíltan egyelőre mégsem léphettek fel ellene: politikailag elszigetelve, elnyomó szerveiktől megfosztva csak a fegyveres intervencióban reménykedhettek. Még a székely hadosztály ellenforradalmi érzelmű parancsnoka,

Kratochvil ezredes sem szánta el magát a fegyveres harcra, hanem a franciákhoz és Maniuhoz, az erdélyi román Kormányzótanács vezetőjéhez fordult, közölve, hogy kész a román hadsereg oldalán harcolni a Tanácsköztársaság ellen. A burzsoáziát megbénította a félelem a „vörösterrortól", talán egy részüket a bűntudat is, amelyről Braun Róbert ír: „önbizalmuk megrendült, érezték, hogy a háború elvesztéséért őket terheli a felelősség és hogy ezért vagyonuk elvesztése nem túlságos ár", mindenesetre csak a polgári értelmiség legjobbjai emelkedtek B. R. magasabb nézőpontjáig: „Nemzeti szempontból a március 21-i esemény erkölcsi befektetésnek tekinthető, amely egyelőre beláthatatlan áldozatokat jelent, de amelynek gyümölcseit későbbi nemzedékek bizonyára fogják élvezni."

A különböző kispolgári rétegek elképzelései különbözőek voltak, bár e napokban általában rokonszenveztek a forradalommal. Ezt elősegítette az a körülmény, hogy a célkitűzései végrehajtása előtt megbukott polgári demokratikus rendszer egy sor általános-demokratikus feladatot hagyott a Tanácsköztársaságra, s ezek egy részével különböző okoktól egyik-másik konzervatív irányzat is rokonszenvezett. Így az erősen konzervatív Kozma Andor, a dzsentri-hivatalnoki réteg reprezentatív költője indíttatva érezte magát, versben üdvözölni a „törvénytelen" gyermekek egyenjogúsításáról szóló rendeletet.

„Törvénytelen" – többé e szót
Nem írják anyakönyvbe.

Törvénytelen minden lehet
Az emberi világon,
Hanem törvénytelen virág
Nincs a tavaszi ágon.

(KOBOZ KRÓNIKÁJA, 1919. ÁPRILIS 2.)

A kisgazdákat az első napokban a hazafias célkitűzések mellett a nagybirtokok radikális felosztásának reménye fordította az új rend felé, míg a szőlősgazdákat és szőlőmunkásokat aggodalommal töltötte el az osztályjellegűnek nem mondható szigorú szesztilalom. A galileista értelmiség, a radikális mérnökök, tanítók, művészek, fenntartásokkal bár, de mindenekelőtt a kulturális és szociális vívmányok jegyében támogatták a Tanácsköztársaságot. A katonatisztek, a menekült közalkalmazottak és mindazok, akiket érdekeik az elvesztett területekhez kötöttek, a forradalmi honvédelemben látták az utolsó lehetőséget.

A proletárforradalom nem járt olyan rendzavarásokkal, az egyéni és tömegszenvedélyek olyan kitöréseivel, mint 1918 novemberének első napjai. Ennek több oka volt. Az a rendszer, amelyet a nép gyűlölt, a háborúval bukott meg, a polgári demokráciával a szegények elégedetlenek voltak, de a Tiszák ellen felgyűlt gyilkos indulatot nem érezték már iránta. A kettős hatalom hónapjai sok feszültséget feloldottak, a nemzetiségek többsége elnyerte önrendelkezését, a

katonák százezrei hazatértek. Az utcákon megjelentek a statárium plakátjai s a kommunista „terrorcsapatok", amelyek a tömegek támogatását és szilárd kormányt érezve maguk mögött, szükség esetén a polgári demokrácia vegyes karhatalmánál határozottabban léphettek fel. A tanácskormány mindent, amit lehetett, odaadott az ínségeseknek, ezért a fosztogatást a nép most nem érezte igazságosnak, s a bűnözők nem rejtőzhettek el az általános felfordulásban. Budapesten 22-én már teljes volt a rend, de vidéken is jobban tisztelték a köztulajdont, mint a grófok vagyonát.

Ellenállásra az új rend sehol sem talált, de elmaradt az októberi muníciópufogtatás, utcai céllövészet is. Nagyobb rendzavarásra alig egy-két helyen került sor. Ezek közül jelentősebb a törökszentmiklósi, ahol a karhatalom fegyvert használt a novemberi hangulatban levő tömeggel szemben 22-én: öten meghaltak, sokan megsebesültek. A karhatalom parancsnoka Scheftsik György főhadnagy, földbirtokos, a május elsejei szolnoki ellenforradalom leendő vezére volt. Érdekes, hogy a többi (enyhébb lefolyású) hasonló esemény is Szolnok megyében történt, illetve a Nagykunság szélén, de már Békés megyében fekvő Bucsatelepen, ahol elhitették az emberekkel: az új kormány 48 órára szabadrablást engedélyezett, s ők széthordták a báró Springer-kastélyt, a tiltakozó számtartót megölték. A tetteseket a forradalmi törvényszék megbüntette. A következő napokban történt még egy-két elszórt eset – így Sárváron és a zalai Sármelléken – az utóbbi községben ismeretlen személy agyonlőtte a plébánost. Ezek azonban kivételes jelenségek voltak, személyi ellentétek vagy egyes községek (Bucsatelep) az átlagosnál súlyosabb nyomorának lecsapódásai.

Az országos helyzetet az első hetekben az jellemzi – a debreceni törvényszék elnökének szavaival – „hogy a Károlyi-uralom alatt napirenden volt lopások, fosztogatások és rablások legalább rövid időre megszűntek, (ami) némi tekintetben bizonyos fokú megnyugvást keltett" – ismeri el a fasiszta bíróság jelentése, és csak néhány nappal később „ébredt a polgárság a rettenetes való tudatára".

A rend biztosításában és a hatalom gyors átvételében – amellett, hogy sokban hozzájárultak a KMP-nek és persze még nagyobb mértékben az SZDP-nek a polgári forradalom után mindenfelé kiépült szervezetei, sok százezres tagsága – döntő szerepe volt a helyi tanácsok egész országot átfogó hálózatának. Már a proletárforradalom előtti hetekben sok helyi tanács ragadta magához a hatalmat, köztük számos megyeszékhely munkástanácsa is. A munkástanácsok minden jelentékeny városban és sok faluban működtek már a kettős hatalom viszonyai között is, tehát ellenőrizték és ismerték a közigazgatást, a község, a karhatalom, az élelmiszerkészletek stb. állapotát, s ez lehetővé tette, hogy március 22-én, a budapesti események hírét véve, azonnal megtegyék a szükséges intézkedéseket, végrehajtsák a Tanácsköztársaság rendeleteit.

Csaknem minden faluban működött tehát a helyi tanács, a helyi osztály-erőviszonyoknak megfelelő népképviseleti szerv mint a hatalom részese vagy ellenőrzője, és a legtöbb faluban voltak olyan forradalmi érzelmű volt nemzeti tanácstagok, akik el tudták látni a proletárdiktatúra teendőit is. A városokban

és falvakban a helyi tanács vagy pártszervezet a történelmi eseményeket általában már 22-én népgyűlésen kihirdette.

A balmazújvárosi főjegyző jelentése szerint „1919. március 22-én este Veres Péter, Csige István és Kerekes Miklós tapasztalatlan fiatal emberekből álló társaság, akiket már előzőleg a debreceni kommunisták maguk részére megnyertek, a balmazújvárosi földművesmunkások köréből, az ő megbízott embereiket, cca 100 egyént egybehívott a Semsey-kastély udvarára és ott az erkélyről az ő boldogító elveiket hirdetve kijelentették, hogy Magyarországon a Tanácsköztársaság, a községben pedig a szegény proletárok tanácsa vette át a hatalmat, és most már a nincsteleneké a hatalom."

Ilyenformán történt a hatalom átvétele. Ahol a helyi tanács alkalmasnak látszott az új feladatok megoldására, ott tovább működött az áprilisi tanácsválasztásokig. Ahol elégedetlenek voltak vele, ott újat alakítottak, ideiglenes választással vagy egyszerűen népgyűlésen. Március végéig, nem várva meg a választások kiírását, már mindenütt megválasztották az új tanácsot, vagy kisebb-nagyobb kiegészítéssel megerősítették a régit. A kommunistákat, ahol ez addig nem történt meg, bevonták a tanácsok vezetésébe.

A megyei és városi néptanácsok és nemzeti tanácsok mindenütt ellenállás nélkül szüntették meg működésüket. Hódmezővásárhelyen a feloszlás alkalmából a nemzeti tanács összes tagjai beléptek az egyesült pártba. Az ilyen jelenségek árnyoldala hamarosan megmutatkozott, de pillanatnyilag elősegítették a hatalom sima átvételét. Jelentkezett a hatása annak a küzdelemnek is, mely a polgári kormánybiztosok ellen, a szociáldemokrata kormánybiztosok kinevezéséért a polgári rendszer utolsó heteiben folyt: utóbbiak március 21-e után többnyire a direktórium tagjai lettek, de mindenesetre segítettek az első lépéseknél.

A hatalom átvételét tekintve tehát nem volt eltérés az ország különböző részei között, a proletárdiktatúra társadalmi bázisa, híveinek aktivitása viszont nagyon is eltérő volt. Ha Budapestet a Tanácsköztársaság szívének nevezzük, ez nem puszta frázis: a proletárhatalom Budapesttel állt vagy bukott, a főváros lakossága, akár a Vörös Hadsereget, akár a polgári életet nézzük, számarányánál jóval nagyobb mértékben vette ki a részét a forradalom harcaiból, nem is szólva a dolgozók koncentráltságának, tömeges jelenlétének súlyáról. Nem hiába volt Budapest (és környéke) „a bűnös város" Horthyék szemében . . .

A nagy alföldi városok – Nagyvárad, Szeged, Debrecen, Miskolc, Arad – mellett a Tiszántúl népe támogatta leghatározottabban a munkáshatalmat; mindenekelőtt a Viharsarok szegényparasztjai, munkásai. Itt volt a legcsekélyebb a papi befolyás. Az ipari munkásság mindenütt a magáénak tudta a diktatúrát, vidéken is – „ezek az elemek visszasóvárogják a proletárdiktatúra boldog korszakát, lesik a feltámadását, s végtelen gyűlöletet éreznek azok ellen, akik nekik boldog aranykorszakukat megszüntették, gyűlölik a burzsoát" – írja egy jelentés Békéscsabáról a forradalom leverése után. A forradalommal rokon-

szenvezett a Duna–Tisza közének népe is, de itt – Pest környék, Kecskemét kivételével – kisebb volt az aktivitás, nagyobb a papok, tanyásgazdák befolyása. Észak-Magyarország ipari vidékein – Salgótarján, Miskolc környékén – a munkásság hangulata dominált, Hevesben, a Jászságban már érezhetőbbé vált később a hatalmát vesztett ellenforradalom megmaradt ereje. A Dunántúlon volt a legerősebb az akkor még passzív ellenforradalom tábora: az osztrák burzsoázia, a magyar klérus, a latifundiumok urainak befolyása és a polgárosuló gazdák szívóssága tartotta össze. A diktatúra bástyái a munkáslakta városok, bányavidékek, a dunántúli munkásmozgalom legharcosabb osztagát: a Pécs vidékit azonban a demarkációs vonal zárta el a déli-délkeleti megyék (Somogy, Tolna, Fejér) agrárproletárjaitól, akiknek élére állhatott volna. Az ellenforradalommal szemben hamarosan defenzívába szorultak – bár alul nem maradtak – Nyugat-Magyarország (Sopron, Moson, Vas, Zala stb.) forradalmi erői.

A fentiekből nyilvánvaló, mennyire hátrányos volt a proletárforradalom számára, hogy változó területének legstabilabb része, hátországa a Dunántúl maradt. A Tanácsköztársaság egész történetére rányomja bélyegét az egymástól oly sokban eltérő kettős alap – Budapest és a Dunántúl – különbözősége. Egyelőre, az első napokban a hatalom átvétele a dunántúli megyékben is zavartalanul folyt. Szombathelyen március 21-én késő este éppen gyűlést tartott a munkásság, amikor telefonjelentés érkezett a fővárosi eseményekről. A munkások lelkesen üdvözölték a proletárdiktatúrát, és direktóriumot alakítottak a megye igazgatására. Székesfehérvárott pedig a munkásság még aznap éjjel felvonulással ünnepelte a forradalmat. Zalaegerszegen, ahol a munkástanács gyengébb volt, a megválasztott direktórium csak 24-én vette kezébe a hatalmat, de a függetlenségi párti főispán 22-én, a hírek vétele után, maga hívta fel körtáviratban a járási és városi hatóságokat a Kormányzótanács rendeleteinek végrehajtására. Egyébként Vas és Zala volt az a két megye, ahol a munkásság vezetői rögtön szükségesnek látták a legveszélyesebb ellenforradalmárok őrizetbe vételét.

A fővárosban egyelőre a Berinkey-kormány által elfogott ellenforradalmárokon kívül csak az utolsó háborús miniszterelnököt, Wekerlét és a Kun Béláék emlékezetes bántalmazásának főbűnöseit: Jakabb tanácsost és Pál felügyelőt internálták. Az új rendszert nem vezette bosszúvágy: amíg az osztályharc újra ki nem éleződött, a régi rend emberei közül senkinek sem esett bántódása. A Berinkey-kormány tagjait sem üldözték. Aki ettől tarthatott volna: Nagy Vince belügyminiszter rögtön szűkebb pátriájába, Szatmárra menekült, és hamarosan a székely hadosztály parancsnokának, Kratochvil ezredesnek politikai tanácsadója lett. A többi miniszter visszavonult, a vidékiek hazautaztak. A Közélelmezési Népbiztosságon Baloghy, a távozó miniszter búcsúbeszédet mondott Erdélyi népbiztos jelenlétében. Buza Barna az új rend támogatására hívta fel minisztériuma munkatársait. A főkapitányságon Seidler népbiztos bemutatkozó beszédére Dietz főkapitány válaszolt: „a megjelentek lelkes helyeslése mellett jelentette ki, hogy a rendőrség, mint a múltban, most is dolgozni akar . . .”

Hívei taktikázásával ellentétben, Károlyi Mihályban a proletárdiktatúra hónapjai a szocializmus iránt érzett szimpátiát szocialista meggyőződéssé változtatták, annyira, hogy nem is tudta megérteni: miért nem játszhat nagyobb szerepet az új rendben, amelynek a maga módján előfutárja volt. Félreállításának fő oka a kommunisták aggodalma, nem annyira Károlyi közismerten becsületes egyénisége, mint volt híveinek várható „beilleszkedési" kísérletei iránt. Károlyi így említett bécsi küldetése mellett, nyilatkozatokkal szögezte le lojalitását. Már 22-én délelőtt a tanácskormányt támogató interjút adott a sajtónak. Ebben nem beszélt a hatalom átvételének számára kínos körülményeiről, de más belpolitikai kérdésekről sem, csupán konstatálta: kormánya annak idején a népakaratnak megfelelően alakult meg, de tevékenysége meddő maradt. „A wilsoni doktrínákat kapitalista alapon végiggondolni nem lehet", ezért „ami most történt, az természetes". Nemzeti egységet hirdetett, de immár a szocializmus alapján: „Meg kell teremteni azt az új társadalmi rendet, amely hivatva van új gazdasági és morális tartalmával átalakítani az egész világot, és amely megteremti azt a nagy, világraszóló megértést, mely nem ismer demarkációs vonalakat." Másnap ünnepélyesen elbúcsúzott a Berinkey-kormány tagjaitól, beszédében ismét az új rendszer támogatására hívta fel őket: „öntsünk olajat az új kormányzat kerekeire", „dolgozni fogok, mint közkatona, mert úgy látom, hogy ma már Magyarország csak az Internacionálén keresztül menthető meg". Demonstráció számba ment, hogy elfogadta kinevezését a Hangya politikai biztosává. Családjával és néhány megmaradt cselédjével egy budai villába húzódott vissza, távol a város zajától. A Károlyi-párt feloszlott és kimondta: semmiféle polgári pártot nem szabad alakítani.

Károlyi őszinte, bár utólagos csatlakozását számtalan árnyalat választja el – pillanatnyi lelkesedés, gondos családapák jövedelemféltése, karrierizmus, a húsosfazék magnetizmusa – a halálos ellenség kaméleonmosolyától, vagyis a másik véglettől. Sokszor felsorolták már ki mindenki öltötte fel hirtelen a vörösbe fordult világban a forradalom színét, hosszú névsor helyett elég annyi: nagyon sokan, még az ellenforradalom előkelőségei közül is. Batthyány Tivadar és Szabó István előszámlálják emlékirataikban a szakszervezetekbe bekéredzkedett mágnásokat – épületes lista. A forradalom nagyszerű lendülete elkábította azokat is, akik egy-két hét múlva már ráébredtek, hogy nincs veszve minden – a Lajta partján megállt a forradalmi ár. Az ancien régime tetszhalottja néhány nap múlva felnyitotta szemét – de ennyi elég volt a munkáshatalomnak, hogy megvesse lábát. A kispolgárság egy részének szimpátiája tartósabb volt. Mint Lukács György írja:

„Bármilyen határozottan vetik is el a kommunisták a területi integritás gondolatát, az a tény, hogy harcolnak és győznek a cseh és román imperialisták ellen, valamint az orosz segítség reménye egyideig ébren tartja a kispolgárság alsó rétegeinek illúzióit. (A burzsoázia és az intelligencia legfelső rétege pár nap múlva többé-kevésbé tisztán látja a helyzetet.)"

Forradalom és ellenforradalom, proletárok és kispolgárok, magyarok és nem magyarok, munkások és parasztok – a diktatúra ellentmondásai ennyire külön-

böző viszonylatokban jelentkeztek. E relációk egyike a munkásmozgalmon belül képződött: leninizmus és szociáldemokratizmus között. Az egyesülés csak látszatra oldotta fel az elvi ellentéteket, mégsem tekinthetjük puszta formaságnak vagy káros illúziónak. Először, akármilyen volt az egyesülés, lehetővé tette Közép-Európa első szocialista államának létrejöttét. Másodszor az egység széthullása után nem az előző állapothoz tért vissza a munkásmozgalom, a differenciálódás magasabb fokon ment végbe. S végül: a szociáldemokrata mozgalom sok névtelen harcosa március 21-én nem átmenetileg, de egy életre jegyezte el magát a leninizmussal, számos ma ismeretlen, a maga idejében jelentős funkcionáriussal, intellektuellel együtt, akik méltán sorakoztak fel Varga Jenő, Landler Jenő, Nyisztor György, Pogány József, Hevesi Ákos, Bokányi Dezső, Hamburger Jenő, Vági István mögött.

Az egyesülést a fent említett baloldali szociáldemokraták fogadták leginkább örömmel, hiszen a két párt harca, a kommunisták üldözése valóságos politikai tudathasadást idézett fel bennük. De április első napjaiig úgy tűnt, hogy a centristák, élükön Böhmmel, Kunfival és Garbaival, szintén egyértelműen, őszintén támogatják a diktatúrát. Vidéken az üzemekben, a hadseregben a tömegek lendülete magával ragadta a vezetőket. Az olyan jobboldali vezérek, mint Ágoston Péter vagy Weltner Jakab magukra maradtak volna, ha szembefordulnak az általános tendenciával, mint Garami vagy Buchinger, akik március 20-i szavazatukkal magukat rekesztették ki a mozgalom vezérkarából. Más volt azonban a helyzet a szakszervezeti funkcionáriusok jobboldali felső rétegével. Míg mozgékonyabb tagjai – Dovcsák, Haubrich, Peyer, Erdélyi Mór – részt vállaltak az új rend szervezésében, és egyelőre igyekeztek elfeledtetni szerepüket a polgári rezsim védelmében, a pozíciójára, személyes befolyására számító többség a Garamival érző, de szakszervezete élén maradó Peidl Gyula köré tömörülve, a szakszervezeti bürokrácia sündisznóállásából figyelte a Tanácsköztársaság munkáját.

A kommunisták joggal tekintették győzelemnek a leninizmus elvi alapján végbement egyesülést. A vezetők legtöbbje ennek politikai jelentőségét tartva szem előtt, igyekezett magatartásával bizalmat ébreszteni, erősíteni az egységet. Kun cikket írt a „Népszavá"-ban a pártegységről. Az a néhány vezető, aki leplezetlen averzióval és gyanakvással fogadta Weltnerék pálfordulását, mint Szamuely, fegyelmezetten elfogadta a párt irányvonalát. Kun Béla szerint Szamuely „kevésbé hitt abban, hogy sikerülni fog a szociáldemokrata vezéreket a tömegnyomás alatt tartva a diktatúra mellett tartani, mint én, aki a tömegnyomás tényleges szervezése helyett sokszor az egyes szociáldemokrata vezetők meggyőzése útján igyekeztem őket – naivan, helytelenül – a mi oldalunkra téríteni, ingadozásaikat ellensúlyozni". Az egyesülésbe mégis „belenyugodott, mint elkerülhetetlenbe . . ." A párttagság, főleg az ifjúság, már nyíltabban juttatta kifejezésre kételyeit, ezért rögtön az egyesülés másnapján, március 22-én délelőtt összehívták a Kommunista Párt bizalmiértekezletét, ahol Kun Béla ismertette az egyesülés körülményeit. A felszólalók egy része kételyeit fejezte ki, mások éberséget követeltek, a csendőrség és rendőrség haladékta-

lan lefegyverzését. Március 26-án este újra össze kellett hívni a kommunista bizalmiakat, ekkor kimondták, hogy elfogadják az egyesülési határozatot és az ideiglenes „szocialista" elnevezést.

Közben megérkezett a Komintern Végrehajtó Bizottságának távirata, amely az egységokmányra hivatkozva, miszerint a párt nevének kérdésében a Kominternre bízzák a döntést, a kommunista párt elnevezést ajánlotta. Miután Budapesten sürgősen össze akarták hívni a pártkongresszust, egyelőre győzött a szociáldemokrata álláspont: ideiglenesen megmaradtak a Szocialista Párt elnevezésnél. Kun Béla a Komintern elnökéhez, Zinovjevhez intézett választáviratában azt ígérte: „Ami a párt elnevezését illeti, két héten belül összehívjuk a magyar bolsevisták (!) pártkongresszusát. Nem kételkedem abban, hogy miután a III. Internacionálé ragaszkodik ehhez, a párt elnevezése kétségtelenül kommunista párt lesz" egyben, nyilván a kommunisták pozíciójának megerősítésére kérte: „feltétlenül szükséges, hogy a III. Internacionálé képviselőt küldjön Magyarországra".

Vidéken nem volt ment az egyesülés kisebb súrlódásoktól. Így Balassagyarmaton a kommunista csoport kísérletet tett szervezeti önállósága fenntartására. Miskolcon a direktórium megalakulásakor rögtön éles összecsapásra került sor a baloldal és a jobb oldali szociáldemokrata Reisinger Ferenc között, aki meg akarta akadályozni a forradalmi törvényszék felállítását. Szegeden a munkástanács ünnepi ülésén felpofozták a szociáldemokrata pártvezetőség egyik jobboldali tagját. Az első napokat mégsem a politikai ellentétek jellemzik: sokkal veszélyesebb volt a tömeges belépés, amely rettenetesen felduzzasztotta az SZDP révén amúgy is sok százezres egyesült pártot. A taglétszám egy-két hónap múlva elérte a másfél milliót – vagyis majd minden harmadik felnőtt ember párttag volt, ha pedig figyelembe vesszük, hogy ezeknek aránylag kis része nő, akkor a férfilakosságra számítva még rosszabb az arány. A munkásság szinte teljes számban szakszervezeti és ami ezzel egyet jelentett, párttag lett, a munkásosztály élcsapata tehát felolvadt magában a munkásosztályban. A FÉKOSZ tömeges szervezkedésének folytatódásával a szegényparasztság százezrei lettek párttagok, aminek nagyon jó és nagyon rossz oldala is volt. Teljesen negatív jelenség viszont a kisgazda- és Károlyi-párt helyi szervezetek, hivatalnokok, papok, sőt birtokosok belépése, az ipartestületek, gazdaszövetségek átalakulása „szakszervezetté".

A Szaktanács sajtóközleményben tiltakozott az ilyen szakszervezetek létesítése ellen, és védekezésül közzétette az elismert szervezetek névsorát, de még ebbe is becsúszott a Gabonamunkások Szövetsége, amely az Amerika Kávéházban székelt, és a gabonaügynököket sorakoztatta a vörös zászló alá. Ugyanakkor feloszlottak vagy elvesztették politikai jelentőségüket a KMP-t támogató tömegszervezetek: a leszerelt katonák és altisztek, a munkanélküliek, a rokkantak szövetségei, majd az ugyancsak baloldali katonatanácsok. Ezekre, mint érdekképviseleti szervezetekre már nem volt szükség, ami valóban indokolttá tette feloszlásukat, csakhogy a politikai következmény: a kommunisták befolyásának gyengülése.

A problémákat jól látták a kommunisták és a velük érző volt szociáldemokraták: de az első perctől rájuk háruló rengeteg napi munka elnyelte energiájuk nagy részét, már az intervenció előtt is. A forradalomnak sok olyan vívmánya volt, amelynek emléke méltán maradt fenn. A legnagyobb vívmányok egyikét azonban már akkor sem lehetett észrevenni és ez is volt a cél: arról van szó, hogy a forradalom másnapján a csapokból folyt a víz, a pékek sütöttek, az utcán jártak a villamosok, elhordták a szemetet, az illetékes szervek időben kiosztották a rézgálicot, egyszóval, hogy a civilizált társadalom bonyolult szerkezetének kerekei sehol sem akadtak fenn. Nagy munkát igényelt ez, s nagy politikai jelentőséggel bírt; hiszen a burzsoázia sajtója azt hirdette, mégpedig belső meggyőződésből, hogy a munkásság nem képes az állam és gazdaság irányításának átvételére. A burzsoázia átmeneti politikai passzivitásához az is hozzájárult, hogy először a proletárállam automatikus csődjére számított, majd meglepte annak elmaradása.

A Forradalmi Kormányzótanács március 22-i ülésén 28 pont szerepelt: sürgős külpolitikai kérdések, a bankbetétek zárolása, rendelet a címek és rangok eltörléséről, kinevezések, az autók nyilvántartása, a muzeális értékű műkincsek és a színházak szocializálása, a tanácsválasztások előkészítése. Napról napra, minden este ilyen változatos napirend került a Kormányzótanács dohányfüsttel borított asztalára, miközben telefonjelentések érkeztek a hadihelyzetről, népbiztosok, kurirok, fegyveres matrózok jöttek és mentek, a vidéki küldöttségek kivonszolták a folyosóra a népbiztost, akit itt végre megtaláltak, s ha fontos határozat került sorra Garbai igyekezett túlkiabálni a szónoklástól rekedt hangokat, hogy kint is meghallják: most szükséges az összes kormányzótanácsi tagok jelenléte.

A kommunista Szántó Béla a 22-i ülésen javasolta, mondják ki az egyház és állam szétválasztását és a vallástanításnak az iskolákból való kiküszöbölését. Elvben így döntöttek: de a 25-i ülésen Kunfi, aki már miniszter korában élvezhette a küldöttségjárást a kötelező hitoktatás érdekében, „felfüggesztő és halasztó" politikát ajánlott a kényes kérdésben. A vallásoktatás eltörlése polgári demokratikus intézkedés volt, mégis korainak tűnt akkor, mikor az ipar a nagybirtok, a bérházak szocializálása gyorsan és rendben folyt. Főleg a parasztság érzelmeire való tekintettel, végül a helyi tanácsokra bízták a döntést: ott valósítsák meg, ahol lehetségesnek látják.

Március 23-án vasárnap Budapesten és az egész országban nagygyűléseken ünnepelték a forradalmat – a megszállott Szegeden is. Másnap megindult a toborzás a Vörös Hadseregbe, megjelentek a direktóriumok első rendelkezései, a helyi lapokat különböző „Népszavák"-ká és „Vörös Újságok"-ká alakították át, kicserélve vagy meghagyva a szerkesztőt. A demarkációs vonalon a direktóriumok figyelték és jelentették az ellenség csapatmozdulatait, nem egy helyen különítményeket szerveztek az esetleges támadás elhárítására. Ilyen aggodalomból fakadt a már említett békéscsabai (gerendási) rajtaütés, amelyben részt vettek az aradi menekültek is. Ugyanis az Aradot megszálló franciák parancsnoksága kijelentette, hogy semmiféle bolsevizmust nem tűr, de aki akar,

átmehet a Tanácsköztársaság területére. Egy-két nap alatt sok ezren utaztak főleg Békés és Csanád megyébe, nagy részük azzal a szándékkal, hogy beáll a Vörös Hadseregbe.

Március 25-én már sor került az első ellenforradalmi megmozdulásokra. Kistarcsán a bíró és a pap lázított a tanácsrendszer ellen, a Szatmár megyei Kálmándon a pap és egy katonatiszt; Kisvárdán a káplán és egy cipészmester; a direktórium letartóztatta őket. Őrizetbe vették ellenforradalmi agitáció miatt Koródi Katona János, Szatmár megyei szolgabírót. Ezek még elszigetelt jelenségek voltak: minden megyéből és városból rendet és nyugalmat jelentettek. Kiragasztották a kormány első rendeleteit: a szesztilalomról, a statáriumról, a fegyverek beszolgáltatásáról. Leltározás végett bezárták az üzleteket, kivéve az élelmiszerüzleteket, gyógyszertárakat, drogériákat, trafikokat, könyv- és papírkereskedéseket, továbbá a tüzelő-, látszerész-, orvosi műszer- stb. üzleteket, tehát azokat, amelyeknél nem kellett félni az áru elszállításától. A leltározás nyilvánvaló célja ugyanis a hiánycikkek, elsősorban a ruházati áruk elrejtésének és „feketén", mint akkor mondták, a lánckereskedelemben való értékesítésének megakadályozása volt. Egy héttel később, április 2-án jelent meg az újabb rendelkezés, amely engedélyezte az árusítás megkezdését a leltár benyújtása után. A katonai felszerelések, luxusbútorok, szőrmék, perzsák árusítását megtiltották, ruházati cikket, továbbá bútort, edényt és evőeszközt csak az vásárolhatott, akinek a házbizalmi vásárlási engedélyt állított ki, miután meggyőződött arról, hogy a kívánt szoknyára vagy lepedőre az illetőnek feltétlenül szüksége van. Az első korlátozások kellemetlenül érintettek mindenkit, főleg az üzletek váratlan bezárását kifogásolták, bár a cél érthető volt.

Március 25-étől gyors egymásutánban jelentek meg a Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei: a Vörös Hadsereg megalakításáról, a bankbetétek zárolásáról, az ipar, a bányászat és a közlekedés szocializálásáról, a bérházak köztulajdonba vételéről és a kislakások bérének leszállításáról, az általános munkakényszerről és a munkához való jogról, az egységes karhatalom: a Vörös Őrség felállításáról, a felhalmozott élelmiszerkészletek lefoglalásáról, a színházak, mozik és filmgyárak államosításáról, a pénzintézetek szocializálásáról, az arany- és valutakészletek beszolgáltatásáról – mindez egy hét leforgása alatt. A közhangulat a forradalom diadalútjának hatása alatt állt. A főváros szocializált színházaiban az előadások előtt neves írók mondtak rövid beszédet a kultúra felszabadulásáról – többek között Babits Mihály, Gábor Andor és Kosztolányi Dezső, utóbbi megilletődve egy versét is felolvasta: „Ó, én szeretem a bús pesti népet . . ." A színházakat megtöltötték az üzemek dolgozói a szakszervezetben osztott jegyekkel, és Móricz Zsigmond meghatottan ünnepelte az új közönséget.

A rohanó napokban történtek visszásságok is: a vagányok megpróbáltak a zavarosban halászni, mivel minden kereskedő várta a leltározókat, megjelentek bizottságként néhány ékszerésznél, s leltározás címén magukhoz vették értékeit. Egyes üzemekben szélhámosok jelentek meg. Kecskeméten egy katona fegyverrel a vállán behatolt több üzletbe és lakásba, eltulajdonítva az értékesebb

holmikat, mondván: „Adjátok ide, amit kérek, mert ha most fejbe ütök valakit, semmi bántódásom sem lesz érte." Tévedett: tettei felfedése után a statáriumrendelet alapján agyonlőtték. De a hasonló esetek ritkák voltak, a proletárokat nem érintették, a burzsoázia pedig rosszabbra volt elkészülve, s örült, hogy enynyivel megússza a forradalmi napokat. A hangulat tükre Göndör Ferenc szociáldemokrata újságíró gúnyoros cikke:

„Én nem tudom, hogy még mindig akadnak-e, akik hisznek azokban a szörnyűségekben, amiket a bolsevikiekről világgá kürtölt minden ország polgári sajtója. Ugye, hogy nincs szó emberevésről, ugye, hogy nem a nyársrahúzás cirkuszi mutatványaiban gyönyörködöl reggel, oh nyájas olvasó, ugye, hogy nem gyújtogatás, lövöldözés, embermészárlás a napi program, ugye, hogy nem is történt itt voltaképpen semmi, csak az, hogy a munka szent jogán átvették az uralmat a henyélőktől a dolgozók."

Az első hét elteltével a könnyű győzelem, a gyors átmenet lendületét már meg-megakasztották a nehézségek. A blokád következtében előállt a papírhiány, hogy végigkísérje útján a proletárforradalmat. Miután az agitációs röplapokra a felvilágosító propaganda, a helyi sajtóra a tájékoztatás miatt feltétlenül szükség volt, a Kormányzótanács március 28-i ülésén felmerült a polgári sajtó megszüntetésének gondolata. Vidéken általában a lapok összevonásával oldották meg a kérdést, ami ott nagyobb zavart nem is okozott. A fővárosban azonban újságírók, nyomdászok, rikkancsok munkanélküliségét jelentette, s az újságírás a század elején nemcsak a kezdő politikusok, de neves írók kenyere. Politikai oka nem volt a javaslatnak, hiszen nagyítóval sem találhattak olyan cikket, amely a proletárdiktatúrát támadta volna – disszonáns hangok voltak ugyan, de ezeket nem fogták fel tragikusan. A lapok megszüntetését Kun javasolta és Böhm helyeselte, csupán Erdélyi Mór szólt ellene, ő is a munkanélküliség szempontjából – Erdélyi régebben a nyomdászok egyik vezetője volt. Határozat csak egy-két lap átalakítására és a kimondottan jobboldali sajtó megszüntetésére született. Az április 2-i ülésen Böhm forszírozta a polgári sajtó korlátozását, arra hivatkozva, hogy csak 11-ig van papír.

Az imperializmus szándékaira figyelmeztettek a szegedi események. A megszállt Szegeden alakult direktórium – melynek egy kommunista és két szociáldemokrata tagja volt, utóbbiak egyike az osztrák reakció által 1934-ben meggyilkolt Wallisch Kálmán – a Kormányzótanács utasítására kihirdette és a lehetőségekhez mérten megvalósította a forradalom vívmányait, ellenőrizte a Szegeden maradt katonaságot, vörösőrséget hozott létre. A francia városparancsnok, Betrix ezredes, míg a tanácskormánnyal a normális forgalom fenntartásáról tárgyalt, a direktóriumtól azt kívánta, hogy vesse alá magát a francia parancsnokság ellenőrzésének. A direktórium visszautasította ezt a minden jogi alapot nélkülöző követelést, mire március 26-án a megszállók – akik időközben Szegeden tekintélyes haderőt koncentráltak – nyolc pontból álló ultimátumot nyújtottak át, amiben az ellenőrzés joga mellett az „izgatás" megszüntetését és a nagy mennyiségű fegyver és hadianyag átadását kötötték ki – titokban pedig előkészületeket tettek a direktórium letartóztatására.

A direktórium a vele tartó vöröskatonák kíséretében még aznap éjjel elhagyta Szegedet, de nem ment messzire, csak a demarkáción innen fekvő tanyákra, ahol megszervezte Szeged-külváros néven a tanyavilág szovjetigazgatását. Magával vitt mintegy 1000 fegyvert, a hozzávaló lőszert és egyéb katonai felszereléseket. Szegeden ezután különös helyzet állt elő, amit az ellenforradalom egyik vezére, Kelemen Béla „denaturált bolsevizmusnak" nevezett. Új direktórium alakult a volt főispán-kormánybiztosból és más polgári demokrata politikusokból, akik a helyi munkástanács és a franciák közt lavírozva kormányozták Szegedet az intervenció megindulásáig. Az új vezetők anélkül, hogy túllépték volna belső és külső korlátaikat, mindenesetre késleltették a szegedi ellenforradalom kibontakozását, megőriztek a munkásság vívmányaiból – amennyit lehetett. Megítélésüknél tekintetbe kell venni, hogy március végén – április elején még a radikális értelmiség balszárnya is bízott a Tanácsköztársaság sikerében. Egyik szegedi vezéralakja, Juhász Gyula április 13-án így kommentálja az orosz Vörös Hadsereg győzelmeit:

„A világon ma nincs hatalom, amely megállítsa a világforradalom robogó szekerét... Az orosz ellenforradalom betört, és véres fejét hadd mutassuk föl azoknak, akik még mindig játszanak a fejükkel, olyasmiken törvén azt, amelyek a diadalmas néperő és népakarat forradalmi parancsába ütköznek."

Ezzel a büszke érzéssel nézett Budapestre a megszállt terület magyar népe, de a többi nemzet osztályöntudatos munkásai is, bár másutt még a békés hetekben sem tudtak a szegedihez hasonló kivételes helyzetet biztosítani maguknak. Pécsett a jugoszláv parancsnokság, amely előzőleg együttműködéssel próbálta megállítani a munkásság radikalizálódását, egyik napról a másikra hangot változtatott, megszigorította a lapok cenzúráját, erőteljesebben beleszólt a közigazgatás ügyeibe, megszüntette a szénszállítást a MÁV-nak. Válaszul a pécsi munkásság vezetői, a munkások és bányászok százai átjöttek a meg nem szállt területre, és beálltak a Vörös Hadseregbe. Pozsonyban és Szlovákia más magyar–német–szlovák lakosságú városaiban megindult a munkásvezetők, aktív párttagok tömeges letartóztatása. A forradalmi munkások és a velük együttérző értelmiség bizalmát a Magyarországi Tanácsköztársaságban mégsem tudták megingatni. Az elért eredményeken érzett elégedettséget fejezi ki Móra Ferenc e napokban megjelent cikkében:

„Proletárdiktatúránk első hetén túl vagyunk. Talán sohase volt még a történelemben diktatúra, amely ilyen megalkuvástalanul kemény és mégis ilyen istenien emberséges lett volna." A lapok Szegeden is „egy hétig tele voltak rendeletekkel, amelyek hátterében a statáriális bíróság töltött fegyvere meredezett, s ennek a fegyvernek egyszer sem kellett elsülnie. Talán azért, mert mindenki tudta, hogy ez a fegyver komolyan meg van töltve... A proletariátus nem vérre szomjas, hanem boldogságra, s abból mindenkinek juttat annyit, amennyi megilleti." Ezután Móra figyelmezteti a polgárságot: ne hívja ki ellenforradalmi szervezkedéssel a diktatúra jogos válaszát: a vörösterrort.

A Tanácsköztársaság e napjain valóban a nyugalom és rend uralkodott. Március végén sorra jelentek meg az új rendeletek – az új rend alapkövei. Olyan

szimbolikus intézkedések mellett, mint a margitszigeti belépődíj eltörlése (az első forradalom után a hídvámot törölték el) olyan fontosak, mint a dolgozók általános betegségi és baleseti biztosításáról, a nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vételéről, a tandíjak eltörléséről, munkásegyetem felállításáról, a biztosító intézetek szocializálásáról, a 2000 koronánál nagyobb értékű arany és drágakő beszolgáltatásáról szólók. Rendelet szabályozta a nagy lakások rekvirálását, a külképviseletek és idegen állampolgárok védelmét, a bírósági tárgyalások elhalasztását és a bíráskodás rendszerének megváltoztatását, az örökösödési stb. eljárások felfüggesztését és ezzel szemben a munkaügyi perek sürgős letárgyalását, elrendelték az iskolásgyermekek fogainak rendszeres kezelését, a vagyonfelaprózás megakadályozását, a széfkulcsok beszolgáltatását, az ipari üzemek leltározását stb., stb.

A rendeletalkotás e páratlan tempója a forradalom belső erejét, életképességét, továbbfejlődését bizonyítja. Ökonomikusabb lett volna a legfontosabb feladatokra koncentrálni, valamivel biztosabb és lassúbb ütemet tartani, de a tanácsállam vezetői szándékosan törekedtek gyors eredményekre; tudták, hogy a békés periódus nem tarthat soká, s mikor a tőkés magántulajdon rendszerén a rövid lélegzetvételi szünetben minél mélyebb sebeket akartak ütni, a szocialista vívmányok bevezetésének befelé és kifelé nagy propagandisztikus szerepe volt. A milliós tömegek aktivitása még gyorsabbá tette a fejlődést, mert az egyes, a népgazdaság szempontjából másodrendű területek munkásai sem akartak lemaradni, s a felülről jövő intézkedéseket be sem várva terjesztették ki üzemeikre, szakmájukra a szocialista termelési viszonyokat, sokszor a nép nagyszerű ösztönével, máskor hibásan, meggondolatlanul, túl korán.

Már az első napokban megtörténtek a szükséges intézkedések, hogy a gazdagok ne tudják vagyonukat spekulációra használni vagy az országból kimenteni. Az üzletek, pénzintézetek zárolása és leltározása után szabályozták a forgalom ellenőrzését, a pénzügyeknek az állami bankok útján való lebonyolítását. Folyószámlájáról mindenki csak meghatározott célokra és előírt keretek között vehetett fel pénzt. Az üzemek gazdálkodását a termelési biztosok kijelöléséig a bankok és az üzemek munkástanácsai ellenőrizték. A kereskedőket, kisiparosokat alkalmazottaik felügyelete alá helyezték. A fenti intézkedések végrehajtását megkönnyítették a tőke kisajátítását helyeslő kistisztviselők, kereskedősegédek, alkalmazottak, cselédek figyelmeztetése segítségei is.

A forradalom, elvetve a megdöntött tőkés társadalom törvényeit és formáit, sietett biztosítani a maga osztályszempontjai szerint való jogosságát, a dolgozó nép támogatásának választások útján történő biztosítását, népképviselet létrehozását. Március 31-én a budapesti kerületi tanácsok és pártszervezetek küldötteinek gyűlése megvitatta és elfogadta a Tanácsköztársaság úgynevezett ideiglenes alkotmányát, amely a választójogot és a választások rendjét szabályozta. A Kormányzótanács a választás demokratikus jellegét kívánta kiemelni a vita megrendezésével, de talán többet is láthatunk a megoldásban, mint a tömegek diktatúrájára utaló gesztust. Miután az SZDP vezetősége március 21-e előtt megakadályozta a kerületi munkástanácsok létrehozását, az ideiglenes kerületi

tanácsokat március forradalmi napjaiban a kerületek és üzemek pártszervezetei alakították meg. A pártszervezetek és kerületi tanácsok maguk is felléptek a Kormányzótanács ellenőrzésének igényével s mivel több kerületben – így az I. (Dél-Buda), IV. (Belváros), V. (Lipótváros–Angyalföld), VII. (Erzsébetváros–Zugló), IX. (Ferencváros) kerületben – erőteljesen érvényesült a kommunisták befolyása, bizonyos tekintetben szócsövei lettek a kommunista munkások, katonák és diákok bizalmatlanságának az egyesült párt szociáldemokrata vezetői iránt.

Nem tudjuk, vajon a március 31-i értekezlettel kapcsolatban-e, de a főváros élére állított hármas direktórium két jobboldali szociáldemokrata tagja – Preusz Mór és Vincze Sándor – másnap – alig egy héttel a lépésüket feleslegessé tevő választások előtt – bejelentette lemondását a Kormányzótanácsnak. Lemondásukat nem voltak hajlandók visszavonni: követte őket a Vörös Őrség egyik vezetője, Biró Dezső, aki ezután a testnevelési ügyek direktóriumának nyugalmasabb elnöki székét foglalta el. Mindhárman közel álltak a konzervatív szakszervezeti bürokraták csoportjához, a Szaktanács tagja volt Biró és Preusz, aki később az ellene indított bírósági eljárás során tanúkat vonultatott fel annak bizonyítására, hogy március 22-én is csak Bódy polgármester és Folkusházy alpolgármester könyörgésére vállalt pozíciót a diktatúrában. Példájukat követte Erdélyi Mór közellátási népbiztos, de őt végül sikerült maradásra bírni.

A szakszervezetek vezető csoportja így néhány, köztük és a centristák között ingadozó tagja kivételével, kivonta magát a diktatúra állami, politikai életében való részvételből. Az 1917 augusztusában választott Szaktanács 11 tagja közül – Birót és Preuszt nem számítva – csak Böhm vállalt funkciót a proletárforradalomban, a többiek, az egyes szakszervezetek vezetőivel együtt, megmaradtak szakszervezeti pozíciójukban, az egység nevében távol tartva onnan az e napokban sokkal nagyobb tömegbefolyással rendelkező kommunistákat és baloldali szociáldemokratákat. A munkásság forradalmi lelkesedésének viharában a Szaktanács volt az a pont, hol a tagadás lábát megvetette – formálisan azonban támogatásáról biztosította a Tanácsköztársaságot.

A Szaktanács vezetője, Jászai Samu cikket írt „A szakszervezetek hivatása a kommunizált társadalomban" címmel, amely március 28-án jelent meg a „Népszavá"-ban, április 2-án pedig a szakszervezeti választmány határozatban üdvözölte a forradalmat. Rezervált magatartásukat, a belső ellenzék passzív pozícióját leginkább azok bírálták, akik számítottak rájuk – Böhm és Weltner. Utóbbi világos célzattal írta a kommunistákat támadó cikkében: „Bűnt követnek el azok a szocialisták, akik ezekben a válságos időkben félreállnak és átengedik a vezetést azoknak, akiknek sejtelmük sincs a szocializmusról . . ."

A szélsőséges jobboldali bürokratákkal – s másrészt a Kun Bélát istenítő, de az egyesülést bizalmatlanul szemlélő kommunista ifjakkal szemben a Kormányzótanácsban dolgozó kommunista és szociáldemokrata politikusok április elejéig jelentős disszonancia nélkül törekedtek az egységre. A kommunisták és baloldali szociáldemokraták a proletárdiktatúra bázisát féltették az egység megbomlásától az intervenció küszöbén, a centristák a kommunisták további

térnyerésétől tartottak, mert a proletárdiktatúrát – amit ekkor még nem akartak likvidálni – a maguk képére szerették volna formálni. Elöl járt az egységtörekvésben egyrészt Kun, másrészt Böhm, aki éjjel-nappal együtt volt Kunnal, közös javaslatokat tettek és kompromisszumokat kötöttek. Erre a helyzetre – mikor kommunisták és szociáldemokraták nem képeznek külön frontot s az egyesülés valóságnak tűnik – jellemző például, hogy mikor Bokányi minden jótékonysági intézményt egyszerre akar szocializálni, a Kormányzótanács április elsejei ülésén Kun és Böhm együtt ajánlanak „lassúbb tempót". Ebből azt is láthatjuk, hogy nem a kommunisták siettették a szocializálást, ahogy a szociáldemokrata memoárok állítják, hanem – minden szakma a maga területén. Bokányinak a biztosítás szocializálása volt halaszthatatlan, Hamburgernek a mezőgazdaságé és Gábor Andornak az orfeumoké.

Mikor Weltner ugyancsak az április elsejei ülésen szóvátette a tömeges házkutatásokat, amelyek során sok elrejtett élelmiszert, textíliát stb. találtak, de szép számmal történtek visszaélések, „egyéni kommunizálások", Böhm vette védelmébe az akciót: „nem olyan veszedelmes . . . Meg kell szidni őket, de el kell ismerni, hogy óriási értékű anyagot fedeztek fel."

Weltner kezdettől ellenzéki álláspontot foglalt el, de nem értett egyet azokkal, akik a diktatúra gyors bukására spekuláltak, miután nem bízott abban, hogy vissza lehet térni a polgári demokrácia stációjára. „. . . ha már rálépünk erre az útra – mondotta – akkor csak vagy proletárdiktatúra vagy kapitalista diktatúra lehet, más út nincs. Minden erőnkkel arra kell törekednünk, hogy megmaradjon az a formája a harcnak, hogy a tanácsok alapján a munkások gyakorolják a hatalmat. Minden más forma azt jelenti, hogy újra a régi rabság, újra a régi szolgaság és nyomorúság lesz a magyar munkások osztályrésze." Weltner messzebbre látott, mint azok, akiknek tekintete nem hatolt túl a betegpénztár ablakán. De mert többet látott, jobban félt: ő volt a fő szószólója a burzsoázia iránti óvatosságnak, az „emberséges és tisztességes eljárásnak" – a forradalom ellenségeivel szemben.

A politikai ellentétek legelőbb a katonák között robbantak ki. A kommunista katonák gyűlölték Pogány hadügyi népbiztost. Pogány sajátos kettős szerepet játszott a polgári forradalomban: eredetileg Kunfi centrista köréhez tartozott, aki novemberben őt ajánlotta a katonatanácsok kormánybiztosának. Feladata ezek „konszolidálása" lett volna, a katonák hangulatának hatására azonban megnyilatkozásai mind radikálisabbak lettek, s nem riadt vissza az ellenforradalommal szembeni erélyes fellépéstől sem. Nevéhez fűződött Bartha, majd Festetics, a tiszti különítményeket szervező hadügyminiszterek megbuktatása, ezért Gömbösék éppúgy gyűlölték, mint a kommunistákat. Pogány azonban azt remélte, hogy a tömegek támogatásával megváltoztathatja az SZDP orientációját, nagyjából a német független szocialistákhoz hasonló irányban. Ezért a Kommunista Pártot fölöslegesnek, sőt károsnak tartotta, a kommunisták közeledési kísérleteit egészen márciusig elutasította, de nem helyeselte terror alkalmazását sem a KMP ellen, jól látva, hogy ez az ellenforradalom malmára hajtaná a vizet. Az új forradalom magával ragadta Pogányt, nem haj-

totta végre a februári pártkongresszus határozatát a kommunisták kizárásáról, és a csepeli munkások márciusi határozata után magáévá tette a kommunista programot – egy életre, mondhatjuk ma, halála után. Akkor viszont a kommunisták még nem láthatták előre, hogy a volt szociáldemokraták közül kinek mennyire őszinte a csatlakozása, és haragjuk elsősorban az ellenszenves modorú, napóleoni allűröket csillogtató, eszközeiben nem mindig válogatós Pogány ellen fordult. Szerepet játszott ebben talán, hogy Pogánynak tekintélye volt a katonák egy része előtt, s veszélyesebbnek tűnhetett, mint az átmenetileg hangját vesztett jobboldal – s bizonyosan huzzájárult az ellentét Pogány és helyettesei, főleg az alkudozáshoz nem szokott Szamuely Tibor között.

Pogány ellentétbe került a kerületi tanácsokkal is. A Kormányzótanács április 1-i ülésén kifakadt ellenük, mert katonai ügyekbe avatkoztak. Javasolta egyben a katonatanácsok megszüntetését – éppen ő, aki minisztert buktatott, ha ezt a kérdést fel merte vetni. Aki hatalmon és a hadsereg birtokában van, annak nincs szüksége az egységes katonai vezetést megbénító katonai „szakszervezetre". A katonatanácsok feloszlatása néhány nap múlva megtörtént, a kerületi tanácsokat viszont megvédte a kommunista Vágó Béla belügyi népbiztos.

Bár a párton belüli ellentétek már felszínre kerültek, elsimításukat lehetővé tette a diktatúra e napokban tovább javuló külső és belső helyzete. Elsején kiírták a tanácsválasztásokat, rendeletben szabályozták a helyi tanácsok feladatait a választásokig, egyértelműen kimondva, hogy a munkás- és parasztttanácsok a magyar közigazgatási területen a legfőbb hatalom. A Kormányzótanács kötelezte tagjait a rendeleteknek újságcikkekben és népgyűléseken való megmagyarázására, s ez így is történt – még a rendkívül túlterhelt Kun Béla is több cikket írt s számos gyűlést tartott, nemcsak a fővárosban, de alkalomadtán vidéken is. Újabb területekre terjedt ki a szocializmus: megindult a nagykereskedelem szocializálása, elfogadták a közép- és nagybirtokok szocializálásáról szóló rendeletet. Móricz Zsigmond nagy feltűnést keltő cikkben foglalt állást a kommunizmus mellett. A kolozsvári munkások sztrájkoltak a román hadsereg önkénye ellen.

A pártegység tehát megmaradt: de ennek az ára Pogány látványos távozása volt. A Kormányzótanács április 2-i ülésén teljesen kibontakozott az ellentét Pogány és a kerületi tanácsok, illetve Pogány és Szamuely között. Pogány megsejtve, hogy valami készül ellene, elfogatta a Katonatanács egyik kommunista tagját, akinek kiszabadítását az I. kerületi tanács követelte, Vágó Béla támogatásával. Míg a kommunista katonák egyik, Oroszországból hazatért vezetőjüket, Steinbrück Ottót akarták (Szántó Béla szerint) hadügyi népbiztosnak, Vágó javasolta Pogány felváltását Böhmmel. Böhm balratolódására jellemző, hogy a kommunista Fiedler Rezső lemondását helyezte kilátásba, ha Pogány nem távozik, de mikor Böhm helyettesnek kérte maga mellé, kijelentette: „Böhmmel együtt dolgozni a legnagyobb élvezetnek tartja." Még különösebb volt, hogy miután kölcsönösségi alapon elhatározták Szamuely áthelyezését is, saját elvtársai – Kun és Vágó – egymásnak ajánlgatták, míg végül Kunfi vállal-

ta helyettesének. Miután a propagandaügyek a Közoktatásügyi Népbiztossághoz tartoztak, változatlan maradhatott Szamuely fő feladata: a toborzás propagandájának irányítása. Szamuely egyébként mindig megtalálta a neki való: a legnehezebb és legkellemetlenebb feladatokat, s ilyenkor azok is helyeselték megbízatását, akik berzenkedtek túlságos radikalizmusa miatt, de éppen ezért nem irigyelték tőle robespierre-i szerepét.

Pogány felcserélése Böhmmel, Szamuelyé Fiedlerrel: ez túlságosan sima megoldás lett volna. A kommunista katonák és az őket támogató kerületi tanácsok ugyanazt a módszert választották, mint 1918 decemberében Pogány Barthával szemben; miután este lemondott, másnap reggel tömegfelvonulást rendeztek ellene. A lemondás megtörténte csak könnyítette a tüntetés megszervezését, viszont a benyomás a kortársakban akkor és később, memoárjaik megírásánál is olyan maradt, mintha ezzel buktatták volna meg Pogányt. A tüntetés demonstrálta, hogy Pogány távozása: bukás.

„Sok ezer főnyi fölfegyverzett katona és munkás vonult föl a Várba" – írja Böhm –, ahol Vágó Béla és mások beszéltek hozzájuk. „Katonák körülzárták a Hadügyi Népbiztosság épületét, egy kis csoport töltött fegyverrel és föltűzött szuronnyal fölment Pogányhoz, és fegyveres erőszakkal le akarták vinni a tüntetők közé, ahol a félrevezetett tömeg kétségtelenül meglincselte volna. A demonstráció hírére a Várba érkező szociáldemokrata vezetők mentették meg az életveszedelemben bátran viselkedő Pogány életét. Csak nehezen lehetett a tömeget rávenni arra, hogy hagyja el a tüntetés színhelyét.

Az első hírre föligyekeztem a Várba, s miután az utat a hömpölygő tömeg elöntötte, gyalog vergődtem keresztül az Albrecht út *(ma: Hunyadi János út 4. I.)* közepéig, ahol egy kisebb csoport rám rontott. »Ez is áruló!« – kiáltással megtámadtak és ütlegeltek."

Böhm ezután visszalépett a már elvállalt hadügyi népbiztosságtól és Kunt ajánlotta maga helyett. A népbiztosok azonban ragaszkodtak szervezési képességei miatt a volt hadügyminiszterhez, még Szamuely is megjegyezte maliciózusan: ilyen ember kell, aki a kocsikenőcsre is gondol. Végül öttagú direktóriumot állítottak a Hadügy élére, amelynek Kun és Böhm is tagja lett.

Ezzel, mire Smuts megérkezett, megoldást nyert a politikai válság. A Kormányzótanácsot átalakították, a népbiztoshelyettesek is népbiztosok lettek, és így a legtöbb népbiztosság élén két-három tagú kollégium állt. A változást a kormányzás egyszerűsítésével indokolták, de mivel az addigi népbiztoshelyettesek többsége kommunista volt, az arányok az ő javukra változtak meg. Pogány bukása mellett tehát a kommunisták pozícióinak erősödése volt a kerületi tanácsok mozgalmának eredménye. Kun Béla ügyesen kihasználva a helyzetet, megszüntette a forradalom erőviszonyai és a kormány összetétele között fennálló eltérést, egyben megsürgette a habozó Kunfi ellenére a tanácsválasztásokat. Ugyanakkor a szakadás elkerülése érdekében élesen fellépett a hasonló akciók, ahogy ma mondanánk: a frakciózás ellen. Nem könnyű eldönteni, hol végződik a forradalomban a kis, aktív csoportok előrehajtó szerepe és hol kezdődik a tömegektől elszakadó kalandorság: Kun megvonta ezt a határt az

elérhető eredmény learatása után. Mikor Kunfi 3-án este a Kormányzótanács esti ülésén tépelődve felvetette: ki tudja, hátha a tüntetők mögött áll a demokratikus többség? Kun így felelt: „Azt én Taknyos Jánostól nem teszem függővé, hogy milyen lesz a magyarországi proletariátus sorsa."

Ha Kun taktikából szidta a tüntetőket, Szántó és Szamuely taktikából nem állt ki mellettük, más kommunisták: Vágó és Vántus haragja őszintének látszott. Vántus diktatúrát követelt az egységbontók ellen, Vágó Weltnert akarta a kommunista „Vörös Ujság" élére állítani, amelyet az ellenzékiség fészkének nevezett. Ezekben a kommunista vezetőkben túlzott illúziókat ébresztett a centristák kezdeti lojalitása. Az illúzióknál fontosabb volt azonban Landler és Bokányi tiltakozása a tüntetés miatt: az esetleges szakítás a Böhm-féle centristákkal ekkor még egyértelmű lett volna a baloldali szociáldemokraták bizalmának elvesztésével.

A kerületi tanácsok értekezlete kimondta: a tüntetés „tanulságait levonva arra törekszik, hogy a Vörös Hadseregben a legteljesebb fegyelmet helyreállítsa, és lemond a hadsereg és a kaszárnyák dolgaiba való mindenféle beavatkozásról . . ." Ülést tartott a vasas bizalmi testület is, és hűségnyilatkozatot tett a Kormányzótanácsnak. A „Vörös Ujság" megmaradt független kommunista lapnak, hiszen ennek fontosságát Kun is nagyon jól látta: s már másnap közölte Révai József cikkét, amely felelősségteljes, minden hatásvadászattól ment hangon, de a probléma súlyához méltó komolysággal vetette fel a kispolgári tömegek párttaggá válásának veszélyeit. A cikk élénk visszhangot váltott ki, elvi mondanivalóját a szociáldemokraták sem kifogásolhatták.

A Kormányzótanács átalakításával egyidejűleg, az április 3-i ülésen került sor Csizmadia Sándor elmozdítására. A valamikor népszerű költő és földmunkás-agitátor leváltása a baloldal helyzetét erősítette, de a szociáldemokraták sem kifogásolták, hiszen velük is évek óta hadilábon állt, a pártfegyelemnek nem vetette alá magát. Mint népbiztos is mindig részeg volt, ilyen állapotban „földet osztott", civakodott, kötekedett, egy utasítását nem teljesítő telefonos-kisasszonyt elfogatott, s ezzel rövid időre megbénította a főváros telefonforgalmát. Távozásakor már nem volt kár érte, de tragikus sorsa példázza a szocialista munkásmozgalom és a kispolgári-paraszti demokratizmus ellentétét.

Az újjáalakult Kormányzótanács beosztása a következő volt. A Kormányzótanács elnöke Garbai Sándor. Belügyi, vasúti és hajózási népbiztosok: Landler Jenő, Vágó Béla. Földművelésügyi népbiztosok: Hamburger Jenő, Nyisztor György, Vántus Károly. Hadügyi népbiztosok: Kun Béla, Böhm Vilmos, Fiedler Rezső, Haubrich József, Szántó Béla. Igazságügyi népbiztosok: Rónai Zoltán, Ládai István. Közélelmezési népbiztosok: Erdélyi Mór, Illés Artúr, Kondor Bernát. Közoktatásügyi népbiztosok: Kunfi Zsigmond, Lukács György, Szabados Sándor, Szamuely Tibor. Külügyi népbiztosok: Kun Béla, Ágoston Péter, Pogány József. Munkaügyi és népjóléti népbiztosok: Bokányi Dezső, Guth Antal. Német népbiztos: Kalmár Henrik. Pénzügyi népbiztosok: Székely Béla, Lengyel Gyula. Ruszin népbiztos: Stefán Ágoston. A szociális termelés népbiztosai: Varga Jenő, Dovcsák Antal, Hevesi Gyula, Kelen József,

Rákosi Mátyás és a néhány nappal később kinevezett Bajáki Ferenc. Ez a névsor formailag változatlan maradt – Ládai távozásától eltekintve – a júniusi tanácskongresszusig.

Az új kormányban már a 34 népbiztos közül a 19 szociáldemokrata mellett 13 kommunista (Fiedler, Guth, Hevesi, Illés, Kun, Kelen, Lukács, Rákosi, Szamuely, Szántó, Székely, Vágó, Vántus). A kormány két tagjának korábban semmi köze sem volt a munkásmozgalomhoz: Stefán és Ládai a forradalomhoz csapódó polgári karrieristákat „képviselték", politikai vitákban nem is próbáltak véleményt nyilvánítani. A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták így együttesen biztos többséget alkottak. Fölényüket a Kormányzótanácsban mégsem számuk, hanem a munkástömegek támogatása biztosította: ennek volt köszönhető, hogy a fő kérdésekben általában érvényesíteni tudták a forradalmi irányvonalat.

Noha a Kormányzótanács elnöke Garbai volt, senki sem vonta kétségbe, hogy igazi vezetője Kun Béla..Kunnak nagyobb tekintélye volt, mint bárki másnak, akár az SZDP évtizedek óta ismert vezéreinek. Mint a kolozsvári munkások egyik legjobb szervezőjét, őt is régóta ismerték fáradhatatlanságáról, bátorságáról és áldozatkészségéről, ismerték nagy marxista képzettségét és kis hibáit, de azt sohasem sejtette senki, hogy a 21-es honvédzászlós, aki Szibériából hazavágyó leveleket írt a „Népszavá"-nak, a forradalom hadseregének élén tér onnan vissza.

Mint a tomszki magyar forradalmárok vezetője 1917 végén utazott Pétervárra, és hamarosan a szerveződő magyar kommunista csoport élére állt, a bolsevik párt nemzetközi föderációja is elnökévé választotta. A forradalom központjában eltöltött rövid év alatt Lenin hibátlan politikai látását nem „tanulhatta el", de azt valóban megtanulta, hogyan kell forradalmat „csinálni". Rendkívüli képességei az oroszországi forradalom tüzében bontakoztak ki, s itthon nemcsak mint hajthatatlan forradalmár és tehetséges publicista mutatkozott be, de elsősorban mint a forradalmi taktika páratlan mestere. Akárhova került – Salgótarjánba, egy pesti kaszárnya udvarára vagy a Gyűjtőfogházba, a forradalom viharát kavarta föl maga körül. Népszerűsége hétről hétre fokozódott, de már kezdettől fogva olyan alapra épült, ami mindennél többet jelentett a katonának és a parasztnak is – Lenin őt küldte Magyarországra, Kun Béla szavát úgy hallgatták, mint Lenin üzenetét.

Ahogy a proletárdiktatúráért vívott harcban, későbbi tevékenységében is érvényesült erőszakos, ellentmondást nehezen tűrő, a célhoz, nem az eszközökhöz igazodó stílusa. A Tanácsköztársaság 133 napja alatt – ha ez lehetséges – tovább fokozódott sok irányú, diplomáciai, katonai, pártpolitikai, gazdasági irányító tevékenysége. Helyzete és egyénisége magyarázza, hogy igen sok vitában ő mondta ki az utolsó szót, s későbbi írásaiban magára is vállalta az elsőrendű személyes felelősséget a Tanácsköztársaság hibáiért. Felelősségét egy időben el is túlozták, mintha békés viszonyok, korlátlan lehetőségek között kísérletezett volna; a valóságban az állandóan változó katonai helyzet minden útját kipróbálta, hogy kihasználja a forradalom minden energiáját. Minden

utat kipróbált – jót és rosszat is, a sikeres lépések hibásokkal váltakoztak. Elképzelhető lett volna, hogy egyes tévedéseket elkerüljön – viszont teljesen elképzelhetetlen, hogy a forradalom mind tragikusabbra forduló helyzetében hogyan politizálhatott volna hibátlanul.

Bizonyos értelemben igaz, hogy Kun Béla lavírozott a kommunisták és a szociáldemokraták között, ez azonban nagyrészt helyzetéből következett. Az igazsághoz tartozik annak leszögezése is, hogy a fiatal Kommunista Párt, bármennyire egységesen lépett fel március 21-e előtt, különböző árnyalatokat foglalt magában, s Kun Bélának gyakran a kommunisták között kellett közvetítenie. Hiszen a mindenre elszántak, a világforradalom akadályokra nem néző zászlóvivői mellett ott voltak köztük a régi szociáldemokrata munkások legjobbjai, akik a világháború és az orosz forradalom hatására szembefordultak ugyan Garami és Kunfi politikájával, de lelkükben nem számoltak le a kispolgári szocializmus minden illúziójával, s bizonytalanná tette léptüket a félelem is, hogy elszakadnak a háborúban kimerült munkásság derékhadától.

Az utóbbi típushoz tartozó kommunisták közül elsősorban Vántus Károlyt emelném ki. A szakszervezeti mozgalom ismert régi alakja volt, nagyváradi párttitkár, majd 1907-től az SZDP egyik központi titkára; ennek köszönhette, hogy nehézkessége és „békebeli" szociáldemokrata allűrjei ellenére a kommunista hadifoglyok egyik vezetője, majd a KMP titkára lett – 40. évét sem töltötte be és a kommunista Központi Bizottság legidősebb tagja. Március 21-e előtt és után is benne volt a legerősebb a törekvés a munkásmozgalom egységének helyreállítására; a kommunista–szociáldemokrata ellentét feléledése után addigi aktivitása is érezhetően megcsappant.

Hozzá hasonlóan régi szociáldemokrata volt Fiedler Rezső vasesztergályos, a háború előtt aradi párttitkár, a háború alatt a sztrájkharcok élén járó Liptákgyár főbizalmija. A KMP megalakulása után a vasas titkárság vezetője. A Hadügyi Népbiztosságon főleg személyi, szervezési ügyeket intézett.

A másik kommunista hadügyi népbiztos, Szántó Béla, a hadműveleti főcsoport főnöke, majd az intervenció megindulása után a népbiztosság tényleges vezetője lett. Szántó szintén régi szociáldemokrata volt, a magántisztviselők szakszervezetének tekintélyes tagja, de ellenzéki magatartása miatt a 900-as évek végétől szálka a jobboldali pártvezetés szemében. A háború végén újra fellépő szociáldemokrata baloldal egyik szervezője, mint a Katonatanács tagja jelentős szerepet játszik az őszirózsás forradalom győzelmében. A KMP Központi Bizottságának tagjaként a szakszervezeti munkát irányítja. Szántónak nem voltak illúziói az SZDP vezetőségét illetően, de fellépett a túlzó, ultrabaloldali nézetek ellen, például a szakszervezetek egységének védelmében. A Tanácsköztársaság napjaiban teljesen lekötötték a „hadügyminiszteri" feladatok, a Kormányzótanácsban rendesen támogatta Kun Béla politikáját.

Vágó Béla az 1905-ös ellenzéki mozgalom egyik vezető alakja volt Szabó Ervin mellett. Ezért távoznia kellett a „Népszava" szerkesztőségéből, ahová azután került, hogy az egyetemről eltávolították a szocialista diákmozgalom üldözői. Később is ellenzéki maradt, bár el tudta kerülni a pártból való szám-

üzetést. 1918-ban került ismét előtérbe; a januári sztrájk, a polgári demokratikus forradalom szervezői között. Nagy része volt a KMP megalakításában, a Budapesti Munkástanács kommunista frakciója élén az első vonalban képviselte a bolsevik programot. Vágó elsősorban agitátor volt, nem teoretikus, még kevésbé szervező, különleges vezetői kvalitásokkal nem rendelkezett, tehát a hatalom átvétele után jelentősége csökkent. A háború megindulásától a Vörös Hadseregben folytatta tevékenységét. A vitákban többnyire mérséklésre s mindenekelőtt a baloldali szociáldemokratákhoz való közeledésre törekedett.

Az SZDP baloldali ellenzékével került a Kommunista Pártba Illés Artur, a február 21-i letartóztatások után tagja lett az ún. második központi bizottságnak. Mint ismert szövetkezeti szakembert választották közélelmezési népbiztosnak.

A fiatal kommunista mozgalom legmarkánsabb alakja Szamuely Tibor: ha Kun Szovjet-Oroszország politikáját, az ő bőrkabátos, fegyvereket s a halálraszántak gúnyos mosolyát viselő alakja az orosz forradalom szellemét hozta Magyarországra. Fiatal szociáldemokrata újságíróként került orosz fogságba, s mikor úton volt egy levert ellenforradalmi felkelés színhelyéről a frontra, Budapestre érkezve szívesen kereste fel kollégáit a Fészekben, Bródy Sándor vagy Molnár Ferenc és színésznő felesége zajos asztalánál. Kevesebb tapasztalatát és elméleti érzékét, ha lehet, még a Kunénál is permanensebb aktivitás pótolta a forradalomban, amelynek lángjával az övé is kilobbant. Nem volt vérszomjas, mint híresztelték róla, de szentimentális sem; hideg fejjel mérlegelte a forradalom érdekeit, semmi egyébbel nem törődött, sem mások, sem saját életével. Állásfoglalásaiban – hol helyesen, hol helytelenül – valamivel „baloldalibb", merevebb és hajthatatlanabb volt Kunnál, de arra ügyelt, hogy frakció ne képződjön körülötte.

Rákosi Mátyás, a Kormányzótanács legfiatalabb (27 éves) tagja, szintén az orosz forradalom iskolájából jött, Szamuely politikai felfogásával rokonszenvezett, de nem rendelkezett szuggesztív hatású fellépésével. A forradalom küzdelmeiben őt is sokfelé küldték – a frontokra, a Vörös Őrséghez, gazdasági feladatok megoldására –, de hiába alakított ki sokszor helyes véleményt, akaratát még nem tudta rákényszeríteni másokra.

A KMP megszervezésében az Oroszországból hazatértek játszottak döntő szerepet. A szocialista gazdálkodás megszervezése viszont előtérbe állította a párthoz némi ingadozás után csatlakozott tehetséges, fiatal intellektueleket, akiknek egy részét a marxi elmélet megértése, de többségét még inkább a minden kompromisszum elleni lázadozás, a világforradalom szédítő perspektívái emelték ki a nyárspolgári környezetből. A két típus vonásait egyesítette Székely Béla pénzügyi tisztviselő, aki később – sok magyar forradalmárral együtt – Szovjet-Oroszország első ötéves tervei végrehajtásánál gyümölcsöztette közgazdasági ismereteit. Mint a másik pénzügyi népbiztos, Lengyel Gyula is, aki a fővárosi szocialista pedagógusok mozgalmában még csak találkozott a kommunistákkal. Lengyel nagyon képzett közgazdász volt, és elsősorban szakterületével foglalkozott, éppúgy Kelen József, az alig 28 évesen is elismert nevű

mérnök, aki azonban már a háború alatt kitűnt az ipari tisztviselők megszervezésében és az illegális antimilitarista mozgalomban. Alig idősebb nála Hevesi Gyula, az Izzó kutató mérnöke, a szocialista mérnökök radikális mozgalmának legagilisabb résztvevője, a „második Központi Bizottság" tagja. Hevesiben a XX. század ipari forradalma jelentőségének felismerése táplálta a radikalizmust, amely erős volt a fiatal intellektuelek legtöbbjében, és olykor letévedt a realitások talajáról, ha nem ellensúlyozta az élet és a mozgalmi tapasztalat.

Így Guth Antal kommunista orvos, „A tőke" első magyar fordítóinak egyike, szintén a „második Központi Bizottság" tagja – tehát azok közül való, akik a veszély pillanatában álltak a KMP élére – mikor a Kormányzótanács hatályon kívül helyezte júliusban a legértelmetlenebb rendeletet (a teljes szesztilalmat), elvi tiltakozást jelentett be a szerinte végzetes enyhítés ellen. Tiltakozásához csatlakozott Lukács György, aki etikája kevesek által megközelíthető magaslatairól látta a forradalmat. Lukácsot nem irodalmi tekintélye ültette a népbiztosi székbe, hiszen nagy műveinek még csak egy részét írta meg, s azokat is csak szűk körben értékelték, bár haladó tudós létére némi akadémiai elismerést kapott, ami ritkaság számba ment. (A kor „igazi" irodalmi tekintélye, Herczeg Ferenc, azért csak „a degeneráltság minden ismertetőjelét magán hordó" „fanatikus műkedvelőnek" tartotta és róla mintázta „Északi fény" c. kulcs- és rémregényének egyik típus-forradalmárját.) Lukács diákkorától szimpatizált a szocializmussal, de a magyar és a német opportunizmus levegője elriasztotta, Sorelnek Szabó Ervin által közvetített tanításai csak elméleti igényeit elégíthették ki. Az orosz forradalom után ismerte fel a munkásmozgalom lehetőségeit. 1918 decemberében csatlakozott a KMP-hoz, és hamarosan megismerkedett az illegális munkával: a második Központi Bizottság, az üldözött „Vörös Újság" egyik kulcsembere lett.

A Kormányzótanács szociáldemokrata tagjai közül a baloldalhoz tartoztak: Landler, Nyisztor, Hamburger, Pogány, Varga és Szabados, de az utóbbi kettő inkább magatartása, megnyilatkozásai révén, miután politikai aktivitásuk csekély volt, az SZDP vezetőségével – ha nem is titkolták különvéleményüket – nem helyezkedtek határozottan szembe. A Tanácsköztársaság megdöntése és az egyesült párt új szakadása után mindnyájan a Kommunista Párthoz csatlakoztak.

A baloldali szociáldemokraták legjelentősebb képviselője Pogány bukása után Landler Jenő lett. A szocialista vasutasok ügyvédje, majd vezetője, régi kritikusa volt az SZDP politikájának, de erősen ragaszkodott a mozgalom egységéhez, és sokáig meg tudott maradni a lojális bírálat centrista keretei között. Landler ügyvéd létére inkább a tettek, mint a szavak embere volt: vezető szerepet vitt az 1918 januári, majd a júniusi általános sztrájkban, az őszirózsás forradalomban. A KMP-hez nem csatlakozott megalakulása után, de különállása az SZDP-ben egyre határozottabb lett, hogy márciusban a kommunisták oldalára álljon. A Tanácsköztársaság nagy kérdéseiben kitartott a kommunisták mellett régi barátaival szemben, azonban a papság, a kisgazdák, de a proletárok irányában követendő napi taktikát is sokszor tisztábban látta akár Kun Bélánál is,

akinél békés viszonyok között bizonyosan reálisabb politikus lett volna. Hiányzott viszont belőle a katonai gyakorlat, a lényegre törő villámgyors elhatározás, ami háborúban nélkülözhetetlenül fontos képesség.

Hamburger Jenő, akit hadbíróság elé állítottak, mert sztrájkot szervezett és szovjetet alakított Nagykanizsán, 1919 tavaszelőjén országos párttitkári pozícióját a termelőszövetkezeti mozgalom megindítására használta fel. A Tanácsköztársaság idején fáradhatatlan volt, de Kun mellett az ő nevéhez fűződik a földosztás elutasítása. A másik földművelésügyi népbiztos, Nyisztor György a század elejétől szervezte a földmunkásokat, közülük való volt, ismerte minden gondjukat, de az SZDP-ben is uralkodó nézet hatására, amely szerint a földosztás – a revizionisták követelése, nem lépett fel önálló véleménnyel. Az osztályharc kérdéseiben a kommunisták mellett állt.

Varga Jenő péksegédből lett szorgalmas tanulással kereskedelmi iskolai tanár, majd a „Népszava" munkatársa. Már a forradalom előtt tekintélyes elméleti közgazdász volt a szakemberek szemében, akik közül sokan az ő rovata miatt olvasták a „Népszavá"-t. Mégis csak a Károlyi-rezsim alatt kaphatott, újdonsült kollégái felháborodott tiltakozása ellenére, katedrát a budapesti egyetemen. Azóta félszázad telt el – Varga nevét az egész világon megismerték, az öntudatos tudósokét itthon is elfelejtették. A foradalom politikai ellentéteit Varga gazdasági szempontból nézte, de kinevette azokat, akik „gazdasági katasztrófától" féltették a proletárdiktatúrát, elvetve ezzel a jobboldal legfőbb érvét. A diktatúra gazdasági életét ő irányította – katasztrófa nélkül.

A jómódú családból származó Szabados Sándor már a századfordulón ismert szociáldemokrata publicista volt, de mivel a baloldalhoz tartozott, később visszavonult az aktív politizálástól. Népbiztosi kinevezésénél főleg nagy műveltségére számítottak. A szociáldemokrata népbiztosok felét centristának nevezhetnénk, de pontosabb, ha kettéválasztjuk ezt a kategóriát. Voltak meggyőződéses centristák, az ausztromarxizmus hívei – Böhm, Kunfi, Rónai és hasonló elméleti alap nélkül ugyan, de Garbait szintén ide sorolhatjuk. Garbai a szakszervezeti vezetők csoportjához tartozott, de nem a bérharcokban látta a munkásmozgalom egyedüli célját. 1919-ig azonban az építőmunkások élén folytatott tevékenysége alig tért el a többi szervezetétől. 1919 januári fellépése után a tiszta szocialista kabinet jelszava kapcsolódott személyéhez, s a szép szál, ízes beszédű férfi külsőre alkalmas is volt az első magyar munkáskormány reprezentálására.

A centrizmus teoretikusa Kunfi volt. Szabó Ervinékkel rokonszenvezett, a háborúban ellenezte az SZDP opportunizmusát, de mint a pártvezetőség tagja, végül mindig beletörődött a többség politikájába. Egyidejűleg támogatta az antimilitaristákat, a baloldali csoportokat, mögöttük állt, ha élükre nem is állt. A polgári demoratikus forradalom kormányában hangot adott a baloldali követeléseknek, ellenezte a kommunisták rendőri üldözését, de kitartott az SZDP, a reformizmus mellett. A proletárforradalom egy időre magával ragadta, nagy tudása és tehetsége érvényesült a külpolitikában és kulturális téren, de labilis lelki konstrukciója nem engedte, hogy igazi vezér legyen, az inter-

venció megindulása, az első balsikerek után pedig fölülkerekedett pacifizmusa és pesszimizmusa.

Így a centrum központja Böhm Vilmos lett. Böhm nem volt teoretikus, a Garami-féle jobboldaltól nem elvi meggondolások választották el, hanem kapcsolata az élő munkásmozgalommal, türelmetlensége azok iránt, akik a forradalmi helyzetet nem merték kihasználni az SZDP erősítésére, az elérhető vívmányok végrehajtására. Peidlékkel szemben a szakszervezeti tisztviselők modernebb nemzedékét képviselte, de egyazon féltékenység tette őt és a hozzá hasonlókat a bolsevizmus ellenségévé. Ellenezte a proletárforradalmat is, de ha már megtörtént, különösen az első időkben, igyekezett erősíteni a maga módján. A nemzetközi helyzet megváltozása után pedig nem tartotta vissza holmi moralizálás a kommunisták hátbatámadásától. A hadseregszervezés iránti jó érzékének már a polgári forradalom idején bizonyságát adta, sokat tett a tisztikar megnyeréséért, de a nehéz helyzeteket még súlyosbította, hogy ez a kulcspozíció az ingadozó Böhm kezében volt.

Rónai Zoltán elismert jogász és szociológus volt, a háború előtt és alatt közel állt az SZDP ellenzékéhez, de a polgári forradalom után Kunfihoz hasonlóan magáévá tette a pártvezetőség új irányzatát. Mint a Berinkey-kormány államtitkára gyakorlatot szerzett az államgépezet működtetésében, ismereteit e téren, a rendeletek kodifikálásánál, az alkotmány kidolgozásában is hasznosította – igazságügyi kérdésekben viszont sokszor ellenezte a forradalmi rendszabályokat.

Rónaihoz és Vargához hasonlóan Ágoston Pétert is egyetemi tanárnak nevezte ki a Berinkey-kormány, de ő már régen a nagyváradi katolikus jogakadémia tanára volt – és a Bihar szabadkőműves páholy főmestere. A Radikális Pártban éppúgy sajátosan egyéni helyet foglalt volna el, mint az SZDP soraiban. Magatartása a Tanácsköztársaságban megfelelt jobboldali nézeteinek.

A Kormányzótanács szociáldemokrata szakszervezeti vezető tagjai többségének értékelésénél figyelembe kell vennünk, hogy bár a marxizmus elveit valló párt tagjai voltak, az elmélet iránti érdeklődésük csekély volt. Állásfoglalásukat a pillanatnyi helyzetre, a munkásság hangulatára és a kompromisszumok gyakorlatára alapították, míg végül belenyugodtak a munkásmozgalom számukra mindennél rosszabb szakadásába. Közülük Bokányi és Bajáki csatlakozott a kommunistákhoz, de csak az ellenforradalmi rendszer megszilárdulása után. Bokányi kőfaragó volt, vezérszerepet vitt szakmája megszervezésében, majd negyedszázadon át az SZDP vezetőségi tagja, a Budapesti Munkásbiztosító aligazgatója, és mint a legnépszerűbb szónok, egészen 1919 márciusáig hűségesen támogatta a Garami-féle pártvezetőség politikáját. Március 21-e után a proletárdiktatúra lelkes híve volt, de a vereségek napjain mindig erőt vett rajta a csüggedés.

Bajáki Ferenc műlakatos a vasasszakszervezet felső vezetéséből egyedül azonosult teljesen a proletárdiktatúrával, a Kormányzótanácsba akkor hívták meg, amikor felmerült a Szaktanács csendes bojkottjának problémája. Dovcsák Antal esztergályos, a vasasok elnöke, Garbai helyettese lett, állásfoglalásaiban

közte és a jobboldal között ingadozott. Haubrich Józsefet a vasöntők titkárának választották, miután a háborúból, őrmesteri rangban, leszerelt. Alapjában véve a szakszervezeti bürokráciához húzott, de a munkásság szimpátiája a kommunisták iránt hatással volt rá, ő viszont megtisztelve érezte magát, hogy hadügyi népbiztosként magas rangú tisztek társaságát, sőt hízelgését élvezhette.

A szociáldemokrata vezető réteg egy másik csoportját: a fogyasztói szövetkezetek elég jól fizetett tisztviselőit képviselte Erdélyi Mór és Kondor Bernát. Mint szakterület a Közélelmezési Népbiztosság cseppet sem volt idegen számukra. Erdélyiről még Hoitsy Pál is elismeri, hogy „egy rendes kormányban is megfelelt volna e feladatnak" – pedig Hoitsy finom tollának Nyisztor egyszerűrűen „sült paraszt", Lukács „perverz ízlésű", Szántó „sötét alak".

A Tanácsköztársaság értékeléséhez elengedhetetlen néhány szóban összefoglalni a kormány szellemi súlyát és szociális összetételét. Az előbbi az ellenforradalmi irodalom állandó céltáblája volt, de az évtizedek elmúltával nyert történelmi távlat sugaránál ma már felesleges vitatni: aligha volt 1867 óta szellemi értékekben gazdagabb magyar kormány, amelyben Lukácsnál jobb kultúrpolitikus, Vargánál képzettebb közgazdász ült volna. De a többiek is mondhatni kivétel nélkül jó hírnévnek örvendtek saját szakmájukban.

A 34 népbiztos közül 12 volt munkás – a munkások aránya a nemcsak képességeket, de adminisztratív és egyéb ismereteket igénylő magas beosztásban tehát csekélyebb, mint a helyi tanácsokban. Közülük is csak három olyan, aki a háború kitörésekor még fizikai munkát végzett, a többi párt vagy szakszervezeti funkcionárius. Alkalmazott értelmiségi kilenc, ügyvéd, orvos öt, különböző tisztviselő, egyéb alkalmazott hét. Az értelmiségi többség annál érthetőbb, mivel egy részük pártalkalmazott, pártlapok munkatársa, szakszervezetek ügyvédje; Stefánt és Ládait nem számítva mindnyájan forradalom előtti párttagok. A Kormányzótanács összetételének gyenge pontja, hogy mindössze egy volt földmunkást találunk, aki régi szakszervezeti funkcionárius maga is. Tükörképe volt ez a munkásmozgalom és a falu évtizedes viszonyának, s összefüggött az agrárkérdésben elkövetett hibákkal.

A TANÁCSVÁLASZTÁSOK

A Kormányzótanács átalakítása után folytatódott a kapitalizmust likvidáló rendeletek kiadása. Április 4-én megjelent a közép- és nagybirtok köztulajdonba vételét kimondó – és felosztását megtiltó – rendelet, ezt követte másnap a községi, járási, megyei és országos birtokrendező és termelést biztosító bizottságok szabályzata. Rendezték az üzemek vezetésének módját és a könyvelést, lefoglalták a volt uralkodó család vagyonát. Megkezdődött a tervszerű gazdálkodás érdekében a köztulajdonba nem kerülő kisüzemek leltározása, egyben, a kisiparosok megnyugtatására és a termelés biztosítására, a Szociális Termelés Népbiztossága elrendelte rendszeres hitel nyújtását az elegendő készpénzzel

nem rendelkezőknek a munkabérek és a vásárolt anyagok kifizetésére. A vidéki munkanélküliek 250–500 korona gyorssegélyt kaptak.

A vidéken sor került már néhány ellenforradalmi megmozdulásra, de ezek a teljesen elszigetelt esetek csak helyi jellegűek voltak. Mindenesetre figyelmeztetésül szolgáltak, hogy – mint Szamuely mondta a Kormányzótanács április 6-i ülésén – „Magyarországon a burzsoázia még nem halt meg, csak aluszik".

A városi polgárság, a dzsentri, egyelőre nem mert mozdulni. A gazdagparasztokat igyekezett felizgatni, akik a háborúban megtollasodva, tele zsebbel, elégedetlenül szidták az áruhiányt, a pénz fokozatos romlását és az ígért egyenlőséget. Legbátrabbak a határszélen voltak, mindenekelőtt Nyugat-Magyarországon, ahol egyformán hatott Ausztria közelsége, a szabad csempészet és a vallásszabadság féltése, valamint a német szeparatisták izgatása. A választási gyűlések bizonyára hozzájárultak a szenvedélyek kirobbanásához.

A soproni forradalmi törvényszék első ügyét még le sem tárgyalták: B. I. tanítót állították bíróság elé, mert nyilvánosan kijelentette, hogy „a csőcselék vette át az uralmat". „A csőcselék önt futni engedi" mondta Kellner politikai megbízott a megszeppent szájhősnek, és szabadon bocsátotta. A következő eset már komolyabb volt. Április 3-án a bortermelő „poncichterek" gyűlést tartottak a szesztilalom ellen, majd tüntettek, és néhány vöröskatonát megvertek. A kirendelt riadószakasz sortűzzel kergette szét őket: négyen halálos sebet kaptak. A felbujtót: Zsombor volt német nemzetiségi államtitkárt őrizetbe vették.

A Vas megyei Lékán letartóztatták a papot, aki a hercegi uradalom árnyékában szervezkedést indított. A soproni direktórium verte le a fülesi zendülést, szellemi vezérét, Szemelicker Antal plébánost, aki nyíltan prédikált a „vörösuralom" ellen, a forradalmi törvényszék halálra ítélte. A választási agitáció incidensekre vezetett néhány esetben az ország más részein is, mindenesetre ott, ahol sok gazdagparaszt élt. Kalocsán röplapokat terjesztettek, Kabán szétvertek egy választási gyűlést, Dömsödön megtámadták az ideiglenes direktórium elnökét, aki sérüléseibe néhány nap múlva belehalt.

A direktóriumok erélyes fellépésének hatására az ellenforradalom a választások után a román támadásig nemigen próbálkozott nyílt akciókkal. A rend fenntartása annál fontosabb volt, mivel a Vörös Hadsereg leginkább ütőképes egysége, a székely hadosztály ellenforradalmi tisztek parancsnoksága alatt állt, akik a júniusihoz hasonló jelentősebb lázadásokhoz – ha ilyenek már áprilisban lettek volna – bizonyára csatlakoznak. A hadosztály parancsnoka Kratochvil ezredes és tisztjei erős befolyást gyakoroltak a hónapok óta váltás nélkül az első vonalban álló, lerongyolódott, elkeseredett székely katonákra. A rossz hangulat egyelőre a politikai megbízottak ellenséges fogadtatásában, a román lakosság, s főleg a nacionalista mozgalmak élén álló román értelmiség üldözésében fejeződött ki. A Smuts-féle tárgyalás és Kun kijelentései a területi integritásról végleg meggyőzték Kratochvilt, hogy a Vörös Hadsereg győzelme nem az ő céljait szolgálná. A Budapest elleni támadást azonban nem merte meg-

kísérelni, szövetkezési ajánlatát a román hadvezetéssel tisztjei ekkor még elutasították.

Az ellenforradalom kimutatta foga fehérét, de egyelőre könnyen elbántak vele: ebben a helyzetben a szociáldemokrata vezetők jónak látták egységet mutatni a pártban. Mikor Károlyi megdöbbenve Pogány bukásán és a Smutsszal szemben elfoglalt állásponton, április 4-én arra kérte Kunt és Böhmöt: „a Kormányzótanács mondjon le, helyét foglalja el egy szociáldemokrata kormány, amely kiírja a választásokat, demokratikus alapra helyezkedik és megegyezést keres az antanttal", együtt utasították vissza. Egyébként pedig a Smuts-féle tárgyalásról a Kormányzótanácsban eltértek a vélemények. Böhm helyeselte volna Smuts javaslatainak elfogadását, de a tárgyalásokról referáló Garbai is Kunt támogatta.

A lakáskérdésben, amelyet szintén a hatodiki ülés vitatott meg, Kondor Bernát fellépett a burzsoázia nagy lakásainak védelmében, azzal érvelve, hogy a proletár „társbérlők" betelepítése nem hozhat érezhető javulást a lakásnyomorban. Szamuely és Vágó vitába szálltak vele, követelve Budapest lakosságának csökkentését, a burzsoázia és a galíciai bevándoroltak kitelepítését, a beutazás megtiltását. Varga Jenő is bírálta a lakáshivatal kommunista vezetőjét: Somló Dezsőt, de nem az összeköltöztetésért, csupán a végrehajtásban elkövetett túlzásokért. „Nem tesznek különbséget a tétlen burzsoák és a burzsoá ruhában járó intellektuelek közt" – mondta. A kommunisták elismerték, hogy a kapkodó Somló „fanatikus, de becsületes ember, ki azonban nem való a vezetésre". A lakáshivatal irányításával Szamuelyt és Vágót bízták meg. Az ő útmutatásuk alapján a lehetőségekhez képest jó irányban haladtak a lakáskiutalások, a kitelepítéssel már kevesebb eredményt értek el.

A választások előestéjén tartották meg – talán a szenvedélyek lecsillapodására várva – a kommunista és szociáldemokrata ifjúsági szervezetek egyesítő értekezletét. A többségben levő kommunistákhoz csatlakozott a volt szociáldemokrata ifjak nagy része. A szociáldemokrata ifjúsági vezetőket nem voltak hajlandók beválasztani a vezetőségbe, és egyhangú határozattal felvették a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége nevet. A KIMSZ mindvégig kommunista szellemben működött.

Április 7-e a tanácsválasztások napja volt. Budapesten és környékén, valamint a legtöbb megyében e napon tartották meg a szavazást, de technikai célszerűségi okokból sok helyen másnapra maradt, néhány esetben még későbbre (Szabolcs megyében 10-ére), volt ahol már 6-án megválasztották a tanácstagokat (Hont megye).

A rendelet szerint a falusi és városi tanácsokat legkésőbb április 7-ig, a járási tanácsokat április 10-ig a megyei tanácsokat április 12-ig, a tanácsok országos gyűlésének küldötteit április 14-ig kellett megválasztani.

Az ideiglenes alkotmány kimondta: „Választók és tanácstagokká választhatók nemre való tekintet nélkül mindazok, akik 18-ik életévüket betöltötték és a társadalomra hasznos munkából élnek, mint a munkások vagy alkalmazottak stb. vagy olyan háztartási munkával foglalkoznak, amely az előbb említett

munkásoknak, alkalmazottaknak stb. munkáját lehetővé teszi. Választók és választhatók továbbá a Vörös Hadsereg katonái, valamint a Tanácsköztársaságnak azok a hasznos munkából élő munkásai és katonái, akik munkaképességüket egészen vagy részben elvesztették."

„Nem választók és nem választhatók azok: *a)* akik nyereség szerzése céljából bérmunkásokat alkalmaznak, *b)* akik munkanélküli jövedelemből élnek, *c)* kereskedők, *d)* lelkészek és szerzetesek, *e)* elmebetegek és gondnokság alatt állók, *f)* akiknek politikai jogai aljas indokból elkövetett bűncselekmény miatt fel vannak függesztve . . ."

A szavazás titkos volt. A választó áthúzhatta azoknak a nevét, akikre nem kívánt szavazni, és más nevet írhatott helyükbe. Megválasztottnak azokat a jelölteket tekintették, akik a legtöbb szavazatot kapták. A tanácsokat egyelőre hat hónapra választották.

Magyarországon azelőtt sohasem folytattak le választást ilyen széles körű választójog alapján. Ez volt az első választás Magyarország történetében, ahol a vagyontalan proletárok, a szegényebb kisgazdák, iparosok, kereskedők és egyéb kisemberek részt vehettek. Először szavazhattak a nők és a 18–23 éves fiatalok. Először volt titkos választás; a dualizmus korában a szavazás „nyilvánosan, élőszóval" történt.

A választójog nem volt általános, amennyiben a kizsákmányolókat, kereskedőket és papokat kizárta. A régi választójog lényegében a vagyonosok, az új a vagyontalanok választójoga volt. Ebben a Tanácsköztársaság választójoga Szovjet-Oroszország példáját követte, az egyetlen lényeges eltérés, hogy választójogot adott a volt rendőröknek és csendőröknek is. Ennek több oka lehetett, a legfontosabb kétségkívül átvételük a Vörös Őrségbe (a régi Magyarországon a vagyontalan rendőrnek és csendőrnek sem volt választójoga). A régi választójog úgynevezett értelmi cenzust tartalmazott, miáltal egy vagyontalan egyetemi tanár is részesült egy vagyonos lókupec jogaiban. Ez a cenzus szükségtelenné vált. A nem magyar nemzetiségek választójogát szolgálta a magyar nyelvismeret feltételének – nevezetes választási visszaélések forrásának – elengedése. A Tanácsköztársaság területén mintegy kilencmillió ember élt, választójoga kb. négy és fél milliónak volt, míg az 1910-es választáson ezen a területen számításom szerint 700 000 ember szavazhatott.

A vagyonosok stb. választójogának megvonását, ismerve a forradalom híveinek szemléletét, bizonyára ideiglenesnek szánták, amennyiben úgy vélték, hogy történelmileg rövid idő alatt nemcsak a kizsákmányolás szűnik meg, de az egyházak szellemi hatalma is. A választójogi korlátozásokat tehát nyilván az átmeneti időszak velejárójának tekintették. Az a választójogi törvény, amelynek alapján a Berinkey-kormány kiírta a választásokat, polgári demokratikus jellegénél fogva szélesebb körű volt, amennyiben egy társadalmi osztályt sem zárt ki a részvételből. A jogosultak száma azonban mégis valamivel kisebb lett volna, mint a „szovjet választáson", mert a fiatalok: a 21 éven aluli férfiak és a 24 éven aluli nők nem kaptak volna választójogot, azonkívül utóbbiaktól írni-olvasni tudást követeltek, ami főleg a nemzetiségi területeken visszaélésre is adott mó-

dot. A lényeges különbség azonban nem ez, hanem a tanácsrendszer mechanizmusa.

A falusi tanácsba minden 100 választó, a városi és budapesti kerületi tanácsba minden 500 választó küld egy-egy tanácstagot. A 25 000-nél nagyobb lakosságú községeket a rendelet automatikusan városnak minősítette. A községi tanácsnak csak a fenti módon választott tagjai voltak, tehát mindenféle kinevezés, vagyoni vagy egyéb virilizmus megszűnt. A tanács a falvakban 3–5 tagú, a városokban 10–20 tagú intéző bizottságot, elterjedt nevén direktóriumot választott az ügyek permanens vitelére. A kerületi tanácsok választották az 500 tagú budapesti tanácsot, amely nyolcvan tagú intézőbizottságot választott. A járási tanácsokba a falvak és a járással határos városok tanácsai minden ezer lakos után választottak egy-egy tagot. A városok küldöttei nem haladhatták meg a járási tanács létszámának felét, viszont egy város minden szomszédos járás tanácsába választhatott tagokat. Így a munkásság fokozott képviselete érvényesült, a proletárdiktatúra elvének megfelelően. Ugyanezért a megyei tanácsba a járási tanácsok mellett a városiak külön is választottak küldötteket, mégpedig minden ötezer lakos után. A járási, megyei tanácsnak pozíciójánál fogva nem volt senki tagja.

A Tanácsok Országos Gyűlésének tagjait a megyei és városi tanácsok választották, 50 000 lakos után egyet-egyet. A főváros 80 tagú intézőbizottsága a TOGY tagja volt, valamint a szakszervezetek bizonyos számú vezetője is. A csupán hat hónapra választott tanácstagok bármikor visszahívhatók voltak.

A közvetett választások rendszere fokozta – Lenin elképzeléseinek megfelelően – a tanácsok demokratizmusát, hatékonyságát, reálissá tette a visszahívhatóság elvét. A proletárdiktatúra viszonyai között a közvetlenül választott megyei, országos szintű képviseleti szervek tagjainak visszahívhatósága formális, hiszen ha ez lenne a választók szándéka, valóságos szervezkedésbe, engedély nélküli agitációs kampányba kellene fogniuk. Az alsóbb szintű tanács viszont minden zavaró körülmény nélkül beszámoltathatja és felelősségre vonhatja a felsőbb szintű tanácsba delegált tagját.

A közvetett választási rendszerben általában csak az lehetett a törvényhozó szerv, a tanácskongresszus tagja, aki valahol helyi tanácstag volt, és ennek megfelelően a legtöbb népbiztost jelölték Budapesten a kerületi tanácsokba. Ez a megoldás nehézségekkel járhat, a gyakorlatban azonban nem okozott zavart: néhány elfoglalt, vagy a hadseregben tartózkodó népbiztos nem vett részt a kerületi tanácsok ülésein, de a többség, ha tehette, elment és megjelenésük a jegyzőkönyvek tanúsága szerint hasznos volt. A budapesti 500-as tanácsnak a népbiztosok nemcsak tagjai voltak, de részt is vettek ülésein. Aminek oka a demokratikus szellem mellett elsősorban az volt, hogy válságos helyzetekben, amelyek gyors döntést kívántak, az 500-as tanács helyettesítette az országos kongresszust, annál inkább, mert mai értelemben vett központi pártvezetőség nem volt; ami volt, az mai fogalmaink szerint inkább a párt titkárságának felelt meg.

A közvetett választási rendszernek, mint még látni fogjuk, szerepe volt a

bürokratizmus elburjánzása elleni védekezésben. A Tanácsköztársaságban állandóan hangoztatták az apparátus alárendeltségét a választott tanáccsal szemben. Miután azonban a tanácsokat minél sűrűbben akarták újjáválasztani, ezzel az apparátus relatív stabilitását növelték volna; továbbá az alsóbb és felsőbb szintű apparátus feltétlenül szoros kapcsolatba kerül a munka során, s a „demokratikus centralizmus" könnyen átalakulhat a felsőbb szervnél dolgozó *hivatalnok* utasítási jogává a helyi tanáccsal szemben. Ez a képviseleti rendszer elősegítette a helyi tanácsok jogainak érvényesítését. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a közvetett képviselet minden időben és körülmények között előnyösebb. Ahol például több párt van – ami a szovjetrendszerrel nem ellentétes – ott a népakarat közvetlen választáson jobban érvényesül. A Tanácsköztársaságban viszont egypártrendszer volt, és ez a közvetlen választást formálissá teheti, míg a közvetett forma így is biztosítja a vélemények érvényesülését és harcát.

Mint említettem, a Tanácsköztársaság választási rendszere biztosította a tanácsrendszer centralizmusát is. Az ideiglenes alkotmány szerint a helyi tanácsok „kötelesek a felettes tanácsok rendeleteit végrehajtani... A falusi tanácsot és a falu intéző bizottságát ellenőrzi a járási tanács és intéző bizottsága. Ez utóbbiakat a megyei tanács és intéző bizottsága."

A tanácsválasztás országszerte lelkes hangulatban zajlott le. A választók túlnyomó többsége életében először szavazhatott. „Nem mindennapi látvány volt az – írja a tatai újság –, amikor az izzasztó melegben tömeges körben állottak a szavazatszedő helyiség előtt... És jó volt látni, hogy nem a pörköltöspálinkás berugottak kurjongatnak, s nem száguldanak hazug zászlaikkal a megvesztegetés kocsijai. Jó volt látni, hogy a tömeg színjózanon, igyekezettel vitte akaratát az urna felé, s boldogan fogta meg a választó szavazólapot: Választ a nép!".

A szavazás a kisebb falvak egy részében – Somogyban, de más vidékeken is – népgyűlésen, nyíltan, a városokban és a legtöbb faluban titkosan történt.

Valószínűleg nem sokat tévedünk, ha úgy számítjuk a rendelkezésre álló adatok alapján, teljes feldolgozás híján, hogy a négy és fél millió szavazásra jogosultnak körülbelül fele szavazott le. Ez az arány nagy eltéréseket takar. Budapesten közel félmilió ember szavazott, vagyis a főváros lakosságának fele, felnőtt népességének kétharmada. A vidéki városokban nem volt ennyire általános a részvétel, de az országos átlagnál többnyire magasabb. Így a lakossághoz arányítva a szavazókat (miután nem ismerjük a választásra jogosultak, természetesen a lakosságnál jóval alacsonyabb számát): Debrecenben 40%, Nagyváradon 42%, Kispesten 50%, Miskolc, Nagykanizsa, Cegléd, Eger: a lakosság 1/3-a, a megszállt Szegeden 35%, Kaposvárott közel 30%. A városok nagy részében tehát a választásra jogosultak többsége szavazott. Falun viszont a lakosságnak csak mintegy 20%-a szavazott, néhány megyében (Békés, Komárom, Szolnok, az erdélyi részek) ennél is kevesebb. A falvakhoz hasonló volt a szavazás aránya több jellegzetesen paraszti városban: a Viharsarokban, Szolnok megyében stb., de Veszprémben, Pápán is.

Falun a szavazástól távolmaradtak nagy többsége nő volt, mivel a nők hazánk történetében először szavazhattak. Sokan idegenkedtek még a gondolattól, hogy az „emberekkel" egyenlő jogú szavazók legyenek, néhány községben a nőket egyszerűen nem engedték szavazni. Nem sok helyen voltak olyan öntudatosak, mint Endrődön, ahol a plébános előadása szerint „nő beválasztva nem lett, ezért az asszonyok szakegylete ellenséges magatartást tanúsított. Hallatlan zenebonát csapott az értelmetlen asszonynép a községházán, és nagy hangon követelte a jogot." Később Garbai külön körlevélben szólította fel a tanácsokat a nők politikai jogainak támogatására. Csökkentette a választók számát, hogy helyenként a kizsákmányoló fogalmát igen szigorúan határozták meg, s a középparasztok egy részét kirekesztették a szavazásból.

Általában csak egy hivatalos listára lehetett szavazni, de a választók átnézték a jelöltek névsorát, és javításokat eszközöltek a listán, amelyet így igen sok esetben némi változtatással fogadtak el. A „Vörös Újság" figyelmeztette a szavazókat: „Csak azokra szavazzon minden proletár, akikről tudja és akikről bebizonyosodott, hogy eddig is mindig a munkásosztályért éltek . . ." A javítások sokszor ilyen célt szolgáltak, máskor helyi, réteg- vagy éppen személyes érdekeket. Előfordult például az Abaúj megyei Hernádvécsén, hogy mind a szegények, mind a gazdák kifogásolták a listát, de míg a szegények spontán javításai túl sok jelölt között oszlottak meg, a választási fifikát jobban értő gazdák viszont összebeszéltek, és behozták jelöltjüket.

Az ipari városokban megválasztott tanácstagok túlnyomó többsége ipari munkás volt. Mellettük helyet kaptak a dolgozók más rétegei is. Falun és a parasztvárosokban az esetek többségében a tanácstagok nagyobbrészt földmunkások és szegényparasztok voltak, főleg az Alföldön, a Dunántúl déli és keleti részén. Sőt számos községben csak a 10 holdnál kevesebb földön gazdálkodókat tekintették választónak és választhatónak. Somogy megyében öt hold volt a felső határ, Kisújszálláson három. Sok somogyi községi tanácsban (Polány, Ráksi, Kisgyalán stb.) a tagok legtöbbje földnélküli proletár. Pest megye északi felében Krizsán László számítása szerint a tanácstagok közül többen tartoztak az ipari, mint a mezőgazdasági népességhez, de az utóbbiaknak is csak 11%-a az öt holdasnál nagyobb gazda. Sokfelé hasonló a helyzet a Tiszántúlon is. Békés körülmények között mindenképpen indokolatlan lett volna a kisgazdák ily mérvű háttérbe szorítása, amely leszűkítette a tanácshatalom tömegbázisát, gátolta a munkásság és parasztság osztályszövetségének kialakulását. De a Tanácsköztársaság harcban állt a külső és belső ellenséggel, a szegénység többsége szilárdabb támaszt adott. A tanácsok összetétele főleg ott alakult így, ahol nagy volt az ipari munkásság befolyása vagy erős, forradalmi gondolkodású a proletár- és szegényparaszti réteg. Kispolgári jellegű városokra és falvakra viszont jellemző a hatalom átcsúszása a vagyonos polgárságtól a szélesebb kispolgári, kisgazdarétegekhez.

Sok községben a gazdák megőrizték a választások után is többségüket a tanácsban. Elsősorban Nyugat-Magyarországon Vas, Sopron megyék számos járásában és más dunántúli megyékben, de Észak-Magyarország elmaradottabb

megyéiben is. Az ilyen vidékeken, ahol kevésbé érvényesült a munkásság befolyása, lanyhább volt az osztályharc, rendszerint a választójogot is tágabban értelmezték. Rabinovics József, a Párttitkárság egyik kommunista vezetője megállapította: „olyanok is éltek a választójoggal, kik nyereség szerzése céljából bérmunkásokat alkalmaznak", kik „munkanélküli jövedelemből élnek", továbbá kereskedők. „Egy csomó olyan munkástanács van, amelynek elnöke vagy intéző bizottsági tagjai között földbirtokosok (nem öt-tíz holdas kisgazdák), bérlők, ügyvédek vagy volt katonatisztek vannak. A két-három segéddel dolgozó kisiparosok beválasztása nem is szórványos eset."

A tanácsokban általában helyet kaptak az értelmiségiek és a munkássággal együtt érző, alkalmazottat nem foglalkoztató kisiparosok, utóbbiak elég nagy számban. (Egy Tolna megyei járásban például 452 tanácstag közül 64 iparos, de hasonló a helyzet Borsodban vagy Somogyban is.) Sok tanítót választottak be a tanácsokba, Baranya megye hegyháti járásában például 28-at; „általában minden tanító örült a papi uralom megszűntének, mint a proletárdiktatúra vívmányának" szögezi le 1919 őszén a nagyatádi főszolgabíró.

Gyakori jelenség volt, hogy a helyes arány kialakítása érdekében előre megállapították az egyes társadalmi csoportok létszámát a tanácsokban. Jelöltek például 10 munkást, 10 parasztot és 5 katonát. Akinek nem felelt meg valamelyik hivatalos jelölt, más nevet írhatott be helyette, de ha paraszt nevét törölte, parasztot, ha munkásét, munkást. Sokszor külön meghatározták a földmunkások és kisgazdák arányát is. Köröstarcsán 18 földnélküli parasztot, 9 kisbirtokost, 6 ipari munkást, 6 szellemi munkást és külön 4 nőt választottak be a tanácsba. Úrkúton a népgyűlés kimondta, hogy a tanácsba 6 bányászt, 2 földmunkást és 3 törpebirtokost választanak.

A tanácsválasztás az osztályharc feszült légkörében zajlott le. Sárospatakon és környékén a választás napján a papok és nagygazdák felkelést kíséreltek meg, de a sátoraljaújhelyi tanács rövid idő alatt helyreállította a rendet. Egy vörösőr elesett, több pedig súlyosan megsebesült, az ellenforradalom egyik vezetőjét a városháza kapujára, a másikat Újhelyen akasztották fel. Nagykapornakon uszításért öt jezsuitát tartóztattak le, de nem tudták elfogni vezérüket, Bangha Bélát, aki ezután bujdosni kényszerült. Sok helyen ellenzéki listát terjesztettek be, Vas megyében a keresztényszocialisták a volt kisgazdapártiakkal közös választási hadjáratot indítottak. Novák János kisgazdapárti képviselő, aki a háború alatt 100 holdas gazdából 500 holdas birtokos lett, valóságos agitációs körutat tett Somogyban és Sandon megakadályozta a tanács megválasztását. Ezért a forradalmi törvényszék 15 évi börtönre ítélte. Néhány elmaradott dunántúli, vend és észak-magyarországi faluban sem alakult meg a tanács. A községek kilencvenkilenc százalékában azonban megválasztották a tanácsokat, és legtöbbjük betöltötte a proletárállam helyi szervének funkcióit.

A Tanácsköztársaság hívei védelmezték a tanácsválasztások tisztaságát és népi jellegét. Eközben, főleg ott, ahol erősnek mutatkozott az éledező ellenforradalom, forradalmi eszközöket alkalmaztak: néhol, kis falvakban, népgyűlésen nyílt szavazással bonyolították le a választást, megakadályozták a burzsoá-

zia és kortesei igyekezetét a választáson való részvételben. Ahol mégis ellenséges elemek kerültek be a falusi, városi tanácsokba, ott jó néhány esetben a választás megismétlését kérték. Elsősorban Vas és Sopron megyében került sor új választásokra, de Pest megyében és másutt is. Olykor talán feleslegesen, csak azért, mert egy-két vagyonos ember került a több tucatnyi tanácstag közé, mint Békéscsabán, ahol 18-án, nagypénteken ismételték meg kellő előkészítés után a szavazást.

Voltak súlyosabb esetek, mint Nagymaroson, ahol „egy aktív százados feleségét, gyárost, még ma is egyházi funkciót végző egyént, birtokosokat, akik állandóan foglalkoztatnak munkásokat" választottak meg, Rumon, ahol a keresztényszocialisták és a Kisgazdapárt híveiből alakult a tanács. A megyei tanácsok, a belügyi politikai megbízottak vizsgálatai, és a helyi pártszervezetek bejelentései nyomán folyamatosan tartottak új választásokat, maguk a választók sok községben hívtak vissza egyes tanácstagokat. Nem tisztázódott a Kormányzótanács viszonya a szegedi tanácshoz, amelyet 41 000 szavazattal választottak meg, és a Tanácsköztársasággal rokonszenvező radikális polgári demokraták vezetése alatt állt. A franciák hamarosan megszüntettek Szegeden mindenféle demokratikus képviseleti lehetőséget az ellenforradalom „szabad" szervezkedése érdekében.

Budapesten a fentiekhez hasonló ellenforradalmi akciókkal senki sem mert próbálkozni. Viszont Budapesten és sok városban nagy számban kerültek a tanácsokba a forradalomhoz csak fenntartásokkal csatlakozott reformisták, jobboldali szociáldemokraták, akik nem voltak ugyan a munkáshatalom tudatos ellenségei, de tevékenységük annál végzetesebbé válhatott. A kommunisták tartottak is ettől, és miután a választásoknál az egyszerű párttagok is szóhoz jutottak, a vezetők által kötött politikai kompromisszum ismét veszélybe került.

Az ellentét a VIII. kerületben robbant ki. A jobboldali szociáldemokraták kierőszakolták olyan vezetők felvételét a listára, mint Buchinger és Preusz, akikről köztudomású volt, hogy elhatárolták magukat a proletárok, a tanácsok diktatúrájától. A kerület kommunistái ellenzéki listát állítottak össze, melyre a választók tízezrei adták szavazatukat. A jobboldaliak Vincze Sándor vezérletével meg akarták erővel akadályozni az ellenzéki listák kiosztását a szavazóhelyiségekben, a kommunista „kortesek" sem riadtak vissza némi erőszakoskodástól. A Kormányzótanács elrendelte a választás megismétlését. Miután a VIII. kerületi munkások kijelentették, hogy nem fognak a munkásosztály árulóira szavazni – és ebben a kommunista és baloldali szociáldemokrata népbiztosok is támogatták őket – az új választásra korrigálták a hivatalos listát. Az egyik budai kerületben viszont a szociáldemokraták kísérelték meg a kommunisták kibuktatását. Vidéki városokban is előfordult néhány hasonló eset.

A VI. kerületi tanács első ülésén Sinkó Ervin fiatal kommunista író szót emelt a megválasztott Peyer Károly tagsága ellen. Göndör Ferenc emlékezése szerint „Sinkónak az volt a véleménye és ehhez úgy látszott csatlakozott a

munkástanács többsége is, hogy a munkásoknak egy olyan hóhéra, mint Peyer, nem kaphat szerepet a proletárdiktatúrában . . .” Haubrich József javaslatára régi jó szokás szerint bizottságot küldtek ki a salgótarjáni vérengzés kivizsgálására, s azután megfeledkeztek az ügyről.

A tanácsválasztások napjaiban is zajlottak az újabb események. Folytatódott a Vörös Hadsereg toborzása, a népbiztosok 8-án gyűléseket tartottak a fővárosi gyárakban az üzemi munkászászlóaljak felállításáról. Kinevezték az első termelési biztosokat, számba vették a szocializált vagyont. Válaszul az ellenforradalom mozgolódására letartóztatták a régi rendszer jó néhány gyűlölt alakját: Hazai Samu, Balogh Jenő volt minisztereket, Lánczy Leó bankárt, Zsejunka csendőrőrnagyot, aki 1918 júniusában a MÁV-gépgyári véres sortüzet vezényelte, a tiszti ellenforradalom szítóit: Láng Boldizsárt, Rácz Kálmánt és társaikat.

Lassan haladt az üzletek újramegnyitása Budapesten. Varga Jenő a Kormányzótanács április 8-i ülésén a leltározás intézőjét, Rákosi népbiztost bírálta túlzott igyekezetéért: „meg akar fogni mindent”, egyszerre szeretne mindent elintézni. Az ülésen ismét kiéleződött a vita az újságok miatt. A két szemben álló álláspontot Kun Béla és Kunfi képviselte. Kunfi azzal érvelt: „egyetlen újsággal az annyira különböző olvasóközönséget megnyerni nem lehet”, s máris „rettentő uniformis van a lapokon”. Mindkét megoldás súlyos következményekkel fenyegetett és a Kormányzótanács nem szánta el magát a döntésre.

A tanácsoknak megalakulásukkal egyidejűleg, közigazgatási feladataik átvétele mellett, a pártszervezetekkel együtt valóságos agitációs kampányt kellett lefolytatniuk a választásokat követő napokban. A papok és nagygazdák ellenforradalmának kibontakozását sikerült megakadályozni, de a paraszti, kispolgári tömegek közé behatolt a kétkedés szelleme. Közismertté vált a földosztást elutasító rendelet, s a csalódás légkörében rémhírek terjedtek. A fővárosból, megyeszékhelyekről az első napokban kiküldött politikai biztosok egy része – lelkes diákok és saját hangjuktól megrészegült fantaszták – képtelen ötletekkel szórakoztatták hallgatóságukat: a templomok kultúrházzá alakításáról, vagyonközösségről, szabad szerelemről. Voltak, akik gondoskodtak róla, hogy egy-egy ilyen beszédnek a hetedik határban is híre keljen, lehetőleg a túlzásokat is eltúlozva. A helyi és központi szónokok alig tudták ellensúlyozni a rémhírterjesztést, a sajtó és a rengeteg okosan megírt felvilágosító füzet segítségével is, mivel pszichikai alapjuk a várt földosztás elmaradása miatt érzett bizonytalanság volt.

Április 11-én ünnepi ülést tartottak a budapesti kerületi tanácsok, és megalakították a főváros 500 tagú munkás- és katonatanácsát. Lenint és a nemzetközi kommunista mozgalom más vezetőit a tanács díszelnökévé választották. „Minden hidat fölégettünk magunk mögött” mondta beszédében Bokányi Dezső, a főváros vezetésére választott öttagú elnökség tagja, „aki a föladatokra képtelen – hagyja el a helyét, mert nem lehet kétség, és nincs megalkuvás”.

A Kormányzótanácsban viszont már aznap vita folyt a jobbszárnnyal (Er-

délyi, Weltner), amely védelmébe vette a burzsoáziát, míg Kun a kommunisták támogatásával, ezekben a napokban igen erélyesen követelte: „hozzá kell kezdeni a burzsoázia megfékezéséhez, mert az ellenforradalom egyre erősbödik". A baloldali szociáldemokratákkal együtt a centristák is helyeselték az ellenforradalom üldözését. Landler csak a kapkodást bírálta – Kunt és Seidlert, az idő előtti, átgondolatlan letartóztatásokért –, Kunfi Landlerrel együtt úgy vélekedett, hogy nem a városi, hanem a falusi burzsoázia veszélyes. „Az ellenforradalom centruma a vallás kérdésében a parasztság fellázítása." Ezért türelemre intett a vallás kérdésében. Ezzel a Kormányzótanácsban nyitott kaput döngetett, a helyi direktóriumok egy részét viszont nemigen lehetett Pestről türelemre inteni. Landler szeretett volna rugalmas politikát folytatni a polgári köztársaság idején alakult demokratikus papi tanácsokkal szemben, korlátok között támogatva működésüket, Kun és Garbai azonban felháborodva utasították el a paktálást a „csuhásokkal".

Másképp alakult a vita frontja a sajtó ügyében. Míg Kun Béla, Lukács György és más kommunisták sürgették a megmaradt polgári lapok beszüntetését a vidék után a fővárosban is (a polgári lapok egy részét a sajtódirektórium már előbb betiltotta), Kunfi és Weltner együtt védték a polgári újságokat s betiltásuk helyett a cenzúra bevezetését ajánlották.

A centristák bírálták a Tanácsköztársaság különböző intézkedéseit, rendeleteit, részben – mint a lakóházak köztulajdonba vételéről szólót – jogosan, más észrevételeikben is volt igazság: kétségtelen, hogy a polgári lapok egy részét már csak a nyomdászok, s az írók, újságírók legjobbjainak foglalkoztatása miatt is meg lehetett volna tartani, kellő ellenőrzéssel. Az ismert lapcímek a propaganda terjesztését is elősegíthették. Felmerülhet a kérdés: ha a centristák mérséklő kritikájában sok megszívlelendő volt, miért reagált rá a baloldal egyre türelmetlenebbül? Azért, mert bár Kunfiék a döntő kérdésekben ekkor még együtt haladtak a kommunistákkal, állásfoglalásukban érezhető volt a szilárdság, egyértelműség hiánya.

Böhm már ezen a 12-i ülésen védőbeszédet mond a szakszervezeti bürokrácia mellett, mert szerinte „irtóháborút indítottak a különböző kerületekben". Szavait még Bokányi sem helyeselte, Szántó pedig jogosan vetette szemére: míg a kommunistáknak megtiltották külön értekezlet tartását, mindenki tud a sértődött szociáldemokraták összejöveteleiről. Böhm megígérte: „intézkedem, hogy ilyen többé elő ne forduljon".

A Kormányzótanács április 12-i ülésén a fontos politikai döntések gyors meghozatalára öttagú politikai bizottságot választottak (Böhm, Fiedler, Garbai, Kun, Landler), amely hamarosan nagy fontosságra tett szert, miután az intervenciós háború körülményei között a Kormányzótanács összehívására elég ritkán nyílt alkalom.

Másnap, 13-án a Tanácsköztársaság szellemére jellemző módon demonstrálták a főváros és a vidék munkásainak testvériségét: vörösre festett mozdonnyal vontatott különvonat több vagon élelmiszert és ruhát, a budapesti munkásság ajándékát vitte Tatabányára. A bányászok örömmel fogadták a csepeli vasasok

és a Kormányzótanács népes küldöttségét, a helyi párttitkár üdvözlő szavaira Kun Béla, Varga Jenő, Haubrich József és Peyer Károly válaszolt.

A proletárdiktatúra idillje a következő pár nap. Bár a készülődő intervenció ráveti árnyékát, a külföld eseményei soha nem voltak ilyen bíztatóak: megalakult a Bajor Tanácsköztársaság – a második és igazi, felkeltek Kelet-Galícia munkásai, Bécsben felkelésre készültek a Volkswehr-zászlóaljak. Felkelés Drezdában, forradalmi harcok Jugoszláviában, sztrájk Milánóban, s a magyar sajtó még fel is nagyítja e reményteljes híreket. Pogány József arról ír cikket a „Népszavá"-ban, hogy mennyivel könnyebb a magyar forradalom helyzete, mint az orosz proletároké volt 1917-ben. De Móricz Zsigmond is e napokban írja legboldogabb, messianisztikus hittel telt cikkeit, miután külföldi tudósítókkal meglátogatta a virágzó somogyi szövetkezeteket:

„Ki hitte volna, hogy a háború iszonyú és nyomorult korszaka után ekkora életpezsdülés fakad ilyen gyorsan, ilyen tüneményes bujasággal... Magyarország végre a boldog béke útján halad. Ám erről szent meggyőződéssel teszek tanúságot."

„A kisgazdák ma rémülten ülnek a kis kamráik ajtajában, és azt hiszik: maguknak kell megvédeni magukat. Ellenben a szövetkezetekben derűs nyugalom és boldog béke van... A kommunizmus, amelytől naiv képzelődők azért féltek, mert a falanszter tömlöcét látták benne, megfogja hozni az indivíduumok valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát."

Rendben folyt a munka a mezőgazdaságban, s azokban az üzemekben, ahol volt nyersanyag. Teljes erővel termelt a csepeli lőszergyár. Ünnepségek követték egymást, teátrális jelenetekkel. Szamuely és Vágó megkezdték a most már tervszerű lakásosztást, a fővárosi tanács ingyenes tanácsadó irodát állított fel, ahol az ügyfelek kérvényeit is megfogalmazták, példáját vidéken is követték.

Váry, az ellenforradalom ügyésze, tettei igazolására könyvbe gyűjtötte „a vörösuralom áldozatait", akik közé a kivégzett vagy harcban elesett ellenforradalmárok mellett felvett mindenkit, akinek erőszakos úton oltották ki életét a 133 nap alatt a Vörös Hadsereg vagy a Vörös Őrség tagjai: rablógyilkosokat, fosztogatókat, kémeket is. 590 nevet gyűjtött így össze, s ezekből tizennyolc esik a március 21 – április 15 közti huszonhat napra, a diktatúra napjainak egyötödére. Ha összevetjük e számot 1918 november vagy 1919 augusztus áldozataival, láthatjuk mennyire jogos békésnek nevezni a Tanácsköztársaság első időszakát – az intervenció kezdetéig.

A forradalom vezetői ezt a békés diktatúrát minél előbb legális demokratikus alapra szerették volna helyezni. Ezért is siettek a tanácsválasztással, ezért jelentette ki Kun Béla április 15-én az 500-as tanács első ülésén: „A mai napon átveszi az uralkodó osztállyá szerveződött budapesti proletariátus a hatalmat az egész főváros területére", hogy a saját diktatúráját gyakorolja, amíg vannak osztályok és folyik az osztályharc. Kun e szavakkal az ülést megnyitó Weltnerrel polemizált, aki zárszavában megismételte: a burzsoázia mint osztály ellen kíméletlenül, a burzsoázia egyes tagjaival szemben azonban emberségesen kell

eljárni. A burzsoázia likvidálását úgy magyarázta, hogy „annak meg kell szűnnie, mint burzsoá osztálynak, bele kell olvadnia a proletártársadalomba".

A barátságosan, de nyilvánosan elhangzott vitából kitűnt a két világnézet ellentéte. Nem kívánok azzal az ahistorikus kérdéssel foglalkozni; mit kellett volna tenni, mi történik, ha ez vagy az a nézet kerekedik fölül, csupán annyit: a szociáldemokratáknak sok igazságuk lehetett bizonyos tekintetben, amikor a szocializálás tempójának mérséklését kívánták, az egyes rétegek apró problémáit jobban figyelembe vevő politikát, a szakemberek felhasználását. A kommunistáknak viszont mindig igazuk volt, amikor már a forradalom mézesheteiben azt hangoztatták: erőszaknak csak erőszak az ellenszere, az ellenforradalmi felkelésekkel, szervezkedésekkel szemben nem lehet elég határozottan fellépni.

Az április 15-i ülésen Kun és Landler részletesen ismertették a tanácsok feladatait. „Dolgozó testület legyünk és nem fecsegő testület" – mondta Kun, Marxot idézte: „a forradalmak kritizálják önmagukat" és ezért kijelentette: máris „bizonyos mértékű bürokratizálódás látszik" a tanácsok működésében, „pedig, elvtársaim, arra kell legjobban vigyázni, hogy saját akaratunkat sohase exponáljuk úgy, mint a tömegek akaratát." Felhívta a figyelmet a tanácskongresszus összehívásának sürgősségére; a Kormányzótanács előző napi ülésén mondta ki, hogy május 4-ére össze kell hívni a pártkongresszust és azonnal utána a tanácskongresszust.

A DIKTATÚRA ALAPJAI

A forradalmak története arra tanít, hogy a proletariátus, ha le akarja rombolni a régi társadalmat, nem veheti át a kizsákmányolás szolgálatára berendezkedett államapparátust; azt össze kell törnie, hogy felépíthesse saját államát. Az új, proletárállam megteremtésének elvi alapjait Lenin fektette le az „Állam és forradalom"-ban – egyetlen könyvében, amelyet Magyarországon a Tanácsköztársaság idején elég jól ismertek.

Az egymást követő kizsákmányoló társadalmak tökéletesítették az államgépezetet, az egymást váltogató polgári kormányok úgyszintén, hiszen – írja Lenin – „a polgári államformák rendkívül változatosak, de lényegük ugyanegy: ezek az államok így vagy amúgy, de végeredményben mind feltétlenül burzsoá diktatúrák. Az átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba természetesen okvetlenül létrehozza a politikai formák óriási gazdagságát és változatosságát, de emellett a lényeg elkerülhetetlenül ugyanegy lesz: a proletariátus diktatúrája".

Ezeket a szavakat Lenin már 1918 végén írta, pótlásként könyve második kiadásához, tehát az oroszországi forradalmak tapasztalatainak ismeretében. Később – anélkül, hogy fenti megállapítását a lehetséges formák óriási változatosságáról korrigálta volna, mind gyakrabban emelte ki a szovjetrendszert,

mint a proletárdiktatúra legjobb általános érvényű államformáját. Ugyanakkor természetesen fenntartotta az „Állam és forradalom" fő mondanivalóját, hogy a burzsoá államot össze kell törni, és nem lehet „alkalmazni" a szocializmus céljaira.

Ha Lenin nem is volt annyira derűlátó, mint tanítványai legtöbbje, ő is abból indult ki 1918–1919-ben, hogy a világforradalom belátható időn belül győz, mégpedig a nyugat-európai és oroszországi proletariátus vezetésével. Szovjet-koncepciója tehát történelmileg rövid időre szólt, abban a reményben, hogy a proletárállam nem sok idő múltán átadja a helyét az osztály és állam nélküli kommunista társadalomnak. Túlságosan messzire vezetne annak elemzése: a szocializmus és kapitalizmus harcának hosszúra nyúlt és lezártnak távolról sem mondható időszaka mennyiben tette szükségszerűvé a proletárdiktatúra lenini elméletének gyakorlati módosítását (elméleti módosítására kísérlet sem történt), primitíven fogalmazva: mi az a változtatás, amit Lenin is szükségesnek ismerne el, mi az, amit nem. Nem kívánom kifejteni az ismert okokat, amelyek lehetetlenné tették például a hadseregnek milíciával való felváltását, elkerülhetetlenné az állam egész honvédelmi szerepkörének fenntartását, valamint azt sem, hogy a Lenin által hangsúlyozottan rövid időszakra tervezett proletárdiktatúra időbeli megnyúlása milyen alapvető szerkezeti változásokkal, torzulásokkal járt. Csupán annyit szükséges konstatálni, hogy a proletárdiktatúráról szóló tanítás általánosságban (ipari államok viszonylatában) időtállónak bizonyult, a szovjetrendszer viszont nem lett a szocializmus általános velejárója, sőt szülőhelyén, Szovjet-Oroszországban is jelentős változáson ment át: az 1936-os szovjet alkotmány kombinálja a tanácsrendszert a parlamentáris-centralisztikus államformával. Nem tudhatjuk, hogy a háborús fenyegetés, a nemzetközi feszültség elmúltával a szocializmus (és a kommunizmus) végül is visszatér-e a szovjetforma általános uralmához, ahogy azt Lenin elképzelte, de nem is tarthatjuk ezt a lehetőségét valószínűtlennek.

Mindezt azért kell figyelembe vennünk a Tanácsköztársaság államrendszerének vizsgálatánál, mert vezetői a proletárdiktatúra természetes formájának a szovjetrendszert tekintették, míg mai ismereteinkkel legalábbis el kell fogadnunk más formák lehetőségét. Az orosz példának ez a „másolása" azonban a szovjetek rendkívüli népszerűségén, spontán terjedésén alapult, és teljesen megfelelt a forradalom következményeinek, az akkori magyarországi helyzetnek. (Csak a nemzetiségek megfelelő képviselete adott okot állandó vitákra; dehát ez így volt Szovjet-Oroszországban is.)

A Tanácsköztársaság vezetőinek, elsősorban Kun Bélának megnyilatkozásaiból úgy tűnik: túl a szovjetrendszer formáinak alkalmazhatóságán, megértették, miért ragaszkodik Lenin ehhez a megoldáshoz. Később sokan tévesztették össze az állam „összetörésének" jelszavát az államapparátus alkalmazottai elbocsátásának és új, a forradalommal együttérző káderek alkalmazásának követelésével. Lenin ennél kevesebbet és többet akart. Kevesebbet, amennyiben csupán a kizsákmányolás társadalmával összeforrott főhivatalnokok, a közvetlen elnyomó apparátus pribékjei (rendőrök, csendőrök stb.) elbocsátását tar-

totta szükségesnek, nem pedig a szakigazgatási, önkormányzati, adminisztratív hivatalok tintakulijaiét. „A politikai bizalmatlanság a burzsoá apparátus képviselőivel szemben jogos és szükséges – írta Lenin a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt néhány héttel. – De lemondani arról, hogy felhasználjuk őket az igazgatás és építés munkájában, a legnagyobb ostobaság . . ." „Ideje szakítani a korábbi előítélettel és munkára szólítani minden, számunkra szükséges szakembert."

Másrészt Lenin *többet* akart az emberek kicserélésénél: az egész régi elnyomó apparátust összetörni, és valami teljesen újat teremteni. A szovjetrendszerben, azáltal, hogy az új államgépezetet alárendelik a szovjeteknek „. . . a mennyiség minőségbe csap át: a demokrácia, amelyet az egyáltalán elképzelhető legnagyobb tökéletességgel és következetességgel hajtanak végre, a burzsoá demokráciából proletárdemokráciává változik át, államból (azaz egy bizonyos osztály elnyomására szolgáló külön hatalomból) olyasvalamivé lesz, ami tulajdonképpen már nem állam . . . az elnyomó szerv itt már a lakosság többsége . . . Mihelyt azonban a nép többség maga nyomja el elnyomóit, akkor *már nincs szükség* az elnyomáshoz »külön hatalomra!« Ebben az értelemben az állam *kezd elhalni*. A kiváltságos kisebbség külön intézményei (kiváltságos hivatalnokok, az állandó hadsereg parancsnoksága) helyett maga a többség közvetlenül hajthatja végre az elnyomást, és mennél inkább vesz részt az egész nép az államhatalom teendőinek gyakorlásában, annál kevésbé lesz szükség erre a hatalomra."

Azzal kapcsolatban, hogy „a hivatalos személyek teljes választhatósága, az, hogy *bármikor* s kivétel nélkül elmozdíthatók, hogy fizetésüket a közönséges »munkás-munkabér« színvonalára csökkentik – ezek azok az egyszerű és »magától értetődő« demokratikus rendszabályok, amelyek teljesen összevágnak a munkások és parasztok többségének érdekeivel", „éppen itt nyilvánul meg legszembetűnőbben a fordulat – a burzsoá demokráciától a proletárdemokráciához." – Lenin megjegyzi a párizsi kommün tapasztalatainak szociáldemokrata interpretálásáról:

„Erről »nem illik« beszélni, mintha valami idejétmúlta »naivitásról« volna szó, körülbelül úgy, mint ahogy a keresztények, miután a kereszténység államvallássá lett, »megfeledkeztek« az őskeresztények »naivitásáról«, demokrata forradalmár szelleméről."

A Tanácsköztársaság, lehetőségeihez mérten követte ezt a demokrata forradalmár szellemet, annak a felismerésnek az alapján, hogy ebben rejlik a burzsoá állam teljes megsemmisítésének a biztosítéka.

A helyi tanácsok a szükséghez mérten felhasználták a régi tisztviselőket. A régi közigazgatás egyes olyan elemeit, amelyek csak közvetett kapcsolatban álltak az állam elnyomó funkciójával, tehát nem ellentétesek a szocialista rendszerrel és a tanácsigazgatással, megtartották és úgy tervezték, hogy a szükséges átalakítással végleg meg is tartják. Ilyenek voltak a közlekedési, hírközlési, tanügyi, egészségügyi, kulturális intézmények, bizonyos gazdasági szervek.

A régi közigazgatási apparátus háttérbe szorítása, alárendelése a tanácsnak,

sehol sem járt együtt a tisztviselők tömeges elbocsátásával. Néhány főtisztviselőt, politikailag exponált személyt küldtek csak el, de gyakoribb volt megtartásuk alacsonyabb beosztásban vagy rendszeres tevékenység nélkül. Ilymódon nagy részük munkanélküli jövedelmet élvezett; ez számottevő anyagi kárt nem okozott, hiszen az infláció már amúgy is megállíthatatlan volt. Szovjet-Oroszországban a tisztviselők többsége szabotált, elhagyta munkahelyét, és az ellenforradalom táborába állt. Magyarországon a békés átmenet elkerülhetővé tette ezt a folyamatot, a tisztviselők, féltve fizetésüket, óvatosan viselkedtek. A szabotázs itt is gyakori volt, az aktív ellenforradalmár viszont sokkal kevesebb, mint ahányan később hangoztatták „érdemüket". A régi tisztviselők megtartása tehát, ha nem is semlegesített, passzivitásra szorított egy jelentős réteget. Helyzetük azonban lehetővé tette számukra, hogy az ellenséges hadseregek bevonulásakor vagy ellenforradalmi mozgalmak alkalmával, főleg pedig a tanácshatalom megöntése és a Peidl-kormány napjaiban kihasználják az így adódó előnyüket.

A legtöbb helyen nemcsak a megyei önkormányzat nehezen nélkülözhető közigazgatási szakembereit vették át, de ezt el is túlozták sokszor – így például egy falusi tanács adminisztrációjához sem sok szaktudás kellett, mégis, ahol a forradalom addigi eseményei során nem űzték el a jegyzőt, ott többnyire megtartották továbbra is. A megyei tanácsok elvileg mindig a megbízhatatlan hivatalnokok eltávolítása mellett voltak, de a megbízhatóságot gyakran nagyon enyhén bírálták el. Érthető, hogy megtartották a néppel érző vagy közömbös, de könnyen átnevelhető kistisztviselőket, márcsak azért is, mert a túlzott mértékű tisztogatás szükségtelenül szaporította volna az elégedetlenek és munkanélküliek számát. Megtörtént azonban, hogy régi tisztviselők álltak a megyei osztályok élén, mint például Heves megyében. Elég elterjedt volt az a helytelen gyakorlat, hogy a régi rendszerhez húzó politikai tisztviselőket, az alispánt, a főszolgabírót, a megyei főjegyzőt átvették a tanács apparátusába, ha kisebb beosztásba is. Néhány megyében – Pest, Tolna – egy ideig a direktórium mellett az alispáni hivatal is folytatta működését, és igyekezett megtartani legalább az adminisztratív ügyek intézését. Elmondhatjuk azonban, hogy a megyék politikai igazgatását a megyei tanács, illetve választott intéző bizottsága és direktóriuma tartotta kezében és irányította az apparátust, nem pedig fordítva. Ez volt a lényeg, s az apparátus alárendelt szerepe csökkentette összetételének jelentőségét.

Gyengítette a megyei apparátus ellenforradalmi érzelmű tisztviselőinek ellenállását a hivatal átszervezése. A régi fölé- és alárendeltségi viszony megbolygatása mellett a közigazgatás feladatkörének kibővítése is szükségessé tette ügyosztályok felállítását a megyei tanácsoknál. Az ügyosztályok számát és beosztását nem írták elő központi rendelettel. A tanácsok szakbizottságokat küldhettek ki a fontosabb ügykörök intézésére, elsősorban tagjaikból, mellettük bevonva az adott terület specialistáit. Az alkotmány általában gazdasági, közúti-forgalmi, népjóléti-egészségügyi, lakásügyi, közellátási és közművelődési bizottságok választását javasolta. A tanácsi bizottságok rendszere (amely

a mai tanácsokban is megmaradt) igen fontos biztosítéka mind a tanács vezető szerepének, az apparátus konkrét és nem csupán formális irányításának, mind a „laikus" tanács szakszerűségének. Legtöbb helyen a művelődési bizottság alakult meg és dolgozott eredményesen – bizonyára ennek működési területét volt a legegyszerűbb elkülöníteni.

A bizottságok megalakítása, a direktórium permanenciája is csak részben tudta ellensúlyozni a megtartott régi tisztviselők szabotázsát és ellenállását. Tekinthetjük hibának vagy gyengeségnek – a régi bürokrácia továbbélésének káros hatása letagadhatatlan. Egyébként ez volt a békés átmenet „ára", a két munkáspárt egyesülése mellett. Az egyesülés következtében a tanácsokba került opportunisták, kispolgári gondolkodású munkások és parasztok, idealista intellektuellek a hétköznapok szociális, gazdasági feladatait nagyon szépen ellátták, de mikor az intervenciós hadseregekkel kerültek szemtől szembe, nem mindig bizonyultak méltónak a bolsevik szovjetekhez.

A megyei tanácsok széles hatáskörrel rendelkeztek, viszont az alkotmány kimondta: „A fölöttes tanácsnak vagy intéző bizottságnak jogában áll az alárendelt tanács minden határozatát hivatalból megváltoztatni." Ugyanakkor rendelettervezet készült, amely szerint minden rendeletet meg kell küldeni kiadása előtt véleményezésre a megyei és városi tanácsoknak.

Nem terjedt ki a megyei tanácsok hatásköre a termelés irányítására, ez eleinte a különböző népbiztosságok helyi megbízottainak feladata volt. Áprilisban felállították a mezőgazdasági termelést biztosító tanácsokat, és elrendelték a megyei tanácsnak alá nem rendelt ipari termelési tanácsok felállítását, mindenütt, ahol legalább három szocializált üzem van. Júniusban megkezdték a megyei népgazdasági tanácsok kiépítését. Ezzel végleg kivonták a gazdasági élet irányítását a megyei tanácsok hatásköréből, utóbbiak tiltakozása ellenére. Még hevesebb viták folytak a helyi vörösőrségek alárendeltségéről. A tanácsok joggal mutattak rá a vörösőr-alakulatok vegyes összetételére, de csak azt érték el, hogy a felemás városparancsnoki intézmény megszüntetése után a karhatalmat a helyi direktóriumokkal való együttműködésre utasították.

Ahogy a megyei tanácsokat ellenőrizték a belügyi és egyéb központi politikai biztosok útján, a megyék ellenőrizték a helyi tanácsokat, és szükség esetén intézkedtek újjáválasztásukról. (Megyei tanács feloszlatására nem került sor.) A szocialista állam kiépítésének egyik alapvető problémája volt a központi hatalom és a megyei (városi) tanácsok viszonya. A tanácsok esetenként éppen olyan kérdésekben kívántak teljes önállóságot, mint az élelmiszerkészletek elosztása, ahol az országos és a helyi érdek összeütközött. Másrészt sok helytelen központi rendeletet adtak ki – nem annyira a politikai vezetők, mint a népbiztosságok apparátusa –, amelyek a megyei tanács szeme láttára károkat okoztak. Sokszor előfordult, hogy a különböző szervek intézkedései keresztezték egymást, vagy nem vették figyelembe a helyi viszonyokat. A Veszprém megyei tanács elkergette a saját birtokukra termelőbiztosnak kinevezett földbirtokosokat.

„Mi Veszprém vármegyében, jóllehet a Földművelési Népbiztosság kine-

vezte, nem engedjük őket működni – mondta a Tanácsok Országos Gyűlésén a megyei tanács elnöke, egyébként volt szociáldemokrata –, mert tudjuk, hogy az ellenforradalom parazsa ott van a kastélyban, és onnan indul gyújtó munkára . . . el kell távolítani, mert a falu nem nyugszik addig, nem hisz bennünk addig, amíg a földesúr benn ülhet a kastélyában. Addig mindig vár a falu, reméli azt, hogy visszajön a régi rend, a régi uralom, megmarad a gróf úr, aki az ő parancsoló gazdája lesz." Megnevezve egy jellemző esetet, hasonlóképpen tipikus példát hozott fel a központi apparátus „intervencióira."

„A Belügyi Népbiztosságtól nagyon élénken érdeklődtek . . . egy Stern nevű uraság ügye iránt. Ezt túsznak jelöltük ki, letartóztattuk. Erre Földes elvtárs távirati utasítást küldött, hogy azonnal bocsássuk szabadon. Fütyültünk erre a rendeletre. Nem azért nem bocsátottuk szabadon, mert ilyen rendelet jött, hanem azért, mert mi tudjuk, mit követett el, a belügy nem tudhatja . . ."

Az is megtörtént, hogy a járási tanács kiutasította a központi megbízottakat a járás területéről. Május 10-én a Központi Párttitkárság megtiltotta, hogy a Belügyi Népbiztosság megbízólevelével nem rendelkező megbízottak, akiknek feladata nem „politikai természetű", gyűléseket tartsanak, a pártszervezet vagy a tanács ügyeibe avatkozzanak. A meglehetősen nagyszámú központi kiküldöttek eredeti feladatukon túl is gyakran tettek hasznos szolgálatokat. Így számos esetben az ő jelentéseik alapján választották újjá a nagygazdák, a pap, a jegyző irányításával működő helyi tanácsokat, különösen a forradalom centrumaitól távolabb eső falvakban: Észak-Magyarországon vagy a demarkációs vonal mentén. Másrészt főleg a fiatal, lelkes, de tapasztalatlan és a vidéket nem ismerő küldöttek, ha elkapta őket a szónoklási kedv az érdeklődő közönség láttán, sokszor valóságos pánikhangulatot keltettek. A bogyiszlói direktórium távirati kérdéssel fordult a Földművelésügyi Népbiztossághoz egy ilyen előadás után: igaz-e, hogy „a kis- és középbirtok öröklése megszűnik és ezek az államra szállnak".

A közvetlen demokrácia termékeként sokszor végrehajthatatlan követelések, területi viszályok is foglalkoztatták a tanácsokat. A tanácsok összetételére vonatkozó országos statisztikával nem rendelkezünk, de a helyi adatok szerint a megyei tanácsok tagjainak túlnyomó többségét mindenütt a dolgozó emberek tették. Vezetőik alkalmassága különböző volt, de nemigen maradt alatta a régi vármegyei urakénak. Emberek lévén, rossz tulajdonságaik is voltak, sőt a többség önzetlensége mellett akadt hitvány természetű, harácsoló is köztük.

„Én tudok vidéki direktóriumokat, ahol a tagok lakásai tele vannak perzsaszőnyegekkel, és tudok Pesten hasonló dolgokat" – mondta Varga Jenő a tanácskongresszuson. – „Itt tisztító munkát kell végezni . . ." de megmagyarázta: „a régi bürokrácia, merem mondani, összehasonlíthatatlanul több és nagyobbszerű visszaéléseket követett el a kapitalisták szolgálatában, azonban ezek a régi kapitalista jellegű visszaélések s ezeknek az útja úgy meg volt csinálva, ezek olyan jól meg voltak szervezve, úgy bele voltak csúsztatva az állami igazgatás labirintusába, hogy bár mi, szocialisták borzasztó harcot folytattunk ellenük,

csak minden századik esetet tudtunk leleplezni, olyan ügyesen meg voltak konstruálva. Ellenben az új bürokrácia, az a visszaélésekben járatlan és ügyetlen . . . és ezért tűnik fel olyan gyorsan, hogy elkövetnek visszaéléseket." A régi bürokrácia is igyekezett kihasználni az új helyzet nyújtotta lehetőségeket: már a Kormányzótanács április 1-i ülésén figyelmeztetésben kellett részesíteni Ládait, a miniszteri tanácsosból lett népbiztost, mert jogtalanul lakást „rekvirált" magának.

A Földművelésügyi Minisztérium jelentése a forradalmakról más aspektusból nézve alátámasztja Vargát, mikor megállapítja, konkrétan az állami birtokokról: nagyobb visszaélések, noha erre bőven nyílt volna mód, nem történtek, a bizalmiak közül jó néhányan a közérdek mellett magánérdekeikről sem feledkeztek meg, de „persze nem voltak ezek az érdekek égbetörők, mert egy-két kocsi szénával, egy-két anyakocával, egy kis tüzelővel, egy-két rend ruhával legnagyobb része nemcsak hogy beérte, de hamarosan le is mondott «a közszereplés» ideiglenesen kecsegtető, de végre is terhes és hálátlan babérairól."

Miután ezekről a visszaélésekről mennyiségi összefoglalást adni lehetetlen, ehelyett ide iktatom a legvégletesebb esetet: a pápai 7-es huszárok komisszárja kitüntette magát a devecseri ellenforradalom leverésénél, ezért kinevezték Veszprém megye kormányzótanácsi biztosává. A főispáni méltóság a fejébe szállt, egy barátjával önkényesen felnyitott egy „burzsujlakást", és a neki tetsző tárgyakat magához vette. Amint kiderült az ügy, tüstént leváltották, és megbüntették. Büntetése súlyosabb lett a tervezettnél: nem tudva menekülni az ellenforradalom hatalomra jutásakor, devecseri szereplése miatt kivégezték. Íme, egy ellentmondásos sors, amilyenekkel telve van a forradalom története. Az igazi forradalmi vezető olyan volt – hogy Veszprémnél maradjunk – mint Jankovics, akiről egy intern jelentésben később a veszprémi királyi ügyész is elismerte: általános műveltségén, szónoki tehetségén túl „közigazgatási ügyekben gyakorlatlansága mellett meglepő hozzáértést és tapintatot tanúsított". Az ügyészi elismerés az ügyészi lelkiismeretben úgy látszik jól megfért a Jankovicsra kiszabott életfogytiglani börtönbüntetéssel.

A külön járási önkormányzat Magyarországon új dolog volt. Március 21 előtt járási munkás- vagy paraszttanácsok nem alakultak. Járási nemzeti tanácsok csupán egy-két megyében, ott is többnyire a főszolgabíró irányításával. A proletárforradalom után ideiglenesen a legközelebbi város munkástanácsa választotta meg a járás direktóriumát vagy a megyei tanács. Sok esetben járási politikai megbízottat küldtek ki. Az áprilisi választásokon mindenütt létrehozták a járási tanácsot, amely általában intéző bizottságot és direktóriumot választott. Bizonyos kettősségre mutat, hogy sok járásban – főleg, ahol nem volt ipari munkásság vagy a járási tanács gyengesége tette szükségessé – megmaradt a politikai megbízott, és ha jogilag nem is, a valóságban egyenrangú volt a tanáccsal. A járási tanácsok apparátusának szervezete hasonló volt a megyei tanácséhoz, de – mivel kisebb területet igazgattak – kevésbé tagolt. A járási tanácsok általában, a megyeiekhez hasonlóan, megfeleltek a proletárdiktatúra követelményeinek, összetételük is hasonló volt. Néhány járásban

fordult csak elő, hogy tagjai többsége módos gazdákból állt (füzéri járás, Abaúj megye), vagy a meghagyott szolgabírói apparátus befolyása alá került (szécsényi járás, Nógrád megye).

A városi tanácsoknál, főleg az ipari városokban, a régi tisztviselőknek ritkán volt vezető szerepük. Ahol megfelelő számú öntudatos munkást választhattak be a tanácsba, lehetővé vált a lenini eszme megvalósítása: a nép nemcsak választotta a törvényhozó testületet, de aktívan, személyesen vett részt a proletárdiktatúra gyakorlásában. Igaz, hogy a munkások tapasztalatlanságuk folytán sok hibát követtek el, de ezek a hibák kevesebb bajt okoztak, mint a tanácsoknál dolgozó ellenforradalmárok tudatos kártevése ott, ahol erőre kaptak.

„Természetesen – írja Lenin – az új apparátus első lépéseinél nem lehet elkerülni a hibákat... Talán van más útja is annak, hogy megtanítsuk a népet arra, hogy önmagát igazgassa, hogy elkerülje a hibákat, mint a gyakorlat útja, mint az igazi népi önkormányzat azonnali bevezetése? Most az a legfontosabb, hogy búcsút mondjunk annak a burzsoá intellektuel előítéletnek, amely szerint az államot csak külön hivatalnokok vezethetik..."

Falun volt a legegyszerűbb a közigazgatás intézése, nem igényelt feltétlenül külön apparátust. A jegyzőknek elég jelentős részét elkergették már a polgári forradalom kezdetén, a megmaradtak ellenőrzése nem volt nehéz feladat. Sok faluban elbocsátották a jegyzőt vagy újat választottak, de bár a falvak többségében meghagyták, szerepe az adminisztráció ellátására korlátozódott. Csorváson, a Viharsarok egyik forradalmi szellemű községében az összes tisztviselőket „elcsapták, s állásaikat nem is töltötték be, azon megokolással, hogy ezentúl úgy sem lesz már szükség annyi irkafirkára", de egy díjnokot azért alkalmaztak az adminisztráció lebonyolítására. A közeli Gádoroson viszont a jegyző lett a direktórium elnöke.

A jegyző elbocsátása vagy megtartása személyének megítélésétől is függött, a megmaradt jegyző és más közigazgatási alkalmazott helyzete viszont főleg az osztályharc állásától az adott vidéken. Módosabb községek tanácsában sokszor a nagygazdák vagy híveik ültek, s akkor érvényesült a jegyző, a pap stb. politikai befolyása is. Elmaradott, kis községekben a tanács nem is vonta kétségbe a jegyző korábbi funkciójának fenntartását. A községek többségében azonban más volt a helyzet. Gyakran bontakozott ki politikai küzdelem a községháza birtoklásáért. Felsőmérán „a birtokos osztály azt a szándékát, hogy a vezetés a régi bíró és birtokos osztály kezében maradjon, a cselédek és zsellérek ellenszegülése miatt nem tudta megvalósítani". Nógrádban a bányászfalvak szívvel-lélekkel a forradalom mellett voltak, más községekben viszont „éppen azokat választották direktóriumi tagokká, akik ellenségei voltak a rendszernek... így Patak községe, ahol a szorosan összetartó és értelmes kisgazdákat ismételt választásokon sem tudták a község vezetéséből kiütni". A hasonló esetek különösen a Dunántúl nyugati részén voltak gyakoribbak. A központi hatalommal való nyílt szembehelyezkedésre azonban ott sem vezettek, hiszen ez azzal a veszéllyel járt volna, hogy a megyei direktórium kiküldöttei új tanács választására szólítják fel a község lakosságát. Erre amúgy is sor került jó néhány

községben, ahol a szegények öntudata megnőtt a forradalom eredményei láttán.

A Budapesti Munkás- és Katonatanács a magyar dolgozók legforradalmibb részére: a budapesti munkásságra támaszkodhatott. Így valóban kezében tartotta a főváros életét, és a rövid időhöz mérten hatalmas eredményeket ért el. Március végén, még a választás előtt „elmozdították állásaikból a polgármestert, az alpolgármestereket, a tanácsnokokat, az árvaszék elnökét, a tiszti főügyészt, a főszámvevőt, a főlevéltárost és a kerületi elöljárókat, és helyükbe nagyrészt alantasabb hivatalnokokat, részben pedig munkásokat ültettek" – Bódy polgármester szavai szerint. A régi tisztviselőkkel együtt, kisebb beosztásokban a vezetők is megmaradhattak. Bódy szerint a fővárosnál (a kerületek nélkül) körülbelül 500 új embert alkalmaztak. A kerületi elöljáróságokat is proletárokkal erősítették meg, a régi tisztviselők közül a szükségesek régi beosztásukban maradtak, a többieket az árvaszékhez, anyakönyvekhez, élelmiszerjegy-hivatalokhoz stb. osztották be vagy – a fizetés meghagyásával – szabadságolták.

Az 500-as tanács öttagú direktóriumában (Bokányi Dezső, Barna Jenő, Biermann István, Bogár Ignác, Ágoston Péter) csak Biermann volt kommunista. A várospolitikai, közellátási feladatok megoldásánál azonban mérsékeltek voltak a politikai ellentétek, talán csupán egy kérdésben éleződtek ki: Ágoston fokozottabban igénybe akarta venni a tanácsnokokat és más főtisztviselőket, de miután Kun Béla és Biermann közölték; ez ellenkezik a proletárdiktatúra szellemével, elállt tervétől.

A Kormányzótanács formailag sokat megtartott a miniszteriális szervezetből. Hatalma gyakorlatilag sokkal nagyobb volt a minisztertanácsénál, nemcsak azért, mert a pártkongresszusig a pártvezetőség politikai funkcióit is ellátta, de az államhatalom egyneműsége és osztatlansága miatt is. Az egypártrendszer mellett a háborús viszonyok között ellenőrzés alatt sem állt: éppen ezért fontos döntések meghozatala előtt összehívta a Budapesti Munkás- és Katonatanácsot. A párt- és tanácskongresszus után megváltozott a helyzet. Volt már pártvezetőség, a tanácskongresszuson választott 150 tagú Szövetséges Központi Intéző Bizottság rendszeresen ülésezett és bírálta a kormány munkáját. Hogy a SZKIB pusztán képviseleti szervből dolgozó testületté váljon, a Kormányzótanács július 4-i ülése kimondta: a SZKIB válasszon minden népbiztosság mellé tagjaiból egy kollégiumféle bizottságot a népbiztos elnökletével. Elsőnek a belügyit választották meg: tagjai egyúttal a népbiztosság vezetői is voltak (Korvin Ottó, Rabinovics József, Szakasits Árpád és mások).

Kezdettől fogva rendszeresen működött a Kormányzótanács öttagú politikai bizottsága és gazdasági bizottsága. A politikai bizottság döntött a bizalmas és sürgős természetű ügyekben. Haubrich szerint a népbiztosok minden rendeletét bemutatták a politikai bizottságnak, majd átadták az igazságügyi népbiztosnak jogi megformálás végett.

A népbiztosok nagy hatalma nem járt nagy fizetéssel. A Berinkey-kormány alatt érvényben volt miniszteri fizetést tartották fenn, ami évi 40 000 korona

volt, tehát a Tanácsköztársaság idején egy jó szakmunkásfizetés duplája. Így is ez volt a legmagasabb fizetés. A vezető tisztviselők jövedelme, bár csak nagyjából felelt meg a lenini elveknek, miszerint nem lehet több a legjobb szakmunkásfizetésnél, ezt a határt legálisan nem léphette túl. Hogy e népbiztosokat megkíméljék a rengeteg utánjárástól, ami az élelmiszerek maximális áron – tehát fizetésből fedezhető – beszerzéséhez szükségeltetett, Szántó Béla javaslatára elhatározták a népbiztosok összeköltöztetését a Hungária Szállóba, a „Szovjetházba". Az állandó, éjszakákba nyúló értekezletek miatt is kényelmes megoldást csak Dovcsák Antal ellenezte: „legenda keletkezhetnék, ami ártalmára lehet az ügynek. Ami meg a biztonságot illeti: egyszerre könnyebb légbe röpíteni az egész népbiztosságot, mint egyenként." Mindkét kifogásban volt ráció: de a Szovjetház intézménye mégiscsak megduplázta a felső vezetés hasznos munkaidejét.

A népbiztosságok közül a Szociális Termelési, illetve az ebből kinőtt Népgazdasági Tanács volt az, amely a régi minisztériumoktól független szervezettel rendelkezett. A háború végén a mérnökök között kibontakozott szocialista mozgalomnak köszönhető, hogy sok szocialista vállalati mérnököt tudtak bevonni az ipar irányításába: 800 régi kereskedelemügyi minisztériumi tisztviselőre 1200 új, „vörös" alkalmazott jutott, a valóságos arány ennél is jobb, mert a régiek egy része csak fizetését vette fel. A Pénzügyi és a Földművelésügyi Népbiztosság viszont nagyjából megőrizte régi szervezetét és személyzetét, a Népgazdasági Tanácsba való beolvadásuk után is. Részleges változások itt is voltak, a régi szakemberek felhasználását elősegítette, hogy az új vezetők is szakemberek: a pénzügyben maguk a népbiztosok, a földművelésügyben pedig Hevesi Ákos, aki ténylegesen intézte a hivatal ügyvitelét, népbiztoshelyettesi rangban.

A Közoktatásügyi Népbiztosság központi személyzete 494-ről 1786-ra emelkedett. A létszámnövekedés főleg az új intézmények: Szellemi Termékek Országos Tanácsa (állami propaganda), vallásügyi likvidáló hivatal felállításának következménye. A hagyományos osztályokon nem volt ilyen nagymérvű az új tisztviselők alkalmazása, de az osztályok élére új emberek kerültek, a szocialista pedagógusmozgalom résztvevői vagy olyan progresszív tudósok, mint Kármán Tódor, az aerodinamikus és a klasszika-filológus író, Révay József. A régi osztályvezetők többnyire mint „adminisztratív vezetők" maradtak mellettük.

A Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosságon is meghagyták a régi tisztviselőket, de bevittek sok szocialistát; figyelembe kell venni, hogy ezt a minisztériumot már a polgári forradalom idején állították fel, s megmaradt vezetői között volt Madzsar József, aki továbbra is az egészségügyi főcsoportot irányította, míg a Rokkantügyi Hivatal vezetője egy fiatal kommunista orvos, Havas András lett – élete végén Kossuth-díjas akadémikus. „Új" minisztérium volt a külügy is, de fizetési listáján igen régi neveket, főúri rangjukat frissen levetett Habsburg-diplomatákat találunk. Kivétel a Pór Ernő által vezetett nemzetközi propagandaosztály. A Belügyi Népbiztosságon – igencsak eltérve az orosz

forradalom példájától – a tisztviselőknek csak egyharmadát bocsátották el, akik helyett újakat alkalmaztak.

A fenti esetekben, a tisztogatás fokától függetlenül, a politikai vezetés mindenesetre megfelelt a forradalom érdekeinek. Rosszabb volt a helyzet az igazságügyben, ahova kommunisták, munkások alig jutottak be. A Ruszin és Német Népbiztosságokon a vezetők is távol álltak a forradalom eszméitől, egyébként kisszámú személyzetük ennek megfelelő volt. A Közélelmezési Népbiztosságon Erdélyi Mór a régi minisztériumi bürokratákat új, szakszervezeti és szövetkezeti bürokratákkal erősítette meg.

A központi hivatalok közül a népbiztosságokon túl csak a legfontosabbakat érte el a régi államot romboló kalapács. Hiszen itt nem volt olyan előzménye a Tanácsköztársaságnak, mint az előző rezsimben már kiépült helyi tanácsok hálózata. Jelentős változások történtek például a fővárosi lakáshivatalban, ahonnan Szamuely és Vágó 300 tisztviselőt bocsátott el, helyettük pedig a szakszervezetek és a kerületi tanácsok által ajánlott munkásokat vettek fel. Később – nagy viták után – átadták a lakáselosztást a kerületi tanácsoknak, amelyek talán valamivel igazságosabban is, de mindenesetre kevesebb bürokráciával intézhették. Sok hivatalra, amelyek tevékenysége nem állt annyira az érdeklődés előterében, alig fordítottak gondot. Jellemző a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének beszámolója: kaptak egy politikai megbízottat, de „dolgunk a szó legszorosabb értelmében nem volt semmi. Sem megbízásokat nem kaptunk a tanácskormánytól, sem pedig magánfelek nem kerestek fel, és így a proletárdiktatúra alatt az intézet működése teljesen szünetelt. Tisztviselőink fizetését a direktórium állapította meg az ismert skála szerint, ami a kisebb állású tisztviselőknél tetemes többletet jelentett." Május közepétől összébb kellett húzódniuk, mert új hivatalt költöztettek az épületbe: a szocializált gazdaságok budapesti kerületi központját 100 alkalmazottal és jó néhány osztállyal, „dolga azonban egyik osztálynak sem volt. Volt például zsák- és zsinegosztály, mely nem rendelkezett egy zsákkal és egy méter zsineggel sem..."

A példa szélsőséges, de tipikus. A régi államapparátus, a bürokrácia likvidálásáért indított harc egyelőre az apparátus megkétszerezésére vezetett. A régi bürokrácia vázát meg kellett tartani, amíg mellette fel nem épül az új állam, különben a társadalom organizmusában kiszámíthatatlan kommunikációs zavarok keletkeznek. De a már teljesen feleslegessé vált hivatalokat sem lehetett megszüntetni, mert alkalmazottaikat, akikre ott nem volt szükség, máshol sem tudták elhelyezni, miután a termelés stagnált, az új viszonyokhoz való alkalmazkodáshoz időre volt szükség. Még mai, fejlettebb társadalmunk is okkal riad vissza attól, hogy a „kapun belüli" munkanélküliséget, ha nem tud segíteni rajta, kapun kívülivé oldja. 1919-ben ehhez politikai probléma is járult, nem lehetett megmondani, mi erősíti jobban az ellenforradalmat: a régi bürokrácia megtartása vagy szabaddá tétele. Az új apparátusnak viszont hosszabb-rövidebb idő kellett ahhoz, hogy feladatait ne csak formálisan, hanem hasznos hatásfokkal végezze: a motor és a jármű megindulása között bizonyos időnek kell eltelni.

A „régi és új bürokrácia" együttélése nem volt békés. Az ellentétek politikai síkon is jelentkeztek, mert míg a kommunisták a régi államapparátus teljes lerombolását követelték (amibe gyakran beleértették a politikailag semleges gazdasági, statisztikai hivatalok lerombolását is), a jobboldali szociáldemokraták viszont az osztályokon felülemelkedő humanizmus nevében védték a régi állam támaszait, már csak mint újdonsült szakszervezeti tagokat, tehát „szervezett fejmunkásokat" is. A néphangulat ebben a kérdésben egyértelműen a kommunisták mellett volt, annyira, hogy Varga Jenő, aki tiszte szerint gazdasági szempontból igyekezett szemlélni a forradalom problémáit, s május elején még a hivatalnokok munkásokkal való gyors és teljes kicserélését követelte, alig három héttel később már szót emelt a termelés érdekében szükséges régi tisztviselők védelmében, a munkástanácsok szemére hányva azt a néhány esetet, amikor „önkényesen és meggondolatlanul eltávolítottak mérnököket az üzemből..."

A fellépés a túlzások ellen jogos volt, de a régi tisztviselők tábora hamarosan ellentámadásba ment át. A „Népszava" adott helyet a közalkalmazottak szakszervezete megnyilatkozásainak. Először azt bizonygatta egy cikk, a „Vörös Ujság"-gal vitázva, hogy a közkatonák és a hadiüzemek munkásai éppúgy szolgálták a Habsburg-államot, az osztályelnyomást, mint a tisztviselők, a tanácskongresszus után pedig már azt a tételt deklarálták: az „új bürokrácia... nagyobb veszedelmet jelent a proletárdiktatúrára, mint a régi bürokrácia".

A régi és az új állam kérdéseivel nem véletlenül foglalkoztam viszonylag részletesen. 50 évvel ezelőtt a gazdasági élet zavartalan fenntartása, a termelés, a közellátás stb. biztosítása tűnt a szocializmus legnagyobb gyakorlati problémájának. A polgári szakemberek el sem tudták képzelni, hogy a proletáruralom ne járjon a gazdaság legalább átmeneti csődjével. Ma már mindenki belátja, hogy egy üzemet elvezetni nem boszorkányság, a népgazdaság tervszerű fejlesztése pedig sok nehézséggel jár ugyan, de a szocialista népgazdaság diszharmóniája semmiképpen sem nagyobb, mint a jól prosperáló tőkésországokban. Míg korábban a marxista történészek és közgazdászok bizonyítani igyekeztek, hogy a munkásosztály állama képes a tervszerű gazdálkodásra, ez ma már feleslegesnek tekinthető. A fejlődés azt bizonyítja, hogy a szocialista átalakulás időszakának legnehezebb belső problémája – az imperializmus agresszivitásával szemben való védekezés mellett – a proletárdiktatúra hatalmi mechanizmusának olyan fejlesztése, amely egyidejűleg felel meg a szocializmus ellenségei ellen folytatott harc mindinkább katonai feladatának és a néptömegek direkt demokráciájának: vagyis részvételének a törvények meghozatalában, végrehajtásában és védelmében. A harmónia biztosítása nehéz és elkerülhetetlenül konfliktusokkal jár. Az állam a szocializmusban is hajlamos az elidegenedésre, mint arra Lenin már 1917-ben felhívta a figyelmet, s ennek reakciója a nép politikai passzivitása, olyan hamis tudat kialakulása, amely a néptől idegennek tekinti a nép államát, a szovjetdemokrácia formálissá válása.

A Tanácsköztársaság állama tudatosan és sikeresen küzdött az elidegenedés ellen. A tömegek aktivizálása azonban önmagában nem elég, ahogy egy villany-

vasaló vagy fogaskerék nem működhet ellenállások, fékek nélkül, az állam elidegenedési tendenciáját is csak az ellenállások rendszere küzdheti le. Ebből a szempontból különösen fontos a munkásosztályt vezető párt élcsapatszerepe. A párt kezébe veheti a proletárdiktatúra gyakorlati, mindennapi irányítását vagy lehet – s talán ez a legideálisabb szerepe – a munkásság ellenőre saját állama felett, a csatorna, amely megakadályozza az állam-érrendszer elmeszesedését, a szovjetek elmerülését a helyi érdekekben, végül – mint Lenin utolsó írásaiban kívánta – összekötő kapoccsá válhat a bizonyos fokig különböző érdekű dolgozó osztályok és nemzetek között.

A Tanácsköztársaságban az egyesült párt egyik funkciót sem tudta a szükséges mértékben betölteni, illetve engedve a diktatúra centripetális erejének, bizonyos fokig összeolvadt az állammal. Ezért, bár a Párttitkárság és a pártszervezetek többsége aktívan részt vett a proletárdiktatúra erősítésében, mégsem töltötte be azt a különálló szerepet, amelyre a párt a proletárdiktatúra rendszerében hivatva van. Ezt a hiányt nagyrészt ellensúlyozta a szovjetrendszer sikeres működése, viszont jelentkezett a munkásság és parasztság érdekkülönbözőségének megmerevedésében, s ez aztán a szovjetrendszerre is kihatott, amennyiben az egyre jobban működő városi tanácsokkal szemben a falusi tanácsok egy része a Tanácsköztársaság utolsó heteiben passzívvá vált.

Utoljára maradt az államapparátusnak az osztályharc szempontjából leglényegesebb része: a szorosan vett erőszakszervezet. (Bár éppen a szovjetrendszer közvetlen demokráciájában nem lehet élesen különválasztani, hiszen a tanácsok bírói és rendőri, sőt a lehetőségekhez mérten katonai funkciókat is végeznek.) A hadsereggel a következő fejezetekben folyamatosan foglalkozom, így itt csak a bíráskodás és rendfenntartás területeire térek ki.

A régi rendőrség, csendőrség, határőrség feladatát a Vörös Őrség volt hivatva ellátni. A Vörös Őrség összetételéről az első napokban elég éles viták folytak. Kun Béla, Szamuely Tibor, Szántó Béla hallani sem akartak a csendőrök és rendőrök, a volt elnyomó apparátus kiszolgálóinak átvételéről, még kevésbé kollektív átvételéről – az új elnyomó apparátusba. Álláspontjuk teljesen logikus, még ha fel is tételezzük és nem indokolatlanul, hogy a volt rendőrök, csendőrök között akadtak szép számmal, akik becsülettel képviselték a proletárdiktatúrát, hiszen mint katonailag kiképzett férfiak, a Vörös Hadseregben nagyobb szolgálatot tehettek volna az új rendszernek. A forradalmakban jelentős szerepet játszott Wagast rendőrkapitány szerint a jobboldali szociáldemokrata Biró Dezső:

„a rendőrséget egységesen megtartani, Seidler pedig a rendőrséget teljesen romba dönteni tervezte. Ez volt oka a kettőjük közötti . . . veszekedésnek, mely arra vezetett, hogy Biró otthagyta a főkapitányságot. . . .” A döntő kérdésben mégsem érvényesült a kommunista álláspont: a március 30-án közzétett belügyi népbiztosi rendelet még az egész volt karhatalom személyzetét rendelkezési állományba helyezte, azzal, hogy újonnan jelentkezettnek, tehát egyénileg felülvizsgálandónak kell tekinteni őket, és „a szükséges létszám toborzás útján lehetően a szervezett munkásság köréből biztosítandó”; de már április elsején megjelent a Vörös Őrség főparancsnokságának közleménye,

amely szerint „a volt rendőri, határrendőri, csendőri, pénzügyőri és a többi elismert karhatalmi alakulatok tagjai, úgy az őrszemélyzet, mint egyéb tagjai, testületileg átvétetnek a Vörös Őrségbe". Ez így is történt, tisztek és legénység jelentkeztek a Vörös Őrségbe, részben egzisztenciális okokból, de azért is, hogy ne kerüljön a direktóriumok, a munkásszervezetek kezébe a karhatalom megszervezése. Dietz főkapitány a személyügyi csoport vezetője lett, s más magas rangú tisztek is fontos pozíciókba kerültek. A rendőrök és csendőrök megtartása a „békés átmenet", az egyesülés legnegatívabb következményei közé tartozott, s csak a kezdeti sikerekből táplálkozó elbizakodottsággal magyarázhatjuk.

A Vörös Őrség lapja nyíltan megindokolta Dietz, Nánássy és társaik átvételét. „Az orosz szovjetköztársaság a forradalom alkalmával a régi rendőrség embereit mind internálta vagy elbocsátotta", azonban a magyar rendőrség alkalmazottait, akik „oly gyönyörű lendülettel a szocializmus mellé állottak, nem is részesíthette a magyar tanácskormány olyan elbánásban, mint amilyenben az orosz kartársaik részesültek".

Vidéken többnyire a régi karhatalomból alakult meg a Vörös Őrség, részben munkásokkal kiegészítve. Így a kaposvári vörösőr-zászlóalj legénységéből 94 rendőr, csendőr, pénzügyőr és 21 proletár, a 20 nyomozó közül viszont 17 volt rendőr, csendőr és detektív. A székesfehérvári vörösőr-kerületben 1800 csendőr teljesített szolgálatot. Viszont a Tiszántúlon sok helyütt a polgári forradalom után szervezett s a csendőrségnél mindenesetre jobb összetételű nemzetőrség lett a Vörös Őrség alapja. Békéscsabán 600 vörösőr közül 160 volt munkás, 180 a polgári forradalom után toborzott vasútbiztosító őr, 200 csendőr, 50 rendőr és 10 pénzügyőr.

Budapesten, miután a rendőrök és „védőrök" mellett a szervezett munkások közül kikerült népőröket is bevonták a Vörös Őrségbe, jobb volt az összetétel, mint vidéken. A vezetők többsége is szocialista munkás volt. Seidler távozása után a budapesti Vörös Őrség élére Münnich Ferenc került, Jancsik Ferenc kommunista és Hackspacher István szociáldemokrata vasmunkással együtt. A tiszántúli harcok megindulása után Münnich a frontra ment, Jancsik és Hackspacher pedig nem bizonyult elég erősnek a Vörös Őrség összefogására, különösen mikor Böhm május közepén alárendelte a Vörös Őrséget Haubrichnak, a budapesti hadtest parancsnokának.

Vidéken a Vörös Őrség szerepe összetételétől és a helyi viszonyoktól függött. Az alakulatok jelentős része megállta a helyét, de azt nem mondhatjuk, hogy a Vörös Őrség egészében véve megfelelt volna feladatának. Sok esetben nem harcolt az ellenforradalmi mozgalmak ellen, sőt a szervezkedés nem egyszer a Vörös Őrségtől indult ki. Ezért a helyi tanácsok gyakran kénytelenek voltak elvégezni a Vörös Őrség feladatait, sőt fellépni ellene; állandóan követelték megtisztítását, alárendelését a direktóriumoknak. Ebbe azonban az országos főparancsnokság nem egyezett bele.

A nagy létszámú karhatalom átszervezésénél egyszerűbb volt kommunista vezetés alatt álló, ütőképes különítmények szervezése. A legnevezetesebb a

Visegrádi utca őrségéből, matrózokból és tengerészekből alakult Cserny-különítmény, mintegy 200 taggal, – a „Lenin-fiúk" – mintájára azután vidéken több kisebb különítményt állítottak fel. A bőrruhás, állig felfegyverzett romantikus megjelenésű legények kétségkívül többet tettek az ellenforradalom féken tartásáért, mint a reguláris Vörös Őrség. Többségük becsületes, önfeláldozó forradalmár volt, bár jó néhány pesti „jassz" is keveredett közéjük. Maga Cserny a kettőnek sajátos vegyüléke, fantasztikus jelenség, akinek alakját utólag még jobban kiszínezték. Bizonyára maga is azt képzelte, hogy a forradalom sorsa az ő vállain nyugszik, valójában őrszemélyzeti parancsnoknak felelt meg, aki csapatában a fegyelmet és harckészséget biztosította, szükség esetén pedig egységeket küldött Szamuely vagy Korvin rendelkezésére, ő ritkán mozdult ki Budapestről.

Az ellenforradalom sajtója képtelen történeteket agyalt ki tömeggyilkosságokról Dunába vetett hullákkal, levágott mellű apácákkal stb. Az ellenforradalom bíróságai és történetírása azonban csupán azt a néhány esetet írhatták a kivégzett Cserny számlájára, amelyeket alább röviden ismertetnék, hogy ne essek a Gratz Gusztáv-féle tendenciózus történetírás hibájába.

Cserny utasítására Váry adatai szerint összesen négy embert öltek meg. Ferry Oszkár csendőr altábornagyot, és két magas rangú csendőrtisztet bírói eljárás nélkül, ellenforradalmi szervezkedés gyanúja, az olasz misszióval fenntartott kapcsolat miatt. Ilyen gyanú sem állt fenn Dobsa Miklós zászlós esetében, akit csak igazoltatás céljából kísértek be a Batthyány-palotába, s végül a pincében agyonlőtték, majd a Dunába dobták. Egyéb ok híján csak pszichológiai magyarázatot adhatunk erre a mindenféleképpen jogtalan cselekedetre: a frontot megszenvedett katonákat felingerelte a Duna-korzón sétáló snájdig huszártiszt hetyke modora. A gyilkosság kezdeményezője S. G. joghallgató, politikai megbízott volt, aki más alkalommal ismét azt példázva, mit ültetett a hosszú háború az ifjúság lelkébe, erőszakot akart tenni a túszként elfogott Rakovszky István néppárti politikus leányán, mégpedig a rémült apa jelenlétében. Guzi, a Vörös Őrség politikai osztályának vezetője azonban idejében közbelépett.

Más esetekben Csernyt csak azzal vádolhatnánk, hogy nem büntette meg azokat, akik áprilisban, a politikai túszok összeszedése közben megölték idősebb és ifjabb Hollán Sándor volt államtitkárokat, valamint Návay Lajos volt Tisza-párti képviselőházi elnököt, Návay Istvánt és Kiss Béla főjegyzőt, velük együtt nyolc makói és hódmezővásárhelyi polgárt. Ezek nem példák, hanem a megtörtént és ismert esetek: egyéni akciók s részben a kiküldött csoport vezetőjének felelőtlenségével, egy esetben egyéni bosszúval magyarázhatók, másrészt a volt uralkodó osztályok elleni gyűlölettel s a kétségbeesett helyzettel, ugyanis az áprilisi román offenzíva napjaiban történtek. Rögtön megindult az eljárás, de a felelősök súlyos megbüntetése ellenkezést hívott volna ki, mivel a különítményben bizonyos demokratikus fegyelem volt, aminek másik oldalát Kassák Lajos esete példázza.

Kassák az ellenforradalom győzelme után a börtönben találkozott a Szovjet-

ház őrségének parancsnokával, Dögei Imrével, aki megkérdezte tőle: „Tudja-e, Kassák elvtárs, hogy az öreg le akarta magát fogatni, mikor azt a kis könyvet kiadta?" (Kassák összekülönbözött Kunnal, és egy röpiratot adott ki ellene.) „De én már régen ismerem az elvtársat, és tudom, hogy milyen ember, hát szóltam erről a Jóskának. Kihagytuk a listából, mert minket nem lehetett úgy egzecírozni, mint a rendőrkutyákat!"

Egyébként, ha listák készültek is, a párton belüli ellentétek miatt sem jobboldali szociáldemokratáknak, sem a Kassák-féle radikális csoportok tagjainak nem lett semmi bántódásuk. A Cserny-különítmény a Belügyi Népbiztosság politikai osztályának volt alárendelve, s május elejétől fokozatosan csökkentették létszámát. A június 24-i ellenforradalom után ismét megerősítették s a II. vörösőr-kerülethez osztották be, amelynek parancsnoka Bandl Ferenc, a leszerelt altisztek kommunista vezetés alatt álló szövetségének egyik szervezője volt a polgári forradalom idején.

Az ellenforradalom leküzdéséért folyó aktív harc két ember, Szamuely Tibor és Korvin Ottó kezében összpontosult. Korvin a Belügyi Népbiztosság politikai osztályának élén állt, s miután a belügyi népbiztosok többnyire a fronton voltak, bizonyos keretek között önállóan működött. Kivételes intelligenciájának és munkatársainak – kik közül Sallai Imre emelkedett ki – köszönhető, hogy a jelentősebb ellenforradalmi szervezkedéseket a fővárosban megakadályozták vagy idejében leleplezték.

Korvin Ottó Kelen népbiztos fivére volt, együtt vettek részt az 1917-ben megindult antimilitarista szervezkedésben, amelynek gyakorlati vezetője az első garnitúra letartóztatása után Korvin lett. Már itt megmutatkozott kiváló konspiratív, szervező készsége. A KMP megalakulása után végképp otthagyta jól fizetett banktisztviselői állását, és a párt adminisztratív organizációját intézte. 25 éves létére a Központi Bizottság tekintélyesebb tagjai közé tartozott, a politikai osztály vezetésére pedig nehezen találhattak volna alkalmasabb embert a csúnya külső, a korán megkopaszodott magas homlok mögött – mint halála előtt írt naplója tanúsítja – az európai kultúra minden szépségét őrző Korvinnál.

Szamuely Tibort április 21-én bízták meg a front mögötti rend és fegyelem fenntartásával, felhatalmazva őt „hogy e célra, ha szükséges, a forradalmi törvényszék mellőzésével is, bárminemű eszközt igénybe vegyen". Szamuelynek erre a célra semmiféle apparátusa vagy egysége nem volt, szükség esetén Korvintól vagy valamelyik különítménytől kölcsönzött fegyverekeseket egy-két napra, de miután május elején bevonult a fehér Szolnokra, mindenki természetesnek találta, hogy ott, ahol nagyobb ellenforradalmi lázadás tör ki, másnap megjelenik Szamuely vonata, egy-két óra alatt rendet teremt, s maga helyettesíti a forradalmi törvényszéket.

Míg az ellenforradalmi felkelések leverése és megtorlása elsősorban Szamuely, esetenként a helyi tanácsok, a Vörös Hadsereg és Vörös Őrség csapatainak feladata volt, a forradalmi törvényszékek emellett a statáriális eljárás alá eső súlyos

bűncselekmények – rablás, gyilkosság –, a szervezkedés, rémhírterjesztés, izgatás, végül a szesztilalom megsértése ellen védték a proletárállamot.

A régi államapparátus „összetörését" legtökéletesebben a bíráskodás terén hajtották végre. A bíróságok tisztviselőit ugyanis nem rostálták meg, el sem bocsátották egyelőre, de tevékenységüket lényegében megszüntették. Az eredetileg politikai, statáriális ügyek intézésére újonnan, a régi apparátustól függetlenül felállított forradalmi törvényszékek teljesen átvették a fontos és sürgős eljárások intézését, kisebb kihágási ügyekben pedig a tanácsok ítélkeztek. Ezt a megoldást lehetővé tette, hogy a forradalom rendjének védelme, miután új büntető törvénykönyv nem volt, a régi pedig nem felelt meg a szocialista állam céljainak, a jogi szakismereteknél sokkal jobban megkívánta az osztályhűséget és a forradalmi politika megértését, határozott képviseletét.

Magyarországon elég sok fiatal, haladó szellemű ügyvéd, főleg pedig ügyvédbojtár, jogvégzett publicista stb. volt, tehát tulajdonképpen nem is járt volna nehézségekkel az új bíróságoknak a forradalommal együttérző, doctor iuris tagokból való felállítása. Több hadosztály politikai biztosa, népbiztos, direktóriumi elnök stb. viselte neve előtt a két kis betűt, a forradalmi bíróság proletárjellegét azonban összetételével is biztosították és nyilvánvalóvá tették. Budapesten a bírák jó 90%-a volt munkás; vidéken 61%-a munkás és 16%-a paraszt, 10%-a kisiparos és különböző alkalmazott, 13%-a értelmiségi, ám ezek közül mindössze 4,3% működött korábban az igazságügyi szervezetben. Ezzel szemben a vádbiztosok közül – mivel az egyéni jogérzék, egyéni felelősség fontosabb volt – Budapesten egyharmad, vidéken kétharmad a jogász, de a munkások, akik között megtaláljuk a kommunista mozgalom számos ismert harcosát, így is a vádbiztosok közel felét adták. A bíróság laikus jellegét hangsúlyozta az a rendelkezés is: védő bárki lehet, minden képzettség nélkül, a vádlottak azonban legtöbbnyire mégiscsak ügyvédet kértek fel védelmükre.

A forradalmi törvényszékeket az Igazságügyi Népbiztosság a megyei tanácsok javaslata alapján nevezte ki. A májusban megjelent FKT XCIV. számú rendelet kimondta, hogy a jövőben a törvényszékek elnökét a tanács nevezi ki, a laikus bírákat az elnök rendeli be, az Igazságügyi Népbiztosság pedig csak a jegyzőkönyvvezetők és vádbiztosok kinevezését tartja fenn magának, nyilván azért, mert az utóbbi beosztásokba jogvégzett embereket kívántak állítani. A rendelet e pontjainak végrehajtására azonban már nem került sor. 135 forradalmi törvényszéket állítottak fel, de számuk később csökkent: Budapesten, a megyeszékhelyeken, 6 városban és 38 járásban maradtak meg. A kihágási bíráskodást a helyi tanácsok, később az általuk választott kihágási tanácsok látták el. A Baranya megyei alispán szerint „a járási és községi munkástanácsok, úgyszintén a vármegyei direktórium is magánjogi ügyekben a legnagyobb lelkinyugalommal ítélkeztek, ha ily panasz hozzájuk került". Külön forradalmi katonai törvényszékek alakultak a Vörös Hadsereg keretében.

Bizottságokat küldtek ki két munkásból és egy jogászból, amelyek felülvizsgálták a proletárforradalom előtt indított bűnügyeket, és megszüntették azokat, ahol „a cselekmény nyilvánvalólag a kapitalista gazdasági rendben rejlő

exogén okokra vezethető vissza". A Budapesten felülvizsgált 16 143 ügyből 2331-et tartottak fenn.

A forradalmi törvényszékek az ítéletek meghozatalánál a rendelkezésre álló tanácsköztársasági rendeletekből, de mindenekelőtt saját forradalmi jogérzékükből indultak ki. Ily módon legfőbb hibájuk az aránytalanság: sokszor csekély ügyekben hoztak szigorú ítéletet, máskor a nyilvánvalóan súlyosabb esetet enyhébben bírálták el, a szeszfogyasztás szorgos üldözése a kor történetének furcsasága. Politikai ügyekben azonban igyekeztek az igazi bűnösöket megtalálni, többnyire sikerrel, hatalmukkal – a forradalmi törvényszék ítélete ellen nem volt fellebbezés, csak kegyelmi út – nem éltek vissza. Sőt az olyan megyében, mint Békés, ahol a proletárhatalom rövid fennállása alatt viszonylag gyenge volt az ellenforradalom – az ellenforradalmi rendszer gyulai ügyészének szavaival – „Halálos ítéletet egyáltalában nem hoztak, hosszabb (évekre terjedő) szabadságvesztés-büntetést csak olyan esetekben szabtak ki (lopás, rablás miatt), amelyekben azt a rendes bíróság törvényes alapon is kiszabta volna és illetőleg utóbb ki is szabta."

A vidéki forradalmi törvényszékek összesen 3582 személyt ítéltek el. A legtöbbet, 895-öt a szesztilalom áthágásáért, fehér pénz el nem fogadásáért – ami pedig gyakori volt – mindössze 37-et. Szabotázsért, vagyonelrejtésért stb. 209-et, ellenforradalmi cselekményekért 275-öt, ellenforradalmi kijelentésért 281-et, fegyverrejtegetésért 148-at. A többi ítélet közönséges bűncselekményekre vonatkozik, ezek között a csalás, lopás, sikkasztás (481) és az árdrágítás (189) vezet. A budapesti forradalmi törvényszék június 10-ig 655 személy ellen hozott ítéletet, akiknek mintegy negyedrészét ítélték el ellenforradalmi cselekményért vagy kijelentésért. A forradalmi törvényszékek ítéletei alapján 27 személyt végeztek ki. A vidéki törvényszékek enyhébb esetekben (szeszfogyasztás stb.) legszívesebben pénzbüntetést szabtak ki.

Érdemes megjegyezni végül, hogy március 21-e előtti politikai tevékenységéért senkit sem ítéltek el, a tüszszedés független volt a törvényszékektől.

4. AZ INTERVENCIÓ KEZDETE

Azt mondtam én édes fiam:
Ne menj fiam a csatába . . .
– – – – – – – – – – – – – – – –
De most mondom, édes fiam,
Hallod, fiam? megvirradt már!
Szól a kakas,
Kukorékol,
Tied a föld, a kék határ,
Az erdő, a dalos madár.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Hazátlanok szent hazáját
Ezer szívvel, ezer karral,
Szeresd fiam,
Védd meg fiam
Milliónyi akarattal,
Tűzzel, vassal és haraggal,
Most én mondom: szülőanyád!

(VÁRNAI ZSENI: EREDJ FIAM.)

A VÖRÖS HADSEREG

A Tanácsköztársaság csődbe jutott, bomló félben levő és kis létszámú hadsereget örökölt a polgári demokratikus rendszertől. A Népköztársaság bukásának egyik legnyomósabb oka volt, hogy nem élvezte a hadsereg támogatását. Az alakulatok többsége a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták „destruktív" befolyása alatt állt, és a katonatanácsok útján az államapparátus részéből az államhatalom ellenőrévé és ellensúlyává fejlődött. Más alakulatok, amelyek között a legjelentősebb a székely hadosztály, nacionalista, ellenforradalmi tisztikaruk befolyása alatt állva csak feltételes támogatást adtak a kormánynak; a feltétel a magántulajdon megőrzése és mindenekelőtt a területi integritás kivívása.

A belgrádi fegyverszüneti szerződés hat gyalog- és két lovashadosztály fenntartását engedélyezte, amelyek létszáma, a kereteket szabadon értelmezve, akár a 200 000 főt is megközelíthette. Körülbelül ez az a létszám, amelynek elérésére és fenntartására a Vörös Hadsereg is törekedett. Nem sok a világháború milliós hadseregeihez képest, de 1919-ben tekintélyes mennyiség, megfelelő minőség esetén elég arra, hogy sikerrel szálljon szembe egyenként bármelyik potenciális ellenféllel, az Armée alliées d'Orient-nel megerősített összes szom-

szédország csapatai elleni esetleges körháborúhoz viszont a duplája is kevés lett volna. A Népköztársaság hadserege állandó átszervezésével sem tudta elérni ezt a reálisnak mondható létszámot. A Hadügyminisztérium vezetői egyelőre beérték volna 70 000 új katona toborzásával, hogy velük leváltsák a megbízhatatlan és kimerült legénységi állományt. Március 20-ig azonban csak 5000 fő jelentkezett, s ezeknek is csupán egy része vonult be. Március 21-én mintegy 60 000 főnyi hadsereget örökölt a Tanácsköztársaság.

A Vörös Hadsereg létrehozása minden tekintetben nagyon nehéz feladat volt. Gondoskodni kellett a hadsereg megfelelő vezetéséről – a szaktudás és a politikai megbízhatóság összeegyeztetése a vezérkarokban elképzelhetetlen volt –, a szén- és nyersanyaghiánnyal küszködő iparral biztosítani a csapatok anyagi ellátását, s mindezt olyan helyzetben, amikor az ellenség támadása bármely pillanatban s csaknem bármely irányból várható. De még a fenti problémáknál is súlyosabbnak bizonyult a szükséges létszám kiállítása.

A Vörös Hadsereg felállításáról szóló rendeletet 1919. március 25-én közölte a sajtó. Eszerint „a Vörös Hadsereg elsősorban a szervezett munkásságból toborzott és a jelenleg fegyverben álló proletárkatonákból áll". A rendelet tehát önkéntesekből kívánta toborozni a Vörös Hadsereget, sőt a felvételt a párt, szakszervezet, vagy falun a helyi tanács ajánlásához kötötte. Az önkéntesség elősegítése érdekében forradalmi változást jelentett, hogy a hadkötelezettségi rendszerben szokásos, zsebpénznek szánt zsold helyett havi négyszázötven korona fizetést kapott minden katona – ami, az ellátást nem számítva, egy segédmunkás fizetésének a fele –, továbbá hat hónapi szolgálat után 300 korona jutalmat, a családosok pedig havi 50 korona lakbért és minden családtag után 50–50 korona családi pótlékot. Hadtörténetírásunk mind morális, mind praktikus szempontból bírálja az önkéntesség elvét, és elméletben teljes joggal. Látni fogjuk azonban, hogy később, mikor rátértek a hadkötelezettség bevezetésére, ezzel jobbára csak erkölcsi kényszert gyakoroltak, valódi kényszerítő eszközök vagy éppenséggel az otthonmaradókkal, dezertőrökkel szembeni retorzió alkalmazása nélkül.

A rendelet hangsúlyozza, hogy a Vörös Hadsereg – a proletárság osztályhadserege, „minden katonájának egyenlő kötelessége a forradalmi proletárság érdekeinek védelme minden külső és belső ellenség ellen, harc a világproletárság felszabadításáért". Aláhúzza a forradalmi fegyelem fontosságát, s ennek megerősítésére, valamint a tisztikar ellenőrzése és a politikai munka ellátása érdekében bevezeti a katonai politikai biztosok intézményét. Az orosz példától eltérően azonban a komisszár nem volt a katonai vezetővel egyenrangú parancsnok. A rendelet szerint a Vörös Hadsereg tartalékaként az üzemekben munkás tartalék zászlóaljakat és csapattesteket kell felállítani.

A politikai biztosok kinevezése és a tanácsválasztások megtartása után feloszlatták a polgári demokratikus forradalom történetében oly nagy szerepet játszott katonatanácsokat. A katonatanácsokkal különösebb baj nem volt az előző napokban, mindenütt részt vettek a hatalom, a forradalmi rend biztosításában és a vöröskatonák toborzásának megkezdésében, majd ellenállás nélkül

oszlottak fel, de tény, hogy a hadsereg hierarchiája nem egyeztethető össze háború idején a demokratikus képviseleti szervek rendszerével. Megszűntek a választott esküdtszékek is, helyükbe katonai forradalmi törvényszékeket neveztek ki, a katonák szociális és kulturális igényeinek biztosítása érdekében jóléti bizottságok alakítását rendelték el.

Katonai szempontból – márpedig ez volt a lényeg – helyeselni kell a katonatanácsok feloszlatását, a proletárdiktatúra államában képviselve voltak a katonák is. Az utánuk maradt politikai hiányt viszont a fenti intézkedésekkel nem sikerült pótolni. Pártszervezetek sem voltak a hadseregben, a forradalmárok közös véleménynyilvánítására tehát alig adódott lehetőség.

A régi apparátushoz való viszony problémája a Vörös Hadseregben volt a legnehezebb. A vezérkari tisztek, katonai szakemberek ismereteit nélkülözni az adott helyzetben egy napig sem lehetett. Az ellenőrzés ott, ahol a siker gyakran a villámgyors döntésen múlik, akadályokba ütközik. Az első rendeletek még igazolási eljárásokat terveztek, a nyilvánosság bevonásával, erről hamarosan letettek. A Vörös Hadsereg szervezéséről intézkedő rendelet szerint a raj- és szakaszparancsnokot a katonák választják, a századparancsnokok „lehetőleg a proletárság katonai tapasztalatokkal rendelkező elemeiből kerüljenek ki", továbbá „a proletárság soraiból kikerülő parancsnokok számának emelése érdekében a Hadügyi Népbiztosság külön parancsnokképző tanfolyamokat rendez".

A parancsnokképző tanfolyamot csak a diktatúra utolsó napjaiban állították fel. A parancsnokok választását Böhm a háború megindulása után hamarosan megszüntette. A századparancsnokok között jó néhány szocialista, főleg fiatal tartalékos tiszt volt, egy–két zászlóaljparancsnok – Kiss Zsigmond, Köblös Elek –, ezredparancsnok – Seidler Ernő, Szántó Zoltán, Szmuk Antal – is került ki közülük, sőt ennél magasabb beosztásokban is akadt fiatal, kommunista hivatásos tiszt: Steinbrück Ottó, Sárói Szabó Tibor, Zay Dezső. A tisztikar döntő többségét azonban a régi hivatásos tisztek adták, élükön a háborúban kitűnt 40 év körüli, tapasztalt és tetterős törzstisztekkel. Katonai alkalmasságuk vitathatatlan, világnézetileg azonban mindenekelőtt a nemzeti érzés kötötte őket a Tanácsköztársasághoz, a szociális érzék csak egyeseket, bár összetételük eltért a szegedi fehér tisztikar dzsentri-földbirtokos jellegétől, igazán gazdag ember nem sok lehetett köztük. Képességeikre vall, hogy az ellenforradalmi rendszer sokuknak megbocsátotta „vörös" múltját, s a Horthy-hadseregben Stromfeld nem egy munkatársa és tanítványa került magas posztra, mint Lakatos Géza és Andorka Rudolf, sőt Werth Henrik, Sztójay Döme, Szombathelyi Ferenc is viselték a vörös szalagot.

Erre a tisztikarra a Vörös Hadsereg addig és annyiban számíthatott, ameddig a Tanácsköztársaságot tekintették ideáljaik megvalósítójának. Nem véletlen, hogy szemben a politikai vezetőknek az előző fejezetekben idézett, a területi integritásról lemondó nyilatkozataival, a Hadügyi Népbiztosság első, március 24-én kelt hadműveleti utasításában közli a hadosztályparancsnokokkal: „A Magyar Tanácsköztársaság a proletariátus uralmát az egész ország területére

fegyveresen fogja kiterjeszteni", s fő feladatnak az esetleges támadások elleni védekezést rendeli el, de csak addig, „míg a fokozott toborzás útján kellő haderő a támadó hadműveletek megkezdésére rendelkezésre nem áll". Az utasításból kitűnik, hogy a támadást Tombor és tisztjei a megerősített székely hadosztállyal Szatmárnémeti–Dés irányában kívánták végrehajtani. Tervek készültek egy szlovákiai támadásra is, Ipoly–Nyitra irányban. Az ilyen elképzelések nem befolyásolták ugyan a Kormányzótanács elhatározásait, de érthetővé teszik, hogy a csapatoknál, az ellenséggel szemben nem mindig a hivatalos politika, a hivatalos jelszavak domináltak.

Ha reális mércét keresünk annak eldöntéséhez: helyes volt-e a hivatásos tisztek, a régi szervezet megtartásának ez a mértéke, nem találhatunk jobbat a példaképpel: az orosz Vörös Hadsereggel való összehasonlításnál. Ott a cári tisztek közül sokat átvettek (1919 elejéig 22 000-et, később még többet), és Lenin a VIII. pártkongresszuson megsemmisítő kritikának vetette alá a hadsereg demokratizálását követelő „katonai ellenzéket", azokat, akik a Vörös Hadsereget partizántáborrá akarták változtatni, s az árulások elleni harc útját a szakemberek elkergetése helyett a politikai ellenőrzés fokozásában jelölte meg. Az oroszországi Vörös Hadseregben a komisszárok teljes mértékben ellenőrizhették, szükség esetén leválthatták a parancsnokot, és erős katonai pártszervezetek támogatták őket. Másrészt, bár a Vörös Hadsereg mindkét főparancsnoka (Vacetisz és Szergej Kamenyev) magas rangú cári tiszt volt, s nem egy front élén volt tábornok állt, az alacsonyabb parancsnoki posztokra igen sokszor – a magasabb egységek élére sem ritkán – állítottak valóban rátermett munkásokat, parasztokat, gyakorlott altiszteket.

A magyar Vörös Hadseregben a főparancsnok (Böhm) és a hadtestparancsnokok is politikai vezetők voltak, de szerepük ennek megfelelelően politikai jellegű volt, a hadsereg irányításának gerincét tisztek alkották, a politikai megbízottak hatáskörét pedig Böhm idővel még csökkentette is. A katonai vezetés a három egymást követő vezérkari főnök kezében összpontosult, akiknek személye a hadsereg állapotát is jellemezte bizonyos fokig. Az első hetekben, miután Stromfeld nem akart Pogány mellett dolgozni, Tombor Jenő alezredes lett a hadműveleti vezérkari főnök, aki politikai nézeteiben ekkor közel áll Stromfeldhez, de annak zsenialitása nélkül s bizonyos harcias, de túlzott optimizmussal. Stromfeld Aurél ezredes katonai képességei közismertek voltak, s a Vörös Hadsereg első vereségei után őt állították Tombor helyére. A hadsereg átszervezésében és a győzelmes északi hadjáratban kimagasló szerepe volt, utána azonban a szociáldemokratákkal együtt reménytelennek ítélte meg a helyzetet, s mivel mentalitásához nem illett a forradalmi kormány elleni konspiráció, lemondott. Utóda Julier Ferenc alezredes lett, ugyancsak jelentős katonai tudással, de Stromfeld vezetési kvalitásai, előrelátása és jelleme nélkül. Juliernek az utolsó végzetes hetekben, a tisztikar többségéhez hasonlóan, az volt a fő gondja, hogyan lehetne elszakítani a hadsereget a forradalomtól.

A Vörös Hadsereg toborzása lelkes hangulatban indult meg. A vidéki városokból biztató jelentések érkeztek napról napra új önkéntesek, diákok és öre-

gek, sőt a háborúban alkalmatlannak nyilvánítottak feliratkozásáról. Az első napokban jelentkeztek a forradalom legodaadóbb harcosai: a bolsevik csoport köré tömörült orosz hadifoglyok, Rothziegel bécsi Volkswehr-önkéntesei, a franciák által megszállt Aradról menekült szervezett munkások, a direktóriummal együtt Szegedről a tanyákra vonult 800 katona, középiskolák érettségiző tanulói. Március 26-án mintegy 5–600 szabó, festő, pékmunkás jelent meg a kelenföldi laktanyában, és azonnal fegyvert kért. A Nemzeti Lovardában felállított toborzóhelyen naponta jelentkezett 100–150–200 ember. Vidéken különösen a Tiszántúlon volt erős a jelentkezés. Nem véletlen ez, hiszen ott a legerősebb a forradalmi hangulat, s az ellenséges támadás is fenyegetőbb, mint másutt. Gyulán a toborzás első napján 1300-an jelentkeztek, sok volt az önkéntes Békéscsabán, Szarvason is. Nagyrészt a Békés megyeiekből s az ott tartózkodó aradi menekültekből rekrutálódott a Vörös Hadsereg 6. hadosztálya.

A szocialista mozgalom régi fészkéből, Czabán Samu falujából, Nagyszénásról 118 katona vonult be egyszerre a 6. hadosztályhoz: „ezek háromnegyed része még nem érte el a megszabott minimális korhatárt, a többi pedig talán tíz kivételével olyanokból tellett, akik a négyéves háború folyamán sem álltak be katonának testi fogyatkozásuk miatt . . .” De nagyszámú jelentkezőről adtak hírt Debrecenből, Nagyváradról, Kiskunfélegyházáról, Szombathelyről, Zalaegerszegről, Veszprémből vagy Esztergomból is.

Az első néhány ezer önkéntest alig tudták hirtelenében elhelyezni a kaszárnyákban; két–három nap után azonban lelassult a jelentkezés üteme. Az adatokat nehéz megállapítani, mert az újonnan toborzottak számbavétele az első hetekben összefolyik a régi alakulatok regisztrálásával, ez viszont arra mutat, hogy nem vették át egészen automatikusan a népköztársaság hadseregének részben bizonyára elszéledt személyi állományát. Az április elsején jelentett 23 000, 3-án jelentett 26 000 főnyi csapatlétszám 4-ére 30 000-re nőtt, de valószínű, hogy néhány alakulat adatai ekkor még nem érkeztek be.

A Kormányzótanács április 2-i ülésén Pogány 40 000 új toborzottról számolt be, rögtön hozzáfűzve, hogy ezek mintegy fele csak jelentkezett, de még nem vonult be. Pogány optimizmusát ismerve, adatait maximálisnak kell tekinteni, bár a vitában nem hangzott el más adat. Pogány az önkéntesség alapján júniusig 200 000 főnyi létszámot kívánt elérni, a rendelkezésünkre álló adatokkal egyező módon emellett látta biztosítottnak a jó ellátást és felszerelést. Kielégítőnek tartotta azonban a lassú ütemet is, mert nem számított gyors intervencióra, lebecsülve a potenciális ellenség erejét.

Pogány leváltása után a toborzás módja és üteme lényegesen nem változott. Április 9-én 37 000, 14-én 51 000 a nyilvántartott létszám, ami a valóságostól valamivel elmarad. A román támadás napján, április 16-án a Vörös Hadseregnek körülbelül 55 000 katonája volt, a még be nem vonult toborzottakkal, bizonyos nem tábori alakulatokkal ennél több. A március 21-i állománynak nagy része kicserélődött, mégpedig a legöntudatosabb férfiak bevonulásával, tehát előnyösen, de létszámnövekedést nem sikerült elérni. Április 9-én Böhm egy

rendelkezést adott ki, amely szerint az újabb toborzottakat vegyék nyilvántartásba, de csak május hó folyamán hívják be. Ebből is láthatjuk, hogy Böhm szervezési elvei sok tekintetben a Pogányéhoz hasonlóak voltak.

Történeti irodalmunk különböző okokkal magyarázza a létszám növelésének viszonylagos lassúságát, figyelembe véve, hogy április végére a csapatok létszáma (a harcok veszteségei és a 10 000 főnyi székely hadosztály fegyverletétele ellenére) meghaladta a 70 000-et, május közepén a munkás tartalék zászlóaljak nélkül 120 000 körül járt, de a tervezett 200 000-et csak az északi hadjárat csúcspontján tartotta meg. Kétségtelenül hozzájárult ehhez az idő rövidsége, a régi tisztek és a szociáldemokrata vezetők egy részének szabotázsa, s kezdetben a helyzet túlságosan optimista megítélése is. Tagadhatatlanul megnehezítették a hadsereg szervezését az elkövetett hibák is, anélkül, hogy – megítélésem szerint – döntő szerepük lett volna ebben. Így Pogány kapkodása, személyi politikája nyilván gátló tényező volt, de a döntő változást nem az ő távozása hozta, hanem két-három héttel később a vereség hatása. Az agrárkérdés hibás megoldása kétségkívül csökkentette a parasztság aktivitását április közepétől, de a toborzás első heteiben még remélték a nagybirtokok felosztását. Az önkéntesség elvét méltán érte bírálat; de a tények nem azt bizonyítják, hogy a június-júliusban tartott kötelező sorozások önmagukban véve több eredményt hoztak volna. Budapesten e két hónap alatt mindössze 11 000 férfit sikerült besorozni. Nem okozott döntő változást az sem, hogy eleinte a katonai szervek, április végétől a tanácsok folytatták a sorozást.

A proletárdiktatúra különböző ellenségeinek aknamunkája mellett a létszámemelés fő akadályát olyan tényezőben kell keresnünk, amely a forradalom egész tartama alatt fennállt. S ezt meg is találhatjuk a magyar népnek az első világháborúban szenvedett páratlan vérveszteségében, az emberanyag szörnyű kimerülésében. A háború vesztesei közül csak a szocializmus útjára lépett Magyarország volt képes hadseregét ilyen erőfeszítésre bírni. Még az így elért eredmény is a Tanácsköztársaság népszerűségét bizonyítja, hiszen a Népköztársaság hadseregszervezési kísérletei csőddel zárultak, az idegen fegyverekkel uralomra juttatott ellenforradalom szintén kisebb létszámú sereget tudott csak összeszedni, pedig nem kellett egy csatában sem próbára tenni morális erejét. Hamisak tehát az ellenforradalom történetírásának ama próbálkozásai, hogy a Vörös Hadsereg nehézségeit népszerűtlenségével magyarázzák. Noha a Tanácsköztársaság tömegbázisának szűkülése – amelyről még szó lesz – éreztette káros hatását e téren is, be kell látnunk az egyszerűnek tűnő igazságot: egy rendszer híveinek és támogatóinak tömegéhez képest jóval kisebb azoknak a száma, akik e rendszerért készek, önként és kényszer nélkül, életüket is feláldozni. Különösen egy ötödféléves háború után, amely megritkította a fegyverfogható férfiak javát.

A Vörös Hadsereg létszámnehézségeinek egész jelentőségét akkor mérhetjük fel, ha a szemben álló ellenség hadseregeivel hasonlítjuk össze. Az északi fronton április közepén a Vörös Hadsereg három hadosztályával (28 zászlóalj, 14 tüzérüteg) a csehszlovák hadsereg négy hadosztálya és négy önálló dandára

állt, összesen körülbelül 85 zászlóalj és 24 üteg erővel, tehát a gyalogság háromszoros, a tüzérség közel kétszeres túlerőben volt a Vörös Hadsereggel szemben.

A keleti fronton két magyar hadosztállyal és egy önálló dandárral szemben (34 zászlóalj, 16 üteg), hat román gyaloghadosztály, egy lovashadosztály és egy erős különítmény foglalt állást, 64 gyalogzászlóalj, 28 lovasszázad és 48 üteg erővel, tehát létszámbeli fölényük több mint kétszeres volt, a tüzérségé háromszoros.

A déli fronton 11 vöröszászlóaljjal és négy üteggel szemben két francia gyaloghadosztály és egy lovasdandár, valamint egy-egy jugoszláv gyalog- és lovashadosztály, jó hatszoros túlerő volt felállítva, nem szólva a hátországban elhelyezkedő antantcsapatokról. Az ellenséges túlerő minden fronton elégséges volt a támadáshoz, különösen ha figyelembe vesszük jobb feltöltöttségüket, összeszokottságukat és utánpótlási lehetőségeiket, kedvező földrajzi helyzetüket.

A Vörös Hadsereg anyagi ellátása, ha nem is volt megfelelő, elegendőnek bizonyult háború viselésére, persze csak szűk keretek között: több irányú ellenséges támadás esetén az utánpótlás korlátai gyorsan megmutatkoztak volna. Egy március 26-án készült kimutatás szerint 60 000-es létszámra kéthavi élelmet tároltak a katonai raktárak. A fenti létszám fegyverzete kielégítő, ezen kívül volt 150 000 felszerelés (hiányos), 68 000 bakancs és csupán 14 000 katonaruha, köpeny pedig semmi, 120 teher-, 90 személyautó, 12–13 000 ló. Nagyon kevés volt az egészségügyi anyag és a tüzérségi lőszer. Egynéhány nappal később összeállított jelentés már 175 000 puskáról tud, a nemzetőrség fegyvereivel együtt, továbbá 1600 gépfegyverről és 574 különféle ágyúról. Utóbbi adatok valószínűleg túlzottak.

A Vörös Hadsereg kizárólag repülőgépek terén volt anyagi fölényben, az akkori idők hadviselésében azonban a légierő távolról sem játszott még döntő szerepet. A 140–200 kilométeres sebességgel 1,5–5 órai repülésre képes harci gépek száma átlagosan 30 körül mozgott a hadseregben, a sérült, gyakorló, javítás alatt álló gépekkel együtt összesen 300 magyar repülő volt, amelyek utánpótlását a három Pest környéki repülőgépgyár biztosította. (Mintegy 20 darabot gyártottak havonta.)

Az anyagi utánpótlás biztosítására a katonai és gazdasági szervek együttesen nagy munkát végeztek. Ennek eredményeképpen a Vörös Hadsereg ruházata tarka, de kifogástalan minőségű volt. A lőszerutánpótlásról főleg Csepel gondoskodott, de felfejlesztették más lőszer- és robbanóanyaggyárak termelését is. Április 20-án 350 000 tüzérségi lőszer volt raktáron (ennek 20%-a a háborúból visszamaradt gázgránát, amit azonban a Vörös Hadsereg nem használt fel) és 16,4 millió gyalogsági lőszer. Április 29-én elrendelték, hogy minden gyár, amely a háború alatt ezzel foglalkozott, térjen át a muníciógyártásra, így sikerült végig biztosítani a kellő lőszermennyiséget, bár az ausztriai szállításokat áprilisban a megszigorított blokád az illegális csempészet (Wiener Neustadt-Sopron) keretei közé szorította.

A lőszerutánpótlásnál is sokkal nehezebb volt gondoskodni a szükséges mennyiségű fegyverről. Április végén a Fegyvergyár napi 700 puskát gyártott, a központi fegyverraktár napi 1000 puskát és 10 géppuskát javított meg; utóbbi különösen fontos volt, mert Magyarországon gépfegyvergyártás nem folyt. A Fegyvergyár több ezer Frommer-pisztolyt is szállított. Április elején a győri ágyúgyár megkezdte a lövegek pótlását, látható eredménnyel: a *használható* ágyúk száma, amely május 15-én 155, július 20-áig 365-re emelkedett. Az Északi Főműhely és a diósgyőri MÁV-gépgyár leleményes megoldásokkal 12 páncélozott vonatot és 5 páncélautót készített, ezeknek harci értéke igen nagy volt. Annál inkább, mert megfelelő létszámú lovassággal nem rendelkezett a Vörös Hadsereg, az összes lóállomány 25–30 000 körül járt, az elrendelt lósorozás pedig a falusi hangulat romlása miatt csak csekély eredményt hozott. Ezzel szemben a szénhiány ellenére jól kihasználták az elég sűrű vasúthálózatot, a csapatok mozgatását is meggyorsítva ezáltal.

A városi lakosság élelmezésénél jobb volt a hadsereg ellátása, amely meglehetősen igénybe vette a rendelkezésre álló termékeket. A központi készletek mintegy 40%-át a hadsereg kötötte le, amellett, hogy saját tartalékai is voltak, a szükségletek egy részét pedig – a zöldfőzeléket és vágóállatot teljesen – helyszíni beszerzés útján fedezte. Jelentős hiányt a katonák részben a hús, de mindenekelőtt a zsiradék fogyasztásban szenvedtek.

A hadsereg anyagi szükségleteinek nagyságát érzékelteti havi pénzszükségletének összege:

márciusban	168 millió	
áprilisban	258 millió	
májusban	450 millió	
júniusban	600 millió	korona.

Ha a készleteket tekintve a győztes proletárforradalom hadserege csak mérsékelt hátrányban volt, a hiányzó hadianyagot vagy a napról napra szükségessé váló pótlást az antantállamok százszor könnyebben megszerezhették.

Így Románia 100 000 katonai felszerelést kapott Angliából. A csehszlovák hadügyminiszter géppuskákat és lőszert kért Franciaországtól a Tanácsköztársaság kikiáltásának másnapján, hasonló kívánsággal fordult Olaszországhoz. A győztes hatalmak különösebb megerőltetés nélkül kielégíthették az ilyen igényeket, hiszen a világháborúból óriási készletek maradtak vissza. Sőt a fiatal, gyakorlott felső vezetéssel még nem rendelkező csehszlovák hadsereg irányítását olasz és francia tábornokok vették át.

Április közepéig a kölcsönös előkészületeken kívül jelentősebb harci cselekményre nem került sor. A jelentések március végén kisebb összeütközésekről számolnak be, főleg a székely hadosztály frontján, ezek azonban helyi jellegűek és inkább fegyveres felderítés jellegével bírtak. A magyar támadásokról szóló román jelentések erősen túlzottak, a régi recept szerint, hogy készülő offenzívájukat önvédelmi jellegűnek tüntessék fel. Hasonló mérvű járőrhar-

cok a dél-dunántúli fronton is folytak, esetenként azzal a maximális céllal, hogy egy-egy helyőrség nélküli faluba, a demarkációs vonal mentén, előőrsöt helyezzenek. Az ilyen próbálkozások kölcsönösek voltak.

Az északi fronton is előfordultak a fentiekhez hasonló incidensek. Április 5-én Ungvár körül folytak harcok, az addig is a város nagyobb részét birtokló csehszlovákok kiszorították a városból és környékéről a vöröscsapatokat. A csapi és debreceni direktórium több száz munkást és vasutast vezényelt Csap védelmére. További harcokra nem került sor, de a csehszlovák hadsereg még néhány községet megszállt (Nagymihály, Lasztóc). Április 7-én Klofáč hadügyminiszter, Masaryk ígéreteire való tekintettel titokban, parancsot adott a Tanácsköztársaság elleni támadás előkészítésére. Az előnyomulás céljaként Csehszlovákia ideiglenes határának – tehát a később véglegesen elfogadott, akkor még a nyilvánosság előtt ismeretlen vonalnak – elfoglalását tűzte ki, de parancsot adott a Ruténföld, Miskolc és Salgótarján megszállására is, közölve, hogy egyidejűleg indul meg a csehszlovák, román és a jugoszláv hadsereg offenzívája. Április 15-én este néhány község elfoglalásával kedvezőbb állásokat szálltak meg Ungvár és Tőketerebes között, tehát abban a sávban, amely a korábban tervezett csehszlovák–román korridor létesítésének kiindulópontja lehetett volna. A várt támadásra azonban egyelőre nem került sor: a csapatok szelleme nem volt kielégítő, hiába igyekezett a propaganda soviniszta hangulatot kelteni.

„. . . büntető hadjáratot kell indítani a megvadult magyarok ellen. Egyszer s mindenkorra meg kell törni a magyar hegemóniát, melyet a múltban a nemesség gyakorolt, most meg bolsevik formában jelentkezik, de lényegében mindig barbár hun marad." Ilyen hangnemben írt a csehszlovák burzsoá sajtó, de csak a katonák egy részére tudott hatást gyakorolni, sokan békét kívántak, sőt jó néhányan átszöktek a magyar Vörös Hadsereghez. Április 14-én Piccione olasz tábornok, a szlovákiai haderő parancsnoka, közölte: mintegy 10 napra van még feltétlenül szüksége a támadás „előkészítéséhez".

Így a román hadvezetés, amely eleinte még azt remélte, hogy szövetségesei fogják lekötni a Tanácsköztársaságot, egymaga kellett hogy megindítsa a támadást. Terveit a francia vezérkarral együtt dolgozta ki, a legnagyobb egyetértésben, miután a Szovjet–Oroszország elleni közvetlen intervencióra szánt erői felszabadultak, a nagyobb teher vállalásáért pedig méltán remélt nagyobb jutalmat is. Párizsban a békekonferencián nem foglalkoztak hivatalosan az intervenció megindításával: a Magyarországi Tanácsköztársaság elismerésének gondolata idegen volt az imperialista hatalmaktól, de az angolszász politika vezetői nem szánták el magukat egy új, véres és bizonytalan kalandra, ezért gyakorlatilag szabad kezet adtak a francia vezérkarnak.

Presan román vezérkari főnök az erdélyi csapatoknak parancsot adott a Vix-jegyzékben megjelölt demarkációs vonalnak – tehát a „semleges zónának" – megszállására, de az eseményekből nyilvánvalóan következik, hogy ez a korlátozott célkitűzés formális volt. A parancs szerint

„Arra való tekintettel, hogy egyrészt a magyarok a mi csapataink ellen inté-

zett folytonos támadásaikkal megsértik a fegyverszüneti egyezmény határozványait, amihez ők hozzájárultak, és másrészt, mivel bolsevista propagandájukkal ők az anarchiát akarják terjeszteni és a mi csapatainkat és funkcionáriusainkat a bolsevizmusba akarják kergetni és végül tekintettel a meg nem szállt területen levő népesség terrorizálására, elrendeljük:

... Az erdélyi csapatok parancsnoksága csapatait a nyugati hegységen túl való előnyomulásra rendelje előre, és foglalja el a Körös vidékét és Máramarost ... A művelet a legrövidebb idő alatt meglepőleg és a lehető legnagyobb energiával hajtandó végre."

A ROMÁN OFFENZÍVA

A Forradalmi Kormányzótanács előtt nem maradhattak titokban a román, csehszlovák, francia és a jugoszláv csapatmozdulatok, s a támadás egyéb előkészületei. A román támadásról április 13-án, majd 15-én biztos hírek érkeztek, az északi fronton már csak az átállt katonák révén is tudomást szereztek az ellenség különböző terveiről. A román offenzíva mégis bizonyos fokig meglepetésszerűen hatott. Részben azért, mert az ellenséges tervek is állandóan változtak, és például a leginkább valószínűnek tartott francia–jugoszláv közös akcióra végül nem került sor. Másrészt a Kormányzótanács tagjai egészen április közepéig túlzott optimizmussal mérlegelték az intervenció kilátásait. A Kormányzótanács április 12-i ülésén elhangzott felszólalások a csehszlovákiai helyzet reális megítéléséről tanúskodnak, de úgy tűnik, mintha ekkor és a 14-i ülésen is lebecsülték volna a keleti fronton fenyegető veszélyt.

Így történt, hogy bár a Hadügyi Népbiztosság hadműveleti osztálya április 15-i részletes helyzetjelentésében arra a konklúzióra jutott: „általános a benyomás, hogy a románok támadást készítenek elő", és megfelelő intézkedéseket is tett, Budapesten és vidéken elég gondtalan légkör fogadta a 16-i támadást, amelynek napján a pártsajtó arról vitatkozott: ki az igazi proletáríró, Kassák és hívei avagy a „Népszava" költői – Várnai Zseni és Gyagyovszky Emil. Az offenzíva másnapján, 17-én a Kormányzótanács politikai bizottságának azért kellett összeülnie, hogy csendre intse az irodalmi frontokat. (Göndör Ferenc „Az Ember" című lapját a kommunista írók és Lukács népbiztos elleni durva támadása miatt átmenetileg beszüntették.)

A háború előestéjén a keleti front helyzete a következő: a székely hadosztály, 15 zászlóaljával és 12 ütegével a Vörös Hadsereg legerősebb hadosztálya, mintegy 130 kilométeres szakaszt tartott, a Tiszától a Nagyvárad és Kolozsvár között félúton fekvő Csucsáig, Técső–Szinérváralja–Szilágycseh–Szilágysomlyó vonalában. Tőle délre állt a 39. dandár a Csucsától Halmágycsúcsig terjedő 70 kilométernyi szakaszon, feladata a Sebes- és Fekete-Körös völgyének lezárása volt. A dandárt a székely hadosztályban uralkodó ellenforradalmi hangulat ellensúlyozására a harcok előtt néhány nappal vonták ki a had-

osztály kötelékéből, és megerősítették a magyar és külföldi önkéntesekből szervezett 1. nemzetközi ezred két zászlóaljával. Halmágycsúcstól a Maros északi partjáig és Máriaradnától a Tiszáig a Maros mentén a szervezés alatt álló 6. hadosztály csapatai helyezkedtek el. A román arcvonalon valamivel több, mint 12 000 katona két-háromszoros túlerővel állt szemben.

15-én este tüzérségi előkészítéssel megindult a román hadsereg támadása, amely 16-án a keleti front nagyobb részére kiterjedt. A fő csapás a front északi szárnya, a székely hadosztály ellen irányult, amely a túlerőnek engedve megkezdte a visszavonulást. Parancsnoka, Kratochvil azt írja emlékirataiban: mivel a proletárdiktatúrát védeni nem akarta,

„Április 16-án és a következő napokban a frontot saját elhatározásomból vettem vissza azon szándékkal, hogy időt nyerjek, hogy a tárgyalásokat a románokkal újra felvegyem, hogy a 150 kilométer széles vonalban elosztott csapatokat egy kisebb térre összpontosítsam, hogy ütőerő gyanánt rendelkezésemre álljanak." Így tehát a székely hadosztály csak mérsékelt erejű ellenállást fejtett ki, bár rendezetten vonult vissza. A román hadsereg már az offenzíva első napján jelentős előrehaladást tett, elérve a Hadadnádasd–Haraklány–Récse vonalat Zilahtól északra, majd délre haladva Bogdánházát.

A támadás tehát a Szilágyságban indult meg, a Szatmár megyében, a Tisza és Szamos között elhelyezett csapatokat nem érintette, nyilván abból a meggondolásból, hogy a bekerítés veszélye miatt úgyis kénytelenek visszavonulni. Ezeknek az egységeknek módjuk lett volna esetleg nyomást gyakorolni az ellenség szárnyára, ehelyett megkezdték visszavonulásukat Huszt felé.

A székely csapatok parancsnokai ekkor már nem nagyon titkolták érzelmeiket a Tanácsköztársaság iránt. A szocializálás gyors eredményei, a tárgyalási kísérletek az antanttal, Smuts látogatása végképp eldöntötték április elején még várakozó álláspontjukat a forradalommal szemben. A Kormányzótanács nagyjából tisztában volt a fejleményekkel, ha nem is láthatta előre Kratochvil és társai terveit. Ilyen helyzetben a megbízhatatlan egységet tartalékba vonva, ki kell cserélni a fronton – ha van mivel, hiszen egyenlő értékű hadosztálya a Tanácsköztársaságnak nem volt. (Hasonlóképpen állt Oroszországban a szovjethatalom Mahnóval, iránta igazán nem tápláltak illúziókat, de támogatásáról hosszú ideig nem mondhattak le.)

A székely hadosztályhoz küldött politikai megbízottakat nem vették komolyan, gúnyolták és üldözték őket. Mikor Kacsóf János politikai megbízott 16-án tudomást szerzett a szatmári Lenin-laktanyába összehívott tisztigyűlésről, az ügyeletes tiszt azzal állta útját: „minden csavargónak nincs joga oda bemenni". Az értekezlet, mint kiderült, a románokkal kötendő egyezségről tárgyalt.

A 39. dandár szakaszán a román csapatok célja a csucsai állások elfoglalása volt. A 39-esek egy páncélvonat segítségével védekeztek. Rosszabb volt a helyzet a 6. hadosztálynál, amely már az első napon sem tudta feltartóztatni az ellenséget. Szervezetlen és sokszoros túlerővel szembenéző csapatai egy páncél-

vonat védelme alatt vonultak vissza. A hadosztály parancsnoka, Rab Ákos mégsem vesztette el a fejét, és – nem úgy mint Kratochvil – ellentámadásra készült.

Április 17-én a fővárosi sajtó még hallgat a történtekről, pedig a román hadsereg előrenyomulása ezen a napon is folytatódik. Most már az egész fronton kibontakozott a támadás, az első sikereken felbuzdult ellenség elfoglalta Szilágysomlyót, és üldözte az óvatosan hátráló székely hadosztályt, amely estére a román arcvonaltól 10–15 kilométerre húzódott vissza. Kratochvil jelentése igen súlyos, 60%-os veszteségről szól, hogy megindokolja Szilágy megye nyugati felének, a Bükk hegység addig általa ellenőrzött részének kiürítését. A román hadsereg ezzel túljutott a hegyvidék természetes akadályán, és megnyílt előtte az út a sokkal nehezebben védhető Alföldre.

A székely hadosztály működési területén – Szatmárban, Szabolcs és Bihar megye egy részén – sajátos helyzet állt elő, amely inkább katonai diktatúrára hasonlított, mint proletárdiktatúrára. A nagyrészt románlakta falvakban a nemzeti kérdés került előtérbe az osztályharcot háttérbe szorítva, a román parasztság többsége nem támogatta a nacionalista tisztek által képviselt Tanácsköztársaságot. A városok direktóriumai a proletárdiktatúra érvényesítésére törekedtek, de számukra kedvezőtlen körülmények között.

Nagykárolyban a direktórium elnöke és a párttitkár, látva a katonaság bevagonírozását, indulás előtt felkeresték a pályaudvaron Nagy Pál dandárparancsnokot, „arra kértük, hogy adjon fegyert és muníciót rendelkezésünkre, míg kellő számú embert toborzunk, s azokkal igyekszünk feltartani a románokat". Nagy Pál azt felelte: „Fegyverem és munícióm nincs, nincs is célja semmiféle toborzásnak. Jönnek a románok, de ez így jól van. Csodálkozom azon, hogy önök munkásemberek ez ellen állást foglalnak egy ilyen kormányzattal szemben", hiszen „a Kormányzótanácsot szedett-vedett zsidók alkotják, és bennünket hivatásos tiszteket megfosztanak rangunktól . . ." Fél órával később Nagy Pál elfogató parancsot adott ki a direktórium és néhány exponált híve ellen, akik menekülni voltak kénytelenek.

Szatmárnémetiben – más városokhoz hasonlóan – a direktórium elhatározta, hogy a kiürítés előtt elmenekül, és Budapestre szállítja a város és a bankok vagyonát. Mikor ezt jelentették Kratochvilnek, elfogatta a direktórium tagjait, és visszaállította a március 21-e előtti közigazgatást. „Ezzel Szatmáron és környékén megszűnt a bolsevizmus" – írja Kratochvil. „Másnap a hadügyi népbiztos telefonhoz hívatott, megmondta nekem, hogy vésztörvényszék elé állít, s hogy az ügy megvizsgálására egy Sárói Szabó nevű egyént küld le Szatmárba, és megtorló intézkedéseket helyezett kilátásba. Ezen eset után a szovjet kormány, valamint a bolsevisták és bolsevista csapatok hangulata még inkább a székely hadosztály és székelyek ellen fordult . . . helyenként harcra is került a sor."

A szakítás Budapest és Kratochvil között most már elkerülhetetlen volt. Az igazság kedvéért le kell szögezni: bármilyen nagy szerepet is játszott a székely hadosztályt vezető csoport a keleti front összeomlásában, nem lehet ezért *egyedüli* felelősnek megtenni, hiszen láthatjuk, hogy már ezekben az első

napokban, mikor az árulás még nem borította fel a Vörös Hadsereg terveit, a többi alakulat védekezése is csekély eredménnyel járt.

A 6. hadosztály parancsnoka nem tudta megvalósítani ellentámadási tervét, az ellenség a Maros mentén egészen Máriaradnáig hatolt. A veszteségek súlyosak voltak, s míg az előző napokon jelentkezett több ezer ember felszerelése befejeződött, a maradék harcképes csapatot vissza kellett vonni Világos–Zerénd vonalára. A középen védekező 39. dandárt így mindkét oldalról a bekerítés fenyegette, vaskohi csoportját mintegy 20 kilométert hátrálva Belényestől délkeletre állította fel, s tarthatatlanná vált a Nagyvárad felé vezető utat védő Csucsa helyzete.

A Hadügyi Népbiztosság a legerélyesebb védekezésre adott parancsot. A helyzetet felmérve, belátva, hogy az első vonalban levő csapatok kordonszerű védelemmel nem képesek feltartóztatni az ellenséget, Tombor elhatározta a front mögött, Érmihályfalva és Nagykároly térségében nagyobb támadó csoport felállítását, a nemzetközi ezred, a viszonylag megbízható 21. székely ezred és néhány, a Dunántúlról elvont zászlóalj összpontosításával. Az elhatározás hadászatilag helyes volt, de megvalósítását a csapatok állapota, mindenekelőtt pedig Kratochvil árulása lehetetlenné tette.

Április 18-án tovább romlott a helyzet. A székely hadosztály folytatta visszavonulását Debrecen irányában, a román lovasság az oda vezető fő útirány elvágására törekedett. Az ellenség északon elfoglalta Técsőt és Szinérváraljá.

A 39. dandár elhagyta a Királyhágót és Nagyvárad felé húzódott vissza. A csapatok fegyelmezetlenül, rendetlenül özönlöttek nyugat felé. „Nagyvárad elvesztése csak idő kérdése" – jelentette a dandár parancsnoksága. A 6. hadosztály Kürtös vonalában igyekezett a Maros és a Körös között új védelmi vonalat kiépíteni, de a csapatok fegyelmezetlensége ezt is megnehezítette. Így a Makón és Hódmezővásárhelyen felszerelt két zászlóalj szavazásra tette fel a parancsot, amely a védelmi vonalra rendelte, és szótöbbséggel azt elvetette.

Debrecenben a Vörös Őrség parancsot kapott, hogy haladéktalanul menjen a frontra, mire Rostás István kerületi parancsnok, volt tendőrfőkapitány uszítására fellázadt. A Debrecen védelmére érkezett osztrák vörösgárdisták a pályaudvarról siettek a zendülést leverni, s ez egyórás tűzharc után, a hozzájuk csatlakozott vagongyári munkások segítségével sikerült is. (A debreceni munkások egy része ekkor már az első vonalban tartózkodott.)

Az említett okokon kívül a csapatok bomlásához és a front feltöltésének nehézségeihez hozzájárul az ellenség kegyetlensége által keltett rémület. A támadás első napjaiban nem szívesen ejtettek foglyokat, talán politikai meggondolásból sem, de a falvak román lakosságának egy része maga támadt a foglyokra a nemzeti felszabadulásnak s az előző napok üldözéseinek izgatott hangulatában. A kétoldalú nacionalista izgatás meghozta gyümölcsét.

Április 18-án ült össze az intervenció megindulása óta első ízben a Forradalmi Kormányzótanács, hogy megtárgyalja a helyzetet. A Kormányzótanács ekkor még teljesen egységesen a harc felvétele mellett volt, a népbiztosok a román támadás megállítását tekintették a legfontosabb feladatnak. A jegyző-

könyv tanúsága szerint azonban túlságosan derűlátóan ítélték meg az erőviszonyokat. Szántó Béla felszólalásában azt indítványozta: fordítsanak minden erőt a Tanácsköztársaságot Szovjet-Oroszországtól elválasztó ruténföldi csehszlovák–román korridor létrehozásának megakadályozására. Nem ismerte fel tehát, hogy a támadás célja már túlnőtt a francia vezérkar korábbi elképzelésén. Landler Jenő egyenesen azt kívánta: délen, a francia és a jugoszláv csapatok ellen indítsanak támadást – pedig az amúgy is katasztrofális helyzetben hátráló Vörös Hadsereg számára végzetes lett volna a kétfrontos háború.

Landler és a Hadügyi Népbiztosság támadókészségét nyilván az a meggyőződés erősítette, hogy Jugoszlávia és a francia csapatok rövidesen amúgy is csatlakoznak az intervencióhoz. Néhány nappal előbb Horvátországban forradalmi demonstrációk zajlottak le, tükrözve a nép nehéz helyzetét és a délszláv kommunisták aktivitását is, akik mindent megtettek a Tanácsköztársaság elleni intervenció megakadályozására: sztrájkoktól és tüntetésektől kezdve a vágóállatok csempészéséig. A demarkációs vonalon álló csapatoknak is részük volt a forradalmi propagandában, s annak politikai irányítójával, Hajdu Gyulával együtt, szívesen támogatták volna fegyveres erővel délszláv elvtársaikat. Május elseje körül egykorú adatok szerint 2000 kommunistát tartóztattak le Jugoszláviában, főleg Horvátországban és a Vajdaságban, a hadseregben viszont elsősorban a Szerb Királyságból származó katonák álltak ki az intervenció ellen. Méltán mondta Tito:

„Az 1919-es esztendő e nagy napjaiban, mikor elkeseredett harc folyt az önök forradalmi vívmányainak megvédéséért – s ebben jugoszláv önkéntesek is részt vettek – Jugoszlávia-szerte tömegsztrájkokat és szolidaritási akciókat szervezett a Kommunista Párt vezette munkásosztály. A rendőrség és a csendőrség brutálisan leszámolt a sztrájkolókkal és tüntetőkkel, lőtt a fegyvertelen tömegre. A mi embereink az állásfoglalást és a támogatást internacionalista kötelezettségüknek tekintették, és a magyar kommünárok művében egyben a munkásosztály jogaiért, a szocializmusért vívott saját harcunk részét látták."

Biztosra vehetjük tehát, hogy a déli demarkációs vonal átlépése nem maradt volna hatás nélkül a délszláv népekre, azonban a forradalmi háborúnak ilyen kiterjesztéséhez szükséges erővel a Magyarországi Tanácsköztársaság nem rendelkezett. A helyzet optimista megítélését támasztotta alá az április 17-i nagy bécsi demonstráció, amely azonban a várt eredmény helyett a kommunista és szociáldemokrata munkások közti tűzharccal, a kommunisták vereségével végződött. Április 18-án Budapesten még nem lehetett látni a végeredményt. Az osztrák kormány győzelme után lezárta a határt: megszigorította a blokádot, kiutasította a Bécsben agitáló magyar kommunistákat.

Április 13-án Kun Béla osztrák vízumot kért a maga, Pogány, Böhm és Weltner számára, Böhm ki is utazott Bécsbe éppen április közepén. Az április 18-i kormányzótanácsi ülésen tehát, míg egyrészt lebecsülték a román intervenció jelentőségét, még a közeljövőben várható eseménynek tekintették a bajor–osztrák–magyar forradalmi szövetség létrehozását és az oroszországi, illetve magyarországi Vörös Hadsereg közti átjáró kiharcolását. Érthetően,

hiszen a forradalom ezekre a reményekre építette külpolitikáját. Ez a háttér éles kontraszttal emeli ki Kun Béla szavainak realitását:

„Most nincs értelme, hogy mi provokáljuk az antantot. Most azt kell megmutatni, hogy a román offenzívát meg tudjuk állítani. Amíg nincs szükség kétségbeesett lépésekre, addig ne tegyünk ilyet. Dél felé eredményes offenzívát nem csinálhatunk." Ezt az álláspontot fogadta el végül a Kormányzótanács. Hevesi Gyula kijelentette: a felesleges üzemeket be kell csukni, és munkásaikat a munkanélküli-segély tovább fizetése helyett a frontra vinni.

A Kormányzótanács tagjai egyetértettek a diktatúra megszilárdításában, nézeteltérések inkább ennek módját illetően voltak. Garbai – sikertelenül – a szesztilalom visszavonását indítványozta, Lukács György meg akarta semmisíteni a magántulajdon dokumentumait (telekkönyveket stb.). Kunfi szerint „a falu és a parasztság ettől a diktatúrától nem sokat kapott. Gondolni kell azzal, hogy a parasztnak mit lehessen adni."

A Kormányzótanács április 18-i ülésén felmerült a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság vezetésének kérdése, miután Bokányi, aki a fővárosi tanács direktóriumának tagja lett, lemondott népbiztosi rangjáról. Bokányi megvallotta: elhatározásában része volt a helyzetük gyökeres javulását váró hadirokkantak szüntelen ostromának, akiket nem tudott kielégíteni, s ezért „holnap el kell foglalni valakinek a helyemet, akinek a neve megemlítésekor tudják, hogy mennyit ütött az óra, és ez az ember Szamuely legyen." A javaslat helyeslésre talált a Kormányzótanács minden tagjánál – Szamuelyt kivéve, aki tiltakozott az ellen, hogy a rokkantak igazságos követeléseik kielégítése helyett az ő „erős kezét" kapják. (A rokkantak ezrei a kommunistákban bíztak: az ifjúmunkásokhoz hasonlóan nem voltak hajlandók március 21. után a szociáldemokrata Horovitz Jenő rokkantszövetségével egyesülni.) Böhm ajánlatára kompromisszum született: Szamuely elvállalta a Munkaügyi Népbiztosságot, de feljogosították a teljes rokkantjáradéknak több mint tízszeresére való felemelésére (évi 4800 korona) és ennek megfelelő egyéb intézkedésekre. A rendelet meg is jelent, de Szamuelyt a következő napok hadieseményei elszólították alig pár órás „rokkantügyi diktátori" posztjáról.

Mert április 19-én tovább romlott a keleti front helyzete. A román lovasság a visszavonuló székely hadosztályt üldözve elfoglalta Szatmárnémetit. A 7. román hadosztály délkeleti irányból megközelítette Nagykárolyt és az ecsedi lápot. A székely csapatok visszavonulása, a 39. dandár északi csoportjának szétzüllése reménytelenné tette Nagyvárad védelmét. A nagyváradi direktórium elhatározta, hogy harc nélkül feladja az alföldi munkásmozgalomnak ezt az erősségét.

A direktórium táviratilag jelentette a Hadügyi Népbiztosságnak: „a város védelmére képtelennek érezte magát. A pánikszerűen visszaözönlő csapatok a munkásság hangulatát annyira megrontották, hogy a harci erőknek a szükségtől megkívánt mérvben való felélesztése kizárt. Gondoskodás történt a városban levő értékek biztonságba helyezése iránt", a hatalmat – békésen, ahogy átvették – visszaadták a volt polgármesternek. Sok helyen történt így: a direk-

tóriumok a békés munkában megállták helyüket, de az ellenséges hadsereggel szemben nem tudták mitévők legyenek, gyakran meg is futamodtak, bár a pénzkészletet, értékeket Budapestre mentették, és ott pontosan elszámoltak vele, sőt nemegyszer valóságos gulyákat, méneseket hajtottak magukkal, hogy az ellenség kezére ne jusson a drága jószág. Nagyvárad elvesztése csapás volt az ébredező erdélyi kommunista mozgalomra is.

A 6. hadosztály utóvédet hagyva hátra, fő erejét Arad és Nagyszalonta között koncentrálta. A 39. dandár belényesi csoportja, amely a hátráló egységek között maga folytatta a harcot, a teljes bekerítés előtt, az utolsó percben volt kénytelen gyorsan visszavonni megmaradt katonáit Berettyóújfaluba, a dandár gyülekezési pontjára.

Tombor belátta, hogy korábbi tervét: az új egységek összpontosítását az Érmihályfalva–Nagykároly térségéből való ellentámadásra, nem lehet megvalósítani. A toborzás ezekben a napokban pótolta a nagy emberveszteséget, sőt még valamelyes létszámnövekedést is eredményezett, de az új vöröskatonák és a nyugvásban levő frontokról nehezen elvont alakulatok együtt sem alkottak sikeres ellentámadáshoz elegendő erőt. Az Érmihályfalvára irányított vöröscsapatok összeütközésbe kerültek a székelyekkel, akik már rangjelzést, sőt fehér szalagot viseltek, a visszavonulásuk során megszállt városokban és falvakban szétkergették a direktóriumot, így együttműködésük a munkásszázadokkal lehetetlen volt. A Hadügyi Népbiztosság tehát elhatározta, hogy minden nélkülözhető egységet, új alakulatot Debrecen–Nyíregyháza térségében koncentrál, a vöröstüzérség zömével együtt.

„A cseh és délszláv arcvonalon csak annyi erő maradhat vissza, amennyi a biztosító és megfigyelő szolgálatra elengedhetetlenül szükséges" – hangzik az utasítás.

Az intervenció előtt és még első napjaiban is elszigeteltek az ellenforradalmi megmozdulások, mert nincs megfelelő bázisuk. A proletárdiktatúra ellen uszító Novák János kisgazdapárti képviselő bebörtönzésére a párt vezére, Szabó István a Tanácsköztársaságnak tett hűségnyilatkozattal és felajánlkozással reagált. Az intervenció után a hadműveleti területeken új lehetőség nyílt a helyi előkelőségek, a vagyonukat sirató gazdagok számára – az ellenség vagy a helyi hatalommá vált székelyhadosztály védelme alatt magukhoz ragadták a hatalmat ott, ahonnan a Vörös Hadsereg kivonult. Volt, aki rajtavesztett, mert valamelyik zászlóalj visszatért, s a nép az ellenforradalom vezetőit a sebtében összeülő forradalmi törvényszék kezére adta. Így végezték ki Jónás Aladár dolhai főszolgabírót s még egy-két hasonló társát.

Nyírbátorban április 18-án kettészakadt az egyesült pártszervezet. A munkástanács tagjainak egy része „kimondta a szociáldemokrata alapra való visszahelyezkedést", a kommunisták válaszul külön direktóriumot alakítottak. Vitájuknak másnap egy székely alakulat megjelenése vetett véget, amely a régi képviselő-testület kezébe adta a hatalmat; utóbbi viszont óvatosságból meghívta tagjai közé a szocialista párt 10 képviselőjét. Szamuely László, a Nyírségben gyülekező 4. hadosztály politikai megbízottja egy zászlóaljnyi erőt küldött

Nyírbátorba. A különítmény parancsnoka barátságosan megállapodott a székelyekkel az államformára nézve, és a kommunista direktóriumnak adta át a civil hatalmat, amely néhány napig gyakorolhatta csak azt – az ellenség bevonulásáig.

Április 19-én a túlságosan bizakodó hadijelentés mellett a „Vörös Újság" Hevesi Gyula jogos elégedettséget sugárzó nyilatkozatát közli az üzemek szocializálásának végrehajtásáról. „... az első feladat: a termelőeszközöknek a tőkések kezéből a proletariátus osztálytulajdonába való átvétele simán és minden zökkenés nélkül lebonyolódott". A március 26-i szocializálási rendelet „már az üzemek túlnyomó nagy részét munkástanácsok igazgatása alatt találta, úgyhogy a rendezés után" csak az egységes irányítás, üzemvezetés rendszerének kiépítése a feladat. Az előző napra, 18-ára hívták össze a szakszervezetek vezetőit, akik előtt Böhm Vilmos és Szántó Béla arról beszélt, hogyan kapcsolódjanak be még aktívabban a szocialista népgazdaság szervezésébe. Egy kommüniké arról adott hírt, hogy már két és fél millió holdon alakult termelőszövetkezet. Tehát az első háborús napokban is folytatni igyekeztek az építés munkáját és folytatták később is, amennyire a helyzet engedte. A hadiesemények azonban az intervenció elleni védekezést tették a Tanácsköztársaság fő feladatává, s minden más cél, terv, teendő egyre szűkebb keretek közé szorult.

Ezért ült össze április 19-én a budapesti 500-as munkás- és katonatanács, hogy meghallgassa a Kormányzótanács beszámolóját a román támadás nyomán kialakult szituációról, és a munkásság nevében döntsön.

A Budapesti Munkás- és Katonatanács elhatározta a proletariátus mozgósítását: a budapesti munkásság fele, valamint a tanácstagok és népbiztosok fele is kimegy a frontra. A javaslatokat Kunfi terjesztette elő, akit magával ragadott a fővárosi munkások elszánt harckészsége.

„Nekünk az a történelmi föladatunk és hivatásunk, hogy példánkkal, erőnkkel és kitartásunkkal szakadatlan elektromos áramot küldjünk nyugat felé, hogy a nyugtalanságnak, a szociális forradalomnak, a lázadásnak szelleme innen induljon ki ebből az országból és egy szakadatlan áramlás vegye kezdetét innen, hogy ennek következtében a nyugati államok kapitalistái se nyugodhassanak egy percig sem ... az ilyen nagy dolgot hit, fanatikus hit nélkül, bizalom nélkül, egyéniségünknek teljes odaadása nélkül megvalósítani és megteremteni nem lehet. Hinnünk kell, hogy a Névától az Atlanti-óceánig egyetlen hatalmas eszmében, a szociális világforradalom eszméjében fog összeforrni az egész nemzetközi proletariátus. Nekünk az a történelmi föladatunk és az a hivatásunk, hogy itt megálljunk ezen a helyen a legsúlyosabb küzdelmek, a legnagyobb szenvedések között."

Kunfi beszéde szerint három veszedelem fenyegeti a Tanácsköztársaságot: az imperializmus külső intervenciója, az ennek nyomán feltámadt fehér ellenforradalom és végül a magyar munkásság egységének bizonytalansága. Saját elvtársaihoz szólt, mikor kijelentette: „azokkal szemben, akik azt gondolják, hogy ilyen veszélyeztetett külpolitikai helyzetben enyhébb, gyöngébb politikára van szükség, azok is, akik eddig nem voltunk ezen az álláspontón, azt

mondjuk, hogy ma a proletariátusnak egységét, harci kedvét, erejét ez ellen a burzsoázia ellen, ez ellen a támadás ellen más módon nem lehet biztosítani, mint ha a legkíméletlenebbül és legszigorúbban érvényesítjük mindazon követeléseket, amelyek a proletárdiktatúrából szükségképpen következnek . . . a proletariátus tanuljon a burzsoáziától kíméletlenséget . . ."

Kun Béla beszédében leplezetlenül a tanács elé tárta a súlyos helyzetet. Alább idézett szavai mutatják, hogy bár a Tanácsköztársaság sorsát a világforradalom lehetőségére alapították, nem tévesztették szem elől, hogy: „Elsősorban a magunk erejére kell számítani, mert a nemzetközi proletárforradalom ugyan mellettünk van, de szükséges, hogy minden erőnket megfeszítsük addig, amíg elérkezik a nemzetközi proletárforradalom aktív segítsége . . . Ha időlegesen sikerülne is leverni bennünket, újból föl fogjuk támasztani a nemzetközi proletárforradalmat."

Az öntudatos munkások lelkesen fogadták az 500-as tanács határozatait; a tanácsüléseken harmadik „forradalomnak" nevezték április 19-ét, a kerületi tanácsok katonaviselt tagjai jelentkeztek a frontra, a többiek e napokban főleg a fegyverek összegyűjtésével foglalkoztak, nemcsak a hadsereg felszerelése érdekében, hanem azért is, hogy az ellenforradalmárok ne juthassanak fegyverhez. A csepeli bizalmi testület kimondta: minden nélkülözhető munkás a frontra megy, a gyárban pedig ennek ellensúlyozására felfüggesztették a nyolcórás munkaidőt. 20-án megjelent a lapokban a párt, a Kormányzótanács és az 500-as tanács harcba hívó kiáltványa, a népbiztosok egy része vidéki gyűléseket tartott, egy csoportjuk pedig a frontra utazott, hogy a helyszínen szervezzék a védelmet, és személyes példájukkal öntsenek lelket a vöröskatonákba.

A munkásság legjobbjai jelentkeztek a Vörös Hadseregbe, főleg Budapesten és a nagyobb városokban. Április 21-én a hadsereg létszámjelentései 48 000 főről szólnak – a székely hadosztály cca. 11 000 katonája nélkül – 27-én 63 000, 30-án 70 000 a létszám. Ha a veszteségeket is figyelembe vesszük, a gyarapodás jóval több 22 000 önkéntesnél. Április végén már a hadsereg jó egyharmada állhatott Budapest és a környék munkásaiból, megváltozott tehát a legénység összetétele is.

A nem lebecsülendő létszámnövekedés sem fedezte azonban a hadsereg szükségleteit. A munkásság jelentős része, éppen a régi, szervezett szakmunkások ezrei, nélkülözhetetlenek voltak az iparban. A hadsereg zömét a világháborúban kifáradt parasztság kellett hogy adja. A parasztságtól nem lehetett önként tömeges jelentkezést várni, különösen a Tiszántúl elvesztése után. A kötelező sorozás bevezetéséhez pedig idő és organizáció kellett.

Budapesten, majd vidéken is, megszervezték az üzemekben maradt dolgozókból a munkás tartalék ezredeket. Létszámuk április végén (12 ezred) mintegy 20 000 fő volt. Hetente két-három délutánt fordítottak gyakorlatozásra. A tartalék ezredeket végső veszély esetén mobilizálták volna: felállításuk addig is egyértelmű volt a munkásság felfegyverzésével, és a fővárosban eleve reménytelenné tett minden ellenforradalmi kísérletet.

A Vörös Hadsereg újonnan felszerelt egységeit haladéktalanul a tűzvonalba

irányították, de jelentős eredményt nem lehetett így elérni. A gyakorlatlan munkászászlóaljak, amelyekben a katonai fegyelmet szakszervezeti demokrácia pótolta, egyenként nem tudtak fordulatot elérni, nagyrészt felmorzsolódtak.

A munkásság hősies talpraállása tehát nem állította csatasorba a nép százezreit. A „harmadik forradalmat" nem követte az értelmiségi, kispolgári rétegeknek olyan utópisztikus rajongása, csatlakozása, mint március 21-e után: nem mintha elfordultak volna a Tanácsköztársaságtól, de a békés győzelem, diadalmenet után most a véres harc napja kelt fel. A lapok fogyó oldalain az írók továbbra is szeretettel szólnak a Tanácsköztársaságról, de a szocialistákon, kommunistákon, maistákon kívül kevésnek van szava a vörösháborúról: Márainak, Szász Menyhértnek, aki Kunfi beszédét önti versformába:

S ha halni tudtatok királyi kedvekért
És uri ágyasért bitang golyó talált,
Most ne állja el utatok szurony, se vért
S száz halált haljatok, ha kell, ezer halált!

De Móricz Zsigmond Zarathusztráról elmélkedve csak egy mondatot szán a jelennek, amit sokan mondhattak faluhelyen a toborzóbizottságnak: „A frontokon mindenütt a magyar járt legelöl" a világháborúban. Móra Ferenc húsvéti versének mondanivalója félreérthetetlen:

Minek támadtál föl, minek,
Hisz ujra fölfeszítenek!

Az értelmiség, a kispolgárság zöme határozottan elítélte az ellenforradalmat, de idegenkedve nézte a választ: a túszok szedését, amit Pogány az április 19-i tanácsülésen jelentett be: „Vegye tudomásul a burzsoázia idehaza, hogy a mai naptól kezdve túsznak tekintjük."

A túszok szedését Cserny különítménye kezdte meg, összesen 489 embert szállítottak a Gyűjtőfogházba, köztük olyan előkelőségeket, mint József Ferenc királyi herceg, Darányi Ignác, Szász Károly, Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő, a vidéki városokban pedig a helyi nagyságokat, a leggazdagabb embereket. Vidéken óhatatlanul a túszok közé került egynéhány haladó értelmiségi is. A polgári demokratikus korszak miniszterei közül Lovászy Mártont, Bartha Albertet, Vass Jánost vették őrizetbe, a leendő miniszterelnökök közül Friedrich Istvánt, Huszár Károlyt, Simonyi-Semadam Sándort. (Néhány tucat túszt a rendőrségi fogházban stb. is elhelyeztek.)

Mendelényi László kuriai bíró szerint „a túszokkal való bánásmód eleinte durva volt. Az első napokban éjjel-nappal magánelzárásban voltak, cellájuknak takarítását is maguknak kellett végezniük, étkezésük moslékszerű volt. Délelőtt, délután fél-fél órát sétálhattak az udvaron egyes sorban, de beszélniük nem volt szabad. Később a bánásmód enyhült, a sétákat tetszésükre bízták, sőt a zárkákat – amelyekben már többen is voltak elhelyezve – éjjel sem

csukták be; élelmiszereket és ruházati cikkeket is vihettek be a hozzátartozók, akik hetenként háromszor látogathatták meg a letartóztatottakat."

Hamarosan kitűnt a túszszedés értelmetlensége: a Kormányzótanács egyszer sem szánta el magát, hogy lázadásért konkrét cselekményben részt nem vett túszt végeztessen ki, a letartóztatáskor megölt nyolc-tíz túszon kívül a már beszállítottaknak nem történt bántódásuk, akinek hozzátartozói ügyesek voltak, azokat különféle címeken elengedték. „A túszszedési akciónak az egyéni kiszabadítás volt a legkomolytalanabb része – írja Böhm. – A nagy túszszabadító: így nevezték bizalmasan Kunt, mert az előszobája reggeltől estig telve volt a túszok hozzátartozóival, akik a legnagyobb bizalommal fordultak hozzá . . . A politikailag és a nyilvánosság előtt intranzigens Kun nagyon lágyszívű ember volt, aki kérő szavakra gyakran, sírásra mindig engedékenységet tanúsított."

Május végén azután – Kunfi többszöri sürgetésére – a Kormányzótanács elrendelte az összes túszok szabadon bocsátását.

Az április 19-i fellángolást elősegítette a román hadsereg előretörésének lelassulása, ha csak két napra is: a váratlanul gyors siker – négy nap alatt északon mintegy 50, délen 70 kilométeres előrehaladás – megkövetelte a román csapatok minimális rendezését, az utánpótlás biztosítását. Ezért április 20–21-én az ellenséges támadás ereje átmenetileg csökkent. 20-án a legfontosabb esemény, hogy Nagyvárad gazdát cserélt, hiába igyekezett már az odasiető Landler Jenő a védelmet megszervezni. Nagyvárad eleste után a 39. dandár törzse eltűnt, katonái rendetlenül menekültek az ellenség elől. Debrecentől keletre elesett Érmihályfalva, Debrecen fenyegetett helyzetbe került.

Április 20-án Kratochvil ezredes parlamentereket küldött az ellenséghez, hogy a fegyverletétel feltételeiről tárgyaljanak. A megegyezés néhány napot vett igénybe, de ettől kezdve a hadosztály a formális érintkezést is megszakította a Hadügyi Népbiztossággal. A Nyírségben, Nyíregyházától keletre, illetve Mátészalka körül vonta össze csapatait, mindenütt előzve a direktóriumokat, lefegyverezve, sőt gyilkolva a vöröskatonákat. Nyíregyházán a direktórium intézkedéseket tett a város védelmére az ellenforradalmárokkal szemben.

A Kormányzótanácsnak, miközben az új vöröscsapatokat szervezte a Tiszántúl védelmére, újra kellett értékelnie a magyar forradalom külpolitikai helyzetét. A bécsi felkelést leverték, a jugoszláviai osztályharcok nem nőttek forradalommá, a Bajor Tanácsköztársaságot nem követte Berlin. A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása nem váltott ki közép-európai forradalmat; így fő reménysége a szovjet Vörös Hadsereg segítsége lett.

„Létkérdés a magyarországi köztársaság számára, hogy az orosz csapatok Kolomeánál támadást kezdjenek Csap irányában, és ezzel felmentsék a magyar egységeket a román nyomástól" – táviratozta Kun Béla az ukrán szovjet kormánynak, amely addig is állandóan napirenden tartotta a Kárpátokon való áttörés feladatát. Lenin már április 18-án a következőket írta Rakovszkijhoz, az ukrán szovjet kormány elnökéhez intézett táviratában:

„Ami a katonai feladatokat illeti, még egyszer emlékeztetem a két legfonto-

sabb feladatra: áttörés Bukovinán keresztül és Rosztov bevétele." Április 21-én vagy 22-én Lenin utasította Vacetiszt, a Vörös Hadsereg főparancsnokát: „A Galícia és Bukovina egy részébe történő előnyomulás a Tanács-Magyarországgal való kapcsolat miatt szükséges. E feladatot minél gyorsabban és tartósabban meg kell oldani . . ."

A felkészülés az áttörésre a reméltnél lassabban haladt, mivel az ukrán Vörös Hadsereg helyzete keleti szárnyán mind nehezebbé vált. Nem vezettek látható eredményre a nyugat-ukrán kormány fejével, Vinnyicsenkóval a szabad átvonulásról folytatott tárgyalások, bár egyes adatok szerint már március végén elvi megállapodás született. Az áttörés mégsem volt kilátástalan: folytak az előkészületek, Petljura ereje megtört, a bizakodást fokozta a fekete-tengeri francia flotta matrózainak felkelése, amely e napokban játszódott le a szevasztopoli kikötőben. Ezzel végképp csődöt mondott a dél-ukrajnai antant-intervenció, április 29-én a Vörös Hadsereg bevonult Szevasztopolba.

A várt segítség megérkeztéig a Tanácsköztársaság erősíteni próbálta belső frontját, szilárdítani bázisát. Nyilvánvaló volt, hogy a dolgozó parasztok között van a legtöbb teendő és a legnagyobb lehetőség: Eredményt mindenekelőtt a földosztás elhatározásával lehetett volna elérni, hiszen a parasztság hangot adott elégedetlenségének a számtalan népgyűlésen. Április 21-én Saș Orbán kiskörei szegényparaszt, mint az orosz forradalom volt harcosa, magához Kun Bélához fordult levelével:

„. . . bejelentették a szövetkezeti termelést a hevesi direktóriumban, most a nép meg van háborodva, mert csak a magántermelést akarják . . . van egy gyermektanító, aki a cselédséget estétől éjjel 12 óráig erőszakolta, hogy ha bele nem mennek a szövetkezeti termelésbe, azonnal a szolgálatból elbocsátják . . . szabad ezt tenni a proletárdiktatúra törvényben, én úgy tudom, kedves elvtárs, hogy mi nem így és én így nem hirdettem még soha . . . vizsgáltasd meg, és egy proletárszónokot kérek, és engem minderről papíron értesíts." Sas Orbán levelét ad acta tették: a Kormányzótanács nem ismerte fel a földkérdésben elkövetett hibát.

Más téren próbáltak segíteni. Miután az első ellenforradalmi mozgalmak kiváltásában jelentős része volt a papságnak, de a parasztság vallásos érzését kigúnyoló „agitátoroknak" is, a Belügyi Népbiztosság rendeletet adott ki a vallás szabad gyakorlásáról, a templomok, imaházak stb. és felszerelésük sérthetetlenségéről, az önként jelentkezők hitoktatásának jogáról. A direktóriumoknak megtiltották, hogy a papokat leváltsák vagy tevékenységükben zavarják, hacsak nem követnek el olyan bűncselekményt, amiért viszont forradalmi törvényszék elé kell őket állítani. Egyben felszólították a papokat, hogy lépjenek ki az egyházi szolgálatból, és polgári állást kapnak. A visszamaradókat (ez volt a nagy többség) elvben nem részesítették állami támogatásban, de ideiglenesen továbbra is kapták járandóságukat. A rendeletet 20-án, húsvét vasárnapján kellett a templomokban kihirdetni. Ugyanakkor rendeletet adtak ki az egyházi vagyon (földbirtok, ingatlan stb.) kommunizálásáról, kivéve ez alól a vallási szertartásokhoz szükséges mindennemű felszerelést és épületet.

Húsvét hétfőn, április 21-én a front viszonylagos nyugalomban maradt. Csupán északon került sor jelentős román előnyomulásra Nagyszőllős, illetve Mátészalka irányában. A román hadsereg nagyjából elérte támadásának eredeti, bevallott célját, elfoglalva a Huszt–Szatmárnémeti–Nagykároly–Érmihályfalva–Nagyvárad–Nagyszalonta–Kisjenő–Arad vonalat. Nem tudhatjuk, hogyan alakult volna a hadjárat további sorsa, ha a román hadvezetőség kitartóbb ellenállásba ütközik; így azonban mindenesetre új parancsot adott ki, amelynek célkitűzése – számításba véve a székely hadosztály kapitulációját – teljesen reális volt.

„A főhadiszállás elrendeli, hogy a megkezdett hadműveleteket maximális energiával kell folytatni, egészen a Tiszától keletre harcoló ellenséges erők teljes megsemmisítéséig." A Hadügyi Népbiztosság hamar tudomást szerzett az ellenség szándékáról. Mint az iratokból kitűnik, Tombor és munkatársai, képzett katonák lévén, tisztán látták a helyzetet, de hiányzott belőlük a nagy hadvezérek gyors elhatározóképessége, kíméletlen energiája. Szervezetileg is rossz megoldásnak bizonyult a népbiztosság és a vezérkar összeolvadása. A dandárok és a hadosztályok a fronton szinte teljesen önállósították magukat egymástól, de nem is lett volna idejük a budapesti parancsokra várni. Ezért 21-én a Kormányzótanács elhatározta az egységes tiszántúli hadsereg-parancsnokság létrehozását Szolnok székhellyel.

A fontos poszt betöltésére szóba került Szamuely Tibor neve is, végül azonban Böhmöt nevezték ki a tiszántúli hadsereg főparancsnokává. Szamuelyt pedig – szovjet mintára – teljhatalommal ruházták fel a front mögötti rend és fegyelem fenntartására. A tiszántúli hadsereg vezérkari főnöke Stromfeld lett. Böhm legfőbb érdeme, hogy Stromfeldet kérte maga mellé, mint katonai szakértőt – képességeit és becsületességét még hadügyminiszter korából ismerte. Böhm és rajta keresztül a szociáldemokrata centrum súlya veszedelmesen megnőtt a hadsereg-parancsnokság felállításával. Igaz, hogy a diktatúra első hónapjában mindig lojális volt, megegyezésre törekedett, de a szolnoki, majd gödöllői főhadiszálláson akkora hatalom összpontosult a kezében, amely gyakorlatilag a Kormányzótanácséval vetekedett. Lényegében azt a pozíciót foglalta el, amit Trockij az orosz forradalomban, csakhogy nem állt a háta mögött a lenini Központi Bizottság. Így még veszélyesebbé vált averziója a politikai megbízottakkal szemben, az aktív tisztek iránti bizalom túlhangsúlyozása nemcsak szavakban – ez nem lett volna baj –, de jogkörük állandó növelésével, az ellenőrzés háttérbe szorításával.

A Tanácsköztársaság „Stomfeld Aurél személyében a régi Monarchia egyik legjelesebb katonáját nyerte meg a hadműveletek legfőbb intézőjéül" – Pethő Sándor szavai szerint. Stromfeld elszegényedett úri családból való vezérkari tiszt volt, akinek mindent a hadsereg jelentett. Fiatalon akadémiai tanár, katonai tankönyvek szerzője. Puritán volt, s a forradalomban legkevésbé a vagyoni egyenlőség zavarta, már csak anyagi helyzete miatt sem tartozott soha a dorbézoló, vidám tisztek operett-típusához, azok közé, akik a világháború első rohamával, lobogó mentével vágtattak a halálba, vagy megtépve húzódtak a

front mögötti városokba, szőke és fekete szépségeket szedve fel a galíciai sárból – de a korszerű hadviselésről nem sokat tudtak. Stromfeld igazi katona volt, aki az erőviszonyok ismeretében elítélte a háború kiprovokálását, de a fronton értette a vereséget győzelemre fordítani.

A háborút egy hadtest vezérkari főnökeként fejezte be az olasz harctéren. Rendkívüli képességeit már ekkor bebizonyította, a Berinkey-kormány hadügyi államtitkáraként azonban ő sem lehetett képes a forrongó hadseregből hűséges és fegyelmezett hadsereget formálni a polgári köztársaság számára. Lelkesen fogadta a népköztársaságot, és összeomlása után pihenésre vágyva Győrbe költözött – félúton Bécs felé, ahol berendezett lakása volt, rokonai, barátai éltek, s felesége egészen, ő félig német anyanyelvű lévén, könnyen követhette volna a Népköztársaság számos Ausztriába távozó vezető személyiségének példáját. Böhm április 4-én és 16-án is hívta a hadügybe, de nem ment. Most, a veszély órájában habozás nélkül eleget tett a parancsnak. 20-án este Budapestre jött, másnap már Szolnokon volt.

Stromfeld mindennel rendelkezett, amit egy hadvezértől megkívánhatunk, s a válságos napokban különösen sokat jelentett akaratereje, ellentmondást nem tűrő céltudatossága, amelyhez azonban a nagy emberekre jellemző türelmetlenség járult, a kis célok, óvatos taktikázás, kényelmes határidők megvetése. Egyelőre átvette Tombor elképzelését, és a hadosztályokat aktív védelemre, további ellenséges támadás esetén azonnali, átkaroló ellentámadásra utasította.

Április 21-e körül több községben került sor ellenforradalmi lázadásra, elsősorban a keleti front északi szárnya, tehát a székely hadosztály mögött. Debrecen környékén, ahol Derecskén már 20-án fegyveres összeütközés történt, a bécsi vörösgárdisták segítségével teremtettek rendet, és megakadályozták Kratochvil egységeinek bevonulását Debrecenbe. Debrecenből szervezték a Tiszántúl védelmét a frontra küldött Landler, Böhm, Pogány és Vágó népbiztosok.

Beregszászon és Munkácson április 21-én felülkerekedett az ellenforradalom, amelyet támogattak a magyar és az ukrán nacionalisták, köztük Kaminszky, Stefán népbiztos helyettese is. Azonnal megkezdődött a kommunista munkások és vörösgárdisták letartóztatása; 24-én azonban egy vörösezred érkezett, és visszaállította a proletárhatalmat. Most már az ellenforradalmárok kerültek tucatjával börtönbe.

Április 21-én Nyíregyházáról is elmenekült a direktórium, noha addig tartotta magát, és eredményesen küzdött az ellenforradalom visszaszorításáért. A hatalmat a forradalom előtti megyei hatóságok vették át. A Nyíregyháza térségében gyülekező 1. hadosztály politikai megbízottja Debrecenből kért segítséget. Még aznap megérkezett Pogány József egy zászlóalj élén. Új direktóriumot nevezett ki, a megye élére a forradalmi gondolkodású Tompos Endre volt tiszalöki főszolgabírót állította, az ellenforradalmárokat pedig felelősségre vonta. Pogány példát kívánt statuálni, s mikor ebben a forradalmi törvényszék nem támogatta, új bíróságot nevezett ki: két vasutast és egy szoba-

festő munkást. Két ellenforradalmárt kivégeztek, egyikük a Szamuely fivérek elleni januári merénylet részese, Kovács István főhadnagy volt.

Az ország másik végében, a Zala megyei Alsólendván fehértisztek és közigazgatási tisztviselők próbálkoztak puccsal, de a határt őrző katonák egy huszárőrmester vezetésével idejekorán szétugrasztották őket.

Az ellenforradalmi mozgalmakban mindenütt katonatisztek, rendőrtisztek, a dzsentri közigazgatás vezetői, községi bírák és a gazdagparasztok más főkolomposai, nem utolsósorban pedig a papok jártak az élen. A tulajdonképpeni burzsoázia, a vagyonos polgárok és a nagybirtokosok –, igen kevés kivétellel – tartózkodtak az aktív fellépéstől. Ha Weiss Manfréd (egyébként sikertelen) öngyilkossági kísérletét kevesen is követték, aki tehette közülük, Bécsbe vagy az ellenséges hadseregek védőszárnyai alá menekült.

Április 22-én befejeződött a román hadsereg átcsoportosítása, és megindult az új támadás. Az északi szárny feladata Mátészalka elfoglalása volt, majd a székely hadosztály bekerítése északról, a Tisza felől. Középen Debrecen bevételére összpontosították a csapatokat. A déli szárny folytatta a 6. hadosztály visszaszorítását a Tisza felé.

A román hadsereg benyomult a Ruténföldre, ahol a gyenge vörösegységek helyzetét az ellenforradalom is nehezítette. Mátészalka elfoglalása már a támadás első napján sikerrel járt, bár az északra álló 5. hadosztály csekély erőivel ellentámadást kísérelt meg. A Debrecen felé nyomuló ellenség Vámospércsnél áttörte, kemény küzdelem után a Vörös Hadsereg frontját. A fő csapás irányában, Vámospércsnél csak egy osztrák zászlóalj volt elhelyezve, amely az egyenlőtlen harcban nagyrészt felmorzsolódott. A debreceni „kerületi parancsnokság" kezéből ezután teljesen kicsúszott a csapatok irányítása, és javaslatot tett Debrecen feladására.

A déli szárnyon is megindult az ellenséges támadás, amely Nagyzerénd–Simánd vonalát érte el. A 6. hadosztály parancsnokának jelentése szomorú képet fest a hadosztály állapotáról. „Az eddigi rendkívüli nagy veszteségek oka, teljes fegyelmetlenség . . . a volt tisztek volt parancsoló tekintélye nincs meg. A legénység több ízben ignorálja és inzultálja őket. Az annyira jól bevált továbbszolgáló altisztek, egyéb altiszti vezetés teljesen megszűntnek mondható, úgyhogy úgy előre, mint hátra menetel sokszor nem katonai alakulatok és formákról, hanem egy magától mozgó tömegről lehet szó, hol mindenki parancsnok." Rab Ákos jelentését a hadosztály Budapestről érkezett, új politikai megbízottja: Münnich Ferenc is aláírta.

22-én a hátország napja csendesen, nagyobb események nélkül telt el. Az ellenforradalmi megmozdulások a túszszedés, az erélyes fellépés hatására elcsendesedtek. Sátoraljaújhelyen a dolhai főszolgabíróval együtt kivégeztek egy szatmárcsekei folyambiztost, mert az ellenség közeledtének hírére a helyi csendőrőrssel együtt magához ragadta a hatalmat. Budapesten a Kormányzótanács tárgyalta a Stenczel–Nikolényi-féle összeesküvés miatt halálra ítéltek kegyelmi kérvényét: a nyolc halálraítélt közül hatnak megkegyelmezett. A szervezkedésben főleg rendőrtisztek vettek részt. A nyomozás nem járt teljes eredménnyel,

és a budapesti Vörös Őrség továbbra is az ellenforradalom egyik fészke maradt. (Ebben a perben kivételesen Cserny volt a törvényszék elnöke, aki jellegzetes, „matrózos" modorában vezette a tárgyalást, a védőknek egy percet adott stb. Az ellenforradalmi irodalom szívesen állította be jellemzőnek ezt a furcsa eljárást, de azt elmulasztotta általában megemlíteni, hogy komoly vizsgálat előzte meg a tárgyalást és a Kormányzótanács sem egy percig vitatta, a tényállást pedig helyesen állapították meg.)

23-ára virradóra a Vörös Hadsereg kénytelen volt kiüríteni Debrecent. Az MTI aznapi jelentése szerint „csapataink több helyen, így nevezetesen Debrecen előtt teljesen fegyelmezetlenül viselkedtek. Ilyen körülmények között Debrecent az éj folyamán kiürítettük. A debreceni munkásság az utolsó pillanatig a kezében tartotta a hatalmat, és elismerésre méltó bátorsággal és fegyelmezettséggel teljesítette kötelességét." Így történt: viszont a debreceni munkástanács jobbszárnya arra törekedett, hogy a kiürítés, elkerülendő az esetleges utcai harcokat, mielőbb megtörténjék.

Az utóvédharcokban az osztrák vöröskatonák súlyos veszteségeket szenvedtek, a megmaradtak egy részét le kellett szerelni. Elesett a parancsnok, Leo Rothziegel nyomdász, az osztrák kommunista mozgalom egyik alapítója és vezetője. Halála előtt Fiedler népbiztoshoz írt leveléből a tudatos forradalmár elszántsága sugárzik:

„Holnap tűzbe kerülünk. Boldogan megyek akár a halálba is a proletárok felszabadulásáért, boldogan és büszkén. Örömmel hullatom véremet Szovjet-Magyarországért, amelyet a nemzetközi proletariátus hazájának tekintek... A hazai szociálárulókkal és szociáldiplomatákkal szemben felgyülemlett egész gyűlöletemet az imperialisták e bérencein akarom kitölteni."

A front északi szárnyán 23-án jelentős esemény nem történt. A déli szárnyon viszont az ellenség már Gyula előtt állt, Gyulavári–Sarkad–Zsadány–Komádi vonalában. Miután a Vörös Hadsereg – noha nem volt parancsa a Tisza mögé vonulni – látnivalóan képtelen volt a folyótól keletre megállítani az ellenséget, Békéscsaba, Hajdúszoboszló és sok falu direktóriuma már a kiürítés előtt elmenekült; a megszállott területről érkező hírek semmi jót sem ígértek a helyi vezetőknek.

A csehszlovák és a jugoszláv demarkációs vonalon nem történt jelentős esemény. Mindennapos volt a délszláv és a csehszlovák katonák átállása, ha tömeges méreteket nem is öltött. A déli fronton az ellenséges csapatok barátságos hangulata, a megfigyelés adatai valószínűtlenné tették a támadást, északon ellenben a csehszlovák csapatmozdulatok arról tanúskodtak, hogy az olasz–francia hadvezetés megbízható egységek felvonultatásával az intervencióhoz való csatlakozásra készül. Miután a támadásra könnyű volt ürügyet találni, a Kormányzótanács kísérletet tett megelőzésére – békés úton. Konkrét javaslattal felszerelt, Garbai, Kun és Landler megbízólevelével ellátott misszió kereste fel Abaújnádasdon a csehszlovák hadsereg képviselőit, és ajánlatot tett a demarkációs vonal pontos megállapítására. A szomszéd államokban azonban az a meggyőződés uralkodott, hogy a magyar forradalom hamarosan összeomlik, a csehszlovák

hadvezetés tehát nem megegyezésre törekedett, hanem könnyű babérok szerzésére. „Sátoraljaújhelytől 20 kilométerre észak-keletre, Málca községnél a csehek április 23-án a demarkációs vonalon át kb. 5 kilométerre előrenyomultak, és elfoglalták Abarát és azon községeket, amelyeket 10 nappal azelőtt már egyszer birtokba vettek, de ellenakciónkra ismét kiürítették. Ungvártól 4 kilométerre délnyugatra átkeltek az Ungon, és megszállották Őrdarma Ung menti községet . . .” – közli a Hadügyi Népbiztosság április 24-i összefoglalója. „Az Ungváron álló 36. cseh ezredben terjed a kommunista szellem. A legénység nem akar szolgálatot teljesíteni, 120 ember le van tartóztatva.” Másnap, április 24-én Pellé francia tábornok, a csehszlovák hadsereg egyik parancsnoka, sürgősen engedélyt kért Foch marsalltól Csap és a Ruténföld megszállására, a csehszlovák–román kordon megteremtésére.

A magyarországi helzet megítélésére jellemző a bécsi „Arbeiter-Zeitung” április 22-i híre, amely szerint a blokád megszigorításával egyidejűleg az osztrák csendőrség parancsot kapott a határállomások megszállására, a várhatóan átmenekülő vöröscsapatok lefegyverzése céljából.

Moszkvában is foglalkoztak a Tanácsköztársaság sorsával: április 23-án az SZKP politikai bizottsága tárgyalt róla, és kimondta, hogy az ukrán Vörös Hadseregnek két fő feladata van, amelyeknek mindent alá kell rendelni: a Donyec-medence felszabadítása keleten és a közvetlen összeköttetés megteremtése Magyarországgal nyugaton. A Tanácsköztársaság helyzetét bizakodóan ítélték meg; ez tűnik ki legalábbis e napokban Csicserin és Kun táviratváltásából. Csicserin aktívabb propaganda- és diplomáciai tevékenységre kérte Kunt, sűrűbb információt várt tőle a nyugat-európai eseményekről. Kérésére Kun ismételten közvetítő ajánlattal fordult Észtországhoz a béke helyreállítására a lett szovjetköztársasággal, az osztrák kormány közvetítésével diplomáciai lépéseket tett a Németországban fogva tartott Karl Radek kiszabadítása érdekében.

A kritikus szituáció arra késztette a tanácskormányt, hogy diplomáciai eszközökkel is keresse a kiutat a fenyegető válságból. Bár a nagyhatalmak nem vállaltak nyíltan felelősséget az intervencióért, többé szó sem volt a Smuts által is javasolt közép-európai konferencia összehívásáról. Bolgár Elek bécsi követet bízták meg, hogy puhatolja ki az antant szándékait, Kun pedig közelebbi kapcsolatot keresett az Egyesült Államok budapesti megfigyelőjével, a wilsonista Brown professzorral. Az angol hivatalos és nem hivatalos politika képviselői, Nicolson és Bartlett leplezetlen averzióval írnak Brownról, akit szerintük Kun az orránál fogva vezetett. A valóságban Brown, híven Wilson benemavatkozási politikájához, a szociáldemokrata népbiztosok segítségével szerette volna „békés” eszközökkel kiszorítani a hatalomból előbb Szamuelyt, azután Kunt és elősegíteni egy mérsékelt, Renner politikáját követő szociáldemokrata kormány megalakulását. Miután a bécsi missziók ekkor már szoros kapcsolatban álltak a Bécsbe menekült grófi politikusokkal: Batthyányval és Bethlennel, Brown szükségesnek tartotta közölni főnökével, a Bécsben székelő Coolidge professzorral április 25-i jelentésében: polgári elemek bevétele az új

kormányba egyelőre nem opportunus, mert ezáltal elvesztené minden hitelét a közvélemény előtt.

Hogy Kun ebben a helyzetben tárgyalásokba bocsátkozott a győztesek legkevésbé agresszív irányzatát képviselő Brownnal, azt nehéz lenne hibáztatni. Ha Kun tett is ígéreteket, átlátott tárgyaló partnerei kettős játékán, és csak annyi engedményt tett, amennyi a pillanatnyi erőviszonyok, frontesemények alapján elkerülhetetlen volt. Szerette volna elérni a Tanácsköztársaság meghívását Párizsba: ez lélegzetvételi szünetet hozhatott az intervenciós háborúban, Brown viszont — aki nem tudta magát teljesen kivonni a forradalom eredményeinek hatása alól – javasolta Kun Béla meghívását legalább Svájcba, „hogy elfogadható okot találjanak Kun Bélának a város (Budapest) elhagyására és megkönnyítsék az átmeneti kormány megalakítását az ő távollétében". Ez volt a tárgyalások veszélyes oldala: Brown nemcsak Kunnal, hanem szociáldemokrata vezetőkkel is kapcsolatba került, elsősorban Kunfival és Ágostonnal, s így meggyőződhetett róla, hogyha a front helyzete tovább romlik, ők hajlandók lesznek a kommunistáktól független, engedékenyebb politikát folytatni. Hasonló irányban dolgoztak az Olaszország külön érdekeit képviselő diplomaták: az április folyamán Budapesten tárgyaló Borghese herceg és Tacoli márki. A missziók és ügynökök kétszínű politikájukkal egyre több szociáldemokratával hitették el, hogy a proletárdiktatúra feladása után megelégednének egy szociáldemokrata kormánnyal; a Bécsben gyülekező emigráns politikusoknak pedig megmagyarázták, hogy a jobboldali szociáldemokratákkal való megegyezés megkönnyíti az ellenforradalom hatalomra jutását.

Míg folytak a tárgyalások, folyt az új csapatok felszerelése is. 23-án a Kormányzótanács szemlét tartott a megszervezett, gyári munkászászlóaljak előtt. 24 zászlóalj vonult végig az Andrássy úton: a csepeli, a kispesti gyárak, a Ganz-, a Láng, a MÁV-gépgyár és a vasutasok, a repülőgépgyárak, a nyomdák és a többi üzem munkásai. A Galilei-kör fegyverbe szólította tagjait: „Eddig eszmékkel harcoltunk, most szuronyokkal fogunk küzdeni!" Diákok, munkanélküliek, menekültek álltak be a Vörös Hadseregbe.

A munkászászlóaljak nem véletlenül választották az Andrássy utat erejük, fegyelmük megmutatására. Ahogy mind rosszabb hírek érkeztek a frontról, úgy élénkült fel az ellenforradalom. A műegyetem falán uszító plakát jelent meg. Korvin Ottó nyomozói újabb szervezkedések szálait bogozták. Makón kegyetlenül meggyilkolták Vásárhelyi Kálmán hadügyi politikai megbízottat, a tettesek felkutatására leküldött különítmény több kivégzést hajtott végre. A különítmény tagjai ölték meg a Budapestre szállítás végett nekik átadott Návay Lajost és társait. Az addig csak hirdetett vörösterror a fehérterror tüzétől vetett lángot.

A kecskeméti direktórium 23-án este 60 szegedi vöröskatonát indított két teherautón a szentkirályi tanyákon bujkáló Héjjas–Francia Kiss-féle „fehérgárda" likvidálására. A csapat parancsnokának, Vértse Gábornak jelentéséből megtudjuk, hogy velük szemben Francia Kiss Mihály vezetésével sokszoros túlerő sorakozott fel, de fegyverzetük, hála a többszöri fegyverbeszedésnek,

igen hiányos volt, nagy részüket – cselédeket, kisparasztokat – a gazdák kényszerítették a részvételre.

„Rajvonalukat csakhamar megláttuk, erre a legénységet én is szintén rajvonalba fejlődtettem, és minden további nélkül megkezdtem a lövést, az emberek példásan viselkedtek, az ellenség szintén lőtt ránk, mire én gyorstüzet vezényeltem, a hatás nagy volt, mert ellenségeink ötperces tüzelés után megfutottak, szintén rajvonalban kísértük őket, miután kiderült, hogy két halott és több sebesültjük lett a fehéreknek, közben megérkezett 25 főnyi lovas, kik a gyalogsággal együtt öt-hat fehéret foglyul ejtettek . . . Szentkirálytól egy kilométerre az embereket két részre osztva a nagyobb tanyákat megszálltam, ott nagyobb kutatást és letartóztatást eszközöltem . . . reggel 30–40 fehér foglyot fogtam, lőszert és fegyvereket kisebb mennyiségben találtam, egyelőre kint kell maradnom, kérek a legénység részére dohányt küldeni." (Hasonló fehérgárdista csoportot számoltak fel 23-án Orgoványon is.)

Miután a felbujtók többsége megszökött, az elfogottakat – 9 személy kivételével – szabadon engedték. Ezeket arra ítélték, hogy néhány hétig átnevelő tanfolyamot hallgassanak. Vértse Gábort, a kecskeméti tanács intéző bizottságának tagját a Héjjas-különítmény 1919 őszén, több társával együtt meggyilkolta.

Április 24-én folytatódott a kényszerű visszavonulás. Stromfeld parancsát – a kordonszerű, frontális védekezés helyett „a hadosztályok zöme, mint az már ismételten el lett rendelve, együtt tartandó és a megfigyelő vonalat esetleg áttört ellenség egyes oszlopai ellen támadólag alkalmazandó. A támadások mindig átkarolólag hajtassanak végre" – csak a középső, hajdúsági szakaszon tudták annyira-amennyire teljesíteni. Ismét megszállták a kiürített Balmazújvárost, csekély erővel rövid harc után visszavették Hajdúszoboszlót és Hajdúszovátot.

Szoboszlón a fehér zászlót kitűző ellenforradalmárok vezetőit, köztük a polgármestert és a takarékpénztár igazgatóját a vöröscsapatok bevonulása után felakasztották. Hasonló sors ért Püspökladányban egy csendőr századost és három csendőr altisztet, mert lefegyverezték a Vörös Őrséget. Békéscsabán a katonatisztek között lepleztek le ellenforradalmi összeesküvést.

A front déli szárnyán a román hadsereg Gyulát foglalta el. Északon a székely hadosztály Nyíregyháza, illetve a Tisza felé vonult vissza, miközben háta mögött, Nyíregyháza térségében már felsorakozott az addig még az ellenséggel érintkezésbe nem került 1. hadosztály. Az 1. hadosztály kezelése arra mutat, hogy a hadsereg-parancsnokság már nem számolt a székely hadosztállyal úgy, mint a többi csapattal, bár ez a nyilvánosságnak szánt nyilatkozatokból nem tűnik ki. Az 1. és az ugyanott szerveződő 5. hadosztály hallgatólagosan úgy foglalt állást a Nyírség védelmére, mintha a székely különítmény nem állt volna tőle keletre, sőt rendszeresen felderítette a székely csapatok helyzetét. Kratochvil számára elérkezett a döntés pillanata: ha tovább hátrál, vagy aláveti magát a várható rendelkezéseknek, vagy esetleg megkísérli a harcot a Vörös Hadsereg ellen, amire legénységének nagyobb része aligha lett volna kapható. A székely

hadosztály háta mögött csak az 1. hadosztály maradt, az 5. hadosztályt a Tisza vonalára irányították, miután nyilvánvaló volt, hogy a csehszlovák hadsereg támadást készít elő.

A hátországban, a Dunántúlon és a Duna–Tisza közén a politikai hangulat általában nyugodt volt. Az ipar szocializálásának befejezése után folyt a termelőszövetkezetek szervezése, rendeletek jelentek meg a kórházak szocializálásáról, a tanoncok védelméről, az iskolai gyermekvédelemről; de a húsjegy bevezetéséről, a fővárosi kávéházak bezárásáról is.

Április 25-én a székely hadosztály Nyíregyházától északra egészen a Tiszához vonult vissza: tovább nem mehetett. Stromfeld utasította Kratochvilt, hogy erélyes ellentámadásokkal vessen véget az ellenség előnyomulásának. Kratochvil azonban egészen más irányban tevékenykedett: miután előzetes tárgyalásai sikerrel jártak (a bánáti francia parancsnoksággal, amelytől jobb feltételeket remélt, nem tudott kontaktust létesíteni), kérdést intézett tisztjeihez, s ezek elfogadták a fegyverletétel feltételeit.

Az 1. hadosztály Nyíregyházától keletre álló csapatai szembekerültek az ellenséggel. Nagykállói csoportját reggel megtámadták, mire a hadosztály parancsnoksága engedélyt kért, hogy a túlerő elől visszavonulhasson. Stromfeld ehhez nem járult hozzá, és parancsot adott Nyíregyháza kitartó védelmére. A direktórium tagjai elhagyták Nagykállót, a község régi vezetői átvették a hatalmat, és felkérték a vörösászlóalj parancsnokát, Tolnay századost, vonuljon vissza harc nélkül. Tolnay erélyesen kijelentette: neki parancsa van, és aki a község feladását még egyszer említeni meri, azt agyonlöveti. Egész nap folyt a harc, a polgári lakosságnak is 22 halottja volt, a tüzérség 300 házat megrongált. Este az ellenség utcai harcban vette be Nagykállót.

Hajdúszoboszlót némi küzdelem után kénytelen volt kiüríteni a 4. hadosztály különítménye, mire a hadosztály többi egysége is visszavonult Püspökladány irányában. Délen Kétegyházát adták fel, az ellenség Békés és Békéscsaba felé nyomult előre.

25-én ülést tartott a budapesti 500-as tanács, több népbiztos részvételével. A helyzetet Szamuely Tibor, Kun Béla és Szántó Béla ismertette. A tanácstagok hangulata a súlyos helyzethez képest elég nyugodt volt, de feltűnő, hogy csak a kommunista népbiztosok léptek a szónoki emelvényre. Szántó és Kun a toborzás és a hadseregszervezés nehézségeiről beszéltek, utóbbi keserű hangon panaszkodott az osztályöntudat hiányára a munkásság egy részénél. Figyelmeztetett mindenkit (beszéde, mint a 19-i ülés óta szépítgetés nélküli hadijelentések is, megjelent a sajtóban), hogy bár egyelőre csak egy fronton kell harcolni, akármikor bekövetkezhet a koncentrikus, több oldalról jövő intervenció, amelyre kezdettől fogva számítottak.

Szamuely a vereség fő okának a fegyelem és a vezetők hiányát, a fő feladatnak a fegyelem megszilárdítását jelölte meg. Bejelentette, hogy a katonatisztek számára kötelezővé teszik a jelentkezést a Vörös Hadseregbe. „A proletárok soraiból kikerülő parancsnokok kiképzésére hosszú idő kell; a veszély azonban pillanatnyi, nekünk most kell cselekednünk. Kényszeríteni fogjuk tehát a régi

hadsereg tisztjeit, hogy a proletárállamot szolgálják. Működésük ellenőrzése a politikai megbízottaknak lesz a föladata."

A tisztek behívása nemcsak helyes, de elkerülhetetlen lépés volt. Ezzel egyidejűleg azonban biztosítani kellett volna a politikai megbízottak hatáskörét. Ehelyett Böhm – nyilván a Hadügyi Népbiztosság szakvezetőivel egyetértésben – a politikai megbízottak hatáskörét korlátozó rendeletet adott ki, a Kormányzótanács pedig megtiltotta a helyi direktóriumoknak a hadműveleti ügyekbe való beavatkozást.

Április 25-én a hadsereg-parancsnokság elhatározta három hídfő kiépítését a Tisza keleti partján, ezek közül a rakamazi és a szolnoki támadó, a tiszafüredi védő hídfő lett volna. Stromfeld még nem tudta elszánni magát a Tiszántúl kiürítésére, ragaszkodott az aktív védelemhez, annál inkább, mert április 20-a után a román támadás némileg veszített lendületéből.

A TISZÁNTÚLI FRONT ÖSSZEOMLÁSA

Április 26-án Nyírbaktán, jóval napfelkelte előtt, a székely hadosztály három tisztje aláírta a fegyverletételi jegyzőkönyvet. A fegyvereket kocsira rakták és Mátészalkára küldték a 2. román királyi lovashadosztálynak, a csapatokat Demecseren gyülekeztették. Május elején Erdélybe szállították azokat, akik megadták magukat és így fogságba kerültek. A megállapodás szerint retorziót nem alkalmaznak velük szemben és „azonnal, amint a pillanatnyilag folyamatban levő harcok be lesznek fejezve (körülbelül nyolc-tíz nap), míg a románok a Tiszáig eső területet megszállni szándékoznak, a székely különítmény hozzátartozói szabadon bocsáttatnak, és otthonukba visszatérhetnek". Nem egészen így történt: hadifogolyként, durván kezelték és csak hónapok múlva, júniusban, illetve szeptemberben bocsátották őket szabadon. A harcban elfogott és fogolyként agyonlőtt vöröskatonákhoz képest mégiscsak megkülönböztetett bánásmódban volt részük.

Kratochvil szerint 25-i felhívása még aznap Pogány kezébe került, Stromfeld pedig éjfél előtt elrendelte, hogy vonuljon a rakamazi hídfőbe. Ő azonban az ellentétes irányt választotta, és nem volt mód megakadályozni ebben. A tisztikar vele volt, a kötelékben levő katonáknak nehéz volt kivonni magukat a parancs és a hangulat nyomása alól, társaikat elhagyni; mégis szép számmal fordultak vissza, s a Tokajban, a hídfőben gyülekező vörösszékelyeket minden megkülönböztetés nélkül átvették a Vörös Hadseregbe, ahol végig kitartottak a Tanácsköztársaság mellett.

Kratochvil árulása után a tiszántúli front helyzete megrendült. Rés nem támadt az arcvonalon, hiszen az 1. hadosztály már 25-én átvette az északi szárny védelmét, de a tízezres létszámú, jól felszerelt és összeszokott székely hadosztály kiesését éppen csak kiegyenlítette az elmúlt héten a Tiszántúlra irányított erősítés. (Április 26-ig mintegy 30 zászlóalj és 10 üteg érkezett a tiszántúli

frontra, a zászlóaljak létszáma azonban az első bevetés után gyakran századnyira csökkent.) A Vörös Hadsereg tehát körülbelül ott tartott erejét nézve, mint 16-án, s így a Tiszántúl megtartására képtelen volt. A hadsereg-parancsnokság tervét megváltoztatni kényszerült, annál inkább, mert Stromfeld – joggal – nem bízott az 1915-ös fegyelmet kívánó kordonvédekezésben, az aktív védelemhez szükséges tartalék erősítéseket felőrölték az előző napok.

„A csapatok teljes használhatatlansága a hadsereg-parancsnokságot arra kényszeríti – közölte Stromfeld 26-án a Hadügyi Népbiztossággal –, hogy a csapatokat a Tisza mögé vonja vissza, s ott ezekből a jelenleg csak csapat nevet viselő alakulatokból fegyelmezés és kiképzés után használható alakulatokat teremtsen . . . Eme elhatározás végrehajtása azonnal megkezdődik. A hadsereg-parancsnokság minden igyekezetet arra fog fordítani, hogy egyelőre legalább a Hortobágy-csatornát Karcagtól keletre, Túrkeve–Mezőtúr vonalat és onnan a Körös vonalat tartsa." Stromfeld folytatni akarta a harcot, s a kiürítés után mintegy három hét alatt előkészíteni a csapatokat az új támadásra: ezért ragaszkodott a támadó hídfőkhöz. Tombor viszont, aki a Hadügyi Népbiztosság hadműveleti vezetője maradt, nem bízott a hídfők megtarthatóságában.

Április 26-án az 1. hadosztály – míg Kratochvil és társai katonáik fegyvereit szedették össze – Nyíregyházától délkeletre megtámadta az ellenséget, és estére Nagykállóig nyomta vissza. A harcban részt vettek a budapesti 32. gyalogezred mellett a csepeli vasasok is. A jól átgondolt, átkaroló támadással végrehajtott hadmozdulat jelentős veszteségeket okozott az intervenciósoknak. A siker – amelyet a hadsereg-parancsnokság példaként állított a többi egység elé – megmutatta, hogy határozott és bátor fellépéssel vissza lehet adni a katonák harci kedvét s ez (a nyíregyházi ütközetben jól szereplő) tisztikarra is hatással volt.

Sipos Gyula, a hadosztály parancsnoka, aki az előző napon még vissza akart vonulni, de aztán összeszedte magát, jelentésében kiemeli Pogány népbiztos szerepét: átvette a hadosztály politikai vezetését, és „személyesen vezette a harcot kisebb kötelékeknél is, csak az ő személyes befolyása mellett volt lehetséges, hogy túlerővel szemben eredményt ért el". A siker jelentős áldozattal járt. A nyíregyházi polgármester szerint Pogány „kiképzetlen civil ruhás nyíregyházi munkáscsapatokat dob a tűzvonalba, akik közül sokan pusztulnak el, minden egészségügyi felszerelés és orvos nélkül". Nyíregyházán a harcok után mintegy 300 katonai halottat anyakönyveztek.

A munkásság legjobbjainak önfeláldozása sem pótolhatta azonban a Vörös Hadsereget útján végigkísérő utánpótláshiányt. Stromfeld csak egy zászlóaljat tudott erősítésül felajánlani, amely az egy nap alatt szenvedett veszteséget éppen csak kiegyenlítette volna, s ezért kérdésére: elég-e ennyi Nyíregyháza további védelmére, Pogány nemmel felelt. Éjszaka az 1. hadosztály kiürítette a várost.

A front középső szakaszán a vöröskatonák 26-án elhagyták Hajdú megyei állásaikat: Kabát, Nádudvart, Püspökladányt. Kaba mellett rekedt egy nagyobb vöröscsapat, s mivel menekülni úgysem tudott már, tüzet nyitott a meglepett ellenségre. Valóságos csata folyt le Tetétlen és Kaba között, amelyben több száz vöröskatona elesett, kivéve azt a néhányat, akik végül valahogy

egérutat találtak. A Karcag és Püspökladány között felállított hátvédtől biztosítva megindult a csapatok visszavonása a szolnoki hídfőbe. Az ellenség a következő napokban lovassága segítségével igyekezett elvágni a visszavonulás útját a Tiszánál. Egy román hadosztály Kaba–Püspökladány térségéből délnyugat felé intézett támadást, hogy bekerítse a 6. hadosztályt, amely ezen a napon elvesztette Békést és Békéscsabát.

A forradalom elérte első krízisét. Az orosz segítség messze volt, bár a szovjet sajtó tele bizalommal reménykedett: a Tanácsköztársaság kitart az „új keresztes hadjárattal szemben", amíg szövetségese könnyíteni tud helyzetén. Nemcsak az újságírók voltak optimisták: Csicserin április 26-i táviratában óvta Kunt a kapituláció gondolatától, „hamarosan közvetlen érintkezésbe kerülünk önökkel". Szovjet–Ukrajna kommunistái helyzetüknél fogva is leginkább szívükön viselték Tanács-Magyarország sorsát, a balkáni szocialista mozgalommal összeforrott Rakovszkij abban bízott, hogy ha megsemmisítő katonai csapást mérnek a román államapparátusra, Romániában és Bulgáriában is megszületik a proletárhatalom.

Rakovszkij és társai igaz forradalmár létükre szem elől tévesztették a vélt lehetőség miatt a másik oldalon fenyegető veszélyt: Gyenyikin erősödését a Don és a Donyec vidékén, amit támogatott a Solohov által leírt vesenszkajai kozákfelkelés. Lenin április 24-én kénytelen figyelmeztetni Rakovszkijt:

„Bármi történjék is, teljes erővel és minél gyorsabban segítsenek nekünk leverni a kozákokat és bevenni Rosztovot, akár az ideiglenes gyengítés árán Ukrajna nyugati részén, mivel másképpen a pusztulás fenyeget."

A Forradalmi Kormányzótanács nehéz helyzetében kénytelen volt nyugat felé tapogatózni, miután Románia nem közölte céljait vagy feltételeit. Bár a hírek szerint a királyi hadsereg meg kívánt állni a Tiszánál, elképzelhető volt, hogy elhatározását ismét megváltoztatják Bukarestben – vagy Párizsban. Azt mindenképpen bizonyosra lehetett venni, hogy az utolsó szót Párizsban mondják ki, s miután Románia kormányának érdeke a bolsevizmus elleni harc mellett maximális területi igényeinek alátámasztása volt a békekonferencián, ésszerűbbnek tűnt közvetlenül a nagyhatalmakhoz fordulni. (Utóbbiak nem akarták teljesen kielégíteni az 1916-os bukaresti szerződésben megjelölt követeléseket, miután a szerződést nem tekintették formailag kötelezőnek, csak irányadónak. A vérmesebb román diplomaták még a végleges határok nyilvánosságra hozása után is harcoltak Makóért, Gyuláért, Békés megye egy részéért.)

A külügyi népbiztosok, amellett, hogy az angol és az olasz diplomatákkal is igyekeztek tárgyalni, fő kapcsolatuknak Párizs felé Brown professzort tekintették. A bécsi amerikai misszió viszont szkeptikusan vizsgálta Brown jelentéseit, ügynökei Brownt holmi szélhámosnak tekintették, aki a bolsevistákat is emberi lényeknek hiszi, és azt képzeli, hogy meg tud egyezni velük, miközben ravaszul becsapják. Főnöke, A. C. Coolidge professzor (egy praktikusabb professzor) tehát javaslatait megfelelő kommentárok kíséretében csak május elsején juttatta Párizsba, amikor már úgy látszott, hogy a Tanácsköztársaság órái meg vannak számlálva. A békekonferencia ennek ellenére, Wilson javaslatára április 26-án

felszólította Romániát az offenziva megállítására, miután elérte a Vix-féle vonalat. A román vezérkarnak azonban bizonyára a fülébe súgták, hogy mikor beszél a Négy Nagy komolyan. Tehát a román támadás egyelőre nem állt meg.

Ilyen volt a forradalom krízisének külpolitikai háttere, mikor április 26-án összeült a Kormányzótanács, hogy határozzon további politikájáról.

Böhm ismertette a katonai helyzetet, és bejelentette a Tiszántúl kiürítését. Szántó beszámolt a jugoszláv hadsereg csapatmozdulatairól: miután néhány községet megszállt, várni lehetett csatlakozását az intervencióhoz, ami végül elmaradt. Böhm beszámolója általában reális volt, de legalábbis a jegyzőkönyvből az tűnik ki – ami hihetetlen –, hogy a székely hadosztály árulásáról nem tudott még semmit. A Kormányzótanács így is ellenvetés nélkül elfogadta a visszavonulási javaslatot.

Kun Béla ismertette Brown útján a békekonferenciának tett javaslatát, amit ő maga „breszti béke" szavakkal jellemzett. Kun azt kérte Párizstól, hogy Svájcban találkozhasson a nagyhatalmak megbízottaival. Előzetesen a blokád megszüntetését és a román hadseregnek a Smuts-féle – annak idején elutasított – vonalra való visszarendelését jelölte meg, mint a Tanácsköztársaság kívánságait. Ennek ellenében kész volt elfogadni Brown következő követeléseit:

1. Személyi változások a kormányban, a „szélsőségesek": Szamuely, Pogány, Vágó távozása. Ezt Kun azzal támasztotta alá, hogy nevezettek úgyis kimennek a frontra. Helyettük a Brownnak szimpatikus kommunista bécsi követet: Bolgár Eleket, továbbá Weltner Jakab és Cservenka Miklós szociáldemokratákat ajánlotta.

2. A túszok szedésének mérséklése, illetve megszüntetése, lemondás a „terror" alkalmazásáról.

3. A nemzetközi propaganda, a külföldi hadseregek soraiban végzett agitáció megszüntetése.

Fenti követelések teljesíthetők lettek volna, ha ezen az áron az antant belenyugszik a szovjetrendszer fenntartásába. De mindenki előtt világos volt, hogy a következő lépések: Kun, majd a kommunisták leváltása, a proletárdiktatúra feladása lesznek. Fel kell tételeznünk tehát, hogy Kun részéről a tárgyalás manőver volt, amellyel kiutat keresett a nehéz helyzetből – és végső megoldást, ha más nem marad.

Mindezek a javaslatok nagyobb vita nélkül jóváhagyattak. Annál hevesebb ellentmondást váltott ki Dovcsák Antalnak, a Kormányzótanács elnökhelyettesének fellépése, aki elítélte a proletárdiktatúrát, azt állította, hogy a munkásság csak parádézni hajlandó, de harcolni nem, és megpendítette a hatalomról való lemondás gondolatát. A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták határozottan szembeszálltak Dovcsákkal. „Ha mindenki hajlandó lemondani, én nem vagyok hajlandó – mondta Landler. – Csak proletárdiktatúra révén lehet elérni, amit magunk elé tűztünk. A magyar munkástömegek őszinte hívei a proletárdiktatúrának. Nem a tömegekben, hanem a vezetőkben van a baj . . ."

A Kormányzótanács szociáldemokrata tagjai – a centrista Böhm, Kunfi, Bajáki – Dovcsák ellen szólaltak fel, még a jobboldali Erdélyi Mór sem támogatta. Dovcsák egyedül maradt és visszavonult. Felszólalása azonban sokkal több volt, mint egyéni vélemény: a jobboldali szakszervezeti vezetők, a Buchinger körül tömörülő sértődött, régi szociáldemokrata funkcionáriusok álláspontját fejezte ki.

A szociáldemokrata népbiztosokat március 21-én magával ragadta a munkásság hite a világforradalomban; április közepe után a kétkedés és reménység vegyüléke helyébe a szkepszis került. A nyugati forradalom elmaradása kérdésessé tette szemükben az oroszországi proletárdiktatúra stabilitását is. A munkásság azonban egységesen a Tanácsköztársaság mellett állt, sőt ez időben még a nehézségeket is lebecsülte. A munkásság egységes magatartása befolyást gyakorolt a centristákra: a munkásosztállyal találta volna szemben magát, aki kezet emel a diktatúrára. Állásfoglalásukban emellett szerepet játszott a félelem a fehérterrortól. Az oroszországi és a finnországi példa azt mutatta, hogy ha egy országban vagy annak egy részén megdöntik a munkáshatalmat, utána az ellenforradalom véres bosszúja következik. A nyugati diplomaták közeledése viszont káros illúziókat keltett bennük. Párizsban valóban örültek volna a tanácskormány jobbratolódásának, de különösebb engedményeket, segítséget nem tudtak és nem is akartak nyújtani egy szociáldemokrata kormánynak sem, hiszen Magyarország még mindig a békekötés előtt álló legyőzött ország volt számukra. Szóbeli ígéretekben azért nem volt hiány, és Ágoston, Böhm, Kunfi szívesen tapogatóztak olyan fiatal diplomaták vagy egyszerű felderítő tisztek politikai szándékai felől, akiket otthon hírszerzőnek, nem pedig tanácsadónak tekintettek.

A centrista népbiztosok egyelőre kitartottak a proletárdiktatúra mellett. „Én most azon az álláspontón vagyok, hogy a szocializmust megvalósítani másként, mint diktatúra útján nem lehet." – mondta Böhm. „Ennél világosabb osztályharc még nem volt a világon" – hangoztatta a 26-i ülésen Kunfi. „Ma nem lehet választani, hogy visszatérünk-e a reformista-szocialista álláspontra . . . Az apró visszaélések nem szabad, hogy elkedvetlenítsék az embereket." Viszont, hogy építsék a képzelt aranyhidat Párizs felé, és visszaszerezzék a diktatúrától a nehézségek sokasodása után elforduló kispolgári tömegek támogatását, felléptek a túszszedés, a letartóztatások, az élelmiszer- és egyéb rekvirálások ellen. Követelésükre leváltották a forradalom főügyészét, a kommunista László Jenőt. Érdekes és jellemző, hogy ezúttal már a városi polgárság és nem a parasztság megnyerésére tettek javaslatokat, a földreform kérdése fel sem merült.

A Kormányzótanács megállapította, hogy hat tagja: Böhm, Hamburger, Pogány, Rákosi, Szamuely, Vágó a fronton van (Böhm az ülés miatt jött Pestre), és további tíz népbiztos kiküldését határozta el, köztük volt a „kritikus" Dovcsák is.

A katonai helyzet, mint láttuk, 26-án sokkal rosszabb volt, mint a népbiztosok Budapesten vélték, s másnap tovább rosszabbodott.

Április 27-étől a Vörös Hadsereg célja a hídfőkbe való zavartalan visszavo-

nulás biztosítása, a Karcag–Túrkeve vonalban felállított utóvédekkel. 27-én az ellenség szinte zavartalanul nyomulhatott előre, bevonult Nyíregyházára, visszaszorította a Debrecentől nyugatra elhelyezkedő utóvédet, a 6. hadosztály a déli szárnyon Túrkeve–Mezőtúr–Kúnszentmárton területére húzódott vissza, anélkül, hogy az ellenséggel harcra került volna sor. A gyors visszavonulás a bekerítés elkerülése miatt vált szükségessé. Az ellenállást a Tisza túlsó partján lehetetlenné tette az erőviszonyok eltolódása, az ellenlökéshez szükséges tartalék hiánya és a vöröskatonák ebből következő demoralizálódása. Az egy-egy napig hősiesen harcoló csapatok, látva reménytelen és magárahagyott harcuk kilátástalanságát, ismét letörtek.

A Vörös Hadsereg és a helyi tanácsok demoralizálásához hozzájárultak a kiürített falvakból és városokból érkező hírek. Folyt a rekvirálás és rekvirálás örve alatt a rablás, megszámlálhatatlan milliókra rúgó értékben. Az intervenciós csapatok nemcsak a kezükre került vöröskatonákkal bántak embertelenül, de összeszedték a kommunistákat, az aktív tanácstagokat internálták, sőt nemegyszer kivégezték őket. A kiürített zónában felütötte fejét az ellenforradalom, ahol tehette, maga is kivette a részét a forradalmárok üldözéséből, a románokat pedig kész listákkal várta.

Orosházán „a román katonai parancsnokság a visszamaradt exponált egyéneket összefogatta és igazoltatta, a terheltebbeket internálta. Éber figyelemmel kísért minden mozgalmat, és azt még csírájában elfojtotta" – jelentették a TAGYOB-nak, hozzátéve, hogy enyhébb esetekben a botbüntetést kedvelték. Hajdúböszörményből 25, Hajdúszoboszlóról 76, Hajdúszovátról 20, Nádudvarról 49 embert hurcoltak el. Békés megyében preventív intézkedésként mintegy 200 leszerelt tisztet internáltak. A nyírbátori járásból 28 embert internáltak, Kisújszállásról 55-öt, köztük 14 nőt. A nyírségi Kék községben két kommunistát lőttek főbe, Rakamazon hat vöröskatonát. Őr községben 13, Nyírmeggyesen 29 kivégzés volt. A helyi csendőrszakasz beszámolója szerint „Kisvárda községben a bolsevizmus alatt megjelent munkáslapban a kommün érdekében Császi László, Vári Emil tanárok és Koch Sámuel városi mérnök több cikket írtak, s ezért az oláhok által elfogattak és Nyírbaktán kivégeztettek." Velük együtt erre a sorsra jutott egy kisvárdai és három dombrádi forradalmár. S még hány meg hány, kinek a nevét nem jegyezte fel senki, jeltelen sírok névtelen lakói, akik ősszel úgy hajították el a fegyvert, hogy álmukban se lássák, tavasszal pedig ismét vállukra vették, nem a dicsőségért, a toborzóplakátokért vagy Fedák Sári aláírásra osztott csókjáért, egy belülről jövő parancsra, ami hangosabb volt, mint az ötödfél évig nem látott család sírása. Ki számolhatná meg őket!

27-én megmozdult az északi és a déli demarkációs vonal is. A jugoszláv csapatok megszállták Makót és Nagylakot. Akciójuk az általános támadás előjelének tűnt, s bár erre végül nem került sor, szó sem lehetett egy ideig a déli front gyengítéséről. Megerősítették a felderítést, a propagandát. A front túlsó oldala mögött illegális, földalatti pártcsoportok működtek, fegyvereket gyűjtöttek. Hajdú Gyula, a déli front propaganda-irányítója, azt ajánlotta a Kormányzó-

tanácsnak: adjon jelt a felkelésre és utána a támadásra, neki ember nem kell, csak fegyver. Az április 26-i ülés kénytelen volt elutasítani javaslatát: hiszen éppen a körháborút akarták elkerülni.

Mégis új frontot kellett nyitni: megindult a csehszlovák hadsereg várt támadása. A román offenzíva sikere után a csehszlovák hadsereget vezető francia és olasz tábornokok úgy látták; ha nehezen is, de fenn tudják tartani a támadó szellemet a Tanácsköztársaság leveréséhez szerintük szükséges két-három hétre. A csehszlovák hadseregben tömeges volt a dezertálás, a parancsmegtagadás, amiben szerepet játszott a Vörös Hadsereg felvilágosító tevékenysége is. Nagyobb alakulatoknál egy-egy szlovák vagy szlovákul tudó katonákból álló „propagandajárőr" működött. Egy április 29-i jelentés szerint Komáromnál „a hídon állandó beszélgetés folyik a csehekkel. Itt még a legionáriusok is hajlanak a Tanácsköztársaság felé, s röpiratainkat elfogadják. Azonkívül az ottani árkászszázad katonái a propagandistákat a Duna túlsó partjára viszik a csónakon, ahol a csehekkel valóságos barátkozás folyik. Itt naponta 2000 röpiratot is osztanak ki, valamint a »Červené Noviny« című tót újságokat is, melyeket különösen nagy előszeretettel fogadnak el."

A csehszlovák hadsereg vezetői tisztában voltak csapataik szellemével, de bíztak előnyös helyzetükben. A 180 000 főnyi hadseregnek közel harmada tartozott a támadó erőkhöz, mintegy háromszoros túlsúly a demarkációs vonalat őrző magyar csapatokkal szemben. Számbeli fölényüket nem veszélyeztette, ha egy-két lázongó ezredet szükség esetén a hátországba szállítanak átnevelésre. Egyébként a cseh sajtó május végéig hallgatott a szlovákiai harcokról, majd mikor ez már nem volt lehetséges, a Vörös Hadsereget vádolta agresszióval. A közvélemény megtévesztésében részt vett a Szocialista Párt jobbszárnya is.

27-én a Vörös Hadsereg visszavette a csehszlovák hadsereg által előző nap elfoglalt Tornalját, utóbbi viszont most Ungvár környékén támadott: látni lehetett, hogy az addigi járőrharcoknál sokkal többről van szó. Valóban, Klofáč csehszlovák hadügyminiszter 27-ére virradóra kiadott parancsát végrehajtva megkezdődött a Ruténföld megszállása. Az ott, főleg Csap körül állomásozó csekély magyar erők a bekerítés veszélye miatt rövid küzdelem után visszavonultak. 28-án már sikerült minden nehézség nélkül teljesíteni Klofáč parancsának lényegét: felvenni a kapcsolatot a Munkács és Beregszász felő előnyomuló román hadsereggel. Ezzel a Ruténföldön megszűnt a szovjethatalom, a népének jogait szabályozó további rendelkezések deklaratív jellegűek voltak. Megszűnt annak a lehetősége, hogy Szovjet-Ukrajna Vörös Hadserege Petljurát legyőzve vagy semlegesítve, a Kárpátok csúcsai körül elterülő senki földje földrajzi akadályát leküzdve, átléphesse a magyar határt. A csehszlovák–román korridor áttörése már jelentős katonai erőt követelt volna ezen a nehéz terepen. Ezért ettől kezdve a szovjet-ukrán hadvezetés a ruténföldi folyosó helyett a Románia elleni általános támadás tervét helyezi előtérbe.

Csicserin 28-i táviratában azt írja Kunnak: a megegyezés a Nyugat-ukrajnai Népköztársasággal nehéznek tűnik, mivel az ellenőrzése alatt levő terület lakossága még nem áll a bolsevik párt mellett. Ezzel szemben Besszarábiában és

Bukovinában igen erős a nép mozgalma a román militarizmus ellen. Mikor a román hadvezetés ennek ellenére Magyarországra küldte Besszarábiából kivont csapatait, úgy látszik megfeledkezett arról, hogy de facto hadiállapotban van Szovjet-Ukrajnával és Szovjet-Oroszországgal is.

A kimondatlan ígéret biztató volt; de egyelőre folytatódott a román hadsereg offenzívája a Tisza irányában. Fő törekvése a szolnoki és a tokaji átkelőhely gyors megszállása volt. A Tokaj felé vezető úton heves harc bontakozott ki: az 1. hadosztály csapatai, köztük a csepeli zászlóalj, keményen védekeztek, de estére kimerülten, váltást hiába várva, visszavonultak a Tiszához. Így a tervezett rakamazi hídfő kiépítéséből semmi sem lett. A front középső részén, Karcag és Püspökladány között az ellenség erős tüzérségi támogatással kikényszerítette az átkelést a Hortobágy-csatornán. A másik Szolnok felé törő oszlop Dévaványa–Gyoma–Szarvas–Öcsöd vonalát érte el. Itt a 6. hadosztály rendben, nagyobb harcok és veszteségek nélkül vonult vissza. A kiürített viharsarki községek fiatalsága aránylag szép számban csatlakozott a Vörös Hadsereghez. Az otthonmaradtakra nehéz sors várt, a bosszúra szomjazó régi urak és a megszállók elnyomásának kettős terhe.

Éppúgy, mint a Ruténföldön, ahol a hegyekben koldússzegény ukránok, a városokban kaftános zsidók, a hegyek lábánál Esze Tamás népének az Alföld szélére szorult unokái lettek egy negyedszázadra a Csehszlovák Köztársaság harmadosztályú állampolgárai. A román csapatok nem akartak ugyan megállni a találkozás vonalán, de Foch marsall néhány nap múlva megszabta a két szövetséges intervenciós hadsereg közti választóvonalat, s attól kezdve több incidensre nem került sor. Visszakapta íratlan privilégiumait a középkor emlékeit őrző Schönborn-uradalom, kommunista favágókkal teltek meg a börtönök. A hegyek népe „Európa legszegényebb népe, a kétszázötven napos böjt nemzete" – mint Krúdy írta, aki szerette őket, mert szomorúságukat hasonlatosnak látta az Anyeginéhez és Pecsorinéhoz – hiába nézett csúcsairól majd kelet, majd délnyugat felé. A fenyvesekből csattogtak a bújdosó vörösök fegyverei, a 66. csehszlovák gyalogezredbe sorozott pásztorok fellázadtak, de a szabadság napja elhagyta a havasok egét.

A Tanácsköztársaság szűk területre szorult, s ott is támadás fenyegette. Presan tábornok, a román hadsereg vezérkari főnöke április 28-án táviratot intézett Fochhoz, s ebben a Tanácsköztársaság egész területének megszállását és a Vörös Hadsereg teljes megsemmisítését javasolta. Arra hivatkozott – nyilván az ukrajnai tervek ismeretében –, hogy a Tisza vonalának megszállása után „kénytelenek leszünk erőink legnagyobb részét a Dnyeszter mentére küldeni, ahol feltétlenül és sürgősen szükség van rájuk". „Hogy e változás Románia katonai és politikai helyzetének kompromittálása nélkül legyen végrehajtható, a magyar veszedelmet teljesen ki kell küszöbölni. E célból szükséges, hogy Budapest elfoglaltassék és hogy a magyar hadsereg teljesen lefegyvereztessék." Ezt az akciót „haladéktalanul és a Magyarországgal szomszédos összes szövetséges csapatok által" kell végrehajtani. Románia két hadosztályt bocsátana a felállítandó közös parancsnokság rendelkezésére. Viszont abban az eset-

ben, ha a többi „szövetségesek e hadművelet céljaira semmit se áldoznának, a román csapatok a Tisza mentén megállanak, ahol legkönnyebben állhatnak ellen a magyarok újabb támadásainak . . ."

Párizsban haboztak. Presan nem kapott pozitív választ, de Brown sem. A döntést az is megnehezítette, hogy Orlando olasz miniszterelnök egy időre otthagyta a békekonferenciát Wilsonnal Fiume miatt támadt súlyos nézeteltérése miatt. Távozásával egyelőre értelmetlenné váltak Kun és Ágoston külön tárgyalásai az olasz megbízottakkal. Ebben a súlyos helyzetben, amikor már a forradalom fővárosa is veszélyeztetve volt két támadó ellenséges hadsereg harapófogójában, a Kormányzótanács kétségbeesett kísérletet tett. Kun és Garbai aláírásával üzenetet intézett Wilsonhoz: akadályozza meg, hogy az Egyesült Államok volt ellenségei a háború bűnösei érdekében halomra gyilkoljanak egy békés, proletár-demokráciában élő népet. A wilsoni elvek nevében ígérték, hogy nem avatkoznak más országok belügyeibe, de nem adják fel a szocializmus vívmányait. „Hajlandók vagyunk szembenézni azzal a veszéllyel, hogy kiirtanak bennünket az utolsó emberig." Ezek a szavak akkor sem találnak szimpátiára Wilsonnál, ha időben érkeznek Párizsba.

Az események gyorsabban haladtak, mint a diplomáciai futárposta. 29-én a Kormányzótanács vezetői megegyeztek Szamuely és Pogány lemondásában, Weltner és Bolgár Elek népbiztosi kinevezésében. Ez a mérsékeltnek szánt változás is elvesztette aktualitását a katonai helyzet rohamos romlása következtében. 29-én folytatódott a Tiszántúl kiürítése, de a csapatok állapota annyira leromlott, hogy kétségessé vált: tartani tudják-e a Tisza vonalát? A tokaji hidak védelmével megbízott 1. hadosztály katonáinak nagy része szétszéledt. Délen az ellenség megtámadta a szentes–mindszenti hídfőt, és a mindszenti szakaszt estére el is foglalta. Folytatódott a csehszlovák hadsereg előnyomulása a Tisza felé, és elérte a Putnok–Szendrő–Gönc–Alsómihályi–Latorca vonalat. A szegedi francia katonaság megszállta Hódmezővásárhelyt.

A bomlásnak indult Vörös Hadseregen pillanatnyilag nem sokat segített, hogy a Felvidékről a kiürítés során megszökött az ifjúság egy része, s közülük jó néhányan vöröskatonának jelentkeztek. A tiszteket bevonulásra kötelező parancs enyhítette ugyan a parancsnokhiányt, de ily módon sok olyan tiszt vette fel a vörös szalagot, akit a kötelességtudás vagy egzisztenciális problémák megoldása bírt engedelmességre – a vörösparancsnokok lakását nem rekvirálták, családját nem tekintették burzsoának. Volt egy, a „Gesamt-Monarchie" szellemében felnőtt katonai kaszt, melyben a német, magyar vagy szláv eredet apáról fiúra veszített jelentőségéből, civil szakképzettség, vagyon és összeköttetések nélkül arra nevelték, hogy ne törődjön a belpolitikai változásokkal, csak a paranccsal. A lelkesedésnek azonban kevés szerepe volt az ilyen esetekben, a katasztrofális katonai helyzet nem ébresztette fel a vagyona nagy részétől megfosztott felső- és középosztály hazafiságát. „A burzsoáziának az a része, amely a diktatúra kikiáltásában csak nacionál-bolsevizmust látott és trükknek fogta fel – a diktatúra dekrétumözöne alatt csakhamar kijózanodott" – írja Kun Béla, noha hozzáteszi: éppen a hadseregben, „ahol a tisztikar fokoza-

tosan elhatalmasodott, erősen felütötte fejét a nacionál-bolsevizmus", pedig „a sovinizmusnak nem tettünk engedményeket, az internacionalizmusból nem engedtünk, mindenkor – szinte doktriníriusnak is mondható módon – úgy fogtuk fel forradalmunkat, mint a nemzetközi proletárforradalomnak egy részét . . ." Erősödött is a proletárelem a Vörös Hadseregben. Április végére, mintegy 20 000 főnyi létszámmal befejeződött a budapesti tartalék munkászezredek szervezése, ezek önmagukat ismételten feltöltve egyik forrásává váltak a Vörös Hadsereg utánpótlásának.

Április végén a külföldi megfigyelők bizonyosak voltak a Tanácsköztársaság bukásában. Cnobloch osztrák követ engedélyt kért a hazatérésre, de Otto Bauer utasította, hogy tartson ki posztján. A követség útján kérést intéztek az osztrák kormányhoz, hogy szükség esetén nyújtson menedéket a magyar népbiztosoknak és családjuknak. Ugyanakkor különböző, kevésbé közismert kommunisták nyugta ellenében jelentős összegeket vettek magukhoz, hogyha sor kerül az ország megszállására, kiépíthessék a párt földalatti szervezeteit. Ezek a reménytelenség szimptomái. Cnobloch viszont azt jelentette április 30-án, hogy aznap hosszas beszélgetést folytatott Kunnal, akit meglepően magabiztosnak talált.

A Kormányzótanács nevében Kun békeajánlatot intézett a csehszlovák, román és a jugoszláv kormányhoz, a jegyzéket megküldte Wilsonnak, a nagyszebeni Román Nemzeti Tanácsnak, Moszkvába és az érintett országok szocialista pártjainak. A jegyzékben közli:

„Ismételten ünnepélyesen kijelentettük, hogy nem állunk a területi integritás elve alapján, és most közvetlenül is az Önök tudomására hozzuk, hogy fenntartás nélkül elismerjük az Önök összes területi-nemzeti követeléseit. Ezzel szemben követeljük az ellenségeskedések azonnali beszüntetését, a belső ügyeinkbe való be nem avatkozást, a szabad tranzitó forgalmat, olyan gazdasági szerződések megkötését, amelyek mindkét fél gazdasági érdekeinek megfelelnek, az Önök területén maradó nemzeti kisebbségek védelmét. Ezzel Önök elérték mindazt, amire törekedtek . . . Ha a háborút mégis tovább folytatják, az csak idegen érdekekért, a külföldi imperializmus érdekeiért, mindenekelőtt a magyar uralkodó osztályok érdekeiért történhet."

Mikor a jegyzéket megfogalmazták, a párizsi konferencia nevében Pichon francia külügyminiszter már közölte a román miniszterelnökkel, hogy nem léphetik át a Tiszát és nem szállhatják meg Budapestet – így is négy napig fektette a konferencia április 26-án, Wilson indítványára hozott határozatát. Ez egyelőre elutasító válasz volt a román vezérkarnak a szövetségesek közös katonai akcióján alapuló tervére. A Kormányzótanács jegyzékének tehát még akkor sem lett volna reális jelentősége, ha nem késéssel továbbítják. Bár így történt, és nem volt több a szorongatott helyzetben tett taktikai lépésnél, el kell ismernünk, hogy a jegyzék egyértelmű volt március huszonegyedike külpolitikai programjának feladásával, az úgynevezett Vix-jegyzék elfogadásával akár más, szigorított változatban is. Kunt nemcsak a katasztrofális katonai helyzet kényszerítette a meghátrálásra, hanem a félelem a Kormányzótanács szociál-

demokrata tagjainak kapitulációjától. Április utolsó napjaiban a centristák forradalmi lendülete megtört, és készek voltak meghajolni az antant akarata előtt. Ezt akarta megelőzni Kun, mikor maga tárgyalt az antantügynökökkel, maga igyekezett a proletárhatalmat legalább Budapest körül és a Dunántúlon megőrző kompromisszumot kötni.

Április 30-án befejeződött a Tiszántúl kiürítése, csak a szolnoki és a tiszafüredi hídfő maradt meg. „Csapataink fegyelme rohamosan hanyatlik – jelentette az 1. hadosztály, amely néhány nap előtt annyira kitüntette magát Nyíregyháza védelmében. – Az állomány csekély, az emberek egy része beteg, nagy része önkényűleg eltávozott. A rakamazi harcoknál csekély ellenséges erők elől megszöktek." A déli arcvonalon különösebb esemény nem történt azonkívül, hogy egy román egység átvette a franciáktól Hódmezővásárhely megszállását, de a veszély fényénél felnagyított baljós hírek érkeztek. Így a Hadügyi Népbiztosság hadműveleti osztályának azt jelentették: „Bajánál átszökött szerb katona, ki magát a nemzetközi vörös hadseregbe felvétette, jelenti, hogy tisztjeik a Budapest elleni előnyomulás mellett agitálnak." Sőt, egy Szombathelyről érkezett rémhír szerint Ausztria május 1-re Vas, Sopron és Moson megyék megszállását tervezi, antantsegítséggel.

A csehszlovák hadsereg 30-án bevonult Sátoraljaújhelyre és a korábban a román csapatok által megszállt Munkácsra, folytatta támadását Miskolc, Eger, Salgótarján irányában. A Vörös Hadsereg északi frontja nem bomlott fel, védekezve vonult vissza, de tartós ellenállásra nem volt alkalmas. A direktóriumok, munkástanácsok valamivel elszántabbak, felkészültebbek voltak itt, mint a tiszántúliak az intervenció első, megdöbbentő napjain. Miskolctól északra, Sajószentpéteren a direktórium felfegyverezte a bányászokat, üveggyári munkásokat és szegényparasztokat, akik a Vörös Hadsereggel együtt egy napig védték a Miskolcra vezető utat. Bánrévénél az ózdi vasgyár munkásait vetették harcba. Egyes tanácsok, forradalmi csoportok Miskolc és a környék eleste után is kitartottak helyükön. Miskolcról a megszálló hatóságok már a májusi napokban jelentették:

„A Diósgyőri Vasgyárban a bolsevik agitáció úgy van megszervezve, hogy a toborzás a Vörös Hadseregbe tovább folyik, hogy a gyárból naponta lőszer- és élelmiszer-szállítmányokat indítanak az emődi vörösgárdának, hogy a munkásházakra folyton röpcédulákat és plakátokat ragasztanak, melyek a Vörös Hadseregbe szólítják a munkásokat. Az arcátlan bolseviki agitáció annyira ment, hogy az utcán is letartóztattunk egy ügynököt, akinél százakra menő röpcédula volt..." Az ellenállás már az első napokban hozzájárult a csehszlovák hadsereg bomlasztásához, de előnyomulását feltartóztatni nem tudta.

Az intervenciós hadseregek előnyomulása a forradalom fővárosa felé, blokáddal körülvett ország, bomló félben levő hadsereg, meghasonlás a vezetésben – ilyen körülmények között virradt fel a munkásünnep, az első szabad május elseje napja. Senki sem tudhatta: ünnepelni vagy siratni kell-e a negyvennapos proletárdiktatúra világraszóló eredményeit?

5. A MÁJUSI VÁLSÁG ÉS A FORRADALMI HONVÉDELEM MEGSZERVEZÉSE (MÁJUS 1—19)

„A nagy folyók a szennyüket kihányják,
a föld is így tett, szennyes volt nagyon.
Ma tisztaságban áll minden virága
e májusi napon.
A munkás tette ezt kérges kezével,
egy mozdulata: világroppanás...
Hallgassátok, hogy dalol a sarokban
a kalapács!"

(SOMLYÓ ZOLTÁN: MÁJUSI KALAPÁCS)

A MÁJUSI VÁLSÁG

Május elsejére a Tanácsköztársaság katasztrofális helyzetbe került. Területe a Dunántúlra és a Duna–Tisza közére korlátozódott (ebből is levonva a Drávától északra a jugoszláv hadsereg által megszállt baranyai sávot), a csehszlovák hadsereg Salgótarjánon át a forradalom fővárosát fenyegette, a román hadsereg bármikor átkelhetett a szinte védtelen Tiszán. Várható volt, hogy a csehszlovák, román, jugoszláv és a francia csapatok egy–két napon belül Budapest alatt találkoznak. A kérdés így állt: kapituláljon-e a Tanácsköztársaság a sokszoros túlerő előtt, vagy kísérelje meg Budapest védelmét?

A forradalom helyzete soha ilyen ellentmondásos nem volt. Városok és falvak lelkesen ünnepelték az első szabad május elsejét, a világforradalomba, a szocialista jövőbe vetett hittel, a frontok és velük a proletárdiktatúra sorsa pedig hajszálon függött. Budapest munkássága emlékezetes, példátlanul impozáns felvonulásával tett hitet a szocializmus mellett. Budapest nem látott még ilyen tömeget: vörös zászlók alatt, a forradalom jelképeit hordozva özönlöttek a pesti nép százezrei. Az egész város vörös színbe öltözött. A legjobb művészek vettek részt az ünnepi dekoráció tervezésében. Marx, Engels és Lenin szobrai, a munkát, a forradalmat jelképező allegorikus építmények mellett haladtak el a felvonulók, feldíszített szekerekkel, élőképekkel, zenekarokkal. A városligetben, a Népligetben és a Margitszigeten felnőttek és gyerekek örültek a szabadságnak, a millenáris pályán sportdélutánt, az FTC-pályán ifjúmunkás-ünnepélyt tartottak. Szónokok buzdítottak kitartásra, ígérték, hogy a múlt nem térhet vissza. Münchenben pedig ezen a napon verték le Noske és a jun-

kerek csapatai a Tanácsköztársaság egyetlen nyugati szövetségesét – a Bajor Tanácsköztársaságot.

Míg Budapesten felvonultak a munkászászlóaljak és a Vörös Őrség, a Tiszántúl ellenséges megszállása befejeződött, elesett a szolnoki hídfő, amelynek kiépítésére nem volt elég idő, olyan – téves – hírek érkeztek, hogy az intervenciós hadsereg átkelt a Tiszán és elfoglalta Szolnokot. A hadsereg-parancsnokság már előzőleg Gödöllőre költözött Szolnokról. Az utolsó, tiszafüredi hídfő még egy napig, május 2-ig tudta tartani magát. A következő két-három napon az ellenség, megfelelő erőkkel, átkelhetett volna a Tiszán. A Vörös Hadsereg egyes alakulatai megőrizték harckészségüket a kéthetes vereségsorozat után, de többségük, ha nem is bomlott fel, szervezett visszavonulásnál többre nem volt kapható. Szolnoknál a visszaözönlést feltartóztatni próbáló tiszteket lelövéssel fenyegették, a hídfő parancsnoka – Werth alezredes – törzsével a frontról biztonságos távolságba vonult vissza.

Az északi fronton jobb volt a vöröscsapatok morálja és állapota, bár az ellenség előnyomulását csak lassítani tudták. Május elsején olyan helyzet állt elő, hogy ki kellett üríteni a Tanácsköztársaság egyik megmaradt ipari és politikai központját: Miskolcot, valamint Diósgyőrt és Ózdot. Kibontakozott az ellenség támadása Salgótarján ellen; a hadsereg-parancsnokság joggal tartott attól, hogyha a román hadsereg átkel a Tiszán, a Zagyvától keletre elhelyezett csapatokat az elvágás, bekerítés veszélye fenyegeti.

Salgótarjánt a 80. dandár mintegy 2500 katonája védte. A tarjáni munkásság látta, hogy a dandár létszáma és állapota nem nyújthat biztosítékot a gazdasági, politikai és hadászati-földrajzi szempontból egyaránt fontos iparvidék megvédésére a túlerővel szemben. Ezért a tarjáni üzemek főbizalmijai már április végén felkeresték Kun Bélát, és a munkások felfegyverzését kérték. Április 29-én Kun Béla utasítására három vagon új katonai felszerelés érkezett, és másnap megalakult a salgótarjáni munkásezred. A veszedelmes szituációban a tarjáni proletárok hangulata sem volt egységes. A bányászok és a fiatal munkások harcolni akartak, viszont az idősebb, opportunista befolyás alatt álló acélgyári „hadviselt munkások ülést tartottak, amelyen elhatározták, hogy fegyvert nem fognak", mert a küzdelem kilátástalan.

Május elsején Hevesi népbiztos, akit Kun Béla Salgótarjánba küldött, beszédet mondott az ünnepi gyűlésen. Az Acélgyár igazgatóságának jelentése szerint „ezen ülésen a bányászság és a gyári munkásság nem volt egy véleményen, és erős összeszólalkozás történt olyannyira, hogy Hevesi népbiztos a gyáriakból többet le akart tartóztatni. Gólián bányász úgy érvelt, hogyha a gyáriak nem fognak fegyvert, akkor ők, a bányászok csákánnyal fognak kivonulni a csehek ellen." A kemény és őszinte vita meghozta az eredményt: bányászok és gyáriak a katonákkal együtt sorakoztak fel a front védelmére.

Ilyen ellentmondások – Szolnok fejvesztett kiürítése és Salgótarján hősi védelme – között kellett határozni a harc folytatásáról. A Hadügyi Népbiztosság – Kun Béla és Szántó Béla – a következő utasítást adta május elsején a hadsereg-parancsnokságnak:

„feladata hadműveleti körzetében a románoknak a Tiszán át való átkelését megakadályozni, a cseheknek előnyomulását a Duna és a Tisza között feltartóztatni és a harcvonalból jelenleg visszavont erőket mielőbb harckész állapotba helyezni, abból a célból, hogy ezekkel az erőkkel egységes ellentámadást intézhessen az ellenségnek ama részei ellen, amelyek a Tanácsköztársaság központját, Budapestet, a leghathatósabban veszélyeztetik vagy amelyek ellen az ellentámadásnak a legtöbb sikerre van kilátása."

Tehát már ekkor látnivaló volt, hogy amennyiben a román hadsereg nem kel át a Tiszán, az északi lesz a döntő front, ahova az erőket összpontosítani kell, mégpedig Szob és Sátoraljaújhely között, mivel a Duna természetes védővonalán az ellenség sem ekkor, sem később nem kísérelte meg az átkelést. Északra kellett irányítani minden, másutt nem feltétlenül szükséges csapatot. Bár az ország kis területe és elég sűrű vasúthálózata legalább a szállítást egyszerűvé tette, a koncentrálás mégsem volt könnyű feladat. A Vörös Hadsereg összállományán belül a frontlétszám aránytalanul alacsony volt. Egyrészt a szervezés hibái, az áttekinthetőség nehézsége miatt, másrészt, mert sokan megmaradtak vagy beléptek a Vörös Hadseregbe, élvezve a haza védőjének szerepe mellett az ezzel járó jelentős szociális előnyöket, de igyekeztek a hátországban maradni. Liptai Ervin írja: „egyedül a budapesti katonai kerületnél közel 9000 volt azoknak a katonáknak a száma, akik nem valamelyik harcoló egységhez, hanem régi hadosztály- és ezredtöredékekhez, törzsek maradványaihoz, karhatalmi alakulatokhoz, határőrséghez tartoznak. Ezek csupán fölöslegesen növelték a Vörös Hadsereg létszámát, lekötöttek nagy mennyiségű – a frontokon annyira hiányzó fegyverzetet és felszerelést, de konkrét hasznukat a Tanácsköztársaság nem látta."

Minden forradalom, minden hadsereg sorsa attól is függ, milyen mértékben tudja mozgósítani tartalékait. Hogy nemcsak sapkák és bakancsok, de harcra kész katonák is maradtak kihasználatlanul, annak ékes példája a komáromi akció. A győri, újszőnyi, tatai, az újkomáromi direktóriumok és a győri katonai parancsnokság elhatározta, hogy a komáromi hídon áttörve felszabadítják a Duna túlsó oldalán fekvő Komáromot. A Hadügyi Népbiztosság szigorúan megtiltotta az akció végrehajtását, hiszen siker esetén is csak a front megnyújtását, az elaprózott Vörös Hadsereg szétforgácsolását eredményezte volna. A szervezők mégsem álltak el tervüktől, mert a munkásság, sőt a csehszlovák katonák egy része is hívta őket a túlsó partról, ideát pedig a munkások százai lelkesen vállaltak részvételt a támadásban, amelyet a többszörös tilalom miatt civil jelleggel hajtottak végre. Hiába kérlelte és szidta Kun Béla telefonon a vezetőket, hogy álljanak el tervüktől: nem is tudták volna már visszatartani a munkásokat, akik egyenesen a tervet ismerő ellenség kelepcéjébe rohantak.

Ami ezután történt, így írja le egy szemtanú budapesti rokonának küldött, de a magyar cenzúra által elfogott levelében: „Tudjátok, mind a győri és tatai munkások voltak. Katona nem volt köztük egy sem. Nagyon jól dolgoztak ők szegények, már átjöttek egészen a grandig. Akkor a csehek kaptak 4000 embert és azok odáig mentek a szigetig, és bekerítették őket. És még akkor is rohamra

akartak menni, 130 ember 4000 ellen, és látják, hogy nem boldogulnak, hát megadják magukat, de mind legyilkolták, először meglőtték, aztán mindenféle elképzelhető módon kínozták . . ." A győri ügyészség jelentése szerint körülbelül 150 munkás pusztult el így, más források ennek közel kétszeresére becsülik az elesettek számát. Ennyi elszántsággal, ennyi áldozattal a fronton, szakszerű irányítás mellett, csatát lehetett volna nyerni, egy várost visszafoglalni.

Május elsején estére reménytelennek tűnő összkép alakult ki a Vörös Hadsereg helyzetéről. Nemcsak vidéken: már Budapesten is bátrabban mozgolódott az ellenforradalom. József főherceg, a „homo regius", fiával a fővárosba érkezett, és lakosztályt nyittatott a Ritzben. A Vörös Őrségnek feltűnt a közismert „József apánk", és visszatranszportálta Alcsútra. Az ancien régime fellépésére nem került sor, de a forradalommal szemben új és pillanatnyilag veszélyesebb erő foglalt állást. Azok a jobboldali szociáldemokraták, szakszervezeti vezetők és pártfunkcionáriusok, akik sohasem tudtak azonosulni a proletárdiktatúrával, most ellene fordultak, hogy feláldozzák a „tiszta" demokrácia oltárán. Az ő befolyásuk a munkásságra akkor még mindig korlátozott volt, de mellékük álltak a forradalom feltételes hívei, akik addig helyeselték a Tanácsköztársaság politikáját, amíg számítottak arra, hogy az európai forradalom megelőzi az intervenciót. A centristák meginogtak a válságos pillanatban, és ha nehéz szívvel is, támogatták a kapitulánsokat. Az addigi események alapján lebecsülték az ellenforradalmi terror lehetőségét, abban reménykedtek, hogy a párizsi konferencia Brown közbenjárására megtiltja Budapest megszállását.

A centristákhoz közel álló Károlyi Mihály felkereste Kun Bélát, és kérlelte: ne álljon a kibontakozás útjába, Kunfi – Böhm főparancsnoki kinevezése óta helyette a Politikai Bizottság tagja – Breit József szerint öngyilkossággal fenyegetőzött.

Május elsején késő este, míg az ünneplő nép a tűzijáték csalóka fényeiben gyönyörködött, a jobboldali szakszervezeti vezetők küldöttsége megjelent a Szovjetházban (a Hungária Szállóban), hogy lemondásra szólítsa fel a Kormányzótanácsot. Azt követelték, hogy a hatalmat egyelőre adják át az általuk alakítandó 12 tagú direktóriumnak. Részt vettek a Politikai Bizottság ülésén, amely nem hozott végleges határozatot: összehívta másnapra a Kormányzótanácsot s egyszersmind – állásfoglalás végett – a Budapesti Munkás- és Katonatanácsot, a fővárosi munkásezredek képviselőit, a vasas-szakszervezet bizalmi testületét.

A Politikai Bizottság megvitatta a katonai helyzetet. (Szántó és Landler szerint Böhm referátuma alapján, Böhm viszont tagadja, hogy részt vett volna az ülésen.) Landler Jenő a következőket írja erről: Böhm jelentette – hamisan – „hogy a románok átlépték a Tiszát, Budapest legjobb védővonalát, és így lehetetlen a várost megvédeni. Ajánlotta, hogy parlamentereket küld a románokhoz a rögtön megkötendő fegyverszünet megtárgyalására. Az ajánlat helyeslésre talált. De az ülésen részt vevő kommunisták azt ajánlották, hogy azonnal forduljunk a felfegyverzett proletariátushoz, avval a felhívással, hogy haladéktalanul menjen a frontra, a diktatúra megvédésére. A szociáldemokrata

főparancsnok, Böhm Vilmos, határozottan visszautasította ezt a »forradalmi romanticizmust« . . ."

Böhm az ülés eredményét a maga szája íze szerint értelmezte: május 2-án reggel elrendelte a hadműveletek leállítását, 9-kor parancsot adott egy-egy tisztnek, hogy Miskolcon, Baján és Szolnoknál tegyen fegyverszüneti ajánlatot a három szomszéd állam hadseregének. (A hadműveletekben részt nem vevő jugoszlávok is megindulhattak bármikor.) „Egyúttal kérje az ellenségeskedések azonnali beszüntetését, és távbeszélővel közölje ide, milyen alapon hajlandó a szemben álló ellenséges parancsnokság minden felesleges vérontás elkerülésére a fegyvernyugvást haladéktalanul megkötni." Kun Béla pedig már ezt megelőzően éjjel egy órakor, nyilván rögtön az ülés befejeztekor utasította Gödöllőt az összes Tisza-hidak felrobbantására. A népbiztosságon Julier alezredes és társai igyekeztek megakadályozni a parancs teljesítését, végül csak a szolnoki kisebb, vasúti hidat semmisítették meg. Julier 2-án délben parancsot adott a tiszántúli 6. hadosztály Nagykőrösön állomásozó parancsnokságának: kössön megállapodást a francia parancsnoksággal, miszerint egységei visszatérnek a megszállott területen levő békeállomásokra, más szóval tehát – kövesse Kratochvil példáját. A parancsot Szántó hadügyi népbiztosnak csak utólag mutatta be.

A nap folyamán a csapatoktól a valóságnál is rosszabb, ellentmondásos jelentések érkeztek. Szolnokról, Egerből az ellenforradalmárok elkergették a direktóriumot. Miskolcra bevonult az ellenség. Egyes csapatok harcoltak még, mások a teljes bomlás képét mutatták. A Hadügyi Népbiztosság intézkedett, hogy a harcképtelen egységeket gyorsvonati sebességgel, megállás nélkül szállítsák Budapesten keresztül rendeltetési helyükre. Este felé azonban másfajta híreket is kapott a Kormányzótanács. Kiderült, hogy a román hadsereg – legalább egyelőre – nem kezdte meg az átkelést a Tiszán, Szabó-Papp alezredes, az 1. hadosztály vezérkari főnöke észrevette, hogy a vele tárgyaló olasz ezredes (egy cseh légiós ezred parancsnoka) meglepődött kapitulációs ajánlatán, s azt válaszolta: 3-án semmi esetre sem folytatják az előrenyomulást, 4-én jelentkezzen a válaszért. Tehát egy-két napos lélegzetvételi szünetre számíthatott a Vörös Hadsereg, hiszen a déli fronton sem történt aznap jelentős esemény.

Május 2-án délben ült össze a Forradalmi Kormányzótanács, a „jól értesültek" szerint azért, hogy lemondjon. Cnobloch, aki valóban mindig jól értesült volt, még utólag, másnap is azt jelentette: nem kell a hivatalos kommünikének hinni, az igazság egészen más, a Kormányzótanács lemondott, és Haubrichot az intervenciós csapatok bevonulásáig diktátori hatalommal ruházták fel. Nem holmi kacsa ez – nyilván így tervezték, de másképp sikerült. A Kormányzótanács ülésén megjelentek a Párttitkárság tagjai, a szakszervezetek elnökei és titkárai – Kitajka, Farkas István stb. A helyzetre mi sem jellemzőbb, hogy nevükben a jobboldal legerkölcstelenebb, saját szakszervezetükben is népszerűtlen alakjai, Peyer Károly és Miákits Ferenc vitték a szót. Böhm viszont nem vett részt az ülésen, Gödöllőn várta be az eredményt, nem voltak ott a csapatoknál tartózkodó népbiztosok sem.

Garbai üdvözlő szavai után mindenki Kun Béla felé fordult, aki szólásra emelkedett, hogy ismertesse a helyzetet. „Szolnokot harc nélkül feladta a Vörös Hadsereg. Miskolcra bevonultak a csehek. Katonai erő nincs. A csapatok harci értéke nulla." Elmondta a fegyverszüneti ajánlatot, közölte az éjszakai ülés eredményét, hangsúlyozva, hogy ott két ellentétes vélemény alakult ki: lemondani vagy pedig ismét fegyverbe szólítani a munkásságot. Ezután a jelenlevők nagy része számára meglepetésként „bejelenti, hogy délután 3 órára meghívta a munkásezredek bizalmi férfiait, este 7 órára pedig összehívatta a Munkástanácsot. Bejelenti egyben, hogy a hadműveletek beszüntetésének meggátlására Landler és Szántó elvtársakkal egyértelműleg járt el, és azoknak hozzájárulásával intézkedést tett a hadműveleteknek további folytatása iránt." Bármilyen hiányosan és félreérthetően adja vissza a jegyzőkönyv Kun Béla beszédét, bizonyos, hogy megfordította az ülés hangulatát.

Mi történt Kun Bélával egy nap alatt? Akik előző nap látták, egy megtört, könnyező emberre emlékeztek. Az évek óta pihenést nem ismerő Kun egyébként erős szervezetét gyomoridegesség kínozta, ha elkapták rohamai, kénytelen volt, akár gyűlésen is, elfordulni hallgatóitól, hogy zsebkendőbe rejtse arcát. Nem volt ebben semmi csodálatos, a háborús évek mindenkit megviseltek; de nem mindenki állt a napnak szinte minden órájában figyelő szemek keresztüzében. Az éjszakai ülés után pár órával magához tért, és a forradalom ingadozás nélküli hívei segítségével magához ragadta az események irányítását. (Julier alezredes emlékirataiban különösen Landler határozottságát emeli ki.) Breit szerint Kun már reggel, első lépéseinél elnyerte Tombor alezredesnek és a Hadügyi Népbiztosság más vezetőinek támogatását Julierékkel szemben, a fordulat másik okának azt véli, hogy „Kun Béla gyorsan és kitűnően működő külföldi csápjai útján május 2-án megtudta, hogy az antant a románoknak a Tisza mentén »állj!«-t parancsolt, és hogy egyelőre sem antantcsapatok beavatkozásától, sem a szerbek és csehek támadólagos előnyomulásának folytatásától tartania nem nagyon kell" – ebben Breit téved. Kun Béla ezt május 2-án legfeljebb ha sejthette, de nem tudhatta. Másról van szó: nem a pillanat realitásaiból indult ki, hanem a nemzetközi forradalom szükségszerűségének ultima ratiójából. Elvtársai segítségével megpróbálta még egyszer talpra állítani a munkásságot – és sikerült.

A Kormányzótanács ülésén Szamuely, Landler és Szántó határozottan Kun mellé álltak. (Bizonyára mások is: Pogány és Vágó felszólalását nem részletezi a jegyzőkönyv.) Szamuely gúnyosan fordította meg a jobboldal javaslatát: „ha a Kormányzótanács nem akarja védeni a hatalmát, miért védje azt a direktórium. Felveti a gondolatot, hogy a Kormányzótanács maradjon a helyén, esetleg tegye át székhelyét a Dunántúlra." Szántó „gyávaságnak és a munkásság cserbenhagyásának tartja a hatalom átadását. Míg a munkásság a Kormányzótanácsot el nem kergeti, addig mindenkinek a helyén kell maradnia."

Landler „bejelenti, hogy az az őszinte meggyőződés állította a diktatúra mellé, hogy a szocializmust a diktatúra nélkül megvalósítani lehetetlen. Éppen ezért, minthogy a diktatúrát nemcsak a magyar munkásság, de az egész világ

proletársága érdekében valónak tartja, ki kell a diktatúra mellett tartani. A Forradalmi Kormányzótanácsnak minden körülmények közt a helyén kell maradnia."

A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták egy emberként támogatták a forradalmi álláspontot, a reformista szociáldemokraták viszont nem voltak egységesek. A kommunisták javaslata felé hajlott közülük egy-kettő (Erdélyi Mór), akik féltek a lemondás várható következményeitől. A többiek értelmetlennek látták a további harcot, de különféleképpen ítélték meg a helyzetet. Peyerék követelték, hogy a tanácskormány haladéktalanul mondjon le, és adja át a helyét egy olyan polgári demokratikus koalíciónak, amely alkalmas az antanttal való megegyezésre. Arra hivatkoztak, hogy a Tanácsköztársaság nem kapott közvetlen segítséget a külföldi proletároktól, Szovjet-Oroszországtól, elmaradt a várt világforradalom, az imperialista hatalmak pedig nem hajlandók belenyugodni a proletárdiktatúra létébe Európa szívében, s így a további vérontás hiábavaló. Hasonló álláspontra helyezkedett Bokányi Dezső és Weltner Jakab, de más alapról kiindulva: Weltner elismerő szavakkal búcsúztatta a Tanácsköztársaságot és Kunfi illúzióit elutasítva kijelentette, hogy a megszálló antantcsapatok a burzsoá diktatúrát fogják a fegyverek erejével visszaállítani.

Kunfi, aki Böhm és általában a forradalomhoz csatlakozott centristák nevében is beszélt, állásfoglalását elvileg a munkásságétól tette függővé: „meg kell tudni, akar-e és képes-e a proletariátus a diktatúra megtartásáért harcolni", de rögtön ki is fejezte véleményét: „a hadsereg jelenlegi magatartása az ellenkezőjét mutatja". Április 19-én még a világforradalom nevében buzdított kitartásra, és most is elismerte: „a szocializmust a diktatúra nélkül nem lehet megvalósítani". De mivel „a munkásságban ez idő szerint nincs meg a harchoz szükséges erő és képesség, véleménye szerint a szervezett és fegyveres munkásságból alakuljon egy testület, amely a hatalmat átveszi, mert az antant a Forradalmi Kormányzótanáccsal nem tárgyal." Ez a direktórium „jelentse ki magát szolidárisnak a diktatúra összes intézkedéseivel; bocsássa szabadon a túszokat, szüntesse meg a cenzúrát; tegye meg az átmeneti programjára vonatkozó nyilatkozatot, és keresse meg az osztrák szocialista köztársaságot (sic!) az antanttal való közvetítés iránt".

Jóhiszemű, de annál veszedelmesebb illúziók voltak ezek. A baloldal világosan látta, hogy a kapituláció nemcsak a proletárforradalom, hanem a polgári demokratikus forradalom politikai és szociális vívmányairól való lemondást is jelentené. A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták határozottsága nem maradt eredménytelen. Délután 4-kor az ülést estig felfüggesztették, miután a következő határozatot hozták:

„1. A Kormányzótanács a helyén marad. 2. Kellő időben gondoskodik a város védelméről, esetleg a fosztogatások megrendszabályozása végett a város átadásáról. 3. Mindenesetre előkészíti azonban a legmesszebbmenő védelmet, s ezért délután 3 órakor teljes komolyságában feltárja a helyzetet a munkás bizalmi férfiak előtt, és választ kér arra, hogy hajlandók-e Budapestet a végsőkig védeni. A bizalmi férfiakhoz kiküldetnek Haubrich és Szántó elvtársak. 4. Este

7 órakor a Munkástanácshoz hasonló értelmű kérdést intéz a Forradalmi Kormányzótanács és a referálással megbízatott Kun Béla elvtárs. 5. A vasmunkások bizalmi férfi testülete elé ugyanilyen értelmű kérdés feltétele és határozat kieszközlése érdekében kiküldetnek Bajáki Ferenc és Landler Jenő elvtársak."

Haubrich Józsefet Böhm kívánságára az összes budapesti fegyveres erők parancsnokává nevezték ki, de politikai hatáskör nélkül, csupán a rend fenntartása érdekében, amire több intézkedés történt.

A fővárosi és környéki vasasok bizalmijainak értekezletén több mint ezer munkás vett részt. Landler Jenő és a szintén megjelent Böhm Vilmos tartott beszámolót a katonai helyzetről. A vasasok egységesen a forradalom védelme mellett voltak. Ugyancsak délután ültek össze a gyári munkásezredek bizalmijai a Kormányzótanács képviselőivel: Haubrichhal, Szántóval és Pogánnyal. Az ő állásfoglalásuk már nem volt egyöntetű, de többségük, ha különböző aggályokkal is, a harc folytatása mellett kardoskodott.

„A meghátrálás gyávaság volna. A munkásság egy emberként kimegy" – mondta az Északi Főműhely egységének küldötte, hasonlóan nyilatkozott az albertfalvai repülőgépgyáriak képviselője. A Mátyásföldi Repülőgépgyár, az Állami Nyomda, a Lipták, a Teudloff–Dittrich, a Ganz, Ganz-Fiat, a Pesti Hengermalom megbízottai néhány szóval közölték: az üzem munkássága hajlandó fegyvert fogni. A Ganz-villany, Wörner, Wolfner munkásainak csak *egy része* nevében ígérték ugyanezt. A Csavargyár küldötte szerint: éljeneznek, de frontra nem mennek, legfeljebb a régi szociáldemokraták. Az Egyesült Izzó, a Herkulesművek és más gyárak megbízottai helytelenítették az önkéntességre való hagyatkozást, az általános hadkötelezettség bevezetését követelték. Más üzemek dolgozói legföljebb Budapest védelmére mutattak hajlandóságot. (Hofherr, Ganz-vagon.) A csepeli gyár már több menetalakulatot küldött a frontra, joggal hivatkozott az újabb létszámcsökkentés és a lőszergyártás mennyisége közti összefüggésre. Végül néhány üzem megjelent képviselői azt állították, hogy munkásaik értelmetlennek látják a további harcot. (Délivasút, Mauthner-bőrgyár, Danubius, MÁV-gépgyár, Magyar Ónművek, 2. sz. Autóüzem.)

Az összkép tehát nem volt reménytelen és a Munkástanács esti ülésén Kun még egyértelműbben foglalhatott állást referátumában, mint a Kormányzótanácsban. Drámai beszédben, kendőzetlenül tárta fel a helyzetet, a csapatok többségének viselkedését, Budapest védtelen helyzetét. „Hajlandó vagyok az imperialistákkal szemben hazudni" jelentette ki „becstelenség a burzsoáziának igazat mondani, hogyha ez az igazság árt a proletariátusnak. De én, elvtársaim, a proletariátusnak nem fogok hazudni . . . Azt is elmondom önöknek, hogy a munkászászlóaljakban nincs meg az a harckészség, amilyen harckészséget látni kellene, hogy Budapest megmentésére gondolhassunk." Mégis, a felszerelt 15 budapesti munkászászlóaljra hivatkozva azt mondta: harcolni kell az utolsó csöpp vérig, amíg egy talpalatnyi föld marad Szovjet-Magyarországból, „küzdeni egészen eddig, amíg egyetlen egy lehetőség van arra, hogy egy fegyvert elsüthessünk. De a küzdelem a fegyver elsütésében, a szuronyroham-

ban áll, elvtársaim, az organizálásban és nem a szavalatban, nem a tapsban, nem az éljenzésben és nem a fogadkozásokban."

Kun beszédében a katasztrofális helyzet ismertetéséről, a kételyekről, a két ellentétes álláspont ismertetéséről tért rá az állásfoglalásra, végül pedig a többség lelkes helyeslését látva, nem is arra kért döntést, hogy folytassák-e a harcot, hanem úgy tette fel a kérdést: „mi a Budapesti Munkástanács véleménye arról, hogy az általam vázolt katonai és politikai helyzetben hogyan védhető meg Budapest?" A beszéd lendülete magával ragadta a Munkástanácsot: azokat a szónokokat is türelmetlenül lehurrogták, akik Kun kérdésére felelve a tennivalókról fejtették ki véleményüket, a jobboldali szociáldemokrata álláspontot képviselő Schwartz Richárd teljesen magára maradt. Egymás után álltak fel a kommunista munkások: Kis Lajos, Kellner Sándor, Szíjártó Lajos, Hirossik János és mellettük az olyan szakszervezeti funkcionáriusok, mint Langer János, Braun Mór, Lukács János, akik fegyvert követeltek és azt kérdezték: hol maradnak a szakszervezetek vezetői? A hangulatot mutatja, hogy az órákkal előbb még a fordulatot szervező Böhm, Haubrich és Weltner is a munkásság mozgósítása mellett szólaltak fel. A feszült légkörből kipattant egy olyan javaslat – régi, kommunista munkás részéről –, hogy „mire ideér az antant, itt ne találjon mást, csak burzsoá hullahegyeket és egy elszánt munkásosztályt. Annyi burzsoát sem szabad életben hagyni, hogy kormányt lehessen belőlük alakítani . . ." Kun Béla zárszavában elutasította az efféle pánikkeltést. Budapestet nem Budapesten, hanem a Tiszánál kell megvédeni. A szocialista nőmozgalom egyik szervezője, Mánuel Sári, az ellenforradalmi veszélyre utalva, megnyugtatta a férfiakat: „nyugodt lélekkel kimehettek Pestről. Ha arra kerül a sor, állítom, asszonytársaim nevében, Budapestet meg fogjuk védeni mindenen keresztül."

A Munkástanács ülése este fél tízkor ért véget, utána folytatták a Kormányzótanács ülését. Most már nem volt vita: a határozat „az egész proletariátus talpraállítását" tűzte ki célul. A népbiztosok hajnali 3-kor búcsúztak el egymástól, egy-két órás pihenés után valamennyien a gyárakba siettek, hogy fegyverbe szólítsák a munkásokat. Még együtt volt a Kormányzótanács, mikor utasítására éjfél előtt Tombor parancsot adott „az összes elérhető parancsnokságoknak":

„A Kormányzótanács az összes frontok részére a legerélyesebb ellenállás kifejtését rendeli el. Budapest összes munkásai kiküldetnek a frontra, hogy a csapatokat megerősítsék. A csapatok frontról való visszaszállítása haladéktalanul beszüntetendő, és a már esetleg visszairányított csapatok is azonnal a frontra rendelendők vissza."

Reggel az üzemek munkásai, a kerületi tanácsok, majd a vidéki városok is lelkesen csatlakoztak a Budapesti Munkástanácshoz. A nagyüzemekben megjelenő népbiztosoknak, akik jelentkezésre szólították fel a nélkülözhető 18–45 éves munkásokat, „mindenütt a legmelegebb fogadtatásban volt részük" – mint a másnapi „Vörös Újság" írja – „A Teudloff–Dittrich-féle műszaki gyárban megjelent Kun Béla, akit kitörő lelkesedéssel fogadtak, azonban meg sem akarták hallgatni, és azt mondták, hogy nem kell többé beszéd, cselekedni akartak, és kivonultak a kaszárnyákba. Az Északi Főműhelyben, ahol háromezer

munkás dolgozik, ezernyolcszáz ember azonnal szabályos századokba sorakozva vonult a laktanyákba . . ." A kommunisták optimizmusa ezúttal helyesnek bizonyult.

Április utolsó és május első napjaiban igen élénk diplomáciai tevékenység tárgya volt a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsa, de a belső válság óráit ez nem tudta befolyásolni, mint ahogy a külföldi megfigyelők sem voltak képesek nyomon követni a forradalmi nép hangulatának gyors változásait. Hogy ismét Cnoblochra hivatkozzam, ő 4-én Szende Pál információja alapján még azt jelenti Bécsnek: 48 órán belül megalakul a jobboldali szociáldemokraták „szakszervezeti" kormánya, amely azonnal felveszi a kapcsolatot az antanttal, és csak 7-én állapítja meg: a krízis latenssé vált. H. Nicolson május 4-én a következőket jegyezte naplójába: Kun Béla, úgy látszik, megbukott, és egy átmeneti kormány alakul. A bizonytalanságot növelte, hogy a Kormányzótanács még egy ideig fenntartotta igényét az ausztriai menedékjogra. Bauer május 2-án közölte: megadja a menedékjogot a népbiztosok családjának, a népbiztosokkal formailag nem teheti ugyanezt a francia misszió tiltakozása miatt, de ha menekülésre kényszerülnek, gondoskodik biztonságukról. Renner 3-án adott utasítást a menedékjog biztosítására, csak azt kötötte ki, hogy Kunt, Szamuelyt és Vágót el kell különíteni a többi népbiztostól. Május 20-án Kunfi még át is adta az érdekelt családtagok névsorát, és csak 22-én, Miskolc visszafoglalása után közölte: egyelőre nem aktuális a kérés.

A magyarországi helyzet bizonytalansága ellentmondásos diplomáciai lépések forrása lett. Párizsban Lloyd George elővette Smuts javaslatait, és indítványozta Magyarország meghívását a békekonferenciára. Partnerei ezt ellenezték, Pichon francia külügyminiszter azzal érvelt, hogy a szovjet kormány bukása küszöbön áll – azután, talán éppen ezért, mégis elfogadták az angol propozíciót. A május 15-ére szóló meghívás nagy dolog volt, bár nem tárgyalni, vitázni hívták a legyőzötteket, csak „meghallgatni" a békefeltételeket. Ám a puszta megjelenés de facto elismerést jelentett, nem szólva a fórumról, a világsajtó nyilvánosságáról. Ha Trockij Breszt-Litovszkból meg tudta rázni a világ lelkiismeretét, a magyar külügyi népbiztost Párizs várta.

A bécsi antantmissziók mindent elkövettek a meghívás visszavonásáért. Allizé tiltakozott Pichonnál, és elhárította a továbbítást, mert, úgymond, Budapesten Vix távozásakor megsértették a francia zászlót. Az angol misszió őrnagyát küldték Magyarországra, azzal, hogy az átadással várja meg a külön parancsot, 6-a körül megérkezett a parancs; egyelőre ne nyújtsák át a meghívást. Mint annyiszor a történelemben, a nagyhatalmak politikusai kielégítették igazságérzetüket, a katonák és diplomaták pedig gondoskodtak róla, hogy a szimpatikus frázisok ne váljanak veszedelmes valósággá. Közben, május 5-én Párizsban úgy döntöttek, ha tényleg megdőlt a tanácskormány, akkor megszüntetik a gazdasági blokádot. Néhány nap múlva tisztázódott a helyzet, mire a blokádot – megszigorították.

Április végén, a budapesti hírek és álhírek hatására, megélénkült a bécsi magyar emigráció. Bethlen István, akit már a proletárforradalmat megelőző hetek-

ben is az ellenforradalom fejének tekintettek, memorandumot intézett a békekonferenciához, biztosítva, hogy a bolsevizmus letörésében „a magyar vezető politikai pártok és osztályok készségesen hajlandók közreműködni és szolgálataikat a legmesszebbmenően felajánlják . . .” Szerényen megemlítette kívánságaikat is: ne román, hanem nyugati csapatok szállják meg Magyarországot, segítsék elő az antibolsevista magyar nemzeti haderő megszervezését, és ha ez megtörtént, a Bethlen által, Garami bevonásával alakítandó „polgári demokratikus” kormány presztizse érdekében állítsák vissza a március 21-i demarkációs vonalat, végül biztosítsanak a jövendőbeli kormánynak 20–30 millió korona hitelt.

A békekonferencia észrevételre sem méltatta Bethlen memorandumát, hiszen amit a Károlyi-kormánynak nem tett meg, miért tette volna egy bizonytalan erejű és összetételű emigráns csoportnak? A nehéz feladat a Tanácsköztársaság „sima” megdöntése volt, ha ezt megoldották, tetszés szerint válogathattak a *feltételek nélkül* engedelmeskedő kormányok között. Bethlenék nagy terveiből legalább egynek a megvalósítását elősegítette a zavaros helyzet. A komitével rokonszenvező magyar követségi tisztviselőktől megtudták, hogy a követségen bankjegyekben 135 millió koronát tartanak, főleg áruforgalmi és részben politikai célokra. Május 2-án megszállták a követséget, elrabolták a pénzt, majd elhurcolták a Budapestről érkező Bolgár követet és Fenyő gazdasági meghatalmazottat. Az akciót támogatta a jobboldali, polgári vezetés alatt álló bécsi rendőrség és más osztrák állami szervek, valamint az antantmissziók. A rendőrök végig nézték a pénz és a követ elrablását, anélkül, hogy beavatkoztak volna. A bécsi munkásság és a budapesti kormány követelésére Bolgárt és társait szabadon bocsátották, néhány fehértisztet és a puccsban résztvett követségi tisztviselőt letartóztattak, a pénzt azonban, különböző ürügyekre hivatkozva, nem adták vissza. (Egy részét letétbe kellett helyezni, nagyobb részét a komité megtartotta, különböző machinációi, de főleg az emigráció pénztelenséghez nem szokott tagjai finanszírozására. 13 milliót befolyásos bécsi antantszemélyiségek premizálására fordítottak.) A követség mégis kapott valamit, cserébe a pénzért, megszabadult a puccsban résztvevő több tucat alkalmazottjától. A nagy létszámú hadügyi likvidáló-csoport új vezetője gróf Takách-Tolvay ezredes helyett Károlyi első hadügyminisztere, Linder Béla ezredes lett, aki becsületesen képviselte a Tanácsköztársaságot.

A rablótámadás, majd a jövendőbeli frankhamisítók hasonló akciói differenciálódásra vezettek az emigráció soraiban. Míg április végén Bethlen úgy látszik nem eredménytelenül igyekezett szövetkezni a volt Károlyi-párt jobbszárnyával (Batthyány) és Garamival, a reakciós grófok klikkje május 2-a után teljesen az antantmissziók jóindulatától függött, és eltaszította magától a polgári demokratikus skrupulusaiktól szabadulni nem tudó emigránsokat. Utóbbiak száma májusban megszaporodott, mert Jászi és Károlyi hívei immár reménytelennek látták a Tanácsköztársaság helyzetét. Mivel azonban nem kívántak, Bethlenékhez hasonlóan, az angol vagy más antanthírszerzés ügynökeivé süllyedni, igen mérsékelt aktivitást fejtettek ki. Az ellenkezője mondható el az ABC-ről, de minden

igyekezet ellenére háttérbe került, miután a Tanácsköztársaság megszilárdult, Párizsban pedig egyelőre nem sikerült elfogadtatni a Budapest elleni koncentrált támadás tervét.

A román hadsereg, bár továbbra is ellenségesen viselkedett, megállt a Tisza vonalán. A tiszai front megszilárdulásának több oka volt. Az ellenség nem készült fel a további előrenyomulásra, fő célját elérte, utánpótlási vonalai nagyon megnyúltak, az offenzíva megindításánál nem tervezett támadás a vörös Budapest ellen meghaladta volna erejét. Másképp alakul a helyzet, ha Párizs elszánja magát a francia balkáni hadsereg bevetésére, azonban Presan tábornok fentebb idézett kérésére nem kapott pozitív választ; ehelyett megérkezett a tiltó határozat. A békekonferencia nem kívánatos következményektől, elsősorban a Duna-völgyi francia–román befolyás túlzott és a győztesek közötti „egyensúlyt" veszélyeztető megerősödésétől tartott. Szerepet játszott a jugoszláv–olasz és jugoszláv–román ellentét kiéleződése is, a francia vezérkarnak sem lehetett ideje még elfelejteni Odesszát és a fekete-tengeri flotta lázadását. Clemenceau személyesen közölte Brătianuval, hogy a tilalom több a nyilvánosságnak szánt frázisnál. Ráadásul azt az akciót tiltották meg, aminek kivihetőségében pillanatnyilag a román hadvezetőség is kételkedett.

Május elején megáradt a Tisza, Szeghalmot elöntötte a Berettyó. A vízállás sok helyen meghaladta az 1895-ös szintet is, Tiszasasnál a vöröskatonák felrobbantották a töltést, és mintegy 20 000 hold víz alá került. Fontolóra vették az egész árterület elöntését, de ez drága védővonal lett volna: a folyón átkelni így is elég nehéz feladatnak tűnt. A román vasutasok május 9-től június 15-ig tartó nagy sztrájkja megnehezítette a hadsereg mozgását és utánpótlását.

Románia katonai helyzete május első napjaiban megváltozott. Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna, híven a Tanácsköztársasággal vállalt természetes szövetségéhez, már április végén nagyobb erőket vont össze Bukovina és Besszarábia határán, május elsején pedig ultimátumban követelte a román kormánytól a Szovjet-Oroszországtól elszakított Besszarábia, majd egy külön jegyzékben Bukovina kiürítését. A szovjet kormány nem titkolta, milyen nagy szerepet játszott elhatározásában a Tanácsköztársaság elleni támadás híre.

Podvojszkij ukrán hadügyi népbiztos a jegyzékek elküldése után az „Izvesztyijá"-nak adott nyilatkozatában kijelentette: „A románok és csehek támadása Magyarország ellen, melynek célja Budapest elfoglalása és a fiatal Magyar Tanácsköztársaság megfojtása, valamint a románok kegyetlenségei Bukovina munkásaival és parasztjaival, kényszerítették Ukrajna munkás-paraszt kormányát, hogy ultimátumot intézzen a román kormányhoz. Nyugaton koalíciót alakítanak ellenünk. A szovjetköztársaságok koalíciójának ellencsapással kell erre válaszolni és elsősorban aktív segítséget nyújtani Tanács-Magyarországnak." A román hadvezetőség nagy erőket kényszerült átdobni a Tiszától Besszarábiába, így enyhült számbeli fölénye a magyarországi fronton.

A Tisza-vonal megszilárdulása csalódást okozott Csehszlovákia vezetőinek, akik így néhány hétig egyedül tartották az intervenció aktív frontját, tehát hamarosan elvesztették a többszörös túlerő nyújtotta fölényüket. Támadásukat

mégis folytatták, részben, mert bíztak a Tanácsköztársaság összeomlásában, hadseregét az előző napok tapasztalatai alapján lebecsülték, másrészt számítottak arra, hogy Párizsban előbb-utóbb – ha fennmarad a forradalom dunavölgyi fészke – felülkerekednek a katonai megoldás hívei. Romániával ellentétben Csehszlovákia nem láthatta biztosítva maximális területi igényeit; így a miskolci és salgótarjáni iparvidéket. A csehszlovák hadsereg nyomása azonban nem volt olyan erős, hogy a csapatok egy részével ne lehetett volna feltartóztatni a Vörös Hadsereg ellentámadásáig.

Ilyenformán a Tanácsköztársaság katonai feladata május első heteiben: a harcképes egységekkel védekezni az északi arcvonalon, legalább minimális erőkkel ellenőrizni a határvonalat, illetve a Tiszát, hiszen mind délről, mind keletről továbbra is fennállt az új támadás veszélye. Mindenekelőtt pedig még egyszer újjá kellett szervezni a Vörös Hadsereget és biztosítani a megfelelő anyagi, egészségügyi stb. ellátást.

Május 2-a után Budapestről a frontra ment számos munkászászlóalj, mintegy 15 000 főnyi létszámmal. Sok volt köztük a kispesti munkás, a Ganzgépgyár, az Északi és Istvántelki Vasúti Főműhely dolgozója. Pótlásukra Budapesten újabb 8 munkásezredet állítottak fel, a tartalékalakulatok összlétszáma a fővárosban megközelítette a 25 000-et. Ezek hetente két-három délutánt töltöttek gyakorlatozással. A harctérre vonult munkászászlóaljakon kívül egyéb alakulatokban is harcoltak fővárosi és Pest környéki munkások. A mozgósított munkászászlóaljak létszáma a következő hónapokban 12–15 000 körül mozgott, az összes jelentkezettek száma ezt természetesen jóval meghaladta. Kiemelkedő példa az Északi Főműhely, ahol a munkások több mint kétharmada feliratkozott, így a MÁV kénytelen volt kérni a jelentkezettek bevonulásának a termelés, a közlekedés érdekében való korlátozását. Hasonló volt a helyzet a bányászokkal.

A hadra kelt Vörös Hadsereg létszáma május 14-én megközelítően 120 000 fő. Ebből 44 000 a május 3-a után bevonultak száma. A létszám — ha a veszteségeket figyelembe vesszük — megduplázódott. A Vörös Hadsereg ezekben a napokban vált igazi proletárhadsereggé. A legöntudatosabb munkások, a magyarországi proletariátus színe-java adta az erősítést, hozzájuk csatlakoztak a diákifjúság legjobbjai, a megszállt területekről menekült tanácstagok, az elnyomás helyett inkább a harcot választó tiszántúli, észak-magyarországi férfiak. A munkásság vezetői közül is a frontra ment, akit a hátországban nélkülözni tudtak. Budapesten a VII. kerületi tanács 300 tagjából százan vonultak be, köztük idősek, alkalmatlanok is. Ettől a hadseregtől Julier sem tagadhatja meg az elismerő szavakat:

„nemcsak a szervezés, hanem a csapat minősége is nagy haladást tett. A vezető tisztek a legnagyobb csodálkozással észlelték, hogy az új munkásezredek már komolyabb katonai alakulások, melyekben rend és tisztaság iránti érzék, bizonyos öntudatos fegyelem, sőt meglehetős adag ösztönszerű nemzeti érzés is honol."

A hadseregszervezés lendületét a Vörös Őrség új fegyverbegyűjtési kam-

pányra használta fel, helyenként igen jelentős eredménnyel: így Rákospalotán 422, Peszéradacson 500 fegyvert szedtek össze. A munkásság emelkedett hangulata még egyszer magával tudta ragadni a forradalommal szimpatizáló kispolgárságot, kispolgári értelmiséget — ha nem is a frontra, de a honvédő háború elismerésére és támogatására. Ez a támogatás azonban többé nem volt olyan egyértelmű, mint március 21. után. A következetes művészi magatartást a szélsőbaloldaliságban kereső Márai Sándor még az együtt lelkesedők hangján szól:

„Az elmúlt három napon a főváros munkásai ismét szavaztak. *Ez a szavazás* – öntudatos melléállás a világ második proletárállamának élethalálharca mellé – *az igazi népszavazás*, amikor nem titkos cédulákkal, hanem önmagával, az életével adja le szavazati jegyét az osztályöntudatra ébredt magyar munkás. Három napja tízezrek várnak a Vörös Hadsereg kaszárnyái előtt, gyárak, hivatalok és vállalatok proletárjai... *Nincs már toborzás Pesten!* Nincsen kit toborozni, mert a gyöngéket és gyávákat sodorja magával ez a nagy erő, ami itt szökkent életbe a kétségbeesésből a szemünk előtt három nap alatt. Mindenki magában hordja ma a parancsszót."

A meggyőződéses radikális Szász Zoltán viszont szkeptikusan állítja szembe egymással a társadalmi egyenlőség és az individuális szabadság eltérő törekvéseit, az utóbbit vallva ősinek és elsődlegesnek. A jobboldali polgárság nem találhatott fórumot eszméi kifejtésére, nagyobbrészt egyelőre még a passzivitást választotta, egy elszánt kisebbség az ellenforradalmi cselekvés terére lépett, főképp a forradalom szívétől távolabb eső vidékeken. Május első napjaiban a szerveződő és háborúra még gyönge Vörös Hadsereg (a veszteségek és dezertálások következtében az eredményes sorozás ellenére is csak május 7-e körül érte el elsejei létszámát) mindenekelőtt való feladata az ellenforradalmi lázadások letörése volt.

Szolnok és Heves megye, Balassagyarmat: valóságos fehérövezet alakult ki a csehszlovák hadsereg bevonulását váró területen május elseje után, csak a vörös Salgótarján maradt szilárd. Véget kellett itt vetni az ellenforradalom uralmának, mielőtt még az ellenség kihasználja az akadálytalan előrenyomulás lehetőségét.

Május 3-án tisztázódott, hogy a román hadsereg nem foglalta el Szolnokot, ott és Abonyban 150–200 tagú fegyveres ellenforradalmi csapatok ragadták magukhoz a hatalmat, tucatjával tartóztatva le a forradalom ismertebb híveit, azzal fenyegetve őket: „holnap már elmegy örökre a kedvetek a kommunizmustól..." A legsürgősebb teendő Szolnok és ezzel a Tisza vonal biztosítása volt. A Vörös Hadsereg Cegléden összeállított Árky csoportja Szamuely Tibor vezetésével, rövid harc után, már a reggeli órákban bevonult Abonyba, majd folytatta útját Szolnok felé. A különítmény kipróbált egységekből állt: a tengerészek, a budapesti 1. ezred, a menekültekből alakított bihari vörösezred. Szamuely mellett tehetséges kommunista tisztek irányították: Steinbrück Ottó, Seidler Ernő, Köblös Elek, Moussong Nándor.

Szolnokért több órás harc folyt az elkeseredetten védekező ellenforradal-

márokkal, akik, vesztükre, csatlakozásra kényszerítették a felfegyverzett vasútőrséget. Az őrség tagjai nem merték megtagadni a parancsot, de a harc hevében hátba támadták az ellenforradalmárokat, segítségükre siettek a szolnoki munkások és vasutasok is: estére Szamuely csapatai birtokukba vették a várost. Másnap – a harcban, illetve menekülés közben elesetteken kívül – mintegy 20 ellenforradalmárt végeztek ki: katonatiszteket, vármegyei tisztviselőket, kereskedőket.

A tengerészkülönítmény tisztította meg Jászkarajenőt és Tiszavárkonyt, ahol a helyi burzsoázia, tisztek és papok vezetésével kitűzte a fehér zászlót, átkelésre biztatva az ellenséget. Balassagyarmaton a jobboldali szociáldemokrata direktóriumi elnök segítségével próbált egy tiszti csoport puccsot végrehajtani, de tervük kitudódott, ezután katonagyűlést hívtak össze, ahol először a fehér Bajatz százados vitte a szót, de az egyik zászlóalj politikai megbízottja beszédével megfordította a hangulatot, Bajatz néhány társával az ellenséghez szökött, hogy az Ipolyon át bevezesse Gyarmatra, de a vöröskatonák megakadályozták az átkelést. A retorzió ezeken a helyeken sem maradhatott el. Hasonló összetűzések nélkül sikerült rendet teremteni Heves megyében: a gyengének bizonyult megyei direktórium helyébe újat választottak. Harcra itt csak Hatvanban került sor, ahol a polgári köztársaság idején már hírhedtté vált iglói géppuskások ragadták magukhoz a hatalmat. Másnap, 4-én azonban Hatvanba érkeztek Egerből a kispesti vörösőrök, Jakab Rudolf vezetésével, és leverték az ellenállást.

Május 3-án a front helyzete csak Salgótarjántól északra, Füleknél változott, ahol a védekező vöröscsapatokat visszaszorították dél felé. „Hevesi népbiztos Salgótarjánban a bányákban és gyárakban a munkát beszüntette, és a munkásokat fegyverbe szólította" – konstatálja a hadsereg-parancsnokság hadműveleti naplója.

A viszonylagos csendet a Vörös Hadsereg szervezésére használták fel elsősorban. Emellett egy sor rendeletet adtak ki a diktatúra tömegbázisának megszilárdítására: a tisztviselők, adminisztratív munkaerők, altisztek, kereskedelmi alkalmazottak, pedagógusok, aratómunkások és mezőgazdasági munkások bérének emeléséről, a lakáshoz juttatott proletárok bútorral való ellátásáról, a parasztgazdák adómentességéről, a vöröskatonák családtagjai és a hadigondozottak védelméről. A hadba vonult proletár átlagmunkabérét továbbra is ki kellett fizetni családja részére. A bevonuló kisiparosok, orvosok stb. családjáról is gondoskodtak. Lényegében fenntartották a korábban megszüntetni szándékolt munkanélküli-segélyt, a Kormányzótanács szorgalmazta a bezárt üzletek forgalmának megindítását.

Mindezek a rendeletek május első felében jelentek meg, a nép helyzetét, következésképpen a közhangulatot is jótékonyan befolyásolták. A jelentős vívmányok a korábban kialakult keretek között mozogtak, a válság tehát nem bírta rá a tanácskormányt dogmatikus gazdaságpolitikájának módosítására, ami elsősorban a földosztás elrendelését jelenthette volna. A munkásság politikai fellendülését ezért sem követte a falusi szegénység hasonló megmozdulása.

A májusi, háromhetes lélegzetvételi szünetet nem sikerült a forradalom tömegbázisának szélesítésére kihasználni – az e célt szolgáló adóelengedés nem járt a kívánt hatással –, a kispolgári, alkalmazott rétegeknek csupán semlegesítéséről lehetett szó, s még ez is jelentős eredmény volt, hiszen a forradalom nehéz helyzete elkerülhetetlenné tett részükre antipatikus intézkedéseket is. Így az ellenforradalmi mozgalmakkal szemben gyakorolt retorziót.

Az a tény, hogy a proletárdiktatúra bázisa ilyen módon korlátozódott, annál nagyobb baj volt, mivel éppen a dunántúli és Duna–Tisza közi szegényparasztság, agrárproletariátus még csak első lépéseit tette meg a politikai szervezettség, öntudatosulás irányában, a valóban osztálytudatos és nem csak ösztönösen forradalmi szegényparasztok száma igen csekély volt, az osztálytudatos munkásság köre kitágult ugyan az orosz és a magyar forradalmak után, de a proletariátus állandó aktivitású, áldozatkész rétege aránylag vékony volt. Nem 1919-es jelenség, vagy egyes hibák következménye ez. Az egész modern magyar történelem jellegzetessége, hogy az úri, ellenforradalmi politika nem nagyszámú, öntudatos kis- és középpolgárságtól nem támogatott, és ezért mindig külföldi szövetségeseire utalt hivatásszerűen politizáló csoportjával szemben a szocialista munkásság és értelmiség viszonylag kisszámú, aktív tábora áll, melyet kapcsolata a külföld haladó mozgalmaival és nehézségei a valóban széles tömegek megnyerésében bizonyos elvontságra, avantgardizmusra, doktrinérségre nevelnek.

Az alapvető tömegek korlátozott aktivitása nem hátráltatta a forradalom kedvező pillanatban történt győzelmét, sőt a maga részéről megnehezítette az ellenforradalom szervezkedését is. De a forradalom tábora, miután aránylag könnyen megragadta a hatalmat, elég könnyen el is veszíthette azt, nem a gyenge és gyáva ellenforradalom által, hanem mert az imperializmus külső nyomását nem ellensúlyozta eléggé az öntudatos tömegek aktív fellépése. A munkásság legjobbjainak májusi sorakozója megmentette a forradalmat, de magában hordta azt a veszélyt, hogy a harcokban ez a mobilizált elit elvérzik, kimerül. Az ellenforradalom csak külső segítséggel juthatott hatalomra, de a forradalmi elit fizikai megsemmisítésével és üldözésével biztosíthatta hatalmát. Ezért mindennél fontosabb lett volna a tömegek politikai öntudatának fokozása, s ezt tudták is a forradalom vezetői: több eredményhez azonban időre lett volna szükségük, a hazai osztály – és politikai viszonyok reálisabb felmérésére, olyan út kidolgozására, amely alkalmas a passzív és kispolgári beállítottságú tömegek számára, amely fokozatosan juttatja el őket az avantgarde szocialista célkitűzéseihez.

Egyelőre azonban a forradalmi bátorság erényei kerültek előtérbe. A román hadsereg a következő napokban is megmaradt elfoglalt állásaiban, kisebb támadásainak célja csak előretolt hídfők létesítése volt, de ennek megakadályozására a Vörös Hadsereg már elég erősnek bizonyult, miután a Tiszát őrző csapatok szolgálati fegyelmét helyreállították. Nem egykönnyen és jórészt a kiküldött népbiztosok, politikai biztosok céltudatos fellépésének segítségével. Az első napok mélypontját jellemzi, hogy Lukács György, az egyébként végig

eredményesen tartott tiszafüredi átkelőhelynél kénytelen volt parancsot adni egy helyét elhagyó század megtizedelésére. Kivételes eset a Vörös Hadseregben a világháború megszokott fegyelmi rendszabályának alkalmazása. A rend mindenesetre helyreállt.

Május 5-én jelentősebb harc ismét csak Salgótarjánnál folyt, ahol a munkásszázadok hősiessége csak részben tudta ellensúlyozni a 80. dandár parancsnokságának tehetetlenségét, lanyha védekezését. Így Salgótarjánt napról napra jobban fenyegette a bekerítés veszélye, miután a csehszlovák hadvezetés, elveszítve előnyös helyzetét és akadályozva csapatai harciasnak nem nevezhető hangulatától, erőfeszítéseit Salgótarján megszerzésére koncentrálta.

A belső viszonyok a Duna–Tisza közén normalizálódtak, a Dunántúlon viszont romlottak. Az ország nyugati felén a válságos napokban megkísérelt ellenforradalmi lázadásokat – Székesfehérvárott, a Balaton déli partján – a Tanácsköztársaság katonai eseményektől nem háborgatott helyi szervei még csírájukban elfojtották. Erre a sorsra jutott egy, az osztrák–csehszlovák határon elhelyezett ezred tisztjeinek Ligetfalun szervezett puccskísérlete, amely hasonló volt a balassagyarmatihoz.

Míg azonban a frontvonalak megszilárdulása után a Duna–Tisza közén a forradalom számára kedvező társadalmi struktúra biztosította a politikai stabilizálódást, jelentős szociális bázisra támaszkodva, mind jobban kibontakozott a dunántúli ellenforradalom, annak ellenére, hogy külföldi katonai támogatásra kevésbé építhetett. A klerikális befolyás, a részben német gazdagparasztság és a polgárosuló középparasztság magántulajdon-imádata légkörében a hivatalnokréteg, a tisztikar sem vesztette el annyira befolyását, mint az Alföldön. A templomok és a titkon működő néppárti és kisgazdapárti szervezetek körül tömörülő csoportokból valami helyi izgalom könnyen kiváltotta a robbanást.

Devecserben május 5-én fehérgárdát alakítottak, a forradalom aktív híveit letartóztatták és bántalmazták, a szomszéd községek gazdáit, részben sikerrel, csatlakozásra szólították fel. Ajkát megtámadták, de a bányászok visszaverték őket. Május 7-én, a környék helyőrségeiből összevont katonaság és Szamuely László különítménye leverte a lázadást, s a felbujtókat statáriálisan kivégezte. A csornai ellenforradalmárok bécsi segítségben reménykedtek, s ennek elmaradása után szétszaladtak. Budapesten egy elvetélt ellenforradalmi kísérletet számoltak fel ezekben a napokban: a Stenczel–Nikolényi-ügy folytatásaként rendőrtisztek, dzsentrik és barátaik gyülekeztek a válság napjaiban az antant kapcsolatokkal rendelkező volt összekötő tiszt, Dormándy alezredes körül, május elsejére, majd 3-ára tűzték ki a puccs napját, de a hangulat megváltozása után nem mertek cselekedni. Cselekedett viszont Korvin, s nem volt nehéz dolga, miután az egyik „konspiratív" megbeszélést például a Ritzben tartották, s közben, hogy észrevétlenül maradjanak, a Kossuth-nótát húzatták Kóczé Antallal.

Míg a budapesti ellenforradalmi szervezkedés többé-kevésbé folyamatos volt, a leleplezett csoportok szabadon maradt tagjai részesei voltak az új kísérletek-

nek, az elszigetelt vidéki megmozdulásokat egy-egy politikai esemény indította el – többnyire már elkésve. Sem a bécsi ellenforradalmi komité, sem az aradi ellenkormány, „nem bírt befolyást gyakorolni ezekre a véres és tragikus mozgalmakra fegyver, pénz és közvetlen kapcsolat híján" – ismeri el Pethő Sándor.

A román és francia katonaság védelmében meghúzódó aradi „ellenkormány" miniszterelnökének eredetileg Návay Lajost jelölték – Tisza elődjét a képviselőház elnöki székében – azon a megbeszélésen, amelyen de Lobit tábornok fogadta az Arad környéki uraságokat, akik a bolsevizmus letörését kérték tőle. De Lobit felszólította őket, hogy alakítsanak ellenkormányt, amely követi a francia hadsereget. A francia támadás elmaradt, de a kormány megalakult, gróf Károlyi Gyula Arad megyei nagybirtokos, volt főispán elnökletével, miután Návay Lajost április végén megölték. A kormány Károlyi Gyuláénál is jelentéktelenebb helyi nagyságokból állott: volt radikális és függetlenségi párti politikusok, Tisza-párti megyei birtokosok. A kormány „összeállításán meglátszik az igyekezet, hogy minden polgári pártárnyalat képviseletet nyerjen benne" – írja Gratz Gusztáv. Az igazságügyminiszter Pálmai aradi zsidó közjegyző, a külügyminiszter Bornemissza Gyula báró, volt főkonzul, a belügyminiszter a büntetett előéletű Bartha Ábel lókupec, aki a háborúban őrmesteri rangot szerzett, de öntevékenyen főhadnaggyá léptette elő magát – a miniszterségre az predesztinálta, hogy a franciák kémje volt a kormányban. Nem egyedül.

A kormányfő, Károlyi Gyula, 1918 novemberében hiányos öltözetben menekült a kastélyára törő parasztok elől: érthető, hogy mindenre kapható volt a régi rend visszaállítása érdekében. Az ismert magyar sovinisztákkal szemben bizalmatlan és a békekonferencia egyoldalú befolyásolási lehetőségét féltő román kormány azonban nem támogatta őket, és mikor május 9-én éppen ezért Szegedre utaztak, letartóztatták és vagy két hétig fogvatartották a miniszterek egy részét. Mikor végül eljutottak Szegedre, ott egy ideig személyi torzsalkodással voltak elfoglalva, így május folyamán Budapest számára komoly veszélyt nem jelentettek.

Bécsben az emigránsok megrökönyödve hallották az aradi kormány születésének és kalandos utazásának történetét. A polgári demokratikus emigráció nem vett tudomást az aradiakról, annál kevésbé, mert az antantkörök egyelőre szerették volna rábírni egy külföldön is népszerűsíthető, reakciós, németbarát múlttal nem vádolható kormány alakítására. Az élükön álló Batthyány Tivadar azonban nem ült fel Cuninghame-ék unszolásának – bárhogy szeretett volna egy időben miniszterelnök lenni – hiszen sem a kommunistákkal, sem Bethlenékkel nem kívánt összefogni, a Nemzeti Tanácsot pedig nem lehetett helyreállítani, és Renner is tiltakozott az ellen, hogy Bécs emigránskormány székhelye legyen. A „nagynevű" régi politikusokat, mint Apponyi, Andrássy vagy Vázsonyi, mindenki mellőzte, miután otthon nevük csak bizalmatlanságot kelthetett. A jobbszárnyon már megmutatkoztak a következő negyedszázad ellentétei: Bethlen és Teleki is ellenforradalmi diktatúrára törekedtek, de a

Nyugat számára legalább messziről elviselhető módon, Szmrecsányi, Pallavicini, Sigray és társaik viszont egyáltalán nem válogattak az eszközökben, a mögöttük álló, de mindinkább külön politikai erővé váló hivatásos tisztek pedig Bethlenéket is puhasággal vádolták, a külföldi szuronyokra támaszkodó kíméletlen katonai terrort tartották az egyetlen megbízható gyógyszernek a forradalmak ellen.

Még el sem múlt a bécsi botrány, mikor május 6-án megkísérelték az átkelést a Lajtán. Nagy szervezkedés eredményeként, miután az akcióról már mindenki tudott, 50 arisztokrata és tiszt érkezett Bruckba. Egy fogadóban várták az ígért erősítést, míg végül elindultak a hídon, de mikor odaátról a Vörös Őrség tüzet nyitott rájuk, a brucki pályaudvaron álló marhavagonokba menekültek. Onnan húzta ki őket a Heimwehr. A brucki puccs után nőtt a feszültség a Bethlen- és Szmrecsányi-csoport között, végül azonban egymásra találtak – az antantmissziók előszobáiban és a Szegedre költözött aradi kormány feltételes támogatásában. Garami és Batthyány hívei pedig a politikai passzivitást választották.

A Tanácsköztársaság konszolidálását elősegítette, hogy a parlamenterként szereplő Werth Henriknek átnyújtották a május 3-áról keltezett román fegyverszüneti feltételeket. A feltételek a Vörös Hadsereg feloszlatását, a teljes fegyverzet és hadianyag, valamint nagy mennyiségű polgári jármű, vonat stb. átadását írták elő, tehát a bukaresti béke alapján Vilmos császár és IV. Károly seregei által elrabolt román javak pótlását a Tanácsköztársaság rovására. Az egyezmény teljesítéséig a Tisza jobb partján, 9 helyen 20–20 kilométer mélységű hídfőt foglaltak volna el a román csapatok: a Tiszántúlt a békekötésig tartották volna megszállva. Az egyezmény elutasítása esetére kilátásba helyezték, hogy „a román hadsereg újra meg fogja kezdeni Magyarországgal szemben offenzív hadműveleteit".

Mivel a fegyverszünet kérése óta a Vörös Hadsereg állapota megjavult, harcképességét visszanyerte, és látnivaló volt, hogy az új román offenzívával való fenyegetődzést egyelőre nem szándékoznak beváltani, a Kormányzótanács a feltételeket habozás nélkül elutasította. Elhatározását alátámasztották a Románia elleni szovjet támadás előkészületeiről szóló hírek és a közvélemény reagálása a kegyetlen és arcátlan fegyverszüneti feltételekre.

A tárgyalások lehetőségének csökkenése átmenetileg a szociáldemokrácia híveit is ismét a diktatúra mellé állította. „Aki még kételkedik abban, hogy a román invázió győzelme a proletárdiktatúra fölött a bojár uralom, a szolgaság, a törvényesített rablás intézményessé tételét jelenti, azokat minden ékesszólásnál erősebb érvekkel győzhette meg tévedésük felől Mardarescu tábornok úgynevezett fegyverszüneti egyezménye . . . az öngyilkosságot ajánlotta fel a kegyes Románia a magyar Tanácsköztársaság dolgozó népének . . ." írta a jegyzékről Kárpáti Aurél.

A kommunisták és baloldali szociáldemokraták május 1-i fellépése helyesnek bizonyult. Ennek konzekvenciáját Böhm is kénytelen volt levonni: május 5-én idegbajára hivatkozva lemondott a hadsereg-főparancsnokságról. Lemondását nem fogadták el, sőt kibővítették a főparancsnokság hatáskörét lényegé-

ben az összes harcoló csapatokra. A centristák május folyamán nem léptek fel alapvető politikai kérdésekben a proletárdiktatúra híveivel szemben, de észrevehetően tömörültek Böhm és Kunfi köré, hogy mérsékeljék a kommunisták erélyesebb belpolitikai irányzatát. Az április végén előfordult törvénytelen kivégzéseket és a Cserny környezetében tapasztalható jelenségeket kritizálva elérték a „Lenin-fiúk" egy részének kiküldését a frontra, a „terrorcsapatok" szervezésének korlátozását. Az ellenforradalommal szembeni erélyes fellépést, tekintettel a bizonytalan jövőre, most már határozottan ellenezték. Böhm a hadseregben is összekapcsolta a fegyelem megszilárdítását a politikai biztosok háttérbe szorításával.

Míg a centristák továbbra is részt vettek, jóllehet kételyeiket egyre sűrűbben hangoztatva, a honvédelem és a szocialista átalakulás szervezésében, a jobboldal passzivitása mind határozottabb formát öltött. A jobboldali szakszervezeti vezetők voltak a legmerészebbek, látva, hogy a kommunisták nehéz helyzetükben nem szánják el magukat a Szakszervezeti Tanács összetétele megváltoztatásának, szakszervezeti kongresszusok összehívásának felvetésére. A gazdasági munkában részt vettek ugyan, de erre hivatkozva rendszeres értekezleteket tartottak május közepétől a református konvent Abonyi utcai épületében. Ilyenképpen a jobboldali szakszervezeti vezetők csoportja volt az egyedüli a párton belül, amely kivívta magának a jogot frakciós értekezletek tartására – akkor, amikor a kommunistákat Kun az egység érdekében minden ilyesmitől eltiltotta.

Időnként a Kormányzótanács tagjait is meghívták ezekre az összejövetelekre, amelyeknek eleinte Szántó Béla megállapítása szerint, még konstruktív jellegük volt. „Kezdetben – írja Szántó – ezeken az értekezleteken a termelés kérdéseit, szakszervezeteiknek a termelésben elfoglalt szerepét és a részvétel módozatait stb. tárgyaltuk meg. Egyes népbiztosok jelentéseket tettek népbiztosságuk aktuális és döntő jelentőségű kérdéseiről, melyek ott megvitatásra kerültek, és nemegyszer jó határozatok születtek meg. Ezek a tanácskozások azonban nemsokára elveszítették eredeti jellegüket és csakhamar arra szolgáltak, hogy takarói legyenek a jobboldali szociáldemokrata bürokrácia ellenforradalmi összeesküvésének." Egyelőre azonban – május elején vagyunk – a legjobboldalibb elemek is tartózkodtak a diktatúra alapjai elleni nyílt fellépéstől.

Ilyen körülmények között, a munkásosztály erőteljes támogatását és az egész nép (többé-kevésbé passzív) jóindulatát élvezve, a Kormányzótanács a Vörös Hadsereg újjászervezésére koncentrálhatta erőfeszítéseit. Annál inkább, mivel komolyabb harcok továbbra is csak Salgótarján térségében folytak. Az ellenség mindjobban megközelítette Tarjánt és Böhm, lemondásával egyidejűleg a bányavidék feladását javasolta. Böhm és vezérkara a tiszántúli harcok tapasztalatából indult ki: az újonnan szervezett munkászászlóaljak, egyenként bevetve csekély harci értékűek, és eredmény nélkül felmorzsolódnak. Nem vette azonban figyelembe, hogy Tarjánnál az erőket csupán egy ponton kell felhasználni, s ez nagyobb erőkoncentrálást tesz lehetővé. A kommunisták elvetették Böhm javaslatát, tekintettel Salgótarján gazdasági, politikai és földrajzi jelentőségére.

Salgótarjánnál megmutatkozott az orosz forradalom ismert tapasztalata is: azok a munkások, akik hosszabb időre nem szívesen hagyják el lakhelyüket, elszántan harcolnak szűkebb pátriájuk védelmében.

Május 6-án a Balassagyarmat–Tarján között félúton fekvő Szécsény kétszer is gazdát cserélt. Szécsény visszafoglalásában jelentős szerepe volt a Balassagyarmatról érkezett munkásszázadnak. A 80. vörös dandár lanyhán védekezett, és visszavonult, mikor 7-én az ellenség elfoglalta a környéket uraló karancsi magaslatot és támadásra indult Salgótarján elfoglalásáért. A dandár parancsnoka feladta a reményt, de Hevesi Gyula, és az időközben egy csapattal odaérkezett Rákosi Mátyás a munkásszázadok élén átvették Tarján közvetlen védelmét. Az Acélgyár igazgatóságának jelentése szerint „7-én este az egész front visszajött Salgótarjánba, de Hevesi népbiztos egy rettenetes terroristával a háta mögött és Browning-pisztollyal a kezében a munkásságot visszakényszerítette az állások elfoglalására", sőt hogy lelket öntsön beléjük, a szesztilalom áthágásától sem riadt vissza. Egy sebtében összeállított rohamcsapat élén Lázár Lajos kommunista főhadnagy, az orosz Vörös Hadsereg volt brigádparancsnoka vállalkozott a visszavonulás megállítására. A munkáscsapatok beásták magukat, és napokon át tartották a frontot, míg a 80. dandár felváltására odavezényelt 6. hadosztály megérkezett, és átvette a salgótarjáni szakasz védelmét. A munkások és bányászok több napon át elkeseredetten rohamozták, majd 10-én végre visszafoglalták az állásaikat veszélyeztető Karancs-magaslatot. Másnap megindult a 6. hadosztály ellentámadása Salgótarján felszabadítására. Salgótarjánban pedig ismét dolgoztak a bányák és az üzemek.

AZ ELLENTÁMADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

A májusi válság likvidálása után a hadsereg újjászervezésének sikerei ismét döntés elé állították a Tanácsköztársaságot: a többfelől fenyegető veszély ellen milyen módon használja fel a Vörös Hadsereget? Az elhatározást a körülmények diktálták. Egyedül a csehszlovák hadsereg fejtett ki támadó jellegű aktivitást, s a Salgótarján körüli harcok megmutatták, hogy az északi fronton a Vörös Hadsereggel szemben nem legyőzhetetlen ellenség áll. Sőt a salgótarjáni sikerek eleinte azt a gondolatot sugallták, hogy az északi hadjáratot Salgótarjántól északnyugatra kell megindítani, a sikeres védelmi harcok folytatásaként.

Május 10-e felé a Vörös Hadsereg létszáma megközelítette már a 100 000-et, hangulata javult, a belső ellenforradalmi mozgalmak legalábbis mérséklődtek, így a Tanácsköztársaság helyzete biztató, az offenzíva terve reális volt. Az európai helyzetet tekintve, e napokban a Magyarországi Tanácsköztársaság számára kedvezőtlen folyamatok indultak meg, Budapesten azonban az eseményeket csak részben ismerték, kihatásuk még nem jelentkezett.

Május 7-én Németország megkapta a békefeltételek tervezetét. A területi veszteség érzékeny volt, bár nem érintett alapvető német területeket. A fel-

tételek a Rajna- és a Saar-vidék katonai megszállása mellett igen súlyos, gyakorlatilag teljesíthetetlen hadikárpótlást állapítottak meg és kategorikusan megtiltották az anschlusst (Német-Ausztria csatlakozását a német birodalomhoz). Június közepéig az európai diplomácia nagy kérdőjele volt a német válasz: elfogadják-e, belenyugszanak-e? Ha Németország elutasítja az imperialista béke aláírását, megjavulnak a közép-európai forradalmak kilátásai. Az anschluss eltiltása gyengítette az osztrák külügyminiszter, a pártja baloldalán álló Otto Bauer pozícióját, megnőtt a jobboldal nyomása „magyarbarátnak" minősített külpolitikája miatt. Május 9-étől ismét megszüntették a szabad forgalmat Ausztria és Magyarország között.

A német béke kérdése Párizsban háttérbe szorította a magyar és osztrák szerződés tárgyalását. Ez hátrányos volt amennyiben a meghívás végleg elmaradt, előnyös, mert elhalasztotta az új határok elfogadását és nyilvánosságra hozatalát. A külügyminiszterek tanácsa a Quai d'Orsay-n május 8-án fogadta el az új magyar–román és magyar–csehszlovák határokat, amelyek azonosak a trianoni szerződésben rögzítettekkel, az osztrák–magyar határt kivéve: Burgenland elcsatolását csak később érte el Ausztria, a május 12-i döntés még változatlanul hagyja a nyugati határt. Míg más kérdések nagy vitákat váltottak ki Párizsban, a magyar határok megállapításánál aránylag csekély nézeteltérések mutatkoztak a győztes hatalmak képviselői között, Wilson már csak alapelvként ragaszkodott az önrendelkezéshez. A gyakorlatban sokszor nyíltan alárendelték az etnikai szempontot a győztesek stratégiai, gazdasági, közlekedési érdekeinek.

Miután a magyar határok körvonalai már a Tanácsköztársaság proklamálása előtt kirajzolódtak, a szocialista forradalom – Burgenlandtól eltekintve – csupán annyiban változtatott a határokon, hogy egyes szakértők kisebb korrekciós javaslatait határozottan elutasították.

Így Nicolsonnak, az angol delegáció szakértőjének, különvéleménye volt a Csallóközt illetően: áprilisban, prágai útjukon, – mint írja – „Kértem Smutsot, bírja rá Masarykot, hogy ne igényelje azt a vacak Duna-szigetet. Megtette. Masaryk beleegyezett, hogyha kapnak egy hídfőt Pozsonnyal szemben, hagyják a Csallóközt. Kértem Hardinge-t, vigye ezt az ajánlatot a Tanács elé . . . Elképedésemre, Pichon felléptette Laroche-t, azzal: ő Beneštől hallotta, hogy Smuts »teljesen félreértette« az öreg Masarykot. Az utóbbi csak azt mondta volna, hogy *némelyek* Csehszlovákiában ezt egy jó megállapodásnak vélnék, de a cseh kormány úgy véli, ez egy nagyon rossz megállapodás lenne . . ." Nicolson hozzáteszi: ez Kramář és Beneš műve, akik „a franciák zsebében vannak".

A Ruténföld és a Bánát határproblémáit május végén döntötték el. A határozatok közzétételére azonban nem került sor, míg a német békeszerződés elfogadása nem vette le a nagyobb gondot az imperialista béke kovácsainak válláról. Közvetlenebb – bár egyelőre nem végzetes – hatással volt a Tanácsköztársaság sorsára a Vörös Hadsereg átmeneti veresége Ukrajnában, ami megakadályozta a katonai áttörés áprilisban kidolgozott terveinek végrehajtását.

A Romániához intézett ultimátumok lejárta után az 1. ukrán Vörös Hadsereg támadást indított a Dnyeszter vonalán, a 3. ukrán hadsereg pedig Kisinyov irányában igyekezett előretörni. Feladataik végrehajtására az Ukrán Szovjetköztársaság legjobb erőit a román fronton összpontosították. Podvojszkij hadügyi népbiztos parancsot adott egy – jórészt magyarokból álló – internacionalista hadosztály és egy „besszarábiai hadosztály" szervezésére.

Az ukrán kormány mindent megtett a Kárpátok gyors elérése érdekében, tekintet nélkül arra, hogy Gyenyikin előretörésével kérdésessé vált az esetleges siker értelme. Moszkvában továbbra is szem előtt tartották a Magyarországi Tanácsköztársaság felmentésének fontosságát. „Ha az Oroszországi Szovjetköztársaság létét csak a világforradalmi mozgalom biztosíthatja, még több joggal mondhatjuk ezt el Magyarország és Bajorország sorsáról" – írta V. Kerzsencev. Azonban a különböző frontok súlyát és helyzetét objektívebben látták, mint Kijevben, Lenin május 5-én figyelmeztette az ukrán szovjet kormányt: Luganszk eleste „bizonyítja, hogy igazuk van azoknak, akik önállóskodással és a Románia felé való fordulással vádolják önöket. Értsék meg, önök lesznek felelősek a katasztrófáért, ha elkésnek a Donbassz komoly megsegítésével." Egyidejűleg a Központi Bizottság szigorú megrovásban részesítette Antonov-Ovszejenkót és Podvojszkijt.

Az ukrán vezetők ennek ellenére folytatták az összpontosítást a Dnyeszter vonalán, és utasították május 7-én a 3. hadsereget a román font áttörésére. Ekkor történt a váratlan katasztrófa: másnap, május 8-án fellázadt a szovjethatalom ellen Grigorjev atamán hadosztálya. Grigorjev kispolgári nacionalista tisztként Petljurától állt át a Vörös Hadsereghez hadosztályával együtt; vitéz, de fegyelmezetlen partizánseregével nagy része volt Ogyessza felszabadításában, és a Dnyeszter-vonal áttörésében is a döntő csapás végrehajtását bízták rá. Grigorjev lázadásának fő oka az oroszellenes és antiszemita ukrán nacionalizmus volt, emellett a módos parasztság elégedetlensége az ukrán szovjet kormány túlságosan radikális, türelmetlen agrárpolitikájával, de kitörésére nem utolsósorban azért került sor, mert ő és hívei idegen ügynek tekintették a magyar forradalom támogatását, nem voltak hajlandók Ukrajna határain kívül harcolni. A Románia elleni támadás nem tudott kibontakozni, amíg Grigorjevet le nem verték. A lázadás két hétre lekötötte az ukrán Vörös Hadsereg fő erőit, és így gyengítette a Donyec-medence védelmét is. A lázadás leverése után, május végén az antanttámogatással megindult Gyenyikin-offenzíva már valóban Ukrajna keleti felére helyezte a harcok súlypontját, majd később átmenetileg az ukrajnai szovjethatalom likvidálására vezetett. Május 13-án megindult Jugyenyics offenzívája Pétervár ellen.

A román hadsereget még így is lekötötték, sőt Lenin május 13-án személyes üzenetben közölhette Kun Bélával: „Meggyőződésem, hogy Magyarország proletárjai az óriási nehézségek ellenére is meg fogják tartani és meg fogják szilárdítani a hatalmat. Üdvözlöm a magyar munkások és parasztok erősödő Vörös Hadseregét... Tegnap ukrán csapatok, miután legyőzték a románokat, átlépték a Dnyesztert." A magyar és a szovjet sajtó túlbecsülte a tyiraszpoli

demonstratív átkelés jelentőségét, az ilyen támadások célja már nem tartós eredmények elérése volt, csupán a román hadsereg nyugtalanítása és lekötése.

A magyar vezetők is túlságosan optimisztikusan látták az ukrajnai helyzetet május folyamán, a hírközlés nehézségei következtében. A téves helyzetmegítélés táplálta az olyan aggályokat, hogy a szovjet katonai vezetés nem tesz meg minden lehetőt a Tanácsköztársaság megsegítésére, pedig, mint láttuk, erről szó sem volt. Csicserin május 7-én lelkes hangú táviratban üdvözölte Kun Bélát: „Magyarország forradalmi proletariátusa összeszedte magát és heroikus harcba fogott... Ez a magyar forradalom mélységét és valóságos hatalmát bizonyítja. A proletárdiktatúra nem üres frázis, reálisan a kommunistáknak mint a proletárforradalom hordozóinak diktatúráját kell, hogy jelentse." Kun másnap keserűen írta Rudnyánszkynak: „... akik mozgalmunkban még mindig a burzsoázia sakkhúzását látják... azok rágalmaival nem törődve, tévelygés nélkül haladunk tovább a proletárdiktatúra útján, és reméljük, hogy rágalmazóinkat nem a mi mártiriumunk, hanem győzelmünk fogja jobb belátásra téríteni".

A Vörös Hadsereg ellentámadásának előkészületei tehát elég elszánt hangulatban folytak. Az immár egységes főparancsnokság négy hadtestbe foglalta össze az egységeket. A hadtestparancsnokok népbiztosok lettek, a katonai vezetés így a vezérkari főnökök feladata volt, természetesen a parancsnoklási jog korlátlan gyakorlása nélkül. A vezérkari főnökök kiválasztásánál csak a szakképzettséget vették figyelembe, a megbízhatóság rovására is. Az I. hadtest parancsnoka Vágó Béla, vezérkari főnöke Politovszky, feladata Cegléd székhellyel a Duna–Tisza közének biztosítása. A II. hadtest parancsnoka Hamburger Jenő (majd Pogány József), vezérkari főnöke Craenenbroek Edgár, székhelye Székesfehérvár, alárendeltségébe tartoznak a dunántúli csapatok. A III. hadtest parancsnoka Landler Jenő, vezérkari főnöke Julier Ferenc. Ez a hadtest volt a legnagyobb létszámú, ide irányították a munkászászlóaljak jó részét, s egyelőre Hatvan körül gyülekezett, ahonnan elég gyorsan lehetett irányítani az ellentámadás végrehajtására – északra, keletre vagy akár délre. Kötelékébe tartozott a Salgótarján felmentésére rendelt 6. hadosztály. A IV. (budapesti) hadtest parancsnoka Haubrich József, akinek katonai tanácsadója és sugalmazója egykori világháborús parancsnoka: Hőnig Vilmos tüzérőrnagy lett. Két önálló hadosztály: a 3. és az 5. feladata az Ipoly–Salgótarján szakasz, illetve Eger környéke és ettől északra a Tisza vonal védelme.

Az új beosztás végrehajtása közben olyan hírek érkeztek, hogy az antant, a francia csapatok bevonásával, déli irányból támadást készít elő a Duna–Tisza közén. A francia parancsnokság valóban készen állt arra, hogy amennyiben Párizsból megkapja az engedélyt, részt vegyen a Budapest elleni koncentrált támadásban. Május 11-én Gödöllőn a Kormányzótanács bizottsága: Kun, Szántó, Böhm megtárgyalta a helyzetet Stromfelddel, aki Gyékényes és Szeged felől várta a támadást. Az értekezlet elhatározta, hogy az északi és keleti fronton, valamint a Dunántúlon „csak a legszükségesebb erők hagyandók meg, melyeknek feladata a megfigyelő szolgálat és az ellenség előnyomulásának

lehető hosszú ideig való késleltetése" míg „az összes ekként felszabadult erők a Duna–Tisza között előnyomuló ellenség ellen támadólag alkalmazandók". A francia támadásra nem került sor, miután Párizsban a vezérkarnak nem sikerült ilyen határozatot kicsikarni. Így a Tanácsköztársaság, a helyzet tisztázódásáig, némi lélegzetvételi szünetet nyert a Vörös Hadsereg megerősítésére és az ellenforradalmi mozgalmak letörésére.

Az északi fronton addig is folytatódtak a helyi jelentőségű harcok, Salgótarján és Eger védelmében. A bányászok és munkások hősies ellenállása, valamint a 6. hadosztály megjelenése már május 10-én a Tarjántól északra elhelyezett csehszlovák csapatok pánikszerű menekülésére vezetett. A 6. hadosztály meglepett parancsnoksága nem tudta rögtöni üldözéssel kihasználni a kedvező helyzetet, de az ellenség követésére páncélvonatokat és előőrsöket küldött ki. Május 11-én támadásba lendült a 6. hadosztály és a 80. dandár, s 12-én a vöröscsapatok már bevonultak Fülekre. A csehszlovák hadsereg egészen Rimaszombatig menekült, vagyis március 21-i pozíciójába. A további üldözést azonban a hadsereg-főparancsnokság nem engedélyezte, főleg a francia támadás veszélye miatt.

Május 10-én az 5. hadosztály (parancsnok: Szakáll Kálmán, politikai megbízott: Illés Artur) szintén sikeres támadást indított a veszélyeztetett Eger felmentésére. Május 11-én azonban egy ellenséges ellenlökés visszavetette az 5. hadosztályt, amely másnap ki akarta üríteni Egert, Stromfeld válaszul három zászlóalj erősítést és támadási parancsot adott. 14-én ezt sikerrel végrehajtották, megközelítve Monosbélt; így Eger megvédése sikerrel járt, egyidejűleg a 3. hadosztály is eredményesen javította állásait az Ipoly-szakaszon.

Miután ezek a harcok bebizonyították a csehszlovák csapatok harci kedvének, morális egységének hiányát, vezetése gyengéit, másrészt a Vörös Hadsereg állapotában beállott javulást, a főparancsnokság – továbbra is központi feladatnak tekintve a délről várt támadás kivédését – parancsot adott Miskolc visszafoglalásának előkészítésére. Smuts látogatása után megszűnt az angolszász diplomácia érdeklődése a Tanácsköztársaság iránt, így az elszigetelődés elleni erőfeszítések eredménye csupán a kisebb értékű olasz kapcsolatok bővülése lett. Brown – Kunnal folytatott tárgyalásai alapján – május 3-án Szolnokra, majd 5-én Szegedre utazott, hogy a fegyverszünet ügyében a román, illetve francia parancsnokságnál közvetítsen. Szolnoknál parlamentereit egyszerűen lelőtték, de érdemben a franciák sem tárgyaltak vele, s mikor 10-én Budapestre érkezett, itt meglepő kép – a fegyverkező munkásság látványa fogadta. Brownt Párizsban elejtették, mert ha az általános támadásra nem is szánták el magukat, tárgyalni sem akartak a Tanácskormánnyal. Brown elhagyta Magyarországot, utolsó jelentésében már ő is – tekintettel a megváltozott helyzetre – a katonai megszállást jelölte meg, mint a proletárdiktatúra likvidálásának egyetlen lehetőségét. A Budapesten maradt Freeman angol kapitány inkább hírszerző volt, mint tárgyalópartner, ezt Kun és Ágoston fel is ismerték. Természetesen az olasz diplomaták – Brownhoz hasonlóan – szintén abban látták tárgyalásaik végső értelmét, hogy presszióval és ígéretekkel egy polgári-szociáldemokrata

fordulat békés útját egyengessék. Közben azonban segítségükkel gazdasági egyezményeket lehetett kötni, egyes adatok szerint még hadianyag behozatalára is, összesen mintegy 50 millió korona értékben. Brown távozása után, május 12-én érkezett Budapestre az olasz misszió vezetőjének kinevezett Romanelli alezredes, és ettől kezdve mindvégig őt számították az antant budapesti fő képviselőjének, noha ilyesfajta megbízatása sohasem volt.

Az olasz misszió igyekezett kihasználni pozícióját a magyarországi olasz befolyás erősítésére. A Tanácsköztársaságot átmeneti jellegűnek tekintette ugyan, de a májusi helyzetben egyedül reális tárgyalópartnernek is, amelynek egyes vezetőivel (Ágoston Péter) elég szoros kapcsolatot épített ki Borghese és Romanelli. Így állt elő az a különös helyzet, hogy míg a csehszlovák hadsereg élén részben olasz parancsnokok álltak és az olasz diplomácia kapcsolatot keresett a magyar ellenforradalommal, ugyanakkor némi segítséget nyújtott a Vörös Hadsereg utánpótlásának beszerzéséhez. „Az olasz machiavellizmus kettős játékot űz – írta Otto Bauer –, ugyanis egyrészt sok esetben kétségtelenül támogatja a magyar tanácskormányt, de ugyanakkor valószínűleg a tanácskormány ellen irányuló ellenforradalmi akciókban is benne van a keze a játékban." „Fent" az olasz kormány viszont a többi nagyhatalmakhoz hasonlóan egyértelmű, antibolsevista politikát képviselt. A Kormányzótanács, az olasz és osztrák politikai és kereskedelmi tárgyalások mellett, továbbra is igyekezett minden lehetőséget megragadni külkapcsolatainak fenntartására. A „Népszava" május 15-én arról ad hírt, hogy a fehér ukrán kormány képviselője Budapesten tárgyal.

A belső rend május közepén minden tekintetben érezhetően javult, az ellenforradalom ismét passzivitásra kényszerült. Az üzemek igyekeztek alkalmazkodni a kisebb szakmunkáslétszámhoz s mindenekelőtt a Vörös Hadsereg szükségleteihez. A munkásság hangulatát jelképezi Erzsébetfalva – a mai Pesterzsébet – nevének Leninvárosra változtatása. (A közeli Soroksárpéteri neve Marxfalva lett.)

A Kormányzótanács május 2-ának sorsdöntő éjszakája után 10-én ült össze először. Az ülés számos jelentős elvi és gyakorlati döntést hozott. Rendeletet fogadtak el a 100 katasztrális holdat meg nem haladó földbirtokok adómentességéről, illetve közadótartozásaik elengedéséről, a községi legelők területének növeléséről a nagybirtokok rovására. A városi lakosság érdekeit szolgálta főleg annak kimondása, hogy a leltározás és áruhiány miatt bezárt üzletek közül haladéktalanul nyissák meg azokat, amelyeknél ez különös akadályba nem ütközik. Ebben az időben vált országos problémává a „fehér pénz" iránti bizalmatlanság.

A pénz romlása már a háború alatt megindult; az eladósodott állam egyre több papírpénzt bocsátott ki, megfelelő fedezet nélkül, és a bankjegyforgalom a háború végén már tízszeresére nőtt. Mivel nem volt önálló magyar jegybank, az Osztrák–Magyar Bank bécsi központjának megoldását kellett elfogadni: a közös valuta likvidálásáig ideiglenes bankjegyeket bocsátott ki Magyarország részére, az úgynevezett fehér pénzt, amelyet azért neveztek így, mert egyik

oldalát üresen hagyták, mint valami számolócédulának. A nép megszokta, hogy a bankjegynek nincs üres oldala, és eleve gyanakodva forgatta a „forradalmi" pénzt, kivált mikor felmerült a forradalom bukásának lehetősége, a Kossuth-bankók emléke. A kék pénz értékét növelte, hogy a volt Monarchia egész területén lehetett vele fizetni. Ezért főleg a csempészkedő határszéleken igyekezett mindenki kék pénzt és aprópénzt gyűjteni. A pénzmizériák elégedetlenségre, később kisebb forrongásokra is vezettek. A Kormányzótanács egyelőre úgy kívánt segíteni a bajon, hogy az eltűnt aprópénz pótlására öt- és tízkoronás szükségpénzeket bocsátott ki, majd a direktóriumoknak, üzemeknek is megengedte, hogy saját felelősségükre váltópénzt nyomassanak.

A Kormányzótanács kimondta, hogy a gazdasági népbiztosságok egységes irányítására országos népgazdasági tanácsot kell felállítani. Több népbiztos követelése ellenére ismét elodázták a munkanélküli-segély fizetésének megszüntetését. Ez a jelentős szociális intézkedés nem könnyítette meg a vöröskatonák toborzását. A Vörös Hadsereg érdekében mondta ki a Kormányzótanács, hogy be kell szolgáltatni a katonai ruházati cikkeket. Míg a polgári forradalom idején elrendelt civilruha-felesleg begyűjtése kizárólag a gazdagokat érintette, a katonaruhák összegyűjtése főleg azokat sújtotta, akiknek más ruhájuk alig volt. Ezért, bár szükség lett volna rá, az összeszedést nem lehetett erélyesen végrehajtani. Ugyancsak a Vörös Hadsereg részére önkéntes fehérneműgyűjtés indult.

A Kormányzótanács ülésén vita folyt a terrorcsapatok sorsáról is: Böhm, Weltner támogatásával, az előfordult önkényeskedésekre hivatkozva, lényegében a külön karhatalmi egységek megszüntetését szerette volna elérni – vagyis kizárólag a rendőrségre bízni a harcot az ellenforradalom ellen. Vágó Béla belügyi népbiztos elfogadta, hogy önálló csapatokra nincs szükség, de ragaszkodott egy kisebb, megbízható és Korvin Ottónak alárendelt különítmény fenntartásához.

Május 11-én, tehát a kormányzótanácsi ülés másnapján, megjelent a Belügyi Népbiztosság egyik vezetőjének, a kommunista Rabinovics Józsefnek „Tiszta proletár-munkástanácsokat!" című cikke a „Vörös Ujság"-ban, amelyben arról írt, hogy az áprilisi tanácsválasztásokon a nagygazdák, bérlők, iparosok, az úri elem nem csekély számban került be a tanácsokba, és felszólította a helyi tanácsokat a nem odavaló tagok visszahívására. A cikk megjelenése nyomán ez sok helyen meg is történt. Áprilisban a tanácsválasztások kiegészítéseképpen megválasztották a házbizalmiakat és házbizottságokat, elsősorban a fővárosban. A házbizalmiak tartották fenn a kapcsolatot a kerületi tanács és házak lakói között, fontos szerepük volt az áruelosztásban, vásárlási engedélyek, jegyek kiadásában, de – mint a Horthy-rendszer bírói ítéletei tanúsítják – az ellenforradalmi konspirációk leleplezésében is. A belső kerületek sok házában viszont a burzsoáziához tartozó vagy oda húzó bizalmiakat választottak. Most, kihasználva a néhány nyugodtabb napot, sort kerítettek a házbizalmi-hálózat felülvizsgálására.

Folytatták a párt- és tanácskongresszus összehívásának a román támadás miatt félbeszakadt előkészítését. Ennek keretében Kun Béla nyilvános előadássorozatot tartott a leninista pártprogramról, megkezdte előadásait a „Marx–Engels Munkásegyetem".

A párizsi békekonferenciának a területi kérdésekben hozott határozatai idővel kisziváro gtak, és nyugtalanságot keltettek. Fokozta a nyugtalanságot a Nyugat-Magyarország megszerzéséért kifejtett osztrák propaganda. Kun Béla május 10-én jegyzékben tiltakozott ezellen, többek között szóvá tette, hogy a Párizsba küldendő osztrák delegátusok között szerepel egy bizonyos Beer úr, mint a nyugat-magyarországi németek érdekeinek képviselője. A budapesti sajtó a jegyzéknél is élesebb hangon tette szóvá az osztrák praktikákat, a megmaradt polgári lapok egyes írásai nacionalista hangot ütöttek meg.

A kommunista sajtó: a „Vörös Újság" és az „Ifjú Proletár" tiltakozott az ilyen disszonáns hangok ellen, bár a „Vörös Újság" cikke – ha távol az események izgalmaitól, higgadtan olvassuk a bírált cikkeket – általánosítva, egy kalap alá vonja az összes polgári lapokat.

„A román faj ellen, alacsonyabbrendűségét hirdetve uszít nemzeti színű glóriában a kiérdemesült déli bulvárlap. Beer úrral kapcsolatban az osztrákok ellen izgatnak lírai költők és közgazdasági szakértők, a francia gloárról négy év előtti hangon ír a finánckapitalisták színikritikusa és egyéb megújhodott főnixek."

Az aposztrofált cikkek egy része valóban nacionalista ízű, de például a „lírai költő": Kosztolányi Dezső cikkében legfeljebb annyi az izgatás, hogy Beer kiküldetését „az utolsó bécsi fricskának" nevezi. Kun diplomáciai jegyzékében erősebb kifejezés is előfordul. Az újságírók szakszervezete tiltakozott a „Vörös Újság" támadása ellen – elég rosszkor –, az ügy befejezése a még megmaradt polgári lapok „ideiglenes szüneteltetése" lett május 15-étől.

A határozat, amely különben csak az egyik okra: a papírhiányra hivatkozott, nem volt szerencsés. A meghagyott polgári demokratikus lapok kevés ellenzékiséget engedtek meg maguknak, különösen mióta Lukács György kötelezővé tette a cikkek aláírását – az etika ezúttal taktikusnak bizonyult. Lehetett volna további szigorításokat alkalmazni és meghagyni, ha kis példányszámban is, a „Világ"-ot, a „Magyarország"-ot (amelyekkel nem volt baj), a magyar irodalom elitjének jó részét eltartó „Pesti Napló"-t. A sok röplap és brosúra propagandaszempontból nem pótolta a pesti ember megszokott lapjait; a „Vörös Újság" és a „Népszava" a szocialista munkássághoz szólt, a „Pester Lloyd" a külföldhöz. Úgyis sok mindent el kellett venni az emberektől – amit muszáj volt.

Mert a tavasz nemcsak a virágot hozta el, hanem a háborúból ismert tavaszi hús- és liszthiányt is. „Vajúdó holnaptól nehezek az utcák, délben parajt eszem, este parajt eszem – panaszolja a jó étvágyú Szabó Dezső. – Azután új nap, új paraj, és elolvastam Barta Lajos szovjetnovelláját a »Fáklyá«-ban. Mégis nagy író volt az a Flaubert."

A polgári lapoknál hangosabb bírálója volt a diktatúrának a május végétől ismét megjelenő „Az Ember" (első számában a szerkesztő nyílt támadásával a

kommunisták, a „Vörös Újság" ellen) és főleg a „Népszava". Ezeket nem lehetett betiltani. A „Népszava" szerkesztője, Weltner, valamiféle ellenőrszerepet vívott ki magának: állami funkciót nem vállalt, de részt vett a Kormányzótanács ülésein és a szűk körű értekezleteken, elszántságával bizonyos szellemi terrort kezdett gyakorolni a centristák fölött, akiktől átmenetet képezett a jobboldal felé; minél nyomasztóbbá vált a Tanácsköztársaság elszigetelése, a középeurópai forradalmak elmaradása, annál ingatagabbak lettek a centristák (egyelőre csak befelé) és annál határozottabbak a jobboldaliak.

A „Népszava" május 16-án egész oldalas vezércikkben bizonygatta, hogy Magyarországon sohasem fejlődött ki a „rideg és káros szakszervezeti bürokrácia" mint Nyugat-Európában. A cikk nyomán nyílt sajtóvita folyt le Weltner és Fiedler között. Maguk a cikkek a háttér nélkül nézve csupán a szakszervezeti vezetőségeket védik; de nem ilyen ártatlan az ügy, ha ismerjük a jobboldali szakszervezeti vezetők szerepét. Különösen a vasas-, nyomdász-, bányászszervezetek régi vezetői aktivizálódtak már ekkor, joggal féltve a munkásságtól, sőt az alsó funkcionáriusoktól is pozíciójukat. Nyíltan – a sajtóban vagy a Kormányzótanácsban – nem léptek fel, jobbnak látták Weltner és Böhm háta mögé húzódni, de magánbeszélgetésekben, a szervezetekben, szűkebb körben nem rejtették véka alá a Tanácsköztársaságról vallott véleményüket.

Peyer május 6-a körül kijelentette a tatabányai párttitkárnak: „ezek a kalandorok foglalták le az összes aprópénzt a bankokban, mert két-három nap múlva szökniök kell, mert bejönnek a románok, s ezek majd adnak nekik. Már nem sokáig ugrálnak." Ismeretes, hogy a salgótarjáni bányászokat kapitulációra akarta rábeszélni, egy Pécs vidéki bánya bizalmijait pedig, akik a munkásság felfegyverzése ügyében tanácsot kértek tőle, lebeszélte a toborzásról: „őrültség, hogy el hagyják magukat pusztítani, nincs semmi értelme, csak azért harcoljanak, hogy két nappal később jöjjenek be a románok".

A munkásság többsége azonban ekkor a harc mellett volt, Böhm pedig 15-én aláírta a parancsot Miskolc visszafoglalására.

Hadtörténetírásunk vitatja, hogy a hiányos felkészültség ellenére nem hozott volna-e nagyobb eredményt, ha Fülek után addig ütik a vasat, míg meleg, s tovább kergetik a meglepett ellenséget. Hiszen a Füleknél megfutamodott csehszlovák dandár parancsnoka azt jelentette: „Meggyőződtem arról, hogy a hozzám beosztott egységek fizikai és erkölcsi állapota ma olyan, hogy nem valószínű, hogy lehetséges lesz a nagy erővel történő magyar támadásoknak a következőkben ellenállni. Kérem tehát az ebben az akcióban részt vevő egységek leváltását és tartalékba helyezését", mert Losonc is veszélyben van. Ha elismerjük, hogy a déli irányú átcsoportosítás helyes volt, még mindig fennáll a kérdés: Miskolc helyett miért nem Losonc irányában készítették elő a május 20-i támadást? Losonc mellett szólt a megkezdett támadás lendülete, siker esetén az elért eredmény is nagyobb lett volna: középen törik át a csehszlovák frontot, amelynek keleti szárnyát ez esetben automatikusan vissza kell vonni, és a Vörös Hadsereg, ha erre elég erősnek érzi magát, a Vág völgyén át megkísérelheti a régi nyugati határ elérését.

Még nyomósabb okok szóltak azonban Miskolc mellett. Elsősorban az, hogy ott a támadás kisebb erőt kívánt, a csehszlovák csapatok alapvető bázisaiktól elvágva, nehezebb helyzetben védekeztek. Miskolc és a borsodi iparvidék felszabadítása gyors és nagy jelentőségű politikai és gazdasági nyereséggel járt, jobban lehetett számítani a lakosság aktív támogatására. Miskolcot mindenféle támadáshoz el kellett foglalni, s a nyugati irányú támadás, jóllehet néhány nappal később, innen is kiindulhatott volna. A Tanácsköztársaság azonban ebben az időben még egyáltalán nem mondott le a katonai kapcsolat megteremtéséről Szovjet–Ukrajnával, tehát arról, hogy Miskolc és ennek eredményeként a Ruténföld felszabadítása után Romániát vagy Galíciát keresztül egyesüljön a két Vörös Hadsereg. Nem véletlen, hogy a miskolci támadás megindulásával egyidejűleg küldték Szamuely Tibort Kijevbe és Moszkvába. Május 12-én Csicserin megküldte Kunnak Rakovszkij békeajánlatát a Nyugat-Ukrán Köztársasággal, 19-én pedig maga Rakovszkij közölte: „az ukrán Népbiztosok Tanácsa kijelenti, hogy hajthatatlanul ragaszkodik a vörös Magyarországgal való egységes forradalmi front megteremtésének politikájához . . ."

Míg a katonai előkészületek folytak, a Kormányzótanács május 17-i ülésén kénytelen volt főleg az ellenforradalommal foglalkozni. A Kormányzótanács proklamációban ítélte el az aradi ellenkormányt, egyben határozatot hozott az aradi, szegedi, bécsi ellenforradalmárok törvényen kívül helyezéséről és vagyonuk elkobzásáról. A Kormányzótanács megvitatta a közellátás helyzetét és a helyi tanácsok munkáját, különös tekintettel arra, hogy a direktóriumok egy része nem tanúsított elég erélyt Budapest élelmezése és a hadsereg segítése érdekében. Rendelettervezetet terjesztettek elő teljhatalmú kormányzótanácsi biztosok kinevezésére a megyék élére, akiknek hatásköre – a változott társadalmi viszonyoknak megfelelően – hasonló a háború és a polgári forradalom idején működött kormánybiztos-főispánokéhoz.

A kormányzótanácsi biztosok kinevezését a gyakorlat igazolta. A helyi tanácsok valóban sokszor figyelmen kívül hagyták a központi érdekeket és rendeleteket. A kormányzótanácsi biztosok működése nem jelentette az önkormányzat megszüntetését. Sőt bizonyos tekintetben ennek megszilárdításával járt, mert a különböző politikai és egyéb népbiztossági megbízottak közül sokan „működésüket a munkástanács és intéző bizottság fölé helyezték, a proletariátus önkormányzatát nem respektálták". Ez megszűnt a kormányzótanácsi biztosok kinevezésével. A kormányzótanácsi biztost – akit különben nemegyszer a tanács tagjai közül neveztek ki – a tanács nem hívhatta vissza, és így nem befolyásolta a tanács tagjaitól való függés. Olyan kibékíthetetlen véleményeltérés viszont egyszer sem fordult elő, hogy a kormányzótanácsi biztos a Kormányzótanácstól a megyei tanács határozatának megváltoztatását kérte volna.

A kommunisták és a gazdasági vezetők általában helyeselték a centralizálást. Ágoston és Rónai, valamint Lengyel Gyula viszont aggályosnak tartották. Kun Béla is kifogásolta a rendelet szövegét, követelésére törölték azt a meghatározást, hogy a kormányzótanácsi biztos a népbiztosok rendeleteinek telj-

hatalmú végrehajtója. „Úgy látszik, hogy itt egy katonadiktatúra kezd kialakulni", mondta, „a front mögött a proletariátus önrendelkezését szüntetik meg . . . ragaszkodom ahhoz, hogy nem a munkás-proletárság felett való diktatúrát akarunk, hanem a proletársággal való diktatúrát. Ha alapos megvizsgálás után úgy látjuk, hogy az a munkástanács nem teljesíti feladatát, azt feloszlathatjuk." Élesen visszautasította Bajáki Ferenc javaslatát az üzemi munkástanácsok hatáskörének korlátozására.

A következő napokban azonban nem a demokratizálás, hanem az ismét megindult hadműveletek és az ellenforradalom újjáéledése kerültek előtérbe. Az Aradról Szegedre költözött „kormánynál" egyelőre nagyobb bajt okozott a korábban mérsékelten viselkedő szegedi francia parancsnokság drasztikus fellépése a haladó erők – nemcsak a kommunisták – ellen. A munkásszervezeteket üldözték, legjobb harcosaikat letartóztatták, Cayenne-be hurcolták. Szegeden megjelent de Lobit tábornok, az ellenkormány patrónusa, aki állítólag kijelentette, hogy ahol franciák vannak, ott kommunizmus nem lehet. Egymás után érkeztek viszont Szegedre a bécsi ABC megbízottai: Gömbös Gyula, Teleki Pál és társaik. Május 18-án megjelent a szegedi ABC kiáltványa. Budapesten ezekben a napokban újabb rendőrtiszti összeesküvést lepleztek le, és 18-án elfogták a hátterében álló Dormándy alezredest is.

Újabb hírek érkeztek a készülő francia támadásról, erre azonban nem került sor. Párizsban május 19-én vitatták meg a magyarországi intervenció kérdését. Belgrádban és Szegeden a francia tábornokok már várták az indulási parancsot: az összehangolt támadáshoz szükséges egyetértés azonban most sem jött létre. Elsősorban a függőben levő német békeszerződés miatt, amelynek aláírása ellen Berlin egyelőre hevesen protestált, de szerepet játszott a halogatásban a félelem a csapatok hangulatától, a bolsevizmus észrevétlenül terjedő bacilusaitól. Wilson ellenezte a nyilvánvaló szándékoktól fűtött román hadsereg részvételét és Lloyd George-zsal együtt Smuts tábornokot szerette volna főkormányzófélének Magyarországra küldeni; ez a megoldás sem a francia, sem az olasz kormánynak nem felelt meg.

Salgótarjánnál viszont a csehszlovák hadsereg újabb támadást kísérelt meg május 18-án. Salgótarjánt délkelet felől bekerítették és 19-én már kritikus helyzet alakult ki. A körülzárt helyőrség kapcsolata megszakadt parancsnokságával, de elkeseredetten védekezett 20-án reggelig, mikor az 5. hadosztály, kelet felől végrehajtott váratlan támadással, áttörte az ostromgyűrűt. Az ellenség előretolt csapatai most maguk kerültek két tűz közé – ellentámadásra indultak a tarjáni munkások is, és 300 foglyot ejtettek. Salgótarján felől elhárították a veszélyt. A csehszlovák hadsereg parancsnoksága ugyan megpróbálkozott még egy támadással az Ipoly vonalán, de közben olyan jelentést kapott, amely elvonta a figyelmét a forradalom karancsalji erődjéről: május 20-án hajnalban, rövid tüzérségi előkészítés után, a Vörös Hadsereg Miskolctól és Diósgyőrtől délre támadást indított.

Ezzel megkezdődött a Vörös Hadsereg diadalmas északi hadjárata.

6. AZ ÉSZAKI HADJÁRAT (MÁJUS 20—JÚNIUS 10)

Százezrek jajpanasza szól
Országunk határairól.
Az egekig fölcsapott a láng,
Bérenc horda tör reánk.
Fegyverbe hát, vész harangja ha hív,
Érces parancsára fölgyúl a szív,
A vörösök hős serege áll,
Nem rettent a halál.

(KATONADAL 1919-BŐL)

MISKOLC

Miskolc felszabadítása és az ellentámadás visszaverése tulajdonképpen nem tartozik az északi hadjárat történetéhez. Az északi hadjárat május utolsó napjaiban kezdődött csak, a miskolci harcokat mégis itt kell tárgyalni, mert előzményül, előkészítésül és előiskolául szolgáltak a magyar Vörös Hadsereg legnagyobb fegyvertényéhez.

A Kormányzótanács határozatának megfelelően Miskolc visszafoglalása május 20–21-én a III. hadtest feladata volt. A város elleni közvetlen támadást a III. hadtesthez tartozó 1. hadosztály hajtotta végre, melyet a Vörös Hadsereg tisztikarának egyik legkiválóbb tagja, Kerekess József alezredes vezetett. Az I. hadtest eközben a Tisza mentén demonstrációval vonta magára a román hadsereg figyelmét.

A jelentősen megerősített 1. hadosztály május 20-án reggel megindult támadása teljes sikerrel járt: az ellenség védekezése megtört és már aznap este elhagyni kényszerült a várost, ahova 21-én reggel bevonult a Vörös Hadsereg. Az olasz tábornokok ismerték a támadás tervét, és tisztában voltak a Vörös Hadsereg erejével, hozzávetőlegesen létszámával is, arra azonban nem számítottak, hogy Stromfeld a siker érdekében az összes, rendelkezésére álló frontalakulatok több mint felét vonja össze a támadás végrehajtására, illetve biztosítására. Így sem rendelkezett a támadás sikerét garantáló számbeli fölénnyel, de ezt pótolta az 1. hadosztály munkásezredeinek lelkesedése és a lakosság segítsége.

A Vörös Hadsereg harci szelleme e napokban kiváló volt. A 3. hadosztály politikai megbízottja jelentette május 20-án: a hadosztály frontját Váctól Balassagyarmatig bejárta, és „az egész vonalon mindenütt csak az a kívánságuk

HADMŰVELETEK AZ ÉSZAKI ARCVONALON

(1919. MÁJUS 30—JÚNIUS 10)

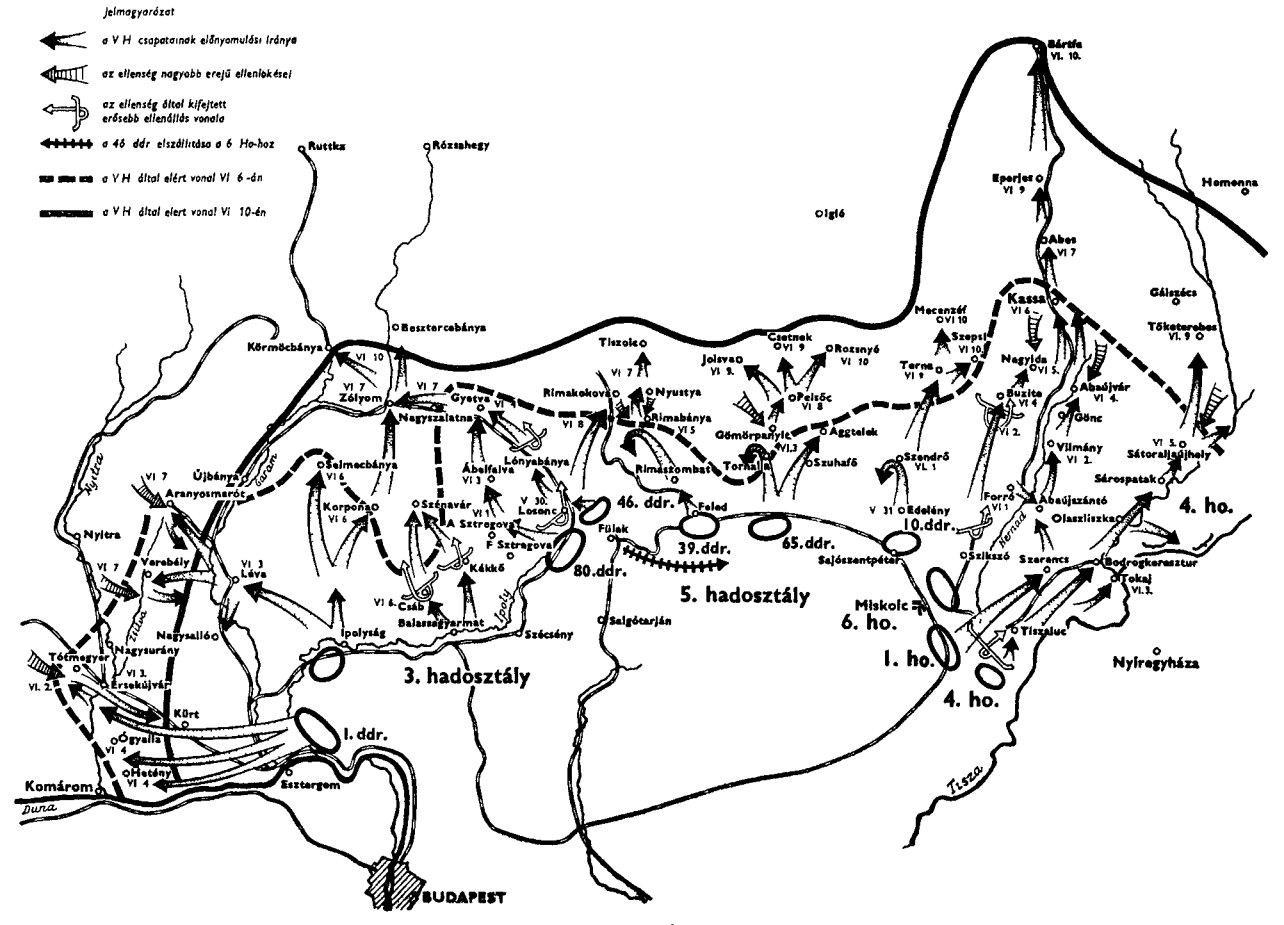

volt az elvtársaknak, hogy támadásba mehessenek át . . . Félő, az emberek hangulata után ítélve, hogy amennyiben offenzívára nem fognak parancsot kapni, a frontot nem fogják tartani, mondván, hogy a tanácskormány nem viseltetik megértéssel irántuk." A Kalocsa és Szeged között elhelyezett 2. hadosztály politikai megbízottja, megszemlélvén csapatait, egy részüket fegyelmezetlennek találta, de a zászlóaljak többségénél „a harci készség a lehető legjobb . . . Mindszentnél levő szegediek fegyelme és harckészsége bámulatos, ha kimegy az ember hozzájuk, könyörögnek, hogy engedjük őket támadni. Ugyanez mondható az egész Tisza-vonalra, ahol az emberek alig várják a pillanatot, hogy támadásba mehessenek. Ha tüzérségünk dolgozik, valósággal ujjongnak, és a parancsnokoknak kell erőszakkal visszatartani őket a vállalkozásoktól."

Miskolc védővonala ellen a fővárosi munkások zászlóaljai indultak rohamra: az óbudai hajógyári munkások százada nyomult be először a városba, a támadás élén a Ganz-gyáriak, az Északi Főműhely munkásai haladtak, a MÁV-gépgyáriak nyugatról hajtottak végre átkaroló támadást, egy másik úton a MÉMOSZ és a csepeliek zászlóalja követte a hajógyáriakat, mögöttük, második vonalként az ugyancsak budapesti 32. ezred. Az Avas oldalát a főváros bezárt kávéházainak pincérei mászták meg elsőnek. 32-es és székely tüzérek egyengették a támadók útját, a tüzérségi megfigyelőállásból a parancsnokokkal együtt figyelte a csatát Landler és Böhm. A sikerben nagy részük volt a páncélvonatoknak: az egyik már délelőtt egy váratlan iramodással befutott a miskolci állomásra és megjelenésével pánikot keltve szétlőtte a veszteglő szerelvényeket. A Miskolc elleni támadásban 14 zászlóalj vett részt: a hadosztály parancsnoka eltekintett az átkaroló, megkerülő hadműveléttől, amely esetleg a frissen összeállított csapatok szétzilálásához, felbomlásához vezethetett volna, és egyszerű arctámadást hajtott végre, így jól érvényesült a Vörös Hadsereg viszonylag erős tüzérsége is. Az ágyúk tüzét úgy irányították, hogy magában a városban lehetőleg ne tegyen kárt.

Mikor az első századok a városba értek, talpra állt a miskolci munkásság. Az ágyúdörgésen átsüvöltöttek a diósgyőri és hámori vasgyárak szirénái. „Már délben, mikor a csehek kénytelenek voltak a mi tüzérségünk tüzében avasi ütegeiket egy időre elhagyni, a diósgyőri munkások kiloptak három ágyúzárat. Mikor pedig a gyári jel megszólalt, a munkásság a rendőrségre sietett, ahol a csehek a munkásoktól elszedett fegyvereket őrizték. A miskolci rendőrök boldogan adták ki a fegyvereket, és háromezer munkás a miskolci utcákon támadta meg a menekülő cseheket" – írja egy haditudósító. A vasutasok megtagadták a szolgálatot a megszállóknak, elvágták a távíródrótokat, mások a síneket szedték fel.

Az ellenség hátában több magyar város szlovák és német munkásai fegyveres felkelést robbantottak ki: így Ózdon, Rozsnyón, Pelsőcön, Tornalján, Rudabányán. Perkupán lerombolták a hidat, és ezzel meggátolták az utánpótlás szállítását Miskolcra. Az ellenséges hadsereg parancsnokai jelentéseikben katonáik fáradtságára, közömbösségére, sőt egy részük bolsevista szimpátiáira panaszkodtak.

A támadás utáni napokban a csehszlovák hadseregben tömegessé vált a dezertálás, különösen a falujukat könnyebben elérő szlovák katonák részéről. Ezért megkezdték a szlovák egységek átirányítását Csehországba – ahol szintén szükség volt rájuk a német és osztrák határ biztosítására –, de megtörtént, hogy a menetzászlóalj állományának csak a fele érkezett meg új állomáshelyére.

„Megállapítottam, hogy a szlovák egységek csoportosan hagyják el a frontot – jelenti június 7-én a 3. csehszlovák hadosztály hírszerző tisztje. – Láttam, hogy a katonai rendőrség Kassán csoportosan fogta el a frontról megszökött szlovák legénységet (10–15-ösével), akik azt állították, hogy a harcokban szétverték őket. Teli hátizsákja és oldalfegyvere mindegyiknek volt, de puskája egynek sem. Kérdésemre, hogy hol hagyták el, azt válaszolták, hogy útközben elszedték tőlük... Polgári személyektől tudtam meg, hogy a szökevény szlovák nemzetiségű katonák fegyvereiket útközben eladogatják". A szlovák katonák fegyvertelenül könnyűszerrel hazaszöktek.

Az északi front középső szakaszán a miskolci csata napjaiban váltakozó szerencsével folytak a harcok. Míg az elhanyagolt és ezért ismét válságos helyzetbe került Salgótarjánt némi erősítéssel sikerült felmenteni, tőle északra az ellenség elfoglalta Füleket, és ebből az irányból közelítette meg Tarjánt. Az 5. hadosztály amellett, hogy részt vett Salgótarján védelmében, Egertől északra is előrenyomult, ezzel véget vetve Eger heteken át tartó szorongatott helyzetének.

A Duna vonalán csend volt, kivéve Esztergomot, ahol egy áruló csaknem az ellenség kezére juttatta a várost s vele az átkelőhelyet. Szabó István városparancsnok ellen múltja és bűnözőkkel való cimborálása miatt vizsgálat indult. Mikor látta, hogy leleplezése elkerülhetetlen, aljas bosszúra szánta el magát. Behívta a túlsó parton állomásozó ellenséget, rágalmakkal fellázította a vöröskatonák egy részét, azokat pedig, akiktől tartott, köztük az ellene nyomozó Szentey Sándor belügyi politikai megbízottat, elfogatta. Szentey feltárta a helyzetet őrei előtt, így az utolsó percben sikerült megszöknie. Fellármázta a direktóriumot, az orosz vörösgárdistákat és más katonákat, akikkel már a híd közepén állította meg a behívott csehszlovák csapatot. A megfutamodó ellenséggel menekült az áruló is, csupán két főcinkosát végezték ki később.

Háború idején előfordul ilyen árulás, érdekességét a körülmények adják. Másnap a helyi újság már részletesen beszámolt Szabó előéletéről. „Ismeretes, hogy Szabó Esztergomban született, s a háború kitörése előtt ablakbeverései és emberrettegtető kihágásai révén réme volt a városnak... lopás miatt két ízben, jogtalan elsajátítás miatt egy ízben volt büntetve, s ingatlanvagyon rongálás miatt egyévi fogságra ítéltetett. A háború alatt 1914 őszén történt, hogy mint káplár, unokabátyjával összeveszvén, azt dulakodás közben leszúrta...", a gyilkosság következményétől a menetszázad mentette meg. A hadifogságból visszatérve, oroszországi érdemeire hivatkozva lett városparancsnok, ott, ahol minden házmester ismerte. A direktórium szabadulni próbált tőle, de nem bírt a gátlástalan emberrel. Feljelentésekben sem lehetett hiány: Korvin

Ottó már április 29-én jelentést tett Szabó múltjáról. A helyi lap sem fél nap alatt tudta meg, amit megírt; de mint a direktórium lapja, hallgatott, amíg folyt a vizsgálat. Az eset a sajtó, a közvélemény irányításának határaira is utal.

A sajtótájékoztatás korlátai persze csak az újságolvasókat zavarták. A külföldi diplomaták és egyéb hírszerzők informálódása gyors és részletes volt. Az osztrák követ például éppen május 21-én számol be az olasz misszióval folytatott titkos szállítási tárgyalásokról és az állami bank manipulációiról a pénz értékének biztosítására. Kun Béla viszont bizonyos osztrák manipulációk elhárításával foglalkozott: Sopronba utazott a nyugat-magyarországi Német Kerületi Tanács első ülésére. A Gaurat az önrendelkezési jog alapján négy megye: Moson, Pozsony, Sopron, Vas németlakta területét fogta egybe. Kun Béla és mások beszédei után az egybegyűltek határozatban fejezték ki ragaszkodásukat a Magyarországi Tanácsköztársasághoz. „Ha Német-Ausztriában a proletariátus lesz hatalmon, és sorsát maga fogja intézni, akkor ez a probléma nem lesz többé probléma" – mondta Kun Béla. „Mi minden percben készek vagyunk arra, hogy Német-Ausztria proletariátusával egységes, föderatív országot alkossunk." Kun Béla másnap, 21-én Szombathelyen beszélt: délelőtt a megyei tanács ülésén, délután a főtéren. 22-én Budapesten fejezte be a pártprogramról szóló előadássorozatát. Míg Kun Béla Nyugat-Magyarországot járta, Szamuely Tibor az albertfalvai repülőtérről Szovjet-Oroszországba, Vinnyicába repült, hogy megbeszélje a két szovjetköztársaság együttműködésének kérdéseit. A kétüléses felderítő gépet Asbóth Oszkár irányításával átalakították a szokatlanul hosszú és nehéz útra. Szamuely a felszállás előtt megmotoztatta magát a repülőgépgyár munkástanácsával, mert Pesten az a hír terjedt el, hogy a lefoglalt ékszereket viszi Moszkvába.

22-én Miskolctól északra már Sajószentpéter is a Vörös Hadsereg kezére került. Másnap, 23-án azonban az ellenség a román hadsereg közreműködésével ellentámadást indított Miskolc visszavételére. A román csapatok beavatkozása előrelátható volt, de Stromfeld joggal számított arra, hogy Miskolc gyors lerohanása esetén már csak utólag kapják meg az engedélyt a harc felvételére magasabb parancsnokságuktól. Hiba volt viszont, hogy Julier, a hadtest vezérkari főnöke, 22-én további előnyomulásra adott parancsot Sajószentpéter térségében. Az 1. hadosztály megtagadta a parancs teljesítését, illetve visszavonását kérte, mivel szétszórta volna a Miskolcnál összpontosított erőt órákkal a beígért és biztosra várt ellenséges támadás előtt. A túlerő néhány óra leforgása alatt így is kritikus helyzetet teremtett. Miskolcon pánik tört ki, Julier engedélyt kért a visszavonulásra, azzal az indokolással, hogy másnap, kedvezőbb pozíciókból, visszafoglalhatják Miskolcot. Lehetséges, hogy Juliernek taktikai szempontból igaza volt, a világháborúban a hasonló manőverek gyakoriak voltak. A győzelem útján megindult forradalmi hadsereg szellemére azonban végzetes hatással lehetett az indokolatlan visszavonulás, amely fölösleges áldozatoknak tette volna ki az iparvidék egész lakosságát, mindenekelőtt öntudatos munkásságát. Ezért Stromfeld megtiltotta a kiürítést. A III. had-

test kitartóan védekezve, valóban képesnek bizonyult az északról és keletről indított támadás visszaverésére.

Landler Jenő, a hadtest parancsnoka, a második miskolci győzelemről adott nyilatkozatában kijelentette: „Nemcsak a budapesti proletariátus vette ki a részét a hősies küzdelemből, hanem különös dicsérettel és elragadtatással kell megemlékeznem a 10. dandárról, amelynek kötelékében a budapesti proletárokon kívül nagyrészt szabolcsi, Ung megyei, kassai és diósgyőri proletárok küzdöttek. Ugyancsak a legnagyobb elismerés hangján kell megemlékeznem a székely géppuskás különítmény és a székely ütegek erdélyrészi proletárjairól . . . Külön fejezetet érdemelnek a 12., 4. és 11. számú páncélvonatok, amelyeknek katonái és parancsnokai egyaránt a legnagyobb teljesítményt végezték . . . nem hagyhatom szó nélkül a miskolci és diósgyőri munkásságot, különösen a miskolci vasutasokat, akik akkor, amikor veszély volt, egyetlen hívó szóra, szinte pillanatok alatt fegyvert ragadtak . . ."

A vörös csapatok hősiességénél nem kisebb része volt Miskolc megvédésében a magyar és szlovák dolgozók felkelésének a támadó hadsereg vonalai mögött. Ezzel elvonták az ellenség erőinek egy részét, bizonytalanná tették utánpótlási vonalait. E napokban Prágában és Kladnóban összetűzésekkel járó hatalmas tömegtüntetések folytak a drágaság és a spekuláció ellen.

A második miskolci csata után jelentősebb harci eseményekre csak egy héttel később, 30-án került sor. Miskolcnál a helyzet nem változott, Salgótarjánnál az ellenség visszavonult, a Vörös Hadsereg elfoglalta Füleket, így a tarjáni és a miskolci iparvidéket a Tanácsköztársaság szilárdan kezében tartotta. Eredménnyel járt a Tisza-vonal megerősítése is, a helyi jellegű román átkelési kísérleteket visszaverték. A román hadsereg május elején és a május 23-i Miskolc ellen irányuló ellentámadás alkalmával elfoglalta a Hernád és Tisza, illetve Bodrog közét, és átkelt a Hernádon. Az ellentámadás kudarca után a Hernád mögé vonult vissza, továbbra is veszélyeztetve Miskolcot.

A Vörös Hadsereg helyzete előnyös volt a második miskolci győzelem után, a tervezett északi hadjárat mégis csak egy héttel később indult meg. A várakozásnak több oka volt: vita folyt a támadás irányáról, ezekben a napokban dőlt el, hogy a franciák tervezett támadása elmarad. A gyakorlatlan, alig összeszokott ezredek nagy veszteségeket szenvedtek a miskolci harcokban; szerepe volt ebben annak, hogy a Vörös Hadsereg még szervezés alatt állt, s az ellenség parancsnokai kegyetlenségének is: a 23-i ongai ütközetnél a foglyokat kivégezték, az ongai temetőben 52 vöröskatona van eltemetve, mellettük 5 helybeli fiatalember; a 25 éves Papp Károlyt például azért lőtték agyon, mert zsebében szakszervezeti igazolványt találtak.

Május 23-án a Kormányzótanács pártügyeket tárgyalt, és június 12-ére összehívta a pártkongresszust, befejezése utánra pedig a Tanácsok Országos Gyűlését. Intézkedéseket fogadtak el a pártpropaganda fokozására: a Külügyi Népbiztosság nemzetközi propaganda-osztályát Pór Ernő vezetésével a Párttitkár-

ságnak adták át, a Moszkvából visszatért Rudas Lászlót, a „Vörös Ujság" szerkesztőjét bízták meg a pártiskola vezetésével, de ugyanakkor csökkenteni kellett a „Vörös Ujság" terjedelmét – a két pártlap részére csak tíznapi papír volt raktáron. A Kormányzótanács szükségesnek látta ismételten kimondani: a Szovjetházban „és az Andrássy úti pártklubban is ugyanolyan élelmezés legyen, mint amilyen élelmezésben a munkások részesülnek".

Másnapra, 24-ére hívták össze az 500-as tanácsot, ahol Böhm beszámolt a miskolci győzelemről. Az ülés érdekessége, hogy egész sor, Budapesten tartózkodó külföldi kommunista és baloldali szociáldemokrata üdvözölte az összegyűlteket: köztük volt Morgari, az olasz zimmerwaldista képviselő, Vukicsevics, a Jugoszláv Kommunista Párt alapítóinak egyike, aki a požegai börtönben és az albán mocsarak között sínylődő harcostársai nevében üdvözölte a magyar munkásokat, Schweide, az Ifjúmunkás Internacionálé titkára, a cseh kommunisták egy küldötte, C. Eastman, a New York-i „Liberator" munkatársa. Matuzovics Iván a baranyai fronton álló délszláv vöröszászlóalj üdvözletét hozta:

„Kijelenti, hogy azt a frontot, amelyet ő véd testvéreivel, erősen fogják tartani, és ellenség csak az ő holttestükön keresztül jöhet Budapestre." De „a szerbek, akik velünk szemben állanak, testvériesen üdvözölnek bennünket, és azt mondják, hogy ők sohasem fognak minket megtámadni".

A lelkes ünnepléssel fogadott üdvözletek után a tanács rátért az aktuális problémák: az élelmiszerjegy-rendszer, a közellátás, a kisipari munka, a „fehér hasú pénz", a sorba állás nem kevésbé szenvedélyes hangú megvitatására. Kun Béla beszámolójában két fő politikai feladatot jelölt meg: „küzdelem a rémhírek ellen, küzdelem az ínség ellen". A közellátás helyzetével később foglalkozom, a „rémhírekről" annyit kell megjegyezni, hogy a nagy változások közepette, mikor természetszerűen csökkent a stabilitás érzése, rendkívüli jelentőségük volt. Az ellenforradalom felismerte a különböző álhírek, rágalmak terjesztésének a sajtó egyszínűsége által is növelt hatását, és sűrűn élt vele. A titkos csoportok megpróbálkoztak röpcédulák terjesztésével is, de ez nehezebb és veszélyesebb volt.

Az effajta propaganda a hangulat rontása mellett szerepet játszott konkrét ellenforradalmi akciók vagy zavarok kiváltásában is. A hírverés fő témái: az élelemhiány, a fehér bankó, a hitoktatás és a kisgazdák sorsa, a háború céltalansága. Az élelmiszer-ellátás főleg a városokban akadozott, itt azonban az ellenforradalom nyílt fellépése kilátástalan volt. Az iparcikkhiány nagy gond falun, városon egyaránt, de nyáron, amíg lehet hitványabb ruházatban is járni – elviselhető. Ezért az „ideológiai" jelszavak, az antiszemita uszítás mellett a defetista propagandának volt a legnagyobb szerepe. Annál inkább, mert az utóbbi terjedését elősegítették a jobboldali szociáldemokraták is, akik a párton belül voltak, tehát ellenük erélyes eszközöket alkalmazni nem lehetett.

A Vörös Hadsereg sikerei valamennyire elhallgattatták a május elején még hangos defetizmust, de az első jelentősebb veszteségek izgalmat váltottak ki a leginkább érintett munkáscsaládokban. Falun, miután ott a toborzás megma-

radt az önkéntesség keretei között, a Vörös Hadsereg harcait rokonszenvvel, visszás érzések nélkül figyelték. Viszont falun – főleg az Ausztriához közel eső Dunántúlon – volt a leghatásosabb az ellenforradalmi propaganda, amelyet a pártszervezetek, agitátorok nem tudtak elég ügyesen ellensúlyozni. Nacionalista jelszavakkal a hősiesen harcoló Vörös Hadsereggel szemben nem lehetett eredményesen fellépni, ezért előtérbe került a „vallásvédelmi" ideológia. Miután sem a szociáldemokraták, sem a liberális polgárok nem rokonszenveztek alkalmazásával, terjedése növelte a katolikus klérus és politikai híveinek szerepét az ellenforradalom táborában. A protestáns egyházak – egyes papjaiktól eltekintve – passzívabban viselkedtek.

A papságnak az egzisztenciáját fenyegette a diktatúra: bár a kongrua első félévre esedékes részét kifizették, elvben megszüntették az egyházak anyagi támogatását, kilépésre szólítva fel az egyházi személyeket. A felszólításnak jó néhányan eleget tettek, de persze csak a papság kisebb hányada; a megmaradtak kételkedve latolgatták híveik áldozatkészségét. Az állami segélyezés megszűntével július 1-én a nőtlen papok 1000, a családosok 2000 korona végkielégítést kaptak, az iskolai hitoktatók fizetését az új tanév kezdetéig szándékoztak folyósítani, mikor is végleg dönthettek kilépésük felől. Május derekán gyorsabb ütemet vett a sokszázmilliós egyházi vagyon leltározása és államosítása. Korábban ugyanis a dunántúli direktóriumok állítólag meglehetősen lanyhán végezték a számukra kínos feladatot, mire Fáber Oszkár, a vallásügyi likvidáló hivatal vezetője (kilépett szerzetesből lett maga is már a háború előtt ismert szociáldemokrata publicista) központi leltározó bizottságokat küldött ki, mégpedig 80, amúgy is munkanélküli, de fizetését húzó régi bírót kért fel a kényes és kísértésekkel járó feladat ellátására. A részkérdések ügyes megoldása nem változtatott a lényegen: az elsietett szekularizáció az ellenforradalom táborát növelte a hívők soraiból. A likvidálásnál előfordult legkisebb visszaélés, sértő viselkedés természetesen hálás propagandaanyagot szolgáltatott; például míg a szocialista munkásokat elégedettséggel és a diktatúra erejébe vetett hittel töltötte el Csernoch hercegprímás kilakoltatása a prímási palotából, feleségüket, anyjukat már nem mindig.

Elvileg a proletárdiktatúra nem tehetett különbséget magán- és egyházi földbirtok, kincs, ingatlan között az utóbbi javára, de a gyakorlati végrehajtás az adott viszonyok között mégiscsak növelte a falu és város közti politikai távolságot. Budapest és a vidék közötti különbség jelentkezett az antiszemitizmus problémájában is. Az antiszemitizmus nem az 1919. év találmánya: politikai célokra sem először használták fel. A forradalom évében azonban több tényező sajátos jelentőséget kölcsönöz neki. A századvég liberalizmusa, majd a Munkapárt bankofil kormányzata hivatalosan elutasította az antiszemitizmust, s a Néppárt eltérő álláspontját a túlbuzgóság elavult kinövésének tekintette. Hiszen a „zsidó tőke" jót tett a kapitalista fejlődésnek, a zsidó orvosok, művészek, publicisták, szakmunkások hiányt pótoltak, a korcsmárosokról és kereskedőkről nem is beszélve.

A fordulat a háborúval kezdődött. A zsidóság száma a szabadságharc előtti

alig 200 000-ről a dualizmus korában közel egymillióra nőtt. A háború alatt a pogromok, katonai önkényeskedés hatására a hadműveleti területről sok ezer galíciai zsidó özönlött Magyarországra. Már szokatlan külsejükkel is idegenkedést keltettek, s más egzisztencia híján, mindig a lánckereskedés ama területére vetették magukat, ahol az áruhiány tőke nélkül is gyümölcsöző spekulációt tett lehetővé. A háborús néplélek érzelmeiben pedig a „láncoló" kereskedő mindjárt a kegyetlen katonatiszt és a basáskodó jegyző után következett. A falusi boltosok több mint fele már a háború előtt zsidó volt. (A gazdagult parasztból került szatócsot a népnyelv „magyar zsidónak" nevezte.)

Az úri osztálynak nem a falusi kocsmáros, a földönfutó galíciai volt útjában. A háborúban feltámadt, s az egyházak által táplált népi gyűlöletet akkor állította politikai eszközei szolgálatába, mikor a zsidóság egészen más rétegeivel gyűlt meg a baja: a munkássággal és értelmiséggel. A forradalmak és az ország területének kisebbedése előidézték a későbbi évtizedekben sem enyhülő középosztály-problémát: a megmaradt országrésznek el kellett tartania a menekült magyar köztisztviselőket és szabad foglalkozásúakat, viszont a háború előtt és alatt már sokat enyhült korlátozások teljesen megszűnvén, a nyugdíjjal, biztosított jövővel nem járó „szabad pályára" szorított zsidó származású ügyvéd, újságíró stb. is állami szolgálatba igyekezett jutni. (Származásánál fogva hátrányos helyzetét kényszerből lassan megszokássá váló igénytelenséggel, alkalmazkodással pótolta, amely gyakran mértéktelenséggé fokozta az új eszmék iránti fogékonyságot.) A szocialista forradalom gyorsította ezt a folyamatot, amennyiben a reakciós állami alkalmazottak helyén szívesen alkalmazott szabad pályán mozgó, a haladástól nem idegenkedő polgárokat. A feleslegesnek hirdetett ügyvédi és más jellegzetesen „polgári" pályákról tehát megindult az áramlás a hivatalnoki állások felé.

A főváros lakosságának mintegy negyede volt zsidó származású, a fővárosi munkásságnak közel egyhatoda. Utóbbiak aránya a korábbi évtizedekben még magasabb volt, s ennek nyoma fellelhető a szervezett szakmunkások összetételében. Különösen egyes, a munkásmozgalomban jelentős szerepet játszó szakmákban (nyomdász, szabó, ipari tisztviselő). Talán felesleges megjegyezni, hogy ez az arány, amely a művelt, a vallásos és nacionalista befolyás alól felszabadult munkásoknál valamivel magasabb, nem befolyásolta a magyar munkásmozgalom céljait, s nem sok hasonlóságot fedezhetünk fel mondjuk Buchinger Manó és Rabinovics József politikai elképzelései között. A budapesti munkásmozgalom vezető szerepe azonban feltűnővé tette, s jó alapot adott a szocialistaellenes agitációnak.

Ha Budapesten sem haladta meg a mozgalomban részt vevő zsidók száma a népesség természetes megoszlásának megfelelő arányokat, vidéken a legtöbb funkcióban katolikus vagy protestáns munkásokat találunk. Az antiszemitizmus céltábláját egyrészt az ifjú és heves pesti agitátorok képezték, másrészt a népbiztosok személye. („Azért Garbai a Kormányzótanács elnöke, hogy legyen, aki sábeszkor aláír" – az elterjedt bonmot szerint.) A valóságban a népbiztosok nem törődtek az ilyen nagyon is meggondolandó szempontokkal, jó

szocialista számára ezt felvetni éppolyan elképzelhetetlen volt, mint kétségbe vonni a földosztás ártalmasságát vagy a szesztilalom üdvösségét. A munkásmozgalomban részt vevő magasabb képzettségű intellektüeleknek nagy százaléka volt zsidó származású (bár kitért, tehát keresztény vallású; ennek azonban számukra valóban nem volt jelentősége). Miután pedig a legmagasabb funkcióknál együtt jelentkezett a képzettség és megbízhatóság követelménye, a Kormányzótanács tagjainak mintegy 60%-a nem felelt meg Bangha páter igényeinek. Az arány a Kormányzótanács júniusi átalakulása után sem változott lényegesen.

Az ellenforradalmi propaganda a tudatlanság tudatos kihasználásával tehát a zsidó tőkés, kupec, kereskedő iránti hangulatot igyekezett az ellenük is küzdő munkásmozgalom diszkreditálására fordítani, mint ahogy más téren sem a diktatúra alapvető és népszerű céljait, hanem elhibázott intézkedéseit állította hírverése középpontjába. Elmaradott, vallásos gondolkodású, főleg kispolgári és falusi néprétegekben ez a módszer meglehetősen hatásos volt, de a középosztály körében is.

Május 26-án a hadsereg-főparancsnokság hadműveleti naplójában a következő bejegyzést találjuk: „Politikai és gazdasági okokból a hadsereg-parancsnokság elhatározása a cseh–román haderők belső szárnyát áttörni és először a cseheket megverni, és azután a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulni. E célból a 4. és 6. hadosztály május 27-én du. 4^h-tól kezdve Kecskemétről akként szállíttatnak Miskolcra, hogy az első csapatok május hó 29-én de. 9^h-kor érnek csak be" tehát váratlanul, a támadás megkezdésekor. (Stromfeld először 27-én, majd 29-én akart támadni, végül azonban a csapatok felkészülése miatt meg kellett várni a 30-át.) Ezzel az elhatározással végleg lemondtak a salgótarjáni, északnyugati irányú támadásról, és a csehszlovák hadseregre mérendő csapás utáni fő feladatként a Tiszán való átkelést határozták meg.

Az előző napok több eseménye szólt e terv mellett, amellyel lényegében Landler memorandumát fogadták el: „A kassai irány előnyei: az orosz Vörös Hadsereggel való összeköttetés mielőbbi helyreállításának mielőbbi lehetősége, valamint az offenzíva sikere esetén a könnyebb átcsoportosítás Csap környékén a Tiszántúl felszabadítására."

A Vörös Hadsereg felderítése már napokkal előbb megállapította, hogy délről nem készül támadás a Tanácsköztársaság ellen. A román hadsereg lanyha szereplése a második miskolci csatában szemmel láthatóan megnövelte a katonai vezetés önbizalmát. A Vörös Hadsereg jó állapota, a szovjet hadsereggel való kooperáció reménye egyaránt a legerősebb ellenféllel való leszámolásra bíztatott, az ár levonulása a Tiszán meggondolandóvá tette a helyzet tisztázását. A valóságban, mint látni fogjuk, Stromfeld már a támadás kezdetén eltért ettől a tervtől. Cuninghame emlékirataiban – nem ismerve a vezérkar vitáit – hibásnak nevezi a kassai támadás irányát, amely előtte kétségessé teszi Stromfeld katonai hírnevét. Az angol ezredes szerint a támadás helyes iránya Pozsony lett volna, de maga teszi hozzá: „ez intervencióra késztette volna az

antantot. Kassa körzetében a magyar vörösök csinálhattak, amit akartak, anélkül, hogy Párizst zavarták volna."

A támadás előtti napokban helyenként szép eredménnyel nőtt a toborzás intenzitása a vidéki városokban, de nem érte el a budapesti mozgósítás méreteit. Ezért meg kellett kísérelni az általános hadkötelezettségen alapuló sorozás bevezetését, annál inkább, mert ezt kívánták a harcoló vöröskatonák és az önkéntességet igazságtalannak érző hozzátartozóik. De hamarosan, az északi hadjárat során szenvedett veszteségek is elkerülhetetlenné tették.

A román hadsereg elleni támadás szempontjaihoz is bizonyosan hozzátartozott a forradalmi Tiszántúl felszabadítására és a 6. hadosztály ezredeihez hasonló tiszántúli forradalmi csapatok felállítására való törekvés. A Tanácsköztársaság politikai, társadalmi bázisa igen kedvezően alakult volna a Tiszántúl és a Ruténföld visszaszerzésével. A szovjet hadsereggel való egyesülés terve viszont éppen e napokban vált egy időre irreálissá. Ezt a román hadvezetés helyzeténél fogva sokkal világosabban látta, mint a magyar.

Szamuely Tibor, aki Kijevben főleg Podvojszkij ukrán hadügyi népbiztossal tárgyalt, különvonaton Moszkvába utazott, ahol Lenin társaságában részt vett a moszkvai munkáscsapatok fegyveres felvonulásán. Moszkvában Leninnel és más vezetőkkel folytatott megbeszéléseket az oroszországi és a magyarországi tanácsköztársaság együttműködéséről és helyzetéről, a magyar vöröskatonák hazatéréséről, a katonai segítségről. Informálták az ukrán Vörös Hadseregben egy-két nappal később végrehajtott változásokról. Ezekről azonban csak május 31-én tájékoztathatta a Kormányzótanácsot, mikor Kijevből hétórás légi út után visszatért Budapestre. (Nehéz feladat volt a Kárpátokon átjutni. Szamuelyvel jött Lenin svájci barátja, Fritz Platten, aki hazájába akart visszatérni. Különgépe követte Szamuely tapasztalt pilótáját, Dobost, de a Kárpátok előtt támadt viharban szem elől vesztette, eltévedt, rossz helyen szállt le, s Platten a román sziguranca kezébe került – számára elég hosszú időre.)

Szamuely nyilatkozataiban az orosz Vörös Hadsereg hősiességéről, kitartásáról beszélt, bizalmas körben azonban nem hallgathatta el helyzetének átmeneti romlását: elbukott Szovjet-Lettország, a fehérek Pétervárt fenyegették, délen Gyenyikin lovassága 25-én áttörte a szovjet frontot, 27-én elesett Luganszk, 29-én Mahno megnyitotta a frontot a fehérek előtt. A Grigorjev-felkelést május végére leverték ugyan, de az ukrajnai arcvonal helyzete összehasonlíthatatlanul rosszabb volt, mint a lázadás pillanatában. Lenint Szamuely ott-tartózkodása idején az ukrajnai helyzet foglalkoztatta, ezekben a napokban többször felszólította az ukrán kormányt, hogy minden erőt koncentráljon a Donyec-medence védelmére, Gyenyikin ellen. Június elsején megszüntették az önálló ukrán Vörös Hadsereget, Antonovot leváltották. Az ukrán KP Központi Bizottságának ülésén megjelent Trockij, beszédében elítélte az ukrán főparancsnokság „nyugati orientációját". A katasztrófát nem lehetett feltartóztatni. A harcok a Dnyeszter vonalán folytatódtak, időnként szép szovjet sikerekkel, a cél azonban már csak a román hadsereg lekötése volt. Ebben a szi-

tuációban a két vörös hadsereg egyesülésének lehetősége minimálisra zsugorodott. Szamuely mindenesetre elősegítette az internacionalista csapatok Kijev körül megkezdett szervezését, majd távozásakor Rudnyánszky utazott Kijevbe, ahol Szovjet-Oroszország Forradalmi Katonai Tanácsa határozata és Lenin utasítása alapján folytatta a nagyrészt Magyarországról származó nemzetközi alakulatok egységes katonai erővé alakítását. Fegyverrel a kézben, haza! – ez volt a jelszavuk. A kijevi internacionalista egységek toborzása egészen augusztusig folyt, hogy ha a helyzet úgy alakul, a Kárpátokon való áttörés avantgarde-ja legyenek.

Szamuely még Moszkvában tartózkodott, mikor Kun Béla azt kérte Lenintől: „Tekintettel arra, hogy a párt jobboldali elemei a várható antanttámadás folytán kedvező lehetőségeket szimatolnak, nagyon jó lenne, ha ön nekem egy nyílt levélben kifejtené, hogy csak egy választás van: vagy proletár- vagy burzsoá diktatúra, és hogy a siker titka nem abban rejlik, hogy a visszavonulás útját biztosítsuk, hanem inkább abban, hogy radikálisan szakítsunk a kapitalista rendszerrel." Lenin, akit Szamuely bizonyosan felvilágosított a párton belüli problémákról, rögtön megírta híres Üdvözletét a magyar munkásokhoz.

Az Üdvözlet a proletárdiktatúra történelmi feladataival foglalkozik. Kiemeli a magyarországi proletárforradalom békés úton történt győzelmének jelentőségét. Leszögezi: az adott történelmi körülmények között a szocializmushoz egy út vezet, a szovjethatalom, a proletariátus diktatúrája. Egyben hangsúlyozza, hogy figyelembe kell venni az egyes országok sajátos körülményeit, és erre is példának állítja a Magyarországi Tanácsköztársaságot.

Lenin kifejti, hogy a proletárdiktatúrának feltétlenül erőszakot kell alkalmazni a volt kizsákmányolók ellenállásának elnyomására. Az osztályharc megmarad a proletárdiktatúra megteremtése után is, csak formáit változtatja. „De nem egyedül az erőszak a proletárdiktatúra lényege és nem elsősorban az erőszak. A proletárdiktatúra legfőbb lényege a dolgozók vezető osztagának, élcsapatának, egyetlen vezetőjének, a proletariátusnak szervezettsége és fegyelmezettsége. A proletárdiktatúra célja, hogy megteremtse a szocializmust, megszüntesse a társadalom osztályokra tagozódását . . . ehhez a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenetnek meglehetősen hosszú időszakára van szükség." A munkáshatalomnak meg kell ismerkednie a parasztság és más dolgozó rétegek pszichológiájával.

Lenin üdvözletében rámutat arra, milyen veszedelmes az ingadozás az imperialista intervencióval viaskodó munkásállam számára. „Legyetek szilárdak – üzente Lenin. – És ha ingadozás üti fel a fejét a szocialisták között, akik tegnap csatlakoztak hozzátok, vagy a kispolgárság körében, nyomjátok el könyörtelenül ezeket az ingadozásokat. Agyonlövetés – ez a gyáva méltó jutalma a háborúban."

Nem véletlenül emelte ki Lenin a proletárdiktatúrának ezt az oldalát. Míg a Vörös Hadsereg nagy offenzívájára készült, a jobboldali szakszervezeti vezetők rendszeressé tették külön értekezleteiket, és a Kormányzótanács megkerülésével – ahol a nyugati kapcsolatokat az ugyancsak jobboldali, de nyílt

kártyákkal játszó Ágoston intézte – összeköttetést kerestek az antant embereivel. Május végén Peyer, az akció lelke, Böhm szerint „botor együgyűséggel" a szövetséges Duna Bizottság budapesti képviselője „Freeman révén igyekezett az antant szándékai felől informálódni". Jászai Samu, Miákits Ferenc, Preusz Mór és Szabó Imre társaságában jelent meg Freemannél, és kérdést intézett hozzá: elismernének-e a győztes hatalmak egy kommunistamentes „szakszervezeti" kormányt.

Kun Béla, akinek mint mindenütt, az Abonyi utcában is volt informátora, a Kormányzótanács május 30-i ülésén feltárta „Peyer és Miákits szakszervezeti vezetőknek az angol misszió egy tagjával való tárgyalását, akik anélkül, hogy erre felszólítást kaptak volna, információszerzés céljából tárgyalásokba bocsátkoztak az angol misszió egy tagjával". Az ülés jegyzőkönyve szerint „hosszas vita után, melyen a népbiztosok nagyobb része részt vett, a Kormányzótanács az ügy felett napirendre tért". Szántó Béla arra emlékezik, hogy az ülésen több kommunista, köztük ő is követelte Peyer és Miákits letartóztatását. Erre nem kerülhetett sor, a Kormányzótanács beérte a rendreutasítással. Peyerék ennek ellenére már másnap, 31-én találkoztak ismét Freemannel, akinek persze nem volt felhatalmazása a Négy Nagy nevében nyilatkozni, de tudta, hogy felettesei (mint katonának, Troubridge admirális, mint hírszerzőnek, Cuninghame ezredes) jó szemmel nézik az efféle tapogatódzást. Ezért kijelentette: a támogatás lehetséges, ha a tanácskormány lemond, minden túszt elengednek, tiszta szociáldemokrata kormány alakul, amely kiírja a választásokat, de addig is megszünteti az együttműködést Szovjet-Oroszországgal és a külföldre irányuló propagandát. Ennek fejébe messzemenően fenntarthatják a szocializálást, és megszűnik a blokád.

Peyerék válaszáról hiteles okmány nem áll rendelkezésünkre, de elutasító nem lehetett. Freeman június 2-án különvonaton Bécsbe utazott és referált Cuninghame-nek. Cuninghame csodálkozott a jobboldali szociáldemokraták ajánlatán: dehát a Tanácsköztársaság katonai helyzete ragyogó, mondta Otto Bauernek, akivel tüstént megvitatta az új fejleményt. Miután a Tanácsköztársaság belülről, a szociáldemokraták részéről való megdöntésének lehetősége nem állott fenn, Freeman elutasító válasszal zárta le a tárgyalásokat néhány nap múlva. Hiszen a baloldal nem lett volna hajlandó az április végén felmerült kompromisszumhoz hasonlóra, de a szociáldemokraták sem voltak egységesek. Bár a centristák a proletárforradalom teljes elszigetelődését látva már elvesztették hitüket, a testvérharc kockázatos útjára nem mertek lépni. Sőt még a jobboldal sem volt teljesen egységes: a kulcspozícióba helyezett Haubrich értelmes, mondhatni ravasz ember létére nem rendelkezett önálló politikai koncepcióval, de nem is fogadott el olyanfajta politikai gyámkodást, mint Böhm Kunfiét. Így hát szüntelenül ingadozott a munkásság különböző rétegei és az őt körülvevő katonatisztek befolyása között.

Ellentmondásos gondolatok foglalkoztatták Böhmöt is. A Vörös Hadsereg érdemeit hiúságában nagymértékben magának tulajdonította, de ahogy nőtt a győzelmek miatt érzett büszkesége, erősödött meggyőződése is, hogy miután

a kommunisták nem fogadják el a kapitalista környezet „realitásának" konzekvenciáit, a szociáldemokratáknak ismét önálló úton kell keresni a kibontakozást. Június elején Gödöllőre hívta Kunfit, Weltnert, Horovitz Gábort és Haubrichot, de elhatározásra nem tudtak jutni. „A munkásság komoly elemei – írja Böhm – visszariadtak a felelősségtől, nem akarták megbontani vagy hátba támadni a harcoló vörös hadsereget." Ez tűnt ki a több szakszervezet által összehívott bizalmiértekezleteken is: a munkások bírálták a hibákat, panaszkodtak a nehézségek miatt, de nem sikerült a Kormányzótanács elleni fellépésre hangolni őket.

Így a Kun által ellenőrzött konspirációk nem vezettek határozott fellépéshez, ez idegen is lett volna a magyar szociáldemokráciától: a tömeghangulat után járva, az alkudozás kényelmes ösvényeit keresve szövetkezett a kommunistákkal és Károlyival, Vázsonyival és Huszárral, de önálló politikát nem kezdeményezett. A Freeman-féle tárgyalás mégsem volt puszta útkeresés; bár egyelőre nem járt eredménnyel, végzetes következménye, hogy Cuninghame és főnökei már tudták, hol kell alkalmas pillanatban megbontani az egyesült pártot, a diktatúra alapját. Egyelőre azonban a Tanácsköztársaság helyzete és Párizs tartózkodó magatartása várakozásra késztette őket.

Párizsban május végén nagy viták folytak a Tanácsköztársaság sorsáról. A francia vezérkar támadásra készült: mindig elutasítottam Budapest megszállását, annak ellenére, hogy Franchet d'Esperey tábornok hosszú ideje sürgeti – jelentette ki Clemenceau a Négy Nagy május 19-i ülésén. Clemenceaut két meggondolás tartotta vissza: a német békeszerződés lezáratlan problémája és a félelem a francia csapatok felhasználásának következményeitől. Elvi kifogása nem volt a Tanácsköztársaság vérbe fojtása ellen, sőt most már a békekonferencia befejezését sürgető Wilson is követelte a fegyveres beavatkozást. De míg Clemenceau az addigi tapasztalatok alapján, a román hadseregre akarta bízni a döntő támadást, Wilson ezellen tiltakozott. Így 19-én nem jutottak elhatározásra, bár az idő Clemenceaunak dolgozott: a francia befolyás tovább nőtt a Duna-medencében, ennek jegyében május végén eltávolították Csehszlovákiából az olasz katonai missziót, és a csehszlovák hadsereg vezetése teljesen a francia vezérkar kezébe került. Clemenceau halogató politikájának helyes értékelésénél nem szabad elfelejteni, hogy a nagyhatalmak között Franciaország volt az, amely következetesen elutasított mindenfajta érintkezést a Tanácsköztársasággal. A francia vezérkar hívta életre az aradi kormányt, igaz, a támadás elmaradása után nem sokat törődött vele, megelégedve azzal, hogy Szegeden sikerült olyan légkört teremteni, amely életben tartja a gyönge palántát.

Mint az amerikai békedelegáció május 26-i ülésének jegyzőkönyvéből kitűnik, Wilson és munkatársai továbbra is Budapest francia megszállását látták volna szívesen. Ezért a Négyek május 30-i ülésén elvetették a Román Királyság ajánlatát, hogy hadserege átkel a Tiszán. Párizst csak a Vörös Hadsereg nem várt sikerei bírták cselekvésre néhány nappal később. Egyelőre azonban nem kellett tartani délről vagy keletről jövő támadástól, s ez döntő szerepet

játszott a miskolci csatában és még inkább az északi hadjárat megindításában. A dokumentumok tanúsága szerint Gödöllőn elég gyorsan értesültek a párizsi döntésekről.

MISKOLCTÓL KASSÁIG

A május 30-án kezdődött északi hadjárat nemcsak a Tanácsköztársaság, de az egész újkori magyar hadtörténet legszebb fejezetei közé tartozik, méltán hasonlíthatjuk az 1849-es tavaszi hadjárathoz.

Az északi hadjárat megindításában 73 zászlóalj és 46 tüzérüteg vett részt. A zászlóaljak több mint felét a front jobbszárnyán, Miskolc térségében vonták össze. A csehszlovák hadseregnek Szlovákiában 90 zászlóalja és 32 ütege volt. Így tehát a Vörös Hadsereg a fő támadási irányban sem rendelkezett jelentős túlerővel, bár tüzérsége fölényben volt. A fő csapást Miskolc–Kassa irányában a III. hadtest hajtotta végre. (1., 4., 6. hadosztály, 10. dandár.) A Losonc–Rimaszombat–Aggtelek vonalon az 5. hadosztály támadott. (39., 46., 65., 80. dandár.) A front balszárnyán, az Ipoly vonaláról kiindulva a 3. hadosztály nyomult előre. A 3. hadosztályt a Duna északi partján az 1. dandár támogatta.

A Tisza vonalán álló 1. hadtest feladata először a folyón való átkelést imitálva lekötni a román hadsereget, majd ha a III. hadtest június 3–4 körül átkelt a Tiszán és tért nyert Nyíregyháza irányában, Szolnoknál szintén átkelni a túlsó partra és részt venni a Tiszántúl felszabadításában.

Már a hadjárat első napja jelentős sikereket hozott. Keleten a 6. hadosztály elérte Szikszót, középen a 65. dandár miskolci munkásezrede Sajókazát, Bánrévét és Putnokot. A legeredményesebben a nemzetközi egységekkel feltöltött, teljesen átalakult 80. dandár küzdött ezen a napon: lendületes átkaroló támadással megfutamította a szemben álló ellenséget, és bevonult Losoncra. Az 1. dandár az Ipolyon átkelve tört nyugat felé a Dunától északra a dunai hajóraj támogatásával, és elfoglalta Ipolyságot.

A támadás lendülete meglepte az ellenséget. Ezt bizonyítja, például hogy az 1. dandár több, a visszavonulásnál elhagyott ágyút zsákmányolt. Az 1. dandár sikeres előretörése annál fontosabb, mert addig az ellenség Szobnál 45 kilométerre állt csupán a Tanácsköztársaság fővárosától. A hátország munkásságának hangulatára jellemző, hogy az esztergomi direktórium önkényesen, a civil hatóságok hadműveleti tevékenységét ismételten megtiltó parancsok ellenére, értesülve a támadás időpontjáról, korán reggel a monitorok segítségével rohammal átkelt a párkányi hídon, és támadást intézett Párkány ellen. A támadást a túlerőben levő ellenség heves harc után visszaverte. Az akcióban a dorogi és a tokodi munkásszázad mellett részt vett az Esztergomot védő zászlóalj, és csatlakozásra bírták a Nyugat-Magyarországról, karhatalmi kiküldetéséből visszatérőben átutazó Bandl-különítményt. Ez a „terrorcsapat" a Cserny által vezetett után a legerősebb volt. A lelkesedés nem terjedt ki a lakosság min-

den rétegére: a Párkányban rekedt és elrejtőzött vöröskatonákat H. J.-né, magyar asszony árulta el az ellenségnek, és mint partizánokat („komitácsikat", mondták akkor) kivégezték őket.

Stromfeld eljárást követelt az esztergomiak ellen, de ők hamar kiköszörülték a csorbát. Június elsején, mikor az 1. dandár előretörő egységei megközelítették Párkányt, ismét átkeltek a hídon – most már nem meglepetésszerűen! – az élen a „terrorfiúk" haladtak, akik Böhm szerint csak a hátországban szerettek hősködni, majd a többi csapat, őket egy páncélvonat követte – ebben a háborúban még a páncélvonatok pótolták a tankhadosztályokat. A harcban részt vett az időközben Budapestről odaérkezett II/26 nemzetközi – lengyel, orosz, szerb, német, román – zászlóalj. A lengyel század parancsnoka, F. Gawlinski, a rohamban százada előtt járva esett el. Hamarosan beérkeztek ezután az 1. dandár csapatai is.

Párkányban „a helység elfoglalása után alig két-három órára már megjelent oldalán dobbal, sipkáján piros pünkösdi rózsával egy vöröskatona és hangos dobszó útján közhírré tette az első tanácsköztársasági rendeletet, amely elrendeli, hogy legott válassza meg a helység lakossága a munkás- és katonatanácsot . . . Még délután ágyúk dörgése, gépfegyverek és puskák ropogása között megalakult a községházán a párkányi direktórium . . . azonnal megkezdte működését. Vasárnap már zavartalanul akcióba lépett a szocializálás és az élelmiszer arányos szétosztása. Életbe lépett természetesen a szesztilalom is . . ." A párkányiak a szabadságból feltehetően ez utóbbinak örültek legkevésbé.

Losoncot és vele a bányavárosokhoz vezető utat három csehszlovák dandár védte. A haditerv szerint Losonc elfoglalása két magyar dandár: a 46. és 80. feladata volt. (A 80. dandárt csak feltételesen nevezhetjük „magyarnak"; a „nemzetközi dandár" 5 zászlóalja között volt egy orosz és két bécsi zászlóalj, egy székely és végül a főleg Oroszországból megtért „magyar internacionalistáké", akik az internacionalista brigádban akartak harcolni. Június 13–15 körül két menetzászlóalj érkezett még a dandárhoz: a Balkán-zászlóalj, amelyhez a már Debrecennél kitűnt albánok, a délszlávok, olaszok, bolgárok, törökök tartoztak és egy lengyel–orosz vegyes zászlóalj.) A főcsapást a terv szerint a 46. dandár intézte kelet felől, de a túlerőben levő védőkkel szemben a tartalék bevetése után is csak lassan haladtak előre. A délről, Salgótarján felől támadó 80. dandár fő feladata az ellenség megosztása lett volna, de miután az ellenség a magyar tervnek megfelelően fő erejét a 46. dandár ellen fordította és délről elsősorban a vasútvonalat védte, a bátran támadó internacionalisták már reggel több ponton átvágtak az Ipolyon. Az egyik ezred kommunista parancsnoka, Szántó Zoltán (a népbiztos öccse) alparancsnokaival rövid megbeszélést tartva felmérte a helyzetet, és elhatározták a követlen támadást. Egy osztrák és egy magyar zászlóalj rohammal elfoglalta a várostól délre álló hegyet, és részben ebből az irányból, részben a helyzetet kihasználva a másik irányból bevetett osztrák tartalék zászlóalj segítségével estére elfoglalták Losoncot. Nemsokára megérkezett a 46. dandár előőrse is. A városba elsőnek behatoló tartalék zászlóalj parancsnoka Kiss Zsigmond tartalékos tiszt – később az illegális

Kommunista Párt egyik szervezője – politikai biztosa Rothziegel régi antimilitarista harcostársa, Vogelfänger volt. Losoncon nagy mennyiségű hadianyagot zsákmányoltak.

Miután Ipolyság és Losonc elesett, Letovský csehszlovák tábornok, az Ipoly-vonal parancsnoka a bekerítéstől félve elrendelte a két város közt az Ipoly vonalát tartó dandár visszavonását 25–30 kilométerrel. A francia hadvezetés rövid úton leváltatta az elaggott k.u.k. tábornokot.

A front keleti felén nem születtek meg mindenütt a Stromfeld által a támadás első napjára kitűzött sikerek. A 39. dandár az erősen védekező ellenséggel szemben nem tudott Rimaszombat irányában tért nyerni. Miskolctól keletre álló csapatai ezen a napon nem érték el céljukat, nem tudtak átkelni a Hernádon.

A forradalom fővárosa örömmel fogadta az északi frontról érkező lelkesítő híreket. Most ért meg a május másodiki elhatározás és a következő hetek megfeszített munkája. Az örömbe azonban üröm is vegyült: a nyugatról és délről érkező hírek arról tudósítottak, hogy míg az Ipolyt magyar, osztrák, orosz, délszláv, szlovák, román vöröskatonák vére festette a forradalmi zászló színére, az ellenforradalom már a támadás előestéjén tudatosan hátba támadta a Tanácsköztársaságot.

Szegeden éppen a hadjárat első napján alakult meg a hamarosan hírhedtté vált „szegedi kormány", az aradi kormány utóda. 31-én tették le az esküt a miniszterek Károlyi Gyulának, aki miniszterelnök maradt. Miután a volt Károlyi Mihály-párti 48-asok és radikálisok nem vettek részt a bizonytalan vállalkozásban, amelyről csak egy volt bizonyos: hogy a franciák zsebében jött létre, tagjai Varjassyn, a franciák ügynökén kívül csupán konzervatív elemek lettek. A jelentéktelen emberek mögött Gömbös, Eckhardt, a június 2-án Bécsből Szegedre érkezett Teleki Pál tevékenykedtek, mint a bécsi ABC ellenőrei. Jellemző, hogy a kormány május 31-i proklamációján csupán Károlyi Gyula neve szerepel, a miniszterekéé nem, de külön nyilatkozatban szentesítik a bécsi urak: Bethlen, Andrássy, Gratz, Pallavicini, Szmrecsányi, a Zichyek és társaik. A legbaloldalibb köztük Farkasházy (de genere Fischer) Zsigmond. (Néhány nap múlva belépett a kormányba Teleki Pál és Horthy Miklós.)

Az olvasni tudók számára már ebből a proklamációból világossá válhatott, hogy ha az antant dönti meg a Tanácsköztársaságot, a hatalmat nem az egykori demokratikus Nemzeti Tanács, hanem az 1910-es Tisza-parlament vezéreinek kezébe adja. A sorok között ennél is határozottabban látszott, hogy Bethlenéknek majd a hatalmat biztosító tisztikarhoz és klérushoz kell igazodniuk. Szó sem volt a polgári demokratikus vívmányokról, földreformról, csak a munkanélküliség elleni küzdelmet ígérték meg. „Letörjük a bolsevizmust" dörögte a proklamáció. Ez elég volt ahhoz, hogy a francia városparancsnok átadja a kormánynak a polgári hatalmat. A „belügyminiszter" vérszemet kapva rögtön követelte a kormányt kritizáló polgári demokraták és egyéb konkurrens miniszter-aspiránsok internálását. Erre ugyan a kormány nem szánta el magát

egyelőre, de ténykedése semmi jót sem ígért az elnyomott és kiszolgáltatott szegedi munkásságnak.

A bizalmi testület határozata alapján a szegedi nyomdászok június 6-án sztrájkba léptek. Miután a helyzet csak romlott, 15-én az egész szegedi munkásság csatlakozott a sztrájkhoz, a kormány távozását és Horthyék toborzásának beszüntetését követelve. Válaszul a francia parancsnokság letartóztatta a sztrájk szervezőit.

A Szegeden újjáéledt úri politika intrikáit, a nagyra hivatott államférfiak hajlongásait kis francia csendőrtisztek előtt, az egész bornírtságot és perspektívanélküliséget, amely a szegedi palackból kiengedve 25 évig uralkodott Magyarországon, olcsó dolog lenne részletezni. Elégedjünk meg a mindenképpen illetékes Gratz Gusztáv megállapításával: „azoknak a politikusoknak tábora, akik akkor Szegedet ellepték, egyáltalában nem tudott a helyzet magaslatára emelkedni. Az egyéni érvényesülési vágyból fakadó intrikák napirenden voltak, és rengeteg súrlódást okoztak. Az előző évtizedekben kialakult magyar politikai élet egész sivársága jutott kifejezésre abban a tülekedésben, amelynek Szeged most színhelye lett. De a nagy Magyarország politikai életének szélesen hömpölygő árjában az még inkább volt elviselhető, mint abban a pohár vízben, amelyben a szegedi politikai élet lejátszódott . . . Még az a törekvés is megnyilatkozott, bár az akkori viszonyok mellett semmi értelme nem volt, hogy Károlyi a tárcákat abban az arányban ossza szét, amelyben a pártok az utolsó magyar országgyűlésen képviselve voltak."

Május utolsó napjaiban a Dunántúlon megélénkültek az ellenforradalmi mozgalmak. A bécsi ABC igyekezett irányítani ezeket is, de rendszerint csak a kezdeményezésig jutott el, a cselekvés során a legvérmesebb tisztek vagy gazdák kezére jutott a vezetés, s az 1–2 falura kiterjedő dühödt, de elsietett és elszigetelt lázadásokat a Vörös Őrség leverte. Ha konkrét eredményt ilyenképpen nem is értek el, a Dunántúl békéjének, rendjének megzavarására jók voltak. Május utolsó hetében főleg Zala megyében fordultak elő ilyen megmozdulások. Május 30-án a Kormányzótanács megtárgyalta az ellenforradalom megélénkülésének okait, és hadműveleti területnek nyilvánította Baranya, Somogy, Tolna, Vas, Zala megyéket.

Május 29-én Muraszombaton osztrák és jugoszláv körök sugalmazására a helyi vend nacionalista vezetők a határőrség fehér érzelmű tisztjei segítségével puccsot hajtottak végre. Kikiáltották a Mura Köztársaságot és Tkalecz Vilmos politikai megbízottat köztársasági elnökké választották. Elfoglaltak néhány környező falut, majd jegyzéket intéztek a Tanácsköztársasághoz és a Vas megyei direktóriumhoz. Közlik, hogy szociáldemokrata alapon álló szocialista államot kívánnak létesíteni, amihez a Tanácsköztársaság segítségét kérik. Egyben felszólítják csapatai azonnali kivonására a Mura Köztársaság területéről; ha a „Tanácsköztársaság fegyverrel törne a Mura Köztársaság ellen . . . szükség esetén a szomszédos imperialista államok segítségét fogjuk igénybe venni . . . " Erre nem maradt idejük: június 2-án a dunántúli II. hadtest 6 zászlóalja behatolt a Vend vidékre és háromnapi, elég heves harc után rendet terem-

tett. Az ellenforradalom aktív résztvevői „a szomszédos imperialista államokba" menekültek. A vend jelszavakat az ott tartózkodó magyar emigráció és helyi támogatói saját céljaikra akarták kihasználni: Párizsban elismerhető fehérkormány létesítésére – meg nem szállott magyar területen.

Május 31-én a Tolna megyei Tamásiban tört ki a lázadás. Letartóztatták a helyi vezetőket, elvágták a távíródrótokat (ez tipikus módszer az elfoglalt község „elvágására" a külvilágtól). Másnap a Fabik-különítmény, 44-es vöröskatonák, Zay Dezső parancsnok irányításával másfél órás harcban leverték a zendülést, a bizottság elfogott tagjait – egy mészárost, egy asztalosmestert és egy községi rendőrt – statáriálisan kivégezték.

Így üdvözölte az ellenforradalom a Vörös Hadsereg első győzelmeit, ilyen hátországot tudva maga mögött kellett folytatnia előrenyomulását. A hadjárat második napja méltó volt az elsőhöz. Május 31-én az 1. dandár a Duna, Ipolyság és Korpona között nyomult előre északnyugat felé. A 3. hadosztály feladata a 39. dandár támogatása volt, amely Rimaszombatot támadta. Estére megtörte az ellenség ellenállását, és bevonult a városba. Ezeket a győzelmeket, katonai szempontból hasonló erejű ellenféllel szemben, a Vörös Hadsereg morális fölénye biztosította. Az 5. hadosztály parancsnoka jelentette Rimaszombat bevétele napján:

„A csapatok erkölcsi értéke lényegesen javult, hangulat kitűnő, fegyelem jó, pszichikai teljesítőképesség kielégítő, bár némelyik csoport huzamosabb harcot és menetelést még nehezen visel . . . Fogadtatás mindenütt, de különösen az ipari és bányavidékeken nagyon lelkes volt, parasztság is örülni látszik felszabadításán . . . "

A III. hadtest Miskolctól északra folytatta előretörését; kemény küzdelemben elfoglalta Edelényt, behatolt Szikszóra. A Hernád mentén támadó 1. hadosztály nem tudott eredményt elérni, ezért frontszakaszát tüzérséggel és a tartalékkal: a 4. hadosztállyal erősítették meg.

Május 31-én a Budapesti Munkás- és Katonatanács ülésén, amely a közélelmezésről tárgyalt, Szamuely úgy, ahogy a repülőgépből kiszállt: zúgó fejjel, gyulladt szemekkel beszámolt oroszországi élményeiről. Beszélt a sokféle nehézségről, a Grigorjev lázadásról, elmondta, hogy a két szövetséges szovjetköztársasággal tárgyalásokat folytató nyugatukrán népköztársaság maradványát a lengyel és román hadsereg likvidálta. Szamuely ügyelt arra, hogy a sikeres hadjárat második napján a hangsúlyt a lelkesítésre: a Kolcsak ellen elért sikerekre, a szovjetállam belső erősödésére helyezze. Az ülés után írja Kun Béla:

„Este beszámolt nekem moszkvai útjáról. Reggelig beszélgettünk. A beszámoló lényege az volt, hogy nem számíthatunk hamarosan arra, hogy Kelet-Galícián keresztül egyesülhessünk az orosz Vörös Hadsereggel; lehetséges, hogy a Besszarábia elleni katonai tüntetéssel a románok figyelmét keleti határaikra vonja az ukrajnai szovjet kormány, de a katonai helyzet Szovjet-Oroszországban még nehezebb mint nálunk."

Másnap, június elsején reggel megjelent a Kormányzótanács rendelete a

18–45 éves férfiak általános hadkötelezettségéről. Ugyanaznap az addigiaknál komolyabb ellenforradalmi akció kezdődött: a dunántúli vasutassztrájk. A vasutak leállása már a világháború alatt a legérzékenyebben érintette a hadvezetést, jól tudták ezt a sztrájk szervezői is. A sztrájkot az ABC ösztönzésére a külföldi tulajdonban levő Déli Vasút Társaság klerikális, forradalomellenes beállítottságú tisztviselői kezdeményezték, a MÁV vonalaira nem is terjedt ki. Ellenkező esetben, ha a MÁV-alkalmazottak csatlakoznak a felhíváshoz – mint Landler Jenő írja – „az ország a közlekedés teljes megszűnése veszélyének lett volna kitéve, ami a honvédelem lehetetlenné válását, a katonai vereséget vonta volna maga után. A sztrájkot sikerült a Déli Vasút vonalainak nem nagy területére lokalizálni és vérontás nélkül likvidálni, hála a vasúti műhelyek forradalmár munkásai és a fűtők fellépésének, valamint a Szamuely által haladéktalanul foganatosított erélyes rendszabályoknak."

A vasutassztrájk Szombathelyen kezdődött: fő követelései a nyugati határon különösen értékes kék pénzben való fizetés és a vasutasok mentesítése a hadkötelezettség alól. A szombathelyi tisztviselők és a privilégiumait féltő forgalmi személyzet hozzájuk csatlakozó része megtagadták a munkát, és körtáviratban csatlakozásra szólították fel szaktársaikat. A sztrájk június 2-án már Sopronra, majd Győr, Celldömölk, Veszprém, Székesfehérvár, Sárbogárd stb. állomásokra is kiterjedt. Több vonalon felszedték a síneket és más szabotázscselekményeket hajtottak végre.

A hadviselést súlyosan veszélyeztető sztrájkot követően, főleg a Dunántúl nyugati részén számos faluban és városban ellenforradalmi lázadásokra került sor június 4–5-e körül, Szombathelyen a köztisztviselők szolidaritási sztrájkot szerveztek. Most már veszélyben forgott a proletárhatalom sorsa, elkerülhetetlenné vált a gyors és erélyes fellépés. Míg az első napokban a helyi vezetők, a Szombathelyre siető Korvin Ottó, a Székesfehérvárott működő Pogány enyhébb eszközökkel igyekeztek leszerelni a sztrájkot, június 4-én a Kormányzótanács az egész Dunántúlt hadműveleti területnek nyilvánította és kommunistákból álló bizottságot küldött ki a rend helyreállítására, Szamuely Tibor elnökletével.

Szamuely és segítőtársai véget akartak vetni a bizonytalan, újabb komplikációkkal fenyegető helyzetnek, mielőtt a nyugat-magyarországi események híre elterjed a fronton és befolyásolja a támadó hadsereg szellemét, ezért kemény kézzel intézkedtek. A sztrájkot a helyi munkásság segítségével sikerült vérontás nélkül június 6-ára teljesen megszüntetni. A falusi lázongások azonban helyenként olyan elkeseredett kitörésekre vezettek, hogy fegyveres harcban kellett leverni őket, Csornán és Kapuvárott mintegy 15 főbűnöst – polgárokat, módos gazdákat – felakasztottak. Nyolcadika körül sikerült teljesen rendet teremteni, de a nyugat-magyarországi falvak vagyonukat féltő, módos német és magyar gazdái megőrizték ellenséges érzületüket a Tanácsköztársaság iránt, s a községek nem kis részében ők formálták a hangulatot. Míg a kőszegi, soproni direktórium a segítséget be nem várva, saját erejével verte le az ellenforradalmat,

Kapuvárott és más községekben a tanács, a direktórium tagjai maguk is a proletárhatalom ellen fordultak.

Mit tett a Kormányzótanács a veszedelmes feszültség csökkentéséért? Milyen következtetést vont le június első napjainak ellenforradalmi eseményeiből? Mindenekelőtt – a kommunisták követelésére – rátért az erélyes eszközök alkalmazására, mert ez elkerülhetetlen volt. „. . . a magyar proletariátus diktatúrájának módszere a defenzíva volt – mondta Rákosi a pártkongresszuson. – Előbb kötötték lófarkra munkástanácsaink vezetőit és hurcolták végig az utcákon, és csak azután jött a mi akasztófánk, előbb gyilkolták le vörösőreinket, és csak utána kellett nekünk példát statuálni." A lázadást leverték, de ezzel még a társadalmi problémák nem oldódtak meg. Ha a középrétegeknek tettek valóságos engedményeket – aminthogy tettek, hiszen Landler büntetlenséget biztosított a vasutasoknak, és megígérte, hogy nem hívják be őket –, ez bántotta a proletárokat, akik az egyenlőség tudatát élvezték egyelőre leginkább az ígért vívmányokból. Némileg javult volna a hangulat, ha a Kormányzótanács a földosztásra vonatkozó központi rendelet nélkül engedélyezi, hogy minden falu parasztsága úgy kezelje a földet, ahogy jónak látja. Ez sem oldotta volna azonban meg az osztályellentéteket, a szegényparasztság politikai elmaradottságának problémáját. A szociáldemokraták sem a belpolitika módosításában keresték a kiutat – hogy eleve tiltakoztak az erélyes rendszabályok ellen, az még nem politikai koncepció –, az ő koncepciójuk most már az antanttal való kiegyezés volt osztrák módra, aminek gyakorlati lehetősége azonban egyidőre megszűnt.

A falusi politika problémáinak mélységét tükrözte a június elejére összehívott országos földműveskongresszus. A kongresszus célja az előterjesztett termelőszövetkezeti szabályzat tervezet megvitatása volt, tehát munkája megadott feladatra szűkült le. A földosztás kérdéséről, a vezetés által kialakított hangulatnak megfelelően szó sem esett, nem foglalkoztak a kisgazdákhoz való viszonnyal sem. Annál erőteljesebben kapott hangot a falusi szegénység elégedetlensége a centralizáló és bürokratikus tendenciákkal szemben, amelyek kifejezésre jutottak a Földművelésügyi Népbiztosság elképzelései szerint készült tervezetben is. A tervezet megszüntette az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek közötti különbséget, kimondta, hogy „gazdasági természetű kérdések eldöntésére nézve a munkástanácsnak hatásköre nincs", a vezetést teljesen központosította, mindez elvben a szövetkezeti demokrácia likvidálását, a valóságban a grófi intéző személyi vezetését jelentette. Ráadásul a jövedelem felosztásába sem lett volna beleszólása a „tagságnak".

A kongresszus résztvevői – köztük sok egyszerű parasztember: a termelőszövetkezetek bizalmijai – viharos hangulatú üléseken utasították el az egész tervezetet, amely így nem is lépett érvénybe. A legtöbb felszólaló kikelt a tulajdonosoknak, a régi gazdatiszteknek a birtokon való meghagyása ellen. A Hamburger által előterjesztett programot ellenezte a falvak küldöttei mellett Vántus, Latinka, Rákosi is. Végeredményben a küldöttek úgy utaztak el, hogy a parasztság problémái nem jutottak sokkal közelebb a tisztázáshoz.

Ha a társadalmi problémák nem is oldódtak meg: a rend helyreállt, a vonatok szállították a muníciót és az utánpótlást a Vörös Hadseregnek. Az északi fronton zavartalanul folyt tovább az offenzíva, már június (és a vasutassztrájk) első napján újabb nagy sikerek születtek. A III. hadtest fáradt, sok veszteséget szenvedett jobbszárnya, a május 30-i sikertelen támadás tapasztalatai alapján megerősítve, 20 üteg fölényes tüzérségi támogatásával átkelt a Sajón és a Hernádon, visszaszorítva a Hernád–Tisza–Bodrog közén elhelyezkedett román egységeket, elfoglalta a Sajó–Hernád torkolatvidékét, és Szerencs felé nyomult előre. A 6. hadosztály észak felé haladva messzemenően biztosította a keleti támadó szárny oldalát, és 40–50 kilométerre közelítette meg Kassát.

A III. hadtest, a következő utasítást adta csapatainak: „előnyomulást az egész vonalon legerélyesebben folytassa. – Nem szabad megengedni, hogy az ellenség utóvédjei folyékony előnyomulásunkat késleltessék. – A legerélyesebb üldözés által egy második csatát takarítunk meg."

A front középső részén is folytatódott a Vörös Hadsereg támadása, a különböző szakaszokon eltérő erejű ellenállásba ütközve. Fontos feladat volt a szárnyak, tehát az 1. dandár és a III. hadtest támogatása, míg Közép-Szlovákiában, a Gömör–Szepesi Érchegységben a természeti akadályok által is akadályozva haladtak előre – észak felé.

Az 1. dandár, amely aránylag kis erővel két irányban támadott, mindkét arcvonalon nagy sikert ért el: részt vett Párkány már említett elfoglalásában, egy zászlóaljat pedig Ipolyságról merészen Lévára tolt előre. A zászlóalj – amelynek előőrsében a környéket ismerő lévai fiúk voltak – rövid harc után rajtaütésszerűen megszállta Lévát. Ez a gyors akció egyértelmű volt a Garam vonalának elérésével, és megnyitotta az utat nyugat felé. Az 1. dandár ezután azt a parancsot kapta, hogy a Duna vonalán állítsa le a támadást és biztosítsa nagyobb erővel Lévát, mint az új támadás kiindulópontját.

Június 2-án a Lévára előretolt Pálmai-zászlóaljhoz egy ezredet küldtek az elért pozíció megszilárdítására. A sikereken felbátorodva a dandár páncélvonata elindult Érsekújvár felé. A Nyitra partján meg kellett állnia, mert a hidat felrobbantották, de az Érsekújvárt megszállva tartó csehszlovák csapatok, megfélemlítve a páncélvonat megjelenésétől és az ennek hatására rögtön megindult partizántevékenységtől, kiürítették a várost. Az 1. dandár más egységei Korpona felé nyomultak, a 3. hadosztállyal együttműködve. A 3. hadosztály veszteségei ellenére, a nehéz, hegyes terepen folytatta az előretörést. Az 5. hadosztálynak a Bodva és a Sajó völgyében előretörő oszlopai ellen a hadjárat során először került sor eredményes ellenséges támadásra.

A legnagyobb sikerek mégis a front keleti szárnyán, a III. hadtest szakaszán születtek június 2-án. A Hernádtól nyugatra és a Hernád mentén előrenyomuló 6. hadosztály mintegy 30 kilométerre közelítette meg Kassát, erős és váltakozó harcban az ellenséggel, amely mindenáron meg akarta akadályozni Kassa elvesztését. A Hernád túlsó partján a tokaji hegyek oldalában és a mocsaras árterületen fekvő Hernád–Tisza–Bodrog háromszög nagy részét elfoglalták. A román csapatok nem ezzel a Vörös Hadsereggel találkoztak áprilisban, meg-

lepte őket a magyar katonák harci kedve. Miután a román hadseregnek nem engedélyezték a támadást Budapest ellen, vezetői nem látták értelmét, hogy Kassa védelmében helyi harcokban veszítsék el egységeiket. Ezért 2-áról 3-ára virradó éjszaka teljesen kiürítették a Tisza jobb partját, elpusztítva maguk mögött a tokaji hidakat. Feladatuknak a továbbiakban azt tekintették, hogy megakadályozzák a Vörös Hadsereg tervezett átkelését a Tiszán.

Ilyenformán a szervezés és átszervezés állapotában levő, dezertálással és lázadásokkal küzdő csehszlovák hadsereg anélkül, hogy elvesztette volna szövetségeseinek politikai és gazdasági támogatását, a harcmezőn átmenetileg egyedül maradt az eredményesen támadó Vörös Hadsereggel szemben, amely többi ellensége tartósnak nem remélt passzivitását kihasználva újabb erőket dobott át az északi frontra – így a Dunántúlról, az ellenforradalmi lázadás ellenére, a 8. hadosztályt mint az III. hadtest tartalékát a tiszai átkeléshez. Breit altábornagy is elismeri: „említésre méltó az a gyorsaság, amellyel a hadvezetőség egész seregtesteket a vasutak gyors és ügyes kihasználásával egyik hadszíntérről a másikra vetett".

Stromfeld a 4. hadosztályt Tokajnál utasította az átkelésre, de erre a hidak felrobbantása miatt nem került sor. A 4. hadosztály feladata lett volna Nyíregyháza felé törni előre, követve a támadás második vonalát képező 1. hadosztálytól és nyilván a 8. hadosztály támogatásával. Stromfeld tehát már Kassa bevétele előtt szeretett volna, a győzelemnek morális hatását kihasználva, átkelni a Tiszántúlra, nem zavartatva magát a hátországban dúló politikai ellentétektől.

Az ellenforradalom aktivizálódásával párhuzamosan egyre nyíltabbá vált az ellentét kommunisták és szociáldemokraták között. Miután az európai forradalom elmaradása kérdésessé tette a Tanácsköztársaság külpolitikai koncepcióját, a jobboldali szociáldemokratákra a győzelem sem gyakorolt mélyebb benyomást.

Május 29-én és június 2-án folytatólagos ülést tartott a fővárosi vasmunkások bizalmi testülete. 29-én a jobboldal kerekedett felül. A baloldali vasasok ellenakciót kezdtek. „Ez ellen a határozat – a jobboldal határozatáról van szó – s provokálói ellen most szervezkednek – jegyzi 1-én naplójába Ágoston Péter –, s a vasesztergályosok szervező bizottságát Barna Jenő hívta össze, amelyen elhatározták, hogy holnap elmennek a gyűlésre, s ha ott nem sikerül a harcot eredményesen felvenni, akkor felveszik külön-külön s a legerősebb eszközökkel." A június 2-i ülés, heves vita után végül a diktatúra mellett, Miákitsék ellen foglalt állást. Határozatában kimondta:

„1. Rendíthetetlenül kitart a proletariátus diktatúrája mellett, és a Tanácsköztársaság megvédése érdekében a Forradalmi Kormányzótanácsot rendíthetetlenül támogatja.

2. Megbélyegzendőnek tart minden külön akciót, mely az egységes proletárfrontot, a proletariátus uralmát veszélyezteti, és elítéli azt az aknamunkát, mely a Tanácsköztársaság ellen folyik.

3. A proletariátus osztályharca a diktatúra intézményesítésével nem szűnt

meg, és a vasmunkásság a harcot a burzsoázia ellen, annak teljes letöréséig meg akarja vívni."

A szöveg miben sem különbözik a korábbi, lelkes határozatoktól, de nehezen, sok érv és ellenérv elhangzása után született. Kunfi, a centristák szócsöve, elvben leszögezte ragaszkodását a proletárdiktatúrához, ám gyakorlatilag Peyeréket védelmezte, kijelentve:

„nem mindenben ért egyet a Forradalmi Kormányzótanács többi tagjaival, különösen a diktatúra tempóját illetőleg. Idézte Lenin elvtárs levelét: »Ha mutatkozik ingadozás a szocialisták között, akik most csatlakoztak az új platformhoz, nyomjátok el kíméletlenül az ingadozást. A háborúban a gyávák osztályrésze az agyonlövetés.« Ő nem azonosítja magát Lenin elvtársnak ezzel a kitételével, mivel nem híve a testvérharcnak, még ha Lenin elvtárs cégére alatt folyik is." Annál nagyobb sikere volt a baloldalnak a fenti határozat elfogadása – és a siker talán nem is elsősorban a felszólalók vívták ki, hanem Losonc, Léva és a hernádi átkelés hősei.

Ugyancsak június 2-án ült össze a gazdasági élet irányítására, a gazdasági népbiztosságok összevonása útján alakult Népgazdasági Tanács választmánya. A választmányba bevonták a szakszervezeti vezetőségeket, hogy a politikailag kevésbé exponált területen beilleszkedhessenek a Tanácsköztársaság építőmunkájába, és ritkábban látogassák az Abonyi utcát. A szakszervezetek fokozott bevonása megjavította a gazdasági irányítást, de a politikai ellentéteket nem tüntette el. Már ezen az első ülésen vitába keveredett Vanczák Bokányival, aki a munkateljesítmény fokozását sürgette.

„A szakszervezet nem vállalhatja a kapitalisták munkáját – érvelt Vanczák –, nem állapíthatja meg a munkateljesítményt . . . hivatása csak a nevelőmunka lehet, a munkásöntudat fejlesztése. De nem lehet helye az akkordbér – vagy a Taylor-rendszernek. Ezellen a munkásság tiltakozni fog . . . " Bokányi viszont „nem helyesli Vanczák szentimentalizmusát . . . Igenis kénytelenek leszünk azellen, aki a megszabott munka minimumát el nem végzi, eljárni . . . a szakszervezet nem egy elnyomott osztály képviselője többé, hanem uralkodó, kormányzó testületté vált . . ." Vanczák a vitában kisebbségben maradt. A jobboldal azonban most már nem vonult vissza: Weltner a „Népszavá"-ban valóságos védőbeszédet jelentetett meg a szakszervezeti bürokrácia mellett, kihasználva néhány, a „Vörös Ujság"-ban és másutt megjelent kommunista cikk elméleti zavarosságát és túlzásait. A jobboldal céljait szolgálta a szakszervezeti elnökök és titkárok június 6-i értekezlete is. A vita a pártkongresszusig mindenesetre megmaradt a teoretikus keretek között.

Mert a Vörös Hadsereg ismét győzött. Igaz, hogy elvesztette a meglepetésszerű támadás előnyét az első napok után, a csehszlovák hadsereg új, francia vezetése már komolyabb ellenakciókkal próbálkozott, de az északi hadjárat győzelemsorozatát nem tudta megállítani. Kassát és Kelet-Szlovákiát ugyan tovább védte az ellenség, de a siker lehetősége nélkül, így Nyugat-Szlovákia védelmére új elképzelés született: a cseh határ és Pozsony felé előre törő 1. dandárra – amelynek számbeli erejét és fontosságát sikerei alapján túlbecsül-

ték – kívántak döntő csapást mérni. A Tátra és környékének védelme Közép-Szlovákia északi felén nem volt nehéz.

Június 3-án – miután Tokajnál az átkelés nem sikerült – a III. hadtest jobbszárnya a Tisza vonalát szállta meg. A Kassa felé menetelő oszlopok mindkét oldala biztosítva volt, a hadtest az északról jövő ellenlökéseket sikerrel verte vissza, harcképessége elvesztése nélkül, sőt még némi területet is nyert.

A 3. dandár a két ellenséges hadsereg közti területet megszállva, Sátoraljaújhely felé tartott, és célját jó 25 kilométerre közelítette meg. Középen az 5. hadosztálynak a III. hadtestet támogató dandára Aggtelek környékén nyomult előre, többi egysége váltakozó sikerrel harcolt a kedvező pozícióból, északról támadó ellenséggel, és néhol helyi jelentőségű visszavonulásra kényszerült. A 3. hadosztály előnyomulása is lelassult. A front középső, Besztercebánya és Kassa közötti szakaszán ezután már nem került sor nagyobb jelentőségű változásra a hadjárat befejezéséig. Nem is volt erre szükség, miután a 3. és 5. hadosztály megvetette lábát az Érchegység völgyeiben és hegyein, helyzetét sikeresen igyekezett javítani, de továbbmenni, vagyis a Garamon átkelve megmászni az Alacsony-Tátra meredélyeit olyan feladat lett volna, amelyért túl nagy ár a csapatok teljes kimerítése.

Kivihető és fontos célkitűzés volt viszont a 3. hadosztály és az 1. dandár átkaroló támadásával elfoglalni a Garam menti bányavidéket. A Zólyom felé nyomuló csapatok nem tudták áttörni a védelem kiépített vonalát, ezért a nemzetközi zászlóaljak a meredek hegyi ösvényeket megmászva estére a jól védekező ellenség hátába kerültek, s az pozíciója feladására és menekülésre kényszerült. Az 1. dandár jórészt szlovák, illetve szlovák önkéntesekkel kiegészített 16. ezrede eközben Selmec- és Bélabánya irányába támadott.

Az 1. dandár csapatai 3-án bevonultak Érsekújvárra. Ha az 1. dandár merész parancsnoka nagyobb erőkkel rendelkezik vagy jelentős erősítést kap, ez stratégiai jelentőségű siker lett volna, hiszen megnyílt az út a Csallóköz és a Vág alsó szakasza, az ún. Mátyusföldе felé, ahol a sík terep, a magyar lakosság, a dunántúli utánpótlási vonalak, illetve a Duna közelsége kedvező feltételeket nyújthatott a Vörös Hadseregnek. Ha már ekkor szakítanak a tiszai átkelés gondolatával és 1–2 hadosztályt a Dunától északra vetnek be, kedvezőbb helyzet alakulhat ki.

Így azonban a Pozsonyt védő Mittelhauser francia tábornok megindíthatta ellentámadását. Ezzel egyelőre annyit ért el, hogy megállította Korpona előtt a 16. ezredet.

Június 4-én a Kassa felé törő III. hadtest újabb győzelmeket aratott. A Bodrog mentén haladó oszlop Sárospatak alá ért, a 6. hadosztály elfoglalta Gönc öt és ezzel már alig 25 kilométerre közelítette meg a Hernád völgyében Kassát. A front középső része ide-oda hullámzott, Rimaszombat kétszer is gazdát cserélt, de a Vörös Hadsereg vonalát nem sikerült visszaszorítani, sőt a katonák megőrizték támadó szellemüket. A hadsereget egyre érezhetőbben támogatták a városokban és falvakban megalakult helyi tanácsok. Az 1. dandár

nyugati szárnya a Zsitva vonalát foglalta el, tehát ha jelentősebb tartalékot kap, megkísérelhette volna Komárom elfoglalását.

Komárom a Vörös Hadsereget várta; s a Duna másik pontján ekkor érte el csúcspontját az ellenforradalmi lázadás. A Zsitva-parti fronttól alig egynapi járásra, Komárom megye déli részén kis belháborúk folytak. A Komárom megyei Vértesképhelyen június 4-én a bíró vezetésével a régi képviselő-testület vette át a hatalmat, a tanácstagokat és a „főkommunistákat" összefogdosták, és tárgyalásokat folytattak a szomszédos Császár községgel a közös haditervről. Az egyik elfogott tanácstag lányának sikerült kiszökni a faluból, s rémülten Kisbérre futott segítségért. Kisbéren vagy 50 fegyveres ember állt össze a volt csendőrőrmester vezetésével (ilyen is volt), körülvették és szabályos tűzharcban elfoglalták Kéthelyt. Az ellenforradalmárok futárt küldtek Császárra, ahonnan a környék fölbújtója, Wohlmuth plébános, szintén fegyveres csapatot küldött Kéthely visszafoglalására, „de mikor a kisbériek észrevették, kivonultak eléjük, és golyózáporral fogadták őket, mire azok elmenekültek vissza". Császáron később a tatai direktórium csinált rendet, a plébánost a rögtönítélő bíróság halálra ítélte, s ezzel egy időre helyreállt a béke a Duna déli partján.

Igaz, a csehszlovák hadsereg hátországa sem volt nyugodtabb. A Garam mentén a kálnai parasztok, a Zsitva partján az aranyosmaróti munkások megtámadták a csehszlovák hadsereget, és a vöröskatonák oldalára álltak. A Rima völgyében, Dobsina, Rozsnyó, Betlér, Polona környékén partizánosztagok harcoltak. A Csallóközben, Nyitrabányán, Pelsőcön, Csölösztő környékén egymást követték az összetűzések a lakosság és a katonaság között. A Budapesten alakult cseh és szlovák kommunista szekció tagjai, a szlovák vöröskatonák a front mögött végzett önfeláldozó felvilágosító szolgálatukkal ellensúlyozták az ellenséges propagandát, amelynek fő érve az volt, hogy a Tanácsköztársaság nem több, mint az elnyomó magyar nacionalizmus megtévesztési manővere. A forrongás, a tömeges dezertálás ellensúlyozására a csehszlovák hatóságok – miután a statáriumot már előbb kihirdették – június 5-én ostromállapotot rendeltek el a köztársaság egész területére, feljogosítva a katonai parancsnokokat a dezertőrök, lázadók, rendbontók bírói eljárás nélküli kivégzésére.

„Ezek a rendszabályok talán csökkentették az ellenséges cselekményeket, de nem nyomták el teljesen. Folytatódtak a frontvonalak mögötti lövöldözések, a szabotázscselekmények a vasút- és híradóvonatok ellen" – konstatálja a nyugat-szlovákiai hadseregcsoport jelentése a prágai Nemzetvédelmi Minisztériumnak.

A rendelet nem szüntette meg a belső forrongást s még kevésbé a Vörös Hadsereg előretörését. Június 5-én megindult az ütközet Kassáért, a városban pedig felkelésre készült a munkásság. A III. hadtest e hadjáratban szokatlanul kemény harcban – az ellenség bevetette tartalékait, sőt a lengyel határt őrző 30. ezredet is – áttörte a frontot, elfoglalta Nagyidát és környékét, tehát közvetlen Kassa alá érkezett. A hadtest szárnyai szintén sikeresen támadtak: elfoglalták a Bodrogközt, bevonultak Sárospatakra, és ezzel lényegében elvág-

ták a csehszlovák hadsereg ruténföldi csoportját. Előre lendült a 10. dandár a Bodva völgyében, és megközelítette Bodvaszilast.

A kassai csata első napján a front középső részén folytatódtak az átkaroló manőverek Rimabánya és Zólyom irányában. Nyugaton az amúgy is merészen előretolt Zsitva-vonalon nem történt újabb támadási kísérlet.

A 4. hadosztály megkísérelte ismét az átkelést a Tiszán. Az előkészítés ötletes és merész volt: két vöröskatona polgári ruhát húzva mundérjára átjutott a folyón Vencsellőnél. A Dessewffy-kastélyban meglepték a falu román őrségét, forgópisztollyal közébük lőttek, s mire az öt katona felocsúdott, lefegyverezték, foglyul ejtették, majd a Tisza túlsó partjára szállították őket. Az a két román katona, aki éppen a faluban rekvirált, megmenekült a fogságtól, a szomszédos Bujra szökött, és fellármázta az ott állomásozó egységét. Közben lement a nap, a sötétség leple alatt nagyobb vöröscsapat kelt át a Tiszán, harcba bocsátkozott Vencsellő és Gáva között az odaérkezett román egységekkel, de véres harc után visszatérésre kényszerült.

A gávai csendőrőrs három tagját és két pénzügyőrt Nyíregyházára kísértek, ahol agyonlőtték őket. „A román parancsnok Vencsellő község lakosságát azzal gyanúsította, hogy a román őrség elfogását, illetve a vörös csapatoknak a Tiszán való átkelését elősegítették, s ezért június hó 6-án a 82. román kir. gy. ezred parancsnoksága Vencsellő községet katonáival felgyújtatta, s a község teljesen leégett."

Az eset után világossá vált, hogy bár a román hadsereg defenzívára szorítkozik, a Tiszát gondosan őrzi, és az átkelés csak nagy erővel valósítható meg. Irreálisnak bizonyult tehát az az elképzelés, hogy egyszerre két fronton folytasson támadó hadjáratot a Vörös Hadsereg.

Június 6-ika a Tanácsköztársaság nagy napjai közé tartozik: Kassa bevétele koronázta meg az északi hadjárat sikereit. A 6-ára virradó éjszakán az ellenség egy kétségbeesett ellentámadással megpróbálta szétverni a Nagyidán pihenő vöröskatonákat. „Nagyida mellett a katonák erős fedezet, előőrsi védelem alatt hívén magukat, lefeküdtek aludni. Kassáról a csehek autón erősítéseket hoztak, és az erősítések az előőrsöket megrémítve, ezeket futásra kényszerítették. Ezek közül többen rémülten bementek a faluba és a faluban felkeltek a vöröskatonák, s ingben és mezítláb megverték az ellenséget" – beszélte el Vágó Béla. A rajtaütés eredménytelenül végződött. A 6. hadosztály, amelyet döntő akciójában az 1. hadosztály támogatott, hajnalban új támadásba lendült, és estére bevonult Kassára, Szlovákiának Pozsony után legnagyobb és legfontosabb városába. A 6. hadosztály gyors, energikus előretörése megakadályozta az ellenséget nagyobb erők összevonásában, a Kassához vezető út védelmének kiépítésében. A 6. hadosztály nagy teljesítményének nagy ára is volt: vesztesége halottakban, sebesültekben, betegekben 1500–2000 fő. Az ellenség észak felé húzódott vissza, miután elvesztette vezetési, ellátási, közlekedési központját.

A 3. dandár bevonult Sátoraljaújhelyre. Folytatódott az előrenyomulás a Bodva völgyében is. Középen, az 5. hadosztály szakaszán nem történt különösebb esemény. Viszont a nyugati szárnyon a 3. hadosztály és az 1. dandár nagy

jelentőségű, ha a kassaihoz nem is mérhető győzelmet aratott. Elfoglalták Selmecbányát és Korponát (a 16. szlovák ezred), valamint több más helységet, és így félkörbe fogták támadásuk végső célpontját: Zólyomot. Az 1. dandár előretolt biztosító egységei a Zsitva nyugati partján foglaltak állást, Pozsonytól alig 70 kilométerre. A Pozsonyt védő Mittelhauser tábornok SOS-üzenetet intézett a békekonferenciához, míg Beneš igyekezett Párizsban elbagatellizálni a magyar győzelmek jelentőségét.

A magyar dolgozók megkönnyebbülten, hálával és lelkesedéssel fogadták az északi hadjárat diadalútját. Ez a lelkesedés osztályjellegét tekintve sokban különbözött a márciusitól; miután a Tanácsköztársaság osztályjellege is határozott volt, a polgárság elhatárolta magát tőle, nem örült győzelmeinek, és a gazdagparasztság nagy részével együtt vereségét kívánta. A tisztikar reakciója bonyolultabb: nem kicsinyelhették le a győzelmet, amelyben részük volt, de büszkeségükben eltúlozták saját szerepüket, termidor képe, a katonai diktatúra fénye ragyogott előttük. Stromfeldben bíztak, a kipróbált tisztben, aki rászolgált jó hírére. Stromfeld viszont nem látott bonapartista álmokat, és így az iránta táplált remények lassították a tiszti ellenforradalom kibontakozását.

A városi kispolgárság, az értelmiség, a középrétegek állásfoglalása sem volt egyértelmű. Az egymást követő szocializáló rendeletek, a tőke, a vagyon különböző formáinak kisajátításáról örömmel töltötték volna el, ha a túlzások, mint a családi házak „bérházként" való összeírása, a s kényszerintézkedések, mint a „társbérlet" bevezetése az égető lakáshiány enyhítésére, nem veszélyeztetik a kisember „magántulajdonát" is. A háború után megmaradt kevés kényelmét hiányolta a bezárt kávéházak, elárvult újságosstandok előtt, a háború hazafias céljait, győzelmeit tisztelte, de lehetőleg messziről. Az osztályharc kiéleződése a sehovasem-tartozás bizonytalanságával töltötte el.

A polgári humanista Babits, aki nemrég oly lelkesen üdvözölte az új világot, már menekülne belőle, „tul a Dunára, messze, szálló nap után" a békesség mesefalujába, ahol a függöny elzárja a világ képétől, és így szólítja meg a költőt:

„majd okosan itten megbú lelked
„(szökött katona)
„és e szoba lesz majd a szőnyeg-kerted,
„párnák vadona.
„Künn zúghat azóta az őrült bóra,
„hányódhat a tó:
„Itt nézd, a hűs falon őr az óra,
„áll a mutató,
„a percek ostoba gillotinja,
„s a perc fenekén,
„hova nem hat a század szörnyű kínja,
„elrejtelek én . . .

(SZÁLLÓ NAP UTÁN)

Menekülne Juhász Gyula is, bár nem a vörös Budapestről, hanem a fehér Szegedről:

A jobb világról, boldogabb világról
Szavalsz, szavalsz, szent forradalmi mámor.

És egyre szürkébb lesz e szürke élet
És örömünk, mint vert had, messze széled.

És boldogságunk sáppad, mint fogyó hold
És föld alá megy minden, ami jó volt.

Kivándorolni innen, ó de merre? . . .
(BÉKÉT)

*

Az északi hadjárat első hete katonai szempontból csodálatos teljesítmény volt. Egy hét alatt egész országrészt szabadítottak fel, a két szemben álló hadsereg helyzete, erőviszonyai alapvetően megváltoztak. Mintaszerű volt az összműködés, a központi irányítás, a tüzérség felhasználása és mozgatása. A Monarchia katonai bürokráciájától eltérő módon Stromfeld bátran csoportosított át ezredeket és zászlóaljakat, felhasználás után visszaadva eredeti egységüknek, az erős központi akarattal szemben érvényesülhetett az alparancsnokok kritikája, a sokszor természetszerűleg reálisabb helyzetmegítélése.

Az ellenforradalmi hadtörténetírás – önmagára vallva – azzal kisebbíti az északi hadjárat jelentőségét, hogy összehasonlítja számszerű áldozatait a világháború tömegmészárlásaival. Pedig nyilvánvaló, hogy mindkét oldalon az első világháború kárán tanult parancsnokok álltak, akik végigszenvedték a hatalmas vérveszteséggel járó, sokszor mégis eredménytelen frontális ütközetek centiméterekért hozott óriási áldozatait. Ezért Stromfeld lehetőség szerint átkaroló hadműveletre, rajtaütésszerű, több irányból jövő, nem pedig frontális támadásokra törekedett.

Mint az ellenforradalom bírósága előtt mondta: „Az 5. hadosztálynak volt a cseh hadjárat alatt a legnehezebb a helyzete. Jobbról Miskolcon állt egy erőcsoport, balról Hatvanban állt szemben egy erőcsoporttal. Szakáll Grusszal hajtották végre terveim szerint azt a harci cselekményt, az úgynevezett pofozógépet, amely abból állt, hogy az ellenséget mindenhonnan kellett állandóan támadni és nyugtalanítani. Ezt a haditervemet . . . még a francia saint-ciry katonai akadémián is példaképpen tanítják . . .”

A csehszlovák hadsereg szintén kerülte a tömeges veszteségekkel járó csatákat, hiszen a négy és fél éves vérontás, fáradtság után mindkét oldalon nagy

megrázkódtatást válthatott volna ki a katonák hangulatában az ilyen megpróbáltatás. Ahol a sikeres védelemre nem volt már remény, a csehszlovák hadsereg visszahúzódott. Ez lehetővé tette a Vörös Hadsereg gyors előnyomulását, ami politikai és gazdasági szempontból igen előnyös volt. Katonai szempontból is, hiszen növelte a hátország biztonságát, új harcosokat adott a Vörös Hadseregnek.

Az 1. dandár politikai megbízottja, Vida, Érsekújvár vidékének elfoglalása után a következő táviratot küldte a hadseregparancsnokságnak:

„Előnyomulási területünkön a proletártömegek igen nagy számban szervezett munkások. Százával jelentkeznek a Vörös Hadseregbe, és rögtön az első harcvonalba kívánnak menni. Erre való tekintettel kérem szíveskedjék elrendelni, hogy Ipolyságra azonnal útbaindíttassék ötezer teljes felszerelés."

Ámde a lelkesítő és előnyös területgyarapodásnak katonai szempontból más következménye is volt: meghosszabbította az amúgy is szétforgácsolt Vörös Hadsereg frontját, anélkül, hogy sikerült volna huzamosabb ütközetre kényszeríteni az ellenséget és döntő vereségeket mérni rá, megsemmisíteni ezredeit. Ezekben a napokban, mikor a Vörös Hadsereg ereje teljében képes lett volna megsemmisíteni az ellenség egységeit, a csehszlovák hadvezetés kitért a nagy ütközetek, a tartós közelharc elől, a területveszteségeket is inkább vállalta, minthogy döntő összecsapásban kockáztassa hadserege sorsát.

Így a döntés a nagy sikerek ellenére elhalasztódott, bár az ellenséges hadsereg megrendült a csapások alatt. Kitolta a döntés időpontját, hogy a hadműveletek középpontjába a Miskolc–Kassa–Eperjes irányú támadás került. A Dunától északra, a Garam és Nyitra közti harcok kisebb erővel folytak, és hamarosan nagy ellenállásba ütköztek, tehát jelentőségükben a szép sikerek ellenére is alatta maradtak a Landler-hadtest diadalmas offenzívájának. Azt lehetne mondani, hogy a Vörös Hadsereg a Hernád mentén a viszonylag kisebb ellenállás vonalán haladt előre; erre azonban nyomós okot adtak az említett politikai és gazdasági előnyök, az ellenség gyenge oldalának elkapását ki kellett használni, és ebben az irányban hatott a helyzetnek a haditerveknél erősebb dinamikája.

KASSA UTÁN

Az egész ország Kassa bevételét ünnepelte. 7-én délelőtt, mikor a hír Budapestre érkezett, a katonazenekarok indulókat játszva masíroztak a főváros utcáin. Kassán a déli órákban Böhm, Landler és Vágó beszéltek az újjongó tömeghez, a budapesti tereken munkások hallgatták az ünnepi szónokokat. A házakon vörös zászló lengett, a gyülekezőterekről tízezrek vonultak az Internacionálét énekelve az Országház elé, ahol Kun, Garbai és más népbiztosok beszéltek hozzájuk. Az utolsó szónok, Rudas László, joggal mondta:

„Ha a mai izzó hangulaton végigtekintünk, szemünkbe ötlik az a kép, amely

öt hete tárult elénk. Öt héttel ezelőtt kajánul mosolygott a burzsoázia, és levert arcú proletárokat láthattunk. Most azonban mindenütt a lelkesedés tüze látható a szemekben."

Este a budapesti munkás- és katonatanácsok, a szakszervezeti és pártszervezeti vezetőségek együttes ünnepi ülést tartottak a Városi Színházban. Lelkes beszédek hangzottak el, lelkesen ünnepelték a Vörös Hadsereg vezetőit, a megjelent Stromfeldet – felállva (ami akkoriban nem volt szokásos). Üdvözölte az ünneplő budapesti munkásokat Ferdinand Rotter, az eltiport müncheni munkástanács menekült tagja, és szavai mementóként csengtek:

„Elvtársak! Elvtársnők! Ne bocsássátok el fületek mellett azt, amit hozzátok intézek. Gondoljátok meg, ha nem lesztek egységesek, és nem alkottok szilárd frontot a külső és belső reakció ellen, akkor még rosszabbul fogtok járni, mint a müncheni proletariátus. Tartsatok ki."

Kun Béla felszólalásában találó és átfogó képet adott a diktatúra feladatairól: „Győzelem a frontokon, ellenforradalom, harc az ínséggel, ez a három legfontosabb momentuma a mai politikai helyzetnek." A Vörös Hadsereg sikereit méltatva, erősen hangsúlyozta: mekkorát tévedtek azok, akik a wilsoni „pacifizmustól" várták a magyar nemzeti problémák megoldását, a jó békét. „A pacifizmus megbukott, a wilsonizmus kimúlt" – konstatálta, de ennek következményeit alaposan eltúlozta, mikor a profit megszűnését, a kapitalista világ teljes gazdasági csődjét jósolta: nincs a kapitalizmuson belül kivezető út a háború következményei alól. Sokkal reálisabban ítélte meg a Tanácsköztársaság belső helyzetét: naivak voltak akik a békés forradalom után „azt hitték, hogy itt meg fogjuk úszni ezt a proletárforradalmat anélkül, hogy a burzsoázia fel ne támadna ellenünk . . ." A közélelmezésről szólva felhívta a figyelmet a nehézségek objektív, általános okaira, amelyekhez a Tanácsköztársaság esetében hozzájárult a blokád és a „blokádon kívül, amelyet az antant csinált ellenünk, a parasztság módos elemeinek, a birtokos elemeknek, az ötven holdon felül való elemeknek – ha szabad ilyen mechanikus határt vonni – a városok elleni blokádja . . ."

Az ellenforradalomnak a délivasúti sztrájkkal indult hullámát ekkor már nagyjából sikerült a sztrájkkal együtt likvidálni. 7-ére minden vonalon jártak a vonatok, az utolsó lázadást 8-án verte le Kapuváron Szamuely. Az ellenforradalmi mozgalmak súlypontja ezután Budapestre és Kalocsa környékére tevődött át. Budapesten a belügyi nyomozók felkutatták a kisebb-nagyobb összeesküvéseket, de az ellenük indított eljárás igen enyhe volt. Igaz, hogy a fővárosi szervezkedés nem is jutott még el fegyveres vagy másfajta, a közrendet veszélyeztető fellépésekig. (A propagandától eltekintve.) A fővárosi munkásság hangulata, a rendet őrző vasas hadosztály jelenléte elképzelhetetlenné tették a sikeres ellenforradalmat, terrorakciókhoz bátor emberekre lett volna szükség, de azok a fronton voltak vagy Szegedre menekültek.

A budapesti ellenforradalmi konspiráció azért nem szűnt meg, de mint egyik vezéralakja, Perényi Zsigmond báró – Tisza belügyi államtitkára – írja „a polgárság túl gyenge, túl szervezetlen, mindenekelőtt azonban teljesen lefegyver-

zett volt ahhoz, hogy önmagában a jól felszerelt munkástömegekkel szemben, valamit is tehessen. Barátaim érintkezésbe léptek egyes munkásvezérekkel és munkáscsoportokkal, de ezeknek akkor a munkásság nagy tömegére nem volt hatásuk." Bármilyen gyenge volt a fehér szervezkedés, mégis potenciális veszélyt jelentett: június 6-án és 8-án a vallásügyi likvidáló hivatal előtt szélsőséges tüntetés ismétlődött. A forradalmárok joggal követelték az erélyesebb eljárást, és panaszolták – mint az óbudai tanács június 6-i ülésén –, hogy a nyomozók vagy a tanácsok által leleplezett uszítókat felsőbb utasításra kiengedik a börtönből. Rónai Zoltán, az igazságügyi népbiztos, Szamuelyvel szemben is megvédte békésebb időkhöz illő jogi felfogását.

A Vörös Hadsereg nem pihent Kassa elfoglalása után, fáradtan, tépetten folytatta a támadást, hogy minél teljesebben kihasználja a győzelmet. 7-én a 6. hadosztály előretolt csapatai mintegy 15 kilométerre hagyták maguk mögött Kassát, biztosítva a várost egy esetleges ellentámadással szemben. Erre azonban nem került sor; a csehszlovák hadvezetés hamarosan kénytelen volt lemondani Kelet-Szlovákiáról, hogy legalább a Nyitra–Garam vonalon megállíthassa a Vörös Hadsereg nyugati szárnyát és az előrenyomulást Pozsony és Morvaország felé. A Vörös Hadsereg a Bodva-völgyben is folytatta előretörését, így az ellenség az egész frontszakaszon vert seregként, az összeütközést kerülve vonult vissza.

Az 5. hadosztály támadásai is sikerrel jártak, az előző napok kemény harcaiban kimerült ellenfelét Aggtelek felé szorította vissza, elfoglalva Tornalját és Szuhafőt. Tért nyert a Vörös Hadsereg Rimaszombat és Tiszolc között. A nap legnagyobb győzelme Zólyom bevétele az 1. és 80. dandár koncentrált támadásának eredményeként. Zólyomra ötórás harc után az 1. dandár 16. ezredének jórészt szlovák katonái vonultak be, akiknek hősiességéről a szemtanúk nagy elismeréssel nyilatkoztak.

Június 7-ével a Vörös Hadsereg egységei a fő irányban elérték a hadjárat céljául kitűzött vonalat. A sikerben a Vörös Hadsereg katonái, a munkás- és parasztezredek hősiessége mellett döntő szerepe volt annak, hogy a csehszlovák hadsereg hangulata romlott, erkölcsi-politikai egysége lazult. A cseh ezredek nagy része nem szívesen harcolt, a szlovák katonák meg hazaszöktek. A Vörös Hadsereg hangulata jó volt, de egyes alakulatainál, mint a rendkívüli teljesítményeket végrehajtó 80. dandár, 1. hadosztály, 39. dandár a kimerültség elkerülhetetlen következményei jelentkeztek.

A csehszlovák hadvezetés a kassai vereség után erőit mindinkább Pozsony védelmére koncentrálta. Logikus lett volna, hogy a Vörös Hadsereg sokszorosára emelje az 1. dandár néhány zászlóaljából álló nyugati szárnyának létszámát és a harcászati sikerek, területnyereségek után megkísérelje Nyugat-Szlovákiában a stratégiai döntést elérni. Az átcsoportosítás megtörtént, de csak néhány nappal később, s ez időt adott az ellenségnek, hogy túlerejét kihasználva, nyugaton sikeres ellentámadást hajtson végre.

Az ellentámadás célja a kis létszámú egységekkel védett Léva és Érsekújvár

visszafoglalása volt. Az akcióban francia hadirepülők is részt vettek. Érsekújvárt valóban elfoglalták, Léva irányában pedig visszanyomták az 1. dandár Aranyosmarót–Garamszentbenedekre előretolt biztosítóegységét. Az ellentámadás kiegyenlítette Zólyom elfoglalását, behorpasztotta a vörös félkörívet, amely nagyobb létszám esetén könnyedén, egész hosszában elérhette volna a Nyitra párhuzamos vonalát.

Stromfeld ezekben az órákban a tiszántúli átkelés előkészítésével foglalkozott. A III. hadtest azt a parancsot kapta, hogy június 15-ére készítse elő az átkelést. Miután Kelet- és Közép-Szlovákiában nagyobb hadműveletekre nem volt szükség, a 3. hadosztályt utasították: forduljon nyugatra és Ruttkától Nyitráig foglalja el a támadás kiinduló vonalát.

Június 8-án folytatódott Mittelhauser támadása Léva irányában, de jelentősebb eredmény nélkül. A 3. hadosztály Ruttka elfoglalására készült, ami együtt járt volna a Közép- és Kelet-Szlovákiában, valamint a Ruténföldön harcoló csehszlovák erők vasúti összeköttetésének elvágásával. A front középső részén folytatódott az ellenség visszavonulása, a Vörös Hadsereg kezére került a központi fekvésű Kokova a Vepor alján, más csapatok Tiszolc és Rozsnyó előtt álltak, mintegy 25 kilométerre a Garam völgyétől, tehát az Alacsony-Tátra aljától; vagyis természetes végcéljuktól. A bekerítéstől fenyegetett ellenség harci ereje Kassától északra már csekély volt, a 6. hadosztály Eperjes felé közeledett.

Június 9-én, három nappal Kassa elfoglalása után, ismét fordulóponthoz érkezett az északi hadjárat. A front keleti szárnyán megértek a kassai győzelem új gyümölcsei: mikor a 6. hadosztály előőrse támadást intézett az Eperjest délről védő csapatok ellen, Eperjesen a teljes bekerítéstől és fogságba eséstől félő ellenséges katonaság pánikba esett. Ezt látva, az eperjesi dolgozók fegyvert ragadtak, mire a valóban két tűz közé került ellenség sietve elhagyta Eperjest. Délután a Vörös Hadsereg előretolt különítménye vonaton, immár akadálytalanul befutott az eperjesi állomásra. Kassától keletre Tőketerebesen túl üldözték az elvágott ellenséges csoportot, megközelítve Homonnát. Homonnán fegyveres osztagok alakultak, zavart keltve a csehszlovák csapatok hátában. Az 5. hadosztály is folytatta sikeres támadását, és elfoglalta, más községekkel együtt, Jolsvát. A 3. hadosztály Körmöcbánya és Besztercebánya felé tört előre.

A Kisalföldön viszont Mittelhauser folytatta támadását, kihasználva az időt, mielőtt még új vöröscsapatokkal erősítik meg az 1. dandárt. Érsekújvár irányából a Garam felé nyomulva elérte Kürtöt és Esztergom megye határát. Léva elleni támadását a keményen védekező 1. dandár megállította.

Utólag vizsgálva az eseményeket, meg lehetett volna állítani Mittelhauser ellentámadását, ha Stromfeld és a Kormányzótanács idejében lemond a tiszai átkelésről és az e célból Tokajnál összevont két hadosztályt vonaton a Kisalföldre szállítja – néhány nap múlva már sokkal rosszabb helyzetben kényszerült erre. Ha a megerősített nyugati szárnynak esetleg sikerül áttörni a frontot a Nyitra és a Vág között, ennek igen nagy jelentősége lett volna, hiszen Po-

zsonyhoz közeledni több volt puszta pozíciójavításnál: ezekben a napokban Bécs az osztályharc új ütközete előtt állt, Csehszlovákiában választások folytak, s nem marad hatástalan, ha keletről ágyúdörgés kíséri a bécsi harcokat, a morva iparvidék választási küzdelmeit. Dél-Csehországban – az osztrák sajtó szerint – a Szlovákiába irányított katonák tiltakoztak elszállításuk ellen, és több helyen megtagadták a parancs teljesítését.

Válságos helyzetében a csehszlovák kormány – Mittelhauser külön is – támogatásért fordult Párizshoz. Pellé tábornok, a francia misszió feje, arra kérte a francia kormányt, hogy küldjön katonaságot Csehszlovákiába. Az ABC és a szegedi kormány bizalmasa, A. Bartlett angol publicista, a bécsi rablás résztvevője útján a Szeged környékén állomásozó francia haderő intervencióját sürgette. Clemenceau ezúttal sem határozta el magát erre a lépésre, ehelyett más módon: a békekonferencia súlyának latba vetésével sietett a szorongatott szövetséges segítségére.

A Négyek Tanácsa június 5-i ülésén a francia vezérkar a közvetlen intervenció mellett foglalt állást, de végül Clemenceau javaslatát fogadták el. A Vörös Hadsereg sikerei, a csehszlovák burzsoázia hadseregének kétségbeesett helyzete arra késztették a békekonferenciát, hogy tárgyalásokat kezdjen a Tanácsköztársasággal, nyomást gyakorolva rá a szlovákiai hadműveletek megszüntetése érdekében. Saját csapataik bevetésére, túl a politikai meggondolásokon, már csak azért sem szánták el magukat a nagyhatalmak, mivel hadseregük mielőbbi leszerelésére törekedtek. E napokban Párizs fő problémája a német békeszerződés aláíratása volt: arra az esetre, ha Németország ezt megtagadja vagy halogatja, Csehszlovákia felvonulási területül szolgált, tehermentesítése már csak ezért is indokolt volt. A győztesek számára, akárcsak Smuts missziója, a diplomáciai akció presztízsveszteségbe került, ezt azonban – miután a fegyveres beavatkozást el akarták kerülni – szükséges rossznak látták.

Június 7-én Clemenceau, mint a békekonferencia elnöke, jegyzéket intézett a Tanácsköztársasághoz, amelyben felszólította: „haladéktalanul vessen véget a csehszlovákok elleni támadásoknak, ellenkező esetben a szövetséges kormányok feltétlenül el vannak határozva, hogy haladéktalanul a legszélsőbb rendszabályokhoz folyamodnak, hogy kényszerítsék Magyarországot az ellenségeskedések megszüntetésére . . .” A jegyzékben kilátásba helyezett „legszélsőbb rendszabályok” alatt a román, jugoszláv és francia csapatok támadásának megindítását kellett érteni. Ha viszont – úgymond – a Tanácsköztársaság teljesíti a győztes hatalmak kívánságait, akkor képviselőit meghívják a békekonferenciára, és átadják nekik a békefeltételeket.

A május elseje után félretett meghívás felújítása nem tárgyalásra szólt; a többi vesztes állam képviselőivel sem bocsátkoztak vitába, a békeszerződések szövegét a győztesek fogalmazták. A magyar határ már előbb kidolgozott vonalát a külügyminiszterek tanácsa május 8-án jóváhagyta, s ezen valóban nem is változtattak. Május 23-án elfogadták a csehszlovák–román és román–jugoszláv határt: ez annyiban érintette a Tanácsköztársaságot, hogy a Ruténföldet Beneš fáradozásai és ígéretei gyümölcseként Csehszlovákiának ítélték. Június 2-án

elutasították Ausztria igényét Burgenlandra. A meghívás a békeszerződés aláírására meghívás volt a régi Magyarország sírba tételére: de a magyar kormány nem utasíthatta vissza, bármilyen osztályokat és politikát reprezentált, mivel a bebocsátás a békekonferenciára az új, független Magyarország elismerését jelentette. A Tanácsköztársaság diplomáciai elismerése pedig többet jelentett puszta formalitásnál.

A Kormányzótanács visszás helyzetbe került: a meghívás 77 napos élethalálharc eredménye volt, az ára: a fegyverrel kivívott, vérrel öntözött pozíciókról való lemondás. Clemenceau sürgönyét június 7-éről keltezte (Low szerint csak 8-án küldték el), és 48 órán belül kérte a választ. Kun Béla június 9-én válaszolt.

A magyar jegyzék a Károlyi-kormány ismert (és teljesen önkényes) álláspontjából indult ki, miszerint Szlovákia cseh „megszállása" a békekötés előtt, az 1918 novemberi belgrádi fegyverszünet durva megsértése volt. A jegyzék szerint tehát a Tanácsköztársaság védelmi háborút folytat a belgrádi fegyverszünet megsértése miatt, és kész a harcot beszüntetni, ha az érdekelt államok összeülnek Bécsben a fegyverszünet megtárgyalására. A párizsi meghívást elfogadta, mert „a Magyarországi Tanácsköztársaságnak nincsenek ellenséges szándékai a világ egyetlen népével szemben sem, barátságban és békében kíván élni valamennyivel, annál is inkább, mert nem áll a területi integritás alapján".

Ennél a jegyzéknél jobbat tapasztalt diplomaták sem fogalmazhattak volna. Nem utasít vissza semmit, és nem ígér semmit, kötelezettség vállalása nélkül fejezi ki készségét a Tanácsköztársaság számára létfontosságú tárgyalások felvételére. Elképzelhetetlen volt, hogy Párizs elfogadja a belgrádi szerződésnek Károlyival szemben ismételten visszautasított magyar értelmezését, de erről lehetett vitatkozni, a belgrádi szerződés értelmezése a győztesek által akceptált témának számított. A Tanácsköztársaság álláspontja: a nemzetközi proletárforradalom, a sorompók ledöntése ismeretes volt, de nem képezhette jegyzékváltás tárgyát a megsemmisítendő imperializmussal.

Ezekben a napokban fordulópontra jutott az európai helyzet. Döntés előtt állt a béke és vele a német forradalom kérdése. Bécsben döntő összecsapás készült a kommunista munkások és az államhatalom között, a június 15-i demonstráció előkészítése Kun Béla irányításával folyt, teljhatalmú megbízottja, Bettelheim Ernő útján. Oroszországban viszont a fehérek támadtak délen és nyugaton: Pétervár elvesztése fenyegetett, június 13-án a kikötőt védő erődökön (Krasznaja Gorka) ellenforradalmi lázadás lett úrrá. Délen Gyenyikin Harkovot és Caricint fenyegette. Az eldöntetlen csatákkal terhes pillanat korai volt a diplomáciai döntésre.

Czóbel bécsi követ óvta a Kormányzótanácsot a harc beszüntetésétől. „Ha a Tanácsköztársaság az ellenállást határozta el, akkor emiatt a jegyzék miatt semmi esetre se hagyja abba, mert ez a jegyzék bennünket is éppoly tárgyalásra hív csak, mint a németeket és a német-osztrákokat. Ennek a tárgyalásnak is éppolyan imperialista és kapitalista alapja van, mint a német és német-osztrá-

kokkal folytatott tárgyalásoknak. A tervezet, melyet el akarnak fogadtatni, a románok és csehek teljes győzelmét veszi alapul. A bécsi ellenforradalom nagyon gyenge, a legkomolyabb momentuma a megvásárolt emberek kiszállítása az országból. Az e hó 15-re tervezett fegyveres tüntetés, bár az eddigieknél nagyobb szabású lesz, a végleges eredményt mégsem fogja meghozni."

A „gyenge" ABC a maga részéről mindent megtett, hogy hangulatot keltsen a jegyzék elfogadása ellen. A nyugati sajtóban próbáltak ilyen értelmű álhíreket terjeszteni, sőt Bethlenék, akik márciusban – mindenesetre őszintén – a Vix-jegyzék akceptálását tanácsolták Károlyi Mihálynak, most nem átallották hazafias támogatásukat ígérni a magyar követségnek, ha a tanácskormány intranzigens marad. A Kormányzótanács várt az események alakulására. A döntést követelő kérdések azonban nem vártak.

A válaszjegyzék elküldésének napján a III. hadtest – Landler és Julier – javaslatot terjesztett Stromfeld elé, amelyben a helyzet reális mérlegelése alapján kéri a tiszai átkelés tervének elejtését. A csehszlovák hadsereg „nincs még tönkreverve", és ha a fő erőket elvonja Stromfeld Szlovákiából „nincs kizárva, hogy visszacsapásban lesz részünk".

A javaslat a forradalmi hadseregek ismert sajátosságára utalva állapítja meg: „Saját csapatok kétségtelenül nagy támadó lendülettel bírnak, de védelemre abszolút nem alkalmasak." A tiszántúli támadó hadműveletre szánt félerő viszont nem elégséges. Ezért a szlovákiai hadműveletet kell befejezni az ellenséges hadseregnek a Vágon és a régi országhatáron túlra szorításáig, a közölt konkrét terv – ugyancsak merész – lényege: a III. hadtest átdobása Nyugat-Szlovákiába az Alacsony- és Magas-Tátra között, a Vág völgyében, illetve a Kassa–Ruttka vasútvonalon.

A III. hadtest javaslatai és a mellette felsorakoztatott érvek bizonyosan megfordultak már Stromfeld agyában is: de korlátokat nem szívesen ismerő tettvágyával szemben szükség volt a nagyon is reális akadályok hangsúlyozására. Ezt a célt szolgálta a 8. hadosztály parancsnokságának hasonló jellegű figyelmeztetése is. Stromfeld első reakciója – egy el nem küldött válasz – kipécézi a józan javaslat irreális tételeit. Az elküldött válasz azonban, bár nem vonja vissza a tiszántúli offenzíva célkitűzését – igaz, az átkelésről való *végleges* lemondást senki sem indítványozta – a következőket tartalmazza:

„Az általános helyzet megköveteli, hogy mielőtt a hadsereg zöme a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulna, a cseh hadsereggel hosszú időre leszámoljon. Ennek folytán a hadsereg-parancsnokság elhatározta, hogy a Dunától északra egy nagyobb erőcsoportot von össze, és ezzel nyugati irányban támadólag lép fel, míg a Hernád és Felső-Vág völgyébe jelenleg visszavonuló erőket csakis megfigyeli és egy csoportnak Ruttka felé való előretolása által a Vág völgyének kiürítését kierőszakolja." Stromfeld haditerve előrelátóbb, mint Julieré: megtakarítja a hegyi harcokat, a hadműveletek súlyát a Kisalföldre teszi, a Dunántúl közelébe, egyszerre biztosítva az utánpótlási vonalak rövidségét s a kiszámíthatatlan Dunántúl szemmel tartását. A támadás ívének

középpontja – Bécsre esik s az út arrafelé Dél-Csehország németlakta vidékén keresztül vezet. Stromfeld tervét magáévá tette a Kormányzótanács is.

A következő napokban Stromfeld konkrét haditervet dolgozott ki, amelynek főbb vonásai – mint a dokumentumokból kitűnik – Léva és a Duna között frontális támadással megverni az ellenség fő erejét, kis területen döntő csatára kényszerítve, egy oszloppal Pozsonyt és Nagyszombatot, egy másikkal Trencsént elfoglalni, a 80. dandárt pedig még ezt megelőzően Ruttkára helyezni. A következő felvonás a megvert ellenség hátába kerülve a morva határ átlépése lett volna.

A jó haditerv legnagyobb baja, hogy elkésett, az átcsoportosítás napokat vett igénybe, s a naptár minden letépett lapja mögül új akadályok tűntek elő. Június 10 és 15 között a két szemben álló hadsereg támadásra készült, az északi hadjárat pedig aránylag keskeny sávban mozgó támadások és ellenlökések váltakozásába ment át. Tévedések elkerülése végett hangsúlyozni kell, hogy a harci tevékenység lanyhulásának oka nem a jegyzékváltás; hanem egyrészt a nagyszabású átcsoportosítás, másrészt a 12 napos támadással járó kimerültség. A jobb kondícióban levő román hadsereget is kimerítette áprilisban kéthetes offenzívája. Miskolc Bártfától légvonalban közel 140 kilométerre fekszik, hegyes-dombos terepen.

Bártfa bevétele június 10-én tetőzte be a III. hadtest győzelemsorozatát. Miután az 1. hadosztály Eperjestől nyugatra erélyes támadást indított, Bártfáról telefonon értesítették, hogy az ellenséges csapatok nyugati irányban elvonultak. Ezután a MÉMOSZ-zászlóalj, élén Vági István politikai biztossal, harc nélkül bevonult Bártfára. A Vörös Hadsereg elérte Galícia, vagyis az új Lengyelország határát. Este az 5. hadosztály jelentette:

„Sajó-völgyi csoportja az ellenség szívós ellenállását megtörve du. 7 h-kor Rozsnyóra bevonult. A francia par.-ság alatt álló kb. kettő zlj. erősségű ellenség Betlérre vonult vissza. A lakosság öröme határtalan volt. Vöröskatonáinkat virágesővel halmozták el, és első járőreinket végigcsókolták." A Rima völgyében a 39. dandár Tiszolcot érte el. A Rimától nyugatra azonban már mindenütt elzárták a Vörös Hadsereg észak és nyugat felé vivő útjait. Sőt a 3. hadosztály, illetve a 80. dandár frontján az ellenség nagy túlerőt gyűjtött össze, és támadott Besztercebányától délre. A Selmecbányát védő magyar zászlóaljat pedig három csehszlovák zászlóalj átkaroló támadása a város elhagyására kényszerítette.

Június 11-én a III. hadtest a Kassa–Eperjes vonaltól nyugatra és keletre további helységeket szállt meg, így biztosítva fő erejét. Az ellenség teljesen elvágott ruténföldi csoportja a Laborcon túlra vonult vissza, Csap irányában, de harcképességét megőrizte, és a Szepességbe húzódott csapatokkal együtt szükségessé tette a III. hadtest egy részének hátrahagyását a Sátoraljaújhely–Kassa–Bártfa vonal védelmére. Míg a front közepén nem történt különösebb esemény, a nyugati szárnyon a kezdeményezés az ellenség kezében maradt. Mittelhauser tábornok fő célja ezen a napon Léva visszafoglalása volt, amit a 3. hadosztály sikeresen megakadályozott, de csapatai, főleg a 16. szlovák ezred

súlyos létszámveszteségeket szenvedtek. A Vörös Hadsereg nyugati szárnya jól állta a védekező harcot és ez morális szilárdságát, fegyelmét dicséri, a gyors megerősítés reménye nélkül nem is lett volna képes ilyen teljesítményre.

Megvonva az északi hadjárat mérlegét, mindenekelőtt a kedvezőtlen körülmények között elért eredmény nagyságát kell értékelnünk. A miskolci iparvidék, a Bodrogköz, Kelet-Szlovákia, az Alacsony-Tátrától délre eső hegyes vidék, a Kisalföld jelentős részének felszabadítása 10–12 nap alatt rendkívüli teljesítmény volt, amit a kiváló vezetés mellett kizárólag a lelkesedés, a fővárosi munkás- és tiszántúli parasztezredek, a nemzetközi egységek, az észak-magyarországi és szlovákiai önkéntesek öntudatos, bátor lendülete tett lehetővé. Hiszen létszámuk a legjobb esetben sem haladta meg jelentősen az ellenségét, amely határai biztosításától eltekintve ezen az egy fronton koncentrálhatta erejét, míg a létszámát megosztva állandó átcsoportosításra kényszerülő Vörös Hadsereg feje felett ott függött Damoklész kardja: a román és francia támadás veszélye. Ezért nem használhatta ki győzelmeit teljes erőbevetéssel legalább az egyik ellenséges hadsereg teljes megverésére és szétszórására, egyik frontja felszabadítására: a katonai döntés helyett meg kellett elégednie a területi és morális sikerekkel.

Az északi hadjáratra is rányomta bélyegét a nehéz és naponta változó külpolitikai helyzet, amelyhez alkalmazkodni kellett. Bármilyen gyorsan vívták meg a hadjáratot, a két hét végén már egészen másképp alakultak a külső viszonyok, mint a kezdetén. Bártfa, a nyugat-ukrán határ elérése néhány héttel előbb lehetővé tette volna a katonai kapcsolat felvételét Szovjet-Oroszországgal, a frontok egyesítését. A csehszlovák–román kordon szétverésének hatalmas teljesítménye így elvesztette stratégiai értelmét.

Az északi hadjárat győzelmeiért a Vörös Hadsereg nagy árat fizetett. Május elseje után a munkásság aránylag vékony, legképzettebb, legöntudatosabb rétege fogott fegyvert. Nem is szólva arról, hogy mit jelentett kiesésük a termelésből, a harcokban a forradalom elitje vérzett el vagy merült ki. A létszám május–június folyamán tovább emelkedett; de mind mennyiségileg, mind minőségileg csökkenő mértékben. Június közepén a Vörös Hadsereg hadrendjén 168 zászlóalj szerepelt, összesen hatvanezer puskával. Ehhez jött még 9–10 lovasszázad, 84 tüzérüteg, hadihajók, repülők, különböző szakszolgálati ágak, a militarizált Vörös Őrség, a fővárosi és vidéki gyári tartalékezredek stb. A Vörös Hadsereg létszáma a viszonyokhoz, a háborús vérveszteségekhez képest nem volt alacsony, eléggé megközelítette a nagyobb területről toborzott csehszlovák hadsereg létszámát. A Tanácsköztársaság helyzetében azonban ez kevés volt. A hadkiegészítésnek potenciális forrásai pillanatnyilag nem biztattak többel a várható veszteségek pótlásánál. Annak feltételezésével, hogy különböző politikai és egyéb intézkedésekkel nagyobb eredményt lehetett volna elérni, sem a politikai bázis kiterjesztése, sem a sorozás nem adhatott tízezreket a Vörös Hadseregnek *néhány nap* alatt – addig, amíg ez a túlsúly döntést érhetett volna el a Kisalföldön.

A sorozás június 10-én megkezdődött – aligha lehet hibáztatni, hogy a Du-

nántúlra nem terjesztették ki egyelőre (Somogyban a direktórium elrendelte a sorozást, az eredmény azonban elég mérsékelt volt). A sorozásnak morális jelentősége volt – elsősorban a katonák hozzátartozói követelték, hogyha az ő férjüket, fiukat elvitték, most már váltsák fel őket, vagy ha kötelező a szolgálat folytatása, legyen az az alkalmas és nélkülözhető otthonmaradt férfiaknak is. Valójában a sorozás is csaknem önkéntes volt, hiszen a szökevényekkel szemben nem alkalmaztak retorziót. Falun a magukat kihúzók összeszedése nagy apparátust követelt volna (és egészen más politikát), az üzemekben a munkásmozgalom egységét. A jobboldali szociáldemokrata funkcionáriusok többsége azonban értelmetlennek látta már a harcot, de mentalitásuktól is idegen volt a leghatározottabb álláspont képviselete. A szociáldemokraták egy része pedig kifejezetten pacifista, defetista propagandát űzött.

Az északi hadjárat tehát olyan rendkívüli teljesítménye volt a magyar nép legjobbjainak, amelynek megismétlése vagy akkori tartós folytatása csak a májusi mozgósításhoz hasonló jelentőségű, új erőforrások feltárása esetén válhatott volna lehetővé.

Az északi hadjárat során világosan megmutatkozott a háború jellege: alapjában véve nem nemzetek, hanem a kizsákmányolók és a munkásság harcoltak egymás ellen. Míg a III. hadtest forradalmi törvényszéke egymás után leplezte le az ellenforradalmi érzelmű tisztek hazaárulási ügyeit (az árulás miatt kivégzettek között volt egy Görgey őrnagy is), a csehszlovák burzsoá hadsereg által megszállt városokban és falvakban erős ellenállás, szabotázs, partizánmozgalom bontakozott ki. A főleg munkásokból álló partizáncsapatok megtámadták a csehszlovák burzsoázia hadseregét, majd átmentek a Vörös Hadsereghez. (Így például Dobsinán, Érsekújvárott, Tardoskeddnél, Tornalján, Tótmegyeren, Selmecbányán, Ipolyságnál, Rudnán, Zsarnócon, Kiskálnán, Losoncon, Korponán, Rimaszombaton, Eperjesen, Homonnán és más helyeken.) Losoncon, Rozsnyón, Pelsőcön, Homonnán felkelés tört ki, Rózsahegy, Selmecbánya, Ruttka, Párkány munkásai kapcsolatban álltak a Vörös Hadsereggel és utasításainak megfelelően tevékenykedtek.

A hadjárat internacionalista jellegét erősítette, hogy a Vörös Hadsereg nem hódítóként jelent meg az elfoglalt területeken, a szükséges élelemért stb. készpénzben jó árat fizetett, az atrocitások, garázdálkodások aránylag kisszámúak voltak – nem úgy, mint a másik oldalon. A hadifoglyok minden különösebb vizsgálat nélkül csatlakozhattak a Vörös Hadsereghez. Bár a szlovákiai önkéntesek száma a Vörös Hadseregben jelentős volt, a csehszlovák hadseregből dezertáltaknak csak kisebb részét tette ki, a nagy többség egyszerűen hátat fordított a háborúnak. Nem látták értelmét a harcnak a Tanácsköztársaság ellen, amelyet ők nem azonosítottak a Tiszák és Wekerlék Magyarországával, de nem is jutottak el a proletár-osztályhadsereg igazságának önkéntes, tudatos vállalásáig. Ennek fő oka a háborús fáradtság és a passzivitás, de kétségtelen, hogy a szlovák nacionalizmus is hatással volt az értelmiség és a nép nagy részére, főleg nyugaton. A felszabadított magyar lakosság természetesen örült a csehszlovák hadsereg távozásának, de a proletárdiktatúrát már nem fogadta

ilyen egységesen – ezért soraiból csak a munkások, volt orosz foglyok, a legöntudatosabbak fogtak fegyvert.

Az északi hadjárat során megnőtt a tisztikar tekintélye. A tisztek, főleg a felelős parancsnokok és a csapattisztek jó része rá is szolgált erre, amennyiben tudása javát adta a győzelem érdekében. Nem egy közülük teljesen elfordult a forradalmi háború élményeinek hatására osztályától, a belénevelt k.u.k. világnézettől. A Vörös Hadsereg hősi halottai között olyan fiatal tisztek is voltak, mint Bary Józsefnek, a hírhedt tiszaeszlári vizsgálóbírónak, vagy Szebeny Antal képviselőnek a fia. A vezérkarban, a népbiztosságon beosztott tisztek egy része viszont kettős szerepet játszott. Cuninghame azzal dicsekszik, hogy „abban a pillanatban, amikor a gödöllői főparancsnokságon kibocsátottak egy parancsot, már meg is telefonálták az ABC-nek Bécsbe". Az ABC pedig nem titkolódzott Cuninghame előtt: hiszen ő biztosította, az osztrák kormány tudtával, a Bécsben gyülekező fehértisztek Szegedre küldését.

Az ellenforradalmi hálózat kiépülését a Vörös Hadseregben megkönnyítette, hogy Böhm kategorikusan visszautasította a tisztek fokozott ellenőrzésére vonatkozó követeléseket. Korvin tehát lényegében kénytelen volt a gyanús tisztek megfigyelésére korlátozni tevékenységét. A „civilek" ellen joga volt eljárni: a májusban leleplezett rendőrtiszti szervezet nyomán haladva június 9-én elfogatta a fővárosi ellenforradalom politikai vezetőit: báró Perényit és társait. Így az ellenforradalmi szervezkedés központjává a viszonylag biztonságban működő katonatiszti vonal vált.

A Vörös Hadsereg átcsoportosításának napjaiban a közfigyelmet a pártkongresszus, majd a Tanácsok Országos Gyűlése kötötte le. A Kormányzótanács végre az 500-as tanácsnál nagyobb fórum elé terjeszthette politikáját jóváhagyás végett. Közben: június 8-án és 9-én megtartották a párt német tagozatának országos értekezletét. Június 10-én több népbiztos: Kun, Garbai, Varga, Nyisztor és mások Kassára érkeztek, ahol nagygyűlésen üdvözölték a város népét. Velük ment és beszédet mondott Jászai Samu is. 11-én Budapesten az 500-as tanács a pénzügyi helyzetet vitatta meg, este mindenütt pártnapokat tartottak.

12-én összeült az egyesült párt kongresszusa.

7. PÁRTKONGRESSZUS, TANÁCSKONGRESSZUS, VISSZAVONULÁS (JÚNIUS 11—JÚNIUS 30)

Fiatal legények júniusán
ó felmáglyázott nap!
Megfeszített dobok, arany hangu kürtök és ti felcsiklandozott hegedük
bibor örömtüzeket játszatok ma a vérszegény kották fölött.

— —

erdők, tengerek és hegyek élnek bennetek tavaszi egészséggel
tiz ujjatok közül naphosszat csurog a munka megváltó aranya
és fölnevetnek az ájult körutak, mikor ti vörös zászlók alatt átvonultok a baldahinos alkonyatban,
vonaglanak az idők s ti csodálatos fenyőkké testesedtek a csuparongy sapkák koszoruja alatt,
a szemetek elárulja és a szögletes mozdulataitok is elárulják, valami szent harcra készülődtök,
gyüléseket és kongresszusokat szerveztek az Emberi szolidaritás nevében,
szónokaitokból extatikus patakokban hullámzik ki az igazság lelke,
ti áhitattal tárulkoztok s meggyulladt fejetek bevirágozza a tragédiás padokat.

— —

Szónokaitok szónokolnak s a ti megindított sorsotok szétzilálja a szomorúság falait.

KASSÁK LAJOS: BOLDOG KÖSZÖNTÉS

(„a forradalmi ifjúmunkások 1919. június 21-én tartott kongresszusának hatása alatt írtam...")

A PÁRTKONGRESSZUS ÉS A KIMSZ KONGRESSZUSA

A pártkongresszusra elsősorban a kommunisták készültek nagy várakozással. A párt helyzetét nem tekintették megoldottnak a március 21-i deklarációval. Egyrészt a kommunista eszmék győzelmét kívánták rögzíteni a párt nevének megváltoztatásával és lenini szellemű pártprogram elfogadásával, másrészt legalább az első lépéseket megtenni a párt sorainak rendezése, megtisztítása felé. Az eklektikusabb gondolkodású volt baloldali szociáldemokraták, centristák már kevesebb érdeklődéssel várták a kongresszust. A jobboldali szociáldemokraták viszont ellentámadásra készültek, mert úgy érezték, hogy túl sok pozíciót adtak fel márciusban, a kommunisták sikerének hatása alatt. A politikai kezdeményezést kénytelenek voltak átengedni, de szervezeti bázisuk nagy

részét éppen ezért sikerült megőrizni. Ez meglátszott a kongresszus küldötteinek összetételén is.

Az egyesülés valóban csak kereteit teremtette meg az újtípusú pártnak, az új kérdéseket nem oldotta meg. Részben a háború, részben az erőviszonyok tisztázatlansága miatt függőben maradtak a pártpolitikai ellentétek.

A Kommunista Párt, amely még éppen csak megkezdte szervezetei kiépítését, felolvadt az egyesült pártban. A KMP nem is akart tömegpárt lenni, aktív tagokból állt, akiknek aktivitására számítani lehetett. A KMP taglétszámáról nincs megbízható forrásunk, egyes adatok szerint 1919 január és március között 10 000-ről 30–40 000-re nőtt. A tagság túlnyomó többsége Budapesten és külvárosaiban, illetve néhány vidéki városban dolgozott. Utóbbiak közül a nagyobb kommunista centrumok – Nagyvárad, Szeged, Debrecen – hamarosan elvesztek a forradalom számára. A megmaradt területen főleg néhány bányavidéken épültek ki a Kommunista Párt szervezetei.

A Szociáldemokrata Párt taglétszáma a háború előtti években százezer felé járt. Ha ebből a számból levonjuk az erdélyi, délvidéki, pozsonyi párttagokat, és figyelembe vesszük, hogy a kommunisták jelentős része is a régi szervezett munkások közül került ki, nyilvánvaló lesz: az öntudatos, aktív szociáldemokraták többen voltak, mint a kommunisták, de nem alkottak olyan tömeget, amelyben a kis létszámú kommunista párt „elveszett", „felolvadt" volna. Nem szólva arról, hogy a régi szociáldemokraták jó része a Landler–Nyisztor-féle baloldaliakhoz húzott. 1917-től kezdve azonban ugrásszerűen nőtt az SZDP taglétszáma, a Tanácsköztársaság proklamálásakor meghaladta a 800 000-et, a pártkongresszus idején pedig, legalábbis papíron, másfél millió körül mozgott az egyesült párt tagjainak száma. Tehát nem annyira a KMP oldódott fel az SZDP-ben, mint mindkét párt aktív tagsága az egy-két év alatt beáramlott szervezetlen és nagyrészt az öntudat alacsonyabb fokán álló tömegben.

Kié volt ez a tömeg? Nehéz lenne egyértelmű választ adni a kérdésre. A kommunisták azt panaszolták, hogy a kispolgári „mitläuferek", a karrieristák, az indifferensek sokasága természetszerűleg az opportunista szárnyat támogatta, és ez igaz. A szociáldemokraták viszont arra hivatkoznak memoárjaikban, hogy az orosz forradalom hatása alatt a pártba lépett új tömegek – segédmunkások, katonák – az orosz forradalom támogatóit követték, az SZDP-vel szemben türelmetlenek voltak – ebben is van igazság. Az új, politikailag iskolázatlan tömegeket valóban az orosz forradalom példája ébresztette öntudatra, de később, a nehézségek hatása alatt könnyen hajlottak a csüggedésre, a defetizmusra.

Annyi bizonyos, hogy a sokszázezres párttagságból hiányzott az akarat egysége, az egyesült párt a szó lenini értelmében nem volt a munkásosztály forradalmi élcsapata. Ezt a tényt azonban nem lehet egyszerűen az egyesülés következményeként felfogni, összetevői ennél sokrétűbbek. Meg kell különböztetni *a szervezeti, a politikai, a tagság összetételéből és a pártnak a proletárdiktatúra rendszerében elfoglalt helyzetéből* következő problémákat.

A forradalmi élcsapat átalakulását tömegpárttá egy időben mint a magyar

kommunisták hibáját fogták fel. Anélkül, hogy a szubjektív hibák szerepét tagadnánk, emlékeztetni kell a kritika történelmi eredőjére: a húszas évek elején alakult ki, mikor a Lenin vezetésével a hatalomért harcoló bolsevik párthoz hasonlították az egyesült pártot. Az azóta eltelt évtizedek megmutatták, hogy a párt helyzete a különböző országokban más és más, de átalakulása tömegpárttá a szocialista rendszer megszilárdulása után általános jelenség. Ez ellen a tendencia ellen Szovjet-Oroszországban a húszas években még harcoltak; meddig és milyen sikerrel, az más lapra tartozik. Tömegpárt és élcsapat nem okvetlenül ellentétes fogalmak: megférnek egymással, ha az avantgarde érvényesülésének keretei biztosítva vannak. A proletártömegek beözönlése a hatalomra jutó Kommunista Pártba egyesülés nélkül is bekövetkezett volna. A hiba tehát elsősorban a forradalmárok és opportunisták *politikai* egyesülésében volt, nem a taglétszám növekedésében.

„Nem az egyesülésben volt a hiba – írta Rudas László 1920-ban. – A hiba ott volt, hogy a kommunisták feladták a harcot a tömegek meghódításáért. Valóságosnak vették az egyesülést, mely csak látszólagos, névleges volt. Az egység megőrzése kedvéért folyton-folyvást engedményeket tettek a szociáldemokratáknak, nem volt erejük és bátorságuk ellenük a harcot folytatni azonnal a diktatúra kikiáltása után."

Ez a kérdés politikai oldala. Kezdetben a centristák lojálisan, a jobboldaliak passzívan viselkedtek. A pártkongresszus hónapjában viszont, a külpolitikai fejlemények és a munkásság kimerültségének hatására, visszanyerték önbizalmukat. Most lett volna miért fellépni ellenük, de hiányzott a biztonság érzése. Az európai forradalom árja visszahúzódott s a magára maradt Tanácsköztársaság baloldali vezetői úgy látták: a kompromisszum, az árulók és kapitulánsok megtűrése sem olyan veszélyes, mint a pártegység megbontása akkor, amikor hajszálon függ a forradalom sorsa.

A szakításnál jóval szerényebb lépés lett volna a párttagság és a szakszervezeti tagság kettéválasztása. Ez ugyan az alapvető problémákat nem oldotta volna meg, de lehetőséget nyújtott a párt megtisztítására legalább ott, ahol volt erő hozzá. A kommunisták a kongresszus előtti hetekben követelték a párt elválasztását a szakszervezetektől és a pártszervezetek megtisztítását.

Kun Béla főleg e célkitűzés propagálására használta fel a programról tartott előadássorozatát. „... el kell választani a szakszervezeteket a pártszervezetektől, és meg kell teremteni a tiszta proletárszervezeteket, meg kell tisztítani a pártot, meg kell erősíteni, szilárddá, egységessé és fegyelmezetté tenni, hogy az egységes proletárpártból elvileg szilárdan megalapozva irányíthassuk a párt politikáját a munkástanácsokban, és irányíthassuk a párt gazdasági politikáját", a pártszervezetek „nem szabad, hogy mindenkit magukba foglaljanak, hanem csupán a proletariátus avantgarde-jának, elitjének szervezetei lehetnek".

A kommunisták ugyanakkor hangsúlyozták, hogy nem becsülik le a szakszervezetek szerepét a proletárdiktatúrában: a Népgazdasági Tanácson keresztül a gazdasági élet megtisztításának és megszilárdításának feladatát szánták nekik. Elvileg a szakszervezetek jobboldali vezetőinek sem lett volna kifo-

gásuk az időszerűtlen összenövés megszüntetése ellen, az adott helyzetben azonban a szervezeti célszerűségnél fontosabb volt számukra politikai pozíciójuk háborítatlan megőrzése. Egy-két budapesti kerületben, vidéki városban próbálkoztak a párttagság megrostálásával; ám ezek csak helyi kezdeményezések voltak, országos visszhang nélkül.

A baranyai alispán írja, hogy a falvakban a szakszervezetek a „Szocialista Párt helyi szervezetével mindenütt összeolvadtak. Később igyekeztek ugyan a szakszervezeti tagok és a »csak« párttagok között különbséget tenni – ez azonban a gyakorlatban főként csak a vasutasoknál és a bányászoknál jutott érvényre, de lényegesebb jelentősége itt sem igen volt."

A tagság összetételének politikai oldalához tartozott a kispolgári, nem proletár tömegek beözönlése a pártba, új „szakszervezetek" alakulása, a magánalkalmazott, közalkalmazott szervezetek létszámának hatalmas felduzzadása. Az IKTOSZ-nak több mint 28 000 tagja volt, a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének 33 000, a városi alkalmazottakénak 26 000, a magántisztviselők szervezetének létszáma márciustól júniusig 20 000-ről 36 000-re nőtt. Ezenkívül külön egyesületben tömörült 17 000 banktisztviselő. A „fejmunkások" tehát jóval többen voltak, mint a régi, szervezett szakmunkások. Megnőtt a fizikai munkából élő, de az ipari proletariátushoz mégsem sorolható dolgozók aránya: a szállodai, kávéházi és éttermi alkalmazottak szövetségének létszáma több mint 50 000 (a háború előtt és a forradalmak után 1–2000 között). Ezek a tízezrek kispolgári szellemet vittek a munkásmozgalomba, ellensúlyozva az ipari munkásság balratolódását. S bár a jobboldali szakszervezeti korifeusok idegenkedtek tőlük a legjobban, belátták, hogy politikai támaszt nyertek bennük éppúgy, mint a népbiztosságokon, a kulturális és gazdasági életben tevékenykedő radikális intelligenciában. Külön probléma a Földmunkásszövetségé. A szegényparasztság egykor reményteljes szocialista szervezkedésének a forradalom előtti évtizedben való nagy visszaesése után csak örülni lehetett annak, hogy a párt szervezeti támaszt nyer falun. A félmilliós tagság azonban képzettségét, öntudatát és szervezettségi fokát tekintve egy harmadik kategóriát képez az ipari és „fejmunkások" között, bár közelebb áll az ipari proletárokhoz, tömegével a párt apolitikus szakszervezet-jellegét fokozza.

A bolsevik párt élcsapatszínvonalát a forradalom első éveiben mindenféle szervezeti előírásnál jobban biztosították a magas követelmények. A pártba belépő munkás automatikusan katonai szolgálatra jelentkezett – a párttagságot többször mozgósították, a párttag értelmiségi önként vállalta az alacsony átlagfizetést. Magyarországon a szervezetek igyekeztek nevelni, meggyőzni tagjaikat, de fel sem merült, hogy például a dezertőröket kizárják a szakszervezetből. Lehetséges lett volna az adott összetétel mellett? A Somogy megyei Kazsokon április végén a pártszervezet 53 tagja közül 43 kilépett, Kunfinak a papságra vonatkozó rendelete miatt.

A párt megtisztításánál, a párt és a szakszervezetek kettéválasztásánál sokkal szerényebb követelés lett volna a szakszervezeti kongresszusok összehívása, a szakszervezetek központi vezetőségeinek és a Szaktanácsnak újjáválasztása vagy

legalább kibővítése kommunistákkal. Ilyen követelés azonban – a rendelkezésünkre álló írásos anyag alapján – fel sem merült, pedig egyes szakszervezetekben, főleg 1919 első hónapjaiban, elég nagy volt az ellentét a szakmai csoportok és a központi vezetőség között. (Vasasok, szabók.) Március 21-e előtt kommunista frakciók működtek a legtöbb szakszervezetben, az egyesülés után ezeket fel kellett oszlatni.

Végül a pártnak a proletárdiktatúra rendszerében elfoglalt helyzetét vizsgálva, meg kell állapítani, hogy a kommunisták sem tették teljesen magukévá a lenini tételt, mely szerint a párt a proletárok osztályegyesülésének legmagasabb formája, politikai vezető ereje. Maga Kun Béla a programról tartott előadásában, a párt megtisztításának, avantgarde-jellegének fontosságát kiemelve, a következőket is mondta:

a párt az elvi és elméleti irányító, de „nagy tévedés azt hinni, hogy a párt, mint intézmény, fölötte áll a munkástanácsoknak. Nem áll fölötte. A munkástanácsok az osztály egészét képviselik." A szociáldemokratáknak nem volt ilyen magas véleményük a munkástanácsokról, ők viszont a szakszervezeteket tartották a munkásosztály alapvető szervezetének — tekintet nélkül a fentebb ismertetett helyzetre. Kun szavait sem azért idéztem, hogy a definíció precizitását mérlegeljem. Mi sem áll távolabb a konkrét történeti valóságtól, mint az a szemlélet, amely előírja a proletárdiktatúra létezési feltételeit: a proletárdiktatúra egyetlen valódi kritériuma a proletariátus diktatúrája.

Bár mai felfogásunkkal ellenkezik, nem lett volna olyan nagy baj átmenetileg a munkástanácsok előtérbe állítása, ha a munkástanácsok élén mindenütt öntudatos proletárok állnak. Miután azonban a tanácsok, az államapparátus, a szakszervezetek korántsem feleltek meg teljes mértékben a proletárdiktatúra követelményeinek, a párt önálló szerepe nagyon is hiányzott. A párt helyét a diktatúrában sehogyan sem találták meg: a szakszervezetekkel, sok helyen a tanácsokkal olvadt össze.

„A pártszervezetek munkálkodása ez idő szerint nem kielégítő. Ami pártmunka van, azt a munkástanácsok végzik el, mert nem találták meg hatásköröket" – mondta a jobboldali szociáldemokrata Vincze Sándor a Kormányzótanács május 23-i ülésén. Sok esetben a munkástanácsok irányították a pártszervezetet, feladatok elvégzésével bízták meg.

A Párttitkárság helyzete is felemás volt. Néhány kommunista – Hirossik, Rabinovics és mások – mellett munkatársainak többsége szociáldemokrata, tulajdonképpeni vezetője a jobboldalhoz húzó Farkas István maradt. A titkárság vezetésére az egyesülés után direktórium alakult, képviselője a Kormányzótanácsban a jobboldali Büchler József lett. A párt gazdasági ügyeinek felügyeletére háromtagú direktórium alakult (Kun, Böhm, Vántus) a Kormányzótanács tagjaiból, a párt gazdasági intézője a jobboldali Bíró Dezső, helyettese a kommunista Szamuely Zoltán lett. A párttagság mindennapi munkája főleg az agitáció, a párt- és az állami propaganda irányításában merült ki. Segítséget nyújtott a belügyi és más népbiztosságoknak, pártmunkások százait küldte a hadsereg és az államapparátus felelős posztjaira, sok esetben fellépett a taná-

csokba befurakodott burzsoá elemek ellen. A tanácsok, a szakszervezetek és más tömegmozgalmak irányítására, az államapparátus rendszeres ellenőrzésére azonban nem nyílt lehetősége.

A pártszervezetek feladata volt általában a sajtó irányítása. (Egy jelentés szerint a kongresszus idején 25 vidéki napilap és 58 hetilap jelent meg a fővárosi lapokon kívül.) Irányzatuk a helyi viszonyoktól függött, de tönbbségük a vidéki pártszervezetekhez hasonlóan baloldali szociáldemokrata, centrista jellegű volt. A „Vörös Újság" mellett megőrizte kommunista platformját az „Internationále" és az „Ifjú Proletár". Mint már említettem, kommunista vezetéssel működött a Nemzetközi Föderáció csoportjainak és lapjainak legtöbbje is.

A szervezeti problémáknál, a taglétszámból eredő bajoknál fontosabb volt a vezetés politikai arculatának kettőssége. A Janus-arc kontrasztját a proletár tömegszervezetek tisztázatlan helyzete tette még sötétebbé.

A párt meghatározatlan helyzete változást sürgetett. Döntést várt a párt nevének kérdése, amelyben az egyesüléskor a szociáldemokraták előre alávetették magukat a Komintern döntésének. A Komintern végrehajtó bizottsága azt javasolta a kongresszusnak: nevezzék a pártot „Magyarország Egyesült Kommunista Pártjának". A kommunista álláspont erősítése érdekében a Moszkvából hazatért Rudas László az „Internationále" kongresszusi számában Leninnel folytatott beszélgetésére hivatkozott:

„Lenin és Buharin elvtársak örömét a forradalom újabb térhódításán ez a név igen megzavarta", írta az egyesüléskor elfogadott elnevezésről. „Hogyan lehet az, kérdezték, hogy a Szociáldemokrata Párt minden lényeges dolgot elfogad, és éppen ilyen külsőségen akad fenn, amelynek megvan ugyan a maga jelentősége, de kétszeresen van meg . . . akkor, ha visszautasítom".

Lenin ismert távirata mellett; „mit jelent a valóságban az, hogy a szocialisták elismerték a proletariátus diktatúráját" a márciusi szovjet sajtóban is mindenütt a kétkedés és bizalmatlanság hangja fogadta az egyesülést. Szovjet-Oroszországban – mint ismeretes – ebben az időben folytak egyesülési tárgyalások a különböző szocialista pártokkal a fehérek elleni fegyveres harc platformján. (Maximalisták, egyes anarchista csoportok – utóbbiakhoz tartozott Furmanov, az ismert író, Kalandarasvili és Zseleznyakov, „matróz Zseleznyák" nem kevésbé ismert partizánvezérek – Gorkij mensevik internacionalistái, az ukrán borotybisták stb.) Ezek a tárgyalások Magyarországon is inspirálólag hatottak, csakhogy Oroszországban mások voltak az erőviszonyok. A bolsevik túlsúlyt nem adták volna fel – mikor 1918 elején felmerült a bolsevik párt és koalíciós partnerei, a számbelileg igen erős baloldali eszerek szervezeti egyesülése, Lenin udvariasan elhárította a „korai" javaslatot. Az ukrán kommunista párt 1919 márciusi kongresszusa nagy vita után elutasította a szocialista pártokkal – Bund, borotybisták, nyezalezsnyikok – való szervezeti egyesülést, egyben szorgalmazva arra érdemes tagjaik egyéni felvételét. (Lenin egyik legjobb munkatársát, Szverdlovot küldte erre a kongresszusra – utolsó utazására.)

Így nem csoda, ha a március 21. előtti híreket ismertetve az „Izvesztyija" március 23-án azt írja: a magyar kommunistákat nem kell attól félteni, „hogy

megegyezést kötnek a magyar szociálárulókkal, abban a pillanatban, mikor azoknak ereje kimerült, teljes politikai csődjük előestéjén". A kijevi „Komunyiszt" pedig április elsején, a budapesti kommunista bizalmiak március 26-i határozatát ismertetve „ideiglenes egyesülésről" ír.

*

A pártkongresszuson az addigi diplomatizálást, kulisszák mögötti küzdelmet a nyílt összecsapás váltotta fel. Az erőviszonyok alakulását mutatja, hogy míg a diktatúra első napjaiban a tempóval elégedetlen baloldali ifjak, katonák demonstráltak a kompromisszum ellen, a kongresszuson, a katonai és gazdasági sikerek ellenére, a jobboldal támadott és a baloldal, tekintettel a front helyzetére, nem ment túl az erélyes defenzíván.

A támadást Weltner intonálta a „Népszavá"-ban a pártkongresszus megnyitása napján közzétett cikkében. A diktatúra jobboldali bírálóit nagyobb aktivitásra hívta fel, és nyíltan támadta azokat, akik „Lenin ismert levelét, amely az ingadozókra a halált követeli, nagy kéjjel ismételgetik . . . " Két ellenforradalmi hullám között felhívta a munkásokat: ne hallgassanak „azokra a beteges hajlamú elvtársainkra, akik vérben akartak gázolni". Jogosan bírálva a tanácsrendszer kezdeti hibáit, azt állította: „az új bürokrácia . . . bizonyos dolgokban túltesz a régiek gyalázatosságán is". Ez övön aluli ütés volt: kihasználta az emberek természetes, mindennapi szemléletét, amely a közeli hibákat nagyobbnak látja a távolinak, visszahozhatatlannak tűnő múlt szörnyűségeinél. Külön célba vette a többségükben a kommunistákkal rokonszenvező ifjú párttagokat: „a proletárdiktatúra túlságosan figyelembe vette azt a krisztusi mondást: »Eresszétek hozzám a kisdedeket.« A hivatalokban és a termelés csaknem minden ágában a tehetségtelen fiatalok rengeteg bajokat okoznak."

Weltner cikke annál inkább jelentőségteljes, mert ő volt a kapocs a jobboldal és a centristák között, állásfoglalását mindkét, egy ideig szemben álló fél figyelembe vette. A centristák május végén még távol tartották magukat a jobboldal illegális antant-tárgyalásaitól, most azonban – miután Peyerék átmenetileg lemondtak a konspirációról, amit a centristák is becstelennek tartottak, főleg pedig eredménytelennek bizonyult – a közös, nyílt kommunistaellenes támadás útjára léptek. A Kunfi–Böhm-féle centrum, amely ha nem is önként, de őszintén csatlakozott a diktatúrához, korábban letagadhatatlan szerepet játszott a Vörös Hadsereg szervezésében, a gazdasági és kulturális intézkedések végrehajtásában, most – miután a katonai és főleg a külpolitikai helyzet rosszabbodott, az általuk is remélt nyugati forradalmak késtek – szintén az antant felé orientálódott. Erről a centrumról írta Lenin a Tanácsköztársaság leverése után, 1920 februárjában:

„a régi vezérek, látva a tömegek feltartóztathatatlan vonzódását a bolsevizmushoz és a szovjethatalomhoz, abban keresik *(s gyakran meg is találják!)* a kivezető utat, hogy *szavakban* elismerik a proletárdiktatúrát és a szovjethatalmat, valójában pedig vagy ellenségei a proletárdiktatúrának, vagy pedig olyan

emberek, akik nem képesek vagy nem akarják megérteni a proletárdiktatúra jelentőségét, nem képesek vagy nem akarják megvalósítani a proletárdiktatúrát.

Hogy milyen óriási, milyen mérhetetlenül nagy az efféle baj veszélye, ezt különösen szemléltetően megmutatta a magyarországi első Tanácsköztársaság bukása (az első után, amely elbukott, következik a győzelmes második)... szóban kommunistáknak vallották magukat, valójában pedig nem a proletárdiktatúrának megfelelő politikát folytatták, hanem ingadoztak, kishitűek voltak, a burzsoáziához futkostak, részben pedig egyenesen szabotálták és elárulták a proletárforradalmat. A Magyar Tanácsköztársaságot körülzáró imperialista világrablók (vagyis Anglia, Franciaország stb. burzsoá kormányai) természetesen értették a módját annak, hogy kihasználják a magyar tanácshatalom kormányán *belül* mutatkozó ingadozásokat...

Kétségtelen, hogy a magyar szocialisták egy része *őszintén* csatlakozott Kun Bélához és *őszintén* vallotta magát kommunistának. Ez azonban semmit sem változtat a dolog lényegén: az, aki »*őszintén*« kommunistának vallja magát, de könyörtelenül szilárd, hajthatatlanul határozott, odaadóan bátor és hősi politika helyett (csak az ilyen politika felel meg a proletárdiktatúra elismerésének) ingadozik és kishitűsködik – az ilyen ember gerinctelenségével, ingadozásával, határozatlanságával ugyanolyan árulást követ el, mint a közvetlen áruló. Egyéni tekintetben igen nagy a különbség azok között, akik gyengeségből árulók és azok között, akik szándékosan, számításból árulók; politikai tekintetben *nincs* köztük különbség, mert a politika – emberek millióinak tényleges sorsa, és sorsukon nem változtat az a körülmény, hogy gyöngeségből vagy haszonlesésből árulták el a munkások és szegényparasztok millióit."

A pártkongresszus három szavazat ellenében, jelentősebb változtatás nélkül elfogadta a Kun Béla által előterjesztett pártprogramot, de az éles ellentétek már a program tárgyalásánál megmutatkoztak. Két fő kérdés körül folyt a vita: a proletárdiktatúra gyakorlásának módja és az egyesült párt végleges neve.

Kun Béla az egységokmány és a Komintern üzenete értelmében a Kommunisták Magyarországi Pártja nevet javasolta. Kunfi – tekintet nélkül arra, hogy ő is aláírta az egységokmányt – a Szocialisták Magyarországi Pártja nevet javasolta, míg Weltner áthidaló indítványt tett: nevezzék a pártot Szocialisták (Kommunisták) Magyarországi Pártjának.

A kommunistákon kívül a KMP elnevezés mellett szólalt fel több szociáldemokrata is (Wallisch, Wojticzky). Bokányi kijelentette: ő, aki 28 évig volt tagja a Szociáldemokrata Pártnak, úgy értelmezi a programot, „hogy a magyarországi párt nem országos párt, hanem nemzetközi párt, a nemzetközi proletariátus és a III. Internacionálé egy osztályának tartja magát, akkor már nem lehet többé vitatni, hogy címe nem lehet más, mint a Magyarországi Kommunisták Pártja". „A szocialista jelzés alatt ma Európa-szerte a különböző kompromisszumok keveréke húzódik meg... Kik üdvözölnek bennünket? A nyugat-európai szocialisták vagy Nyugat-Európából azok a kommunisták, akik erjesztői az ottani mozgalmaknak, hogy segítsék azt az egész világon győzelemre? Nekünk a Nyugat nem adott, mert a Nyugat otthagyott. A Kelet adott,

de ha már egy nevet választok, akkor fölveszem a Kelet nevét, amelyről érzem, hogy rokonszenvem és érzésem odaköt . . . "

Bokányi beszédét lelkes taps fogadta, de nyilvánvaló volt, hogy a küldöttek többsége, miután felkeltették érzékenységét, szociáldemokrata múltja megtagadásának, meggyalázásának tekintené a KMP elnevezést. Végül kompromisszum született: a párt neve Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja lett. A név kettőssége mintegy jelképezte a pártegység hiányát.

A diktatúra gyakorlásának módjáról folytatott vitát az ellenforradalom erősödése tette aktuálissá. A különböző egyéni nézetek, helyi és speciális problémák kifejtése fölött két döntő szempont dominált. A kommunisták és az őket támogató baloldali szociáldemokraták az ellenforradalom felélénküléséből, a veszélyes külpolitikai helyzetből azt a következtetést vonták le, hogy az ingadozás, a diktatúra szervei elbizonytalanodásának megelőzése érdekében is erélyesebb módszereket kell alkalmazni a proletárhatalom kibékíthetetlen ellenségeivel szemben. A centristák viszont minél engedékenyebb politikára akartak áttérni, hogy ezzel megkönnyítsék a visszatérést a nyugati orientációhoz, a „wilsonista" külpolitikához. Ez határozta meg irányvonalukat, az osztályok fölötti humanizmus hangoztatása – a Kunfi-féle pacifistákat nem számítva – inkább eszköz volt, mint cél.

Elvi síkon Kun Béla fejtette ki a kommunista álláspontot. „Minden ingadozás, a diktatúrának minden gyönge kézzel való kezelése azt jelenti, hogy a diktatúra tekintélye csökken", ha tehát azt akarják, hogy a proletárhatalom „minél humánusabb legyen, akkor arra kell törekedni, hogy a diktatúra minél szilárdabban, minél erősebb kézben gyakoroltassék". A Dunántúlon járt kommunisták és baloldali szociáldemokraták: Szamuely Tibor, Rákos Ferenc, Horti Emil, Pogány József, Hajdu Gyula a lázadások konkrét tapasztalataival érveltek. Hasonló, forradalmi szellemben szólalt fel Biermann István, Lukács György, Rákosi Mátyás.

A centristák vezérszónoka Kunfi volt. Bár továbbra is hangoztatta hűségét a proletárdiktatúrához, a burzsoáziával szemben alkalmazott diktatúra enyhítését szorgalmazta. Áprilisi, lelkes szónoklatainak hangján kérte: „állapítsuk meg, hogy ez a mai pártkongresszus, ez a pártprogram, amelynek elvi és eszmei részével teljesen egyetértek, igenis a régi szociáldemokrata eszméknek, a régi Szociáldemokrata Pártnak a temetése . . . Legyenek az elvtársak mindnyájan tisztában avval, hogy a proletárdiktatúra és a szociáldemokrácia gondolata összeférhetetlen, hogy a szociáldemokráciából mindazt, ami a burzsoá demokráciának fenntartását jelenti, ezt mi nyíltan és világosan fel akarjuk adni." Mikor azonban kifejtette véleményét a diktatúra módszereiről, ismét a régi, a cselekvéstől rettegő Kunfi volt, aki csak azért vállalta a forradalmat, hogy ne kelljen vállalnia Noske és Scheidemann szerepét. Beszédében a művészetek és a kritika szabadságát követelte, és eljutott a burzsoáziával szembeni humánus politika követeléséig. Túlkapásokról beszélt – ilyenek tényleg előfordultak, de a valóságban a Tanácsköztársaság bűnüldöző szerveinek fő hibája az volt, hogy sokat *beszéltek* a forradalmi terrorról, minden gazdasági stb. rendelet

megszegéséért statáriális eljárást helyeztek kilátásba, amivel a polgárság becsületesen dolgozó részét is nyugtalanították, ám az állandóan hirdetett „terrort" a szükséges esetekben is elég ritkán alkalmazták.

Kunfi beszédének lényege azonban a nemzetközi helyzet értékelése volt. „Mindaddig, míg a nemzetközi forradalom több államban oly erőssé nem lett, hogy ezeknek az államoknak proletariátusai meg tudják akadályozni az ellenforradalmat, addig nem lehet a diktatúra integrális programját alkalmazni . . . amíg a legfontosabb suppozíciója a mi forradalmunknak, a nemzetközi forradalom, valósággá nem vált, a diktatúra legyen egy átmeneti program szerint, amely az eddigi rendszabályoknak minden lényeges részben való fenntartása mellett egy mértékletesebb, a viszonyokkal jobban számoló, az ellenforradalom kifejlődését okos rendszabályokkal és nem terrorisztikus eszközökkel való megakadályozó politikával dolgozik." Ez az egyesült jobboldal zászlóbontása volt, lépés az antant előtti kapituláció felé és mint a kommunisták és baloldali szociáldemokraták reagálásából kitűnik, mindnyájan így is értelmezték.

„Akik nem értenek velünk egyet, vonják le a konzekvenciákat – mondta Hamburger Jenő. – Kútmérgezésnek kell nyilvánítanom, hogy farizeusi képpel a proletárdiktatúra módszeréről vitatkozunk, holott a proletárdiktatúra nem fér az egyes emberek begyébe. Kérem az elvtársakat, tessék ezt komoly vizsgálat tárgyává tenni, és számoljon le mindenki komolyan önmagával, akarja-e a proletárdiktatúrát vagy nem. Aki akarja, jöjjön velünk, aki nem akarja, az vonja le a konzekvenciákat, és ebből az egyesült pártból távozzék."

A pártkongresszus második napján került sor a szervezeti szabályzat vitájára. A Farkas István által előterjesztett tervezetet egy bizottság készítette elő. (Hirossik, Rabinovics, Landler, Farkas, Rónai.) A tervezet nem sokban különbözött a régi, szociáldemokrata szabályzattól. Előírta ugyan a területi szervezetek kiépítését, de üzemi szervezetekről nem tett említést: ezeket tehát továbbra is a szakszervezetek pótolták volna. A kongresszusi vitában – hogy elkerüljék a párt és a szakszervezet viszonyának tisztázását, a párttisztítás kimondását – a jobboldali szociáldemokraták keresztülvitték a szervezeti szabályzat tervezetének levételét a napirendről.

Az ellentétek a pártgyűlés végén, a vezetőség megválasztásánál robbantak ki. Ekkor bizonyosodott be, amit addig is lehetett látni, hogy a kongresszus több mint 300 – nagyrészt fővárosi és környéki – küldöttének többsége, a párttitkárságon és a szakszervezeti központokban ülő jobboldaliak jóvoltából szociáldemokrata mentalitású volt.

A jelölőbizottság, amelyben a baloldal és a jobboldal képviselői is részt vettek, egységes listát terjesztett elő. A 13 tagú pártvezetőségbe jelölték a kommunisták közül Kunt, Pórt, Rudast, Vágót és Vántust, a volt baloldali szociáldemokraták közül Landlert és Nyisztort, a centristák közül Böhmöt, Garbait és Kunfit, továbbá a hozzájuk közel álló Weltnert, végül Bokányit és Bajákit. A két utóbbi tulajdonképpen a régi szakszervezeti, illetve munkásbiztosító gárdához tartozott, de a proletárdiktatúra kérdésében éppen a kongresszus idején közeledtek a baloldalhoz.

A lista kompromisszumos jellegű: a jobboldalt csak Weltner képviseli, aki elvben mindenesetre állást foglalt a proletárdiktatúra mellett, Garamiékkal ellentétben; a kommunisták ugyan a baloldali szociáldemokratákkal együtt szoros többséget képeztek, de a „szélsőségesek", Kun baloldali kritikusai közül csak Rudast jelölték. Rudas valamiképpen a Komintern budapesti képviselőjének számított, de mint az egyik központi pártlap szerkesztőjét is szokatlan lett volna kihagyni. A többi kommunista Kun egységpolitikájának támogatója volt. (Böhm, a puccs egyik szervezője szerint „a kommunisták közül egyikmásik szívesen a szocialisták mellé szegődött volna, Vántus Károly és környezete sokat fáradozott ebben az irányban".)

A jobboldalt nem elégítette már ki ez az összetétel sem, ezért a szociáldemokraták titokban ellenlistát kíszítettek, és a választáson kibuktatták a kommunisták egy részét, sőt Bokányit is, mert a kongresszuson a kommunisták mellé állt, helyükre pedig az előre kiszemelt jobboldali vezetőket választották. Kilétükre hiteles adattal nem rendelkezünk: Cnoblochot egy szociáldemokrata kongresszusi küldött még aznap úgy informálta, hogy „többek között" Farkas Istvánt és Miákits Ferencet választották meg, a kihúzottak között volt Rudas és Vántus.

A váratlan puccs felháborította a kommunistákat: bejelentették, hogy a választás eredményét nem veszik tudomásul, „a kongresszus szociáldemokrata elnökének írásbeli nyilatkozatot adtak át, melyben kijelentették, hogy a kommunisták a történtek után sem a pártban, sem a Kormányzótanácsban nem érzik magukat korlátozva és fenntartják maguknak minden vonatkozásban a teljes akciószabadságot".

Böhm azt állítja: a számukra sikeres „választás megejtése után Kunfival és Weltnerrel megállapodtunk, hogy nem teszünk kísérletet Kunék elhatározásának megmásítására; de számolnunk kell azzal, hogy a kommunisták – amint Kun fenyegetően emlegette – a kezükben levő fegyveres erővel a szociáldemokratákból alakítandó vezetőség ellen fordulnak". Szerintük „a munkásság elégedetlensége a legmagasabb fokra hágott, a pszichológiai pillanat tehát alkalmas a szakításra". Ezért cselekvésre szólították fel Budapest teljhatamú parancsnokát, Haubrichot. Haubrich kulcshelyzetben volt, kommunistaellenessége közismert, s mint látni fogjuk, e napokban más oldalról is fordultak hozzá a puccs tervével. Haubrich azonban jól ismerte a budapesti munkásság és a munkásezredek hangulatát, tudta, hogy nem fognának fegyvert a proletárdiktatúra ellen, bármennyire elégedetlenek az aratás előtti hetek közellátásával.

„A legnagyobb meglepetésünkre – írja Böhm – Haubrich kijelentette, hogy szolidaritást vállal a kommunistákkal. Sőt az erre vonatkozó nyilatkozatát már alá is írta és azt Garbainak már átnyújtotta. Ennek az állásfoglalásnak döntő jelentősége volt . . . A hadsereg parasztezredeivel munkáscsapatok ellen harcolni: erre a föladatra egyikünk sem vállalkozott."

Landler közvetítésével békéltető tárgyalás kezdődött. Viharos jelenetre került sor: a kommunisták felmondták az egységet, Böhm szerint „a szenvedélyes vita keretében, amelynek folyamán Kun sírógörcsökben vonaglott, ő annyira

elragadtatta magát, hogy Kunfit *(akit a puccs lelkének tartott.* – H. T.) azzal fenyegette, hogy el fogja tétetni láb alól. Ez a minősíthetetlen hang felrobbantotta az értekezletet. Már-már tettlegességre került a dolog." Böhm és Weltner kirohant a teremből, azzal, hogy az ügyet a vasasok elé terjesztik. Végül mégis meggondolták magukat: a kommunisták erélyes fellépésének hatására Böhm elvállalta, hogy javasolja a kongresszusnak: fogadja el egységesen az eredeti listát.

Böhm a kongresszus plénuma előtt a Vörös Hadseregre hivatkozott. „Mint katona mondhatom az elvtársaknak, ha egy század százötven emberéből százegyven szilárdan áll és csak tíz lesz kétkedő, ezek miatt e század többé nem lesz használható század. Ugyanúgy állunk az egész hadsereggel. Ha csak néhány százan, ezren lesznek azok, akik kétkedőkké válnak ezek miatt a dolgok miatt, akkor ez a győzelmesen előrenyomuló, diadalmas hadseregünk elpusztul . . ."

Böhm szavai különösen csenghettek: a kongresszus mindenesetre elfogadta a kompromisszumot, és közfelkiáltással, változtatás nélkül elfogadta a hivatalos listát. Így választották meg a párt Ellenőrző Bizottságát is, amelynek tagjai: Haubrich József, Horovitz Gábor, Pogány József, Vanczák János és Werner Jenő. Vitathatatlan a jobboldali többség, bár ennek alkalmazására, felhasználására nem került sor.

A pártkongresszus így nem végződött szakítással, de nem is oldotta meg a forradalom és a párt problémáit. A párt vezető szerepének érvényesülése továbbra is az egyes szervezetek összetételétől függött, a politikai kérdések eldöntése pedig a vezető szervekben kötött kompromisszumoktól. A baloldal továbbra is megtette a magáét, harcolt az ingadozók és a forradalom ellenségei ellen, de ezen az úton a párt és a vezető szervek megtisztítására nem nyílt mód, a szakításra pedig az utolsó lehetőséget a kongresszus nyújtotta, utána a forradalom helyzete egyre nehezebbre fordult, és ez lemérhető a párttagság hangulatán, különböző rétegeinek aktivitásán is.

Az új pártvezetőség rendszeresen ülésezett, megválasztották a pártválasztmány – egy szélesebb körű testület – tagjait is, más téren is igyekeztek a párt tevékenységi körét, hatósugarát bővíteni, de ez a Tanácsköztársaság belső helyzetében nem hozott érezhető javulást a hátralevő másfél hónap alatt.

Néhány nappal a pártkongresszus után, június 20-ától 22-ig ülésezett a kommunista vezetés alatt álló ifjúsági szövetség kongresszusa. A 120 000-es taglétszámú szervezet tanácskozása végig forradalmi légkörben folyt. Mint a pártkongresszust, az ifjúsági szövetség kongresszusát is több külföldi forradalmi párt és csoport képviselője üdvözölte. A mindvégig zsúfolásig megtelt teremben beszédet mondott több kommunista népbiztos, s talán nem véletlen, hogy a szociáldemokrata vezetők közül egyedül Bokányi szólt az ifjak kongresszusához. A megalkuvás, a reformizmus alig kapott itt hangot: Kassáknak a kongresszushoz írt verse híven adja vissza a bizakodás, a fiatalos lelkesedés hangulatát, amely az idősebbekre sem maradt hatás nélkül.

A kommunista vezetők nyíltan szólították fel az ifjakat: legyen szövetségük a töretlen forradalmi eszme hordozója. „Az önök szerepe az – mondta Lukács

György –, hogy a meg nem alkuvás politikáját harcolják, erkölcsi mértéket adjanak a küzdelemnek. Mert kell hogy egy helyen egészen tisztán lobogjon a láng, minden megalkuvás nélküli, egészen tiszta, mocsoktalan legyen a proletariátus érdekeiért folytatott küzdelem. Ez a hely az ifjúság lelkében van . . ." Rákos Ferenc, a forradalmi törvényszékek kommunista vezetője, egyenesen arra szólította fel az ifjúmunkásokat: mutassanak utat a felnőtteknek, mutassák meg, hogyan kell a III. Internacionálé szellemében megteremteni az igazi pártegységet.

A kongresszus megértette a felhívást: egyöntetű lelkesedéssel, mintegy válaszul a pártgyűlésen született kompromisszumra, véglegesen felvette a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége nevet, és kommunista vezetőséget választott. Kérésére a Komintern Budapestre hívta össze a Kommunista Ifjúmunkás Internacionálé alakuló kongresszusát, amelyet végül, a Tanácsköztársaság megdöntése következtében, 1919 őszén Berlinben tartottak meg.

A KIMSZ forradalmi lendülete nem sokat tudott változtatni a Tanácsköztársaság helyzetén. Néhány hónapos működését mégis nehéz lenne túlbecsülni: előadásain, szemináriumain, sokszor zűrzavaros nézetekkel terhes vitáin, szervezetei életében a Kommunista Párt következő évtizedeinek igen sok egyszerű harcosa, és kiemelkedő vezetője ismerkedett meg a marxizmus tanításaival, tette meg az első lépéseit a forradalmi mozgalomban.

*

A Kun Béla által kidolgozott program elfogadása a pártkongresszuson a baloldal győzelme volt. Egy program értékét az adja, hogy mennyit hajtanak végre belőle, de a párt forradalmi szellemű, Marx és Lenin tanításaira alapozott alkotmánya megadta a gyakorlati tevékenység elméleti kiindulását, s egyben korlátozta a reformizmus, az opportunizmus nyílt fellépését, ami nem akadályozta meg az aknamunkát, a kulisszák mögötti küzdelmet, de megnehezítette a megalkuvás híveinek egységes platformon való tömörülését. Így például a „Népszava" megmaradt a szociáldemokrata nézetek szócsövének, de nem bírálhatta nyíltan a pártprogram tételeit.

A program vizsgálatánál ideológiai előzményeiből kell kiindulnunk, röviden jellemezve a pártban élő és ható ideológiai irányzatokat.

A program alapjában véve mintának vette a bolsevik párt 1919 márciusában, a VIII. kongresszuson elfogadott programját, anélkül, hogy szövegük vagy akár felépítésük azonos lett volna, sőt bizonyos elvi különbségeket is ki lehet mutatni. Általában, a magyar program rövidebb és vázlatos jellegű, egészen hiányoznak belőle a bíráskodásra, a vallásra, az elosztásra, a pénzügyekre és a bankokra, a lakáskérdésre vonatkozó fejezetek. Az elvi nyilatkozat jellegű program lényegében a lenini program alapján jellemzi a kapitalizmust, az imperializmust és az első világháborút, de elhagyja a szociáldemokrácia ezzel kapcsolatos bírálatát.

A bolsevik program kimondja: „A proletár világforradalom győzelme megköveteli az élenjáró országok munkásosztálya között a legteljesebb bizalmat egymás iránt, a legszorosabb testvéri szövetséget és forradalmi tevékenységük lehető legnagyobb egységét.

Ezek a feltételek nem valósíthatók meg határozott, elvi szakítás és kíméletlen harc nélkül ama burzsoá elferdítése ellen a szocializmusnak, amely győzelmet aratott a hivatalos szociáldemokrata és szocialista pártok vezető rétegében." Ezután külön-külön jellemzi, nem valami hízelgő szavakkal, az opportunizmust és a centrizmust.

Nem vitás, hogy a szociáldemokrácia hasonló kritikája szándékosan maradt ki a magyar pártprogramból. Ez volt az ára annak, hogy vita nélkül elfogadták Kun bolsevik programját. Utólag viszont, öt évtizeden át annál több vita folyt arról, mennyiben volt bolsevik, leninista az 1919-es magyar kommunisták ideológiája. Azt szokták írni: Kun Béla, a magyar kommunisták, ebben az időben még nem ismerték, nem sajátították el, mondhatni: nem tanulták meg eléggé a leninizmust, sőt Rákosi Mátyás szerint „Kun nem Lenint és a bolsevista eszméket képviselte, hanem a döntő kérdésekben Buharin és Trockij ellenséges és áruló nézeteit juttatta érvényre, és ezzel mérhetetlen károkat okozott a magyar proletárforradalomnak".

Elfogulatlanul vizsgálva a kort és dokumentumait azt kell mondanunk, hogy a magyar kommunisták olyan módon ismerték meg a bolsevizmust, ahogy az akkor Oroszországban lehetséges volt. Igaz, hogy nem olvasták Leninnek a pártról és az 1905-ös forradalomról írt igen tanulságos műveit, de hát ezeket az orosz bolsevikok ifjabb generációja sem ismerte, a nyugati kommunisták még kevésbé. Ismerni és jól alkalmazni valamit pedig még nem ugyanaz.

A megvalósulás lehetősége nehéz próbára teszi az elméletet. Aki gyakorlati eredményeket akar elérni, annak az elvek terén sokszor engednie kell. A II. Internacionálé története a világháború előtt ennek a problémának is a története.

Lenin géniusza két korszakot fog át. 1917 előtt, kora követelményeihez alkalmazva a marxizmust, megvédte tisztaságát a kispolgári áramlatok ellen, elhatárolva híveit minden fél- és háromnegyed-marxista irányzattól. A proletárforradalom győzelme után pedig alkalmazta az elméletet a forradalom sokszor váratlan realitásaihoz. Fokozatosan felismerve, hogy a proletárforradalomban hosszú időn keresztül számolni kell a nem proletártömegek részvételével, az egyenlőtlen fejlődés kötöttségeivel és határaival, módosította az ortodox marxista álláspontot az agrárkérdésben, a nemzeti kérdésben, szembeszállt a fejlődést egyenes vonalúnak, a valóságosnál sokkal gyorsabbnak álmodókkal. A baloldali szocialisták többsége Oroszországban és az egész világon lelkes helyesléssel fogadta Lenin forradalmi útmutatását, de kevesen értették meg rögtön az új forradalmi program gyakorlati konzekvenciáit. Nincs ebben semmi csodálatos, hiszen Lenin *előttük járt* a felismerésben. Ő maga is így látta a nézeteltéréseket, s a forradalom, a polgárháború éveiben sem tekintette a pártjához tartozás kritériumának, hogy valaki mindent megértsen s mindenben egyetértsen, bár elvi kérdésekben sohasem volt türelmes.

Az elavult és a korszerű baloldaliság nyílt összecsapása Oroszországban a breszti béke kérdésében történt meg, amikor a *számszerű többséggel szemben* érvényesült Leninnek az események által alátámasztott helyes taktikája és személyes tekintélye. Az oroszországi magyar kommunista csoport vezetőire, akik a „régi" német baloldal (Luxemburg és mások) írásain nevelkedtek, nagy hatással volt az az ultraradikalizmus, annál inkább, mert nem voltak idegenek e doktrinér nézetek a hazai baloldali szociáldemokratáktól, sőt sok tekintetben a Kautsky tanításain nevelkedett centristáktól sem.

„Nem véletlen – írja Kun Béla –, hogy éppen ezek a »baloldali« kommunista megnyilatkozások, amelyeket átközvetítettünk Magyarországra, találtak élénk visszhangra azoknak körében, akik Magyarországon némileg a baloldali szociáldemokrácia luxemburgista irányzatának hagyományaiban nevelkedtek fel, és azok körében is, akik a Szabó Ervin által Magyarországra átplántált francia szindikalizmus iskolájába jártak." 1919 áprilisában írta Kun Béla Leninnek a breszti békéről: „amelyet ön az én akaratom ellenére, a baloldali kommunisták ellenére kötött. Nem szégyelltem annak idején beismerni, hogy a breszti béke tekintetében az ön politikája volt a helyes és azoknak a felfogása, akik az ellenkezőjét állították, nem volt történeti és nem volt marxista."

Melyek voltak Oroszországban a legjelentősebb „baloldali" kommunista nézetek? A párt szerepének lenini elméletét a bolsevik párt már a forradalom előtt elsajátította, ez még az orosz eszerekhez vagy mensevikekhez is sokkal közelebb állt, mint a parlamentáris nyugat-európai szociáldemokrata pártokhoz. Nehezebb volt már megértetni Oroszországban, hogy a középrétegek és a parasztság ellenállnak a Marx által megjövendölt gyors proletarizálódási folyamatnak. A nem proletár dolgozó- és középrétegek szerepe lebecsülésének jelentős vetülete volt a nemzeti kérdésben folytatott elvi vita, valamint a parasztkérdés sokszor türelmetlen, túlzó gyakorlati kezelése. Más forrásból, az imperializmus történelmi körülményeinek hibás értékeléséből fakadt az a Kun Béla által is többször hangoztatott nézet, hogy az imperialista világrend, amely kiváltotta az első világháborút, csak egy-két évvel élheti túl szörnyszülöttjét.

A nemzeti kérdésben vallott nézeteit Lenin az első világháború előestéjén megjelent, „A nemzetek önrendelkezési jogáról" című művében fejtette ki. Rendkívül aktuális feladatot teljesített ezzel, miután kitűnt, hogy a modern világban a nemzeti eszmének és a nacionalizmusnak sokkal nagyobb szerep jut, mint a XIX. század második, a nagy monopóliumok és a nemzetközi finánctőke világuralma irányában haladó felében hinni lehetett volna. A klasszikus tanítások kiegészítésre szorultak, és kísérletek történtek a marxizmus revíziójára „nemzeti" alapon, főleg a világháború kitörése után. Az „ortodox" marxisták – Luxemburg, Kautsky, Bauer, Renner – a kulturális fejlődésre, a személyi egyenjogúságra leszűkítve a problémát, toldozták-foldozták az érezhetően szűkké vált régi ruhát, azzal akarták visszaverni a nacionalizmust, hogy az osztályharc prioritását hangsúlyozták, és lekicsinyelték a kis népek függetlenségi harcát. Igazi forradalmároknál, mint Rosa Luxemburg, ezt az ellenérzést keserű tapasztalatok táplálták: az ébredő lengyel, ukrán stb. nacionalizmus

elvonta e népek munkásait a következetes, proletárosztályharctól. Lenin sem szerette jobban a nacionalizmust, a kis népek elkülönülési mozgalmát, mint Luxemburg vagy Buharin, Pjatakov vagy Sztálin, de felismerte, hogy objektíve létező társadalmi folyamatról van szó, amelyet nem letagadni kell, hanem összhangba hozni a legfőbb céllal – a nemzetközi proletárosztályharccal.

Ennek szellemében fordult Lenin 1918 novemberében a volt Osztrák–Magyar Monarchia népeihez: „nem a saját nemzeti burzsoáziával való szövetségben, hanem a volt Monarchia területén „élő összes nemzetek proletariátusának szövetségében van a győzelem záloga". Kétségtelen, hogy ez a leninizmus álláspontjának lényege: ezt azonban, mint az azóta eltelt fél évszázad sokszor bebizonyította, maguk a kommunisták is a legkülönbözőbb konklúziókkal értelmezték. Ezért kellett Leninnek már 1919 márciusában, a VIII. pártkongresszuson, megvédenie álláspontja tisztaságát „baloldali" magyarázójával és szimplifikálójával, Buharinnal szemben.

Buharin, mint a „baloldali" kommunistáknak – tulajdonképpen a párt aktív többségének – ideológiai szószólója, tagadta a nemzetek önrendelkezési jogának abszolút érvényét, különösen az elszakadás, különválás tekintetében, és ezért a nemzetek önrendelkezése jelszavával a proletárok önrendelkezését állította szembe. Buharin, hangsúlyozva, hogy „programunkat nem csupán a magunk, de jelentős mértékben a nyugat-európai és amerikai elvtársak számára is írjuk" kijelentette:

„A nemzet fogalma magában foglalja az adott társadalom minden osztályát. Ezért, amennyiben mi most a proletárdiktatúrára veszünk irányt, nekem úgy tűnik, nem adhatjuk ki a nemzet önrendelkezésének jelszavát. Mindenki azt mondhatja: ha önök a nemzet önrendelkezési jogáról beszélnek, úgy ezzel önök elismerik a fiktív, úgynevezett »nemzeti akaratot«, amely rendszerint nem másban, mint az úgynevezett »összlakosság« problémájában testesül meg, amely magában foglalja az uralkodó osztályokat is, vagy pedig az alkotmányozó gyűlésben, a parlamentben, amely az egyenlő, titkos és általános választójog alapján elsősorban az uralkodó osztályok képviselőiből áll . . . A bizottságban, hivatkozva Sztálin elvtársnak a III. szovjetkongresszuson tett nyilatkozatára a következő formulát ajánlottam: minden nemzetiség dolgozó osztályainak önrendelkezése. Ha a lengyel munkások nem akarnak velünk egy államban élni, mi nem erőltetjük őket, szankcionálni és tisztelni fogjuk a lengyel proletariátus akaratát. De egyáltalán nem szankcionáljuk és nem tiszteljük a lengyel burzsoázia akaratát." Buharin emellett elismerte a nemzeti önrendelkezés jogát a gyarmati népeknél, ahol „mi ezzel semmit sem veszítünk", és azokban az országokban, ahol a munkásmozgalom még nem ért el az önállóság olyan fokára, hogy a „nemzeti" burzsoáziával vívott harcban kitűzhesse a proletárdiktatúra jelszavát.

Ismeretes, hogy Lenin szembeszállt e nézetekkel, kimutatva elméleti pontatlanságukat és politikai veszélyességüket. A dolgozók önrendelkezésének jelszavára – válaszolta Buharinnak – például „a német szociálárulók azt mondhatják, hogy a bolsevikok saját univerzális szisztémájukat erőltetik, amely mintha

a Vörös Hadsereg szuronyainak hegyén bevonulhatna Berlinbe. Márpedig ha tagadjuk a nemzetek önrendelkezésének elvét, ilyen színe lehet a dolognak . . .

Azt, ami van, lehetetlen el nem ismerni: az maga kényszeríti ki az elismerést. A proletariátus és a burzsoázia elhatárolódása a különböző országokban sajátos utakon megy végbe. Ezen az úton a legóvatosabb módon kell eljárnunk. Kiváltképp óvatosnak kell lennünk a különböző nemzetek irányában, mert nincs rosszabb, mint valamely nemzet bizalmatlansága."

A kongresszuson Lenin álláspontja győzött, az elméleti vitának – jelentőségét később eltúlozták – különösebb negatív hatása nem volt. A bolsevik párt helyes nemzeti politikát folytatott, bár a türelmetlenség az egyes kis nemzetek problémáival szemben a gyakorlat során nemegyszer jelentkezett – ismeretes, hogy Lenin utolsó írásaiban milyen éles kritikával illette ezért Sztálint és Ordzsonikidzét.

A magyar kommunisták a nemzeti kérdésben tudatosan a túlzó, ultrabaloldali teóriát fogadták el. Állásfoglalásuk a polgári demokratikus forradalom időszakában gyakorlatilag helyesebb volt, mint a szociáldemokratáké, mert elutasították a „demokratikus honvédelem" jelszavát. A honvédelem jogosultságát csak akkor ismerik el, írta Kun Béla Bogár Ignáchoz intézett levelében, ha a munkásság van hatalmon és „minden garanciája megvan annak, hogy a háború nem teremt újabb nemzeti elnyomatást".

Ugyanakkor azonban a KMP sajtója természetesnek vette, hogy a világforradalom gyors győzelme után a nemzeti ellentétek, az államhatárok szinte automatikusan megszűnnek. Ebből a Lenin által fantáziának nevezett elképzelésből következett a nemzetek önrendelkezési jogának egyértelmű tagadása és szembeállítása „a proletárok önrendelkezési jogával".

Kun Béla a pártprogramról tartott előadássorozatában nyíltan szembehelyezkedett Lenin álláspontjával:

„A nemzetiségi kérdésben ismerik, elvtársaim, azt a kétféle állásfoglalást melyek közül az egyik a nemzetek önrendelkezési jogát hirdeti, a másik a proletariátus önrendelkezési jogát. Akármelyik is az álláspontja bárkinek, (!) az én véleményem – és ez a szigorúan marxista álláspont – a proletariátus önrendelkezési joga. Miként a burzsoá államban a nemzeti osztály – ahogy a »Kommunista Kiáltvány« mondja – a burzsoázia, éppúgy a proletárállamban a proletariátus az uralkodó osztály. A burzsoá államban a nemzetek önrendelkezési joga a burzsoázia önrendelkezési jogát jelenti, nálunk viszont jelenti a proletariátus önrendelkezési jogát, ellenben nemzetközileg jelentené a burzsoázia önrendelkezési jogát.

De ettől eltekintve az egész önrendelkezési jog a mi szempontunkból ma puszta fikció, mert mi nem önrendelkezési jogot, nem elkülönülést, hanem a proletariátus egyesülését akarjuk, nemzetiségre való tekintet nélkül, nemzeti határok mellőzésével."

Másrészt hangsúlyozta – és ez jellemezte a Tanácsköztársaság politikáját a gyakorlatban –, hogy a magyar nemzetnek mint a múltban elnyomó nemzet-

nek, elsősorban a saját nacionalizmusára, a szomszéd népek jogos érzékenységére kell ügyelnie. Ezt emelte ki a program, anélkül, hogy az elszakadás jogát vagy fogalmát említette volna. Ehelyett csupán azt szögezte le: „mint a föderatív köztársaság hívei, az egymással szövetséges tanácsköztársaságok rendszerére törekszünk" – ennyiben bizonyos fokig korlátokat szabva az önrendelkezés elvének.

A szociáldemokratákkal ellentétben a magyar kommunisták felismerték és hangoztatták, hogy az imperializmus – új korszak a kapitalizmus történetében, amelynek kérdéseire nem ad választ az erfurti program. A leninizmus az imperializmus és az ellene fellángoló népforradalmak korának marxizmusa. Fő érdeme az imperializmus, a monopolkapitalizmus, a világpiac és a világméretű osztályharc korszakos jelentőségének, sajátosságainak feltárása.

A KMP a modern osztályharc két momentumát állította előtérbe: az osztályharc nemzetközivé válik és az egyes országokban egyenlőtlenül fejlődik. „Elmúlt az idő, midőn minden ország burzsoáziája és proletariátusa különkülön vívta meg a maga osztályharcát." Ez indokolta a visszalépést a II. Internacionálé nemzeti proletárpártjaitól Marx világpártjához. A századvég optimizmusa helyett, amely a gazdasági fejlődés egyenes következményének tekintette a szocialista átalakulást a gazdasági fejlődés sorrendjében, azt vallotta: „a történelmi szükségszerűség arra kényszeríti a munkásosztályt, hogy a hatalmat és a termelés eszközeit akkor vegye át, mikor arra éppen alkalom nyílik". A szükségszerűség tényezői közé számította a nemzetközi forradalom, illetve ellenforradalom segítségének, beavatkozásának lehetőségét. Ez a szemlélet nem becsüli le a gazdasági fejlettség szerepét, de azt új színben látja: az új ipari forradalom küszöbén, mikor a fejlődési különbségek gyorsabban egyenlíthetők ki.

Gyengébb oldala e szemléletnek – és itt ismét kapcsolódik a világforradalom szimplifikált elképzeléséhez –, hogy a forradalom esetleges vereségét egy országban múló epizódnak tekinti, az imperializmus csődjét pedig szinte automatikusnak. A program mégis Lenin álláspontját követte a baloldali túlzókéval szemben, amikor az imperializmust nem öntörvényű formációnak, hanem a kapitalizmus fejlődési szakaszának tekintette, ezért jellemzésénél a kapitalizmus alapvető vonásaiból indult ki.

A magyar kommunisták – mint moszkvai lapjuk, a „Szociális Forradalom" bizonyítja – már 1918 nyarán feleslegesnek tartották, hogy Magyarországon a proletárforradalmat polgári demokratikus forradalom előzze meg. Ami a kérdés pusztán hatalmi részét, a forradalom vezetését illeti, Magyarország valóban proletárforradalom küszöbén állt, a polgári demokrácia már csak a nemzetiségi kérdés miatt is életképtelen volt, ezért a jelszó rokonszenves az őszirózsás forradalommal elégedetlen munkásság előtt, elősegíti a proletárforradalom győzelmét.

A KMP álláspontja, amely szerint Európában a polgári forradalmak kora 1871-gyel lezárult, más szempontból volt nagyon káros. A KMP vezetői, a bolsevik párt funkcionáriusainak jelentős részéhez hasonlóan, nem értették meg azt a lenini tanítást, hogy polgári demokratikus *feladatai* a proletárforra-

dalomnak is lehetnek, ha a polgári demokratikus rendszer valamely okból nem tudta kiteljesíteni történelmi misszióját.

Az elméleti hiba elsősorban a parasztkérdésben járt gyakorlati következményekkel. A KMP felismerte már a hatalom megragadása előtt:

„Az eljövendő proletárforradalom csak népforradalom lehet; sikere is attól függ, mennyiben tudja a maga forradalmát népforradalommá tenni, vagyis mennyiben tud minden elnyomottat magával rántani. A legfontosabb terme szetesen, hogy a paraszttömegek proletárrésze együtt halad-e a városi proletariátussal? Népforradalom nem lehetséges, ha ettől egy olyan agrárországban, mint Magyarország, a szegényparasztok óriási tömegei távolmaradnak." Ez így igaz: csakhogy a falusi osztályharc lehetetlenül gyors fejlődésére számítva, negligálva a polgári demokratikus feladatokat, túlságosan egyszerűnek és természetesnek vélték a város és falu proletárjainak összefogását.

A magyar kommunisták azt hitték, hogy a hatalom átvétele megoldja a parasztság, a nemzetiségek és a magyarság, a kisiparosok széles rétege, az egyházak és a vallás stb. összes problémáit. A proletárállam feladatait a program az „Állam és forradalom" alapján határozta meg:

„A proletárdiktatúrának teljes mértékben ki kell küszöbölnie a bürokráciát, az állami funkciókat egyszerűbbé kell tennie, hogy csaknem minden igazgatási munkát maga a proletárság láthasson el. A munkásság tanácsai nemcsak törvény- és szabályrendelet-alkotó, de végrehajtó és bíráskodó szervek is. Minden tisztség választás útján töltendő be. A megbízatás rövid tartamú és bármikor visszavonható. A megválasztottak javadalmazása nem lehet magasabb a tanult munkásénál. Ennél magasabb fizetést csupán a specialistáknak lehet adni."

A proletárdiktatúrát, a szocialista államot azonban csak viszonylag rövid átmenetnek tekintették az osztály és állam nélküli kommunista társadalomhoz. A világforradalom perspektívájából az a kérdés, hogy az osztályantagonizmus megszűnése után szükség lesz-e (az imperialista államokkal szemben) a proletárdiktatúra államára, fel sem merült.

Említettem már, milyen szerepet játszottak a munkástanácsok jelentőségének *bizonyos fokú* túlbecsülésében Szabó Ervinnek a KMP-hez csatlakozott hívei, akiknek világnézetében az anarcho-szindikalizmus nem kis helyet foglalt el. Volt azonban egy kis merev, elméleti anarchista csoport is – Krausz Károly és köre –, amely a Tanácsköztársaság kikiáltása után kapott lehetőséget 1911-ben megszűnt lapja, a „Társadalmi Forradalom" kiadására. Az anarchista lap, saját szavai szerint „nincs elragadtatva" a Tanácsköztársaságtól, de „elismeri, hogy magasztosak a céljai és hivatást tölt be".

Érdekes megfigyelni, milyen szempontból nézi ez – a kommunisták egy részére sem teljesen hatástalan – anarchista lap a proletárdiktatúra államát. Az „Állam és forradalmat" dicséri – érthető, hiszen ez a párizsi kommün tapasztalatainak feleleventésével megfosztja Kautskyt, az anarchisták fő ellenfelét a marxi gondolat földi helytartójának glóriájától – Leninről a tisztelet hangján ír, s csupán azt a szerinte jóhiszeműen naiv tételt kifogásolja művében, hogy

a proletárdiktatúra állama, ha már nem lesz rá szükség, önmagától, automatikusan el fog halni. Az anarchisták szerint ugyanis minden állam olyan bürokratikus szervezet, amely osztályjellegétől függetlenül küzd fennmaradásáért (elidegenedik a munkásságtól, mondanánk ma), és erőszakkal kell megdönteni. Ugyanakkor hangsúlyozza a „Társadalmi Forradalom", hogy a proletárdiktatúrát csak rövid átmeneti időszaknak tekinti a kommunizmus felé, és még gyorsabb tempót sürget: ellenzi a takarékbetét-tulajdonosok járadékának fizetését, 4–500 tagú kommunák létesítését javasolja.

Ha az állam szerepének kommunista értékelése bizonyos anarchista vonásokat is tartalmazott, az agrárprogram elméleti alapjai – és nem gyakorlati radikalizmusa – közel álltak Kautskynak a mezőgazdasági nagyüzem fölényéről, a föld nacionalizálásáról stb. vallott nézeteihez. A század elején a revizionistákkal folytatott vita után a nyugati szociáldemokrácia mezőgazdasági bibliája Kautsky „Agrarfrage"-ja lett, a földosztás hívei kispolgári revizionistáknak számítottak. Bár a revizionizmus valóban kispolgári nézeteket vallott az agrárkérdésben, David (és a magyar Dániel Arnold) a valóságos helyzetből indult ki, szemben Kautsky „ortodox" dogmatizmusával. Az MSZDP teoretikusai nemhogy a kelet-európai viszonyokra alkalmazták volna Kautsky tanait, de még szerzőjüknél is merevebben kezelték. A polgári forradalom idején meggyőződésük ellenére, merő megalkuvásból belenyugodtak a földosztásba – rossz politika jó következménye –, de a KMP támadásait e „kispolgári" megoldás ellen belső bűntudattal hallgathatták, s március 21-e után talán ez volt az egyetlen kérdés, amiben hátsó gondolat és fenntartások nélkül magukévá tették a kommunista álláspontot.

Ha helyeseljük a földosztást Oroszországban, annál helyesebb lett volna Magyarországon, ahol még nagyobb volt a földéhség, nehezebb a földszerzés. Mindenki tudta, hogy milliók álma a földosztás, a különböző baloldali csoportok mégis készségesen csatlakoztak a Szovjet-Oroszországból hazatért vezetők földosztás-ellenességéhez.

Az oroszországi pártszervezetekben a parasztság ingadozása, főleg pedig a feltartóztathatatlan éhínség 1918 nyarán és őszén erős hangulatot keltett a föld fölaprózása ellen; ez alátámasztotta a magyar kommunisták merev állásfoglalását. 1919-ben Ukrajnában erőltették a kommunák szervezését, elősegítve ezzel – Gyenyikin átmeneti győzelmét. „Mindkettőnknek az volt helytelen, téves felfogása – olvashatjuk Kun Bélának Szamuely Tiborról írt visszaemlékezésében –, hogy az átmeneti állapot a kapitalizmus és szocializmus között, a proletárdiktatúra szakasza igen rövid lesz, s a szocializmusra való teljes átmenetet csaknem haladéktalanul tudjuk megvalósítani ... azt hittük, hogy »okosabb a földpolitikánk, mint az orosz bolsevikoké«, mert nem daraboljuk szét a nagybirtokot a parasztok között, »közvetlenül megvalósítjuk rajtuk a nagyüzemi szocialista termelést« a mezőgazdasági munkásokra támaszkodva, és nem csinálunk belőlük »ellenségeket« a proletariátussal szemben, azáltal, hogy »birtokosokká, földtulajdonosokká tesszük őket«.

Nem véletlen, hogy a nemzeti és egyéb problémák mellett éppen az agrár-

kérdésben uralkodtak hasonlóan téves nézetek a Jugoszláv, a Lengyel, később a Csehszlovák Kommunista Pártban. A litván bolsevikok elmulasztották a földosztást, amíg erre módjuk lett volna, mikor Lenin 1919 májusában személyesen rótta meg őket a hibáért, már késő volt a hadihelyzet alakulása miatt. Az Észt Kommuna a kollektivizálást erőltette 1919 elején, a lett bolsevikok nemcsak a földosztást ellenezték, de a kisgazdákat is bérlőnek nyilvánították a föld nacionalizálása alapján.

A hibák hasonlósága közös eredőt árult el: a közeli világforradalom koncepcióját, kiegészítve az imperializmus sajátosságait eltúlzó, már-már életképtelenségét, automatikus csődjét hirdető, a kispolgári tömegeknek az osztályharcban játszott tompító, hátráltató szerepét lebecsülő nézetek, amelyekben a forradalmi optimizmus egybemosta a német (Luxemburg), a holland (Pannekoek és Gorter anarchistái) baloldal, az orosz „baloldali kommunisták" teóriáit a szocialista mérnökcsoport technokrata álmaival és Szabó Ervin szindikalizmusba oltott marxizmusával.

„Győznie kell a proletariátusnak a legrövidebb időn belül – írta a „Vörös Ujság" egyik irányadó cikkében –, különben az osztályharc mindkét küzdő osztály teljes tönkremenetelével, az emberiség fejlődése eddigi eredményeinek teljes elpusztulásával végződik." Hasonló nézeteket tartalmaz, enyhébb formában, az egyesült párt programja is.

A jobboldali szociáldemokraták nézetei nem befolyásolták a program elkészítését, mint ahogy vitáik a kommunistákkal általában nem voltak elméleti jellegűek. A jobboldali szakszervezeti vezetők számára az elméletnek inkább deklaratív, hogy ne mondjam, hitvallás jellege volt, de nem tekintették a mindennapi gyakorlat vezérfonalának.

A XIX. század végére a marxizmus győzött a munkásmozgalomban, de a legtöbb munkáspárt elég felületesen fogadta el, az egységes, forradalmi, tudományos szocializmus facade-ja mögött tovább éltek a korai munkásmozgalom különböző kispolgári, utópista, trade-unionista, anarchista elemei, mindenekelőtt pedig az elméleteket dekorációnak, az agitáció eszközének tekintő opportunista gyakorlat. Amit revizionizmusnak neveztek, az sok pártnál nem volt egyéb nyílt kísérletnél a népszerű, de merev elmélet megpuhítására, hogy hozzásimuljon az elvtelen politika göröngyös valóságához. Ezért nem kell túlértékelni azt a tényt, hogy például az MSZDP egyértelműen elvetette a revizionizmust annak idején, mert ennek elsősorban elvi jelentősége volt, a pártegység megóvása érdekében. Semmiképpen sem azt jelezte, hogy a forradalmi marxizmus teljesen birtokába vette a gyakorlat szféráit is.

A revizionisták meg akarták változtatni a marxizmust, a centristák az elméletben ragaszkodtak a marxizmus betűjéhez, a gyakorlatban pedig – a lehetőségekhez mérten. Az elméleti dogmatizmus a gyakorlati prakticizmus takarója, miután lehetetlenné teszi az elmélet alkotó felhasználását. A centristák maguk is tisztában voltak bizonytalan helyzetükkel a jobboldali politika és az ortodox elmélet között lavírozva; jól mutatja ezt, hogy olyan kiváló képességű és

teoretikus képzettségű ember, mint Kunfi, nem írt ideológiai cikkeket a forradalmak időszakában, noha véleménye bizonyosan volt.

A magyar centristák későbbi útja is jelzi, hogy elméleti zsákutcába kerültek: a húszas évek makacs hátrafelé nézését Kunfi öngyilkossága zárta le, Böhm pedig 1946-ban lényeges változtatás nélkül adta ki a forradalmakról annak idején, tehát negyedszázaddal előbb írt könyvét. Az itthon kialakult fiatal szociáldemokrata baloldal a leninizmushoz közeledett, a jobboldal viszont a húszas, harmincas években sem tette egyértelműen magáévá a korszerű nyugat-európai revizionizmust, noha ez gyakorlati politikájának nagyon is megfelelt volna. Ez a kötöttség a marxizmus tételeihez viszont bizonyosan a 1918–1919-es forradalmak kisugárzásának tekinthető.

A TANÁCSOK ORSZÁGOS GYŰLÉSE

A Tanácsok Országos Gyűlése, amelynek küldötteit a megyei és városi tanácsok, valamint a szakszervezetek választották meg, rögtön a pártgyűlés befejezése után, június 14-én összeült. Ezen a szombati napon azonban csak az üdvözlő beszédek hangzottak el, másnap, egy rövid délelőtti ülésen pedig az ügyrendet fogadták el, az érdemi tanácskozás tehát június 16-án, hétfőn kezdődött.

Így a pártkongresszus és a tanácskongresszus munkájának megkezdése között csak 3–4 nap telt el, ez a néhány nap azonban jelentős változásokat hozott és új problémákat állított előtérbe. Június 13-án, míg a budapesti kongresszuson beállt a szakadás, majd helyreállt a formális egység, Clemenceau, a párizsi békekonferencia nevében új jegyzéket intézett a Tanácsköztársasághoz. Ez a jegyzék azonban sokkal többet tartalmazott a szokásos frázisoknál és fenyegetőzésnél, bizonyos értelemben fordulópontot jelentett a Tanácsköztársaság történetében.

A Négyek Tanácsának 1919. június 13-i határozata értelmében Clemenceau új jegyzéke közölte Magyarország új határait. A részletesen leírt csehszlovák és román határ megegyezett a később a trianoni békeszerződésben foglalttal, Nyugat-Magyarország elcsatolásáról nem volt szó, a jugoszláv határt nem jelölték meg, de itt nagy meglepetésre már alig lehetett számítani, a Dráva és a Maros nagyjából meghatározta a rendezés alapját, csak egyes részletek (vend vidék, Dél-Baranya, a Duna és Tisza közti szakasz pontos vonala) maradtak tisztázatlanok. A jegyzék, amely Magyarország formális párizsi meghívásától is eltekintve, egyszerű diktátumként ismertette a végleges határokat, tartalmánál fogva sokkal nagyobb csapást mért a magyar nemzetre, mint az emlékezetes, március 20-án átnyújtott Vix-jegyzék. Közölte, hogy a megjelölt határok véglegesek, s csak a határmegállapításoknál szokásos (úthálózat stb. miatt) helyszíni kiigazításokról lehet szó.

Clemenceau felszólította a Kormányzótanácsot, hogy a végleges határokról

azonnal vonja vissza csapatait e határok mögé, s ezt június 18-ig jelentse a békekonferenciának. Ellenkező esetben a győztes hatalmak „szabadságukban állónak tekintik, hogy előrenyomuljanak vagy bármely más intézkedést tegyenek, amely az igazságos béke biztosítására alkalmasnak látszik". A Vörös Hadsereget eszerint Szlovákiából kellett kivonni, mivel másutt nem álltak csapatok a megállapított határokon túl. A jegyzék megígéri, hogy a román csapatokat szintén kivonják Magyarország területéről, tehát a Tiszántúlról, „abban a pillanatban, amikor a magyar csapatok kiürítik Csehszlovákiát". A jegyzék további sorsát látni fogjuk, egyelőre csak annyit, hogy egy pillanat nagyon rövid idő, de mindenesetre hosszabb, mert határozatlanabb, mint egy négy- vagy hatnapos határidő.

A Vörös Hadsereg katonái egyelőre mit sem tudtak e jegyzékről, amely így a hadműveleteket sem befolyásolta. Az átcsoportosítás és az ellenség védekezésének erősbödése következtében azonban Kassa, Eperjes, Bártfa elfoglalásához hasonló sikerek június közepén már nem születtek. A felületes szemlélőt tehát optikai csalódás fenyegeti, mintha rögtön, június 10-e után Clemenceau jegyzékei állították volna meg a diadalmas északi hadjáratot, noha a diplomácia hatása a hadműveletekre csak jóval később, 20-a körül vált érezhetővé. A kisalföldi offenzíva előkészítésének napjaiban helyi harcok folytak, egyrészt Kassától keletre és nyugatra, másrészt az északi front nyugati felén, ahol folytatódott az ellentámadás Mittelhauser francia tábornok irányításával. Stromfeld a kisalföldi támadás érdekében csapatokat vont el a III. hadtesttől, sőt a Tiszának a Sajótól északra eső szakaszát tartó két hadosztályt – miután az átkelésről egyelőre lemondott – szintén Nyugat-Szlovákiában kívánta koncentrálni, helyükön egy gyenge dandárt hagyva, a Tiszának a Sajó és Szeged közti szakaszát védő I. hadtestet pedig figyelmeztette, hogy két hadosztálya egyikére igényt tart.

Miután Stromfeld a Kisalfölddel, Böhm és Landler a kongresszusokkal, illetve a politikai fejleményekkel volt elfoglalva, a III. hadtest Julierre maradt. Julier a sikerek hatására igen derűlátóan fogta fel helyzetét, bár a körülmények ezt már nem indokolták. Az ellenség, amely május végén lebecsülte a Vörös Hadsereg erejét, összeszedte magát, a soraiban kitört katonalázadások következtében hadrendjéből kiesett egységeket pótolta, és így csapatainak szelleme, ha nem is támadó, de megbízhatóbb volt. A magyar csapatok létszáma viszont az északi hadjárat nagy teljesítményei során elszenvedett veszteségek miatt megfogyatkozott, a dezertálás – a defetista propaganda következtében – már elég nagy méreteket öltött. Egyes felszabadított területeken ugyan, így a Bodrogközben, szép számmal jelentkeztek önkéntesek, de az utánpótlás nem érte el a veszteségeket. Julier nem rendelkezett olyan merész elképzeléssel, amely gyors és fontos eredményt hozhatott volna, így jobban teszi, ha csapatait pihenteti és megóvja a felesleges veszteségtől. Ő azonban fenntartotta véleményét: a vöröskatonák fölényes támadó lendülettel bírnak, de védelemre abszolút nem alkalmasak.

Némi igazság lehetett ebben, de az Eperjestől nyugatra, illetve a Ruténföld

irányában indított támadás két-három napja csupán minimális eredményel járt, ezzel szemben 15-én az ellenség Kisszebennél, Eperjestől és a III. hadtest támadási vonalától északnyugatra, erőteljes támadást indított. Ennek és a Kassától nyugatra, Mecenzéf–Jászó irányában végrehajtott csehszlovák akcióknak következtében a III. hadtest által elért kevés eredmény is elvesztette katonai jelentőségét. A Ruténföldön elvágott csehszlovák különítmény néhány nap alatt összeszedte magát, és bár a harc elől igyekezett kitérni, megsemmisítése a rendelkezésre állónál jóval nagyobb erőt igényelt volna.

Stromfeld június 12-én adta ki parancsát a kisalföldi támadásra, amelyet 15-e körül tervezett megindítani az e célból felállított V. hadtesttel. Az új hadtest parancsnoka Pogány József lett, vezérkari főnöke azonban az ellenforradalmi érzelmű Craenenbroek Edgár.

Mittelhauser kihasználva a Vörös Hadsereg átcsoportosításával eltöltött napokat, támadott, hogy tervezett offenzívája előtt megjavítsa pozícióit. Június 11-én heves küzdelem folyt Léva védelmében, melynek során különösen a 16. szlovák vörösezred tüntette ki magát. Az ellenséget visszavetették a Garam mögé. Másnap a teljesen kimerült 80. dandár vívott kemény harcot Zólyom védelmében, de megfogyatkozott létszáma miatt kénytelen volt lépésről lépésre visszavonulni a túlerő elől. A Duna északi partján viszont sikeresen visszaverték a Párkány irányában támadó ellenséget. A nap rendkívüli eseménye: Miskolcnál légiharcban lelőttek egy román földerítő gépet.

Június 13-án elesett Zólyom, a Vörös Hadsereg támadó íve északon behorpadt. A visszavonult 80. dandárt meg kellett erősíteni. Léva védői e napon újabb sikereket értek el. 14-én az ellenség helyi győzelmét kihasználandó Zólyom és Léva között, főleg Garamszőllősnél igyekezett megvetni lábát a Garam keleti partján, de a 16. ezred határozott ellenállásába ütközött. Közben megérkezett a nagyon szükséges erősítés: a 4. és 8. hadosztály egységeit folyamatosan szállította a vonat a Tiszától a Garam partjára.

15-én a kisalföldi harcok egyik oldalon sem jártak jelentős eredménnyel. Az V. hadtest még nem készült fel a tervezett offenzívára, amelyet ezért 17-ére halasztottak. A 4. hadosztály azonban már beavatkozott a harcokba: a valamennyire kipihent csepeli ezred rajtaütésszerűen kivert egy ellenséges csapatot Pozba faluból Nagysallótól nyugatra, a Zsitva felé vivő úton, 41 foglyot ejtett, 5 mozdonyt és 60 megrakott kocsit zsákmányolt. A 16. ezred megkísérelte, hogy a sikeres védekezés után, a délszláv zászlóaljjal megerősítve, Lévától északra átkeljen a Garamon, bár eredménytelenül: mindenesetre ez is arra mutat, hogy a Vörös Hadsereg fáradt és megfogyatkozott csapataiban volt még harci kedv. A front középső szakaszán viszont az ellenség eredményes támadást hajtott végre a Rima völgyében a 39. dandár ellen, elfoglalta Tiszolcot és Rimakokovát, a vöröscsapatokat Rimaszombat felé szorítva vissza. Ezzel megszűnt a kelet-szlovákiai csehszlovák haderő vasúti összeköttetésének közvetlen veszélyeztetése a 39. dandár által. Mittelhauser 16-ára általános támadást készített elő, egy nappal megelőzve a magyar Vörös Hadsereget. A csehszlovák és

magyar offenzíva előestéjén, június 15-én érkezett meg Budapestre Clemenceau fentebb ismertetett második jegyzéke.

A frissen megválasztott pártvezetőség tüstént összeült, hogy döntsön a Párizsnak adandó válaszról. A forradalom soha nem volt olyan komplikált külpolitikai szituációban, mint ekkor, június közepén. Nemcsak a Tanácsköztársaság helyzete volt bonyolult, azt sem lehetett egykönnyen megállapítani: milyen szándékok és ellentmondások rejtőztek a jegyzék mögött?

Így nem volt világos: elismerik-e a Tanácsköztársaságot és megszüntetik ellene a háborút, ha engedelmeskedik? És vajon Románia is engedelmeskedik-e, kiüríti aratás előtt a Tiszántúlt? Az új intervenciós tervek elejtése vagy takarója-e a jegyzék? Sok hasonló kérdés merülhetett fel ezen az éjszakai pártvezetőségi ülésen.

A békekonferencia korábbi szándékaihoz képest a jegyzék kétségtelenül mérsékelt volt, mert az általános intervenciós támadás tervének elutasítása előzte meg. Döntenie kellett Párizsnak, mert addig abban reménykedhetett, hogy a román és a csehszlovák támadások, az ezek nyomán fellángoló ellenforradalom tönkreteszik a magyar kommünt, anélkül, hogy a nagyhatalmak maguk lennének kénytelenek eljátszani a világ és népük előtt a hóhér szerepét. A bírálat, amelyben a csehszlovák és román kormányt részesítették a Négyek Tanácsának június 9. és 10-i ülésén a kudarcnak tudható be. Az angolszász politikai vezetők, akik csak jóváhagyták, de nem irányították a szomszédok intervencióját, most elhatárolták magukat tőle, úgy állítva be, mint Párizstól független akciót, ami persze nem volt igaz; és kemény szavakkal illették főleg Romániát, engedetlenségéért, külön útjaiért.

„Lloyd George ellenzi a román előrenyomulás engedélyezését, mert, úgymond, akárhova mennek, rosszul viselkednek. Milyen igaza van" – jegyzi naplójába Nicolson június 10-én. Brătianunak Lloyd George egyenesen szemére vetette, hogy a bolsevizmust Románia okozta, mert behatolt a magyarlakta területre, az új Duna-völgyi államokról pedig – Magyarországot is beleértve – így nyilatkozott: „ezek mind kis rabló nemzetek, semmi mást nem akarnak, mint területeket lopni".

Brătianunak és Kramařnak nem volt nehéz visszautasítani a vádakat, hiszen a felbujtók ültek törvényt felettük. Brătianu kijelentette, hogy Romániának az önvédelem diktálta a Tiszántúl megszállását, és nem is hajlandó kiüríteni a békeszerződés aláírásáig. Kramař – okulva Clemenceau sokatmondó hallgatásán – szerényebb volt, mindenekelőtt segítséget kért, hangsúlyozva, hogy a szlovákiai fronton a Vörös Hadsereg van fölényben, és nem ragaszkodott Pellé tábornok javaslatához új, a megállapított határtól délre futó, a csehszlovák maximális igényekkel egybeeső „biztonsági" demarkációs vonal kijelölésére. Miután ugyanis az intervenció fokozását elejtették, ilyen arcátlan követelést békés úton úgysem lehetett elfogadtatni a Tanácsköztársasággal. A végleges határ megállapítása pedig mindenekelőtt Csehszlovákiának kedvezett, mivel más ország területén nem álltak magyar csapatok. Jugoszláviának kimondottan előnyös volt a határmegállapítás elhalasztása, így még remélhette, hogy esetleg

megkapja Pécset és a hozzátartozó bányavidéket. Romániának hátrányos volt a határ megvonása: egy jogcímmel kevesebb a Tisza-vonal megszállására. Sőt a számára egyébként rendkívül előnyös határok kiigazítására tett javaslatait sem vették figyelembe, míg Kramař fájdalomdíjként, kapott némi javítást az Ipoly mentén.

Brătianu mégsem tiltakozhatott a határok ellen, mert Wilson először azt javasolta, hogy vonják vissza a román hadsereget a demarkációs vonalra és Clemenceau közbelépésére elégedett meg a határok véglegesítésével. Wilson és a katonai megoldás hívei is átengedték a kezdeményezést a Tigris agresszív diplomáciájának. Június 13-án fogadták el a Kun Bélához, Kramařhoz és Brătianuhoz intézett táviratok szövegét, Balfour angol külügyminiszter fogalmazásában. Romániától azt kérte a megfelelő jegyzék, hogy „hajtsa végre a közös politikából ráeső részt".

A Tiszántúl kiürítésének elmaradása miatt később kétségbevonták Párizs ígéretének őszinteségét. Talán túlzás lenne szimpla csalásra gyanakodni. A békekonferencia és a tanácskormány előtt ugyanazok a rejtvények álltak és csak a következő napok oldották meg őket. Maga a Tiszántúl kiürítését elrendelő határozat komoly volt, aki javasolta: Wilson, mindig komolyan vette saját magát. A nagyhatalmak számítottak arra, hogy a bolsevizmus Magyarországon hamarosan megbukik – magától vagy az ő segítségükkel. A Kormányzótanácsot ideiglenesnek tekintették még inkább, mint Smuts küldetése idején, bár megtanulták, hogy számolni kell vele, de ígéretüket és az új határokat voltaképpen elsősorban az átmenetileg megdöntött magyar uralkodó osztályokkal, azok leendő kormányával közölték. A magyar kormány meghívását Párizsba is abban a reményben halogatták, hogy végül egy számukra elfogadható kormány képviselőit rendelhetik maguk elé. Ez a polgári kormány nem vette volna zokon, hogy diplomáciai játékokkal elősegítették „jogelődje" megdöntését.

A jegyzék elküldésének pillanatában a nagyhatalmak maguk sem tudták, mi lesz a következő lépésük, nem határozták el tehát előre, hogy nem tartják be ígéretüket – és abban sem voltak biztosak, hogy betartják. Minden a helyzet alakulásától, a német békétől, az ausztriai és oroszországi helyzettől stb. függött. „Halvány ideám sincs, mit akarnak tenni a Négyek Kun Bélával" – írja 12-én naplójába Nicolson.

A román kormány véleményét nem kérdezték még a Tiszántúl kiürítéséről, de Románia nem is tett erre semmiféle ígéretet. Mikor július 2-i jegyzékében közölte Párizzsal, hogy nem üríti ki a Tiszántúlt, már megváltoztak a körülmények. Amíg Clemenceau nem hívta meg a magyar kormányt Párizsba – hiszen ezt is megígérte –, addig a román kormány is várhatott. Ha a Tanácsköztársaság képviselője megjelenik Párizsban és aláírja a békét, akkor a román kormány valóban dilemma elé kerül. Ettől az eshetőségtől azonban nem kellett tartania.

A Tanácsköztársaság számára a legégetőbb kérdés a második Clemenceau-jegyzék megérkeztekor az volt: mi történik Bécsben? A nagyhatalmak nyomására június 15-ig kellett végrehajtani a nagyrészt munkásokból szervezett bécsi Népőrség, a Volkswehr létszámcsökkentését. A formálisan a fegyverszüneti

rendelkezésekre hivatkozó követelés a munkásság lefegyverzését célozta. Az osztrák munkásság osztályérdekei fegyveres védelmezőjének tekintette a Volkswehrt, szemben a szociáldemokrata többségű kormány alatt is az ellenforradalmi burzsoázia kezében maradt államapparátussal. Mint Magyarországon, a Népőrség a munkanélküliség enyhítésének eszköze is volt, a leszerelő népőrök a bécsi munkanélküliek 130 000-es seregét szaporíthatták.

A Tanácsköztársaság számára a szó szoros értelmében létérdek volt Ausztria csatlakozása. A bécsi proletárforradalom olyan vörösövezetet hozott volna létre Közép-Európában, amelynek kisugárzása kihat minden környező országra. Ausztriában volt a Monarchia hadianyagkészletének nagy része és az Osztrák–Magyar Bank: a bécsi forradalom egycsapásra enyhítette volna a magyarországi muníció- és pénzhiányt. A nagy tét érdekében Kun Béla májusban vakmerő lépésre szánta el magát: a III. Internacionálé megbízottjaként Bécsbe küldte a Tanácsköztársaság előkészítésében jelentős szerepet játszott Bettelheim Ernőt, hogy *minden áron* gyorsítsa meg a forradalmi folyamatot. Bettelheim félreállította az osztrák kommunista pártvezetőséget, amelynek többsége kételkedett a tervezett felkelés sikerében. Az osztrák kommunisták, híven a Komintern szelleméhez, alávetették magukat a Komintern nevében intézkedő Bettelheimnek, bár aligha hitték, hogy saját vezetőségüknél jobban ismeri az ausztriai viszonyokat és lehetőségeket. A felkelés napját június 15-ére tűzték ki.

Az összecsapás kimenetele mindenesetre kétséges volt. Otto Bauer könyörgésére azonban az antantmissziók beleegyeztek június 12-én a határidőnek az osztrák kormány részéről történő elutasításába. A feszültség engedett: 13-án a bécsi Munkástanács többsége a baloldal előtt nagy tekintéllyel rendelkező Friedrich Adler javaslatára elvetette az akciót. A Wiener Neustadtban a nagy nap előestéjén, 14-én Franz Koritschoner vezetésével megkísérelt felkelés kudarcot vallott. Bécsben száznál több kommunistát preventív őrizetbe vettek. Kun Béla ebben a helyzetben utasította Bettelheimet az akció végrehajtására. 15-én a bécsi munkások legjobbjai ezrével vonultak a rendőrségi fogházhoz vezetőik kiszabadítására. A szociáldemokrata Védőrség állta útjukat: 20 halott és 80 sebesült maradt az utcán. A vörös Budapest pedig magára maradt.

A kierőszakolt összecsapás után az osztrák proletárforradalom lehetősége nem szűnt meg, de valószínűtlenné vált. Ráadásul a két ország viszonya megromlott, Bauer követelte Czóbel követ visszahívását, azzal az indokolással, hogy beavatkozott Ausztria belügyeibe. Június 15-én Csehországban községi választásokat tartottak, amelyeknek eredménye – mint az első szavazás az állam megalapítása óta – befolyásolta a kormány helyzetét és összetételét. A választásokon a Szociáldemokrata Párt szép eredményt ért el, de jobboldali vezetői ezt csupán arra használták fel, hogy megerősítsék pozícióikat az átalakított koalíciós kabinetben, amelynek elnöke a szociáldemokrata Tusar lett. A választás előtt néhány nappal Csehszlovákiában bevezették az előzetes sajtócenzúrát, rendeletet adtak ki a „rémhírterjesztők" ellen, a választást követő éj-

szakán pedig letartóztatták a Szociáldemokrata Párt balszárnyának számos ismert tagját, köztük Munát és Zápotockýt.

A tőkés rendszer konszolidációja Ausztriában és Csehszlovákiában nem sok jót ígért a Tanácsköztársaságnak, de továbbra is nyílt kérdés maradt a német béke, amelynek visszautasítása felboríthatta a győztesek közép-európai terveit, mindenesetre csökkentette volna a csehszlovák hadsereg Szlovákiában bevethető erejét. Változatlanul erősek voltak a forradalmi mozgalmak a déli fegyverszüneti vonal túloldalán: Jugoszláviában, Horvátországban és a Bácskában egymást követték a lázongások és a megtorlások. Szegeden miután június 15-én az egész munkásság csatlakozott a nyomdászok sztrájkjához, válaszul másnap hajnalban a francia megszállók elfogták a helyi szocialisták 20 vezetőjét. (Még a letartóztatásokat sem francia katonákkal hajtották végre: a listát Károlyi Gyula rendőrsége állította össze, a lakásokon megjelenő magyar rendőrtiszteket 10–10 szpáhi kísérte.) 16-án mégis megkezdődött az általános sztrájk, amely bár közvetlen eredménnyel nem járt, hozzájárult a Károlyi Gyula-kormány kényszerű lemondásához.

Délen támadni? A Tanácsköztársaság 133 napig kereste a frontot, amelynek áttörése után szövetségest talál a túloldalon. Szeged és Pécs a Vörös Hadsereget várta. A délszláv kommunisták várták a Vörös Hadsereget. De délen frontot nyitni: lovat adni a francia tábornokok alá, halálos kihívás lett volna. Pénzt küldtek a szegedi sztrájkolóknak, de hadsereget nem. A hadsereg ott állt, ahol a forradalmi harc visszaesőben volt: a front túlsó oldalán.

Ezek a kérdések álltak a pártvezetőség június 15-i ülése előtt, de nem ilyen egyértelmű formában, hanem száz bizonytalansággal összekeveredve. Az ülésről nem sokat tudunk, jegyzőkönyv nincs, a tanúk ellentmondanak egymásnak. „A szociáldemokraták úgy tekintették a Clemenceau-jegyzéket, mint a tanácshatalom elfojtásának megkívánt eszközét" – írja Landler. Kemény szavak, de tény, hogy Kunfiék ekkor már értelmetlennek látták a harcot, és az ő problémájuk a kivezető út megtalálása volt. Szamuely, Szántó, Rudas, Lukács, Landler, Pogány, Lengyel Gyula ellenezték a visszavonulást, ellenezte – nacionalista szempontból – a jobboldali szociáldemokraták Vanczák–Peyer-féle csoportja, miután kapitulációs ajánlatukat csak két héttel előbb utasították vissza. Némi ingadozás után ellenezte a visszavonulást Stromfeld is, akit meghívtak a pártvezetőség ülésére. Végül csak Rudas László szavazott a pártvezetőség tagjai közül a határozat ellen, amely elvben hozzájárult a visszavonuláshoz.

Böhm hangsúlyozza, hogy ez „csak *elvi* határozat volt. A *végrehajtás* kérdésében a pártvezetőség olyan formában határozott, hogy fölhatalmazza ugyan a hadsereg-főparancsnokságot a harcnak alkalmas pillanatban való beszüntetésére, de időnyerés céljából és avégből, hogy további engedmények biztosíthatók legyenek, a visszavonulást még nem rendeljük el." Kun válaszjegyzékében a visszavonulás elrendeléséről valóban nincs szó. Időhúzás céljából azt állítja, hogy az ellenségeskedések beszüntetését elrendelték – ez sem volt igaz –, de a csehszlovák hadsereg támadásai miatt nem lehet végrehajtani. Tény, hogy Mit-

telhauser 16-án be nem várva a Clemenceau-jegyzék fogadtatását és határidejét, megindította tervezett ellentámadását. Ami arra mutat, hogy a jegyzék jelentőségét a *túlsó* oldalon semmi esetre sem túlozták el.

Kun válaszjegyzéke közli: „A csapatok visszavonulásának vér nélkül való végrehajtása, a területeknek úgy az általunk, mint a románok által vér és erőszakosságok nélkül való kiüríthetősége céljából a mai napon megkerestük úgy a Csehszlovák Köztársaság, mint a Román Királyság kormányait, illetve hadsereg főparancsnokságait, hogy főhadiszállásunkra vagy megállapodás szerint más helyre, megfelelő meghatalmazásokkal ellátott katonai személyeket küldjenek parlamenterekül, akik hivatva lesznek, hogy hadsereg-főparancsnokságunkkal egyetértően megállapítsák a kiürítés módozatait."

Kun jegyzéke a halogatás érdekében olyan módon van megfogalmazva, hogy tág teret adjon a különböző értelmezéseknek. Csak egy passzusát emelném ki, amely a közvéleményre nagy hatást gyakorolt: rámutatva a határok igazságtalan voltára kérte a magyar kormány meghallgatását, a Duna-völgyi népek konferenciájának összehívását, de ugyanakkor kijelentette: nem áll a területi integritás alapján. Ez önmagában nem volt újdonság, de az olvasó figyelmét nem kerülhette el, hogy a megállapított határok képtelenségét hangoztatva a jegyzék sehol sem utasítja el kereken azok elismerését.

Ez volt kimondatlanul a kérdések kérdése, sokkal fontosabb a visszavonulásnál is. Az állásfoglalás feltárta volna a Vörös Hadsereg társadalmi bázisának kettősségét. A munkásságot március 21-én mindenekelőtt az osztályharc céljai vezették, május másodikán nem a régi határok, hanem az új társadalmi vívmányok védelmében fogott fegyvert. Ha meg lehet egyezni az antanttal, miért harcolni? – kérdik a szakszervezeti vezetők. Miért harcolni? – kérdik az asszonyok, akiknek Böhm engedélyezi az üzemi zászlóaljak meglátogatását. Mit szólnak a munkások, ha a Kormányzótanács kereken elutasítja az új határokat? Határvonalakért harcoljanak, mikor úgyis jön a világforradalom, és ledönti a sorompókat? De mit szólnak a többiek: a menekültek, a nemzetiségi vidékről jött internacionalisták, a nacionalista tisztikar, ha a Kormányzótanács elfogadja a határokat? Nekik nem ezt ígérték, amikor otthagyták családjukat az utolsó katonavonattal, mikor felvették a számukra nevetséges, rangjelzés nélküli tisztizubbonyt egy hadseregben, amelynek szelleme, politikai céljai idegenek voltak tőlük.

Az új határok elfogadása: békevágy a munkásezredekben, csüggedés a menekülteknél, dezertálás vagy annál is rosszabb a tisztikarban. A Kormányzótanács tudta, hogy a magára maradt Tanácsköztársaság nem változtathat a határokon, ezért húzta az időt és a lényegről nem nyilatkozott.

Élt a külső segítség reménye és bíztak a kommün belső megszilárdulásában; hogy minél mélyebbre ereszti gyökereit a forradalom, annál nehezebb lesz kitépni. Épült az államapparátus hálózata: június 14-én adták ki a Népgazdasági Tanács rendeletét szakmai üzemközpontok alakításáról, az aratás előtt felállított 3 tagú „élelmezési diktatúráét" megyei terményhivatalok létesítéséről. 15-éről kelt a Népgazdasági Tanács rendelete a „kerületi" – lényegében me-

gyei – népgazdasági tanácsok alakításáról. 17-éről a mezőgazdasági munkások bérrendezése, másnap a Kormányzótanács adott ki rendeletet a közalkalmazottak béréről. Ugyanakkor a Népgazdasági Tanács elrendelte Tudományos Műszaki Tanács létesítését a termelés, a gazdaságirányítás műszaki szempontból való ellenőrzésére. A Tudományos Műszaki Tanács a különböző szakterületekre szaktanácsokat állított fel, egyelőre kilencet.

Kedves és jellemző epizódról ad hírt a „Vörös Ujság" június 19-én: a dunapentelei termelőszövetkezetek egy napra vendégül látták a fővárosi Koronaőr utcai (ma: Kosciusko Tádé utca) polgári leányiskola 160 tanulóját. A húst a háború óta gyakrabban, de nagyon kiporciózva látó lánykák „ebédre fejenkint negyed kiló húsból borjúpörköltet kaptak, mindegyiknek cseresznyét és útravalóul jókora fehér cipót és fél liter tejet adtak nekik." (Félreértés elkerülése céljából: a pentelei szövetkezeti tagok sem ebédeltek mindennap negyed kiló borjúhúst.)

A forradalom fiatalos alkotó kedve és gyermeki naivitása – amely nem állt meg a borjúhúsnál, mert minden fürdőszoba-tulajdonost kötelezett, hogy szappanról és törülközőről is gondoskodva álljon bizonyos órákban a proletárgyermekek rendelkezésére – nem hatotta meg az antantot: számára a bolsevizmus veszedelmes volt, ha harcolt és még veszedelmesebb, ha üdülni vitte az utcaseprő gyerekeit a gazdagoktól elvett balatoni, mátrai és svábhegyi nyaralókba. Kun Béla még el sem küldte 16-án válaszjegyzékét Párizsba, mikor megindult Mittelhauser nagy ellentámadása.

A két hadosztállyal végrehajtott támadás célja Léva elfoglalása volt. A Lévát északról védő 3 zászlóaljat visszanyomták és 8 kilométerre közelítették meg a várost, Lévától nyugatra pedig átkeltek a Garamon. Léva eleste küszöbön állt, mikor a Tiszától beérkezett, a front mögött felsorakozó 4. vöröshadosztály rohamra indult Lévától nyugatra.

A csehszlovák támadás – írja jelentésében Mittelhauser – „szabályszerűen látszott lefolyni. Sajnos azonban egy teljes hadosztályerejű ellentámadás hatalmas nyomást gyakorolt a Bareš-dandár jobbszárnyára, és nagy zűrzavart okozott ebben a dandárban . . . Ez az esemény kudarcba fullasztotta a Léva elleni támadást . . ." A Bareš-dandárt csak a Garam túlsó partján, Lévától 15–20 kilométerre nyugatra sikerült úgy-ahogy összeszedni.

Másnap Mittelhauser új támadást kísérelt meg, de már kisebb lendülettel és ismét eredménytelenül. Június 16-án az északi front többi szakaszán is kibontakozott a csehszlovák ellentámadás. Eperjes és Kassa irányában már előzőleg támadást intéztek a küzdelmekben kifáradt III. hadtest ellen. A Bártfát védő MÉMOSZ-zászlóalj súlyos veszteségeket szenvedett. A Sajó völgyében támadó csehszlovák hadosztály elfoglalta Rozsnyót. A 17. dandár, amelynek feladata a III. hadtest támadásának támogatása lett volna délnyugati irányból, szétszóródott. A hadsereg-parancsnokság kénytelen volt átadni saját tartalékát, a 6. hadosztályt a III. hadtestnek, mert ellenkező esetben Julier, aki addig szépítgette helyzetét, nem vállalt volna felelősséget Kassa sorsáért. Folytatódott az ellenség előrenyomulása a Rima völgyében, a 39. dandárral szemben.

Ágyúdörgés kísérte az ünnepi beszédeket, mikor június 16-án Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot. Kelet-Szlovákia munkásai, katonái és parasztjai a magyar Vörös Hadsereg, a Magyarországi Tanácsköztársaság segítségével hozták létre rövid életű népi államukat.

A Szlovák Tanácsköztársaság az első kísérlet volt a munkások és parasztok államának megalkotására Csehszlovákia területén. Elsősorban a szlovák nép győzelme volt a burzsoá nacionalizmus felett, s egyben a Magyarországi Tanácsköztársaság internacionalista nemzeti politikájának legszebb eredménye. A Kormányzótanács nem akarta Magyarországhoz láncolni Szlovákiát, mint az előző kormányok, és nem is halogatta helyzetének megoldását.

Tévedés lenne azt hinni, hogy a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásának célja Szlovákia elszakítása volt Csehországtól. A szlovák Kormányzótanács a csehszlovák kormányhoz intézett üzenetében kijelentette: „Minket a cseh proletariátussal az elvtársi és testvéri szolidaritás érzése kapcsol össze, és szétszakíthatatlan állami szövetségben kívánunk élni vele." A szlovák kommunisták budapesti lapja, a „Červené Noviny" már június 3-án felszólította a cseh és szlovák munkásokat és katonákat: „Minden városban válasszatok munkás-, katona- és paraszttanácsokat, mert a Csehszlovák Tanácsköztársaság nem álom többé . . ."

Néhány nappal a Szlovák Tanácsköztársaság proklamálása előtt Bécsen keresztül Prágába utazott a szlovák proletárállam előkészítését szervező Antonín Janoušek felesége. Férje leveleit vitte magával a cseh szociáldemokrata baloldal vezetőihez, valamint Masaryk leányához. A Masarykovának szóló levél az ő és apja múltbeli szocialista szimpátiáira hivatkozva s talán abban a reményben, hogy Masaryk Károlyi Mihály útjára lép, azt hangoztatja: a Magyarországi Tanácsköztársaság nem ellensége a Csehszlovák Köztársaságnak, elismeri állami egységét. S miután a szocializmust úgysem tartóztatják fel Csehszlovákia határai, „a nép legfőbb érdeke, hogy a fordulat Csehországban és Szlovákiában s ezzel a proletariátus hatalomra jutása vérontás és emberéletek feláldozása nélkül történjék". Janoušková a prágai pályaudvaron letartóztatták, a leveleket elvették tőle. Masaryk – aki sokban különbözött kormánya tagjaitól, és egyéni szimpátiái megoszlottak a kor harcaiban – a Károlyiétól eltérő utat választott.

A Szlovák Tanácsköztársaság létrehozása a KMP szlovák csoportjának megalakításával kezdődött, amely a cseh szekcióval együtt vöröskatonákat toborzott, agitációs irodalmat adott ki és szóbeli meggyőzéssel kiegészítve terjesztette a csehszlovák hadsereg katonái között. De agitátor volt a Vörös Hadsereg ezernyi szlovák katonája s a többiek is. Az északi hadjárat során egy-egy város, község elfoglalása után azonnal népgyűlést hívtak össze, és támogatták a népi hatalom forradalmi szerveinek létrehozását.

A csehszlovák hatóságok májusban feloszlatták és üldözték a helyi tanácsokat, csak kisebb részük mert továbbra is összejönni és szervezni az ellenállást. Az ilyen direktóriumok a Vörös Hadsereg közeledtekor nyíltan felléptek a megszállók közigazgatása ellen, és igyekeztek segíteni a Vörös Hadsereg támadását. Többnyire azonban új tanácsokat kellett alakítani, miután az április-

ban választott tanácstagok egy része nem állta meg helyét május nehéz napjaiban, másokat elhurcoltak, elmenekültek vagy beálltak a Vörös Hadseregbe.

A városokban, ipari falvakban titokban működött vagy a felszabadulás órájában összejött a munkástanács, mint Kassán, Ipolyságon, Losoncon és másutt. Lévát június elsején foglalta el a Vörös Hadsereg, a 3-án megjelent reggeli lap pedig már közli, hogy működik a városi, járási és a megyei direktórium és a forradalmi törvényszék. Sok szlovákiai faluban is június első napjaiban alakult meg a helyi tanács, mégpedig szabályos választáson; az előkészítésben azonban a vöröskatonák segítségére nagy szükség volt.

„A nagyobb városokban – állapítja meg M. Vietor – a helyi szervek újjászervezését biztosok végezték, akik az eltávolított képviselő-testület helyére ideiglenes direktóriumot neveztek ki, és előkészítették a helyi tanácsválasztásokat... A járási székhelyeken működő biztos felügyelete mellett megalakultak a falvak direktóriumai... Azokban a helységekben, ahol a Vörös Hadsereg néhány hétig tartózkodott... a direktóriumok jelentős szervezési és politikai munkát végeztek. Előkészítették a talajt a tanácsválasztásokra oly gyorsan, hogy a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása után a Szlovák Forradalmi Tanács már az államhatalom forradalmi szerveinek egész hálózatával rendelkezett, és ezeknek segítségével hozzáláttak a proletárdiktatúra funkcióinak teljesítéséhez. Az a gyorsaság, amellyel a direktóriumok megalakultak, bizonyítja a szlovák proletariátus lelkesedését..."

A nagyobb városokban katonai parancsnokság alakult, amely átsegítette a direktóriumot első nehézségein. Június 13. körül ezek a városparancsnokságok már megszűntek, miután működésük feleslegessé vált, napirendre került a magasabb államhatalmi szervek létrehozása. A megyék egy részében kormányzótanácsi biztost neveztek ki. Eperjesen pedig megalakult a Szlovák Forradalmi Végrehajtó Bizottság.

Nem lett volna-e helyesebb megvárni, hogy a cseh proletariátus is magához ragadja a hatalmat, vagy legalább egész Szlovákiában győzzön a forradalom? A kilátások bizonytalanok voltak, viszont Szlovákia státusának tisztázatlansága a cseh, szlovák és magyar nacionalisták malmára hajtotta a vizet. Sürgősen deklarálni kellett, hogy a Tanácsköztársaság elismeri a szlovák nép függetlenségét és önrendelkezését.

Amíg az északi hadjárat célja a tiszai átkelés előkészítése volt, nem is tisztázódhatott a Tanácsköztársaság politikája Szlovákiában. Június 3-án Ágoston még azt írja naplójába: „a tótokat nem akarjuk felszabadítani, hanem a nyelvhatáron megállunk". Ám a Kormányzótanács másnapi ülésén Kun Béla már felhatalmazást kér a politikai bizottság részére, „hogy Kassa felszabadítása után gondoskodjék a szlovák szovjetköztársaság kikiáltásáról, amely a magyarországi szocialista köztársaságnak integráns része volna".

Ebből az egy mondatból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, néhány nappal később mindenesetre más álláspont érvényesült. Csicserin szovjet külügyi népbiztos június 9-én kérdést intézett Kun Bélához:

„Antantrádiók jelentik, hogy a magyar vöröscsapatok nem magyar terüle-

teket szállnak meg. Nem kellene-e a szlovákok önrendelkezésének helyt adni, hogy ne szítsuk újra a cseh nacionalizmust?" Kun Béla még aznap válaszolt: „A Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltására minden előkészület megtörtént. A kikiáltás a legrövidebb időn belül megtörténik. A mi nemzetiségi politikánk – lenini." Ez frázisnak hangzik, pedig egészen más: válasz Csicserin kimondatlan kérdésére, amit Kun Béla nyilván nagyon jól megértett, mikor biztosította, hogy nem kíván a „baloldali kommunizmus" szellemében cselekedni.

A Szlovák Tanácsköztársaság ideiglenes legfelsőbb államhatalmi szerve, a Forradalmi Végrehajtó Bizottság előkészítette az országos tanácsválasztásokat és a Kormányzótanács megalakítását. A Forradalmi Végrehajtó Bizottság székhelye Kassa lett, második ülésén, június 20-án megválasztotta a Kormányzótanács tagjait és elnökét, Antonín Janoušeket. Janoušek személyében is jelképezte a cseh és szlovák munkások egységét: cseh nemzetiségű volt. Eredetileg mechanikus, de már a század elejétől csehországi szocialista újságíró, a forradalom idején a cseh szociáldemokrata KB tagja. A kladnói baloldal küldte 1919 januárjában Budapestre, s itt a KMP cseh és szlovák szekciójának vezetője lett.

Bár a Szlovák Tanácsköztársaság a hadiesemények alakulása miatt csak két hétig állt fenn, egész sor intézkedést valósított meg a proletárhatalom kiépítése érdekében. Kidolgozták a Szlovák Tanácsköztársaság alkotmányát. Rendeleteket adtak ki a dolgozók helyzetének megjavítására, gondoskodtak a proletárok élelemmel és ruhával való ellátásáról. A rossz lakásviszonyok között élő munkáscsaládokat beköltöztették a gazdagok lakásaiba. Szocializálták az üzemeket és bankokat, köztulajdonnak nyilvánították az árutartalékokat. A főparancsnokká kinevezett Münnich Ferenc irányításával megkezdték a szlovák Vörös Hadsereg szervezését.

Természetes, hogy mindezen vívmányokból annyi valósult meg, amennyit két hét alatt emberi erő és forradalmi lelkesedés megvalósíthat. Sok tekintetben domináltak az átmeneti vonások, így a Szlovák Kormányzótanács tagjai között a cseheken és szlovákokon kívül volt néhány, szlovákiai származású budapesti és pozsonyi munkás is. Részvételük a tapasztalatok átadását, a kezdeti nehézségek áthidalását szolgálta: a belügyi népbiztos Hirossik János tetőfedő, a régi ellenzéki mozgalmak ismert alakja, a budapesti Párttitkárság kommunista tagja lett, aki előzőleg mint kormányzótanácsi biztos vezető szerepet vitt a felszabadított területek rendjének helyreállításában, a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásának előkészítésében. Részvételüket a szlovák kormányban bizonyára ideiglenes jellegűnek szánták. Egyébként Janoušeket és a kormány szlovák tagjait a budapesti Tanácskongresszuson nem választották be a Szövetséges Központi Intéző Bizottságba és más szervekbe; ez is mutatja, hogy a Szlovák Tanácsköztársaságot nem tekintették a Magyarországi Szövetséges Tanácsköztársaság részének, csupán szövetségesének. A Szlovák Tanácsköztársaság üdvözletet intézett a másik szocialista köztársaság vezetőihez: Leninhez és Csicserinhez.

Tagadhatatlan, hogy a Szlovák Tanácsköztársaság akkor jött létre, mikor már megfontolás tárgyát képezte a magyar Vörös Hadsereg kivonása Szlovákiából.

Néhány nap alatt ezen a kis területen nem alakulhatott ki önvédelemre képes állam. A kiürítéskor a szlovák Vörös Hadsereg Miskolcra vonult vissza (amint e hetekben az ukrán vöröshadosztályok is búcsút mondtak a hazai földnek, hogy az ellentámadásig Moszkva védelmére sorakozzanak fel).

*

A Tanácsok Országos Gyűlésén az első napon csak üdvözlő beszédek hangzottak el. Felolvasták az üdvözlő táviratokat, és válaszoltak rájuk. Lenint a tanácskongresszus tiszteletbeli elnökévé választották. A testvérpártok közül a bolsevik párt, a Bajor, Osztrák és Jugoszláv Kommunista Párt, az Olasz Szocialista Párt, a csehszlovák, a csehszlovákiai német és a fiumei kommunisták küldték el képviselőjüket. Az olasz szocialisták részéről Oddino Morgari képviselő üdvözölte a magyarországi tanácsok kongresszusát. Morgari, naplójának tanúsága szerint, augusztus 15-éig Magyarországon maradt, vidéki városokat, katonai alakulatokat látogatott meg, részt vett egy forradalmi törvényszéki ülésen.

Az üdvözlő szónoklatok közül érdekes Weltner és Böhm forradalmi beszéde – alig 24 órával azután, hogy fegyveres puccsról tanácskoztak. Weltner az egyesült párt nevében mint az egység bizonyítékáról emlékezett meg a pártkongresszusról, ahol, úgymond, mindenki a proletárdiktatúra alapján állt.

„Botorság azt gondolni, hogy visszatérés van – jelentette ki –, mert nincs visszatérés. Mert ha már rálépünk erre az útra, akkor csak vagy proletárdiktatúra, vagy kapitalista diktatúra lehet, más út nincs. Minden erőnkkel arra kell törekednünk, hogy megmaradjon az a formája a harcnak, hogy a tanácsok alapján a munkások gyakorolják a hatalmat. Minden más forma azt jelenti, hogy újra a régi rabság, újra a régi szolgaság és nyomorúság lesz a magyar munkások osztályrésze."

Sőt, Jászai Samu, a Szakszervezeti Tanács titkára a pártkongresszusra utalva megnyugtatta a küldötteket: a „szakszervezetek rendületlen hívei a Tanácsköztársaságnak, s csak javítani akarnak egyes elkövetett hibákat". A megerősödött egységtörekvés sajátos megnyilvánulása, hogy Somogyi Béla felszólalását az ügyrendi vitában törölték a jegyzőkönyvből, mert Somogyi a pártkongresszuséhoz hasonló hangulatot előidézendő, támadta „az ügyek élén állókat", akik miatt „egy bizonyos számú előimádkozó" lefoglalja a gyűléseket, és a tagok ki vannak zárva a részvételből, s ez nem proletárdiktatúra, hanem „az egyének diktatúrája akar lenni, amire tegnapelőtt (*a pártkongresszus második napján.* — H. T.) is láttunk egy nagyon megdöbbentő példát". A gyűlésen felszólalt többi jobboldali szociáldemokrata nem követte a Somogyi által megütött hangot.

Kun Béla nagy megnyitó beszédében szuggesztív erővel beszélt: az ingadozás ellen, a diktatúra jelentőségéről, a Magyarországi Tanácsköztársaság missziójáról.

„Jön a nemzetközi proletárforradalom! De addig is, míg jönnek új osztagai, új csapatai segítségünkre, meg fogjuk védeni, meg fogjuk menteni minden

áron, minden erőnkkel ezt a tűzhelyét a nemzetközi proletárforradalomnak . . . Nem lesz úr ezen a földön soha a kapitalizmus, de visszük tovább a mi Vörös Hadseregünk szuronyain a forradalmat, a felszabadító proletárforradalmat."

(Ez a megnyitó beszéd 14-én hangzott el, ezen a napon üzente Kun Bettelheimnek: meg kell kísérelni a bécsi forradalmat.)

A tanácskongresszus érdemi munkája 16-án Varga Jenőnek a gazdasági helyzetről tartott előadásával kezdődött. Csodálatos, hogy az európai helyzet fordulópontján, mikor a Tanácsköztársaság sorsa is eldőlt, egy hétig vitatták a gazdasági feladatokat, merész távlatokat és apró mizériákat. Varga előadása – amelynek részletezésére nem térek ki itt, mert a gazdaságpolitika kérdéseihez tartozik – igen színvonalas, messzenéző és egyben reális volt, éppúgy, mint Hamburger, Lengyel és Hevesi Gyula kiegészítő előadásai. A vita, a hozzászólások már kevésbé voltak nívósak, az ülés sokszor a vidéki tanácsok panasznapjává változott, személyeskedésekkel, szócséplő okoskodásokkal tarkítva. Igaz viszont, hogy éppen ez a szabad, a napirendhez nemigen ragaszkodó vita érdekes bepillantást nyújt a forradalom hétköznapjainak nem egy másodrangú, de milliók életére kiható kérdésébe.

Másrészt a TOGY politikai arculatára rányomta bélyegét a megyei küldöttek túlsúlya, az üzemek munkásainak és a vöröskatonáknak gyenge *közvetlen* képviselete.

A vita során a küldöttek több helyes javaslatot tettek: követelték a nagygazdák erélyesebb ellenőrzését és gazdasági korlátozását, terményfölöslegük rekvirálását, a szesztilalom enyhítését, a következetes fellépést az ellenforradalmárokkal és karrieristákkal szemben. Sok felszólaló kifogásolta, hogy a volt földbirtokosokat kinevezték saját birtokukra termelőbiztosnak. (Hamburger válaszában a termelés folytonosságának biztosítására hivatkozott, és megígérte, hogy a gazdasági év befejeztével leváltják a régi tulajdonosokat.)

A sárvári direktórium elnöke, Urbán Lajos, differenciáltabb parasztpolitikát követelt: „a mezőgazdasági proletárokat ne tévesszék össze a kis- és középbirtokosokkal". A nagybirtokokon, mondta, sok helyen csak „levettük a cégtáblát, a magántulajdont, és feltettük, hogy szocializált birtok", de ez önmagában nem nagy változás. Kifogásolta a községi adók megszüntetését:

„A községeknek teljesen el van hanyagolva az egész berendezésük, amennyiben nem fizet senki adót, s a községek a háztartásukat nem tudják vezetni. Mint már Sárváron önhatalmúlag a munkástanács direkte kivetett egy községi adót, amiből a községnek az összes költségeit fedezni tudjuk, anélkül, hogy felülről erre utasítást kaptunk volna . . . rá kell mutatnom, hogy a kis- és középbirtokosoknak a pénz ma nem kell, ők a piacra nem dobnak semmit, és ha mi erőszakos törvényeket nem hozunk, akkor azok miatt éhen fogunk pusztulni."

Nemes Oszkár jánoshalmai küldött felhívta a figyelmet a cukorrépa vetésterületének veszedelmes csökkenésére. A közellátási hálózat elbürokratizálódására példákat hozott fel: „Kiskunhalas fázik, ha a Közellátási Népbiztosságtól kijön valaki, mert akkor nem jön egy vagy két ember, hanem tizenhárom

ember. A múltkor három ember helyett tizenkét elvtárs jött a közellátástól és négy asszony, velem együtt három futárszakaszt töltöttek meg . . . nem végeztek soha semmit", de tele batyúkkal utaztak vissza.

„Alakítunk fityfenére mindenféle központot, azután megint központot és megint központot, egymás nyakára állítjuk őket, minden ok nélkül . . . Dacára annak, hogy burgonyaközpont van, tudjuk, hogy itt a proletárok milyen burgonyát kapnak: rothadtat. És ki az oka ennek? A burgonyaközpont. Mert itt hagyja rothadni, mivel fogalma sincs arról, hogy miképp ossza el . . ."

A budapesti megbízottak, akiket leküldenek Jánoshalmára, a demarkációs vonalra, hogy a Bácskából élelmet hozzanak be, „nem ismerik azt a demarkációs vonalat, nem ismerik azt a községet, nem tudják, hogy mikor, merre és meddig lehet átvonulni. Nekünk kényelmes az, hogy éjjel lehet áthozni, mert csak éjjel lehet átjönni nyugodtan és behozni ma 10, holnap 20 marhát, de nekik nem. Mondok mást. Lenn van Jánoshalmán a Haditermény egy kiküldöttje, lenn van már ötödik hete. Vett összesen 7 métermázsa gabonát és naponta 130 korona fizetést kap."

Berényi Pál kecskeméti küldött tiltakozott azellen, hogy a Héjjas-féle ellenforradalmi lázadás letartóztatott résztvevőit az Igazságügyi Népbiztosság mint „túszckat" szabadon akarta bocsátani. Másrészt a kisipar támogatását kérte, mert a kisiparosok a centralizált anyagellátás stb. körülményei között állami segítség nélkül nem tudják közhasznú munkájukat folytatni.

Bogár Ignác hangot adott a vöröskatonák követelésének: vezessék be az általános hadkötelezettséget, vessenek véget a Vörös Hadsereg önkéntességének. Nyisztor György az antiszemita uszítás veszélyességére hívta fel a figyelmet: „az a meggyőződésem, hogy ha itt az antiszemitizmus lábra kap, akkor a proletárdiktatúra meghalt." „De ha egyrészről ezt mondjuk" – folytatta, másrészt „minden olyan momentumot, ami ezt az antiszemitizmust táplálja, tessék megszüntetni . . . tegnap úrnapja volt, és az történt, hogy egy Reisz Leó nevű ott egyenesen berohant, és az oltáriszentséget leköpte . . . Megtörténtek vidéken még különb dolgok is . . . vidéken még ma is a gondatlanságból eredő bajok azok, a vallás elleni kiszólások az okai annak, hogy vidéken olyan sok helyen ellenforradalmárok és ellenforradalmi mozgalmak vannak."

Az értékes hozzászólások mellett azonban sok volt a demagógia, elcsépelt kérdések ismételgetése: arról vitatkoztak, hogy miért járnak a népbiztosok autón, és az aratómunkások bort vagy fröccsöt kapjanak. Viszont az ellenforradalom kérdését végül időhiány miatt levették a napirendről.

A pártkongresszus tapasztalatai után a kommunisták láthatták, hogy kialakult a jobboldali szociáldemokraták és a centristák egységes frakciója a párton belül. A jobboldal azonban visszavonult, nem csatlakozott az előfordult egy-két nyílt kommunistaellenes fellépéshez, Böhm ismét a Vörös Hadsereg nevében kérte az „egység" megőrzését, így néhány éleshangú felszólalástól eltekintve a kommunisták is a látszategység fenntartására törekedtek a tanácskongresszuson.

Nyílt politikai vitára, a külpolitikai kérdéstől eltekintve, csak egyes esetek-

ben került sor. A bányászszakszervezet egyik küldötte (Salzinger) követelte a jobboldal új vezérének, Peyernek beválasztását a Kormányzótanácsba. Kitört a vihar: Peyer elárulta a diktatúrát! Egy hóhért akar idehozni, aki sortüzet rendelt el! – kiáltozták a baloldali küldöttek, a Freeman-tárgyalásokra, illetve a januári salgótarjáni vérengzésre emlékeztetve. Salzinger éles hangon támadta Szamuelyt és Varga Jenőt, akinek gazdasági beszámolója ingerelhette fel, melynek jelentőségét Szántó Béla szerint „különösen emelte, hogy Varga március 21-én jött a Szociáldemokrata Pártból, és így nyílt és éles kiállása a jobboldali szociáldemokrata bürokráciával szemben mély politikai benyomást keltett".

Az igazoló bizottság elnöke, a baloldali szociáldemokrata Katz Lipót javasolta, hogy a bemutatott 413 mandátum közül csak 348-at ismerjenek el. A tanácskongresszuson ugyanis a megyék és a városok választott küldöttein kívül részt vett volna a Népgazdasági Tanács 61 tagja, illetve megbízottja, részben a szakszervezetek vezetői. Utóbbiak személyük ellen irányuló támadásnak tekintették, hogy az igazoló bizottság indítványát a jelenlevők név szerinti szavazással 110–78 arányban elfogadták. Ezután az elnöklő Bokányi és Ágoston közvetítő javaslatára egy ellenszavazattal igazolták a szakszervezeteknek a Népgazdasági Tanács által beküldött képviselőit, így végül csak a kijelölt gazdasági vezetőket utasították el.

A politikai ellentétek a külpolitikai vitában éleződtek ki igazán. Június 19-én Kun Béla beszámolt a Kormányzótanács külpolitikájáról, és javasolta: a kongresszus hagyja jóvá a Vörös Hadsereg visszavonulását a Párizsban megállapított végleges országhatárokra. Ez egyértelmű volt az új határok elfogadásával, a fegyveres harcot is eszközei közé soroló permanens forradalom külpolitikájáról való lemondással.

Mi bírta rá Kun Bélát és a Kormányzótanácsot erre a döntésre?

A Vörös Hadsereg frontjainak helyzetében nem állt be döntő változás a második Clemenceau-jegyzék megérkezése óta. A csehszlovák hadsereg június 16-i ellentámadását visszaverték. Az ellenség június 17-én megismételte kísérletét Eperjes, Léva és Kassa visszafoglalására, de csupán Kassa irányában ért el csekély eredményt, Eperjest az 1. hadosztály szilárdan védelmezte. Lévát sikerült ugyan 6 kilométerre megközelíteni, de a Selmecbánya felé nyomuló 11. budapesti munkásezred előretörése bekerítéssel fenyegette és visszavonulásra kényszerítette az ellenséges éket. Míg Lévától északkeletre a 11. munkásezred 5–6 kilométerre, jó óra járásnyira ért Selmecbányához, Lévától délnyugatra a 8. hadosztály támadásával megindult a Vörös Hadsereg új offenzívája. A 8. hadosztály három oszlopban tört előre Érsekújvár felé. Így a Lévát fenyegető ellenség két tűz közé került, és ezzel a lévai csata be is fejeződött.

Másnap, 18-án azonban már megtört a Vörös Hadsereg támadása, és nem is elsősorban az ellenség ellenállása miatt. Az 5–600 méter magasságban támadó 11. ezred kimerült, és megtagadta a véres harcot ígérő támadást Selmecbánya elfoglalására. Az ezred a frontot elhagyva Ipolyságra utazott, ahol jobboldali szociáldemokrata politikai megbízottja segítségével gyűlést tartott, és elhatá-

rozta, hogy feloszlik, hazatér. Mint Nagy Lajos Hont megyei kormányzótanácsi biztos jelentette, a gyűlésen megjelent Vida dandár-politikai megbízottra, aki elhatározásuk megmásítására próbálta rávenni a katonákat, rálőttek. A jelentés szerint a gyűlés szónokai hangoztatták,

„hogy Budapestig meg sem állanak, Kun Bélát meg kell gyilkolni a zsidó hadával egyetemben, amiért a tömeggyilkolást rájuk erőszakolta. Ezek az emberek tulajdonképpen röpirattal lettek izgatva", amely litografálva, Budapestről került a frontra.

A 11. ezred önkényes távozása következtében az elvágás veszélye fenyegette a másik irányból támadó csepeli ezredet, katonái meglepetten menekültek, de a veszélyzónából kikerülve egységesen az ezred gyülekezési pontjára siettek, és megőrizték harckészségüket. Ugyanakkor a kisalföldi front déli szárnyán sikeresen folytatódott a 8. hadosztály bravúros támadása: északi szárnya a Zsitván és a Nyitrán átkelve elfoglalta Bánkeszit, és élével kedvező helyzetből átkaroló támadást indított Érsekújvár ellen. A 8. hadosztály sikerei megdöbbentették a csehszlovák hadvezetést. Mint Šrobar, Szlovákia teljhatalmú minisztere írja memoárjaiban:

„Június 18-án este 10 órakor belépett szobámba Mittelhauser tábornok, és arra kért, hogy ... menjek a kormánnyal Pozsonyból Trencsénbe vagy Brnóba, mivel a mieink éppen most vonultak vissza Érsekújvárról, és a Pozsonyba vezető út a magyarok előtt szabaddá vált.

Megkérdeztem őt – és semmi segítség nincs, amivel meg lehetne állítani az előnyomuló magyar katonákat?

– Nincs – felelte a tábornok ..."

Šrobár elgondolkodott, mi történik, ha a pozsonyi munkásság fellázad, míg a Vörös Hadsereg átkel a Vágon. Éppúgy megvolt az oka, hogy pánikba essen, mint május elsején a Kormányzótanácsnak; de bízott a szerencsében, amely rendszerint az erősebb oldalán áll. A Vörös Hadsereg selmecbányai kudarca, mint reggelre kiderült, ellensúlyozta az érsekújvári győzelmet. Ha a Vörös Hadseregnek legalább egy hadosztálya van tartalékban, akkor bevonulhat Pozsonyba. De a főparancsnokság, Julier unszolására, éppen 18-ára virradóra engedte át tartalékát, a 6. hadosztályt a III. hadtestnek. Így döntő sikert nem ért el a Vörös Hadsereg 19-én sem: az előretörés folytatódott, a 8. hadosztály megközelítette Komáromot, de elfoglalni Érsekújvárt sem sikerült. Az offenzívát végrehajtó V. hadtest parancsnoka, Pogány a tanácskongresszuson tartózkodott, vezérkari főnöke, Craenenbroek jelentette, hogy az elmúlt napok hírei következtében a csapatok harcértéke süllyedt.

A közép-szlovákiai fronton a Vörös Hadsereg eredményesen támadott, de ezeknek a győzelmeknek nem volt stratégiai jelentőségük. A III. hadtest nagy erőket gyűjtött össze Kassa körül tervezett támadásához, amelynek kilátásai vitathatók voltak, de amely különben is csak 20-án kezdődött meg. Addig az ellenséges támadásokat fogták fel, sőt a pihent 6. hadosztály 18-án eredményes ellentámadásba lendült. Kassabélánál körülzárt és elfogott egy egész ellenséges ezredet. Ez az akció a Vörös Hadsereg történetében egyedülálló módon végző-

dött. A jelentés szerint a foglyok lefegyverzés közben fellázadtak, a rövid, de elkeseredett közelharcban többségük – mintegy ezer főből 900 – életét vesztette. Bizonyára így történt, bár magyar részről nem jelentettek nagyobb veszteséget, az eset azonban kedvezőtlen morális hatást keltett. Addig előnyt jelentett a Vörös Hadsereg számára, hogy a csehszlovák katona félelem nélkül eshetett fogságba, a vöröskatonának azonban nem volt ajánlatos. Mindenesetre egy ellenséges ezred megsemmisült.

Összegezve a június 16–19-i harcok eredményeit, ha eltekintünk az elmulasztott alkalmaktól és hibáktól – hiszen mindkét oldalon voltak –, az erőviszonyok nagyjából kiegyenlítődtek, s az előnyt, melyet a Vörös Hadseregnek morális fölénye adott, ellensúlyozta, hogy az ellenség nem állt egyedül, utánpótlása jobb volt, és más segítségre is számíthatott. Szó sincs arról, hogy az északi hadjáratot június 10-én, a sikeres ütközetek után áthághatatlan határ állította volna meg, hiszen nem egy értékes győzelmet arattak még. Június közepén azonban már más volt a háború jellege, mint április–májusban, amikor a lendületes támadás – mindkét oldalon – többnyire egyet jelentett a sikerrel. Júniusban állóképes, megedzett hadseregek álltak szemben egymással, amelyek a támadásra rendszerint ellentámadással feleltek. A győzelem lehetősége fennállt tehát, de a gyors, néhány nap alatt elérhető döntésé nem. Aki győzni akart, annak tartós háborúra kellett berendezkednie.

A győzelemhez szükséges morális fölény a Vörös Hadsereg oldalán volt. A diplomáciai tárgyalások bomlasztó szerepe csak 18-a körül kezdett hatni. 16-án Böhm kiadott – Párizs számára – egy fegyvernyugvási parancsot, de ezt a csapatokkal csak másnap, a parancs visszavonásával együtt közölték. Az egész nem volt több diplomáciai manővernél, a harcokat mindkét fél folytatta, az előző napokban kidolgozott tervek szerint. Sokkal jobban kikezdte a vöröscsapatok egy részét a fáradtság, az utánpótlás hiánya és az ellenforradalmi propaganda, elsősorban az az érv – ami igaz is volt –, hogy ugyanis a dezertőröknek otthon, üzemükben nem esik bántódásuk. A csapatok más része viszont elismerésre méltóan megszilárdult a hadjárat során. A kérdés az volt, milyenek az utánpótlás lehetőségei, meddig kell és lehetséges a forradalmi elit önfeláldozásával éltetni a forradalmat.

A déli és a keleti front csendes volt, a román hadsereg Tisza-hidakat robbantott, tehát pillanatnyilag nem készült támadásra.

A csehszlovák front helyzete nem volt könnyű, de egyelőre nem is tette szükségessé a gyors döntést a Clemenceau-jegyzék ügyében. Az általános külpolitikai helyzet annál inkább.

A német kérdésben még nem történt döntés. „A kimondott pesszimisták azt gondolják, hogy úgy tesznek, mint Károlyi, átadják a hatalmat a bolsevistáknak, csatlakoznak az oroszokhoz és magyarokhoz, és megajándékoznak minket egy vörös Közép-Európával" – jegyzi párizsi naplójába Nicolson. A német uralkodó körök azonban, bár húzták az időt, *ezen az áron* nem akartak ragaszkodni nemzeti céljaikhoz.

E napokban tisztázódott, hogy az osztrák forradalom túlhaladt csúcspont-

ján, a bécsi felkelés nem sikerült, és megismétlésére alig van kilátás. Kun találkozni akart Bauerrel, de utóbbi nem kívánta kompromittálni magát, ezért két hívét: Robert Danneberget, az ismert baloldali szociáldemokratát és az ifjabb Kautskyt küldte maga helyett Budapestre. Dannebergék június 17-én adták át Bauer 15 oldalas levelét, amelyben az antant hatalmára és az osztrák parasztság szocializmusellenességére hivatkozva határozottan elutasítja a forradalom gondolatát. Bauerék tekintettel voltak az osztrák munkásság érzelmeire, és fenntartották a kapcsolatot a vörös Budapesttel, sőt elérték az antantnál a korlátozott, helyi jellegű kereskedelem engedélyezését, már csak saját érdekükben is. Ugyanakkor az antantmissziók parancsára titokban fegyvert szállítottak a csehszlovák hadseregnek.

A Tanácsköztársaság utolsó reménysége Szovjet-Oroszország volt. Lenin június 18-i üzenete már ezért is nagy jelentőségű: az egyetlen szövetséges véleménye, amelynek külön súlyt adott aláírójának személye. Az orosz bolsevikok nem sok jót vártak a Clemenceau-jegyzék következményeitől. Lenin Kun Béla kérésére válaszolva közli, hogy nem tudják elküldeni Buharint a magyar párt- és tanácskongresszusra, majd hozzáfűzi:

„Egyébként még megjegyzem, hogy önnek persze igaza van, hogy tárgyalásokat kezd az antanttal. Tárgyalásokat kell kezdeni és folytatni, minden lehetőséget feltétlenül ki kell használni legalább ideiglenes fegyverszünet vagy a béke megkötésére, hogy a nép lélegzetvételnyi szünethez jusson. De egy pillanatig se bízzanak az antantban, becsapja önöket, és csak időt akar nyerni, hogy aztán megfojthassa önöket is, bennünket is.

Igyekezzen repülőgépek útján velünk postai összeköttetést szervezni."

Kun Béla a következő választ küldte Leninnek:

„Nagyon köszönöm táviratát, amelyben külpolitikámat helyesli. Büszkeséggel tölt el, hogy egyik legjobb tanítványa vagyok, de azt hiszem, egy dologban még fölényben is vagyok önnel szemben, mégpedig a mala fides kérdésében. Azt hiszem, nagyon jól ismerem az antantot. Tudom, hogy engesztelhetetlenül harcol ellenünk. Ebben a harcban a legjobb esetben is csak fegyverszüneti állapot következhet, de nem béke. Ez élethalálharc."

Kun Béla szerénytelen válasza mellett még jobban kitűnik Lenin óvatossága. Lenin üzenetének lényege a figyelmeztetés, ezt Kun meg is értette. Hogy Lenin ennyire hangsúlyozta a tárgyalások helyességét, noha véleményét egy mások által is vehető táviratban nem részletezte, annak több oka lehetett. Egyrészt elvben valóban nem ellenezte a tárgyalást, konkrét kérdéseibe azonban távolról és újsághírek alapján nem kívánt beleszólni. Lenin szívesen bírálta más pártok elvi álláspontját, célkitűzéseit, de nem vállalkozott a végrehajtás irányítására, mikor nem követhette a helyzet pillanatnyi változásait. Másrészt Lenin ebben a táviratban nem ígér – mert nem ígérhet – segítséget, nem ecseteli az orosz Vörös Hadsereg győzelmeit, amit például Csicserin sohasem mulasztott volna el, s ebben a hallgatásban kimondatlan figyelmeztetés rejlik: 1919 nyarán a Magyarországi Tanácsköztársaság csak saját erejére számíthatott, azt felmérve kellett döntenie. Lenin nem reagált Kun válaszára, közel hat hétig hallgatott,

miután személyes megbízottakat már nem lehetett küldeni, csak július végén üzente Kunnak: „ismerjük Magyarország súlyos és veszélyes helyzetét". Aki átlapozza a moszkvai újságokat, meggyőződhet róla, milyen aggodalommal figyelték már június közepén a magyarországi fejleményeket.

A döntés nehéz volt Kun Béla és a tanácskongresszus számára. Nemcsak a fegyverszünetről és az esetleges visszavonulásról kellett határozni, az igazi kérdés most már: folytatni a forradalmi háborút, a fegyveres nemzetközi osztályharcot, vagy pedig beilleszkedni, megőrizve a forradalom vívmányait, az antant új Európájába. Az utóbbira semmi remény sem volt, az előbbire egyre kevesebb, egyetlen megoldás maradt, manőverezni, amíg lehetséges – várva, hogy megfordul a szél.

A tanácskongresszus június 19-i ülésén tartott külpolitikai beszámolójában Kun Béla a forradalom nemzetközi helyzetének romlását, a frontok állását, a szociáldemokrata és az ellenforradalmi aknamunka következményeit figyelembe véve tárgyalásokat, kompromisszumot, „új breszti békét" javasolt, és szükség esetén hajlandó volt elfogadni a visszavonulást az antant által kijelölt országhatárra. Közölte, hogy a politikai bizottság így határozott, bár érdemi intézkedésre még nem került sor. Kun kiemelte a béke átmeneti jellegét: „érvénye nem lesz hosszabb, mint a breszti béke érvénye" volt, egyrészt mert a nemzetközi forradalom megsemmisíti, mint 1918 őszén a breszti békét, másrészt az antant, amelynek politikája nem sokban különbözik Vilmos császárétól, mindent meg fog tenni, hogy megfojtsa a Tanácsköztársaságot.

Kun nem foglalt állást a Clemenceau-féle országhatárok elfogadása vagy elutasítása mellett, csak azt mondta, hogy „valamivel tisztességesebb határmegállapítás" mellett ideiglenesen békét kell kötni. A világforradalomban bízva, „ki kell használnunk mindazokat a szakadékokat, mindazokat az ellentéteket, amelyek elválasztják egymástól a különböző, velünk szemben ellenséges érzületű antant-imperialista államokat." Kun Béla indítványozta, hogy a kongresszus mondja ki: nem áll Magyarország területi integritásának alapján, „hirdeti minden nemzet dolgozóinak önrendelkezési jogát", a „fölszabadított területek ama részeivel, melyeken a lakosság nem a magyar nemzethez tartozik, csupán föderatív közösségben kíván élni. A Magyarországi Tanácsköztársaság békében kíván élni valamennyi állam dolgozóival . . ." A határozati javaslat további pontjai a proletárállamok nemzetközi szövetségét hirdetik, javasolják a volt Monarchia államainak közös konferenciáját. A javaslat szerint:

„A proletariátus, nemzetköziségének megfelelőleg, arra törekszik, hogy a különböző nyelvű dolgozók közé új válaszfalak ne emeltessenek, mint amilyenek az új politikai vagy vámhatárok. Meg akarja valósítani a dolgozók testvéri szövetségét, a tanácsok föderatív köztársaságának kereteit addig is, amíg a nemzetközi proletárforradalom az egységes nemzetközi proletár-tanácsköztársaságot lehetővé teszi."

Kun beszámolója és javaslata helyes megállapítások mellett hibás elemeket tartalmazott. Az olyan perspektivikus célok, mint a világforradalom, keveredtek a pillanatnyi feladatokkal, és szükség esetén azok alátámasztásául szolgáltak.

Helyesen állapította meg a német békefeltételek végrehajthatatlanságát, de ebből azt a téves és veszélyes következtetést vonta le, hogy a német kormány megtagadja aláírását. Éppen ezért lehetségesnek tartotta a vitát, az alkudozást Párizzsal a határ- stb. kérdésekben.

Kun beszédéből kitűnt, hogy Böhmék visszavonulása után megpróbál visszatérni az egység politikájához. Ez az egység a júniusi hangulatban már egészen mást jelentett, mint márciusban vagy májusban, de mint a vitából kitűnt, nem is volt soká fenntartható.

A Kun beszámolójáról megindult vita központi kérdése a Clemenceau-jegyzék volt. A vita sajátossága, hogy az előadóval egyetértők – kétségkívül a küldöttek nagy része – közül senki sem szólalt fel. A békekötés mellett beszélt Kunfi és Brandstein (Mónus) Illés, de míg Kun tárgyalási készségének alapja a forradalom lehetőségeinek túlértékelése volt, Kunfi és Brandstein kimondatlanul a kapituláció útját kereste. Kunfi azt állította, hogy hisz a nemzetközi forradalomban, de annak eljöveteléig bele kell nyugodni Párizs diktátumába. „Hogy területeket fel kell adni, én ezt az árat sem tartom nagy árnak azért, hogy itt megmenthessük a proletárforradalmat és a szocializmus uralmát."

Másrészt egyetértését fejezte ki Kun baloldali bírálóival, „akik azt mondják, hogy az antant nem ígér és nem akar velünk békét kötni, hogy ez az ultimátum, amelyet mi most az antanttól kaptunk, nem békeajánlat, és hogy az antantnak ezt a felszólítását szigorú parancsoknak, teljesíthetetlen követeléseknek tömege fogja egymásután követni ... én illuzionistáknak tartom azokat, akik azt hiszik, hogy az antant ezzel a tanácskormánnyal tárgyalni fog". Ez már a szociáldemokrata kormánynak, a proletárdiktatúra likvidálásának eszmei előkészítése volt.

Ugyanakkor messianizmussal, militarizmussal és nacionalizmussal vádolta a kommunistákat, a munkások és katonák fáradtságára hivatkozott. Kunfi beszéde csupa ellentmondás, mert nem volt őszinte hallgatóihoz és nyilván önmagához sem, hiszen néhány héttel előbb még másképp beszélt. Fellépésében a centrizmus válsága fejeződött ki: lelki fegyverletétel a jobboldaliság, a reformizmus előtt, amellyel Kunfi sem azelőtt, sem később soha nem értett egyet. Meghátrálásának jelentőségét és tragikumát az adta meg, hogy a munkásság egy részének hangulatát fejezte ki.

A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták elítélték Kunfi pálfordulását és pacifizmusát. Nyisztor György így beszélt:

„Kunfi elvtárs, akit én személyében tisztelek, sokszor mentem vele egy úton, folytonosan hangoztatja szélső jobboldaliságát, állandóan és szakadatlanul. Ez a hangoztatás borzasztó csapás a magyar proletárdiktatúrára. Én nem vonom kétségbe az ő becsületességét, jóhiszeműségét, nem akarom azt mondani, hogy ellenforradalmár, de ... aki nem hiszen a proletárdiktatúrában, az nem is akarhatja és ha nem akarja – tessék nyílt kártyával játszani. *(Felkiáltások: álljon félre!)*" Kunfi valóban félreállt – nem lett tagja az új Kormányzótanácsnak, a pártvezetőségnek is inkább formálisan, a magyar munkásmozgalomban többé

vezető funkciót nem vállalt. A mozgalom aktivistáinak elég széles rétege követte ezen az úton – azok, akik nem hittek a burzsoá demokráciában, de a proletárdiktatúra konzekvenciáit sem tudták vállalni.

Több kommunista és baloldali szociáldemokrata bírálta Kun Béla beszámolóját. Szamuely Tibor, Pogány József, Kellner Sándor és mások elvi álláspontra helyezkedve, a világforradalom elárulásának tekintették az imperialistákkal való alkudozást, az engedményeket, de a gyakorlat szempontjából is rámutattak: az imperialista ragadozókkal való alkudozás nem sok jót hozhat a forradalomnak.

„Az antant időt akar nyerni" – mondta Pogány József, az Érsekújvárt támadó V. hadtest parancsnoka. – Nem halogatnunk kell a dolgot, hanem fordítva, siettetni a döntést, nem védekezni, nem visszavonulni, hanem előrenyomulni." Hiszen nincs garancia arra: „mához két-három vagy négy hétre nem fog-e az antant bennünket az egész vonalon ugyanúgy megtámadni, mint ahogy megtámadott volna bennünket most is, ha tudott volna". Pogány határozottan visszautasította az új határok elfogadását. A visszavonulást pedig „lélektanilag föltétlenül megsínylené hadseregünk". Hajdu Gyula a megszállott területek dolgozói nevében tiltakozott a kapituláció ellen. A javaslat bírálóinak felszólalásai ultrabaloldali, túlzó nézeteket is tartalmaztak, Pogány, noha jobban kellett volna ismernie a hadihelyzetet, lebecsülte a csehszlovák hadsereget, úgy vélte, 10 nap alatt meg lehet semmisíteni. A nacionalizmus, a területi integritás jelszavait viszont egyértelműen elutasították, nem úgy, mint Peyer Károly, aki tisztán nemzeti szempontból nézte a határkérdést, és megfeledkezve kudarcot vallott tárgyalásairól az ellenséggel, elfogadhatatlan, provokatív jelszót hirdetett meg: ha halni kell, ne haljunk gyáván.

Kun Béla válaszbeszédében elhatárolta magát Kunfi pacifizmusától, Szamuely álláspontját viszont „baloldali defetizmusnak" nevezte. „Amit a francia imperialisták Clemenceau vezetése alatt ránk tolnak iga gyanánt – mondta befejezésül –, azt a francia és a nemzetközi proletariátus testvéri szolidaritása fogja rólunk leszedni. Ezért és ebben a tudatban ajánlom önöknek határozati javaslatom elfogadását."

A kongresszus egyhangúan elfogadta Kun határozati javaslatát. Az egyhangúság nem jelent egyetértést, hiszen a vitát le kellett zárni; mindenesetre azt mutatja, hogy nem volt akkora eltérés Kun és baloldali bírálói elvi álláspontja között, mint azt később, egy időben beállították. A határozat ugyanis szabad kezet adott a Kormányzótanácsnak, jóváhagyta addigi intézkedéseit, de sem a visszavonulást, sem a jegyzékben foglalt határok elfogadását nem mondta ki. A sokat bírált döntés tehát a tanácskongresszuson tulajdonképpen még nem született meg.

Június 21-én a Tanácsok Országos Gyűlése Böhm és Szántó javaslatára, akik a katonai helyzetet ismertették, kimondta a dolgozók általános hadkötelezettségét.

A tanácskongresszus június 22–23-án tüzetesen megvitatta a Rónai Zoltán irányításával előkészített alkotmánytervezetet, és elfogadta az első írásos alkot-

mányt hazánk történetében, a világ második szocialista alkotmányát. Az alkotmány általános jellegénél fogva nem adott alkalmat olyan elvi vitákra, mint az előző napirendi pontok. Az alkotmány összeállításánál példaképül vették Szovjet-Oroszország alkotmányát, de az alapvető hasonlóság mellett a viszonyok és a gyakorlat eltérő voltának megfelelően sok a különbség.

Az alkotmány legfontosabb pontja deklarálja: „A Tanácsköztársaságban a proletárság minden szabadságot, jogot és hatalmat kezébe vett, abból a célból, hogy megszüntesse a kapitalista rendet és a burzsoázia uralmát, s ennek helyébe a szocialista termelési és társadalmi rendet tegye. A proletariátus diktatúrája azonban csupán eszköz mindennemű kizsákmányolás és mindenfajta osztályuralom megszüntetésére, és előkészítése annak a társadalmi rendnek, amely nem ismer osztályokat, és amelyben megszűnik az osztályuralom legfőbb eszköze, az állam hatalma is . . . arra törekszik, hogy a dolgozók társadalmának tulajdonába jusson minden termelőeszköz a kizsákmányolás megszüntetése s a termelés szervezése és fokozása érdekében. Ezért köztulajdonba vesz a kisüzem kereteit meghaladó minden mezőgazdasági, ipari, bánya- és közlekedési üzemet."

Az alkotmány összefoglalta a dolgozók jogait és kötelességeit. Törvénybe iktatta a *dolgozók* szólás-, sajtó-, gyülekezési és lelkiismereti szabadságát; az utóbbi érdekében elválasztotta az egyházat az államtól. A proletárdiktatúra követelményeinek megfelelően az alkotmány korlátozta a burzsoázia politikai jogait. Elrendelte az általános munkakényszert, és ezzel szemben megállapította a munkára való jogot.

Az alkotmány részletesen szabályozta az állam szervezetét a tanácsok hatalma és az abban megnyilvánuló demokratikus centralizmus elve alapján. A legfőbb hatalmi szervnek a Tanácsok Országos Gyűlését nyilvánította. A tanácskongresszus évente kétszer gyűlt volna össze; a két ülésszak között jogait a 150 tagú Szövetséges Központi Intéző Bizottság volt hivatva gyakorolni. A tanácskongresszus utolsó napján szavazattöbbséggel választott Szövetséges Központi Intéző Bizottság rendszeresen ülésezett, ellenőrizte, megvitatta és jóváhagyta a Kormányzótanács intézkedéseit. Tagjai egyúttal helyi (a fővárosban kerületi) tanácstagok is voltak.

A Szövetséges Központi Intéző Bizottság tagjainak mintegy fele volt munkás vagy munkássorból kiemelt szakszervezeti funkcionárius, egyharmada értelmiségi és tisztviselő. Néhány iparos és egyéb foglalkozású mellett aránylag csekély volt a parasztok száma is. A bizottsági tagok mintegy harmada vidéki, kétharmada budapesti és környéki. A fővárosiak egyharmada kommunista (a baloldali szociáldemokratákkal együtt csaknem fele), negyedrésze jobboldali szociáldemokrata, köztük Peyer, Miákits, Jászai, Biró Dezső, Knittelhoffer, Szabó Imre, Vanczák.

Az alkotmány leszögezte, hogy a Tanácsköztársaság külpolitikájának célja „elérni a dolgozók világának békéjét. Békét akar, minden hódítás és hadikárpótlás nélkül."

Az alkotmányban külön fejezet biztosította a nemzetek jogait. A nem ma-

gyar nemzetiségű állampolgárok a magyarokkal minden tekintetben egyenlő jogokat nyertek. Az alkotmány a korábban kiadott rendeletekhez hasonlóan kimondta: „Nem tűri a nemzeti kisebbségek bármilyen elnyomását... mindenki szabadon használhatja anyanyelvét."

Az alkotmány fenntartotta a Ruszin és Német Népbiztosságot, mivel a Tanácsköztársasághoz tartozó területen ez a két nemzetiség élt nagyobb számban. A szlovákokról viszont sem az alkotmányban, sem a tervezet vitájában nem esett szó, ami mutatja, hogy Szlovákiát senki sem tekintette a Magyarországi Tanácsköztársaság részének.

Főleg a németekre vonatkozott az alkotmány következő tétele: „minden nemzet, ha nem is él összefüggő területen, műveltségének fejlesztésére országos tanácsot alakíthat". Bonyolult kérdés volt ez, és gyakorlatilag csak az összefüggő területen élő, tehát a nyugat-magyarországi németség autonómiáját tudták megoldani. Autonóm német járások kialakításával is próbálkoztak, ez meg a közbeékelődő magyar községek ellenkezése miatt nem ment simán. Felmerült a nyugat-magyarországi német területen horvát járások létesítésének gondolata.

Míg a németeknek régi és erős – elég jobboldali – szocialista szervezetük volt, amely saját kongresszusán, a Tanácsok Országos Gyűlésén és más fórumokon erélyesen fellépett a hazai németség vélt és valódi sérelmei miatt, a ruszin, vend, szlovák nép ipari proletariátusa aránylag kis számú volt, és főleg korábban szervezetlen kisipari és segédmunkásokból tevődött össze. A gyakorlat fejtetőre állította az elméletet. A dolgozók önrendelkezésére hivatkozva a Kormányzótanács elutasított minden kompromisszumot a magyar nacionalizmussal. Viszont például a ruszin és a vend proletariátus szervezetlen lévén, a szegényparasztságról nem is beszélve – a Tanácsköztársaság kénytelen volt megegyezni e nemzetiségek burzsoá nacionalista vezetőivel. A Ruszinföld ügyeit tehát a proletár önrendelkezés nevében Stefán népbiztos papi-polgári klikkje vezette. A tanácskongresszus ruszinföldi szocialista küldöttei beadványban leplezték le az ebből eredő visszás állapotokat, a Kormányzótanács mégsem szánta el magát a proletár önrendelkezés alkalmazására, mert kétséges volt, kinek van nagyobb befolyása a vallásos és elmaradott ukrán falvakban.

Mint láttuk, a magyar munkások abban bíztak, hogy az európai forradalom után megalakul a tanácsköztársaságok nemzetközi szövetsége. Ezért az alkotmány a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság elnevezést vezette be, így jelezve, hogy a magyar proletárállam minden új, szocialista köztársasággal államszövetségre kíván lépni. (Az irodalomban később szokásossá vált „Magyar Tanácsköztársaság" elnevezést hivatalosan nemigen használták addig sem, ez nacionalizmusnak minősült volna az akkori szociáldemokrata felfogás szerint is – hiszen az MSZDP is *Magyarországi* Szociáldemokrata Párt volt.)

A Tanácsok Országos Gyűlése június 23-án fejezte be munkáját. A Szövetséges Központi Intéző Bizottság első ülésén, június 24-én megválasztotta az új Kormányzótanácsot. A Kormányzótanács elnöke Garbai maradt, helyettese

Dovcsák Antal lett. A Népgazdasági Tanács élére négytagú elnökség került, amelynek tagjai egyúttal népbiztosok voltak: Varga Jenő, Bajáki Ferenc, Lengyel Gyula és Nyisztor György. (A Népgazdasági Tanács ekkor már átfogta az egész népgazdaság irányítását, tehát a Földművelési, Közellátási stb. Népbiztosság formailag elvesztette önállóságát.) Külügyi népbiztos Kun Béla maradt, belügyi népbiztos Landler Jenő, népjóléti és egészségügyi népbiztos Guth Antal. Közoktatásügyi népbiztos Kunfi helyett Pogány lett, igazságügyi népbiztos Rónai helyett (akit aztán a belügyi népbiztos helyettesének neveztek ki) Ágoston Péter. Kimondták, hogy a hadsereg főparancsnoka (Böhm) hivatalból tagja a Kormányzótanácsnak. A kormány tagja maradt Stefán Ágoston és Kalmár Henrik, bár őket az Intéző Bizottság csak ideiglenesen bízta meg „addig, amíg úgy a német, mint a ruszin kerület abba a helyzetbe jut, hogy a saját népbiztosait megválassza . . ."

Az Intéző Bizottság megválasztotta Központi Ellenőrző Bizottságát (Hajdú Gyula, Rákosi Mátyás, Vanczák János), amely azonban jelentősebb működést már nem tudott kifejteni.

Az új kormány a kompromisszum jegyében született. Kimaradt belőle Kunfi, de kimaradt Szamuely is. Legtöbben a baloldali szociáldemokraták voltak (mintegy hatan), akik a három „régi" kommunistával együtt, különösen Böhm lemondása után, erős többséget képeztek. Garbai, illetve Ágoston, Dovcsák és Kalmár személyében a centristákat és jobboldaliakat nem igazi vezetőik képviselték; ott voltak és mégsem voltak ott. Az erőviszonyok balratolódása a Kormányzótanácson belül nem ellensúlyozhatta a nemzetközi helyzet romlását. Aminthogy a szociáldemokraták visszahúzódása sem erősítette a Kormányzótanácsot; ellenkezőleg, az addig nagy nehezen fenntartott pártegység bomlását jelezte. Míg márciusban a kormányon kívül maradt Buchinger–Peidl-csoport hadsereg nélküli tábornokokból állt, most Kunfi, Weltner, Peyer a hatalmon belül képeztek ellenzéket a Kormányzótanáccsal szemben.

*

A Tanácsok Országos Gyűlése utolsó napjaiban olyan események történtek, amelyek a napirendre került problémák sokasága ellenére szükségessé tették a kongresszus idő előtti befejezését. Az ellenforradalmi lázadások új hulláma és a front helyzete minden figyelmet, minden erőfeszítést magára vont.

Miután június 9-én a Belügyi Népbiztosság politikai osztálya lecsapott a Perényi-féle ellenforradalmi szervezetre, az óvatosan szövögetett puccstervek megsemmisültek. A megfélemlített burzsoázia, a megfigyelés alatt álló rendőrtisztek visszahúzódtak, az egyre hangosabb klerikális agitáció szervezői a bomlasztáson túl nem terveztek aktív fellépést a vörös Budapesten. Így a földalatti konspiráció középpontjába az ellenforradalom katonai vonala került. A katonai szervezkedés élén helyzetüknél fogva nem a csapatoknál tartózkodó tisztek, hanem a Hadügyi Népbiztosság, a budapesti (IV.) hadtest és a gödöllői vezérkar ellenforradalmi érzelmű beosztottjai álltak. Tervük lényege az volt,

hogy megnyerik Stromfeld Aurél és Haubrich József – utóbbi által egyben a jobboldali szociáldemokraták – támogatását, és a katonai vezető pozíciók birtokában fegyveres felkelést robbantanak ki.

A veszedelmes terv dugába dőlt. Haubrich támogatta a hadtestnél összegyűlt ellenforradalmárokat, terveiket meghallgatta és nem leplezte le, de az egyesült párton belüli helyzetnek és főleg a munkások hangulatának ismeretében, jól tudva, milyen pontosan tájékozott Korvin Ottó a készülődésekről, nem csatlakozott akciójukhoz. Stromfelddel tárgyalt a lázadás egyik szervezője, Lemberkovics százados, és tájékozódott nála Haubrich is. Stromfeld azonban megtagadta a katonai szempontból még félsiker esetén is végzetes puccsban való részvételt, bár feljelentést ő sem tett Lemberkovicsék ellen. Egy ellenforradalmi bíróság ítélete szerint a 6. hadosztály parancsnoka, Rab Ákos felajánlotta volna csapatait Stromfeldnek Budapest megszállására. Stromfeld őt is elutasította, bár a szintén tőle kiinduló tervet a nemzeti zászló visszaállítására támogatta. A politikai változás esetleges előnyei sok embert foglalkoztattak ezekben a napokban, akik különböző politikai nézeteket vallottak. Haubrich tárgyalt például Károlyi Mihállyal is június folyamán, aki erről ezt írja:

„A június 24–25-i ellenforradalmi puccs előtt ismét megkíséreltem a vezető embereket megnyerni arra, hogy egy második május 1-ét be nem várva, térjenek át a tiszta szocialista rendszerre. A vezető férfiak higgadtabb részénél volt is megértés egy ilyen kibontakozásra. Azok, akiket a vak optimizmus nem rabolt meg látási képességüktől, igazat adtak, hogy a katasztrófa felé visznek az események. A kibontakozásnak két akadálya volt: először Kun Béla. Másodszor épp a júniusi ellenforradalmi kísérlet. Mindenki attól tartott, hogy ha csak egy fél lépést tesz jobbra, nem lesz képes ott megállítani az eseményeket, és hamarosan a mérleg egészen át fog billenni. A vörösterror helyett jön a fehérterror. Ami később így is történt."

Bizonyos, hogy Haubrichhoz állt legközelebb a sötét erők felhasználásának gondolata: végül azonban nem vett részt az ellenforradalom előkészítésében sem ő, sem volt harctéri parancsnoka és bizalmasa, Hőnig őrnagy, a budapesti vasas hadosztály parancsnoka. A magukra hagyott fiatal tisztek elvesztették a fejüket, és megragadták a kezdeményezést: a Hadügyi Népbiztosságon szolgálatot teljesítő Lemberkovics inspirálására úgy érezték, nincs más hátra, mint leleplezésüket megelőzendő, szétzilált erőikkel sietve megkísérelni tervük végrehajtását. Mikor június 18-án a jugoszláv front közelében, Kalocsa környékén nagygazdák, papok, tisztek részvételével ellenforradalmi lázadás kezdődött, Lemberkovicsék úgy látták, elérkezett számukra a cselekvés pillanata.

Kár sok szót veszetegetni arra, hogy milyen célokat követtek azok, akik az északi hadjárat kritikus pontján hazafias jelszavakkal puccsot készítettek elő. Akkor is a vagyonos osztályok érdekeit képviselő ellenforradalmárok lettek volna, ha céljuk a Clemenceau-jegyzék visszautasítása; erről azonban szó sem volt.

A vidéki ellenforradalom első állomása Kalocsa és környéke. Június 18-án, de főleg 19-én a zendülők magukhoz ragadták a hatalmat Kalocsán, Solton,

Dunapatajon, Dunatetétlenen, Dunavecsén, Dunaegyházán, Nagyapostagon. A munkástanácsok tagjait, a velük szembeszálló vörösőröket letartóztatták, többet közülük kivégeztek. A Tanácsköztársaság helyi szervei nem voltak elég erősek a lázadás letörésére, amit tudtak, megtettek: Dunavecsén még az utolsó percben összeszedtek 400 fegyvert, több községből jelentették a történteket, a kecskeméti határvéd kerületi parancsnokság egy kisebb különítményt küldött ki az ellenforradalom leverésére, de azt szétverték; az ellenforradalom nemcsak dühödtebb, szervezettebb is volt, mint 2–3 héttel korábban.

Június 21-én a 3. vörösőr-kerületi parancsnokság jelenti, hogy 150 főnyi erősítést küldött a helyenként elszántan védekező vörösőröknek, és segítséget kér. „Az ellenforradalmárok Dunaföldvárról jöttek át a Dunántúlra. Dunaföldváron a rend teljesen felbomlott. Dunaföldvár és Dunapentele között 15 ember 2 gépfegyverrel segítséget vár. A dunaföldvári vasúti őrséget szétkergették. Dunaföldvár és paksi vonalon a vasúti síneket Dunaföldvárnál felszedték. A telefon- és távirdahálózatot elvágták. Bölcskén ugyanez az állapot van. Dunapentele sürgős segítséget kér." Később Kiskunhalasról jelentették: „az ellenforradalmárok Kecel, Császártöltés, Bicske *(helyesen: Miske.* – H. T.) községeket megszállották. Halas és Kiskőrös felé nyomulnak előre." Mindez néhány kilométerre a déli demarkációs vonaltól, nem messze Szegedtől. Mintegy 1000, a határvédelemtől elvont vöröskatona tartotta a „frontot" Kunszentmiklós és Kiskőrös között.

Közben Egerből jelentették: a papok uszítására a nehéz közellátási viszonyok miatt elkeseredett 500 asszony gyűlt össze a piacon, „kik követelték a régi rendszer visszaállítását, a szesztilalom felfüggesztését, továbbá, hogy papjaikat ne bántsák, és ne távolítsák el Egerből, mert a vallásra nekik szükségük van". A fegyvertelen demonstrációt a városi pártszervezet agitátorai erőszak alkalmazása nélkül leszerelték. Másnap, 22-én újabb tüntetésre került sor, a városháza elé gyűlt tömegben felfegyverzett férfiak is voltak, a direktóriumi tagok csitításával nem törődve, betörtek a városházára, a vörösőrökre lőttek. Sortűz volt a válasz, a tömeg szétszaladt, halottakat és sebesülteket hagyva hátra.

A felbújtók várakozása ellenére a Dunántúlon nem terjedt tovább az ellenforradalom Paksnál és az attól délre eső Duna menti falvaknál. A lázadások fő bázisa a birtokos parasztság, vezetői a Vörös Őrségben meghagyott volt csendőrök. Tolna községben két vörösőrt agyonlőttek, más falvakban a Vörös Őrség harc nélkül szétoszlott. A megyei direktórium, miután segítséget nem kapott rögtön, maga kezdte meg a rendelkezésére álló fegyveresekkel a zendülő falvak pacifikálását. A rendcsinálást elősegítette, hogy a hatalomra jutott fehérek kegyetlensége megdöbbentette a szegényebb parasztságot.

Június 21-e körül a Duna–Tisza közén volt nagyobb a veszély. Míg a tanácskongresszuson javában folyt a vita a diktatúra erős vagy gyenge kezeléséről, Szamuely páncélvonata dél felé száguldott. Követte egy karhatalmi ezred (parancsnoka Fehér ezredes, az 1919. január 7-i Festetics-féle puccskísérlet vezéralakja) és néhány más alakulat. A Csepel-szigettől délre már lassabban, tűz-

harcban haladt előre a páncélvonat. 21-én Apostagig jutott, 22-én Solton, 23-án Dunaföldvár és Dunapataj között járt. 24-én, mikor Budapesten is kitört az ellenforradalom, már Kecelen volt és Kalocsán. A keceli ütközetben 19 ellenforradalmár esett el fegyverrel a kezében, Dunapatajon 48. A forradalom veszélyben volt, és Szamuely, aki elsőként hatolt be a lázadó falvakba, ezért szánta el magát, hogy a rémület képét viszi szét útján. A gyümölcsfák súlyos terhére sokáig emlékeztek azon a vidéken.

Június 23-án Szekszárdra támadott az ellenforradalom. Míg Aranyos kormányzótanácsi biztos a vörösőrök és a megyei vezetők egy részével a megye északkeleti sarkában likvidálta a lázadást, egy több száz főnyi fegyveres csoport egy csendőrfőhadnagy és egy huszárszázados irányításával támadásra indult a megyeszékhely ellen. Az ottmaradt intéző bizottsági tagok kísérletet tettek a munkásság felfegyverzésére, elég csekély eredménnyel. Maguk a vezetők is ijedtek, bizonytalanok voltak, a jobboldali szociáldemokraták hangulatot keltettek ellenük, nagyarányú visszaélésekkel, közvagyon eltulajdonításával vádolva őket. Utólag ugyan maguk vonták vissza a rágalmakat, amelyeknek a nép előtt hitelt kölcsönöztek egyesek kisebb szabálytalanságai. Ezek közül a Lefkovics Vilmos politikai megbízott által tartott vizsgálat mint legsúlyosabbat emeli ki, hogy a rossz lakásviszonyokkal nem törődve, a vádbiztos kétszobás lakást rekviráltatott egymaga használatára. Mindenki természetesnek találta volna, ha a régi rendszer ügyésze kétszobás lakást bérel, akár van családja, akár nincs; de hát nem a régi rendszer ügyészéről volt szó.

„Ebben a légkörben a megyei direktórium teljesen elszakadt a munkásnéptől, a munkásfórumok Szekszárdon bizalmatlanságot szavaztak iránta. Hivatalnok módjára dolgoztak, és ez a hivatalnok önkormányzat még fegyveres erővel sem volt megtámasztva . . .” — konstatálja a vizsgálati jelentés.

Mire az éjszaka leszállt, Cséby Józsefnek, a megye katonai biztosának sikerült mégis felfegyvereznie vagy 25 ifjúmunkást és felállítania a város bejáratánál. Élénk tűzzel fogadták a sokszoros túlerővel érkező fehéreket, mire azok, a sötétben nem tudván áttekinteni az erőviszonyokat, sietve visszafordultak. A direktórium tagjai viszont meghallva a lövöldözést, eleve az ellenforradalom győzelmére számítottak, és a közpénzeket, értékeket biztonságba helyezve, a telefonvezetéket elvágva, Bonyhádra menekültek. A régi vármegye notabilitásai már felkészültek a hatalom átvételére, de fegyveres erő híján nem merték azt elfoglalni. A jobboldali szociáldemokraták alakítottak hát direktóriumot, s miután Garbainál telefonon lejelentkezve legalizálták magukat, elfogató parancsot adtak ki – a régi direktórium ellen. Hamarosan megérkezett egy fegyveres csapattal a Kormányzótanács küldötteként Krammer Sándor politikai megbízott, és helyreállította a rendet a felbolydult kisvárosban.

A vidéki ellenforradalmi mozgalmak leverésében részt vettek a Vörös Hadsereg egységei is. A Vörös Hadseregnek az ellenforradalommal rokonszenvező parancsnokai, ismerve a helyzetet és a katonák hangulatát, nem szánták el magukat a lázadók támogatására. Június 20-án a III. hadtest tisztikara Landler távollétében gyűlést tartott. A hadseregben szokatlan, nyíltan politikai jellegű

értekezleten a Budapest és Szeged között ingadozó tisztek kísérletet tettek pozíciójuk tisztázására és a Kormányzótanács politikájának befolyásolására. Az értekezlet kétségtelenül ellenforradalmi jellegű volt – a hadtest politikai megbízottai annak tekintették –, de több holmi konspirációnál. A tisztikar nevében Julier memorandumot intézett a főparancsnoksághoz.

A memorandum helyes megállapításokat is tartalmazott: a hadsereg állományának kimerültségét és a hadkötelezettség formális voltát konstatálva, javasolta a felszabadított területeken az általános mozgósítás elrendelését és a statárium kiterjesztését a bevonulást megtagadókra, a dezertőrökre. Ugyanakkor óvatos formában indítványozta a háromszínű lobogó használatát a Vörös Hadseregnél. „A mozgósítást az antant jegyzéke után a vörös zászló mellett még nemzetiségi zászló alatt is kellene elrendelni, az új csapatoknak pedig többségük szerint nemzetiségük vagy megyéjük színének megfelelő hajtókát és számot kellene adni. Szolgálati nyelv egység miatt a magyar maradna."

A memorandum körül a Kormányzótanácsban heves vita bontakozott ki: a statáriumot mindenki jogosnak tartotta, de a közhangulat sem ekkor, sem később nem tette lehetővé az erélyes intézkedést a dezertőrök ellen, hiszen a dunántúli ellenforradalomban is megfigyelhető volt a mozgósítás népszerűtlensége. A nemzeti zászló bevezetését Böhm és Landler helyeselte (főleg utóbbi), Kun és Szántó ellenezte. Landler és Böhm, ismerve a hadsereget, a lelkesítő hatásra, a tisztikar szegedi orientációjának ellensúlyozására számított, Kun viszont a nemzeti jelszavakkal folyó ellenforradalmi mozgalmak megerősödésétől, az ellenséges hadseregek katonáinak reakciójától tartott. Egyébként kérdéses, mit szóltak volna a munkásezredekben a nemzeti zászlóhoz, amely számukra az adott pillanatban elsősorban a vörös zászló ellentétének számított. Egy ez ügyben tartott értekezleten olyan hangulat alakult ki, hogy Münnich Ferenc pisztolyt rántott Békéssy ezredesre, aki mint hadosztályparancsnok végigharcolta az északi hadjáratot. Június 23-án Julier megismételte javaslatait:

„A sajtóban közölt jegyzékváltások – írta többek között – kétségtelenül bomlasztó hatással vannak a harcoló csapatokra. Igen hátrányosan érezhető jelen pillanatokban, hogy a Kormányzótanács vezető férfiai a harctértől távol, Budapesten tartózkodnak. Így jelenleg a csapatokat a politikai helyzetről senkinek nem áll módjában félreérthetetlenül felvilágosítani. Nézetem szerint okvetlenül szükséges, hogy a Kormányzótanács a Vörös Hadsereg számára egy kiáltványt adjon ki, mely minden diplomáciai fogástól ment legyen, és határozottan kifejtse a Vörös Hadsereg további feladatát, illetve a Kormányzótanács szándékát."

Közben eljött június 24-e: a dunai monitorok nemzeti színű zászló alatt lőtték a Szovjetházat, és ezzel a zászlókérdés automatikusan lekerült a napirendről, bár júliusban néhány csapat a vörös mellett a háromszínű zászlót is kitűzte. A zászlók használata azonban csak része volt Julier javaslatának, a kérdések éle arra célzott: mi lesz a Tanácsköztársaság „félreérthetetlen", „diplomáciai fogástól ment" válasza az új országhatárok közlésére? Elfogadja vagy visszautasítja azokat? Ha a Tanácsköztársaság, miután a világforradalom hulláma

apadóban volt, nemzeti alapra helyezkedik és a jobb határok eléréséért veti latba erejét, képtelen feladatra vállalkozik, de meggondolandóvá teszi a tisztikar és a nacionalista középrétegek helyzetét, válaszútra állítja őket, mivel a szegedi kormánynak egyelőre előttük sem volt túl nagy tekintélye. Ha megmarad a nemzetköziség platformján, a közeljövőt nézve csaknem teljesen kilátástalan harc előtt áll, de hű marad önmagához és a végső célhoz – viszont bizonyosan elveszti a tisztikar túlnyomó többségének támogatását. Nehéz volt választani a két keskeny út között. A szociáldemokraták tovább ingadoztak, a kommunistáknak sem lehetőségük, sem energiájuk nem volt már valami új orientációra átváltani, egyre voltak még képesek – kitartani a megkezdett úton.

Súlyos problémák vártak eldöntésre minden oldalon, de az idő nem várt. Szlovákiában folytatódott a háború. A Vörös Hadsereg igyekezett a harctereken döntő győzelmeket elérni, de a katonák szelleme már inkább védekező, mint támadó. Az ellenség viszont, abban a reményben, hogy nem kell már sokáig kitartania, bevetette a rendelkezésére álló tartalékokat. Ennek megfelelően a front helyzete csak kismértékben változott.

Június 20-án Komárom és Selmecbánya között folytatódott az V. hadtest támadása, de váltakozó sikerrel; egy csoport benyomult Érsekújvárra, ám az ellenség páncélvonata rögtön vissza is vetette. Nem hiába jelentette már 19-én az V. hadtest: „Csapatok harcértéke az utolsó napok újsághírei folytán erősen süllyedt. Hangulat letargikus vagy politizálni vágyó. A csapat támadni nem akar, s a kiadott intézkedéseket a vezetők öntevékeny túlkapásának akarja minősíteni", miután értesült a visszavonulás lehetőségéről. Kelet-Szlovákiában a 6. hadosztály eredményesen támadott.

Másnap, 21-én a 6. hadosztály a nehéz, hegyes terepen előretörve elfoglalta Gölnicbányát és Mecenzéfet. Arra a hírre, hogy a vörösök Mecenzéfen vannak, a Szomolnokon álló csehszlovák csapatok lázadásszerűen, önkényesen visszavonultak. A 6. hadosztálytól északra az 1. hadosztály győzelmes csatát vívott az ellenséggel, és elérte a Branyiszkó lábát. Támadásba lendült a 39. dandár is, és ismét elérte Tiszolcot. Az V. hadtestnél viszont a kimerültség, a rossz hírek és a gyenge vezetés következtében a harci szellem hanyatlása már erősen érezhető volt. A fegyelem romlása következtében az ellenség sikeres rajtaütéssel szétszórta a Garam völgyében a 2. munkásezredet és a 4. hadosztály egy csoportját. Ezzel megszűnt az V. hadtest csapatainak támadókészsége, bár ezt a hadtest parancsnoksága még nem vette tudomásul.

Június 22-én Kassa népe gyűlésen tiltakozott a város kiürítése ellen. A szónokok nem ígérhettek semmit: „A lelkesedés szép, de nem elég. Tetteket kíván a diktatúra minden proletártól – mondotta Münnich Ferenc. – De ez csak akkor lehetséges, ha a felszabadított területek minden lakója belép a Vörös Hadseregbe . . ." Ugyanezen a napon Losoncon gyűlést tartottak a környék mintegy 70 községének küldöttei, és kimondták csatlakozásukat a Szlovák Tanácsköztársasághoz.

Június 22-én a 6. hadosztály folytatta előnyomulását nyugat felé, és elérte

Stószt. Az 1. hadosztályra azonban már átterjedt a céltalanság, reménytelenség hangulata. A hadosztály 8. (MÁV-gépgyári) munkásezrede, amelynek a Branyiszkó ellen kellett volna rohamot intéznie, hogy megnyissa a Szepességbe vezető utat, hajnalban gyűlést tartott és kimondta: értelmetlennek tartja a további áldozatokat, miután az antant úgyis megállapította már a végleges országhatárokat. Az ezred teljes rendben elhagyta helyét és a front mögé vonult.

A munkásezredek egy részének bomlása – ami úgy történt, hogy a harcolni nem kívánók egyszerűen hazautaztak – a hátország hangulatváltozásának következménye volt. A defetista propaganda, a jobboldali bizalmiak „kritikus" magatartása, amely már több üzem szellemét megváltoztatta, a folyamatos pótlás elmaradása kételyeket keltett a munkásezredek katonáiban, és a politikai megbízottak nem tudtak egyértelmű választ adni ezekre a kételyekre. Voltak kihasználatlan tartalékok: a kisebb üzemek munkásainak kiképzését és toborzását sok esetben elhanyagolták, az egyre növekvő igazgatási, közellátási, kulturális apparátus a nélkülözhetetlenség igazolásával látott el sok egészséges fiatalembert. A budapesti munkászászlóaljak létszáma a harcoló hadseregben a május 30-i 16 178-ról főleg a veszteségek következtében csökkent 14 470-re június 15-ére. A július 5-én jelentett 11 644 főnyi létszám a dezertálások következménye. További apadás nem mutatható ki, ez a szám stabilizálódik, sőt némileg növekszik. A munkásezredek súlya a Vörös Hadseregben mindenesetre csökkent, és ez erősítette a tisztikar mozgalmát a nacionalista vonalra való átállás érdekében.

Nem mintha a parasztság közti toborzás sokkal eredményesebb lett volna, egyes, főleg az északi hadjárat során felszabadított területeket kivéve. Latinka Sándor, aki minden tőle telhetőt megtett a Vörös Hadseregért, kénytelen volt közölni a Belügyi Népbiztossággal: „Járási politikai megbízottaim jelentik, hogy a mezőgazdasági munkások lajstromozása nem vihető keresztül, a földmunkások tömegesen kilépnek a Földmunkásszövetségből, és elégedetlenségüket fejezik ki az általános mozgósítással szemben. Mielőtt ebből valami nagyobb dolog történne, utasítást kérek."

Június 22-én az 5. hadosztály még némi sikert ért el. A Kisalföldön azonban az ellenség ismét általános támadást indított, ha nagyobb eredmény nélkül is, de az V. hadtest, a Tiszától frissen odaszállított, pihent 2. hadosztállyal együtt, védekezésbe szorult.

Június 23-án a tanácskormány megkapta Pellé tábornok útján Foch ultimátumát, amelyben a békekonferencia nevében elrendeli a hadműveletek beszüntetését 24-én reggel, és a Vörös Hadsereg visszavonását a Csehszlovákiának ítélt területekről június 28-án estig. Foch közölte, hogy amennyiben még 23-án nem kap igenlő választ, felszólítását visszautasítottnak tekinti. A jegyzék elküldését nagy jelentőségű esemény előzte meg: a lemondott Scheidemann-kormány utódának javaslatára június 22-én a weimari német nemzetgyűlés alig kétharmados szótöbbséggel megszavazta a békeszerződés aláírását. Párizs figyelmét már nem kötötte le a német kérdés.

23-án még folytatódtak a harcok, de nagyobb vállalkozásba egyik hadsereg sem kezdett. A Kisalföldön egyáltalán nem történt jelentős esemény, az ellenség előző napi, erődemonstrációnak szánt támadása sem folytatódott. A Branyiszkónál a 8. ezred elhagyott állásaiba sietve behatolt ellenséget a szomszédos vöröscsapatok visszakergették, sőt még előnyösebb pozíciókat foglaltak el. A Branyiszkó megrohamozása azonban ezúttal sem sikerült. Az 5. hadosztály folytatta az előző napok sikeres harcait, de sem itt, sem másutt nem született olyan eredmény, amely gyors sikert ígért volna a harc folytatása esetén.

A Vörös Hadsereg harckészsége visszaesett, bár nem indult bomlásnak. Az északi hadjárat utolsó napjain kelt jelentések ellentmondásosak, egyre újabb parancsmegtagadások miatt kell intézkedni, de a hadsereg védekezésre legalább alkalmas, még az V. hadtest is, amelynek helyzete azonban az ismételt megerősítés ellenére is bizonytalan. A dezertálással egyidejűleg folytatódik a toborzás. A hadsereg-parancsnokság rendeletben kénytelen eltiltani 12–16 éves fiúk csatlakozását a harcoló csapatokhoz, a salgótarjáni munkástanács pedig azt jelenti 23-án:

„A salgótarjáni munkásezredben levő elvtársak nejei ma délután megjelentek a városház előtt, és követelték az ezred 24 óra alatti leszerelését vagy pedig 18–45 évig mindenkinek azonnali besoroztatását."

Nem volt ez egyedülálló eset: 20-án Kun Béla maga jelent meg a MÁV-gépgyári asszonyok gyűlésén, amely két nappal előzte meg a 8. ezred visszavonulását.

23-án a Tanácsköztársaság vezetői ismét nehéz döntés előtt álltak. Böhm Pelléhez intézett válaszjegyzékében elfogadta a fegyverszüneti ajánlatot. A visszavonulás határidejére nem reagált, csupán azt kérte a Clemenceau-jegyzékre hivatkozva, hogy küldjenek ki megbízottakat a határvonal pontos megállapítására. Ezzel tehát elvben elfogadta a visszavonulást az új országhatárra. Egyben kérdést intézett Párizshoz:

„Minő garanciákat nyújt arra nézve, hogy a román királyi csapatok a Clemenceau jegyzékében közölt területet ki fogják üríteni, és a máris okozott károkért kárpótlást fognak adni. Ennek tisztázása annál is inkább szükséges, minthogy a román királyi csapatok a Tisza-hidak június 21-ére virradó éjjel történt felrobbantásával nemcsak azt tették egyelőre lehetetlenné, hogy csapataink az általuk kiürítendőknek megjelölt területeket megszállhassák, hanem máris pótolhatatlan károkat okoztak . . ."

A fegyverszünet elfogadását nem hibáztathatjuk, mivel a Vörös Hadsereg az előző két hétben nem ért el jelentős eredményt, pihenésre, sorai rendezésére feltétlenül szükség volt. Ugyanez elmondható a csehszlovák hadseregről is, a lélegzetvételi szünet mégis előnyös lett volna a Vörös Hadsereg számára. A német békeszerződés elfogadása fokozta a Tanácsköztársaság elszigeteltségét. Párizsban Wilson csomagolt a német kérdés megoldása után, s a békekonferencia irányításából való kiválásával teljesen Clemenceau ragadta magához a kezdeményezést, aki határozottan ellenzett minden közvetlen tárgyalást a Tanácsköztársasággal. A belpolitikai helyzet is megkívánta a fegyverszünetet.

A június 23-i elhatározás megítélésénél azonban figyelembe kell venni, hogy a Kormányzótanács, bár ezt nem közölte egyelőre, kész volt a hadsereg azonnali, ellenszolgáltatás nélküli visszavonására. Miután Pellé minden ellenvetés nélkül elfogadta tárgyalási alapnak Böhm válaszát, indokolt a kérdés: milyen nagyobb veszéllyel jár, ha a csapatok visszavonását a Tiszántúl kiürítésének feltételéhez próbálják kötni, vagy legalább addig elhúzni, amíg Clemenceau erélyesebben nem követeli? A halogatás mindenképpen előnyös lett volna, már csak a Szlovák Tanácsköztársaság miatt is, amelynek arra sem maradt ideje, hogy legalább kísérletet tegyen saját haderő felállítására. A taktikázással felhagyva, mindenki számára érthetetlen sietséggel végrehajtott visszavonulásban nyilván főszerepet játszott a szociáldemokraták nyomása, de talán a könnyelmű hit is: a világforradalom előestéjén a hadsereg a fontos, nem a terület nagysága. Bizonyosan siettette a visszavonulást a június 24-i puccskísérlet nyomasztó hatása.

ELLENFORRADALOM ÉS VISSZAVONULÁS

A június 24-i „monitoros" vagy „ludovikás" ellenforradalom napját sokan leírták már; ami a kutatót joggal foglalkoztatja, az ellenforradalom előkészítése és a felelősség homályos problematikája. Láttuk, hogyan mondtak le az irányítók Perényiék elfogatása, majd Stromfeld visszautasító, Haubrich felemás állásfoglalása után a puccs tervéről. A letartóztatások szűk körben mozogtak: állítólag „az elfogottak összes közeli barátai csak egy vasmunkás időben jött figyelmeztetése révén kerülték el Cserny kínzókamráit". Sejthetjük, miféle vasmunkásról van szó: Korvin, miután felfedte a Gödöllőre vezető szálakat, ellenőröket akart kirendelni a hadsereg-főparancsnokságra, de ezt Böhm nemcsak megtiltotta, hanem a tanácskongresszus június 21-i ülésének nyilvánossága előtt is elítélte.

Bár Korvin nem léphetett fel a gyanúsítottak ellen, azok jól tudták, hogy belelátnak kártyáikba. Ezért a szervezkedés katonai vonalának vezetői, köztük Hőnig, a budapesti vasas hadosztály parancsnoka, Haubrich barátja és helyettese, valamint Lajtos százados, Haubrich segédtisztje, akinek szerepe mindmáig sem tisztázódott teljesen, visszaléptek az akciótól. A puccs leverése után tartott vizsgálat adatai szerint maga Haubrich nem volt részes az akcióban, bár teljes tudatlanságban sem lehetett felőle; valószínű, hogy nem vette komolyabban, mint a korábbi, a végrehajtásig el sohasem jutott nagyszabású terveket. Az bizonyos, hogy a bűnösöket inkább fedezte, mintsem üldözte volna.

Lemberkovics százados és a leleplezéstől rettegő fiatal tiszttársai mindenesetre arra számítottak, hogy ha valakiben lesz bátorság kirobbantani a lázadást, mindazok csatlakoznak hozzá, akik taktikai és nem elvi okokból tartózkodtak tőle. Mikor Lemberkovics életét kockáztatta, sejthette, mennyit ér:

még be sem fejeződött az ellenforradalom leverése, mikor egy gyors golyó örökre elnémította az őrizetbe vett Lemberkovicsot.

Június 23-án, mikor nyilvánvaló volt, hogy valami készül, Haubrichot statáriális intézkedési joggal ruházták fel. Haubrichot most már Korvin is figyelmeztette arra, amit nélküle is tudott, de Haubrich a készültség elrendelésén kívül nem tett semmit, várakozó álláspontra helyezkedett. Ezért Korvin maga vette kezébe a karhatalom előkészítését. A hangulat izgatott volt: illegális röplapokat terjesztettek, amelyeknek egy része a munkásság félrevezetését, illetve semlegesítését szolgálta. Így a „Nemzeti Szocialista Munkások Országos Vezetősége" aláírású röplap szerint „egy szocialista kormány ellenében az antanttól integritást, békét, kenyeret kapunk! . . . Egy adott jelre, ki az utcára a szocializmusért, a békéért és a kenyérért!" Úrnapja ünnepét kihasználva, ellenforradalmi tüntetéssé változtatták a körmenetet, Budán megtámadták az I. kerületi pártszervezet helyiségét, letépték és az utcán elégették a vörös zászlót.

24-én délután, miközben az 500-as tanács ülésezett, elhangzott a megadott jel: megszólaltak az Engels-tüzérlaktanya ágyúi. A Dunán megindult a flottilla, a ludovikások megszállták a józsefvárosi telefonközpontot. Ekkor már akcióba lépett a Belügyi Népbiztosság is: értesítette a kommunista vezetőket, megszállták a főkapitányságot, a IV. hadtest parancsnokságán Haubrich mellett Szántó Béla állt a telefonnál.

Ahelyett, hogy részletezném a puccs gyors leverésének *történetét*, álljon itt egy részlet Kassáknak a Tanácsköztársaságról szóló elbeszélő költeményéből, amely az események mellett a nap *hangulatát* és a tömeglélekre gyakorolt hatását is reprodukálja:

„Az ötszázak ülésén ebédidő nélkül áttértek a pénzügyi kérdésre. Egy kenderszőke emberke a valuta megjavítási lehetőségéről értekezett. S a teljhatalmú városparancsnok most észrevétlenül kicsúszott az ajtón.
Valahonnan, mintha ágyuk döcögését lehetett volna hallani.

— —

A boltok előtt pedig a lárvás asszonyok:
A munkásság már nem tűrheti soká ezt a megkínoztatást.
Ha valakinek meglett volna a tisztavizű szeme, most megláthatta volna az akarat szétfiadzó erejét.
A bazilika előtt egy elmaszkírozott pap leejtette az irattáskáját. S néhány pillanat múlva az emberek kezébe, senkisem tudta honnan, belerepült egy cédula:
Jézus fehér bárányai! Elérkezett a leszámolás órája. Mintha száz helyen egyszerre késelték volna meg, fölordított a vörös város:
Ellenforradalom!
Néhány bélyeges legény égig kiáltotta a rémületét:
Fegyverbe! Fegyverbe!
De a fölszakadt káosz ekkor már magába nyelt minden különvalót.

Az összekötő hidnál egy vörösőr észrevette az első monitort.
Fehér zászlókkal.
Aztán még egy és még egy és még egy és még egy.
Odvas száj volt fölöttük az ég.
S ők roppant tarajú kakasok, ringatóztak a halálos város alá.
Valaki telefonálni akart, a központ nem vette föl a kapcsolást.
Zabolátlan lélektüzek pattogtak föl az utcákon.
Autók röpültek.
Harangok megoldották a nyelvüket.
Néhány gyereket fölmorzsoltak a kerekek.
Színek szédülést peregtek.
Üzletek elbújtak az alattomosságukban.
A Ludovikában riadóba csattantak a kürtösök.
Házmesterek cibálni kezdték a vörös zászlókat.
Tisztán azonban még senki sem látta a dolgok rendjét.
Könyörületesség fiatal fái virágoztak.
Röpiratok. Akarattal kevert aknák. Jeligék, amelyeket egyre többen kezdenek megérteni.
S az ötszázak tanácsán még mindig szónokolt a kenderhajú emberke:
És indítványozom a bélyeggyűjtemények rekvirálását!
Valaki fölszakította az ajtót:
Az ellenforradalom!
Mintha mindenki elvesztette volna a fejét.
A rekedt kiáltás keresztülrepesztette a levegőt s aztán testesen megállt a padok fölött.
A pillanat összetörött a csöndben.
Ablakok megmutatták a nekifeküdt monitorokat.
Egy kancsalszemü meghülyülten csodálkozott:
Fehér zászlók alatt!?
Az első hajón mennydörgött a parancsnok:
Teljes gőzzel!!
Szócsövek huhogtak.
A parthoz kötött uszályokra is fölszaladtak a fehér zászlók. Egy megbizható monitor, mint támadó kifutott a kikötőből
s a vizen egyszerre az is fehér lett.
Teljes fényü nap megmutatta a pusztulás száját.
Legelőször a pupos diák találta meg magát.
S aztán egyszerre:
Fegyverbe! Fegyverbe!
De valaki, mintha gyámoltalanul elsirta volna magát:
Kikapcsolták a telefont!
A pupos diák a gyári őrségért orditozott.
De hiába.
Mert senkisem találta a teljhatalmu városparancsnokot.

S a város ekkor már fölnyüzsgött eszetlenül.
A házak fehér embereket löktek ki magukból. A fehér emberek fehér zászlókat cipeltek a gomblyukukban.
Utcák erre-arra cibálták a szétbomlott fehérséget.
Eszelős szemek és eszelős fülek várták a könyörtelen jelet a viz felől.
Ezalatt a munícióraktár mögött ismeretlen tettesek lemészárolták az őrséget.
Hat óra.
A kerületi munkástanácsok fölszippantották szétriadt tagjaikat.
Autók elszánt futárokat röpitettek roppant gránátok között.
Elbolonditott asszonyok le akarták harapni a megigazult férfiak lábait.
A monitorok leadták az első lövést.
És ekkor egyszerre összegubancolódott a város.
A tanácsházról gyökérig leporzott az erkély.
Az ötszáz ember logika nélkül mentette magát a falak közül.
Ágyu. Gépfegyver. Revolverek.
Büzlő alkonyat vonított az utcákban.
A pupos diák fölszuronyozott fegyverrel dirigált:
Barrikádra!
Valahol a külvárosokban sirtak és üvöltöttek a gyárkürtök. Az ég ekkor már ereszkedett a föld felé. S a köves utakon földöcögtek az acélsörényes kigyók.
Gyárak, mühelyek és irodák vörös fiai kihozták áldozásra az életüket.
A tanácsház előtt söpörtek a golyószórók.
A monitorok kimennydörögték a közeli házak ablakait.
De föltelett az éjszaka és ez eligazitotta a mérleget.
És ekkor csodálatosan már a városparancsnok is a helyén volt.
Mindenki a helyén volt.
A félelem és a győzelem misztikus jelei ragyogtak."

A június 24-i ellenforradalom leverése a proletárdiktatúra nagy sikere volt. Bebizonyosodott, hogy a munkásság elégedetlensége, békevágya, mindennapos mizériái ellenére is ragaszkodik a Tanácsköztársasághoz, bebizonyosodott, hogy a Tanácsköztársaságot belülről, lázadás útján megdönteni nem lehet. A lázadás felszámolása során azonban az is megmutatkozott, hogy a munkáskormányon belül a kommunisták akciószabadsága mennyire korlátozott.

A Kormányzótanácsban és a Központi Intéző Bizottság június 25-i ülésén a kommunisták felléptek a lázadás résztvevőinek példás megbüntetéséért, továbbá az ellenforradalom elfojtására az oroszországi Csekához hasonló központi szerv létrehozásáért, Szamuely Tibor vezetésével, s egyben Haubrich és más, alkalmatlannak bizonyult karhatalmi parancsnokok leváltásáért. Mindebből kevés valósult meg a szociáldemokraták, a tisztikar, sőt az antantmisszió ellenállása következtében.

A Központi Intéző Bizottság kimondta: „arra való tekintettel, hogy a diktatúra enyhe kezelése nemhogy észretérítené a burzsoáziát, hanem ellenforra-

dalmi magatartásra biztatja, elhatározza, hogy a proletariátus diktatúráját a legteljesebb mértékben és a legkönyörtelenebb eszközökkel alkalmazza, és utasítja a Kormányzótanácsot, hogy ha kell, fojtsa vérbe is a burzsoázia ellenforradalmát". A határozat ellen senki sem szólalt fel, sőt még az addig a bal- és jobboldali szakszervezeti vezetők között ingadozó Bajáki Ferenc is kijelentette: „Én a magam részéről sohasem voltam az, aki a legszélsőségesebb álláspontot foglaltam volna el. Nem vagyok az, aki indokolatlan vérontást kívánnék; azonban akkor, amikor azt látom, hogy a Ludovika visszafoglalása, a taknyos gyermekektől megszállt Ludovika visszafoglalása nyolc vasas katonának és egész csomó más szakmabeli proletárnak az életébe került, akkor igenis azt mondom, hogy minden az ellenforradalom által kiontott proletárvér bosszút kíván."

Alig hívták össze a statáriális bíróságot, megindult a mentőakció. Stromfeld, aki elutasította az ellenforradalmárok felszólítását 24-én, hogy mint diktátor álljon a lázadás élére, még az éjszaka folyamán kieszközölte a ludovikások – volt tanítványai – büntetlenségét, a tisztek érdekében közbenjárt többek között Böhm és Tombor is, Haubrich és Julier gondoskodott Hőnigék megszöktetéséről. Romanelli alezredes – aki angol kollégájával, Freemannel ellentétben nem volt beavatva az ellenforradalom előkészületeibe – 26-án jegyzékben követelte, hogy a fegyverrel kezükben elfogott lázadókat hadifoglyokként kezeljék. A statáriális bíróság két hétig tárgyalta az ügyet, és végül 11 halálos ítéletet hozott, de végrehajtásukra nem került sor, viszont két nappal később rendelet jelent meg, miszerint a 48 órán belül végre nem hajtott halálos ítélet automatikusan életfogytiglani börtönbüntetésre változik át. Korvin hasztalan tiltakozott a kegyelmezés furcsa módja ellen, nem csoda, ha ezután egy forradalmi törvényszék sem hozott több halálos ítéletet.

Nyilvánvaló, hogy a Kormányzótanácsot nem Romanelli nyilvánosan visszautasított jegyzéke, még csak nem is Stromfeld kérése befolyásolta döntésében, hanem a napról napra nehezebbre forduló politikai helyzet. Nem szükséges utólag és papíron elszántabbnak lennünk azoknál, akik életükben elég elszántak voltak, de mindenesetre ide kívánkozik a kérdés, amely óhatatlanul felmerült az öt éve háborúskodó emberekben: azonos váddal vádolva miért ér még mindig többet a vezérkari tiszt, a ludovikás kadét élete a solti paraszt vagy a lacházi csendőr életénél? Ami vidéken lehetséges – miért nem lehetséges a fővárosban?

A karhatalom szerkezetében sem történt alapvető változás. A Vörös Őrség élére kommunista főparancsnok került, Rákos Ferenc, majd az ő lemondása után Rákosi Mátyás személyében, és némi tisztogatás is kezdődött, bár Rákosi a gyakorlatban nem bizonyult olyan erélyesnek, mint beszédei után hinni lehetett volna. Haubrich, miután a kritikus napokban állandóan ellenőrizte Kun Béla vagy Szántó Béla, végül is megmaradt a IV. hadtest parancsnokának, csupán július 10-i ülésén szüntette meg a Kormányzótanács a főváros hadműveleti terület jellegét, tehát Haubrich katonai ügyeken túl terjedő teljhatalmát. Szamuely megbízatását azonban hiába követelte a „Vörös Ujság" június 24-én,

órákkal a lázadás kitörése előtt; a sorok között utalva Haubrich megbízhatatlanságára:

„Követeljük, hogy a statáriális intézkedések végrehajtásával azt a férfiút bízzák meg, aki erre egyedül (!) alkalmas: Szamuely Tibor elvtársat. Bátor és erélyes ember Szamuely Tibor. Egyforma forradalmi kötelességgel tesz meg egy több ezer kilométeres repülőutat a forradalom szolgálatában és ver le egy ellenforradalmat, ha szükség van rá. A forradalomért tud szenvedni és tudna meghalni, de mer kíméletlen is lenni . . . Tisztelet annak, aki a forradalomért semmitől vissza nem riad, akinek van annyi kultúrája és bátorsága, hogy erélyesen, forradalmi hittel és tudattal menjen a forradalmak kikerülhetetlen szükségszerűsége útján, Saint-Justök és Marat-k útján.

Minden helyen az alkalmas módszert, minden helyre az alkalmas embert! Az aljas ellenforradalomnak statáriumot, az ellenforradalom leverésére Szamuely Tibort!"

Szamuely, bár a fontosabb megbeszéléseken részt vett, az ellenforradalmi mozgalmak leverése után háttérbe szorult, egy kissé ellenzékbe. A Cserny- és a Fabik-különítményt valamennyire megerősítették, a frontról Budapestre hozták a Bandl-különítményt. De Budapesten a tanácskormány lemondásáig már nem került sor fegyveres lázadásra. Ez mindenesetre június 24-e eredménye volt. A legelkeseredettebb ellenforradalmárok is belátták, hogy a proletárdiktatúrát, a nép többségének diktatúráját belülről, aktív külső beavatkozás nélkül megdönteni lehetetlen.

Június 25-én két lázadó monitor visszatért a fővárosba, de fehér zászlót sehol sem látott. A Szovjetház őrségét az ott tartózkodó Lukács népbiztos fegyverbe szólította. A fehér hajókat sortűz fogadta, mire visszafordultak, hogy meg se álljanak a legközelebbi jugoszláv kikötőig. Az ellenséghez ment át a többi lázadó monitor is, egyet kivéve, amelynek legénysége szembefordult tisztjeivel: a többiek tűzharcban elsüllyesztették.

Az ellenforradalmi lázadás leverése után számos vidéki direktórium munkásszázadokat állított fel, megerősítette saját karhatalmát (Vác, Eger, Gyöngyös stb.). Budapesten éjszakai kijárási tilalmat rendeltek el, megtiltották az utcai csoportosulást, sőt néhány napra a vendéglők, színházak nyitvatartását is korlátozták – eső után köpönyeg. Kun Bélát a Vörös Hadsereg főparancsnokának helyettesévé nevezték ki Budapest székhellyel, és így Haubrich fölé rendelték. A népbiztosok végigjárták azokat a laktanyákat, intézményeket, ahol az ellenforradalom némi támogatásra talált, beszéltek a katonákhoz és munkásokhoz – ennek már több haszna volt.

A kommunisták és a szociáldemokraták közti ellentétek ismét kiéleződtek, bár a belső és külpolitikai stabilitás érdekében mindkét fél óvakodott a *nyílt* összetűzéstől. A viták, súrlódások azonban állandósultak. A kommunisták nehéz helyzetbe kerültek; kifogásaik a forradalom útitársai ellen világosak és bizonyíthatóak voltak, de nem merték megkockáztatni a szakítást. A jobboldal viszont bátrabban lépett fel, mint március–áprilisban. Kihasználta, hogy a munkásság – amely márciusban a hirtelen siker optimizmusával minden problémá-

ja gyors megoldását várta a diktatúrától, és agyonverte volna azt, aki kételkedik – most a kisebb-nagyobb nehézségek láttán csalódottságot érzett saját tavaszi derűlátása miatt. Ez a csalódottság annál veszélyesebb volt, mert a munkásság túlnyomó többsége nemcsak hogy nem kívánta a Tanácsköztársaság bukását, de nem is tartotta lehetségesnek, s ezért bár helyeselte, mégis félvállról vette a kommunisták figyelmeztetéseit.

Jellemző erre a félszeg szituációra már a Kormányzótanács június 26-i ülése is, ahol Szántó javaslatára egyhangúan kimondták, hogy „a forradalmi törvényszékek által hozott halálos ítéletek meg nem fellebbezhetők", a határozat végrehajtása már nem ment ilyen könnyen. Viszont megjelent az ülésen Miákits, és a vasasszakszervezet „vezetőinek reputációja érdekében" tiltakozott a pártgyűlésen elhangzott bírálatok ellen. A Kormányzótanács Garbai javaslatára kimondta:

„A Kormányzótanács nem osztja azt a véleményt, hogy a Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségének tisztviselői a proletárdiktatúrával szemben kötelességüket nem tették meg, s ha valaki ilyet hangoztatott, az csak egyéni véleményt nyilvánított." Sőt a közalkalmazottak szakszervezete nyilvánosan tiltakozott Szakasits Árpádnak – maga is centrista szakszervezeti vezető – a Központi Intéző Bizottság 25-i plénumán elhangzott felszólalása ellen, mert kétségbe merte vonni a közalkalmazottak egyes rétegeinek politikai megbízhatóságát.

Június 24-én a csehszlovák fronton létrejött a fegyverszünet. Kun június 24-én vagy 25-én jegyzékben figyelmeztette Clemenceaut: „Sajnáljuk, hogy a románok által nyújtandó biztosítékokra vonatkozólag önhöz intézett kérdésünkre nem kaptunk választ." Miután a románok „bebizonyították, hogy a békekonferencia határozatait egyáltalában nem tartják tiszteletben, kérdezzük, ki kezeskedik arról, hogy a románok a megszállt területekről vissza fognak vonulni, úgy, ahogy azt elnök úr a szövetséges és csatlakozott hatalmak nevében megígérte?"

Ágoston Péter június 25–26-án Pozsonyban tárgyalt a fegyverszünetről Mittelhauserrel és vezérkari főnökével. Csehszlovák részről csak egy százados volt jelen. 27-én Ágoston referált a Kormányzótanács ülésén. Mivel Clemenceautól nem érkezett válasz, Ágoston ideiglenesen meghosszabbította a fegyverszünetet június 30-ig, de úgy látszik, a Kormányzótanács már belenyugodott a biztosíték nélküli visszavonulásra. Erre mutat, hogy az ülésen konkrét határkérdésekről, a Clemenceau által közölt vonal értelmezéséről folyt a vita: Kun azt javasolta, hogy Ágoston engedje át Bánrévét, de ennek fejében ragaszkodjon Fülekhez és Salgótarján környékéhez, Dovcsák azt kérte, „hasson oda, hogy Ózdra való tekintettel az ércbányák, amelyek a közelben vannak, a mieink maradjanak".

Pellé, a csehszlovák hadsereg főparancsnoka Böhm kérdésére csak június 30-áig volt hajlandó meghosszabbítani a fegyverszünetet, kategorikusan leszögezve, hogy a román királyi hadsereg tevékenysége kívül esik hatáskörén.

A román kormány egyelőre még nemleges választ sem adott a hozzá intézett kérdésre.

Június 28-án – azon a napon, amelyen Németország képviselői aláírták a békeszerződést – az egyesült párt vezetősége megvitatta Szlovákia kiürítésének kérdését. Az ülésről jegyzőkönyv nem maradt fenn, csupán Kunnak a 29-i kormányzótanácsi ülésen tett előterjesztését ismerjük, mely szerint:

„. . . a pártvezetőség tegnap tartott ülésében a csehszlovák területnek a demarkációs vonalig való kiürítésének álláspontjára helyezkedett, azzal az indokolással, hogy a háborút a hadseregtől beérkezett jelentések alapján tovább viselni nem lehet. Kéri, hogy a Kormányzótanács szintén ilyen értelemben határozzon . . .", és a döntés végül kerüljön a Központi Intéző Bizottság elé.

A Kormányzótanács az összes jelenlevő népbiztos felszólalása után „elhatározza, hogy a hadsereg állapotára való tekintettel, továbbá a diktatúrának minden vonalon való keresztülvitele, a diktatúrának megerősítése és a belső gazdasági élet megszervezése szempontjából eleget tesz annak a kívánságnak, mely a Clemenceau-jegyzékben foglaltatik . . . A Párttitkárságot felhívja, hogy holnap, azaz hétfőn délig 100 agitátorról gondoskodjon, akik a frontról a visszavonulás okát és célját megmagyarázzák."

Másnap, 30-án összeült a Központi Intéző Bizottság, hogy jóváhagyja Szlovákia kiürítését, de a megfelelő katonai intézkedések már 29-én kiadásra kerültek, és 30-án végrehajtásuk is megkezdődött. Ágoston azonban csak elsején írta alá a pozsonyi jegyzőkönyvet, amely kijelölte a demarkációs vonalat és a négy kilométeres semleges zónát. A megállapodásnak katonai jellege volt, de elismerte a csehszlovák közigazgatást a kiürített területen. A Szlovák Tanácsköztársaságra a megállapodásban még csak utalás sem történt.

A Központi Intéző Bizottság ülésén Kun terjesztette elő a javaslatot. Beszédének érdekessége, hogy – miután a nála szokásos, de most már eléggé irreális optimizmussal ítélte meg a katonai és a külpolitikai helyzetet, elvetve az antanttámadás veszélyét, lebecsülve a csehszlovák, sőt a román hadsereg erejét, mi több, a német béke aláírásának jelentőségét – kijelentette: „Nem is külpolitikai indokai voltak e határozathozatalnak . . . engem arra, hogy ehhez az állásponthoz csatlakozzam, nem a nemzetközi forradalom állása késztetett, hanem belső dezorganizáltságunk." Hasonlóképpen nyilatkozott – tehát a belpolitikai okot tekintette elsődlegesnek – a vita mindkét kommunista szónoka: Szamuely Tibor és Pór Ernő is.

Kun Béla a belső helyzetet reálisan értékelte, figyelmeztetve a szociáldemokratákat: „a legutóbbi napok eseményei megmutatták, hogy itt Magyarországon csak kettő között lehet választani: a legszilárdabb, a legszigorúbb reakció, monarchizmus és a proletárdiktatúra között". Megjósolta a kispolgárság csalódását a győztes ellenforradalomban. A Tiszántúl visszaszerzését a szegedi kormány likvidálása végett is fontosnak tartotta. A Tiszántúl felszabadításának módjáról viszont nem volt világos elképzelése. Egyrészt úgy beszélt, mintha a Tiszán átkelve a Vörös Hadseregnek csak a magyar ellenforradalom bandái ellen kellene harcolnia, másrészt kimondta, hogy a román csapatok kivo-

násának „garanciája – kijelentem – nem más, mint a Clemenceau szava. Ettől függ, ki hogyan ítéli meg ennek a szónak a jelentőségét, hogy hogyan értékeli azután . . . a perspektívákat . . ."

A Központi Intéző Bizottság egyhangúan járult hozzá Szlovákia kiürítéséhez. Szamuely Tibor sem ellenezte a határozat elfogadását, csak röviden utalt a tanácskongresszuson előadott véleményére. A lélegzetvételre – mondta gúnyosan – azoknak az „elvtársaknak" van szükségük, akik esküdöznek a proletárdiktatúrára, „mindaddig, amíg sikerülni fog egy útlevelet szerezni Ausztriába vagy Ausztrián túl az antant ellenforradalmi köreihez". Őszinteséget követelt a szociáldemokratáktól, válaszolt bírálóinak, akik szerint „ellenforradalmárokkal szemben eljárni csak akkor lehet, ha annak tárgyi bizonyítékai vannak. Nahát, igen tisztelt Rónai elvtárs, tegnap láthatta a tárgyi bizonyítékait az ellenforradalomnak abban a 18 koporsóban. Ezek voltak a tárgyi bizonyítékai annak az ellenforradalomnak, amelynek ön majdnem minden eddigi vezérét szabadon bocsátotta!"

(Június 29-én temették a ludovikás ellenforradalommal vívott harcban elesett vöröskatonákat. A nyitott sírnál az utolsó szónok Haubrich volt. „Egyet ígérek itt nektek, kedves testvéreim, nem hiába estetek el, mert a ti hősi halálotok után még jobban, még egységesebben fog a kaszárnyákban levő hadsereg tömörülni a proletáruralom megvédelmezésére . . . Másik üzenetem szól ennek a bűnös városnak. Mától kezdve reszkessen mindenki, aki ennek a hadseregnek, amely a proletárdiktatúra álláspontján áll, megbántásán dolgozik.")

Rónai ingerülten reagált Szamuely vádjaira, aminthogy néhány nappal előbb Szántó és Böhm között támadt a Kormányzótanács plénumát foglalkoztató konfliktus.

A június 30-i határozat meghozatalánál már ismeretes volt a visszavonulás szándékának hatása a Vörös Hadseregre. Ez a hatás nem volt egyforma a különböző csapatoknál. Néhány alakulat tiltakozott az ultimátum elfogadása ellen, mint a 11-es páncélvonat személyzete:

„tiltakozásukat jelentik be a demarkációs vonalnak az antant által való ilyen, ránk nézve szégyenteljes megállapítása ellen, miután ez az ország és a nép teljes agyonverését, tönkretételét célozza és vonná is maga után. Ne adjuk meg magunkat soha az antant kényére-kedvére, ellenben folytassuk a harcot addig, amíg vagy egy kedvezőbb békét erőszakolhatunk ki, vagy mindnyájan belepusztulunk, de ez országot magunk oda ne adjuk soha."

A csapatok egy részének hangulata ilyen. Más csapatok kimerültségük következtében örültek a fegyvernyugvásnak, ha harcaik eredményének elvesztését fájlalták is. A két érzés együtt demoralizálólag hatott. A Tiszántúlról toborzott csapatok a hazatérés lehetőségében reménykedtek.

Landler Jenő megállapítja a visszavonulást értékelve: „Böhm és társai agitációjukkal szisztematikusan dezorganizálták a hadsereget . . . a kapituláns politika hatalmába kerítette a tömegeket. Ez a korlátozatlan agitáció odáig vezetett, hogy június 30-án a tanácshatalomnak nem maradt más hátra, mint kiadni a visszavonulási parancsot."

Június végén azonban maga Landler sem nyugodott bele ilyen simán a visszavonulásba. Böhm szerint Landler még egyszer felvetette az ultimátum elutasításának gondolatát. Böhm rögtön felajánlotta, hogy átadja a főparancsnokságot Landlernek, néhány nap alatt azonban felülkerekedett a többség álláspontja.

Katonai szempontból a harc, vagyis a támadás folytatása pillanatnyilag valóban nem volt lehetséges, mert a csapatok állapota csak egy-két heti pihenés, a harcképtelenné váltak kicserélése, jelentős erősítés után változhatott volna támadóképessé. Az elért vonal védelmét, az időhúzást azonban megkísérelhették volna; ez a döntés is számos veszély forrását rejtette magában, esetleg a Tanácsköztársaság életét is megrövidíthette a körtámadás kiváltása révén; ez a kockázat azonban a Tanácsköztársaság kikiáltásával adva volt, és az ultimátum elfogadása legfeljebb valamelyest, ha csökkentette. Kun Béla 1932-ben önkritikusan elismerte:

„Helytelen volt rögtöni tárgyalások megkezdése nélkül nemcsak a hadműveleteket megszüntetni, hanem még vissza is vonni csapatainkat. Külpolitikánk alapvető hibája ebben a kérdésben az volt, hogy Clemenceau manőverére nem feleltünk ellenmanőverrel, nem igyekeztünk időt nyerni tárgyalások útján . . ."

A visszavonulás rendben, fegyelmezetten folyt le. Az északi hadjárat során elfoglalt területnek több mint felét kellett kiüríteni. A hősi harcok eredményének feladása a tisztikarra gyakorolta a legegyértelműbb hatást. Számukra, kevés kivételtől eltekintve, a Tanácsköztársaság létét a Vix-jegyzék elutasítása tette jogossá, helyezte a régi uralkodó osztályok megalkuvó politikája fölé. Az a perspektíva, hogy a lélegzetvételi szünet lehetővé teszi az ellenforradalom erélyes letörését, őket érthetően nem vonzotta. Állítólag még Stromfeld is kijelentette: „Harcoltam a csehek és románok ellen, de ellenforradalmárok ellen nem viselek háborút!" Nem mintha közösséget vállalt volna az ellenforradalmárokkal; amíg vezérkari főnök volt, fellépett hazaáruló tevékenységük ellen, de a visszavonulás számára súlyos dilemmát okozott, amelyből megalkuvást nem ismerő, egyenes jellemének a passzivitás volt az egyetlen kiút.

Stromfeldet mélységesen elkeserítette, hogy páratlan győzelmei után, véleménye teljes negligálásával meghozták a szerinte végzetes határozatot. Haraggal vált el még Böhmtől is, akivel a népbiztosok közül a legjobb viszonyban volt. A vezérkari főnökséget nem a pozícióért, a harcért vállalta; harc nélkül fölöslegesnek érezte magát Gödöllőn. Miután lemondását elfogadták, és előkészítette a visszavonulás végrehajtását, a Balatonhoz utazott – pihenni az ötéves háború után. Távozásakor betegszabadságot kért egyik osztályvezetője, Kerekess alezredes is. Példáját más tisztek is követték.

8. A TISZAI OFFENZÍVA ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG MEGDÖNTÉSE (JÚLIUS 1—AUGUSZTUS 1)

Egykor, ha innen szikra támadt,
Lelkezve leste fél világ,
Nagy Petrográdtól Párizsig
S remegve Csepel szózatát.

Most hallgat. Most siket acélroncs
Tótágast néz az égbe fel.
Hol az a szikra, emberek?
Hol vagy, Csepel?

(MADARÁSZ EMIL: CSEPEL)

A MÁSODIK LÉLEGZETVÉTELI SZÜNET

A pozsonyi egyezmény aláírása után a Tanácsköztársaság ismét mintegy három hétig tartó lélegzetvételi szünethez jutott. A körülmények nem voltak olyan biztatóak, mint márciusban, ezúttal senki sem remélt hosszú pihenőt; Párizs és a környező országok kormányai nem is színleltek belenyugvást a Magyarországi Tanácsköztársaság fennállásába, de új támadást egyelőre sem a román, sem a csehszlovák hadsereg nem kísérelt meg. Nem lehetett kétséges, hogy a kapitalista országoktól körülvett, magára maradt forradalom sorsa a harc – a győzelemig vagy a „nagyszerű halálig", de a dokumentumok bizonysága szerint vezetői a visszavonulás napjaiban nem gondoltak a háború újrakezdésére, ellenkezőleg, a legégetőbb belső problémák rendezésére fordították energiájukat.

Érjük be itt a legfőbb bizonyítékkal: június végén a vezetésben olyan nézet kapott hangot, hogy a Vörös Hadsereg kimerült munkásezredeit le kell szerelni, és legfeljebb a termelésből a nyersanyaghiány miatt úgyis kieső gyárak dolgozóit érdemes visszatartani. Sőt Böhm július 3-án elrendelte a földművés-katonák elengedését – aratási szabadságra. A dunántúli és Duna–Tisza közi parasztság bevonulási aránya gazdasági szempontból sem indokolt egy ilyen rendelkezést, még ha a városi munkanélküliséget figyelmen kívül hagyjuk is. Ilyen elképzelések nem születhettek volna, ha a Kormányzótanács már ekkor a Tiszántúl fegyveres erővel való visszafoglalására készül.

A Kormányzótanács július 4-i ülésén felmerült az új termés és általában a

termelői élelmiszer-feleslegek begyűjtésének kérdése. Tekintettel a falusi direktóriumok nehézségeire, Kun, Landler, Pogány, Rónai a szükség esetén katonai erővel végrehajtott kényszerrekvirálás mellett voltak. Ennek megfelelően a Kormányzótanács úgy határozott:

„Megkeresi a hadsereg-főparancsnokságot, hogy a munkásezredeknek a leszerelését ne rendelje el, sőt ezeket egészítse ki, és vezényelje át a Dunántúlra élelmiszer-rekvirálás céljából, a második hadtest parancsnokságát pedig megbízza azzal, hogy a Közellátási Népbiztossággal egyetértően a munkásezredekkel, mint megbízható karhatalommal, az élelmiszer-rekvirálást végezze."

A július 4-i kormányzótanácsi ülésen egyébként sem esett szó katonai tervekről, viszont javaslatok és határozatok születtek a lélegzetvételi szünet maximális kihasználására, politikai és gazdasági reformokra. Így Pogány József és Nyisztor György felvetették, hogy a nagybirtokokon alakult termelőszövetkezeteket érintetlenül hagyva, a gazdagparaszti és kisebb úri birtokokból osszanak néhány holdas parcellákat a nincsteleneknek: „ezzel minden faluban földmunkásokból és törpebirtokosokból álló testőrséget teremtenének a proletárdiktatúra céljaira" – mondta Pogány. Az elhatározás valóban fontos lépés lett volna a hibás agrárpolitika megjavítására, de végrehajtására már nem kerülhetett sor.

Az agrárpolitika más kérdéseit is vizsgálat alá vették. „Vigyük be most már valóban az osztályharcot a faluba – írta a „Vörös Ujság" 1919. július 3-i számában. – Ne maradhasson meg sehol a régi gazda, semmiféle címen, a régi birtokán, s ha a termelés vezetésében munkájára szükség volna, ám használjuk fel munkaerejét más birtokon..." A Kormányzótanács leállította a 2–300 holdasok mentesítési ügyeit.

Az új pénz bevezetése és a régi bankjegyek fokozatos kivonása a forgalomból (június 30-tól tilos volt elfogadni a korábban kibocsátott 50, 100, 1000 és 10 000 koronás bankjegyeket) hozzájárult a vidéki gazdasági viszonyok javulásához, az önálló magyar valuta megteremtésének kezdetét jelentette. A Tanácsok Országos Gyűlésén elhangzott javaslatok alapján felülvizsgálták a hátrányosnak bizonyult adóeltörlést: elhatározták, hogy a megszüntetett földadó helyett a községi tanácsokat jogosítják fel községi adó kivetésére, saját szükségleteik fedezésére, az adókivetést a helyi viszonyok szerint szabva meg. Kiépültek a megyei, illetve kerületi népgazdasági tanácsok.

Segíteni kívántak a városi dolgozók helyzetén is. A Kormányzótanács említett július 4-i ülésén Kun Béla kijelentette: „momentán adni kell a proletariátusnak. Ezt biztosítani kell, még akkor is, ha hátrányos következményekkel is jár." Kun javaslatára a Kormányzótanács elhatározta a húsfejadag felemelését, a fehérnemű-feleslegek rekvirálását, a megmaradt ruha- és cipőkészletek kiosztását a fővárosi és vidéki ipari munkások között, negyedmilliós segélyt szavaztak meg a szegedi munkanélkülieknek.

Erélyes intézkedések történtek a közellátás megjavítása érdekében. A népszerű, de nem elég nagyszabású termékcsere-akció mellett – amelynek határt szabott az iparcikkek hiánya – megkísérelték a pénzfizetés ellenében történő

állatrekvirálás kiszélesítését, ugyanakkor betiltották a „batyuzást", amit elsősorban az elcserélhető értékekkel, nélkülözhető ruhaneművel rendelkező fővárosi polgárság tudott addig kihasználni.

Ezek az energikus akciók, amelyek nem jártak együtt a parasztpolitika radikális megváltoztatásával, tovább élezték a politikai helyzetet falun. A szegénységet nem érintette a begyűjtés, de nem is támogatta, mivel politikai passzivitásán nem változtattak a parasztpolitika kijavítására elhatározott, túl óvatos, kismérvű kezdeti lépések és tervek. A birtokos parasztság ellenállása viszont elég nagyfokú volt; az állatbegyűjtés kérdésében a középparasztság a gazdagokkal került egy táborba, különösen a Dunántúlon, a lósorozást valóban katonai segédlettel kellett végrehajtani. Enyhébb formában mutatkoztak meg a nehézségek az új termés felvásárlásánál.

A felsorolt és egyéb intézkedések – mint az, hogy sok felesleges vita után júliusban végre engedélyezték napi fél liter bor elfogyasztását – nem tévesztették el hatásukat, de nem is ellensúlyozhatták a forradalom sokasodó bajait. A dolgozók karjában és idegzetében zsibbadt még a háborús évek fáradtsága, az aratás napjaiban még nem szűnő élelemhiányt éveken át leromlott szervezetű embereknek kellett elviselniük.

A Kormányzótanács igyekezett a proletárdiktatúra államának megszilárdítására is kihasználni a rövid lélegzetvételi szünetet. A kommunisták erélyesen követelték az ellenforradalmi lázadások tanulságainak levonását. Kun Béla már a Központi Intéző Bizottság június 25-i ülésén kijelentette:

„Az, ami itt történt Budapesten, egészen természetes következménye annak a felfogásnak, amit sokan magukévá tettek, hogy a burzsoázia megszűnt, hogy a burzsoáziának nincsen ereje, hogy a burzsoázia beletörődött a proletariátus diktatúrájába. Ez a tévedés megbosszulta magát . . ."

A „Vörös Ujság" több cikkben követelte a közigazgatás megtisztítását az ellenforradalmároktól és a korrupt elemektől. „Három hónapos türelmes és elnéző uralmunk alatt kiderült, hogy a nagyjában-egészében változatlanul átvett közigazgatási szervezet a legsötétebb ellenforradalom melegágya. A régi bürokrácia a proletáruralom elején megbűvölten és megbénultan behódolt, de enyhén gyakorolt diktatúránk láttára, amelyből gyöngeségünkre következtetett, megindult az ellenállás; felocsudva dermedt félelméből, először szabotálással próbálkozott, majd az elszánt ellenforradalmi szervezkedés terére lépett. A helyzet odáig fajult, hogy ma a proletáruralom legdühösebb ellenségei a proletárállam közvetlen kiszolgálására hivatott tisztviselők . . . közül kerülnek ki . . . A kommünnek jó és olcsó közigazgatásra van szüksége, proletár közigazgatásra, nem pedig bürokratikus szervezetre. Ezért égetően sürgős feladat a közigazgatás gyors átszervezése, a megbízhatatlan személyzet azonnali eltávolítása, kicserélése. Ez a tisztogató munka – úgy tudjuk – egyes népbiztosságoknál már megkezdődött, de szükséges, hogy végigmenjen az egész vonalon, és ne maradjon félmunkának."

A tisztogatás valóban megindult kisebb-nagyobb mértékben a Vörös Őrségnél, a magasabb katonai parancsnokságokon stb. A Külügyi Népbiztos-

A VÖRÖS HADSEREG KÍSÉRLETE A ROMÁN INTERVENCIÓS HADSEREG VISSZAVETÉSÉRE

(1919. JÚLIUS 20—30)

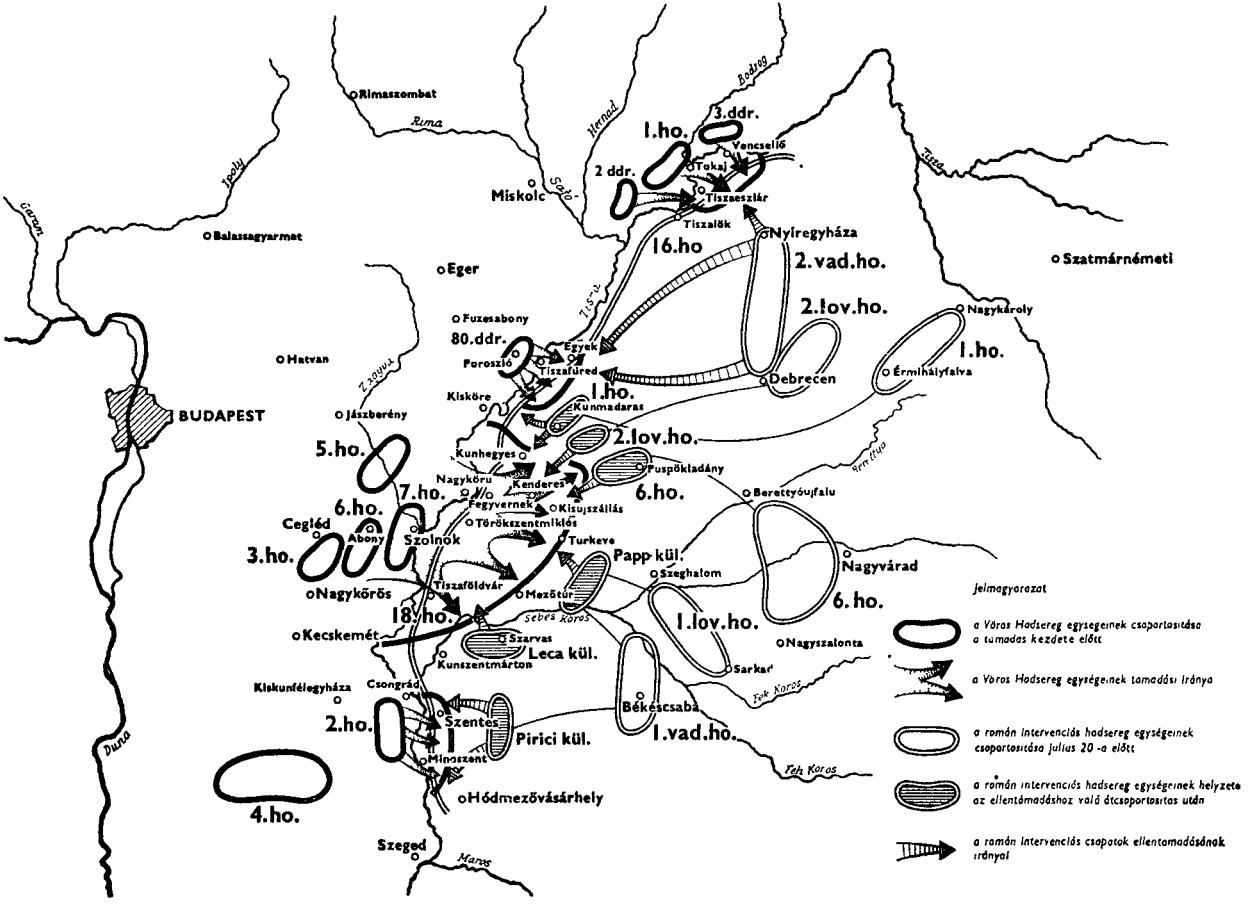

ságról egy sor „nélkülözhetetlen" arisztokratát, régi diplomatát bocsátottak el, akikkel Ágoston jól megfért. Számos pártszervezet és helyi tanács hozott határozatot a párt, a tanácsok soraínak megtisztításáról. A vasmunkások bizalmi testülete július 21-én memorandumot nyújtott át a Kormányzótanácsnak, „a diktatúra erélyesebb kezelése tárgyában".

Mozgalom indult a vidéki tanácsok megtisztítására is. Sok észak-magyarországi községben, amelyek az északi hadjárat eredményeképpen felszabadultak a megszállás alól, júliusban választották meg a falusi tanácsot. A régi bürokrácia kebelén felnövő új bürokráciára frappáns példát kapott a „Vörös Ujság" – keresés nélkül. „*Egyszerűsített eljárás üvegezési munkáknál.* Ezen a címen a következő kommüniké közlését kérik tőlünk:

1. A lakó tartozik a házbizalmival igazoltatni, hogy a törött ablak pótlására szükség van.

2. Ezen igazolványt a kerületi munkástanács műszaki hivatalával láttamoztatni kell.

3. E láttamozott igazolvánnyal a kerületi üveges üzembe kell menni, honnan egy felmérőt küldenek ki a méretek megállapítására és árak kiszámítására.

4. A méretjegyzékkel az üvegezési központba kell menni, és a már megállapított árat, illetve összeget befizetni.

5. Az összeg befizetése után az üvegezési központ munkajegyet állít ki . . .

6. A munkajegy beszolgáltatása után az üveges üzem kiküldi munkásait a kívánt munka elvégzésére." A „Vörös Ujság" ezután joggal kérdi: „Most már csak arra vagyunk kíváncsiak: milyen lehet a kevésbé egyszerű eljárás?"

A „Vörös Ujság" a nyilvánosság előtt kampányt indított a korrupció, a visszaélések leleplezésére. Így a Pest megyei tanácsnál sikerült nyomára jutni egy sikkasztó kompániának. Üzelmeiknek csak Hamburger Jenő erélyes fellépése vetett véget, Hamburger számolta fel a Földművelésügyi Népbiztosság tisztviselőinek sokmilliós üzletét is: a Bécsbe menekült mágnások után akarták szöktetni értékes versenylovaikat. Miután a lovakat nehéz lett volna kalapbélésbe vagy szivarzsebbe rejteni, széleskörű vesztegetéshez folyamodtak: végül a biztonság kedvéért csinos summát ajánlottak fel Hamburger helyettesének is, aki ezt nyomban jelentette a népbiztosnak. A „Vörös Ujság" a visszaélések elleni harcban nem nézte a protokoll-listát (mivel ilyen még nem készült). A Szellemi Termékek Országos Tanácsánál tapasztalt szabálytalanságok miatt Lengyel József több cikkben az intézmény főnökét, Szabados Sándort – a legjobb baloldali szociáldemokrata népbiztosok egyikét – is megtámadta, mire a megbántott Szabados a vizsgálatra sem várva lemondott.

Bizottság alakult a főváros tehermentesítésére az improduktív elemektől. A bizottság összeállította a 25 000 koronánál nagyobb folyószámlával rendelkezők névjegyzékét, gyakorlatilag azonban egyelőre csupán a galíciai menekültek kitelepítése indult meg, diplomáciai vitáktól kísérve. A Nyugat-Ukrán Népköztársaság képviselete azt kérte, jelöljenek ki vidéki tartózkodási helyet a menekülteknek, mert visszatérésük Lengyelországba a pogromok miatt veszélyes. Ez komplikált megoldás lett volna, ezért a lengyel kormánnyal kötött

megállapodás alapján és a budapesti hitközség támogatásával Bécsen át elindultak a repatriáló vonatok a lengyel határ felé.

Július első napjaiban a közállapotok javítására, a diktatúra megszilárdítására irányuló törekvések álltak a figyelem központjában. A kormány és a sajtó továbbra is a fenti problémáknak szentelték figyelmüket, noha a részkérdésekben való elmerülés mind illuzórikusabbá vált, ahogy Szlovákia kiürítésének befejeztével a katonai feladatok helyes megoldása minden másnál fontosabb lett volna. Ha az okát keressük a fontossági sorrend felcserélésének, csak egy magyarázatot találhatunk, bármily irracionálisnak tűnjék: az utolsó hetekben, ahogy nőtt a külső nyomás, és ennek következtében mind inkább megbomlott a belső egyensúly, a realitások határainak elmosódásával csökkent a realitások iránti érzék, az erőteljesen felvetett véletlen ötleteknek ott is helyet adott a fásultság, ahol azelőtt gúnyos legyintés lett volna osztályrészük.

A kimerültség és kapkodás jele, hogy miután Ágoston július elsején aláírta a pozsonyi jegyzőkönyvet – aminek elsietése önmagában véve is hiba volt –, a kiürítés végrehajtása már július elején befejeződött. Semmi ok nem volt arra, hogy ennyire siessenek a Tanácsköztársaság számára hátrányos visszavonulással. A Szlovák Tanácsköztársaságnak még annyi ideje sem maradt, hogy megkísérelje az ellenállás megszervezését, amit Budapesten úgy látszik, a békesség érdekében, nem is szorgalmaztak. Igaz, hogy az adott viszonyok között a partizánakciók erőltetése – különösebb eredmény nélkül – csak fokozta volna a szlovákiai munkásság szenvedéseit. A visszavonulást különben rendben hajtották végre, bár a katonák hangulata nyomott volt, amin a kiküldött agitátorok és politikai megbízottak sem tudtak változtatni, hiszen ők is a Kormányzótanácsnak a Vörös Hadsereghez intézett proklamációjához igazodhattak csak. Ez a proklamáció félig-meddig egyértelműen kimondta az új határok elfogadását, de megígérte: „nem mondunk le egy talpalatnyi földről sem, ahol magyar nyelven beszélnek a dolgozók". Sokkal világosabban beszélt a román kormány, amely június 29-étől kezdve egymás után többször kinyilatkoztatta szándékát a Tiszántúl megszállásának fenntartására.

Javában folyt még Szlovákia kiürítése, mikor a világsajtó ismertette a bukaresti kormány határozatát: nem válaszol Kun Béla jegyzékére, mert nem ismeri el a bolsevista rezsimet. Addig szó sem lehet csapatai kivonásáról, amíg Magyarországnak nincs az antant által elismert kormánya. Július másodikán Brătianu válaszolt Clemenceau június 13-i jegyzékére. Kereken kijelentette, hogy csak akkor ürítik ki a Tiszántúlt, ha megtörtént a Vörös Hadsereg leszerelése. Ezenkívül a Szovjet-Oroszország elleni front biztosítására hivatkozott és a magyar úri osztály félelmére a tanácsrendszertől. Az összefüggéstelen érvelés mögött annál határozottabb volt a szándék: elhúzni a kiürítést, amíg csak lehetséges. A Vörös Hadsereg visszavonása mégis zavartalanul folytatódott, július 10-ig úgy tűnt, mintha a Kormányzótanácsot nem foglalkoztatná a Tiszántúl problémája.

A visszavonulás levezetése után Stromfeld elhagyta Gödöllőt. Utódjául Böhm még július 3-án Julier Ferencet nevezte ki. Julier másnap már bevonult

Gödöllőre, és miután a Vörös Hadsereg legközelebbi elképzelhető hadművelete a Tiszántúl felszabadítása volt, július 5-én elkészítette a tiszántúli offenzíva tervét. Ennek lényege két, hadtestnyi erejű csoporttal átkelni a Tiszán Tokajnál és Szolnoknál. A terv Stromfeld korábbi elképzeléseit tükrözte, de ekkor már nagyon kérdéses volt: a Vörös Hadsereg frontlétszáma elégséges lesz-e két ponton is az áttöréshez szükséges túlerő képzésére?

Talán nem felesleges ismételten hangsúlyozni, hogy július 5-én semmiféle elhatározás nem született a tiszai átkelésről. Böhm, aki még főparancsnok volt, ezekben a napokban egészen más tervekkel foglalkozott, kétséges, hogy adott-e ilyen utasítást Juliernek. Utóbbi az új főparancsnok, Landler hivatalba lépéséig, tehát két hétig elég önállóan intézte a főparancsnokság ügyeit. Ahhoz, hogy az átkelési tervet kidolgozza, nem is volt szüksége utasításra. Nem minden haditervből lesz háború; de ha egy ország előtt a háború konkrét lehetősége áll, a vezérkar feladata tervek készítése. A haditervek sorsa már a politikai vezetés, a kormány kezében van.

Julierre, aki végzetes alakja e végzetes hónapnak, nagyon jellemző volt ez a gyors munka. Mint tanult vezérkari tiszt többször kitüntette magát az északi hadjárat során, például a tiszaluci akció ötletes lebonyolításával. Ámde jó k.u.k. tiszt létére nem az az ember volt, aki önálló stratégiai vagy éppen politikai elhatározásokra jut. Landler ellenőrzése mellett jó végrehajtója Stromfeld elképzeléseinek. Stromfeld lemondása után kulcspozícióba került. Az egyre bizonytalanabb Kormányzótanács kezdeményezést várt tőle, az ellenforradalmi tisztikar, sőt a szegedi „hadsereg" tetteket – a Tanácsköztársaság megdöntését. A napóleoni szereptől nem politikai meggyőződése tartotta vissza, mint Stromfeldet – Julier a visszavonulás óta egyértelműen a Tanácsköztársaság ellensége volt –, hanem határozatlansága, önállótlansága. A később elismert tudós hadtörténészből hiányzott a pillanat sugallata. Igaz, nem is tartozott a Gömbös- vagy Werth-szerű tisztek típusához, akik majd megteremtik a második világháború fasiszta hadseregét. A Vörös Hadseregben voltak nála elszántabb „fehérek" vezető beosztásban. Csakhogy június 24-e után ők sem mertek cselekedni. A történelem alig ismer azonnal megismételt levert felkeléseket, és a gödöllői kastélyban Lemberkovics százados kísértett.

És mégis: ahogy fokozatosan kicsúszott a Kormányzótanács baloldala kezéből a kezdeményezés, úgy nőtt automatikusan a gödöllői vezérkar hatalma. A Kormányzótanácsban kiegyenlítődtek az erők. Így a július 7-i ülésen Szántó Béla a legfontosabbat, a legidőszerűbbet követelte: lépjenek fel erélyesen a dezertőrök, a sorozást elmulasztók ellen, legyen a Hadügyi Népbiztosságnak saját karhatalma. Dovcsák tüstént kijelentette: „nem helyezkednék arra az álláspontra, hogy a lógósokkal erélyesebb intézkedéseket tegyünk". Döntés nem született – se jobbra, se balra. A július elején uralkodó hangulatra jellemző, hogy a 14-i kormányzótanácsi ülésen nemcsak Garbai, de Hamburger is sokallta a Vörös Hadsereg által lefoglalt élelemmennyiséget. A katonaság élelmezése valóban jobb volt, mint a civil lakosságé, de a modern hadviselés ezt

természetesnek is vallja. A Monarchia hadseregének csődjében nem csekély szerepet játszott a gyenge táplálkozás.

A közellátás július közepén súlyos gondokat okozott: a veszprémi asszonyok július 11-én kifosztották a csereakció-üzletet, hasonló jelenségek másutt is előfordultak. Az ellenforradalom óvakodott a nyílt fellépéstől, de agitációjával hozzájárult az ilyen „spontán" akciókhoz. A külföldi ügynökök részvételével folytatott propagandának két fő iránya volt. Az egyik a Vörös Hadsereg bomlasztása. A „vasas, ne hagyd magad" plakátokat kiegészítették: ... a frontra vinni. Horthy röplapon hívta fel dezertálásra a vöröskatonákat. A másik jelszó új volt: Korvin július 11-i jelentéséhez egy röplapot mellékelt, amely Kautskyra és Fritz Adlerre hivatkozva uszít a proletárdiktatúra ellen, és így végződik:

„Követeljétek mindenütt, minden gyárban, értekezleten, előadásokon, összejöveteleken az összes szakszervezeti munkások *titkos* leszavaztatását arra nézve, akarja-e a proletárdiktatúrát, vagy pedig egy tiszta szociális minisztérium jöjjön Buchinger, Garami, Peidl és Weltnerrel ... Követeljétek gyorsan a szavazást, mielőtt a reakció jön!" Korvin jelenti: a röplapot rögtön átadták a Párttitkárságnak, de utóbbi „semmiféle agitációt nem fejtett ki, sőt mi több, Weltner és Peidl elvtársak nyilvánosan nem tiltakoztak ellene (ami feltétlenül dezorganizálólag hatott volna erre a támadásra), máris megállapítottuk hatását, amikor tegnap délután a Danubius Hajógyár munkásai leszavaztak a diktatúra kérdéséről, és mindössze 27 szavazat kívánta a diktatúra fenntartását."

A burzsoázia nyílt megmozdulásaira júliusban alig került sor. A régi rendszer hívei reménykedtek a készülő antant-intervencióban, uralmuk helyreállításában, de semmi kedvük sem volt a lokálok és nyaralók újramegnyitása előtt hősi halált halni. A szabotázs, a suttogó propaganda széles körű volt, de a most már erősen konspirált titkos szervezetekben (keresztényszocialisták és más papi csoportok, Pekár-féle Fehér Ház) csak kisebb csoportok vettek részt, híveik később joggal panaszolták fel:

„Az a nézet, amely a tisztviselői kar magatartásával szemben nemcsak belföldön, hanem még külföldön is elhangzott, hogy ti. ellenállásával a proletárdiktatúrát lehetetlenné tehette volna, meg nem áll, mert a diktatúra kétségtelenül kitört, és tovább is fennállott volna, mint ameddig a ... tisztviselői kar az ellenállást kibírta volna." „Aki erkölcsi ellenállásra gondolt is (nem fegyveres ellenállásra, mert az a többszöri lefegyverzés után úgyis lehetetlen volt), nem számíthatott sem a tisztviselői kar, sem a társadalom egyetlen rétege részéről sem számottevő és elszánt szervezett támogatásra."

Ezért az ellenforradalmi szervezetek a Tanácsköztársaság megdöntésében közvetlenül csekély szerepet játszottak, fő energiájukat a munkásság bomlasztására fordították, miután a legtöbbet az egyesült párt balszárnyának gyengítésétől várhatták.

Érdekes, hogy július első felének szinte egyetlen nyílt polgári demonstrációja nem a jobboldali, „illegális" ellenforradalomtól indult ki. Az újságírók szakszervezetének július 8-i taggyűlésén Szász Zoltán nagy beszédet tartott a sajtó-

szabadságról. A Kormányzótanács most már valóban nem indíthatott új lapokat – néhány nappal később már a „Népszava" és a „Vörös Ujság" is sárgásbarna szalmapapíron jelent meg –, de nem is erről volt szó. A taggyűlés botrányba fulladt, a szocialista újságírók kiléptek a szakszervezetből, és megalakították a Szocialista-Kommunista Újságíró-Munkások Forradalmi Szervezetét. A „Vörös Ujság"-ban Lukács György ítélte el a sajtószabadság jelszavával való visszaélést, sőt a Weltner szerkesztésében megjelenő „Népszava" is elég erélyes hangot ütött meg. Néhány újságírót letartóztattak, de hamarosan szabadon engedték őket. Ezen az alapon Weltner, komolytalannak minősítve az incidenst, újraegyesítette az újságírókat, megállapítva, hogyha a munkásszakszervezetekben szabad vitatkozni, itt is szabad.

Meg is választották Weltnert a szakszervezet elnökévé. A vezetőség összetétele az októberi koalícióra emlékeztet, csak egyetlen baloldali újságírót tekinthetünk a kommunisták képviselőjének. Aminthogy az egész újságírólázadás a polgári baloldal jobbratolódását jelzi. Az addig a Tanácsköztársaságot, ha fenntartásokkal is, támogató októbrista balszárny visszavonulását a magyar politikai élettől e napokban zárja le Károlyi távozása. Károlyi Mihály megértette a szlovákiai visszavonulás okait, de a megoldást következetlennek találta. Szerinte vagy folytatni kellett volna a támadást Pozsony ellen, vagy – ha elfogadták az antant diktátumát – lemondani és átadni a hatalmat az antant szája íze szerint való szociáldemokrata kormánynak. Távozásáról így számol be:

„Ekkor június végén írtam egy cikket a »Népszavá«-ba, amit Kun Béla betiltatott. Láttam, hogy minden erőlködésem hiába van. A vezető emberekkel nem tudtam tárgyalni, mert azok – különösen a júniusi napok után – nem mertek velem összejönni. Annak pedig, hogy minden cél nélkül bevárjam az ellenforradalom győzelmét – mely elsősorban ellenem irányult volna –, nem volt értelme. Ezért utaztam el. Bármennyire is sokban helytelenítettem a kommunista kormány politikáját, visszafojtott lélegzettel sikert kívántam e súlyos percekben nekik. Tisztában voltam azzal, ami most már a napnál világosabb, hogy az ellenforradalom küzdelme a bolsevizmus ellen világszerte csak ürügy arra, hogy minden haladó eszmét csírájában megfojtson." Károlyi rövid bécsi tartózkodása alatt nem vett részt a kávéházi tárgyalásokban, nem követte a radikális Biró Lajos példáját, aki közvetíteni próbált Czóbel és a bécsi októbrista emigráció között, az októberi koalíció visszaállítása érdekében. „Lemondásom története" című, a bécsi „Arbeiter-Zeitung"-ban közölt cikkében hitet tett a szocializmus mellett.

A néhány demonstrációnál, demonstratív távozásnál szélesebb folyamat játszódott le a demokratikus polgárság, az októbrista értelmiség soraiban. A júniusban még csak ingadozó kispolgári értelmiség többsége júliusban Szlovákia kiürítése, az előttük sem szimpatikus ellenforradalmak véres leverése után, rémhíreken és gerslin rágódva elfordult a Tanácsköztársaságtól, a forradalomtól. Megrázó dokumentuma a csalódásnak Babitsnak, Szabó Ervin és Kunfi barátjának saját múltját is megtagadó verse:

Szíttál-e lassú mérgeket, illatok átkait?
Jaj rosszabb, aki kába Szók mérgéből tudva szítt
– – – – – – – – – – – – – –

Hazánk, harsan, s már durva harc dúlja a drága tájt,
s jaj, tusa borzadt oka lesz, haki *békét* kiált.
Eszmét neveznek – és a föld bitókkal fölfakad;
jövőt – és viszik halni már a gyönge fiukat
népjavát – s a nép új nyomort lát, újabb szenvedést;
emberközösség: pompa-szó! de kerüld mint a kést;
szabadság: ez még csábosabb; de vigyázz, ki ne mondd,
mert súlyosabb bilincsbe fogsz botolni majd, bolond!

(SZÍTTÁL-E LASSÚ MÉRGEKET?)

A nehézségek a visszavonulás után ismét kiélezték a párton belüli ellentéteket. Egyes szociáldemokraták Bécsbe költöztek, mint Buchinger, mások, mint Kunfi, Göndör, megszokott vendégek voltak ott. Az otthonmaradtak közül is elég számosan követték Kunfi példáját és lemondtak állásukról, vagy egyszerűen csak nem jártak be hivatalukba. Ez annál egyszerűbb volt, mert eljött öt év után az első nyár, amikor a családok együtt pihenhettek, és aki tehette, a Balatonon, vidéken nyaralt. A jobboldali szociáldemokratákon kívül sok tisztviselő és főleg katonatiszt is megragadta az alkalmat, hogy nyaralás ürügyén eltűnjék terhessé vált pozíciójából. Viszont Weltner, szilárdnak érezve helyzetét, most már több funkciót is vállalt: Miákitscsal együtt az 500-as tanács elnöke lett.

A különböző szociáldemokrata irányzatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan volt. Ezért Böhm július 5-ére Gödöllőre hívta Pogányt, Landlert, Weltnert és Haubrichot. (Előzőleg Romanelli kereste fel Böhmöt, és arra kérte, hogy Stromfelddel együtt maradjon helyén, továbbá, hogy lépjen fel erélyesen Szamuely ellen. Romanelli viszont arra emlékezik, hogy Böhm panaszkodott Szamuelyre, illetve a szerinte Szamuely nyomása alatt álló Kunra, és azt kérte: orientálódjon az antant a szociáldemokratákra.) A július 5-i értekezleten Böhm felajánlotta, hogy az összeomlást megelőzendő, kikiáltja a katonai diktatúrát, és félreállítja a kommunistákat, ha a szociáldemokrata vezetők erre felhatalmazzák és vállalják a politikai felelősséget. Az új rendszer megfelelő engedmények árán elnyerheti az antant támogatását.

Böhm tervét az értekezlet résztvevői közül csak Haubrich támogatta, bár nem lehetett kétséges a Peyer–Miákits-csoport helyeslése sem. Pogány és Landler azonban a volt baloldali szociáldemokraták nevében elutasította a kommunistaellenes puccs gondolatát. Sőt Weltner is szembeszállt a tervvel, mert, mint Böhm közli, „nem bízott a sikerben". Weltner szerint a szociáldemokraták a hadsereg segítségével leverhetik a kommunistákat, „de nem tudják fönntartani a munkásosztály hatalmát. A gazdasági okokból elégedetlen munkásság a Szociáldemokrata Párt ellen fog fordulni, megismétlődhetnek az októberi forradalom eseményei – végül a fehérterror fog felülkerekedni."

Az értekezlet kudarca után Böhm végérvényesen elhatározta, hogy lemond a főparancsnokságról. Haubrich viszont – noha június 24-e után feltűnően sokat szerepelt nyilvánosan, s még ötödikén is részt vett az Angolparkban rendezett proletárünnepélyen – most már láthatóan ideges volt, félt, hogy aki elmulasztja a kezdeményezést, alulmarad. Hamarosan Bécsbe utazott, és felkereste Cuninghame ezredest. Nyíltan megvitatták a Tanácsköztársaság megdöntésének lehetőségeit, Haubrich az akció sikere esetére antant-megszállást kért, addig, amíg az új kormány hatalma megszilárdul. Az értékes javaslat megvalósításra került, bár egészen másképpen, mint Haubrich gondolta. Itt és a későbbi hasonló tárgyalásoknál – amelyek politikai és jogi értelemben egyaránt kimerítik az árulás fogalmát – nem azért tekintek el az erősebb jelzők használatától, mintha ez nem lenne indokolt, hanem mert a tények magukért beszélnek. Inkább azt a kérdést tenném fel: hogyan lehetséges, hogy szocialista vezetők ilyen készségesen adták a maguk és a munkásság sorsát az imperialista kémfőnökök és egyéb diplomaták kezébe? Azért, mert abban reménykedtek, hogy az antant a bolsevizmustól való félelmében örömmel beéri egy szociáldemokrata, esetleg októbrista kormánnyal. A győztesek egyelőre valóban nem remélték, hogy a szociáldemokraták nélkül megoldható a kapitalista rendszer visszaállítása, de részükre egy volt a fontos: az új kormány legyen maximálisan alkalmas a bolsevizmus elfojtására. A megoldást a gyakorlat határozta meg – Horthyék egyelőre alacsony ázsiója lassan, de biztosan emelkedett.

Bécsből visszatérve Haubrich kétszer is felkereste Gödöllőn Juliert. Arról beszélt, hogy a Kormányzótanácsot el kell távolítani, de erre ő, aki állandó ellenőrzés alatt áll, nem képes, míg Julier – aki kezében tartotta a Vörös Hadsereget, miután Böhm távozófélben volt – vállalhatná a diktátor szerepét. Julier viszont nem érzett magában diktátori elhivatottságot, és június 24-i tapasztalatai alapján Haubrichot kapacitálta, mert csak olyan ember léphet fel sikerrel a diktatúra ellen, akiben a munkásság megbízik. Ennél tovább nem jutottak, miután Julier energiáját már lekötötte az újra meginduló hadigépezet.

Folytatódtak viszont az antant-megbízottak és a szociáldemokraták tárgyalásai. Bauer Ottó határozott lépést tett a megegyezés érdekében: július 8-án Cnobloch „szóbeli közlés" útján tudomására hozta Kunnak, hogy a baloldali szociáldemokrata Czóbel bécsi követet persona non gratának tekintik, és a jövőben csak nekik megfelelő személyt fogadnak el. A követség ideiglenes vezetésével Ágostont bízták meg. 12-én Bauer kiadott egy kommünikét, miszerint Ágostonnal folytatott tárgyalásai során a két kormány alapjában véve megegyezésre jutott a konfliktus megoldására. Ez nem csupán annyit jelentett, hogy a Tanácsköztársaság felhagy Ausztria forradalmasítására tett kísérleteivel. Czóbel július 11-én Kunfi társaságában hazatért. A Kunfival folytatott első beszélgetés után Böhm – miután már július 10-én szabadságoltatta magát Gödöllőről – elvállalta a bécsi követség vezetését, Bauer leplezetlen örömére. Böhm többek között azt a feltételt állította:

„Mint bécsi követnek jogomban áll összeköttetéseim révén az antant-megbízottakkal érintkezésbe lépni. Ezzel szemben kötelezettséget vállalok arra

nézve, hogy az idevonatkozó tárgyalásokról a Külügyi Népbiztosságot pontosan informálom". Kun abban a reményben fogadta el Böhm feltételét, hogyha már a tárgyalásokat nem lehet megakadályozni, Böhm őszintébb lesz, mint Peyerék. Ami igaz is volt – egy bizonyos fokig.

A tiszai offenzíva és a bécsi tárgyalások előestéjén főleg az ellenforradalom „kezelésének" kérdésében éleződtek ki az ellentétek a párton belül. A szociáldemokraták célja az antant és a tisztikar jóindulatának megnyerése volt. Ágoston egyáltalán nem szorgalmazta az ellenforradalmárok üldözését, mint igazságügyi népbiztos, viszont eljárást indított a ráckevei forradalmi törvényszék ellen, mert a júniusi ellenforradalom három résztvevőjét az ítélet után nyomban kivégeztették. Fehér Imre ezredes, nyilván felsőbb bátorításra, feljelentést tett Szamuely kalocsai „szabálytalanságai" miatt. Ezzel túllőtt a célon, és nem is ért el eredményt, az elkeseredett Lenin-fiúk pedig, akik kezdték érezni, hogy a bukás esetén rájuk vár a bűnbak szerepe, elfogták Festetics kedvenc ezredesét, és úgy megverték, hogy szeptemberig kórházi ápolásra szorult. Nem élte túl a forradalmak évét.

A kommunisták között is ellentétek támadtak, de ezek nem mentek túl a szóbeli vitákon és tervezgetéseken, éppen ezért a részleteket pontosan rekonstruálni lehetetlen. A lényeg, hogy Kun és a vezető szervek tagjai kénytelenek voltak a helyzethez alkalmazkodni, a radikálisabb gondolkodásúak sürgették az árulás megelőzését, de megoldást ők sem találtak. Szamuely „Kommunista" címmel lapot kívánt indítani, amely bírálta volna a megalkuvást és az árulást, mint egykor Marat lapja. Titkos megbeszélések folytak, pozitív eredmény nélkül. Vidéken, a KMP régi erősségeiben: Abonyban, Sátoraljaújhelyen is foglalkoztak a párt újjászervezésével, de a tervek végrehajtására már nem jutott idő. Mint Landler Jenő írja:

„Kun, Varga, Lengyel, Bajáki és a forradalmi kisebbség erőfeszítéseikkel csak azt érték el, hogy a bürokrácia *(ti. a szociáldemokrata, szakszervezeti bürokrácia.* H.T.) nem szánta el magát a nyílt támadásra a diktatúra ellen."

Július 10-én a Kormányzótanács megtárgyalta a vezérkar tervét a tiszai átkelésre. Miután a román hadsereg békés kivonására nem volt remény, elhatározták – egy utolsó formális diplomáciai lépés megtétele után – a Magyarországnak ítélt terület fegyveres erővel való felszabadítását. Böhm lemondását egyelőre nem fogadták el.

Mi történt egy hét leforgása alatt, hogy a Kormányzótanács elszánta magát erre a kétségbeesett lépésre? Külpolitikai téren semmi lényeges és főleg semmi jó. A forradalmi hullám Nyugat-Európában tovább apadt, Szovjet-Oroszország helyzete a Tanácsköztársaság szempontjából lényeges déli fronton romlott. A Tanácsköztársaság diplomáciai helyzetében nem történt javulás. Ha a visszavonulás Szlovákiából erősen vitatható, a Románia elleni támadás kétségkívül súlyos, menthetetlen hiba volt. A külpolitikai helyzetnek legfeljebb egy momentuma szólt a támadás mellett: Párizsban egyre inkább előtérbe került a fegyveres intervenció terve, és az esetleges győzelmek a Tiszántúlon megzavar-

hatták a készülődést, növelhették a tárgyalási lehetőséget, mint annak idején a kassai győzelem.

Míg korábban nem egy esetben a külső helyzet határozta meg a belpolitikai fejlődés irányát, most megfordítva: a Tanácsköztársaság vezetői az egyre nehezebb belső helyzet megoldását keresték a tiszai átkelésben. Július közepén a Tanácsköztársaság olyan politikai és gazdasági nehézségek előtt állt, hogy a forradalom sorsát már csak a külpolitikai viszonyok kedvezőbb alakulása vagy egy sikeres hadjárat fordíthatta meg. A visszavonulás érzékeny presztízsveszteséget okozott a Tanácsköztársaságnak, az új támadástól ennek és a reakciós, defetista agitációnak ellensúlyozását is várták. A baloldal nyilván arra is számított, hogy a hadiesemények, ha nem is szüntetik meg, de eltompítják a párton belüli ellentétek élét. A Tiszántúl megszerzése a gabona betakarítása előtt biztosította volna Budapest élelmezését (a dunántúli feleslegek egy része legális és illegális úton Ausztriába vándorolt, és erre az alapra épült az egyéb kereskedelmi, diplomáciai kapcsolat). Jogos volt az aggodalom, hogyha a román hadsereg előbb-utóbb önszántából, békés, tehát zavartalan körülmények között üríti ki a Tiszántúlt, nemcsak az új termést viszi magával, de egyéb mozgatható javakat is.

A belső feszültség mellett voltak a támadás elhatározásának külpolitikai okai is. Az európai szakszervezetek július 20–21-ére tiltakozó sztrájkot szerveztek az Oroszországi és Magyarországi Tanácsköztársaság védelmére. A Komintern Végrehajtó Bizottsága felhívást bocsátott ki, amelyben „minden ország munkásainak javasolja, hogy az imperialista hatalmak oroszországi és magyarországi hadjáratai ellen nemzetközi tüntetés szervezésével fejezzék ki szolidaritásukat a tanácsköztársaságok népeivel". A magyar sajtóból az tűnik ki, hogy július 21-étől olyan méretű eredményt, „világsztrájkot" remélt, amely lefogja az antanttábornokok kezét. Másrészt a Tanácsköztársaság vezetői nem voltak tisztában a Gyenyikin-offenzíva méreteivel, nem látták, hogy Szovjet-Ukrajna léte egy hajszálon függ, és azt remélték: kétoldalú támadással leverhetik Romániát, és széttörhetik a két szovjetköztársaságot elválasztó kordont.

Mindez magyarázza a helytelen elhatározást, de nem igazolja. Azok az érvek, amelyek alapján júniusban elrendelték az északi hadjáratot győztesen megvívó csapatok visszavonását, júliusban sokkal indokoltabbak voltak. Ha el is tekintünk a többi antant-hadsereg beavatkozásának lehetőségétől, a román hadsereg, a jelentős forradalmi megmozdulások, lázadások ellenére sokkal erősebb, fegyelmezettebb volt, mint a csehszlovák hadsereg. Ezenfelül még számbeli fölényben is volt a Vörös Hadsereg támadó ezredeivel szemben; közel másfélszeres frontlétszámmal rendelkezett, tartalékok dolgában meg éppen jobban állt.

Varga Jenő szerint, amennyiben a Tanácsköztársaság külpolitikája a világforradalomra épült, teljesen értelmetlen volt a Románia elleni támadás, hiszen itt semmi lehetőség nem nyílt a forradalom továbbvitelére. Szerinte ha bíznak még a siker lehetőségében, nyugat felé kellett volna támadni: a Tanácsköztársaság akkor is elbukik, de még egyszer felrázza a forradalmi Közép-Európát.

Ha belátták, hogy a forradalmi szituáció elmúlt Közép-Európában, akkor békében kellett volna maradni, lavírozni és fennmaradni, amíg lehet, közben pedig előkészíteni az erős, illegális Kommunista Pártot.

Utólag valóban logikusnak tűnik az utóbbi alternatíva. A tanácsrendszer felszámolása akkor is hamarosan bekövetkezik, az ellenforradalmat uralomra segítik, de nem mindegy, hogy milyen talajon. Ehhez azonban új orientáció kellett volna: a baloldal nem ismerte fel, hogy a földosztás, a szövetkezetek demokratizálása, a nemzeti sajátosságok messzemenő figyelembevétele szükséges az új körülmények között, a párt jobbszárnya pedig visszaesett a Károlyi-kormány végzetes hibájába: az antant demokráciájára, a győztesekkel való megegyezésre számított. S bár a történelem nem holmi vegyi folyamat, ahol kiszámíthatjuk, mi következik be más adagolás esetén, nagyon valószínű, hogy ha a forradalom elkerüli a tiszai átkelés kalandját, a végeredmény – mindenesetre néhány héttel később – ugyanaz marad.

A tiszántúli hadjárat elhatározásánál tekintetbe kell vennünk, hogy a kezdeményezés nem a Kormányzótanácstól, hanem a vezérkartól indult ki. A felelősségvállalást megkönnyítette, hogy a katonai szakemberek optimistán ítélték meg a támadás kilátásait. A népbiztosok megszokták, hogy Stromfeldnek hinni lehet, a visszavonulás, amiben nem hallgattak rá, balul ütött ki. Julierben Stromfeld legsikeresebb beosztottját látták, s elhitték neki, hogy az északi hadjáratban összeforrott, megerősödött Vörös Hadsereg elbír a románokkal.

Milyen volt valójában a Vörös Hadsereg helyzete? A támadás megindulásakor a Vörös Hadsereg létszámát, ellátottságát tekintve nagyjából olyan, mint az északi hadjárat utolsó napjaiban. Puskalétszáma, tehát gyalogsága mintegy 6–7%-kal csökkent. A valóságos csökkenés a veszteségek és a dezertálás következtében ennél jóval nagyobb mérvű, de ezt részben pótolták az új jelentkezők. Remélni lehetett, hogy valamennyire szigorúbb sorozási rendszerrel teljesen pótolhatják a kiesett létszámot. Valamivel rosszabb volt a tüzérség stb. elhasználódásának aránya. Ez azt jelentette volna, hogy a Vörös Hadsereg nagyjából azonos feltételek között kezdi a keleti offenzívát, mint az északit.

A valóságos helyzet – és ez Julier jelentéseiből nem derült ki – sokkal rosszabb volt a számszerűen kimutathatónál. A létszám nagy része nem volt felhasználható, a hadrendben szereplő ágyúk egyik fajtájához alig volt lőszer, a tapasztalt tisztek jelentős része elhagyta helyét, a megmaradtak hangulata leromlott. A csehszlovák hadseregnél jóval erősebb román hadsereggel egy legyengült Vörös Hadsereg állt szemben. Ha a harc huzamosabb ideig tart és jelentős veszteséggel jár, a pótlás igen nagy nehézségekbe ütközött volna.

A Vörös Hadsereg hangulata tovább romlott. Az alakulatok egy része a bomlás küszöbén állt. Az északi hadjárat fáradalmait nem tudták 2–3 hét alatt kipihenni. A munkásezredek nagy részének fegyelme meglazult. Münnich július 12-i jelentése szerint a 7. munkásezred legénysége „azonnali szabadságolást követel, részben azért, mert az ezred nagy része önkényesen eltávozott, és semmi büntetésben nem részesült. Erre hivatkozva, a katonák hozzátartozói elárasztják a katonákat rémhíreket terjesztő levelekkel . . . a munkásezredek

katonáinak feleségei egy-két eredménytelen levél után személyesen utaznak le, hogy férjüket dezertálásra bírják."

Mi vezette Juliert és tisztjeit, mikor nemcsak szorgalmazták a támadás tervének elfogadását, de ennek érdekében a valóságosnál sokkal kedvezőbb képet festettek a hadsereg állapotáról? Julier sohasem volt a szocializmus híve, Szlovákia kiürítése és Stromfeld távozása után pedig bizonyosan a Tanácsköztársaság bukását kívánta. Mégis túlzás lenne azt hinni, hogy a támadás a bukás érdekében kidolgozott és végrehajtott ravasz terv részét képezte, Julier nem is volt olyan elszánt és határozott egyéniség, hogy ilyen nagyvonalú összeesküvés feje lehessen. A Tanácsköztársaság bukásában bízott, de hogy utána milyen rendszer következik, azt nem tudhatta, nem tartozott kifejezetten sem Haubrich, sem Gömbös hívei közé, sőt utóbbi együttműködési javaslatát finoman elutasította.

Miután határozott politikai céljai nem voltak, de azt érezte, hogy a forradalom és az ellenforradalom erőinek döntő összecsapása küszöbön áll, ki akarta vonni a Vörös Hadsereget arról a területről, ahol az esetleges ellenforradalmi mozgalmak vagy az antant-intervenció ellen felhasználhatták volna. Ismerve a Vörös Hadsereg hangulatát, meg sem merte volna kísérelni, hogy Budapest ellen forduljon vele. „Ha a támadás nem sikerül – írja emlékezésében –, akkor a legerősebb fegyverétől: a hadseregtől megfosztott tanácskormány bukása elkerülhetetlen." A győzelemben nem nagyon bízott, de „ha a támadás sikerül, minthogy háborúban a leglehetetlenebb vállalkozás is előre nem látható tényezők közbelépése folytán eredménnyel járhat, akkor a győzelmes vezérnek van neve és ereje, hogy a belpolitikai változást . . . előidézze". Végül – hadd tegyük hozzá – lehetséges volt, hogy az átkelés mérsékelt eredménnyel jár, a harc döntés nélkül elhúzódik az új, az antant által elismert kormány megalakulásáig, és akkor a hadsereg ennek nevében birtokába veheti a Tiszántúlt.

A Kormányzótanács mindenesetre hibát követett el a terv elfogadásával. Július 11-én Kun Béla még egyszer jegyzéket intézett Clemenceauhoz, és felszólította: szerezzen érvényt a Tiszántúl kiürítésére tett ígéretének. Hogy a válasz felől nem voltak illúziói, azt bizonyítja egyidejűleg Leninnek küldött távirata.

„Nagyon kérem, sürgesse, hogy a románok elleni támadásokat minden erővel forszírozzák. Nagyon helyes lenne, ha a románok, tehetetlenségünkben bizakodva, jelentős erőket Besszarábiába vinnének. Kérem e kérés sürgős figyelembevételét."

Lenin maga is tudta, mi lenne helyes. Szovjet-Oroszország katonai helyzete azonban kritikusra fordult, és a Moszkvát közvetlenül fenyegető veszély csak októberben múlt el. Július 3-án adta ki Gyenyikin hírhedt moszkvai „direktíváját", miután elfoglalta Ukrajna keleti felét. A Kijev körzetében tömörülő szovjet csapatok – miközben a lengyel hadsereg és Petljura támadásait is visszaverték – megnehezítették a Moszkva elleni támadás kibontakozását: ez volt fő feladatuk. Ezért Gyenyikin kénytelen volt, eredeti tervét módosítva, fő erejével Kijev ellen fordulni. Az ukrajnai vöröscsapatok hősiesen tartották nyugati frontjukat – helyzetük tehát a nyugati megfigyelő számára változatlannak tűn-

hetett. Valójában, a kapott parancsnak megfelelően, a bekerítésig tartották azt a vékonyodó sávot, ami Kijev és Odessza között megmaradt. Ilyen helyzetből nem nyújthattak komoly segítséget, sőt a tiszai átkelés jelentett segítséget az ő számukra.

A Tanácsköztársaság jövője tehát Clemenceau válaszától függött. Clemenceau pedig másfajta üzeneteket is kapott: a bécsi antantmissziók, bármennyire elfogultak voltak a tanácsrendszerrel szemben, belátták, hogy magától nem fog összeomlani. Ezért állandóan bombázták Párizst intervenciós javaslataikkal. Foch és a francia vezérkar egyetértett velük.

A békekonferencia vezető tanácsa július 5-én – miután a német kérdés megoldódott – ismét napirendre tűzte a Tanácsköztársaság likvidálásának módját. A helyzetet ismertető Hoover nem látott más megoldást, mint a katonai intervenciót. Az álláspontok közeledtek egymáshoz, a vita tárgyát főleg az képezte: mely országok hadseregei vegyenek részt a támadásban? A nagyhatalmak ugyanis vonakodtak saját csapataik bevetésétől. Clemenceau gúnyosan idézte La Fontaine meséjét: a patkányok elhatározták, hogy csengőt akasztanak a macska nyakába, csak azt nem tudták eldönteni, hogyan!

Július 9-én a katonai szakértők referáltak, de nem tettek konkrét javaslatot, így csak abban egyeztek meg, hogy a román hadsereg visszavonását nem kell szorgalmazni. 11-én már az intervencióban részt vevő hadosztályok számáról tárgyaltak. A francia, román és a csehszlovák hadvezetés – amelyekre komolyan lehetett számítani – készen állt a támadásra, sőt Jugoszlávia is felajánlott egyetlen hadosztályt, miután százával vetették ismét börtönbe a Kommunista Párt vezetőit. Közben megérkezett Kun jegyzéke, amelyre csak a forma kedvéért küldték a következő választ:

„Válaszul a rádiótelegramra, amelyet július 11-i keltezéssel önök az elnökhöz intéztek, a békekonferencia kijelenti, hogy nem tárgyalhat önökkel, amíg be nem tartják a fegyverszüneti szerződést."

A fenti megállapítást nem is indokolták, de tudnivaló volt: a fegyverszüneti szerződésben kikötött hadsereglétszámról van szó. Kun kérdéssel felelt, mint aki nem tudja, mire céloznak, egyben felsorolta a fegyverszünet megsértésének eseteit a másik fél részéről, és ismételten kérte a Tiszántúl kiürítését. Jegyzékét válaszra sem méltatták. Párizsban természetesen pontosan tudták, mire készül a magyar Vörös Hadsereg. Meg is értették; Clemenceau közölte szövetségeseivel, „Kun Bélának a maga részéről igaza van", Lloyd George egy levélben kifejtette: ha a magyarok beleegyeznek a Vörös Hadsereg lefegyverzésébe, a románokat semmi sem akadályozhatja meg abban, hogy átkeljenek a Tiszán. Szándékaikat mindez a legkevésbé sem változtatta meg.

Párizsban teljesen háttérbe szorultak az intervenció ellen szóló meggondolások. A wilsoni elvekkel, az önrendelkezés jelszavával senki sem törődött többé. Bliss amerikai tábornokot, aki ellenezte az intervenció kiszélesítését, saját honfitársai sem támogatták. Csak feleségének írt levelében szögezhette le: a Tanácsköztársaságnak „igazsága van abban, amit tesz", és a szövetségesek „voltak azok, akik megszegték a fegyverszünetet". Az olasz diplomácia, amely addig

jugoszlávellenes politikája érdekében igyekezett a magyar forradalmat kihasználni, most már a bécsi emigrációra és a jobboldali szociáldemokratákra építette terveit.

Egyetlen kérdésben foglalt el a békekonferencia a Tanácsköztársaság számára kedvező álláspontot: a Magyarországra küldött amerikai ügynökök tájékozódása után ismételten elvetették a reakciós, komolytalan és népszerűtlen szegedi kormány támogatásának gondolatát. A szegedi kormány a sztrájk letörése után is csak a francia katonaságnak köszönhette fennmaradását, amelytől teljesen függő viszonyba került. A franciák, éppúgy, mint a szomszéd államok politikusai, bizalmatlanul nézték Károlyi Gyula operettkormányának működését. Csak azért tűrték meg, mert léte megnehezítette a Tanácsköztársaság számára az összes hazafias erők, különösen a tisztikar bevonását az imperializmus elleni küzdelembe; tevékenységének kiterjesztését azonban nem segítették elő, hiába utazott Károlyi Gyula Nagykikindára, de Lobithoz, Horthy és Teleki pedig még júniusban Belgrádba, hogy felajánlják szolgálataikat. Végül Troubridge angol admirális kereken felszólította Károlyit, hogy adja át helyét egy demokratikus kormánynak, amelyet Párizsban is akceptálnak majd.

Károlyi Gyula utóda Károlyi Mihály egykori párthíve, P. Ábrahám Dezső lett, aki Kelemen szerint kijelentette volna: „kész még kommunistát is bevenni a kabinetjébe . . ." Ezt nem kívánták tőle, viszont a szegedi szociáldemokratákat sem tudta megnyerni, akik közelebbről látták a jövendőt pesti elvtársaiknál. A július 12-én megalakult kormányba bevettek egy zsidót, és kihagyták Horthyt, de a győztesek Ábrahámmal sem álltak szóba. A kormányból kivált Horthynak azonban megengedték, hogy mint hadsereg-főparancsnok kezébe vegye az ellenforradalom fegyveres erejének szervezését Gömbös, Prónay és más tiszttársai segítségével. Számukra Ábrahám kormánya csak díszlet, spanyolfal volt.

Horthyék léptek kapcsolatba Julier-vel, nyerték meg a Vörös Hadsereg több vezető beosztású tisztjének támogatását. Ezek között volt Werth Henrik, a 7. hadosztály parancsnoka, Craenenbroek, a II. hadtest vezérkari főnöke, báró Geyer alezredes, dandárparancsnok, a gödöllői vezérkar több bizalmas beosztásban működő tisztje. Ezek nemcsak a híreket szállították Bécsbe és Szegedre, de arra is készültek, hogyha mód nyílik rá, az erre megnyerhető csapatokkal Horthy oldalára álljanak. A bécsi angol misszió szállította a jelentkező tiszteket Szegedre, ahol tisztekben nem is volt hiány: a szegedi „hadseregből" csak a legénység hiányzott.

A Vörös Hadsereg eközben gyors ütemben folytatta a tiszai átkelés előkészületeit. Július 13-án a vezérkar kiadta a 20-ára virradóra szóló átkelési parancsot. A parancs jóváhagyása volt Böhm utolsó ténykedése a Vörös Hadsereg élén. Az átkelési parancs jelentős változtatásokat tartalmazott az 5-i tervezethez képest. A módosításokra főleg azért került sor, mert részben a csapatok állapota, részben Craenenbroek és mások szabotázsa következtében még a tervezettnél is kisebb frontlétszámot sikerült csak biztosítani.

Az eredeti terv szerint az I. hadtest (dél) fő iránya Békéscsaba (Szentesen át),

az oda beosztott 6. hadosztályé Nagyvárad (Szolnokon át), a III. hadtesté Debrecen (Tokajon át). Míg tehát 5-én Julier széles fronton tervezte a támadást, most a fő erőnek: az I. hadtestnek Nagyvárad irányában kellett biztosítania az áttörést, ékként fúródva az ellenséges hadseregbe. Ettől északra és délre a többi csapat lényegében csak a fő erő oldalát biztosító szárny szerepét töltötte volna be. Csongrádnál csupán a 2. hadosztály kel át a Tiszán és támad Szentes–Békéscsaba–Gyula vonalán. A mindössze 24 zászlóaljjal, 7655 puskával rendelkező III. hadtestnek hídfőállást kellett foglalnia és aztán „Nyíregyháza környékét" elérnie. A 80., nemzetközi dandár Poroszlónál eredetileg csak tüntetést hajtott volna végre, megkönnyítendő a valódi támadó csoportok helyzetét. Az új tervben azt az erejét nyilvánvalóan meghaladó feladatot kapta, hogy foglalja el Debrecent. Ezzel a nemzetközi dandárt a pusztulásnak tették ki, feltehetőleg szándékosan.

Miután Craenenbroek elszabotálta a 8. hadosztály elküldését az I. hadtestnek – noha a Dunántúlon voltak csapatok, amelyek maguk követelték a frontra szállításukat – a III. hadtest 5. hadosztályát átadták a fő csapást végrehajtó I. hadtestnek. Ily módon a III. hadtest végképp alkalmatlanná vált előírt feladata végrehajtására. A hadtest új parancsnokának, Bokányi Dezsőnek, ez bizonyára nem tűnt volna fel, de vezérkari főnökében, Schwarz Géza alezredesben volt annyi becsület, hogy az utolsó percben felhívja telefonon volt főnökét, Juliert, értetlenségét fejezze ki: hogyan készíthetett ilyen tervet? és megtagadja a feladat végrehajtását. Julier zavarba jött: képzett tiszttársának nem blöffölhetett, így gyorsan beleegyezett abba, hogy a tokaji hadtest 20-án csak tüntetést hajtson végre, és később indítsa meg előretörését.

Végeredményben tehát csak a szolnoki hadtest rendelkezett olyan erővel, hogy megfelelő vezetést és harci kedvet feltételezve áttörje az ellenség védelmét. Ha gyenge, demoralizált hadsereggel áll szemben, ezzel esetleg általános visszavonulást, megfutamodást ér el. A román hadsereg azonban nem volt gyenge, és jól ismerte a Vörös Hadsereg helyzetét, az I. hadtestet tehát eleve az a veszély fenyegette, hogy minél jobban előretör, annál könnyebben bekerítik.

Egyébként Julier utasításai rendkívül rövidek és általánosak, az új vezérkari főnök bizonytalanságának bizonyítékai. Böhmöt a kortársak dicsérték gyors áttekintő képességéért; valóban elég gyorsan elhagyta felelős posztját. Utóda, Landler, aki megmaradt belügyi és vasútügyi népbiztosnak, valamint pártvezetőségi tagnak, csak 18-án érkezett meg Gödöllőre. Julier mellé állították politikai ellenőrként Münnichet, de ő nem rendelkezett a főparancsnok súlyával és hatáskörével. Egyre újabb bajokra derült fény, de döntő intézkedések nem történtek: most már mindenki a támadás napját várta.

Több jelentés és maga Münnich is konstatálta a III. hadtestnél (2. dandár stb.) kialakult rossz politikai hangulatot. A katonák azt kérdezgették: mi a biztosíték, hogy ha győznek, nem parancsolják megint vissza a hadsereget? A politikai megbízottak és a tisztek között feszültté vált a viszony, utóbbiak egy része nyíltan hangoztatta, hogy a románok ellen harcol, de az álhírek szerint bevetésre kerülő magyar fehércsapatok ellen nem. A hadtest parancsnokának,

Bokányinak július 13-án Jászberényben tartott népgyűlését ellenforradalmi elemek megzavarták, a kavarodásban leadott sortűznek 11 halottja volt. Az eset nemcsak a környék lakosságára, Bokányira is deprimálólag hatott.

Július 12-én a hivatalos lap közölte a Kormányzótanács rendeletét, amely a dolgozók védkötelezettsége helyett az általános védkötelezettséget vezette be. A rendelet szigorú retorziót helyezett kilátásba a védkötelezettséget megszegők ellen. A rendelkezés helyes volt, de elkésett. Budapesten július 1-től 20-ig 87 266 férfi jelent meg a sorozáson, közülük azonban 58 272 alkalmatlannak minősült. Egy részük bizonyosan az is volt, hiszen ez már a háború által el nem használt maradék emberanyag, de az arány kialakulásában része volt a szabotázsnak, a vesztegetésnek is. Ha a maradékból levonjuk az iparban és az igazgatásban nélkülözhetetleneket, a Vörös Hadseregnek jutott effektív pótlást csekélynek kell tartanunk. Vidéken pedig sokkal rosszabb volt a helyzet. Egyes városokban születtek szép eredmények: Heves megyében 1570 személyt soroztak be, a gyöngyösi direktórium július 27–29-én pótsorozást tartott, hogy saját erejével is védekezzen a közeledő ellenség ellen, Salgótarjánból a munkás tartalék ezred ment a tiszai frontra, csak az Acélgyárból 640 fő, a munkáslétszám jó harmada. Sok faluban viszont még a tanácstagok sem jelentek meg a sorozáson.

Romanelli a mozgósítás elrendelését újabb jegyzék átadására használta fel, ami Kunnak egyenesen kapóra jött: a jegyzéket és az udvarias, de elutasító választ közzétette a sajtóban, ezáltal azt a látszatot keltve, mintha diplomáciai kapcsolata lenne az antanttal, Romanelli pedig Vix szerepét töltené be.

Kun Béla, akin június végén a kimerültség jelei mutatkoztak, július közepén, a döntő roham előtt, még egyszer összeszedte minden erejét. A Központi Intéző Bizottság július 15-i ülésén tartott nagy beszédében tanúságot tett tisztánlátásáról: megpróbálta felrázni a munkásság képviselőit, elébük tárta a proletárdiktatúra krízisét, elmondta, hogy a Kormányzótanács nem folytat már szilárd politikát az ellenforradalommal szemben. „Az ellenforradalom fegyveres elnyomásától való félelem az, ami lehetővé tette az ellenforradalom számára, hogy ilyen mértékben, ilyen módon, mondhatnám, nyíltan szervezkedjék. Pedig a diktatúrát másként, mint a fegyverek erejével, fenntartani nem lehet."

Pillanatnyilag azonban nem a fehér ellenforradalom a fő veszély – állapította meg –, hanem a visszatérés a szociáldemokrata jelszavakhoz, a szociáldemokrata vezérek pálfordulása, az a felfogás, amely szerint „esetleg lehetséges volna egy olyan fajta megegyezést találni, hogy megmaradnának a gyárak a munkások kezeiben, egyébként aztán visszaállna a régi állapot . . . ez a naiv álláspont a legjobb híd a fehérterrorhoz . . . az ő kezükből a hatalom nem is juthatna más helyre, mint az Andrássy Gyulák kezébe . . . akik állandóan jajgatják az antanttal való barátkozás szükségességét . . . azok egyenesen halálos ellenségei Magyarország proletariátusának."

A címzettek nevében Weltner válaszolt; a baloldali szociáldemokraták, Bajáki, Braun Mór, Hajdu Gyula, Nyisztor, határozottan a kommunisták mellé álltak. Ezután azonban ahelyett, hogy felelősségre vonták volna a forradalom

dezertőreit, Szamuely javaslata alapján létrehozták volna a magyar Csekát – áttértek a szesztilalom módosításának, a gabona árának és fejadagjának részletes megvitatására.

A Központi Intéző Bizottság kétnapos ülése (július 15–16) nem foglalkozott katonai kérdésekkel, a pártvezetőség 16-i, a Kormányzótanács 17-i ülése sem változtatta meg a tiszántúli hadjárat terveit.

Július 17-én Párizsban megvitatták Foch intervenciós tervét. Foch úgy számította, hogy a Vörös Hadsereg 150 000-es hadilétszámával 220 000 főt tud szembeállítani, a másfélszeres túlerőt elegendőnek ítélte, ha a körtámadást egységes katonai vezetéssel hajtják végre. Az intervenció szükségességét Bliss tábornokot kivéve már senki sem vitatta, csupán Foch elképzelését az új magyar kormány kinevezésére. Balfour angol külügyminiszter kétségbevonta egy ilyen kormány életképességét. Tittoni olasz külügyminiszter a szegedi kormány felhasználását ajánlotta, de ezt Beneš élénk tiltakozására elvetették. A végleges döntést a következő ülésre halasztották, várva a nagyhatalmak kormányainak jóváhagyását, időközben azonban az események más fordulatot vettek. Új kérdések kerültek előtérbe: a várakozás a tiszai offenzíva kimenetelére és a tárgyalások eredménye a szociáldemokrata vezetőkkel a proletárdiktatúra „békés" felszámolásáról.

Július 16-án Bauer bizalmas levélben tájékoztatta Böhmöt Cuninghame-mel és Allizéval folytatott megbeszéléséről.

„Mindketten azt mondták nekem saját iniciatívájukból, anélkül, hogy én bármit szóltam volna: az antanthatalmak nagyon boldogok volnának, ha nem kényszerülnének erőszak alkalmazására Magyarországgal szemben. Nagyon szívesen tárgyalnának egy tiszta szocialista kormánnyal: ennek előfeltétele a terror megszüntetése és az orosz szövetség feladása." Bauer kérdéseire Cuninghame biztosra ígérte a gazdasági támogatást, ha a kommunistákat kiteszik a kormányból, a román hadsereg visszavonásáról ellenben, úgymond, szó sem lehet a magyar hadsereg leszerelése előtt. Néhány nappal később Cuninghame írásbeli memorandumban biztosította Bauert: „A reakciótól való félelem, amely kifejezésre jutott, alaptalan."

Július 17-én a Kormányzótanács jóváhagyta Böhm bécsi követi kiküldetését.

Elérkeztek a döntés órái. A beérkezett hírszerzői jelentésekből minden kétséget kizáróan kitűnt, hogy a román hadsereg túlerőben van. Landler július 18-án Szántóhoz írt levelében konstatálni kénytelen:

„A Vörös Hadsereghez tartozó 280 000 emberből – épp a sok hatóság, parancsnokság következtében – csak egy csekély töredék, mindössze 56 000 ember áll mint csatár a rajvonalban." Az is idejében megállapítást nyert, hogy a román hadvezetés ismeri a Vörös Hadsereg támadási tervét. Több mint elegendő ok lett volna tehát a támadás lefújására, de erre senki sem szánta el magát. Annál kevésbé, mert a kialakult helyzetben az ilyen nyilvánvaló meghátrálásnak is katasztrofális hatása lehetett volna.

A győzelemre eleve kevés kilátás volt az erőviszonyokat tekintve. Nem mintha a forráskritika fényénél elfogadhatnánk a szinte általánossá vált feltételezést,

mely szerint a haditerv ismerete biztosította volna kezdettől fogva az ellenség győzelmét, egyszóval: hogy a vereséget árulás okozta volna.

Maga az árulás megtörtént. Az ellenség nemcsak a „hadrendet" ismerte, aminek még nem is lett volna olyan nagy jelentősége, ismert annál sokkal többet. Az árulás, a kémkedés súlyos veszteségeket okozott, elsősorban azáltal, hogy a támadás ideje és módja semmi meglepetést sem okozott az ellenségnek. A kémkedést nagyon megkönnyítették a bizonytalan határok, a schwarzgelb nemzetiségű tisztikar rendezetlen állampolgársága, az összeomlás morális következményei, nem utolsósorban pedig a háború osztályharcjellege. Ámbár a román katonai hírszerzés irataiból megállapítható, hogy már januárban, tehát a polgári köztársaság idején, egész részletes adatokkal rendelkezett a magyar hadsereg felállításáról és erejéről. A miskolci támadás terveit májusban a Tiszán átrepülő pilóták adták át a román hadvezetésnek. A bécsi missziók jólértesültségéhez hozzájárult az emigráció. Cuninghame akár az uzsonnáját is magyar hadrendbe csomagolhatta, emlékirataiban azzal dicsekszik: a július 13-i támadási parancs „egy órával kiadása után a kezemben volt. 24 órával a start előtt a román parancsnok kezében volt . . ." A stájer tartományi hatóságok már 15-e előtt értesültek a 20-i dátumról egy Molnár nevű, frissen átszökött főhadnagytól. Olyanok is voltak, akik a románokhoz szöktek át . . . Így a Tiszántúlra küldött számos magyar hírszerző egy része nem tért vissza. Mégis elég sokan teljesítették feladatukat ahhoz, hogy a Vörös Hadseregnél nagyjából ismerjék a támadás előestéjén Erdélyben állomásozó román erőket.

Kerekess különösen az I. hadtest közvetlen hírszerzését, július 15-i összefoglaló jelentését dicséri, de a III. hadtestét is. A hadsereg hírszerző osztálya sem volt tétlen, bár Sztojakovicsék tevékenysége nem volt egyértelmű, értesüléseik között pedig sok volt a dezinformáció céljából készült hamis jelentés. Bécsi kirendeltsége „állandó összeköttetésben állott azzal a bécsi, nemzetközi közkereseti társasággal, mely egyforma készséggel és hírekkel szolgált ki minden hadviselő felet. A hírek bécsi beszerzése nem került különös fáradságba. Ezeknek az egymás közti felhasználásában csaknem rendes piaci ár alakult ki, a megtévesztő híreket pedig maga a kikémlelendő fél ingyen és önként bocsátotta rendelkezésre."

Láthatjuk tehát, hogy hírekben egyik oldalon sem volt hiány, s azokat nem beszerezni volt nehéz, hanem értékelni. Ilyen körülmények között alig lehetett megakadályozni, hogy több csatornán át is értesülések jussanak az ellenség kezére. Így önmagától elesik Julier szerepének kérdése – nem volt arra szükség, hogy ő kémkedjen, bár nyilván nem törekedett különösebben az ilyen irányú tevékenység üldözésére. A terveket az utolsó napokban és órákban is megváltoztatta, alig hihetjük, hogy az ellenség dezinformálása céljából, de a megszerzett tervek így sokat vesztettek értékükből, arról nem is beszélve, hogy mekkora volt a különbség a tények és az erősen szépített jelentések, a nagyvonalú tervek és azok végrehajtása között.

Ami bizonyos: a tiszai hadjárat az árulás és bizonytalanság légkörében indult, s néhány nap alatt ez a légkör uralkodóvá vált.

Július 20-án hajnalban 300 ágyú ontotta a tüzet, miközben a Vörös Hadsereg Tokajnál, Szolnoknál és Csongrádtól délre átkelt a Tiszán. Az átkelés mindenütt sikerrel járt, az ellenség több ágyút és egyéb hadianyagot hátrahagyva visszavonult.

A főerő: az I. hadtest három hadosztálya Szolnoknál átkelt a Tiszántúlra és Szajol–Rákóczifalva között 10–15 kilométer szélességben támadó hídfőt alkotott. A III. hadtestnek is sikerült az erőszakos átkelés, bár nagyobb ellenállással találkozott, Rakamaz és Tiszaeszlár körzetében ugyancsak mintegy 10–15 kilométer szélességben fejlődött fel. Az I. hadtest jobbszárnyát képező 2. hadosztály Mindszentnél lépett a Tiszántúl földjére.

A szegedi „nemzeti hadsereg" arra számított, hogy a támadás déli szárnyán a Werth parancsnoksága alatt álló 7. hadosztály helyezkedik el. Telekiék megállapodtak Werthtel, hogy nem indít ellenük akciót és keresik az együttműködést, Teleki arra kérte Charpy francia tábornokot, ne támadják meg Werthet „tekintettel egy egész hadosztály csatlakozási ügyének rendkívüli fontosságára, ami véget vethet a bolsevizmusnak . . ." A 7. hadosztály azonban végül a szolnoki támadó csoporthoz került, a szegediek kínos meglepetésére. A Vörös Hadsereg mégsem nyomult Szeged felé, mert lehetőleg nem akart konfliktusba kerülni a franciákkal. Ekkor már nem csak a felderítő jelentések, a világlapok is tele voltak az antanttámadás előkészületeivel, amelynek megindítására Szeged elfoglalása jó ürügy lett volna.

Az első támadási nap sikerein fölbuzdulva Gödöllőn az előrenyomulás erélyes folytatását határozták el. A szolnoki csoport támadási iránya Karcag–Nagyvárad maradt, a 7. huszárezred feladata lett a gyalogság előtt járva Karcagig hatolni. A 2. hadosztálynak kellett elfoglalni Szentest, majd Békéscsabának fordulva törni előre. A III. hadtest parancsot kapott, hogy induljon Nyíregyháza felé, a 80. dandárnak pedig 21-én kellett átkelni Tiszafürednél, hogy tüntetésre is alig alkalmas csekély erejével Debrecen felé nyomuljon.

A támadási terv nélkülözte a realitást. Igaz, az átkelés mindenütt szépen sikerült, de a Tisza vonalát csak két román hadosztály védte, velük szemben megvolt a szükséges túlerő; a román haderő zöme azonban nagy mélységben rendezkedett be védelemre, erői nagy részét hadseregtartalékként biztos távolságban vonta össze. Pihent főerői tehát szükségszerűen csak néhány nap múlva kerültek szembe a nagy teljesítménytől kimerült Vörös Hadsereggel, amelynek gyenge tartalékát Szolnokon koncentrálták. Julier haditervének alapja tulajdonképpen Stromfeld korábbi, ugyancsak merész elképzelése volt, de jóval csekélyebb erővel. Maga Stromfeld utólag elítélte a kevés csapatot is szétszóró, félköríves támadást. Kerekess szerint, ha már ilyen erőviszonyok mellett támadást kíséreltek meg, helyesebb lett volna a hadsereg zömét Tokajnál összpontosítva, észak–déli irányú támadással „levágni" a támadás vonalától nyugatra

eső Tiszántúlt. Mindenesetre nagyvonalúbb elképzelés, de ha az ellenség komoly harcra szánja el magát, a döntő csatát ez a terv sem takarítja meg.

Kun Béla a támadás megindulását jegyzékben jelentette be a párizsi békekonferencia elnökének:

„Az antant akarata ellenére való román támadó viselkedéssel szemben kénytelenek voltunk a Tiszán átkelni és igyekezni az antant akaratának a románokkal szemben érvényt szerezni."

Szemben e lakonikus és gúnyos hangú távirattal, amely csak a Tigris ingerlésére szolgálhatott, ha ugyan erre még szükség lett volna, a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja drámai felhívással fordult „a világ proletárjaihoz".

„Magányos szirtként emelkedünk ki a bennünket mindenünnen körülvevő imperialisztikus áradatból. Magányosan, de szabadon és azzal a büszke elszántsággal, hogy vívjuk tovább, lankadatlan erővel a ránk kényszerített, az álnok szószegés és brutális erőszak eszközeivel ellenünk folytatott osztályháborút is. Tudjuk, hogy ellenségeink napjai meg vannak számlálva, mert közeledik a nap, amikor a proletariátus nemzetközi egysége a végső, halálos csapást méri a haldokló burzsoáziára." A kiáltvány a támadásra utalva leszögezi:

„Egy pillanatig sem hittünk abban, hogy az imperialista bojárok vissza fogják vonatni csapataikat, amelyeket a Magyarországi Tanácsköztársaság ellenében készenlétben tartanak, ha mi megállapodásszerűleg kiürítjük is a csehszlovákok által reklamált területeket."

A bizakodó hangú felhívás a július 21-i „világsztrájk" előestéjére jelent meg. A sztrájk részben be is váltotta a hozzá fűzött reményeket, több országban általános jelleget öltött. Így történt több szomszéd országban is. Bécsben a szociáldemokrata vezetőség ellenezte a sztrájkot, amelyet a Wiener Kreisarbeiterrat 142 szavazattal 104 ellenében elfogadott és végre is hajtott. Ez az osztrák Kommunista Párt nagy győzelmét jelentette. Igen sikeres volt a jugoszláv munkások fellépése. A kommunisták vezetésével lezajlott sztrájk lényegében teljesnek mondható; részt vettek benne a pécsi és bácskai magyar munkások is. A sztrájkot Varasdon és Mariborban spontán katonalázadás követte.

Jelentős fellépésekre került sor Románia számos városában, elsősorban Bukarestben, ahol a munkásság – a háborús helyzet és a megfélemlítési kísérletek ellenére – teljes számban csatlakozott a sztrájkhoz. Az erdélyi szociáldemokrácia jobboldali vezetői elérték, hogy a párt végrehajtó bizottsága a sztrájkot „egész Romániára, Erdélyt kivéve" hirdesse meg, de a Zsil-völgy, Kolozsvár és más városok munkásai önként csatlakoztak a nagyszabású szolidaritásakcióhoz. Eredményes volt a sztrájk Olaszországban és néhány skandináv államban.

Németországban, Lengyelországban, Bulgáriában is jelentős megmozdulásokra került sor, csekély eredménnyel járt viszont a sztrájk néhány, a Tanácsköztársaság szempontjából fontos országban, így Csehszlovákiában, mindenekelőtt pedig Franciaországban és Angliában. A francia kormánynak nagyon rosszkor jött volna a demonstráció, és komoly politikai engedményeket ígért a CGT vezetőinek; sikerült is az utolsó percben visszavonatni a sztrájkfelhí-

vást. A sztrájk így nem vált az európai munkásosztály egységes kiállásává a szovjetköztársaságok védelmére.

Összegezve a különböző országok eseményeit, a tiltakozó sztrájk a proletárforradalmak védelmében folytatott nemzetközi küzdelem legjelentősebb akciói közé tartozott, de nem zárhatta el egyszerre minden baj forrásait. A magyar forradalom kétségbeesett helyzete magyarázza a július 21 előtti túlzott várakozást. A Tanácsköztársaság sajtója „olyan méretű világsztrájkot remélt, amely meghiúsíthatja az antant további intervenciós hadjáratát. Világsztrájk nem volt, nem is lehetett egy kitűzött napon felhívásra ilyen megmozdulást rendezni. A kapitulánsok viszont a világsztrájk elmaradását arra használták fel, hogy a megmozdulásokat lekicsinyeljék, becsméreljék, és a defetizmust tovább terjesszék."

A forradalom iránti szolidaritás tovább élt; hivatkozhatnék még több katonalázadásra a szomszéd országokban vagy arra az önmagában csekély tényre, hogy még július folyamán is többször érkezett Királyhidára egy-két osztrák katona, önként vállalva a nyilvánvaló vereséghez közeledő forradalom sorsát. Nem volt ez kevés, csak nem volt elég.

Július 21-én újabb rossz hír érkezett: Kun Béla bejelentette a Kormányzótanács ülésén, hogy a békekonferencia, korábbi döntését megváltoztatva Nyugat-Magyarországot Ausztriának ítélte. A jegyzőkönyv szerint Kun „javasolja, hogy az osztrákok részére ne engedjünk át egy talpalatnyi földet sem.

Varga Jenő pénzügyi népbiztos *(sic)* nem tartja helyesnek, hogy akkor, amikor a csehek ellen az offenzívát folytattuk, az antant parancsára színmagyar területeket átengedtünk, akkor most a szóban forgó területet ne adjuk át Ausztriának. Halasztó állásfoglalás mellett van . . . Kun Béla külügyi népbiztos hangsúlyozza, hogy ez idő szerint az az álláspontja, hogy nem kell átengedni semmit, és a népszavazás kérdését kell felvetni. Nem tartja aktuálisnak – de jó előre felhatalmazást kér arra, hogy a hadsereg-főparancsnoksággal egyetértően megfelelő, de fel nem tűnő katonai intézkedéseket tehessen, s Bauer Ottóval szemben a proletariátus megszavaztatásának álláspontját képviselje.

A Kormányzótanács ily értelemben határoz."

Íme: pillanatfénykép Kun Béláról 1919 július 21-én.

Nyugat-Magyarország elcsatolására egyelőre nem került sor, de a döntés máris éreztette hatását: a szóban forgó területen a lótulajdonosok megtagadták a részvételt a lósorozáson, hangoztatták, hogy rájuk nem érvényesek a Tanácsköztársaság rendeletei. A német országos tanács viszont összeült és állást foglalt az elszakadás ellen, egyben ismét megválasztotta német népbiztosnak Kalmár Henriket.

A világsztrájk napján folytatódott a Vörös Hadsereg merész offenzívája. Szolnokkal szemben Törökszentmiklóst érte el, délen a 2. hadosztály elfoglalta Szentest és Szegvárt. Egy különítmény keleti irányban 10 kilométerrel túlhaladta Szentest. Az ellenség első védelmi vonala harcolva vonult vissza, de a vöröscsapatok feltartóztatására nem volt elég erős.

A helyi lap tudósításában főleg az átkelés végrehajtását dicséri: „sohasem

volt eset, hogy ilyen nagyobb folyón olyan primitív anyagokkal, hevenyészett kompokkal, kis csónakokkal történjen átkelés erős ellenséges ágyú- és gépfegyvertűzben, mint ahogy ez a csongrádi fronton végbement. Hiányoztak a pontonhidak, gőzkompok, hajók" – és természetesen a vasúti szállítás. „Felocsúdva a románok a támadás okozta első rémületükből, Magyartés környékéről három vonalban is két ízben ellentámadást próbáltak, hogy megtartsák Szentest... A vasárnapról hétfőre virradó éjszaka újból több ízben próbálkoztak a románok... A kecskeméti, félegyházi és csongrádi kötelékből álló vöröscsapatok hétfőn reggel, kilenc órakor vonultak be Szentesre. Minthogy a várost az éjszaka folyamán – mint említettük – kiürítette az ellenség, Szentes utcai harc nélkül esett a kezükbe. Szentes város népe határtalan, rajongó lelkesedéssel fogadta a felszabadító csapatokat. Sokan sírtak az örömtől, és összevissza csókolták a katonákat."

A Viharsarokban örültek a Vörös Hadseregnek; még az ellenforradalmi megfigyelő is konstatálja – „a román megszállás megint rokonszenvesebbé tette a vörösuralmat." A rokonszenv főleg a szegénységre értendő, az úri osztály, a nagygazdák féltek, hogy visszajön az „elvtársvilág". A szakadatlan rekvirálás ugyan nekik volt a legkeservesebb, Szabolcs megye június végén deputációt küldött a nagyszebeni román kormányhoz – mintha csak a váradi basához mentek volna – mérsékletet könyörögni, de mikor visszaúton felkeresték az aradi francia parancsnokságot, arra kérték: „a magyar polgári osztályt ne dobja oda a vörösterror martalékául". „Utazásom célja főleg az volt – jelenti Mikecz alispán –, hogy Szabolcs vármegye közönségének nyugalmát biztosítsam és megszabadítsam attól az állandó rettegéstől, amely a román inváziónál még százszorta nyomasztóbb, sőt egyenesen elviselhetetlen vörös uralom visszatérése miatt a lelkeket fogva tartja." Képzelhetni, milyen érzelmekkel várták a Vörös Hadsereget, amellyel megérkeztek a közigazgatás újjászervezői is – Kellner Sándor, a Tiszántúl kormánybiztosa, Jócsák Kálmán csongrádi, Gyetvai János szolnoki kormánybiztos.

Július 21-én a III. hadtest védelmi harcot folytatott és sikeresen megvédte az elfoglalt hídfőállást. A 80. dandár átkelési kísérlete sikertelenül végződött: nem csoda, hiszen csekély gyalogsági létszámához sem tüzérséget, sem használható vízijárműveket, sem megfelelő lőszerellátást nem kapott.

Július 22-én mégis sikerült a nemzetközi dandár átkelése, Tiszafüred térségében, de ennek jelentősége abban merült ki, hogy nagy ellenséges erőt vont magára, tehermentesítve a III. hadtestet. Tehát a demonstráció – a nemzetközi dandár feláldozásával – sikerült. A III. hadtestet e napon támadás nem érte, és így pihenéssel, a hídfő megerősítésével foglalkozhatott.

A főerő viszont pihenés nélkül folytatta gyors előretörését a szolnoki hídfőből és Fegyvernek–Pusztapó vonalát érte el. A további támadás irányát jelzi, hogy az előőrs szerepét átvevő huszárezred a kenderesi tanyák között járt, Mezőtúr, Kisújszállás és Kunhegyes irányába felderítő osztagokat küldtek ki. A szentesi csoport, miután jelentős ellenséges erő közeledését észlelte, nem távolodott el jobban a Tiszától. A hadsereg-parancsnokság 22-én este adott

parancsában, keveset törődve a többi csapat meggondolásra méltó helyzetével, még gyorsabb előnyomulásra utasította a szolnoki csoportot, sőt ennek érdekében a második lépcsőt képező 5. hadosztályt is az első vonalba rendelte.

Július 23-án az I. hadtest valóban nagy eredményeket ért el, elfoglalta Kisújszállást és Kunhegyest, az 5. és 7. hadosztály Mezőtúr és Túrkeve előtt állt, a huszárezred visszaverte az ellenség előretolt lovasságát, és Karcag határában járt. A nemzetközi dandár nem ütközött erős ellenállásba, ezért hídfőjét Egyek felé szélesítette. A III. hadtest elég lassan és óvatosan bontakoztatta ki frontját Nyíregyháza irányában, így nem is találkozott aznap az ellenséggel. Az I. hadtest szentesi csoportja annál inkább. Miután már Hódmezővásárhelyt is elfoglalta és így veszedelmesen közel került Szegedhez, egy román előretolt különítmény megtámadta. Bár az ellenség itt egyáltalán nem volt túlerőben, lendületes akciójával a Tisza túlsó partjára vetette vissza a 2. hadosztály zömét, amely csak egy kis hídfőt tudott fenntartani. A hadosztály jelentése a vereséget többek között a lakosság ellenséges magatartásával magyarázza, a hadtestparancsnokság szerint a hadosztálynál pánik tört ki, Liptai utal arra, hogy a hadosztály vezérkari főnöke, a később hírhedtté vált Béldy Alajos kapcsolatban állt Horthyval. Hódmezővásárhelyen alig egy nap kellett ahhoz, hogy újjáalakuljon a munkástanács, de menekülésre már nem volt idő. Az új városparancsnoknak, amint megérkezett, átadták a főkommunisták listáját. Az elfogott 56 embert minden formalitás nélkül agyonlőtték.

A szentesi csoport kudarca, bármiben láttuk az okát, elég jelentős volt ahhoz, hogy óvatosságra intsen. A vezérkar azonban a napi jelentések vétele után parancsot adott az I. hadtestnek, hogy még gyorsabb ütemben folytassa a támadást. Nehéz lenne rekonstruálni, mennyi része volt ebben a parancsban kalandorságnak, árulásnak, nemtörődömségnek. De bizonyosan szerepet játszott az is, hogy a katonai vezetés kicsúszott a politikai ellenőrzés alól. A hadsereg és a hadtestek parancsnokai sokat tartózkodtak a fővárosban, sokat foglalkozott általános politikai problémákkal maga Landler is, az északi hadjárat idején a frontra ment népbiztosok nagy része azokat pótolta, akik kiváltak a gyakorlati vezetésből.

A hátországban végzett munka eredményes volt, a front sikerei is alátámasztották: Csepelen és más nagyüzemekben kimondták, hogy visszatérnek a teljesítménybérezéshez, tovább bővült a szociálpolitika hálózata, Szamuely két ellenforradalom között arról vitázott a Budapesti Munkástanácsban, hogyan lehet elkerülni a szervezési hibákat a balatoni gyermeknyaraltatási akciónál. Weltner, a budapesti tanács új elnöke székfoglalójában meghirdette, hogy a korrupció elleni küzdelem élére áll. Sok ideje azonban nem maradhatott erre a nemes célra.

Július 21-én Böhm Vilmos Bécsbe érkezett. Méltatlankodva vette tudomásul, hogy a követség autója a sztrájk miatt nem várja a pályaudvaron. Ágoston sem várta: ő aznap Borghese herceggel tárgyalt. Böhm 23-án találkozott Cuninghame-mel. Az óvatos Ágostontól eltérően Böhm gyors eredményre törekedett. Abban reménykedett, hogy a katonai megoldást kínosan kerülgető

antant örülni fog, ha egy Renner-féle rendszerrel simán felválthatja a proletárdiktatúrát. Ebben alapjában véve igaza volt, de nem számolt két tényezővel. Először: tárgyalásai megkezdésekor háta mögött tudták a harcoló Vörös Hadsereget, de a helyzet néhány nap alatt gyökeresen megváltozott, és a szociáldemokrata kormány csupán a lehetséges megoldások egyikévé degradálódott. Másodszor, a magyar szociáldemokrácia március 21-e miatt bűnös és megbízhatatlan volt az antant szemében, ezért a külön úton járó francia misszió tartózkodott a tárgyalásokon való részvételtől.

Böhmöt végül éppúgy becsapták, mint egy hónappal előbb Kunt a Clemenceau-jegyzékkel. Cuninghame és Borghese nem fukarkodtak az ígéretekkel, teljesítésüket nem is tekintették eleve kizártnak. A titkos tárgyalásokon diplomáciai megbízottak által tett ígéreteket azonban Párizs még annyira sem érezte kötelezőnek magára nézve, mint Clemenceaunak, a békekonferencia elnökének a népek nyilvánossága előtt tett nyilatkozatát a Tiszántúl kiürítéséről. A tárgyalásokból tehát csak az antant húzott hasznot, mert biztatásával elérte, hogy a szociáldemokrata vezetők most már következetesen a Vörös Hadsereg bomlasztására, a kapitulációra törekedtek, pedig ezzel maguk alatt vágták a fát, hiszen a kommün napjai amúgy is meg voltak számlálva.

Ágoston, mint az antantdiplomácia ismerője naplója tanúsága szerint átlátta a bécsi missziók politikáját: „azt hiszik, hogy elszédíthetik a munkásvezéreket, de adni nem tudnak, s nem is akarnak semmit". Bethlenék kísérleteit a szociáldemokraták összeházasítására a szegedi kormánnyal még rövidebben intézi el: „ez mind svindli . . .". Az ABC valóban szeretett volna Borghese közvetítésével egy széles antibolsevista koalíciót létrehozni, hogy ki ne maradjon a hatalomból. A Vörös Hadsereg összeomlása után azonban eszükben sem volt Böhmékkel osztozkodni, bár Cuninghame-re való tekintettel színleg folytatták a tárgyalásokat. Ezekre a tárgyalásokra is vonatkozik, hogy a szociáldemokraták, míg a kommunistákat vádolták erejük túlértékelésével, maguk szintén beleestek ebbe a hibába, hiszen tudhatták volna előre, a polgári demokrácia rendszerében számolni kell a polgári pártokkal.

Cuninghame és Böhm 23-án elvben abban egyeztek meg, hogy átmenetileg egy Böhm–Ágoston–Haubrich-rezsim kerül hatalomra, majd koalíció alakul a polgári pártok bevonásával, és kiírják a parlamenti választásokat. A franciák már ekkor is szívesebben láttak volna olyan szociáldemokratákat, akiknek nincs „bolsevista múltjuk." Az óvatos Garami azonban Böhm hívására csak elkésve érkezett Svájcból Bécsbe. Böhm természetesen nem informálta Kunt tárgyalásai igazi céljáról, viszont arra kérte, hogy Weltnert és Peyert küldjék ki Bécsbe, ami nyomban meg is történt.

Budapesten a jobboldali szociáldemokraták az antanttárgyalások megkezdése után már nyeregben érezték magukat. A fővárosban hústalan hét volt, rémhírek terjengtek, a hangulat kedvezett a kapituláció prókátorainak. Amit a forradalmak óta gondosan kerültek: 24-ére szakszervezeti konferenciafélét hívtak össze, ahol megválasztották az új Szaktanácsot. Tagjai túlnyomó többsége a jobboldali szociáldemokraták közül került ki, bár az élvonalbeli miniszterjelöl-

tek (Peidl, Peyer, Miákits) nélkül. Július 24-én azonban a front eseményei halomra döntötték a különböző politikai kombinációkat.

Ami július 24-ig a tiszántúli fronton lejátszódott, az nagyjából az erők elosztásának és a központi tervek végrehajtásának együttes következménye volt: nevezetesen a hősiesen támadó főerő, az I. hadtest előretörése és elszakadása a szárnyaktól és a tartalékoktól. Az sem lehetett váratlan meglepetés, hogy néhány napi utóvédharc után az ellenség főerőivel ellentámadást indított. Miután elegendő egységgel rendelkezett, támadása frontális, de fő célja – teljesen logikusan – az I. hadtest bekerítése és megsemmisítése volt.

A román támadás legnagyobb terhét egyelőre a Karcag felé nyomuló 6. hadosztály viselte: a kassai hősök ellen három, náluk jobban felszerelt hadosztályt vetettek be és így megszűnt a tőlük északra harcoló 80. dandárral és III. hadtesttel való kapcsolat felvételének minimális lehetősége is. A többszörös túlerő visszavonulásra kényszerítette a 6. hadosztályt, miáltal tarthatatlanná váltak szomszédai pozíciói. Egyidejűleg Szarvasnál, a Kőrös partján erőteljes támadás indult déli irányból, s ez a magyar csapatok visszavonulásával végződött. A középső hadosztály hiába érte el előőrsével a Berettyót, a bekerítést megelőzendő kénytelen volt visszafordulni. Az ellentámadás önmagában nem lett volna katasztrófa, a támadónak ezzel számolnia kell. A csapatok viselkedése sem volt egyelőre rosszabb, mint az északi hadjárat végén. A legnagyobb nyomásnak kitett 6. hadosztály egyik szárnya önkényesen elhagyta állásait, a másik azonban szívósan védekezett. A 2. hadosztály a parancsnok által személyesen vezetett rohammal visszafoglalta Szentest, bár végül kénytelen volt kiüríteni.

Az első vonal különböző állapotban levő csapatai tehát az ötnapos állandó megerőltetés után sem vesztették volna el harcképességüket, ha ellencsapással legalább részben tehermentesítik őket. A tartalék hadosztályt ugyan a leginkább veszélyeztetett I. hadtest rendelkezésére bocsátották, de ez az erő nem volt képes ellencsapásra.

Kitűnt, hogy a merész támadást második vonal, erős tartalék nélkül hajtották végre. Közben hátrányosan megváltozott az első vonal összetétele is. A Tiszát jobbára erdélyi, vegyes harcértékű román csapatok védték, a részben pihent, részben a besszarábiai frontról hozott tartalék többsége iskolázott, összeszokott „regáti" ezredekből állt. A síkságon szétszórt I. hadtest pozíciója alkalmatlan volt arra, hogy lábát megvetve védelembe menjen át: nem maradt más hátra, mint a visszavonulás. A hadsereg-parancsnokság elrendelte a hadtest visszavonását Fegyvernek–Pusztapó vonalára. A lerohanásra épített, csak az optimális lehetőséggel számoló haditerv természetes következménye volt ez. Míg délen a 2. hadosztály főereje pánikszerűen visszatért a Tisza mögé, az északi szárnyon a III. hadtest derekasan tartotta magát, ennek azonban nem volt döntő jelentősége, miután az addig indokolt óvatossággal előnyomuló hadtest az események centrumától jelentős távolságra állt.

Július 24-e tragikus eseménye a nemzetközi dandár pusztulása. Négy zászlóalját mintegy tíz ellenséges zászlóalj támadta meg. A tisztek egy része – ismer-

ve a kilátásokat – már az ütközet kezdetén megszökött. A dandár egyetlen ütege tönkrement, a túlsó partról nagy üggyel-bajjal átszállított lőszer és kézigránát nagy része használhatatlanná vált. Végül egyetlen motoros jármű segítségével megkezdődött a néhány visszamaradt tiszt által szervezett átkelés. A katonák százával próbáltak úszva átjutni a vörös színben játszó Tiszán ... A két épségben maradt gépfegyver fedezte őket, amíg áttüzesedve, kiürült hevederekkel el nem hallgatott.

„Elfogyott minden lőszerünk, még a revolvergolyónk is" – emlékezik az egyik életben maradt géppuskás. – „A Tiszán át visszajutni lehetetlen volt. Aki megkísérelte az átúszást, a folyó minden négyzetméterére beállított pergőtűz áldozata lett ... Mindenütt körülöttünk halott harcosok. Vészjósló csend borult a tájra, még az ég is elsötétedett, mint a szívünk mélyén rekedt maradék reménység.

Azután előtünedeztek a bokrok közül az előrehajszolt, sápadtan remegő román katonák, és szuronyaikra szegeztek mindenkit, aki még élt. Heten éltük túl a nagy kataklizmát."

A Tisza nyugati partjára 1626 vöröskatonából 733 jutott át. A nemzetközi dandár teljesítette feladatát – az ellenséges erők lekötését –, és megsemmisült. Bizonyára erre számított Julier is, aki memoárjaiban lakonikusan jegyzi meg a tiszafüredi csatáról: „E dandár megsemmisülése fájdalmat igazán nem okozott nekem ..."

Ha július 24-én még csak az ellenséges támadás erősségét lehetett lemérni, másnap, 25-én már kibontakoztak a belső harcoktól és nehézségektől gyengített Tanácsköztársaság katonai vereségének katasztrofális következményei. A csapatok többsége ezen a napon folytatta ugyan még az egyenlőtlen küzdelmet, de a bukás közeledését felmérő Kormányzótanácsból, a politikai ellenőrzés alól felszabadulva saját útjait járó vezérkarból hiányzott a határozottság, amely a használható erők koncentrálásával csökkenthette volna a katasztrófa méreteit. Eltekintve a nehezen megválaszolható kérdéstől: megvolt-e a morális és anyagi-ellátási lehetőség a hátországban tartozkodó, papíron legalább elég nagy létszámú csapatok gyors összpontosítására Szolnokon s ezáltal az I. hadtest felváltására – evidens feladata lett volna Juliernek a harcképes, de gyakorlatilag feleslegessé vált állást elfoglaló III. hadtest hasznosítása. Akár úgy, hogy vasúton Szolnokra, illetve Szolnok és Budapest közé szállítja, vagy úgy, hogy az ellenségnek az I. hadtestet északról támadó szárnya ellen akár csak zavaró jelentőségű felvonulást rendez. Sem ilyen, sem más, a helyzetet javító rendelkezésre nem került sor, a vezérkar, ha kimondatlanul is, feladta a játszmát.

A győzelemre valóban aligha nyílhatott már kilátás, de az ellenség támadásának fékezésére igen. 25-én a III. hadtest ellen a román hadvezetés, érthető módon, nem indított támadást: hiszen Tokaj elfoglalása nem tartozott fő stratégiai céljai közé. A III. hadtest 25-én támadásra készült, támadási parancsot várt, ehelyett este utasítást kapott: „az éj folyamán csapatait a Tisza nyugati partjára vigye vissza, a híd lebontandó ..." A parancsot rendben, zavartalanul végrehajtották.

A III. hadtest erről szóló jelentésében leszögezte: „a mindég győzelmes III. hadtest csapatai ezen mozdulatot kizárólag az általános helyzetre való tekintettel kényteleníttettek végrehajtani. A csapatok zömében a támadási kedv az utolsó pillanatig fennállt. A csoportosítás a támadáshoz fel volt véve" Nagyfalutól délkeletre, tehát Nyíregyháza irányában.

Az I. hadtestnél viszont 25-én már megindult a bomlás. A szentesi csoport délelőtt még visszavert egy támadást, de délután a heves küzdelem azzal végződött, hogy a 30. ezred pánikszerűen elhagyta állásait és a Tisza mögé menekült, magával rántva a hadosztály többi katonáját is. Ezzel a szentesi hídfő megszűnt létezni. A szolnoki csoport harcolva vonult vissza a parancs szerint a szolnoki hídfőbe.

Július 25-én délután Julier memorandumot intézett Landlerhez. Ebben ismét megindokolta átkelési tervét, saját érdekében kiemelte az első napok sikereit, a vereségért egyoldalúan a vöröskatonákra hárította a felelősséget: „fegyelmezetlen, könnyen lelkesíthető, de annál gyorsabban lelohadó társaság". Saját felelősségét csak annyiban ismerte el, hogy „a csapatok belső értékét hibásan ítélte meg, és oly hadműveletet javasolt, mely balsikerrel végződött". Landler nem fogadta el Julier lemondását, aki így végig a Vörös Hadsereg élén maradt. Nehéz lenne eldönteni, megtartása vagy távozása – amely jeladásul szolgált volna a még helyükön maradt vezérkari tisztek számára – okozhatott-e nagyobb kárt.

Július 25-én a Kormányzótanács ülést tartott, amelyen sem Kun, sem Landler nem jelent meg. A Kormányzótanács szerepe június óta csökkent, főleg gazdasági-igazgatási ügyekben intézkedett, ülésein a politikusok helyett a szervezők – a baloldalon Szántó, Varga, Lukács, a jobboldalon Rónai (aki a belügyi népbiztost helyettesítette), Garbai kerültek előtérbe. A 25-i ülés jegyzőkönyve nem tükrözi a végzetes hadihelyzetet, egyetlen fontosabb határozata, amely Cserny helyett Fabikot teszi meg a központi karhatalom vezetőjének, nem jelent önmagában politikai változást, de mindenesetre a jobboldal aktivitását jelzi.

25-én Bécsben Böhm, Peyer és Weltner találkozott Cuninghame-mel, majd Borghese herceggel. Az antantdiplomaták minél szélesebb antibolsevista koalíciót kívántak létrehozni, és Peyeréknek a diktatúra elárulása fejében biztosították volna a részvételt. Ezért össze is akarták hozni Böhmöt Bethlennel, de Böhm úgy tekintett az itthon népszerűtlen grófra, mint hatalmon levő politikus az emigránsra, és nem állt szóba vele. Böhm végzetesen túlbecsülte saját helyzetét: azt magyarázta Cuninghame-nek, hogy könnyebb lesz Kunt megdönteni, ha a román ellentámadás sikerrel jár. Nyilván azt képzelte, hogy a kommün leckéje után az antant boldog lesz, ha Kun Béla helyére Böhm Vilmost segítheti. Azonban a szociáldemokraták az angoloknak, az USA-nak addig voltak fontosak, amíg feleslegessé tették a francia vezérkar által sürgetett fegyveres beavatkozást; a tiszántúli harcok máris csökkentették a tárgyalás jelentőségét, a román győzelem pedig feleslegessé tette a tárgyalást. Ha nincs Vörös Hadsereg, Párizs mondja meg, ki kormányozhat Magyarországon. Böhmék azt

hitték, hogy a művelt nyugatot megijeszti Bethlen reakciós múltja, a francia tábornokok azonban egészen nyugodtak voltak, amint a magántulajdon alapján álló kormánnyal álltak szemben. Jól tudták, hogy akárki képviseli a magyar uralkodó osztályt, a legnagyobb németbarát, Ferenc József szárnysegédje vagy akár Prónay, hamarosan kölcsönre, hitelre, segélyre lesz szüksége.

Történeti irodalmunk általában a kommün elárulásával vádolja Böhmöt és társait; a valóság ennél is rosszabb volt. A proletárdiktatúra napjait Böhmék, ha akarják, sem tudják meghosszabbítani. De ha intakt marad a Vörös Hadsereg, a tanácshatalom, az antant esetleg beéri egy szociáldemokrata kormánnyal. Akik hátba támadták a harcoló Vörös Hadsereget, a szociáldemokrata kormány alól húzták ki az alapot. Kun Béla tudta ezt: hiszen lelke mélyén már azt latolgatta, elkerülhető-e a fehérterror egy szociáldemokrata kormány útján. Nem hitt benne, de Peyert mégis ezért a lehetőségért engedte ki Bécsbe, hiszen jól tudta, hogy Peyer nem az ő nevében tárgyal.

Böhm tehát várakozást ajánlott, nem látva, hogy az idő ellene dolgozik. A másik fél ráért; Cuninghame mindenesetre átnyújtott 25-én egy tervezetet Böhmnek, amelynek lényege, hogy megszüntetik a blokádot, ha egy Ágoston–Garami–Haubrich-diktatúra alakul, beszüntetik a kommunista propagandát, megalakítják a valamennyi osztály képviselőiből álló kormányt. Ez a végleges kormány dönti el, mi maradjon meg a magántulajdont érintő rendeletekből. Böhm ezt a tervezetet Weltnerékkel megvitatva elfogadta, megegyezés azonban nem született. Nem is születhetett, mert Párizsban, ahol 25-én és 26-án megvitatták a bécsi jelentéseket, a nagyhatalmak vezetői nem voltak hajlandók semmiféle ígéretet tenni a magyar szociáldemokratáknak. Ezt az álláspontot főleg Clemenceau védte, és a hadijelentések őt igazolták. 26-án a konferencia nyilatkozatot adott ki, amely nem egyéb, mint felhívás a Tanácsköztársaság megdöntésére. A nyilatkozat éppúgy bátoríthatta a tárgyalásokat, mint a román tábornokokat (akik addig is tudták, hogy Párizs kedvére cselekszenek), de a bécsi megbeszélésekről egy szót sem szól. Ez egyértelmű volt a tárgyalások elejtésével, Cuninghame-nek azonban sikerült elhitetni Böhmékkel ennek az ellenkezőjét.

Böhm augusztus 5-i, már a Peidl-kormányhoz intézett jelentésében elismeri kudarcát, csupán olyan eredményről számolhat be, hogy Cuninghame az ő jelenlétében biztosította Bethlent: „az ő tudomása szerint senki a Kun-rezsim megbuktatására annyit nem tett, mint Böhm . . .” Akkor ugyanis már Bethlen nem hajlandó tárgyalni Böhmmel . . .

Visszatérve a Tiszához: július 26-án végrehajtották az előírt visszavonulást, amelynek üteme ugyanolyan túlzott volt, mint az előző napokon a támadásé. Szolnoknál csak keskeny hídfőállás maradt, ettől eltekintve ismét az egész Tiszántúl a román hadsereg kezére került. Nyugtalanító hírek érkeztek az egyébként csendes északi frontról is. 24-én magyar repülők „véletlenül” bombázták Csapot. Különös véletlen, hiszen a III. hadtest ugyanakkor panaszkodik, hogy felderítés céljára sem kap repülőket. Az új csehszlovák miniszterelnök, a szociáldemokrata Tusar fenyegető hangú jegyzékben tiltakozott 26-án,

egyben követelte a Vörös Hadsereg által Szlovákiában okozott károk jóvátételét. A csehszlovák hadsereg minden indokolás nélkül megkezdte az alig három héttel előbb szerződésben biztosított semleges zóna megszállását.

Közben Budapestre érkezett Ágoston, és beszámolt a bécsi tárgyalásokról. Bár ő maga is szkeptikus volt azok komolyságát illetően, a jobboldali vezetők győzelemként értékelték a homályos ígéreteket, bízva az általuk cserbenhagyott Vörös Hadsereg kitartásában a Tisza vonalán. Böhmöt nemcsak Cuninghame vezette félre. Ő a többi centristával és általában a proletárforradalomban részt vevő szociáldemokratákkal együtt úgy vélte: helyreállt a jobboldali és centrum egysége. Az igazság más volt. Peyerék Ágoston szerint közölték Cuninghamemel: „tiszta" szocialista kormány nem tudná fenntartani a rendet, mivel pedig szövetkezni akartak a polgársággal, igyekeztek megszabadulni a diktatúrában „kompromittált" szociáldemokratáktól. Böhm, mint a Vörös Hadsereg főparancsnoka mindenesetre ezek közé tartozott, s annál kevésbé volt már szükség rá, mert Bauer lemondott, s az osztrák külpolitika irányítását a jobboldali, Garamival rokonszenvező Renner vette át.

A szociáldemokrata vezetők, abban a hitben, hogy eredményes tárgyalásokat folytatnak, a munkásság között már nyíltan hirdették a burzsoá demokrácia áldásait. Hiába bizonygatták a kommunisták, hogy a proletárhatalom megdöntését ellenforradalmi terror követi, nem pedig polgári demokrácia. A kimerült munkások közül sokan hitelt adtak a jobboldaliak érvelésének, remélve hogy a szociális vívmányok egy részét megmentheti a tanácskormány lemondása. Hiszen a lapokban is leközölt antantfelhívás nyíltan kimondta: nem ismerik el a Tanácsköztársaságot, s azzal vádolták; „nemcsak a fegyverszüneti szerződést szegte meg, amelyet Magyarország elfogadott, hanem pillanatnyilag támad egy baráti és szövetséges hatalmat. Tekintettel a kérdés e sajátos oldalára, a társult kormányok kénytelenek saját felelősségükre foglalkozni vele. Élelmiszert és árucikkeket csak akkor bocsáthatnak rendelkezésre, a blokádot csak akkor szüntethetik meg, a gazdasági újjáépítést csak akkor kísérelhetik meg, békét csak úgy köthetnek, ha olyan kormány lesz, amely a magyar népet képviseli, nem pedig olyan, amelynek tekintélye a terrorra épül." A Tiszántúl megszállása „megszűnik, amint a fegyverszüneti feltételeket – a szövetséges vezérkari főnök véleménye szerint – megfelelően teljesítették". A megszállás időtartamát tehát a román hadsereget irányító francia vezérkar határozta meg.

A proklamáció véget vetett a reménységnek, hogy a békekonferencia elismeri a Tanácsköztársaságot. Lenin arcátlanságnak nevezte a proklamációt és lényegét így foglalta össze: „Adunk kenyeret nektek, de mondjatok le a tanácshatalomról." Lenin Rudnyánszky útján kérdést intézett Kun Bélához: miért nem tájékoztatja a helyzetről? Kun Béla válaszán a kétségbeesés érződik: Rakovszkijt vádolta, hogy nem tesz meg mindent a román hadsereg lekötésére.

„Az összeműködés teljes hiányának tartom azt, hogy megtörténhetett, hogy Besszarábiából idetolt román erők bennünket megvertek . . . Tartok attól, hogy a románok és csehek a közeli napokban koncentrikus támadást intéznek ellenünk, ami bukásunkat jelentené . . . A munkásság elitje velem együtt sike-

resen tolja a dolgokat balra, mindez azonban nem segít, ha Besszarábia ellen a mi tehermentesítésünk érdekében nem indul meg komoly támadás úgy, hogy a román területeket a legkomolyabban veszélyeztessék. Figyelmébe ajánlom, hogy területünk oly kicsi, hogy visszavonulásra hely nincsen."

A Vörös Hadsereg harci értéke az árulás, a vereség és a politikai bizonytalanság következtében napról napra csökkent. A rakamazi hídfő kiürítése után még a legjobb állapotban levő III. hadtest is azt jelentette:

„A Tisza nyugati partjára való visszavonása a hadseregnek a csapatok erkölcsi értékét, harcképességét a legnagyobb mértékben tönkretette. Ezen kudarc a csapatokban a hiábavaló küzdelem érzetét keltette a további harcra minden eredményes kilátás nélkül... Tömeges szökések napirenden vannak, így a 9. ezredtől kettő nap előtt kb. 300 ember távozott el, a 6/32 ütegből (MÉMOSZ) csak kevés ember maradt, a többi eltávozott. A 32. tüzérezred (budapesti) többi ütegeinél is a kiszolgáló legénység egy része eltávozott. A 32. gy. ezrednél is tömeges eltávozások történtek. Amily jó volt a hadosztály hangulata az offenzíva alatt, oly rossz az összhelyzetből kifolyólag jelenleg." A jelentés kiemeli: „Teljesen lerombolta és aláásta a harckészséget még azon körülmény, hogy azon erélyes intézkedések, melyeket a csapatok már hetek óta követelnek, az elszököttek büntetése és bevonultatására még mindig nem történtek meg." A „front mögötti bizottság", a karhatalom nem működött, a Leninfiúkat átszervezték. A csendben félreállított Szamuely 27-én – azon a napon, mikor a túlerő támadása elől a szolnoki hídfőből is visszavonult az otthagyott két hadosztály – Fonyódon a pesti proletárgyermekek beszállásolását ellenőrizte.

Kun Béla ezekben a napokban a csapatok között tartózkodott. A Tisza utolsó, szolnoki hídján haladt át autója, mikor egy srapnelszilánk mellette ölte meg kísérőjét, Makai László Lenin-fiút. Aztán Budapesten beszélt a Dunántúlról a frontra induló csapatokhoz. Illyés Gyula, aki talán az utolsók között tette meg ezt a budapest–szolnoki utat, megőrizte az éjszaka sötétjében alig látható szónok képét.

„A szónok ott a villanyfény alatt úgy dobálta karjait, oly viharosan hajlongott minden irányban, akár a szélgyötörte fák néhány méterrel mögötte. Harcra buzdította a katonákat... Felszabadításra váró testvéreinkről beszélt. Mindenki egyformán érthetett proletártestvért vagy magyar testvért. Legtöbben a valóságot értették: mindkettőt. ... A pillanatra meg-megvilágosodó kis terület a vasúti kocsin, rajta a szónokkal s körülötte a katonákkal, olyan volt az éjszakában, a szélben, mint egy sziget, mint egy repülő bárka, melyet eltakarnak a hullámok. Mint egy hajótörés..."

Még egy katonavonat elment, de a lelkesítő szavak már nem sokat értek. Alig többet, mint a Párizshoz és Tusarhoz intézett jegyzékek, amelyek tehetetlen gúnnyal leplezték le az imperialista hatalmak öntelt cinizmusát.

Július 27-én a román erdélyi hadsereg-parancsnokság utasítást kapott a Tiszán való átkelésre. Az új támadás előkészítéséhez idő kellett, így a Vörös Hadseregnek is maradt három napja a Tisza-vonal védelmének megszervezésére.

A harc feltételei papíron most kedvezőbbek voltak, hiszen temészetes vonalat kellett védeni, jól ismert terepen, közel az utánpótlás forrásaihoz. Míg az átkeléskor az ellenség ismerte a Vörös Hadsereg felállítását és terveit, most ezt az előnyét elvesztette. Más politikai szituációban, kevésbé fáradt hadsereggel, fel lehetett volna tartóztatni a támadást, ha tovább nem is, legalább addig, míg az intervenció többi frontja is mozgásba jön. A hadsereg morálja azonban megrendült, nemcsak a katonák, a tisztek is csoportosan hagyták el egységeiket. A májusi fordulatot legfeljebb az egész munkásság mozgósításával, a gyárak bezárásával lehetett volna megismételni, de a bécsi tárgyalások hírei, a nyílt szociáldemokrata agitáció eleve kétessé tették a kimerült munkásság reagálását. A legjobbak százai vagy ezrei most is készek voltak testükkel elzárni az utat Budapest, a világforradalom előretolt bástyája előtt; de a hadihelyzeten ez nem változtathatott.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG MEGDÖNTÉSE

Július 29-én a román hadsereg két hídfőt létesített Tokajtól nyugatra, Tiszaladány és Taktakenéz térségében. Az átkelés nyilvánvaló célja a délebbre készülődő főerő biztosítása volt a miskolc–szerencsi vasútvonal és általában a veszélyesnek tekintett III. hadtest elvágása céljából. A hadtest állapota azonban néhány nap alatt annyit romlott, hogy még a hidak nélkül, nehéz körülmények között végrehajtott átkelést sem tudta megakadályozni.

A hídfők létesítése nyilvánvalóvá tette a román hadsereg átkelési szándékát. A Tisza túlsó partján 119 zászlóalj és 60 lovasszázad sorakozott fel. A túlerő bőségesen elég volt a sikeres támadáshoz, de miután már egy híd sem állt a Tiszán, az átkelési lehetőségek igen korlátozottak voltak, a Vörös Hadsereg néhány napig tarthatta volna a Tisza vonalát megmaradt létszámával is, ha a politikai ellentétek nem bomlasztják fel. Az adott helyzetben nem is lehetett más cél, mint a Tisza védelme néhány napig, amíg a külpolitikai helyzet erre vagy arra meg nem változik. A baloldal helyesen ragaszkodott az ellenállás folytatásához: függetlenül a lehetséges politikai változásoktól, a magyar népnek semmiképpen sem hiányzott a román megszállás.

A Kormányzótanács július 29-i ülésén Landler ebben az értelemben ismertette a hadihelyzetet. Javaslatára kimondták, hogy a III. hadtest harci szellemének helyreállítására másnap vele együtt Tokajba utazik Garbai, Guth és Nyisztor. Szántó – csak ekkor! – elrendelte a dezertőrök összeszedését és visszavitelét egységükhöz, egyben megtiltotta visszafogadásukat üzemükbe, igazolás nélküli kórházi felvételüket. Szántó azt is elrendelte, hogy Béccsel telefonon beszélni csak az ő szobájából és jelenlétében lehet. Nem nehéz kitalálni, kik ellen irányult az utóbbi tilalom.

A szociáldemokrata vezetők ekkor már, tekintet nélkül a front helyzetére, a kommunisták eltávolításán munkálkodtak. Ők sem kívánták a román meg-

szállást, de jelentőségét alábecsülték, úgy vélve: most már így is, úgy is az antant diktál Magyarországon, arra meg éppen nem gondoltak, hogy a román tábornokok beleavatkoznak a belpolitikába, például a kormány összetételébe. Veszett ügynek tekintve a kommünt, mindent alárendeltek egy szempontnak: hogy az újjáalakuló SZDP az új rendszerben minél jobb pozíciót foglalhasson el. Július 29-én összeült az új Szakszervezeti Tanács. A Szaktanács Peyert támogatta, Haubrich, aki még mindig a budapesti hadtest parancsnoka volt, előkészületeket tett a hatalom megragadására. Landler szavai szerint „július 29-én már nem volt többé egy szociáldemokrata sem a fronton" a vezetők közül. Másrészt, ezekben az órákban tisztázódott, hogy a baloldali szociáldemokrata vezetők, mikor márciusban csatlakoztak a Tanácsköztársasághoz, véglegesen a kommunisták oldalára álltak, és ki is tartottak mellettük.

Julier és vezérkara ölbetett kezekkel várta az események kibontakozását. Nem egyszerűen szabotázsról volt szó – politikai iniciatíva nélkül, a bomlást látva, a Lenin-fiúktól félve –, óvatosan és a formaságok betartásával várták a Vörös Hadsereg pusztulását. Az ily módon irányítás, összeköttetés nélkül maradó egységek parancsnokai egyéni meggyőződésük szerint a legkülönbözőbben viselkedtek – szándékosan növelték a zavart, megszöktek, katonás nemtörődömséggel várták a kormány parancsát, vagy együtt tartották csapatukat, hogy végső esetben a fogságba esést elkerülendő, a „kisebb ellenséghez", csehszlovák vagy jugoszláv területre vezessék.

Budapesten a diplomáciai védelmet élvező olasz misszió az ellenforradalom központjává vált. Romanelli elégedetten konstatálja, hogy a ludovikások érdekében írt jegyzékének publikálása után „ez a jelentéktelen kis olasz misszió" az ellenforradalom hívei számára „egyik napról a másikra pártoló istenséggé változott át", ajtaja előtt sorban álltak a „felek". Ilyen körülmények között „a helyzet annyira megváltozott, hogy míg azelőtt bőkezűen kellett fizetni nagy nehézséggel összeszedett, kevés és lényegtelen hírért, most bőségesen érkeztek a biztos és értékes információk, még mielőtt kérésünknek vagy kívánságunknak szavakban kifejezést adtunk volna". Segédcsapatai közül Romanelli kiemeli a Szervita téri (ma: Martinelli-tér) olasz szerzeteseket.

„Bonaventura atya volt köztük a legfiatalabb, s mint ilyen, ő volt a legnyughatatlanabb is, ő tűrte legkevésbé az egyházi fegyelmet . . . magyar nyelvismeretét és hivatását arra használta fel, hogy jóval többet foglalkozzék a világ ügyeivel, mint a túlvilággal. A hitoktatást arra használta fel, hogy beférkőzött a budapesti, különösképpen pedig a szerviták temploma körül elterülő úri negyed katolikus ifjúsága közé . . . A misszió számára Bonaventura atya rövidesen egyfajta meghatalmazás nélküli ügynökké lett, egy messzire nyúló kéz, egy csáp, mely a város köz- és magánéletének legrejtettebb, legtitkosabb köreiben kutat." A keresztényszocialista csoportok segítségével „Bonaventura atya szeme minden államigazgatási szervbe elért, ide értve a postát és a távírót is . . . Még az is előfordult, hogy népbiztosokhoz intézett táviratokat és okmányokat olvashattam előbb, mint a címzettek . . ."

Július végén Romanelli is interveniált Kun Bélánál a szociáldemokrata kor-

mány érdekében, de mint írja, elutasító választ kapott. Így beérte a különböző ellenforradalmi tisztek, szabadlábon vagy háziőrizetben levő ellenforradalmi politikusok közti összekötő tiszt szerepével.

Míg a vezető emberek tisztában voltak a helyzet súlyosságával, a nép, de még a helyi funkcionáriusok sem látták világosan, az állandóan terjengő rémhírek ellenére sem, hogy a májusi válságnál vagy a munkáshatalom jellegének, külpolitikai orientációjának megváltozásánál sokkal többről van szó. A nép a történelem alkotója – de az egyes emberek különböző módon és mértékben vesznek részt közös jövőjük formálásában. A Tanácsköztársaság utolsó napjaiban, a csapások súlya alatt, szakított azzal a forradalmiságát bizonyító gyakorlattal, hogy minden komolyabb eseményről – nem kémhírekről és titkos tárgyalásokról, amelyeknek jelentősége korlátozottabb a népek sorsára, mint sokan hiszik, de helyzetéről és döntéseiről – részben sajtó útján, részben tömeggyűléseken tudósította a munkásosztályt, a lakosságot. Ez a szokás még a tanácskongresszus, a Clemenceau-jegyzékek idején is, noha a nyíltságnak ára volt. A tiszai hadjárat eseményeiről, a diplomáciai tárgyalásokról szűkszavúan informálták a közvéleményt, amely így bizonytalanná és bizalmatlanná vált.

Felemelő és egyben bosszantó érzés azokat a dokumentumokat olvasni, amelyek arról adnak hírt, hogy a különböző szervezetek és intézmények, számos katonaviselt férfi lekötésével milyen sokrétű reformtevékenységet folytattak a legkülönbözőbb területeken, miközben a forradalom utolsó óráit élte. A forradalom sok odaadó híve mélyedt el olyan tevékenységben, amelynek már nem volt értelme, hiszen a hatalom felé nyúló ellenforradalomnak nem kellettek a demokratikus, kulturális vívmányok sem. A forradalmak által megindított folyamatok azonban nem álltak meg önmaguktól. Sokan, akiknek harcra vagy menekülésre kellett volna gondolni, nyaraltak vagy családjuktól távol, a vidéket járták és agitációs úton, más megbízatás közben, váratlanul érte őket a katasztrófa. Vidéken még sokkal inkább így volt ez, mint a fővárosban, kivéve persze a Tisza mellékét. Mit tesz a forradalom sok névtelen munkása, ha megtudja, mi forog kockán? Későn tudták meg.

Július 30-ra virradóra Szolnoktól északkeletre, Tiszabő–Tiszasüly térségében két román hadosztály átkelt a Tiszán. Estére, a többi szakaszon tüntető és átkelő kisebb erőktől eltekintve, már három hadosztály vetette meg itt a lábát, alig 15–20 kilométerre Szolnoktól. Miután az átkelést csak minimális mértékben zavarták, befejezése után a Tiszától nyugatra felsorakozó hadtestnyi ellenséges erővel szemben már csak a Vörös Hadsereg főereje érhetett volna el eredményt. Az átkelés sikerével tehát el is dőlt nagyjából a további hadműveletek sorsa. A vezérkar ezzel tisztában volt, jelentésében mégis igyekezett megnyugtatni Landlert, hogy csak biztosító hídfőről van szó az esetleges későbbi támadás elősegítésére. Biztosítás hadtestnyi erővel! A vezérkar tisztjei szándékosan igyekeztek a Kormányzótanács félrevezetésével elkerülni a számukra értelmetlen harc felvételét.

Weltner, Böhm és Peyer július 30-án Kun Bélát a királyhidai határállomásra hívták találkozóra, hogy ott rávegyék a lemondásra a hatalomról. Kun, aki

az elmúlt napok jó részét a fronton, a csapatok között töltötte, tisztában volt a katonai helyzettel, a kapituláció javaslatát mégis visszautasította, és azt kérte, hogy tárgyaljanak tovább, de megállapodást ne kössenek. A valóságban Böhm és társai már kapituláltak: csak éppen nem a tanácskormány, hanem az újjáéledő SZDP nevében. Miután Kun kijelentette, hogy „nem hajlandó engedni a diktatúra álláspontjából", Böhm dolgavégzetlenül tért vissza Bécsbe, Weltner és Peyer pedig Budapestre. Kunt bírálták később királyhidai „makacsságáért", pedig csupán a Clemenceau-jegyzék esetében elkövetett hibát kerülte el. Ha hallgat Weltnerékre és egy-két nappal előbb mond le, a román hadsereget ez sem tartotta volna vissza a budapesti bevonulástól.

Kun ezen a napon újabb üzenetet intézett Leninhez, amelyben a harc folytatását ígérve, kéri, hogy forszírozza a besszarábiai hadműveleteket. Kun arra törekedett, hogy lelket öntsön a Vörös Hadseregbe, és legalább a Tisza nyugati partját megtisztítsák. A krízis jelei azonban sokasodtak, a Tokajba kiküldött népbiztosok nem jártak eredménnyel. Garbai elbeszélése szerint a székely dandár katonái beszéde közben „nyíltan kiabálták, hogy nem elvtársak, s beszéde végén egyetlen éljenző akadt, akit lehurrogtak társai". Ágoston naplójában a közellátás romlására és az általános kedvetlenségre panaszkodik: „a lumpenburzsoázia és a lumpenproletariát nagyon belekapaszkodott a Kun szekerébe, s ezen a réven szabadon lop, sikkaszt és zsarol – a közönség nagyon elégedetlen". A közellátás valóban akadozott az utolsó napokban és ezt ki is használták hangulatkeltésre, ami igazán nem volt nehéz. Budapesten és másutt is hangos jelenetekre került sor, Győrben valóságos asszonylázadásra. A dunántúli parasztság viszont már előre követelte, hogy a beadott gabonáért ne pénzt, hanem iparcikkeket kapjon cserébe.

31-én megérkezett Lenin válasza – Rudnyánszky közvetítésével – Kun korábbi üzenetére. „Lenin éjjel következők átadásával bízott meg" – írja Rudnyánszky. – „Biztosítom Kun Béla elvtársat, hogy Rakovszkijt teljes C. K.-nk nevezte ki, és mi valamennyien meg vagyunk elégedve Rakovszkijjal. Mi megteszünk minden lehetőt magyar barátaink segítségére, azonban kevés az erőnk. Győzelmünk Urálban felszabadította a magyar hadifoglyokat, és sietve küldjük őket az ukrajnai és román frontra. Lenin." Rudnyászky ehhez még a maga nevében hozzátette: az Urálban 15 000 magyar hadifogoly szabadult fel, de szervezésük némi időt vesz igénybe. „Tény, Lenin saját szavai szerint, hogy Ukrajnában leírhatatlan rendetlenség van, amely képtelenné teszi őket ellenállásra Gyenyikinnel szemben, és így Besszarábiát nem bírták ellensúlyozni." Ezután már vigasztalásképpen csengtek Rudnyánszky befejező szavai: „Számíts úgy, hogy minden lehetőt elkövetünk segítségre."

31-én érkezett meg Csicserin távirata is, amelyben meggyőződését fejezi ki: a magyar nép nem fogja feláldozni nagy vívmányait egy kis kenyérért. Csicserin vázolta az imperialista hatalmak nehézségeit az intervenciós hadsereg összehozása terén. A szovjet külügyi népbiztos megcáfolta azokat a híreket, melyek szerint a Romániával 20-a körül folytatott tárgyalások fegyverszünet megkötésére irányultak volna.

Lenin valóban megtette, amit az adott helyzetben lehetett. Augusztus elsejére tűzték ki a Gyenyikin elleni támadás kezdetét. Ennek előkészítésére a hadügyi népbiztos, Trockij maga utazott a déli frontra. Az ukrajnai helyzet azonban ekkor már rohamosan romlott: július 29-én elesett Poltava, a másik oldalon elsejéig Proszkurov, Jampol és Vapnyarka. Petljura és Gyenyikin csapatait alig 500 kilométer választotta el egymástól, a Kijevet és Odesszát védő szovjet sereget a bekerítés veszélye fenyegette. Az augusztus elsejére tervezett ellentámadást augusztus közepére kellett halasztani, és akkor is kudarccal végződött. Néhány hónapra egész Ukrajna a fehérek kezébe került; Szovjet-Oroszország Vörös Hadserege csak 1920 elején sorakozott fel ismét a Dnyeszter partján. A Magyarországi Tanácsköztársaság végnapjaiban tehát a román hadvezetés, amely mindig reálisan mérte fel a helyzetet, nyugodtan elvonhatta Besszarábiából a Magyarországon szükséges csapatokat, mert Petljura előretörése fedezte ott hagyott megszálló erőit.

A Tanácsköztársaságot új támadás veszélye is fenyegette: a vezérkarhoz befutott jelentések szerint a csehszlovák hadsereg augusztus 3-ára virradóra, a pozsonyi szerződés ellenére, parancsot kapott az előnyomulásra Salgótarján, Eger és Miskolc irányában. A III. hadtest maradék erői aligha lettek volna képesek a támadás feltartóztatására. Azt legfeljebb a román hadsereggel szemben elért siker állíthatta volna meg. Kérdéses volt a Dunántúl katonai helyzete is. A pécsi és komáromi védőszakasz valamennyire megbízható volt Zay Dezső, illetve Krammer Sándor ellenőrzése alatt, a többi dunántúli alakulat magatartása azonban kétesnek tűnt, miután Craenenbroek teljesen magához ragadta a tisztikar irányítását. Különös, hogy Pogány, aki mint a Katonatanács elnöke a hadügyminiszter minden lépéséről tudott, a saját beosztottjai feletti kontrollt elvesztette, de a változott politikai helyzettel szemben ő is tehetetlen volt. Talán jobb lett volna, ha csendesebb helyen rendezi be hadiszállását, mint a júliusban pesti szépasszonyoktól nyüzsgő Siófok; de az utolsó napokban már Pogány is a tiszai fronton volt, mint az első vonalból kivont tartalék parancsnoka. Breit szerint Kun július 30-án felajánlotta Pogánynak a főparancsnokság átvételét, de ő nem vállalta. Nem is lett volna értelme a személycserének, hiszen Juliert sem merték már elmozdítani. Ebben a szituációban úgyis az volt a parancsnok, akire a katonák éppen hallgattak.

Július 31-én, Petőfi halálának 70. évfordulóján a „Vörös Ujság" megemlékezést közölt: akik írták és akik olvasták a költő sorsára készültek. A szegedi Munkásotthonban ezen a napon Móra Ferenc olvasta fel alkalmi költeményét megilletődött hallgatóságának. A vers, amely nyomtatásban már nem jelenhetett meg, ugyancsak Petőfi, a „csillagokig érő proletár" végzetét idézte, aki a munkásságra hagyta örökül a dalt, „amely világszabadságról rivall".

S bárhogy kapkod feléd az úri cenk,
Te a miénk vagy, egyedül mienk!
Miénk, kik Dózsa népei vagyunk,
Pecsét a szánkra, láncban a karunk,

Trónunk izzó parázsba ültetik,
Husunk hóhérlegények csipdesik,
A homlokunkon tüzes korona –
De azért *rabok nem leszünk soha!*

(MÓRA FERENC: PETŐFI A MIENK)

A szegedi „nemzeti kormány" és lapjai elmulasztották a megemlékezést Petőfi haláláról. Viszont a Szegeden megjelenő „Új Nemzedék" felhívást intézett a vöröskatonákhoz: Fordítsátok visszafelé a fegyvert! Vonuljatok fel Budapestre! Horthyék álma, a hadsereg szembefordítása a Kormányzótanáccsal, nem sikerült. A katonák nem kívánták a Tanácsköztársaság megdöntését – fáradtak voltak, és békét akartak. A frontról hazatérve, családjuk nyomorúságát látva vitték győzelemre a forradalmat és most, kimerülve a szűnni nem akaró háborútól, családjuk hívására dobták el a fegyvert.

Július 30-áról 31-ére virradóra újabb román csapatok keltek át a Tiszán, új hídfőt alkotva Kiskörénél. A Kiskörét biztosító vöröscsapatok csak hosszú harc után vonultak vissza a sokszoros túlerő elől. A III. hadtest támadást intézett az előző napon átkelt egyik román hadosztály ellen, és visszaszorította egy darabon, de végül a hadsereg-parancsnokság utasítására Miskolc térségébe vonta vissza egységeit. A vöröscsapatok, bár harci értékük a már ismertetett okok miatt alatta maradt a román hadseregének, általában ellenállást tanúsítottak. Ezért az ellenség a kialakított hídfőkből ezen a napon csak óvatosan nyomult előre a Jászságban, Tokaj vidékén, Kisköre körül és Szolnoktól északra. Egy lovasdandár a kiskörei hídfőből kiindulva Kál-Kápolna irányában tört előre, hogy elvágja a budapest–miskolci vasútvonalat. A főparancsnokság ennek megelőzésére a székely dandárt Kál-Kápolnára rendelte, a dandár tisztjei azonban megtagadták a parancs végrehajtását.

Július 31-én Cegléden, Vágó hadiszállásán értekezletre gyűlt össze Kun és Landler a hadtestparancsnokokkal és Julierrel. Julier igyekezett meggyőzni a népbiztosokat a harc folytatásának értelmetlenségéről és a küzdelem haladéktalan feladását indítványozta. Álláspontját csak Bokányi fogadta el, aki a vereséghangulat hatása alatt ismét régi, opportunista nézeteihez tért vissza. Landler, Pogány és Hamburger, a volt baloldali szociáldemokraták viszont Kunnal és Vágóval együtt a harc folytatása mellett foglaltak állást. Julier és tisztjei azon a nézeten voltak, hogy a tanácskormány lemondásával és a harc beszüntetésével el lehetne kerülni a főváros megszállását, tehát mindenképpen a kapitulációt kívánták. A proletárdiktatúra belső erejét mutatja, hogy még ilyen körülmények között sem mertek határozottan szembefordulni Kunnal, és Julier végül vállalta a parancs teljesítését, bár a maga részéről sikerének megakadályozására törekedett. A Cegléden egybegyűltek tehát elhatározták az ellentámadást Szolnoktól északra másnap, augusztus elsején. Az ellentámadást végrehajtó csoport alapja az I. hadtest volt, amelynek alárendeltek minden harcképes és a helyszínre szállítható egységet. A támadó csoport parancsnoka Vágó Béla, vezérkari főnöke Bengyel (Győrffy-Bengyel) Sándor lett.

A ceglédi értekezlettel körülbelül egyidejűleg plenáris ülést tartott a Szakszervezeti Tanács és meghallgatta Jászai Samu politikai referátumát, valamint Weltner jelentését a bécsi és királyhidai tárgyalásokról. Az „Arbeiter-Zeitung" szerint „a Szakszervezeti Tanács ezek alapján 43 szavazattal 3 ellenében úgy határozott, hogy a tanácskormány lemondását kívánja. A határozatot rögtön közölték Kun Bélával." Késő este megbeszélésre jöttek össze a Tanácsköztársaság vezetői, hogy állást foglaljanak a Szakszervezeti Tanács határozatával kapcsolatban.

Az éjszakába nyúló értekezlet minden résztvevője tisztában volt a helyzet súlyosságával. Nem az erőviszonyok megítélésében tértek el a vitázók; hiszen Weltner szerint Kun is elismerte, hogy a „helyzet teljesen reménytelen". A vitában a világforradalomba vetett hit csapott össze a reformista illúziókkal. Haubrich és Weltner szerint el kell fogadni a bécsi „megállapodást", „hogy a románok ne vonulhassanak Budapestre, mert az ő védelmük alatt az ellenforradalom jut uralomra". Kun nem bízott az antantmissziók ígéreteiben, ezért „azt javasolta, hogy azonnal hívjuk össze a munkástanácsot, rázzuk föl a munkásszervezeteket, és mindenkit azonnal küldjünk a frontra". Hamburger és mások támogatták Kunt. Végül – írja Weltner – a frontról aznap visszatért Szamuely „erőszakoskodására nem jött létre megállapodás, hanem az a fölfogás alakult ki, hogy még egyszer meg kell kísérelni a fegyveres ellenállást".

A Tanácsköztársaságot a kialakult helyzetben már legfeljebb néhány napig lehetett tartani, ha a budapesti vasashadosztály, a munkásság csatlakozik a támadó I. hadtesthez. Sovány reménység volt, hogy a román hadsereget egy végső erőfeszítéssel visszavetik a Tisza mögé; a kommunisták mégis a végsőkig akartak harcolni, mert jól látták: a magyar munkásságnak ebben a harcban nincs veszíteni valója. Számítottak arra, hogy hősi ellenállásuk még egyszer hatással lehet az ellenük felsorakozott ország proletárjaira? Forradalmárok voltak, a forradalmárok hitével.

Augusztus elsején délelőtt Stromfeld megjelent Gödöllőn – elkésve –, hogy megpróbálja menteni, ami menthető. Az I. hadtest Vágó és Pogány vezetésével sikeresen végrehajtotta a támadási parancsot, utcai harcokat víva benyomult Szolnokra; – ugyanis az ellenség elsejére virradóra már ezt a várost is elfoglalta – és estére teljesen megtisztította. A szolnoki győzelem mutatja, hogy a Vörös Hadsereg egyes alakulatainak harci szelleme még ekkor sem tört meg. Ezt bizonyítják más jelek is. Így miután elrendelték Miskolc kiürítését és a III. hadtest csapatainak visszavonását Budapest védelmére, a miskolci 10-es pótzászlóalj parancsnoka, Gödry százados a legénység nevében kérte meghagyásukat Miskolcon.

„Jelenti, hogy a legénység kész a várost az ellenséggel szemben megvédelmezni, még az utolsó újonc is, mert nem látja biztosítottnak azt, hogy idegen *(csapatok ha)* jönnének, hogy ezek az ő városukat oly mértékben védelmeznék, mint azt ők tennék."

Az amúgy is csekély létszámú csapatok szelleme és főleg vezetése azonban korántsem volt mindenütt ilyen harcos. Az ellenség a nap folyamán Szolnoktól

északra, a Jászságban megközelítette a Zagyva vonalát, Szolnoktól délre, Tiszavárkonynál új hídfőt létesített. Ugyanakkor a román lovasság Füzesabonynál elérte a budapest–miskolci vasútvonalat, egy másik lovashadosztály bevonult Jászberénybe. Az I. hadtest Szolnok visszafoglalásával egyidejűleg megszállta a Zagyva vonalát, de szép győzelme csak féleredmény volt, amit más erőkkel kellett volna biztosítani, így az I. hadtest, illetve az e néven szereplő különítmény kitartásával csak a bekerítésnek tette ki magát. Hiába menetelt Landler a támadó 53. ezred magyar munkásainak, ukrán favágóinak, menekült szatmári cselédeinek első sorában Szolnokig. A diktatúra szíve Szolnokon dobogott, de Budapest segítsége nélkül el kellett vesznie.

A kommunisták a mintegy 21 000 főt számláló vasashadosztályt akarták a frontra vinni Szolnok biztosítására, a többi, Budapesten összeszedhető csapattal együtt. De a munkásság egysége megbomlott, a munkászászlóaljak mozgósítása elképzelhetetlen volt a szociáldemokraták hozzájárulása nélkül.

Elsején délelőtt összeült a Kormányzótanács utolsó ülése, Kun Béla referátumában javasolta – mint május 2-án – az 500-as tanács összehívását. Őszintén ismertette a hadsereg hangulatát, olyan egységek bomlását, mint a forradalmiságáról ismert budapesti első gyalogezred. De kiemelte a biztató jeleket: a szolnoki támadást, a rendelkezésre álló tüzérség erejét. Sőt meggyőződése ellenére úgy állította be a külpolitikai helyzetet, mintha az antant nem akarhatná Budapest román megszállását. A harc folytatását, a budapesti csapatok bevetését javasolta: „ha a ma délutáni munkástanács hajlandó lesz áldozatkészségre, akkor van remény".

A vitában éppen azok nem vehettek részt, akik a frontra siettek, hogy megfordítsák a helyzetet: Landler, Pogány, Lukács, Vágó. A szociáldemokrata népbiztosok támogatására viszont megjelent Peyer és Weltner. Kun javaslata után megindult a vita: harc vagy kapituláció. Szamuely egyértelműen támogatta Kunt. Szántó Béla az 500-as tanács összehívását kérte, az egység megóvására hívta fel a szociáldemokratákat, azzal biztatva őket, hogy ha sikerül az ellentámadás, újra lehet tárgyalni. A szociáldemokraták nem látták értelmét a további manőverezésnek: ha nem sikerül az offenzíva, hiábavaló a tárgyalás, válaszolta gúnyosan Rónai. Weltner ismét azzal érvelt, hogy ha a Kormányzótanács lemond, akkor diplomáciai úton meg lehet akadályozni Budapest megszállását. Weltner és Bokányi ellenezték a vasashadosztály bevetését, mert ez szerintük már értelmetlen áldozat lett volna. Ágoston támogatta Weltnert, de miután nem bízott Cuninghame-ben, olasz orientációt javasolt az új kormánynak. A volt népbiztosokkal ellentétben, Peyer a leplezetlen kárörröm hangján követelte a Kormányzótanács távozását. „A korrupció a bukás oka. A végén a burzsoá uralom jön . . . Meg kell menteni a szakszervezeteket s vagyonukat."

A jobboldal egyértelmű fellépése tarthatatlanná tette a Kormányzótanács helyzetét. Ezért a kommunisták és baloldali szociáldemokraták egy része, anélkül, hogy baloldaliságát, kommunista elveit megtagadta volna, csüggedten feladta a küzdelmet. Így nevezetesen Rudas László és Lengyel Gyula, akik Ágoston szerint arra hivatkoztak, hogy a munkásság nem akar harcolni.

Varga Jenő viszont azt mondta volna: miután a világforradalom elmaradt, „ne küzdjünk a végsőkig, mert az új rezsim nehány hónap múlva úgyis összeomlik, s akkor jön az új munkásforradalom".

A vitát Haubrich bejelentése zárta le: közölte a legújabb harctéri híreket – ezekből még nem bontakozott ki a szolnoki győzelem, de a bomlás egyre terjedt és a román lovasság elvágta a III. hadtest vasúti összeköttetését. Haubrich, aki kezében tartotta a budapesti munkászászlóaljakat, nemcsak javasolta a kapitulációt, de megtagadta a vasas-hadosztály mozgósítását, sőt azzal fenyegetőzött, hogy elvbarátaival kimennek a gyárakba és fellázítják a munkásságot. Ilyen körülmények között Kun és Szamuely nem tudták megakadályozni a Kormányzótanács lemondásáról szóló határozat elfogadását. A határozat előterjesztésével az 500-as tanácsban Rónai Zoltánt bízták meg.

Az ülés után Haubrich és tisztjei ragadták meg a kezdeményezést. Még együtt volt a Kormányzótanács, mikor a IV. hadtest két tisztje felkereste Gödöllőn Juliert, és támogatást kért a Kormányzótanács elmozdításához. Az óvatos Julier közölte: szerinte erre már nincs szükség. Hiába figyelmeztette a „Vörös Ujság" a munkásságot világtörténelmi felelősségére, a sorsra, ami rá vár, ha lemond a hatalomról – az emberek nem értették meg, miről van szó.

Délután 3 órakor ült össze utoljára a Budapesti Munkás- és Katonatanács. Rónai hosszú beszédet tartott, amelyben a Kormányzótanács és a pártvezetőség együttes ülése nevében javasolta a Kormányzótanács lemondásának az elfogadását és olyan kormány alakítását, amely megfelel az antant kívánságának. Miután Rónai beszédéről gyorsírásos, szó szerinti jegyzőkönyv készült, pontosan megismerhetjük belőle a kapitulációhoz vezető szociáldemokrata álláspontot. Rónai úgy fogta fel a bécsi tárgyalásokat, mintha az antant kötelező ígéreteket tett volna az ausztriaihoz hasonló állapot biztosítására. Természetesnek vette, hogy az antant saját politikai érdekében megakadályozza a fehér ellenforradalmat és Budapest román megszállását. Annál károsabb illúzió volt ez, mert a hallgatóság Rónai nyugodt, professzoros előadásmódjából, biztonságából arra következtethetett, hogy valamiféle titkos szerződés alapján beszél. Arra hivatkozott, hogy a kompromisszum, a proletárdiktatúra feladása megmenti „Magyarország földjét arra, hogy itten megint lobogjon a világforradalom lobogója akkor, amikor ez a világforradalom más országba is elterjedt".

Rónai arra törekedett, hogy elkerülje a vitát, ezért hallgatott a Kormányzótanácson belüli ellentétekről, a szolnoki támadásról, amelynek végrehajtását talán nem is remélték. Hallgatott arról is, hogy miután megnyugtatta Budapest munkásságát az antant jóindulatáról, ő maga az emigrációt választotta. A vita elkerülése érdekében egy szóval sem bírálta a kommunistákat, sőt a diktatúra hibáiról szólva kijelentette: „a magyar munkástömegek jobb élelmezést, jobb ruházatot, tisztességes, a béke idejére emlékeztető életmódot akkor sem kaptak volna, ha ez a diktatúra a leghibátlanabb, ha ez a diktatúra makulátlan lett volna is. Nem a diktatúra kisebb-nagyobb hibái döntötték el a helyzetet... nem a diktatúra jobbszárnyának vagy balszárnyának a hibáján múlik."

Rónai szerint a forradalmat három tényezőre építették: a világforradalomra,

orosz segítségre és „a magyar proletariátus áldozatkészségére" – mindhárom elmaradt, illetve csekély volt. Különösen aláhúzta az áldozatkészség hiányát; „ha nem is terjedt a világforradalom olyan mértékben, ahogy hittük, ha az orosz hadseregnek az előrenyomulása nem is ment végbe úgy, mint vártuk", mindkettőt bevárhatták volna, „ha a magyar proletariátus egységesen állott volna a proletárdiktatúra mellett, ha meg lett volna a magyar proletariátusban az az áldozatkészség, amely áldozatkészség nélkül forradalmi harcot vívni lehetetlen". Arról azonban nem beszélt, kik bomlasztották négy hónapon át a forradalmi egységet.

Mikor Rónai befejezte szavait, a terembe lépett Kun Béla. A tanács tagjai felállva, tapssal, éljenzéssel fogadták. Kun, aki az elmúlt napokban emberfeletti energiával harcolt a diktatúráért, összeomlott. A magyar munkássághoz intézett utolsó beszédében nem titkolta el, hogy mi következik. Nem táplált illúziókat a Peidl-kormány iránt „amelyet én ideiglenesnek, átmenetinek tekintek a burzsoázia leggyalázatosabb, legaljasabb diktatúrájához, a fehérterrorhoz". De elkeseredésében, elcsukló hangon a munkásságot hibáztatta: „ennek a proletariátusnak, elvtársaim, a burzsoázia legkíméletlenebb, legkegyetlenebb diktatúrájára van szüksége, hogy megtanuljon forradalminak lenni". Utolsó szavai a jövőhöz szóltak: „egy érettebb proletariátussal fogunk új harcba kezdeni".

A tanács tagjai, akik elkeseredett kifakadásokkal hallgatták Rónait, felállással ünnepelték és búcsúztatták Kun Bélát. A jegyzőkönyvet olvasva az a benyomásunk támadhat, mintha Kun megfordíthatta volna az ülés kimenetelét. Az őszinte demonstráció azonban gyakorlati következmény nélkül maradt – volt idő, amikor az ország Kossuthot imádta és Deákot követte. Gábor Mózes a Komintern folyóiratában közölt jelentésében azt írja, hogy a baloldalnak érdekében állt eltekinteni a szavazástól és a vitától az ülésen, az elnök, aki vita nélkül rekesztette be az ülést, a kommunista Biermann volt. A jobboldal ki tudta használni előnyös helyzetét, az utolsó napok tragikus hajszájában összeroppant Kun viszont hibát követett el, mikor egyáltalán megjelent az ülésen, támogatta a beterjesztett javaslatot, s hogy indokolásával részben vitatkozott, annál roszszabb volt, mivel a jobboldali szociáldemokraták nyílt megbélyegzése helyett a munkásságra hárította a felelősséget.

Hiszen már Rónai fellépése is megtévesztő volt, miután az új miniszterelnök, Peidl Gyula nem hajlandó megjelenni és felszólalni a Munkástanács ülésén. Azt lehetett hinni, hogy a vezetés az újra egyesült jobboldal és centrum kezébe kerül, pedig Peidlék szemében Rónai is bűnös volt, a centristák évtizedekre elvesztették beleszólásukat az SZDP vezetésébe. A tanácstagok sejthették Kun és hívei távozását, de nem tudták, hogy olyan rendszernek engedik át a hatalmat, amely nem tűri el, hogy egy Rónai, egy Ágoston, egy Dovcsák Magyarország területén tartózkodjon. Nem sejthették, hogy Haubrichot néhány hónap múlva mint kommunista rablógyilkost és pénzhamisítót állítják bíróság elé. Kun megjelenésénél és beszédénél nem kisebb hiba volt, hogy Biermann István működésük folytatására szólította fel a munkástanácsokat; a kapituláció

után elsősorban a munkásság hatalmi szervei estek áldozatul a megszállók és az ellenforradalom dühének.

Kun a történtekről a következő táviratban értesítette Lenint:

„A mai nap folyamán Budapesten egy jobboldali szocialista kormány alakult, amelyben a diktatúrát ellenző szakszervezeti vezérek és a diktatúrában részt vett jobboldali szakszervezeti vezetők foglalnak helyet. Ezt a fordulatot részint hadseregünk bomlása, részint magának a munkásságnak diktatúraellenes magatartása okozta. Mikor ez történt, a helyzet olyan volt, hogy mindenféle harc a hamisítatlan, de sajnos vizenyős diktatúra fenntartásáért hiábavaló lett volna."

*

A forradalom elbukott. A Vörös Hadsereg parancsot kapott a harc beszüntetésére, de a parancsra nem is volt szükség. A katonák egy része szétszéledt, Budapestre, vagy a Dunántúlra menekültek, sokan, akiknek sikerült, a határon túlra. Akik együtt maradtak, fogságba estek: a román hadvezetést nem érdekelte Romanelli tiltakozása, sietett megtenni azt, amit Böhmék a gyors kapitulációval elkerülhetőnek tartottak. Betetőzték a győzelmet: foglyul ejtették a menekülni nem tudó katonákat, sokat, mint kommunista-gyanúst kivégeztek. Fogságba került a Szolnokon kitartó, bekerített I. hadtest 40 000 katonája és 1200 tisztje. A III. hadtest katonái északra vagy délre menekültek, a 2., székelydandár zárt egységben átkelt Vácnál a Dunántúlra. A Dunántúlt délről védő pécsi bányászok viszont visszatértek a demarkációs vonalon túlra, a Szeged és Ausztria felől érkező fehérek elől. A román hadsereg volt Horthy szállácsinálója: de nem ingyen. Vonatokat, hadianyagot, rengeteg értéket vitt magával, mikor dolgavégzetten kivonult. Megindult a csehszlovák hadsereg is és megszállta az ország északi szegélyét, de ennek a lakosság csak örült, legalábbis a munkások, ugyanúgy, mint Pécsett a még hosszú hónapokig tartó jugoszláv megszállásnak. Nem mintha el akartak volna szakadni Magyarországtól: csak a Prónay-rezsim, a Bali Mihály-korszak végét várták, s azt, hogy mikor lépi át az orosz vöröslovasság a Kárpátokat.

A Peidl-kormány kurta története már nem tartozik ide: a fasiszta negyedszázad nyitánya volt. Ismeretes a Peidl-kormány megdöntése a Fehér Ház nevű ellenforradalmi szervezet (Pekár–Schnetzer–Friedrich–Csilléry) által, József főherceg és a román megszálló hadsereg közreműködésével. Ennek az akciónak történelmi jelentősége nem nagy, ha jellemző is a Peidl-kormányra. Peidl ugyanis kezdettől fogva azzal az elhatározással vállalta annak a kormánynak az elnökségét, amelynek tagjait nem is ő nevezte ki (és nem is értett egyet annak összetételével: „lehetetlenség, hogy volt népbiztosok a kormányban maradjanak, ez tehát a legrövidebb pár napos átmenetet jelentheti csak" mondta Garbainak, mikor elsején délután a pártklubban megismertette a kormánylistával), hogy koalíciós kormánnyá alakítja át. A tervezett koalíció körvonalai kibontakoznak Peidl tárgyalásaiból. Az őszirózsás demokráciához való visszatérés alapján tárcavállalásra szólította fel a birtokos parasztságot képviselő Szabó Istvánt.

Ezzel szemben a fővárosi radikális értelmiség pártjának nem tulajdonított jelentőséget, viszont megkereste Giesswein prelátus és Huszár Károly személyében a keresztényszocialisták valóban szociális programmal indult szárnyát, nyilván helyet kapott volna a Károlyi-párt nem kompromittált, tehát Lovászy-féle szárnya is. Maga Károlyi nem lehetett posszibilis az antant előtt feltétel nélkül kapituláló kormányban. Friedrichék siettek megelőzni ezt a demokrata-liberális koalíciót, amely esetleg elnyerhette volna az antant szentesítését. A Peidl-kormányban egyébként a következő volt népbiztosok foglaltak helyet: Ágoston, Dovcsák, Garbai (mint közoktatásügyi miniszter) és Haubrich. Rajtuk kívül Knaller Győző, Knittelhoffer Ferenc, Miákits Ferenc, Peyer Károly, Szabó Imre, Takács József jobboldali szakszervezeti vezetők, továbbá Garami, aki azonban már elkésve érkezett haza Svájcból.

Ha mint kormány nem is volt hosszú életű a Peidl-kabinet, új lapot nyitott a magyar munkásmozgalom történetében, megvetve a polgári demokrácia alapján álló, mindenféle forradalmiságot és a kapitalizmus megdöntésére irányuló „kalandorságot" elutasító, jobboldali vezetés alatt álló SZDP alapjait. Ebben a pártban a centristáknak is csak akkor lehetett szerepük, ha lemondtak saját politikai elképzeléseikről és elfogadták a marxizmus Peyer–Mónus-féle interpretálását. Peidl a bécsi tárgyalások irányvonalát is túl radikálisnak tekintette és nem törődve Weltnerék, sőt Cuninghame ígéreteivel, azonnal hozzáfogott a Tanácsköztársaság nagy társadalmi vívmányainak likvidálásához. Erről nem volt szó az előzetes tárgyalásokon és a kormány proklamációjában. Szó volt viszont arról, hogy „a fölfegyverzett magyarországi szakszervezetek vezetőiből alakult új kormány" megvédi a Tisza-frontot, és megakadályozza a fehérterror garázdálkodását. Ezeknek az ígéreteknek a betartására a Peidl-kormány még csak kísérletet sem tett.

A régi államgépezet, amelynek nagy része együtt maradt a forradalmak alatt, megmozdult. Miután a kormány nem támaszkodott a Vörös Hadseregre és a Lenin-fiúkra, átmeneti jellegét hangoztatta, nem is vették komolyan. Az államapparátus diktált a kormánynak: a Hadügyminisztérium tisztjei közölték, hogy nem járulnak hozzá Stromfeld tervezett visszatéréséhez, sőt a fővárosi rendőrség tisztikara lemondásra szólította fel a Peyer által kinevezett Dietz főkapitányt és helyetteseit. A rendőrség, a vidéki karhatalom önkényesen megkezdte a kommunisták összefogdosását. A Peidl-kormány tagjai rémülten látták palackjából kiszabadulni a szellemet, amely hamarosan felfalta az őszirózsás forradalom polgári demokratikus vívmányainak legtöbbjét is.

Ha Peidl elvesztette fejét, a forradalom híveit a fővárosban és vidéken teljesen megzavarta a váratlan és képtelen módon végbement változás. Ebben döntő szerepe volt a Kommunista Párt hiányának, hiszen e napokban éppen szervezeti összefogásra lett volna szükség, annak tisztázására, hogy ki hova tartozik. A kommunista és baloldali szociáldemokrata vezetők legtöbbje – abban a hitben, hogy távozása egy-két hónapra szól – emigrált. Híveik irányítás nélkül maradtak. A baloldali vezetők egy része (Korvin, Hevesi, Lukács, László Jenő, Hirossik, Vántus, Nyisztor, Bajáki stb.) megbízásból vagy saját elhatározásából

itt maradt, de csakhamar kitűnt, hogy a megszállás és a fehérterror körülményei között, Kommunista Párt nélkül nem tudnak eredményt elérni. Rögtön vagy néhány nappal később emigráltak a centrista vezetők is, Peyerék kezén hagyva az újjáalakult SZDP-t.

A baloldali tanácstagok, katonai és karhatalmi vezetők, munkások, parasztok és értelmiségiek tanácstalan keserűséggel nézték, hogyan teszi tönkre a belső és külső reakció szövetsége azt, ami életük értelme volt. Akiben volt erő az egyéni kezdeményezésre, védte a maga posztján a világforradalom elárvult állását a Peidl-kormány furcsa napjaiban, mikor az öntudatát visszanyert ellenforradalom egyszerre lépett fel Kun és Peidl követői ellen.

Különös augusztus volt ez. Budapest utcáin megjelentek a nemzeti zászlók, hogy fehér lobogókkal, a polgárság virágaival üdvözöljék a közeledő ellenséget. A VII. kerületi tanács elrendelte a vörös zászlók kitűzését. Haubrich zavarában parancsot adott, hogy mindenféle zászlót be kell vonni.

A vidéki tanácsok nagy része a helyén maradt, amíg lehetett; nem egy közülük hősies, bár céltalan utóvédharcot vívott a fehérek ellen. Székesfehérvárott, Pápán, Lovászpatonán, Sümegen, Miháldon, Mosonmagyaróváron, Mosonszolnokon és még számos községben fegyveres erővel verték le az ellenforradalom megmozdulását a Peidl-kormány első napjaiban. Maga a kormány csak nézője volt a küzdelemnek: a most már igazán önkéntes osztagok a vörösök vagy a fehérek nevében jártak el. Egy-két nap után fölénybe kerültek az anyagi támogatással, tiszti vezetéssel rendelkező fehérek a Dunántúlon. A régi közigazgatás átvette a hatalmat.

Még ekkor is volt egy-két direktórium, amely az erőviszonyokkal nem törődve védte a proletárhatalmat. Tapolcára néhány összetűzés után egy csapat bujdosó Lenin-fiút hívtak be a helyi munkásság vezetői. 70 polgárt tusznak nyilvánítottak, és készültek a harcra. A fehérek is segítséget hívtak. 5-én hajnalban befutott Tapolcára két páncélvonat – az északi hadjárat páncélvonatai, de a fehérek lobogója alatt. Az ellenforradalmároknak fegyvert osztottak a pályaudvaron. A véres ütközetben elesett Sándor Lajos politikai megbízott, Kerékjártó Kálmán, a forradalmi törvényszék elnöke és jó néhány vöröskatona. A páncélvonatokat másnap Zalaegerszegre irányították: a direktórium ott is ellenállt.

Eldugott falvakban még tartott néhány napig a tanácshatalom. Amíg a nyár engedte, vöröskatonák kis partizáncsapatai bujdostak a Bakonyban, a nyugati határszélen, várták, hátha fordul a kocka, hátha megszólal a csepeli sziréna, összeül az 500-as tanács.

Szeptemberben már csak a demarkációs vonalon túl lobogott a vörös zászló. Salgótarjánba hazatért a munkásezred a Tiszától, vele ment néhány más csapat politikai megbízottja, kommunista katonák, akik a vörös Tarjánban várták, hogy történik valami. Novemberben, miután semmi remény sem volt, hogy megtarthatják a bányavidéket, a csehszlovák csapatok elhagyták Salgótarjánt. Feloszlott az utolsó magyar szovjet.

*

Talán felesleges mindezek után bizonygatni, hogy a Tanácsköztársaságot nem belső hibái buktatták meg, hanem leverték fegyveres erővel, mégpedig külföldi fegyveres erővel. Az imperialista államok intervenciója egy negyedszázadra visszavetette a magyar társadalom fejlődését, érvényt szerzett a magyar nemzetet sújtó békefeltételeknek, vérbe fojthatta a magyar kommünt, de nem törölhette ki a magyar nép történetéből. A Tanácsköztársaság megszületése a magyar nép forradalmi harcainak legnagyobb győzelme volt s egyben a kor közép-európai forradalmi mozgalmainak legnagyobb eredménye, fényes lap az emberiség történetében.

A magyar nép hazánk ezeréves történetében először törte meg a kizsákmányolás uralmát. A magyar társadalom fejlődése egyrészt, a kialakult kül- és belpolitikai helyzet másrészt – lehetővé tette a kísérletet a szocialista társadalom megteremtésére. A forradalmárok örök dicsősége, hogy a történelmi szükségszerűség parancsát követve, megragadva a hatalmat, a jövő útjára vezették a népet. A szocializmus a vereség ellenére eszméből, ideából a magyar valóság elpusztíthatatlan részévé vált. 1919-cel a magyar munkásmozgalom, a magyar nép megtette a szocializmus felé vezető út egy részét. A Tanácsköztársaság olyan kritikusa, mint Kunfi Zsigmond szögezte le egy évtizeddel később, mikor az ellenforradalom uralma talán a legszilárdabb volt:

„Ha Magyarországon egyszer, a belső osztályharc vagy külső megrázkódtatás eredményeként győzelmet arat a demokrácia, az egész világ csodálkozva fogja látni, milyen mély barázdákat szántott a forradalom a magyar rögökbe, vetésének milyen sok, ma elveszettnek tűnő magva vert gyökeret a munkások és parasztok lelkében!" Kunfi szavai a két forradalomra *együtt* vonatkoznak, s valóban, a magyar történelem menetében a két forradalom útja egységet alkot.

A Tanácsköztársaság sikerei a szocializmus építése, a belső rend megszilárdítása és a forradalmi honvédelem terén napnál világosabban bizonyítják, mire képes egy nép, ha megszabadul elnyomóitól és a munkássággal az élen maga veszi kezébe sorsát.

A Tanácsköztársaság vereségét, mint láttuk, nem belső hibái és gyengeségei okozták – melyekről szintén igyekeztem számot adni – ezeket kedvezőbb körülmények között leküzdhette volna. Nem jelenti ez a hibák lebecsülését.

„Bizonyos, hogy a magyar proletárdiktatúra bukásának okai nem szükségképpen azonosak a diktatúra politikai hibáival – írta 1922-ben Révai József. – A »másképp is történhetett volna« szempontjának alkalmazása helyett azt mondjuk: ha mindazt, amit ma tudunk, már akkor tudtuk volna, akkor is a diktatúráért való harcra vezettük volna a tömegeket, és akkor sem térhettünk volna ki a kedvezőtlen szituáció dilemmái elől. A forradalom bukása csak a forradalmak minden körülmények között való ellenzői szemében teszi bűnössé a forradalmat magát. De bizonyos, hogyha másképp harcolunk, más lett volna a bukásunk is, és a diktatúra elevenebb valósága lenne a magyar munkásság osztályharcának, mint ma. A magyar munkásságnak nem kellene a szenvedések és harcok hosszú kerülő útján újra eljutnia a diktatúra eszméihez."

Ezek a szavak megőrizték igazságukat. A hibák elismerése nem egyértelmű

a forradalom végzete és a szubjektív hibák közti egyenes összefüggés keresésével. Sőt a hibák nagyságát sem mérhetjük közvetlen hatásukon. A Monarchia urai sokkal nagyobb „hibákat" követtek el, rendszerük mégsem bukott meg önmagától, amíg nem tették ki a háború teherpróbájának. Miért kellett volna tehát „megbukni" a Tanácsköztársaságnak? Akik így gondolkodnak, lebecsülik a hatalom megtartó erejét, ami fejlett társadalomban az uralkodó osztály megdöntését csak egészen rendkívüli körülmények között teszi lehetővé.

Más kérdés, hogy a szubjektív hibák valóban sokat ártottak a Tanácsköztársaságnak s megdöntése után is hosszú ideig a magyar munkásmozgalomnak. A forradalom hibái közül legsúlyosabb volt – s nem néhány vezető tévedéséből vagy éppen tudatlanságából fakadt – a munkásmozgalom értetlensége a paraszti tömegek pszichológiája iránt, a munkásság és parasztság forradalmának ebből következő megosztottsága, a szilárd munkás-paraszt szövetség hiánya. A gazdasági téren elkövetett hibák fő oka viszont a türelmetlenség volt, a törekvés a szocializmus haladéktalan megvalósítására, olyan körülmények között, mikor a gazdasági, kulturális és szociális követelményeket sokkal inkább alá kellett volna rendelni a katonai és politikai megfontolásnak, a kommün fennmaradásáért vívott harc feltételeinek. Ebben része volt a vezetők doktrinérségének, merevségének is. Nehéz lenne viszont lemérni azt, hogy a diktatúra másik nagy gyengéje, a párton belüli opportunistákkal és árulókkal, valamint az ellenforradalommal szemben tanúsított bizonytalanság, következetlenség, határozatlanság mennyiben tekinthető a vezetés hibájának, mennyiben a helyzet kényszerítő erejének.

A Tanácsköztársaság kikiáltása a nemzetközi proletárforradalom első lépései közé tartozott s így számos tanulsággal szolgált a fiatal kommunista pártoknak. Megmutatta a világnak, hogy a tanácsrendszer nem „orosz sajátosság", bebizonyította, hogy a proletárdiktatúra lényege egy, de formái nagyon különbözőek lehetnek. Példát mutatott arra, hogy bár a munkásság csak osztályharcban szabadíthatja fel magát, ez „békés úton", fegyveres harc nélkül is megtörténhet. Másrészt arra is tanulságul szolgált: az így legyőzött burzsoázia nem adja fel a harcot, Lenin szavaival élve megdöntése után is sokkal erősebb marad a tegnapi kizsákmányoltaknál, vagyonánál, kapcsolatainál, politikai tapasztalatainál fogva.

A két munkáspárt egyesülésének nagy történelmi tanulsága, hogy a proletariátus, ha forradalmi egysége megvalósul, olyan politikai erővé válik, amely a válságba jutott tőkés rendszer minden ellenállását megtöri. De megmutatkozott az is, milyen súlyos következményekkel jár, ha ez az egység a nehézségek óráiban bomlásnak indul. A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták nem ismerték fel idejében, mekkora veszéllyel jár a párt eszmei megosztottsága, a forradalmi párt avantgarde-jellegének feladása, később pedig már nem voltak elég erősek a párt megtisztítására, az opportunizmus leküzdésére.

1918–1919 forradalmainak maradandó eredménye volt, hogy létrejött a Kommunisták Magyarországi Pártja és a magyar munkásosztály élcsapatává vált. A Kommunista Párt szervezetileg megszűnt március 21-e után, de hívei-

nek többsége – a volt baloldali szociáldemokraták – ekkor csatlakozott hozzá. A forradalom harcai formálták ki a magyar kommunista mozgalom első nagy nemzedékét.

Ennek a nemzedéknek kiemelkedő alakja: Kun Béla az osztrák internálótáborban írt „Forradalomról forradalomra" című munkájában foglalta össze először a Tanácsköztársaság gyengeségeit és hibáit. A forradalom kommunista kritikáját kifejtve joggal állapítja meg:

A magyar munkásosztály „mégis a nemzetközi proletariátus forradalmi öntudatának volt – az oroszé mellett – legelőrehaladottabb képviselője. Bárminő is legyen a proletárforradalom magyarországi szakaszáról a történelem ítélete, kétségtelen, hogy a diktatúra 132 napja alatt – csaknem kétannyi idő, mint a forradalmi Párizs kommünjéé – a magyarországi proletariátus a nemzetközi munkásosztályért és annak nevében cselekedett."

9. KÍSÉRLET A SZOCIALIZMUS MEGVALÓSÍTÁSÁRA

Ki itt belépsz, jövőbe lépsz be,
Mely millióknak ád jogot
Vérért, verítékért cserébe,
Hogy legyenek mind boldogok!
Hogy a gyalázott Ember képe
Ragyogjon, mint a nap lobog!
S a munka ne legyen robot csak,
De himnusza a dolgozóknak!

(JUHÁSZ GYULA: A MUNKÁSOTTHON HOMLOKÁRA)

(Alkalmi költemény a franciák által
a szegedi sztrájk befejezése után visszaadott
Munkásotthon megnyitó ünnepélyére)

Nem a szerző szándéka, a körülmények kényszere teszi ilyen röviddé e fejezetet, amely a katonai-politikai eseménytörténetnél nem kevésbé fontos témákat tartalmaz. A gazdaságtörténeti feldolgozás hiányai, egyenetlenségei azonban alapos kutatómunkát tennének szükségessé, így csupán a gazdasági és kulturális politika lényegét, főbb intézkedéseit és eredményeit foglalom össze az alábbiakban.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG GAZDASÁGPOLITIKÁJA

A proletárdiktatúra célja a szocializmus megvalósítása. A Kormányzótanács már első, „Mindenkihez!" szóló felhívásában ígéretet tett: „haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására". A Tanácsköztársaság tevékenységét a szocializmus alapjainak lerakása terén két alapvető szempont irányította: a szocializmus haladéktalan megvalósításának koncepciója és alkalmazkodás a honvédelem, az új gazdasági terület kialakításának és megvédésének feladataihoz. Két olyan célkitűzés, amelyeknek mindegyike önmagában is maximális erőfeszítést követel. A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikáját jól képzett elméleti és gyakorlati szakemberek – Varga Jenő, Lengyel Gyula, Hevesi Gyula, Hevesi Ákos, Kelen József és mások – irányították, felhasználva igen sok polgári szakember, progresszív mérnök, tapasztalt szakszervezeti funkcionárius segítségét. Tisztában voltak azzal, hogy a tőkés tulajdonviszonyok erőszakos lerombolása, a népgazdaság, a köz javára szükséges vagyon, magántulajdon szocializálása

nem azonos a szocialista gazdasági – és életmód kiteljesedésével. E természetes korlátok között azonban, nem utolsósorban a nemzetközi propaganda és a magyar dolgozók szocialista tudatának erősítése érdekében, maximális és a szó jó értelmében látványos eredményre törekedtek.

A Tanácsköztársaság gazdasága hadigazdaság volt. Ez a tény azt a megállapítást sugallta a kérdés neves régi és új vizsgálóinak – így vélekedett Lengyel Gyula is – hogy a Tanácsköztársaság gazdasági rendszere az úgynevezett hadikommunizmus volt. Nem kívánok felesleges terminológiai fejtegetésekbe bocsátkozni, de jelenlegi ismereteink ellentmondanak e meghatározásnak. Ismeretes, hogy hadikommunizmusnak Szovjet-Oroszországban a polgárháború éveinek gazdasági politikáját nevezték, ellentétben a szovjethatalom első, viszonylag békés hónapjaival, amelyet a szocializmus azonnali megvalósításának gyakran utopisztikus jelszavai jellemeztek, illetve a polgárháború utáni évekkel, a NEP, az „új gazdasági politika" időszakával.

A hadikommunizmus egyes jellemzői valóban feltalálhatók a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájában, így a közép- és kisipar államosítása, az általános munkakötelezettség elve. Más, fontos vonások azonban hiányoztak a Magyarországi Tanácsköztársaság politikájából, így a magánkereskedelem teljes betiltása, a sajátos és erélyes élelmiszer-rekvirálás, a „prodrazvjorsztka".

A Tanácsköztársaság alatt megmaradt bizonyos fokig a magánkereskedelem, ennél is fontosabb, hogy a prodrazvjorsztkához hasonló rekvirálást, a gabonamonopóliumot, ami a hadikommunizmus lényege volt, nem ismerte. Ezért a gazdaságpolitikának a hadikommunizmushoz hasonló vonásait reálisabb a haladéktalan szocializálás programjának részeként felfogni.

A Kormányzótanács elsősorban az ipar, a pénzintézetek és a nagybirtok minél gyorsabb szocializálására törekedett. Ennek fő oka az akkori nemzetközi kommunista mozgalomban elterjedt szemlélet, amely a kommunizmushoz való átmenet és a proletárdiktatúra időszakát csupán néhány évre számította. Szerepet játszott a nyersanyaghiány és a vele kapcsolatos gazdasági bajok: elő kellett írni, mit és hogyan termeljenek, nehogy a Tanácsköztársaság szempontjából másodrendű termékek előállítására pazarolják a pótolhatatlan nyersanyagot, így a készletgazdálkodás, illetve a háború alatt bevezetett készletgazdálkodás megszigorítása elkerülhetetlen volt, sőt a berendezés, a raktárak megőrzését is csak a munkásállam biztosíthatta – a tőkés már az előző kormány alatt is nagyon nehezen, legföljebb a néhány munkással dolgozó kisiparos. A széles körű államosítás végrehajtása nem is ment nehezen, hiszen az ország területe nem nagy és a fontosabb üzemekben ott volt a munkástanács, amely már a polgári forradalom hónapjaiban ellenőrizte és korlátozta a tőkés vezetést.

Lenin elismeréssel szólt a magyar gyáripar államosításáról: „A magyar kormány politikája igen határozott volt és olyannyira kommunista irányt vett, hogy addig, míg mi a munkásellenőrzéssel kezdtük és csak fokozatosan tértünk át az ipar szocializálására, Kun Béla a maga tekintélyével, abban a biztos tudatban, hogy óriási tömegek állanak mögötte, egyszerre életbe tudott léptet-

ni egy olyan törvényt, amely szerint Magyarország minden kapitalista ipari vállalata társadalmi tulajdonba megy át." A szocializált üzemekért, bankokért stb. a proletárállam semmiféle megváltást nem fizetett.

A hadikommunizmus az orosz munkásosztályt az éhhaláltól mentette meg, de a többi társadalmi osztály, így a parasztság is, nagyon nehezen nyugodott bele. Magyarországon nem halt éhen senki, tehát nem is volt szükség ilyen drasztikus módszerekre, erélyesebb politikát viszont hasznos lett volna folytatni – ha ezt egy szilárdabb belső és külső helyzet lehetővé teszi. A birtokos parasztság semlegesítésének politikáját nem adhatták fel, nem erősíthették még jobban az ellenforradalmat. A Kormányzótanács sokkal toleránsabb volt a birtokos parasztsággal, mint a városi kispolgársággal szemben, miután utóbbi elégedetlenségét, esetleges ellenforradalmi hajlamait az ipari proletariátus jelenléte ellensúlyozta. Innen a sajátos ellentét: minimális rekvirálás a falun, elvben a száz holdak, gyakorlatilag a két-háromszáz holdak meghagyása, városon pedig a penziók, mozik, patikák, fényképészek és kiskereskedők kisajátítása.

Normális gazdasági viszonyok között az átmenet egyenletesebb és simább lehetett volna, de forradalomra általában nem a prosperitás csúcsán kerül sor, sokkal inkább a régi rendszer katasztrofális összeomlása, vesztett háborúja után, mint itt is történt. Varga Jenő már a polgári demokratikus éra idején helyesen mondta a jobboldali szociáldemokratákkal vitázva, hogyha már úgyis el kell viselni a népnek a háborút követő inflációval, nyomorral és az ország területének megváltozásával járó megpróbáltatásokat, akkor egy füst alatt elviselheti a szocializmus szülési fájdalmait is. Éppen csak arra nem gondolt, hogy a nagyobb perspektívában gondolkozni nem tudók a háború következményeit is a szocializmus rovására fogják írni.

A polgári publicisztika a Tanácsköztársaság vereségében a szocialista gazdálkodás csődjét ünnepelte. „A kommunista gazdasági rendszer összeomlott, saját belső hibái folytán, mert a termelést a minimumra redukálta" – jelentette ki a győztes ellenforradalom egyik vezére, Huszár Károly. A dualizmus korának elismert közgazdásza, Matlekovits Sándor óvatosabban fogalmazott: „a züllésnek be kellett volna következnie anyagi téren még akkor is, ha a politikai összeomlás elmaradt volna". Hogy miért? „Bármily nemesnek, sőt magasztosnak tűnjék is fel a közérdekre és a közjólétre való törekvés, a gazdasági élet vezető elemét, az önérdeket az emberek kebeléből kiirtani nem lehet, és ha kiirtani akarjuk, tönkre tesszük a gazdaság lehetőségét. Ez alapelvi hiba mellett a proletárdiktatúra szervezetlensége, vezető és végrehajtó közegeinek gazdasági tájékozatlansága és a kormányzásban nélkülözhetetlen fegyelem hiánya múlhatatlanul anarchiára vezetett."

Az utóbbi mondat tendenciózus volta nyilvánvaló. De ha a Tanácsköztársaság polgári bírálói nem is mulasztották el az alkalmat, hogy a forradalom nyakába varrják a háborús nyomort és az ellenforradalom első éveiben még erősödő gazdasági krízist, pangást, munkanélküliséget, ennél sokkal lényegesebb, hogy valóban meg voltak győződve a szocialista gazdálkodás képtelen-

ségéről. „A gyári vállalatok természete nem tűr munkásvezetést" – írja Matlekovits. Ez a meggyőződés általános volt a polgárság, a polgári értelmiség körében, és a munkásmozgalomra sem maradt hatástalan. Mint már utaltam rá, 1919-ben még korántsem volt olyan természetes, mint ma, hogy egy nem túlságosan elavult, valamire használható javakat termelő üzem minimális hitellehetőség mellett a szocialista gazdaság keretei között is újratermeli évről évre a maga megszokott deficitjét. A burzsoá az aranyborjút imádta teremtményében a kapitalizmusban, és összetévesztette a termeléssel magával.

Merész újítónak számított, aki bízott a kapitalizmus nélküli termelés lehetőségében, kárörvendő szemek lesték a nagy krachot, és ez magyarázza, hogy a Kormányzótanács kínosan igyekezett figyelemmel kísérni a gazdasági élet minden területét, megelőzni minden fennakadást a termelés menetében, akár politikai károk vállalása árán is, megmutatni magának és a világnak, hogy a proletárdiktatúra nem jár szükségszerűen a gazdasági élet akár átmeneti elakadásával sem.

Ez az óvatosság nem volt haszontalan. Hiszen sikerült fenntartani az ipari termelés kontinuitását, ami pillanatnyilag lényegesebb volt a termékmennyiség alakulásánál, sikerült megakadályozni, hogy a munkások, szó szerint véve a tulajdonviszonyok megváltozását, a kisajátítók kisajátítását, széthordja az üzemeket. A lopások száma az iparban sem volt nagyobb, mint a polgári forradalom idején, s a mezőgazdaságban kifejezetten csökkent. Előfordult, hogy például szabóműhelyek munkásai a maguk számára feldolgozták a kevés nyersanyagot, és minimális áron elszámolták. Az ilyen esetek azonban a körülményekhez képest egyáltalán nem voltak gyakoriak.

A nagy kísérlet irányítóiban az aggályos óvatosság jól megfért a szocializálás leegyszerűsített szemléletével. Varga Jenő a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájáról írt elméleti munkájában szinte bocsánatot kér az olvasótól, mert vállalatokat államosítottak csupán, tartozásokkal és követelésekkel, kereskedelmi egységként és összefüggések betartásával – minő opportunizmus! – ahelyett, hogy radikálisan, mint naturáliákat: épületeket, gépeket, raktárakat stb. államosítottak volna mindent, tekintet nélkül az addigi tulajdonviszonyokra, financiális relációkra, vagyis a tulajdont egyszerűen javak összességévé oldva. Két fő szempontot hoz fel mentségére: a külföldi tőke problémáját és a kisbirtokosok, kistermelők tulajdonának meghagyását, ami lehetetlenné tette a fennálló tulajdonviszonyok generális likvidálását. Ezt az állapotot azonban csak ideiglenesnek tekintették, hangsúlyozva, hogy a proletárdiktatúra fő feladata a kommunista gazdálkodásra, a tulajdon megszüntetésére való gyors áttérés biztosítása. Az áttérés útjának minél simábbá tételét tartották a legfontosabbnak, s ezért főleg praktikus szempontból nézték az átmeneti időszak törvényszerűségeit. Tudvalevő, hogy az átmeneti időszak jelentőségét és időtartamát lebecsülték. Az olyan később kialakult, bár a mai olvasó számára már a marxizmus alaptételeihez tartozó fogalmakat, mint a „személyi tulajdon", „szocialista bérezés", „anyagi érdekeltség", „verseny", „felelős személyi vezetés" nem is ismerhették.

Míg általánosságban elismerték, hogy a szocializálásban valamiféle fokozatokat kell felállítani, a Kormányzótanácsban márciusban napokig folyt a vita a magánkézben maradó üzemek felső határáról: Rónai Zoltán csak a 100, Böhm az 50 munkásnál többet foglalkoztató gyárakat akarta igénybe venni, Hevesi Gyula csak a 10-nél kevesebb munkást dolgoztató üzemeket kívánta meghagyni a régi tulajdonosnak, de készült olyan javaslat is, amelyben 30 fő a határ. Végül megegyeztek, hogy azok az üzemek kerülnek köztulajdonba, amelyeknek munkáslétszáma a 20 főt meghaladja.

Ezt a határt sem lehetett betartani, mert a munkástanácsok, amelyek már januárban kísérletet tettek a nagyüzemek kisajátítására, a hatalom átvétele után – rendeletre nem várva – tüstént szocializálták munkahelyüket; sok esetben a 20 főnél kevesebbet foglalkoztató üzemeket, sőt egész iparágakat is. Nehéz volt meggyőzni a kisüzemek munkásait, hogy úgy helyes, ha ők a proletárdiktatúrában önként kizsákmányolt proletárok maradnak, ha kizsákmányolt helyzetüknek pillanatnyilag nem is volt keresetükön vagy másban mutatkozó gyakorlati jelentősége. Személyes ellentétük viszont élesebb volt a kismesterrel, mint a gyárban a tulajdonossal, aki sokszor nem egy ember, hanem bank, részvénytársaság volt. A kisüzemi munkások attól is tarthattak, hogy a magánkisipar hátrányos helyzetbe kerül a nyersanyagkiutalással járó állami megrendelésekben részesülő szocialista szektorral szemben.

A Kormányzótanács már március 23-án külön felhívásban kérte a munkásokat, várják meg a „felülről" végrehajtásra kerülő szocializálást, de ennek a felhívásnak kevés foganatja volt. Egyes esetekben a népbiztosok sarkukra álltak és kategorikusan megtiltották például a fodrász-„ipar" köztulajdonba vételét, magukra vonva az érintett szakmák munkásainak heves támadásait. Egy sor iparágban viszont később hivatalos rendeletekkel szentesítették a kisajátítást, részben a fontosabb termelési ágak védelmében, részben a munkásság akaratának engedve. Így a viszonylag magas termelékenységű malomiparban 20 munkás helyett napi egy vagon termelésben állapították meg a határt; az egész vegyipart, gyógyszeripart, filmszakmát, kisebb gázgyárakat, továbbá a kéményseprőipart, a vegykísérleti és anyagvizsgáló laboratóriumokat, áramfejlesztő telepeket, raktárakat, fuvarozó vállalatokat, a poloskairtó, ablaktisztító, szőnyegporoló „üzemeket" stb. államosították, tekintet nélkül az alkalmazottak számára, nem szólva a szociális, egészségügyi, oktatási tevékenységgel kapcsolatos üzemekről, magánintézményekről.

Külön rendelet mondta ki, hogy a termelés érdekében a Népgazdasági Tanács, az ellenérték kifizetése fejében, igénybe vehet „magánosok vagy nem szocializált üzemek birtokában levő bármely szerszámot, eszközt, szerszámgépet, mérőkészülékeket, műhely- és irodaberendezést, valamint felszerelési tárgyat".

Megkísérelték egy-két kisipari szakma összevonását nagyobb üzemekbe vagy kerületi központokba, elsősorban a szocializált bérházakon szükséges javítások elvégzésére – tehát a gáz-, víz-, központi fűtés, villanyszerelőket, szobafestőket, tetőfedőket, kályhásokat. Megpróbálkoztak kisipari szövetkezetek felállításával is, például a cipészeknél. Számuk szaporítását azonban nem szorgal-

mazták különösebben, mégpedig nemcsak azért, mert szervezésük, ellenőrzésük több időt kívánt volna, hanem azért sem, mert kísérletek történtek az állami nyersanyag megszerzésére kisiparosok álszövetkezései útján. A spekuláló vagy nem közszükségletre termelő kisiparosokat igyekeztek felkutatni, hogy megvonják tőlük az anyagkiutalást. Közmunkákat, állami rendeléseket szerveztek a kisiparban, erre a háború alatt már kialakult bizonyos gyakorlat.

A különböző területek különböző mérvű szocializálása egyenetlenségeket is okozott. Így a bérházak államosításával az állam magára vette a különböző szerelési és javítási munkák elvégzésének gondját. Ezt egyszerűsítendő, nagyobb üzemekre bazírozva, kerületi felszerelő központot állítottak fel, amely munkával láthatta el a kisiparost is. A kisipar önálló tevékenységi köre szűkült, hogy ezen csempészett, lopott és hozott anyag segítségével végzett magánmunkákkal mennyire segített, arról nem szól a statisztika. A kis üzemek központi szervezése viszont a bürokráciát növelte. A közszükségleti cikkeket termelő és az üzletvitelhez elegendő tőkével nem rendelkező kisiparosok a munkabérek fedezésére, anyag, szerszám vásárlására öt százalékos nem tőkésíthető kamat mellett hitelt kaphattak az illetékes pénzintézettől. Semmiféle igyekezet nem segíthetett gyorsan azon, hogy bár Hevesi szerint egy hónap alatt több, mint 27 000 ipari üzemet szocializáltak, a hagyományos ipari termelés nagy részét a százezernyi kisiparos adta.

Kelen József a május 8-i „Vörös Ujság"-ban megjelent nyilatkozatában ismertetve a javító-szerelő üzemek hálózatát azt ígérte: míg „ilyen kisipari szocializálás eddig a gáz-, víz-, központi fűtés, villanyszerelő, szobafestő, címfestő, tetőfedő és kályhás iparágakban történt meg" csupán, „a kisüzemek szocializálása és egységes központosítása a legközelebbi jövőben minden más iparágban is hasonló módon fog végbemenni".

Erre azonban már csak az egyre nagyobb nyersanyaghiány miatt sem kerülhetett sor.

A külföldiek tulajdonában levő üzemeket külpolitikai és külkereskedelmi okokból nem államosították, de a termelésüket és a készleteiket ugyanúgy a munkástanács ellenőrzése alá helyezték, mint a szocialista szektorban. Miután a bankok kontrollja is érvényesült, a munkásság és a termelés helyzete ezekben és más magánüzemekben gyakorlatilag alig tért el a szocializált gyárak viszonyaitól.

A szocializálás gyors lebonyolításában a munkástanácsok mellett nagy szerepet vállaltak a szakszervezetek. Így a vegyipari munkások szakszervezete március 31-én összehívta az üzemi bizalmiakat. A szakszervezet titkára, Sugár Sándor ismertette a szocializálás módszereit, felszólította a munkástanácsokat, hogy minden problémával forduljanak a szakszervezethez, amely a népbiztosságon átvette a megfelelő szakosztály ügyeinek intézését. Az értekezlet kimondta: „volt munkáltatók és azok exponensei munkástanácstagokul nem választhatók, a munkások által ideiglenes termelő biztosoknak nem jelölhetők és a szakszervezet tagjai sorába föl nem vehetők". Vidéken viszont (Eger, Kaposvár stb.) a termelőbiztos sok helyen a régi tulajdonos vagy „exponense" lett.

A mezőgazdaság számára fontos oltóanyag-vállalatok szocializálását Hevesi Ákos bonyolította le. A rendelet megjelenése előtti napon összehívta a kijelölt termelőbiztosokat, és munkahelyük átvételéhez vasmunkásokból álló őrséget adott melléjük. A termelőbiztosok első feladatai közé tartozott az üzemek leltározása.

Az ipar szocializálásával egyidejűleg létre kellett hozni a termelés irányításának szervezetét. Addig hasonló szervezet – a háborús központoktól eltekintve – nem volt: a tőkés-földbirtokos állam csak az érvényes jogszabályok betartását ellenőrizte. Az ipar irányításának rendszere erősen centralizált volt: ezt az ország és az ipar méretei lehetségessé tették, a háború és a blokád pedig szükségessé. Az ipar szervezetében az ágazati elv dominált. A gazdasági érdekek túlhangsúlyozása a politikai szempontok rovására érvényesült a vidéki termelés központosításában; igaz, hogy mérsékelte a lokálpatriotizmus, a helyi klikkszempontok érvényesülését, de sok bajt okozott a megyei direktóriumok eltiltása a gyárak gazdasági ügyeibe való beleszólástól, noha az üzem problémáit, vezetőit és dolgozóit jobban ismerték, mint az irányító szerv.

Kezdetben nagyjából a régi minisztériumoknak megfelelő volt a népbiztosságok szervezete, de míg előbb az ipar a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz tartozott, most az újonnan felállított Szociális Termelés Népbiztosságához került át – ez volt az első, földművelés és kereskedelemügytől független, önálló iparügyi minisztérium a magyar ipar történetében. Miután a Kormányzótanács az intervenció megindulása után egyre kevésbé tudott érdemben foglalkozni a gazdasági élettel, a népbiztosságok és központi hivatalok pedig nemegyszer keresztezték egymás intézkedéseit, május 19-én a Kormányzótanács a Népgazdasági Tanács keretében egyesítette a gazdasági népbiztosságokat. (A Népgazdasági Tanács megalakítását már április 8-án kimondta a Kormányzótanács, de az intervenció miatt más intézkedésekkel együtt halasztást szenvedett). A tanács tagjainak nagy részét, addigi szerepüknek megfelelően, a szakszervezetek delegálták. Az áprilisban létrehozott helyi, kerületi ipari termelési tanácsokból a Népgazdasági Tanácsnak alárendelt kerületi népgazdasági tanácsokat, majd kerületi gazdasági hivatalokat szerveztek, a tanácsrendszer szellemével ellentétben tovább csökkentve a vidék önállóságát.

A július 16-i rendelettel létrehozott kerületi gazdasági hivatalok (a valóságban kialakításuk éppen csak megkezdődött) vezetőit és osztályvezetőit a Népgazdasági Tanács nevezte ki. Hét osztályuk lett volna: mezőgazdasági, ipari, közellátási, kerületi (helyi) ellátási, építési, pénzügyi és munkásügyi. A gazdasági hivatalok hatásköre nem terjedt ki a közlekedésre, postára, szénbányászatra és a külön rendelettel kiemelt üzemekre. Összefüggő, több megye területén működő üzemeket egy hivatal hatáskörébe lehetett utalni.

Az ipar legnagyobb problémája a fűtőanyag- és nyersanyagellátás volt. Ezért a Kormányzótanács anyaghivatalokat állított fel (szén, fa, textil, műszaki anyagok). Munkájukat az Anyagelosztó Tanács irányította, megszervezésükhöz felhasználták a háború idején létrehozott hasonló rendeltetésű szerveket. Az anyaghivatalok arra törekedtek, hogy ott folyjon a termelés, ahol a legfontosabb

termékeket gyártják, a legjobbak a technikai feltételek és így az elérhető termelékenység is. Minden nyersanyagot leltároztak, az átmenetileg nélkülözhető üzemektől és főleg az improduktív, ellenőrizhetetlen kisipari üzemektől sokszor el kellett venni a nyersanyagot. A Népgazdasági Tanács a termelésirányítás és az anyagelosztás szigorú szétválasztására törekedett.

Mindezek az intézkedések a szocialista tervgazdálkodás megvalósítása felé tett lépések voltak. Realizálásukat elősegítette a munkásság és a háború végén a munkásmozgalomhoz csatlakozott műszaki értelmiség aktív segítsége. A különböző anyaghivatalok, háborús központok, a műszaki értelmiségnek a volt tőkéshez közelálló vezető rétege sok esetben szabotázzsal vagy szabotázsnak is beillő nemtörődömséggel akadályozta viszont a nagy tervek megvalósítását. A kényszerű centralizáció a magángazdaságban addig szokatlan bürokratikus apparátust hívott életre, amely természetesen a munkásság, a helyi vezetők élénk antipátiáját és kritikáját váltotta ki. Mégis meg kellett vele barátkozni, mint szükséges rosszal – enyhítő körülményként tudhatjuk be, hogy a szükséges hivatali személyzet a Tanácsköztársaság rendelkezésére állt és amúgy is fizetni kellett, fizikai munkára nem volt hajlandó, (de nem is volt szükség fizikai munkásra) tehát létszámának gyors csökkentése más irányban szaporította volna a forradalom problémáit.

Varga megállapítása szerint a különböző hivatalnokok „általában a diplomás emberek mind a helyükön maradtak, mind kommunistának vallották magukat. Sőt nemcsak, hogy nem hagyták ott állásukat, hanem csak a legnagyobb erőszakoskodással lehetett a legreakciósabb elemeket elmozdítani helyükről. Természetes, hogy ilyen körülmények között a bürokrácia elleni harc nem folyhatott olyan erővel, mint Oroszországban . . . ennek folytán a Magyarországi Tanácsköztársaság egész gazdasági szervezete bürokratikusabb jellegű volt, mint az oroszországi."

Az így kialakított gazdaságirányító szervezet valóban impozáns méretű, különösen, ha figyelembe vesszük a rendelkezésre álló rövid időt. Figyelembe is kell vennünk; különben beleesünk abba a jóindulatú szemléletmódba, amely mindezt élő, százszázalékos hatásfokkal működő organizációnak fogja fel, hogy ne is bocsátkozzunk ismét a polgári kritika bírálatába, amely messze tévedve a fair play mezejéről évtizedes működésben csiszolódott bankrendszerekhez hasonlítja a kommün rengeteg értékes kezdeményezést tartalmazó kísérletét.

Természetes, hogy a gazdasági szervezetnek nagyrészt csak a keretei voltak meg, az üzemek közti fizetések rendszere jelképes, a pénzforgalom nagy összegei csak papíron homályosítják el a szerényebb, de valóságosabb termékcserét. A szocializálás értékelésénél is kézenfekvő szempont, hogy a birtokbavétel megelőzi a felhasználást, a jogi kisajátítás a valóságost. A deklaratív rendeletek gyakorlati megvalósítása is igen gyorsan ment. Varga Jenő a tanácskongresszuson (június 16-án) tartott beszámolójában azt mondta, hogy két és fél hónap alatt – a meg nem szállott területen – a nagy gyárak mellett szocializálták az egész bányászatot, a hadiipart, a vasfeldolgozó ipart, gép- és szerszámgyártást, a

faipart stb.; „a bányászatban és az iparban, amennyire a dolgot ma át lehet tekinteni, több mint 100 000 munkás máris szocializált üzemben dolgozik".

Az ipar területén a munkásállam előtt hármas feladat állt. Megvalósítani a szocializálást, megóvni a berendezést és az anyagot, végül kialakítani a munkához való új viszonyt, a munkafegyelmet. Miután nem részletezhetem az ipar átalakításának gyakorlati eredményeit és problémáit, amelyek persze a napi munkában sokszor diadalmaskodtak az elvi elhatározások felett, a továbbiakban csupán két alapvető kérdést emelnék ki: az egyik a szocialista üzem vezetése és ebben a munkástanácsok szerepe, a másik az átszervezés összeegyeztetése a produktivitás folyamatosságával.

A szocializált üzemek élére termelési biztost neveztek ki, lehetőleg munkást, vagy a munkásmozgalomban részt vevő műszaki tisztviselőt. A nagyobb szakértelmet kívánó üzemekben a biztos mellé többnyire műszaki vezetőt állítottak vagy meghagyták a régi műszaki vezetést. Az üzem felelős vezetője minden esetben a termelési biztos volt. A termelési biztost segítette és egyben ellenőrizte a három-hét tagú üzemi ellenőrző munkástanács.

Az adott körülmények között az üzemi tanácsok nélkül elképzelhetetlen lett volna a szocializálás. Az üzemi munkástanácsok biztosították március 21. után az üzemvitel folytonosságát, a közvagyont, mikor pedig kinevezték (többnyire javaslatukra) a termelési biztost, az ő tevékenységét támogatták,.s egyben önállóan intézték a szociális, élelmezési, munkaügyi teendőket, részt vettek a bérek megállapításában, a Vörös Hadsereg szervezésében, a gyári tartalékzászlóaljak felállításában és a munkások katonai kiképzésében. Különösen fontos szerepük volt a munkafegyelem megteremtésében: a munkásság kevésbé öntudatos része a munkástanácsok nélkül nem érezte volna magáénak a gyárat, nem követte volna a termelési biztos és főleg a műszaki vezetők utasításait. Növelte az üzemi tanácsok jelentőségét az üzemi pártszervezetek hiánya, illetve gyengesége (üzemi pártszervezetei csak a KMP-nak voltak) és a szakszervezeti vezetőségek nagy részének jobboldali politikája. Kisebb üzemekben, üzletekben, ahol a régi tulajdonos lett a termelési biztos, még nagyobb szerepe volt a tanácsnak az üzemvezetésben.

Voltak hátrányai is az üzemi tanácsok rendszerének: mivel bármikor visszahívhatók voltak, közvetlenül az üzem munkásságától függtek és nehezen vállalkoztak népszerűtlen rendelkezések végrehajtására, sokszor szűk látókörű, önző módon képviselték a helyi érdekeket. Minden hibája ellenére a munkástanácsok rendszere megállta a helyét: nagyrészt az ő érdemük volt, hogy a hatalom átvétele után sem a régi tulajdonosok, sem a fosztogatók nem tudták jelentősen megkárosítani a munkásállamot.

Az üzemi tanácsok helyzete sok vitára adott okot. Míg a kommunisták: Kun, Hevesi és mások a diktatúra bázisának erősítése érdekében hajlandók voltak elnézni az üzemi tanácsok helyi politikáját, nehézkességét, követelődzését, a régi, konzervatív szakszervezeti vezetők úgyszólván féltékenyek voltak rájuk. Varga és munkatársai belátták a munkásönkormányzat politikai fontosságát, felismerték, hogy a szocializmus nemcsak a kisajátítás pusztán gazdasági olda-

lából áll, ezért igyekeztek együtt dolgozni a munkástanácsokkal, de joggal vetették szemükre, hogy húzódoznak a népszerűtlen feladatoktól, függőségük választóiktól korrumpál: minél tovább maradnak tanácstagok, annál később kell visszatérni a nehéz fizikai munkához. Különböző javaslatokat tettek a tanácsok megszilárdítására: nevezze ki tagjaik egy részét a szakszervezet, delegálják más üzem munkásai stb. Varga elismeri, hogy végső soron csak a kitartó, eszmei nevelőmunka segít – amihez hozzátehetjük: az igazi meggyőzés is csak a vezetés és vezetettek kölcsönhatásán alapulhat, nem az egyoldalú „beszélgetésen". Varga ugyanakkor joggal hangsúlyozza: van olyan népgazdasági érdek – például egy üzem megszüntetése –, amelynél hiába várnak a választott munkástanács egyetértésére. Ezt mindenesetre ellensúlyozta, hogy a termelési biztos *nem* volt alárendelve a munkástanácsnak, tehát megfelelő kiválasztás esetén az összmunkásság, a munkásállam érdekeit képviselte.

Varga 1920-ban megjelent könyvében törvényszerűségként szögezi le: a produktivitás a kapitalista termelésben szükségszerűen alatta marad a konkurrencia stb. tényezőinek kikapcsolásával elérhető optimális eredménynek, a proletárdiktatúra megszünteti a kapitalista piacgazdálkodás természetéből fakadó „anarchiát", mégis, „a diktatúra kezdetén csökken a munkaintenzitás, hogy később majd messze túlszárnyalja a kapitalizmusét". Gazdasági szempontból ez ésszerű, az ilyen átmeneti áldozatot vállalni kell. Csakhogy a fenti törvényszerűség egyet jelent az életszínvonal csökkenésével a proletárdiktatúra kezdeti időszakában. Az első, egyszerű vívmányok leggyorsabban a legelesettebb néprétegek, tehát a cselédek és napszámosok életszínvonalát javítják érezhetően, míg a munkásmozgalom gerincét képező szakmunkások, főleg azok jobban fizetett rétegének életszínvonala kezdetben bizonyos fokig lefelé nivellálódik, és csak lassabban emelkedik – ez egyszerű matematikai törvényszerűség. A kizsákmányolás megszüntetése nem váltható azonnal aprópénzre – a sok improduktív munkaerő, a nagyszámú cselédség, hivatalnok réteg, luxusigények kiszolgálói hasznosítására idő kell, a már megtermelt luxuscikkekben fekvő sok társadalmi munka nem térül vissza, vagyis a díszes, berakott kártyaasztalból nem lehet tíz fekhelyet csinálni, pedig „benne van" az értéke. Lengyel Gyula kifejtette a Népgazdasági Tanács első ülésén: figyelembe kell venni, hogy a produktív szocialista üzemnek a kapitalista értéktöbblet-rátánál magasabb többletet kell elérni, mert „a proletárállam azoknak az ellátását is vállalja – a rokkantakét, az aggokét, a betegekét, árvákét stb. – akikről a kapitalista állam alig, vagy egyáltalán nem gondoskodott".

Varga kiemeli, hogy a Kommunista Párt hiánya és más politikai problémák mellett a várt, ugrásszerű életszínvonal-emelkedés elmaradása – amiben persze döntő része volt a blokádnak – hozzájárult a proletárdiktatúra gyengüléséhez júliusban: „a szocializmus megvalósításáért nemcsak harcolni, nélkülözni is kell tudni".

Bár gazdasági csodát nem művelhetett, a Tanácsköztársaság erejéhez mérten sikeresen ellensúlyozta a negatív tendenciákat, amelyek ráadásul az ismert, márciusra erősen leromlott gazdasági helyzet alapján hatottak. Az ipari terme-

lésnek a háború végén megindult és a polgári forradalom hónapjaiban folytatódó csökkenése lelassult. A béketermelés színvonalát, a termelés általános növekedését természetesen nem tudta elérni a Tanácsköztársaság. (A háború utáni években világjelenség volt a termelés átmeneti visszaesése, még győztes államokban is, ha másért nem, mert a hadianyaggyártás mérséklése nem járt a polgári termelés azonos ütemű növelésével. A Horthy-érában a gyáripari termelés csak 1927-ben érte el ismét az 1913-as színvonalat.) A Tanácsköztársaság bebizonyította: a fejlett gazdasági élet nem azonos a tőkés termeléssel. Ma már közhelyként hangzik ez, akkor újdonság volt.

Egyébként a Tanácsköztársaság nem is törekedhetett a termelés általános emelésére, hiszen ez, a blokád következtében, csak a szűkös készletek gyorsabb kimerülésére vezetett volna. A produkció növelésére elsősorban a hadiiparban és a nélkülözhetetlen közszükségleti cikkeket gyártó iparágakban törekedtek váltakozó eredménnyel. A háborús rablógazdálkodás leromlott ipart hagyott hátra, elhasznált gépparkkal, a felújítást, sőt a karbantartást is elhanyagolták, a műhelyek úgy-ahogy betanított munkaerővel töltődtek fel. A Monarchia felbomlása széttépte a kialakult termelési kapcsolatokat, pótalkatrészhiány állt be.

A polgári demokratikus forradalom győzelme után egyrészt a fegyelem csökkenése, másrészt a politikai viharok és a tőkések szabotázsa rontották a helyzetet. A tőkés társadalom kényszeren alapuló fegyelme eltűnt, az öntudaton alapuló, önkéntes munkafegyelem nehezen alakult ki. Annál nehezebben, mivel a legjobb munkások tízezrei fegyvert fogtak, vagy kisebb-nagyobb karhatalmi, politikai beosztásokba kerültek. A viták, gyűlések, demonstrációk, a katonai kiképzés, sok helyen a front hullámzása csökkentették a munkával töltött napok számát. A nyolcórai munkaidő és az akkordmunka eltörlése nem járt együtt a munkaszervezés azonnali megjavításával.

A nyersanyaghiány munkanélküliséggel fenyegett, állandó vitatéma volt a munkanélküli-segélyezés körének ésszerű szűkítése. Ezért sokan úgy gondolták, ha lassabban dolgoznak, tovább marad munkájuk. Népgazdasági szinten pedig csökkentette a produktivitást, hogy el kellett tartani a szénhiány miatt álló vagy csökkent üzemmel dolgozó gyárak, műhelyek dolgozóit, sőt azt a sok tízezer kereskedelmi alkalmazottat, köztisztviselőt is, akinek munkájára nem tartottak igényt, de fizetését folyósították.

A munkástanácsok, az öntudatos munkások nagy erőfeszítéseket tettek a termelés fenntartásáért. A termelés csökkenését egyes fontos üzemekben, főleg a hadiiparban, meg is állították. Májusban a hadiállapotra való tekintettel minden üzemben megtiltották a szabadságolást. A forradalom után természetesnek látszott az időbérezés bevezetése, ez a munkásmozgalom évtizedes követelése volt. Hamarosan kitűnt azonban, mennyire ártalmas a termelékenységre. Kautsky már 1903-ban kifejtette az MSZDP-hez intézett levelében, hogy az akkordmunka elleni küzdelem egyik oka a hosszú munkaidő utolsó óráinak balesetveszélyessége, s ha sikerül elérni a nyolcórás munkaidőt, jelentősége csökken. A Tanácsköztársaság üzemeiben a munkával töltött idő gyakran

nyolc óránál is kevesebb volt, megszűnt a hajcsárrendszer ebből kifolyólag – a hivatalos, Aliquander-féle statisztika szerint is – nagymértékben csökkent 1918–1919-ben a bánya- és kohóiparban a súlyos balesetek száma, hogy aztán a húszas években ugrásszerűen emelkedjen.

Bármennyire racionálisnak tűnt az áttérés az idő- és akkordbér kombinálására, nem ment könnyen. Nem is rendeleti úton vezették be, hanem megvárták, míg sok hadiüzemben a munkástanácsok javaslatára a munkások önként vállalták az akkordot. A budapesti vasesztergályosok, a munkásság talán legforradalmibb szakmai szervezete, amely a proletárforradalom előtt a legheveseb harcot vívta az időbérezésért, most kimondta a teljesítménybérezés visszaállítását.

A termelés visszaesése túljutott a mélyponton, és bár néhány fontos gyár – például az ózdi kohó kokszhiány miatt – teljesen leállt, mások a hadiesemények következtében vesztek el a forradalom számára, mégis számos példát hozhatnék fel a termelés stabilizálásában, sőt fokozásában elért kezdeti sikerekre.

A csepeli lőszergyárban már áprilistól nőtt a termelékenység, noha a gyár az intervenció és az anyaghiány miatt a háborúhoz képest csökkentett üzemmel dolgozott. (1919 júniusban 6500 munkás a 30 000-es maximum helyett.) Az északi hadjárat megindulása után eredményesen folyt a termelés a diósgyőri vasműben, az intervenció megindulása előtti hetekben igen jó eredményt értek el a salgótarjáni acélgyárban. Aszódon 80 repülőgépet építettek és azt tervezték – meg is született a megállapodás –, hogy „távolsági" gépeket gyártanak az oroszországi Vörös Hadsereg részére. Javulást értek el a faiparban is vagy a budapesti malomiparban; utóbbiban márciustól júniusig több mint kétszeresére nőtt a napi őrlés. Összevonásokkal, az elosztás és szervezés megjavításával komoly eredményeket produkáltak a bőr-, cipő-, textiliparban. Így a Magyar Pamutipar általában tartotta az 1918-as termelési szintet. A sikereknek persze a legjobb üzemekben is határt szabott az anyaghiány.

Az egész gazdasági élet számára létfontosságú volt a szénbányászat. Itt kezdettől megtartották a „szakmánybérezést", a Kormányzótanács rendeletileg megtiltotta a bányászoknak, hogy belépjenek a Vörös Hadseregbe. Peyer megmaradt a szénügyek intézőjének, természetesen megtartotta az egész régi apparátust. A termelés a körülményekhez képest eredményes volt, a kitermelést akadályozó körülményeket, ahol lehetett létszámemeléssel ellensúlyozták. A legnagyobb megmaradt szénbányában: Tatabányán kb. 18%-kal csökkent a termelés az év első negyedéhez képest a második negyedben, Dorogon lényegében azonos maradt. Salgótarján vidékén a bányászok aszerint termeltek, hogy melyik héten fogtak csákányt, melyik héten puskát. Az eredmény ehhez képest jó. (A forradalmak idején a tarjáni medence átlagosan a széntermelés egynegyedét adta.) Több, csendesebb helyen fekvő kisebb bányában viszont még emelkedett is a termelés: Környén, Pilisvörösváron, Pilisszentivánon, Brennbergbányán. Összehasonlítási alapot adnak a budapesti bányakapitányság jelentései. Ezek szerint a széntermelés 1919 I–III. negyedében, tonnában:

	I. negyedév	II. negyedév	III. negyedév
Esztergom vidéke	91 726,6	93 358,5	79 711,6
Tata vidéke	307 722,2	258 219,2	184 115,2
Budapest vidéke	44 724,1	45 946,3	41 381,5
Egyéb bányák	124 611,3	115 723,6	104 086,8
Összesen	568 784,2	513 247,6	409 295,1

Az erőfeszítések sem tudták azonban ellensúlyozni az import blokádját: Budapesten a szénfelhozatal 1919. január 1-től július 5-ig mindössze 620 000 tonna volt, míg az előző év azonos időszakában 1 160 000 tonna.

A helyi direktóriumok kezdeményezésére – és a nagy bányavidékek elvesztése miatt – „felfedeztek" és részben munkába is vettek olyan lelőhelyeket, amelyekről feltehetőleg addig is tudtak, de nem volt rentábilis feltárásuk: így Gyöngyösön, Tardon lignit-, Somogyban tőzeg- és szén-, Csákváron sóbányát, a szentesi direktórium szorgalmazta az algyői földgázkincs hasznosítását.

A gazdasági élet egyik legfőbb problémája a pénz elértéktelenedése volt. Ettől ugyan a termelés, a fogyasztás sem kevesebb, sem több nem lett, mégis állandóan súlyos nehézségeket okozott, amelyek közül a legnagyobbakat: az adó- és a kékpénz-problémát már említettem. Maga a szocializálás a bankok és pénzintézetek területén gyorsan és zökkenőmentesen ment végbe, a szervezett banktisztviselők népes táborának segítségével. Március 22-én – a forradalom másnapján – már zavartalanul bonyolították le a munkabérek kifizetését. A bankigazgatók helyére a szervezett tisztviselők közül állítottak biztosokat. Általában sikerült megakadályozni, hogy a burzsoázia hozzájusson a széfekben zárolt vagyonához, de nem egy hivatalnok – politikai szimpátiából vagy pénzért – kijátszotta a rendelkezéseket. Ugyanis a bankbetét-tulajdonosok havonta betétjük 10%-át, de maximum 2000 koronát vehettek fel. Ez az intézkedés kettős célt szolgált: a nagy vagyonok kisajátítását és a pénzromlás mérséklését. Gazdák, üzemtulajdonosok stb. korlátlanul vehettek fel pénzt az üzletvitel céljaira és főleg alkalmazottaik fizetésére, de csak szigorú elszámolás és a munkástanács, illetékes hatóság stb. igazolása ellenében. A bérelt széfeket fel kellett nyitni, az ott talált valuta és aranykorona ellenértékét a tulajdonos folyószámlájára írták. Az aranyat és a 2000 koronánál nagyobb értékű ékszereket be kellett szolgáltatni; a rendelet negligálása sokak által házkutatásokra adott alkalmat. A tulajdonosok vagy a kutatók által beszolgáltatott értékeket a bankok hiánytalanul megőrizték és a forradalom után természetesen visszaadták.

A Tanácsköztársaság a bankhálózat egyszerűsítésére törekedett, sok kis bankot likvidáltak, bár ezt megnehezítette az állásukhoz ragaszkodó alkalmazottak ellenállása. A működő bankokat kötelezték, hogy azt az üzemet, amelynek addig bankárja voltak, lássák el továbbra is a bérfizetésre stb. szükséges pénzzel. A folyószámlával sehol sem rendelkező vállalatokat a Pénzintézeti Központ finan-

szírozta. Az összes bankokat három központban kívánták egyesíteni: Nemzeti Bank, Pénzintézeti Központ és – a parasztság számára – Földhitelintézet.

A pénz elértéktelenedése a Tanácsköztársaság idején, a háború örökségeként, folytatódott, bár a nagymérvű inflációra a későbbi években került sor. Az inflációs folyamatot csak fékezni lehetett, megállítani nem: ehhez vagy külföldi kölcsönre vagy a gazdasági helyzet igen gyors megváltozására lett volna szükség. A béreket emelni kellett, annál inkább,mert a piaci árak lenyomására nem volt elég áru.

Az infláció legveszélyesebb oldala a fehérpénz-probléma. A sajátos bojkottnak részben politikai, részben pszichikai oka volt, hiszen gazdasági szempontból nem is volt különbség fehér és kék pénz között, mindkettőt a Bécsben székelő, de a likvidálásig Magyarországra is illetékes Osztrák–Magyar Bank budapesti „fiókja" adta ki. A szerencsétlen fehér pénz kibocsátását, a bank engedélyével, még a Károlyi-kormány kezdte meg: 25 és 200 koronásokat. Bármennyire szabályos volt a pénz, rögtön gyanakvással fogadták, főleg a parasztság, ami annál többet számított, mert a kisgazda megszabhatta, hogy mit fogad el termékeiért, s pénz nélkül, csere útján is jól megélt. Eleinte hamis pénznek nézték, az hogy a forradalmi kormány felelősséget vállalt érte, nem volt elég biztosíték. A bizalmatlanságot, mint pszichikai tünetet, racionálisan alig lehetett megmagyarázni; a tömeghisztériát nem is magyarázni kell, hanem tudomásul venni, mint a természet vakon ható erőit. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a fehér pénz bojkottjához racionális ok is járult: a gazdagparasztok rosszindulata a forradalmi kormány iránt, amelynek a bécsi bankközpont nem adott hitelt új „kék pénzre", tehát kénytelen volt a birtokában levő fehérpénz-kliséket felhasználni. A gyarapodás nem használt a fehér pénznek. Ráadásul a szomszéd államokban, a csempészforgalomban sem lehetett használni a fehér pénzt.

Valósággal kettős pénzrendszer alakult ki. A hivatalos, vállalatok közti forgalomban, a hivatalos fizetéseknél a fehér, a piacon, a külkereskedelemben a kék pénz volt érvényben. A kék pénznek sem volt nagy vásárlóereje, egyetlen „árut" adtak érte szívesen: fehér pénzt. A kétféle pénz között mintegy 50 százalékos diszázsió keletkezett. A bérből élők helyzete, főleg vidéken, mind súlyosabb lett, küldöttségjárás indult, a dunántúli vasutassztrájk okai között is szerepelt a fehérpénz-probléma.

Kisebb jelentőségű, de ugyancsak kellemetlen volt az apró- és váltópénzhiány. A Körmöcbányáról menekített pénzverő gépek ontották a vas 20 filléreseket, majd a Postatakarékpénztár kapott megbízást 5, 10 és 20 koronás pénzjegyek kiadására, amelyek tetszetős külsejük és a hangulattal számoló feliratuk által kedvező fogadtatásra találtak. (A fehér pénz „e jegy 1919. június 30-áig más bankjegyekkel felcseréltetik" feliratot viselt, abban a reményben, hogy felállítják az önálló magyar jegybankot, míg a takarék-pénz felirata azt ígérte: a takaréknál beváltják bármely más *törvényes* pénznemre.) Az üzemek, megyék, városok saját felelősségükre szintén engedélyt kaptak váltópénz kiadására.

Július végén soha nem látott tarkaságban forogtak az 1, 2, 5, 10 koronás utalványok.

Közben a Népgazdasági Tanács belátta, hogy sem politikai, sem gazdasági kényszerrel nem kedveltetheti meg a fehér pénzt; utóbbihoz nagyobb mennyiségű pénzért kapható iparcikkre lett volna szükség. A nép megszokta – szívesen –, hogy nincs király, tudomásul vette – kevésbé szívesen – a szesztilalmat, de azt nem tudta megszokni, hogy a pénz más formájú legyen, mint gyerekkorától mindig volt. Tehát a Postatakarék pénzét nyilvánították az egyetlen törvényes fizetőeszköznek, és fokozatosan megkezdték júniusban a más pénzek beváltását. A cserét 1920 februárig kellett volna befejezni. Az önálló magyar pénz megteremtésével együtt került volna sor a Magyar Nemzeti Bank felállítására. Így is Magyarország volt az utolsó a Monarchia „utódállamai" közül, amely a koronát lebélyegzetlenül használta. A forradalom leverése, a politikai átalakulás és az infláció évei meghosszabbították ezt a folyamatot.

A fehérpénz-probléma megszüntetése még korántsem jelentette az infláció megállítását. Utóbbi csak hosszabb idő alatt sikerülhetett volna. Egyelőre hiányzott a pénz körforgása, a hetente kifizetett pénz nagyobb része, mint kiadhatatlan, lerakódott, és a kifizetésekhez éppen ezért mindig új pénzre volt szükség.

A másik jelentős pénzügyi probléma az adókérdés volt. A vagyonadót a kisajátítás helyettesítette, a fogyasztási adó más formát vett fel. Főleg a birtokos parasztság megnyerésére tett gesztus volt az adóhátralék és a földadó elengedése. Ezt a helytelen reformot nagyon racionális indokok támasztották alá. A rendkívül bonyolult magyar adózási rendszer mellett a kisgazdák adójának behajtása helyenként konfliktusokkal járhatott volna, az állam számára várható közvetlen nyereség – 20–30 millió korona – nem volt különösen jelentős. Az adóelengedéstől politikai hasznot reméltek, de túl a közvetlen célokon a magántulajdon, a pénzgazdálkodás közeli megszüntetésének perspektívája is feleslegesnek láttatta az adózással való bajlódást.

A tőkések, vagyonosok adóját, a különböző jövedékeket beszedték ugyan, de az ágazatok többségében csökkent mértékben. A későbbi kormánystatisztika szerint a polgári forradalom időszakában beszedett 982 553 000 koronával szemben a proletárdiktatúra adóbevétele alig haladta meg a félmilliárdot, noha a pénz értéke csökkent. A községek csekély bevételükön elég sok esetben segítettek rendkívüli adók kivetésével. Egyes fővárosi kerületek is követték ezt a példát.

Ilyen körülmények között a 100 holdnál kisebb birtokok adóelengedése valóban olyan politikai hasznot hajtó intézkedésnek látszott, amellyel szemben a bevétel-kiesés elenyésző. Ismét tapasztalhatták, hogy politikai döntéseknél a kiszámítható haszon mellett a lélektani következményekkel is számolni kell. Kézenfekvő ugyanis, hogy az államnak csekély bevétel, a háborúban megpénzesedett módosabb parasztságnak pedig csekély kiadás lett volna. Ha a rendelet megfogalmazói arra gondoltak, milyen örömet váltott volna ki a pénztelen békeévekben hasonló intézkedés, nem számoltak az érdekeltek megváltozott helyzetével és gondolkodásmódjával. Nem szívesen, de könnyen fizették volna

ki a földadót, hiszen az adókulcs nem követte az inflációt. Az adó behajtása azért is előnyös lett volna pénzügyileg, mert miután arra a fehér pénz is jó volt, valamelyest növelte volna annak becsületét, növelte volna a gazdák érdekeltségét, hogy legalább erre a célra fehér pénzre tegyenek szert. Az ellenforradalmi agitáció viszont úgy magyarázta az adóelengedést, mint a kisbirtok, a tulajdonjog eltörlésének előhírnökét. Bármennyit cáfolták ezt a rémhírt, megcáfolni nem sikerült. A tanácskongresszuson elhangzott kritikák után a Kormányzótanács július 17-i ülése foglalkozott a községek adóbevételének növelésével, de módosító rendelkezésre már nem került sor. Említésre méltó a Varga könyvében felvetett gondolat: terményadót kellett volna szedni a közellátás megjavítása érdekében.

Ha a népgazdaság fenti problémáira is jellemző az átmenet nehézségeinek lebecsülése az azonnali szocializálás nagyvonalú perspektívájából, különös élességgel mutatkozik meg a házak köztulajdonba vételéről kiadott rendeletekben. Mindössze öt nappal a diktatúra kikiáltása után jelent meg a Kormányzótanács X. rendelete, amely a Tanácsköztársaság tulajdonának nyilvánít minden lakóházat. A rendelkezés egyelőre csak meghatározott városokra terjedt ki, a dolgozók családi házai mentesültek a lakbérfizetés alól. A tulajdonviszonyok szemszögéből nézve a tőke igen fontos részének kisajátítását látjuk, a kizsákmányolás olyan módjának megszüntetését, amelyet a munkás különösen igazságtalannak érzett, hiszen a bérháztulajdonos nem is látta saját házát, csak a jövedelmet, a munkanélküliség, betegség stb. miatt fizetésképtelenné váló munkást pedig kitették az utcára vagy maga szökött meg lakbérnegyed előtt.

Az adott gazdasági helyzetben azonban a lakóházak kisajátításából a szocialista államnak haszna nem volt. A háborús korlátozással mérsékelt lakbérekből az állam némileg növelhette – fehérpénz-készletét. Viszont magára vállalta az elhanyagolt házak karbantartását, amihez nem pénz, hanem építőanyag kellett. A családi házak szocializálása másfajta bajokkal járt. Rossz hangulatot keltett a tulajdonosok széles rétegében, természetesen falun és a közvetlenül nem érintett városokban is. Gazdasági haszon ebből sem származott, politikai kár annál inkább. Miután a kis házaknál nem volt egyszerű meghatározni, melyik minősíthető munkás-családi háznak, a helyi tanácsokat bizottságok alakítására kötelezték, amelyek katasztert állítottak fel, és elbírálták a rengeteg mentesítési kérelmet. A soproni tanács kimondta, hogy csak azokat a házakat szocializálja, „amelyek a Tanácsköztársaság számára legalább évi néhány száz korona tiszta jövedelmet jelentenek". Más tanácsok is hasonlóan hajtották végre a rendeletet, de ezzel az okozott politikai kárt csak részben korrigálhatták.

Más volt a helyzet a kereskedelem szocializálásával, amennyiben legalább árukészletek lefoglalásával járt, s ez nem annyira pénzértékük, mint helyes elosztásuk miatt bizonyult hasznosnak. A nagykereskedelem államosítása ugyanolyan simán zajlott le, mint a bankoké. Az április 2-i rendelet hatálya a nagykereskedőkön kívül a 10 vagy több alkalmazottat foglalkoztató kiskereskedőkre is kiterjedt. A szocializált üzletekben megalakult az ellenőrző munkástanács. A kiskereskedelem sorsa sok üzletével és kevés árujával már bonyolultabb volt.

A Kormányzótanács első intézkedései közé tartozott az üzletek bezáratása és leltározása. Ez mindenkinek kellemetlen volt, az amúgy is nehéz életkörülmények között, de meg kellett akadályozni, hogy a gazdagok gyorsan elvásárolják készpénzüket és így megkaparintsák a kevés árut, felverve az árakat. Csak az élelmiszerüzletek, a trafikok és néhány, a közellátást nem befolyásoló szakma – például a könyvesboltok – tarthattak folyamatosan nyitva.

A bezárt üzletek szomorú látványa megoldást követelt. A magánkereskedelem engedélyezésétől féltek, államosításával az állam nagy terhet vett volna magára.

„Tanácstalanságunknak és sötétben tapogatódzásunknak némely kérdésben – írja Kelen József – nagyon jó kifejezést adott Rákosi Mátyás elvtárs, aki mikor ismételten támadták amiatt, hogy a boltok be vannak csukva és semmit nem lehet vásárolni, türelmét vesztve ilyenfélét kiáltott: »Kineveztetek népbiztosnak, mert tudtam, hogyan kell a boltokat bezárni. Most nevezzetek ki valaki mást, aki tudja, hogyan kell újra kinyitni őket, mert én nem tudom.« Hogyan is tudhattuk volna ezt 1919-ben, mikor Szovjet-Oroszországban is csak 1921 után, a NEP bevezetésével tudták újra kinyitni a boltokat."

Faluhelyen egyszerűbb volt a megoldás, a helyi tanács döntött, ha ugyan nem árusította ki az első héten a szatócs boltját. A városokban próbálkoztak az elosztás új módszereivel, a szövetkezetekkel, gyári beszerző csoportokkal, a boltok munkásellenőrzés mellett engedélyezett, szabályozott nyitvatartásával – a fő baj az áruhiány maradt. A béremelés és a pénz elértéktelenedése csak fokozta a kereslet és kínálat nagysága közti különbséget. Az állami elosztás rendszere nehézkesen épült ki, a kereskedőknek juttatott kevés cikkből még kevesebb ért el a fogyasztókhoz. A kereskedők egy része anyaghivatali, nagykereskedelmi összeköttetései, vesztegetés útján, ügyesen éldegélt a feketepiac labirintusaiban. Hogy az üzleti szellemet a korlátozások sem ölték meg, azt mutatja a kommün napjaiban kiállított sok új iparigazolvány. Július elején megtiltották az új kereskedői iparigazolványok kiadását. Iparosoknak, különösen kézműveseknek engedélyezték csak iparigazolvány adását, ha azt a viszonyok szükségessé teszik. A tilalom egy új elhatározás előhírnöke volt: a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban a Népgazdasági Tanács a fogyasztók közvetlen ellátását szolgáló kiskereskedelmi hálózatot a Szociáldemokrata Párt régi fogyasztási szövetkezetének, az ÁFOSZ-nak készült átadni. Az ipari – és félkész árukat stb. árusító üzleteket elosztóhelyekké kívánták alakítani, ezzel tehát a Tanácsköztársaság a magán-kiskereskedelem likvidálásának útjára lépett volna. A nagyszabású terv végrehajtására nem került már sor.

A külkereskedelem az állam monopóliuma lett, a csempészettől eltekintve. A forgalom csekély volt, ezt is nagyon nehezen érték el, az antant blokádja miatt titokban, sokszor csempészúton, „magánvállalkozók" közvetítésével kellett lebonyolítani, hiszen a partnerek egy részével a Tanácsköztársaság hadiállapotban volt. Mint említettem, Ausztriával folyt leginkább az árucsere, de az antant fenyegetései miatt az osztrák kormány időnként korlátozni és leplezni kényszerült. A békeviszonyokhoz képest csekély forgalom is nagy eredmény

volt, ha Szovjet-Oroszország szigorú blokádjához hasonlítjuk. A külkereskedelem célja természetesen nem a nyereség volt, csupán az áruhiány enyhítése: a partnerek az árak megállapításánál visszaéltek a Tanácsköztársaság szorultságával. A Tanácsköztársaság megdöntésekor Bécsben 167 vagon vegyészeti cikk, 25 vagon gyufa, 16 vagon csomagoló papír, 16 vagon lágyólom, 84 vagon egyéb érc és fém, 23 vagon textília várta kifizetve Magyarországra szállítását. Ausztriától a közös hadsereg likvidálása keretében még mintegy 12 millió korona értékű hadianyagot is sikerült szerezni.

A Tanácsköztársaság élelmiszeren, bőrön kívül főleg bort és más szeszesitalokat igyekezett kivinni, volt is ezek iránt kereslet, de a Szeszhivatal szabotázsa miatt viszonylag kevés került kiszállításra az itthon feleslegessé vált italokból. A román–csehszlovák kordon megteremtéséig, tehát áprilisban, folytatódott a Garami és Nyugat-Ukrajna között kötött szerződés végrehajtása. Később olasz élelem – és fegyverszállítás szerepel a listán a jugoszláviai állatcsempészet mellett, de hoztak be ékszíjat Svájcból, csukamájolajat Norvégiából – mindent amit csak lehetett.

A vasúti közlekedést főleg a szénhiány korlátozta, hiszen a kis területen elég nagy mennyiségű vagon és mozdony gyűlt össze. Rákosi már április 9-én rendeletet adott ki, amelyben a MÁV-ot felszabadította minden beszerzési korlátozás, kötöttség alól. A vasút elsősorban a katonai szállításokat szolgálta, a jelentések szerint a körülményekhez képest jól.

AZ AGRÁRKÉRDÉS

Az agrárpolitika alapja az április 4-én megjelent, a nagy- és középbirtokokat szocializáló rendelet volt, amelyet a Kormányzótanács egy hétig tartó vita után fogadott el. Végül a rendelet csak általános alapelveket tartalmazott: „minden közép- és nagybirtok, minden tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt minden megváltás nélkül a proletárállam tulajdonába megy át", míg a kisbirtok magántulajdonban marad. A kis- és középbirtok határát nem vonták meg egységesen: „a helyi viszonyok figyelembevételével" elvben a Földművelésügyi Népbiztosság, a gyakorlatban a megyei tanácsok határozták meg, így Kecskeméten később 100 hold szántóban és 10–20 hold szőlőben, Csongrád megyében 150–200, Veszprém megyében 200 holdban, Fejér megyében 100 holdban. Általánosan a 100 magyar holdat tekintették a köztulajdonba vétel alsó határának; a szintén április 4-én megjelent pénzügyi rendelet e határon felül szabályozza a birtokok pénzellátását és gazdálkodásának ellenőrzését, ez volt az egyházi birtokok kisajátítási határa is. Az erdők szintén köztulajdonba kerültek.

Az idézett rendelet, a földosztást elutasító álláspontnak megfelelően kimondta: „sem a köztulajdonba átvett földbirtokok, sem azoknak felszerelése egyesek vagy csoportok között nem oszthatók fel".

„A köztulajdonba átvett földbirtokok szövetkezeti kezelésre a földet művelő mezőgazdasági proletárságnak adatnak át." Ezt a programot csak hosszú hónapok szervező munkájával lehetett megvalósítani. Somogyban és Fejérben, ahol a földfoglalás már a polgári demokratikus forradalom utolsó heteiben megindult, áprilisban befejeződött a szövetkezetek kialakítása, Zala, Vas, Tolna, Sopron, Pest, Heves, Nógrád megyében csak májusban, másutt még tovább is tartott. Az áprilisban ellenséges megszállás alá került tiszántúli megyékben pedig éppen csak megkezdődött.

Mind politikai, mind gazdasági, közellátási szempontból nézve a latifundiumok átvétele volt sürgős: a 100 holdas alsó határ egyelőre csak elvi minimumot jelentett a megyék többségében, a néhány száz holdas birtokok szövetkezetté alakítására csak ott került sor, ahol a feltételek erre elég érettek voltak, egyébként ideiglenesen, a megyei direktórium, a helyi tanács ellenőrzésével meghagyták a régi tulajdonos kezelésében, akinek zárolt folyószámlájáról a bank a tanács igazolására utalta ki a gazdálkodás folytatásához szükséges összeget. A szövetkezeti mozgalomba még be nem vont 100 magyar holdnál nagyobb birtokok bérlői a bérleti díjat az adóhivatalnak tartoztak befizetni. A Földművelésügyi Népbiztosság sok 2–300 holdas birtokot meghagyott a tulajdonosnak, számos esetben messze túllépve a gazdasági szempontból indokolt határokat. Tehát míg a birtokszocializálási rendelet az ország akkori termőterületének mintegy felére terjedt ki – ennyi volt a 100 holdon felüli birtok – a valóságban ennek eléréséhez még néhány hónapi szervező munkára lett volna szükség. Az ezer holdak szocializálását, ami a legfontosabb volt, eredményesen befejezték mindenütt.

A TAGYOB részére készült jelentés szerint a szocializált birtokok összterülete 5 628 848 hold, de a ténylegesen megszervezett szövetkezetek a Dunántúl és a Duna–Tisza köze 9 alapvető megyéjében csak 849 585 holdon működtek. Az így felsorolt több, mint 500 szövetkezet területének megoszlása ezer holdakban: Fejér (130) Győr (100), Heves (77), Pest (141), Somogy (55), Tolna (100), Vas (122), Veszprém (95), Zala (25). A valóságos arány ennél bizonyára jobb, ami például Somogy esetében könnyen kimutatható, bár a termelőszövetkezetek organizációjába bekapcsolt birtokok száma bizonyosan jóval kisebb az elvben szocializáltaknál. A jövedelem ez utóbbiakban sem juthatott a régi tulajdonos kezére.

A szövetkezetek szinte kizárólag a rendelet alapján szocializált nagy- és középbirtokokon alakultak meg, a birtokos parasztság földjét sehol sem vették igénybe. Néhány községben kisbérlők alakítottak kertészeti szövetkezetet, de az ilyen társulás egészen ritka eset.

A szövetkezetek igazgatására a Földművelésügyi Népbiztosság felállította a szövetkezetek központját, amely a kerületi felügyelőket irányította, ezek alá tartoztak a körzeti felügyelők, főintézőségek és intézőségek. A szövetkezeti központ sikerrel igyekezett tervszerű, összehangolt gazdálkodást folytató hálózatot kiépíteni. A szövetkezeti központ vezetője Farkas Adolf, a somogyi szövetkezeti igazgatás megszervezője lett, nagy munkát végzett, mint a műszaki

munkálatok irányítója, Fasching Antal, a geodézia ismert tudósa és Gyalog János politikai megbízott. A központnak 23 kerületi, 132 körzeti felügyelősége és 496 gazdasági főintézősége volt, megfelelő számú alkalmazottal. A beosztás inkább a birtok – mint a közigazgatási határokat követte. A gazdaságoktól rendkívül részletes könyvelés és mindenféle kimutatások vezetését követelték meg, az aratási napi jelentéstől a takarmányozási naplóig.

A nagymérvű központosítás és adminisztráció elősegítette a közvagyon, az állatállomány stb. megóvását, de megnehezítette a munkástanácsok beleszólását az ügyvezetésbe, általában megkötötte a helyi szervek önállóságát. A szövetkezeti igazgatásnál tehát ismét megmutatkozott, hogy a szocializmus kezdeti időszaka nemcsak hogy nem jár anarchiával és rendetlenséggel, amitől a polgári radikálisok féltették, hanem éppen ellenkezőleg: az ügyvitel elszakadása a „tulajdonostól" olyan mérvű bürokráciát fejleszthet ki, amilyenre magánvállalatnál szükség és lehetőség alig van. Igaz, hogy a sok állástalanná lett intéző és tisztviselő mindenképpen fizetést kapott volna, s így legalább dolgozott, de ennek ára a demokratikus önkormányzat háttérbe szorítása volt. Az országos mezőgazdasági szakigazgatás bevezetésének tényéről a szocialistaellenes szakemberek is elismeréssel nyilatkoztak.

A gazdatisztek stb. önmentése mellett érvényesült a gazdasági vezetés ökonomizmusa is. Varga Jenő 1921-ben még azt panaszolja: „A csekély műveltségű magyar földműves-proletariátus semmiképp sem tudta átérteni azt, hogy technikai és üzemi dolgokban tovább is engedelmeskednie kellene ugyanannak a gazdatisztnek, aki a forradalom előtt a földesúr nevében leigázta és kizsarolta őt. Sok helyütt a gazdatisztek nem tudván semmiképp sem összhangban dolgozni a munkásokkal, otthagyták a gazdaságokat. Természetes, hogy sok helyütt maguk a gazdatisztek voltak a hibásak . . ." Mint a tanácskongresszus vitái is mutatják, sok helyen valóban elkergették a gazdatiszteket. Ámde ismerve a magyar mezőgazdasági munkásság sorsát, nehezen vethetjük szemére türelmetlenségét, még ha a termelés meg is sínylette. Varga maga állapítja meg: előnye volt ennek a rendszernek, hogy fennmaradt a termelés folytonossága, viszont „sok helyen megmaradt a régi tulajdonos, mint a kormány által kinevezett termelőbiztos . . . külsőleg az ilyen uradalmakon semmi sem változott. A régi földesúr megmaradt régi lakásában, tovább is négylovas hintón járt, és a kevéssé forradalmi érzelmű cselédséggel és munkássággal szemben ugyanolyan módon földesúrként viselkedett, mint azelőtt. A földművesproletárok tetemes része ilyenformán a diktatúrában nem forradalmasodott, a diktatúrából nem látott egyebet, mint hogy most az eddiginél magasabb bért kap." A „semmi sem változott" nem szó szerint értendő: Békéscsabán Beliczey 2000 holdas földbirtokost a cselédség szótöbbséggel megválasztotta termelőbiztosnak, de „fogatát nem használhatta, mert azon a bizalmiak jártak". A cselédek öntudata is sokat emelkedett: ennek illusztrálására csak annyit, hogy 1919 véres őszén, a nagy igazolások és tisztogatások során, az *állami* birtokok cselédségének mintegy 25%-át bocsátották el magatartása miatt, Kisbéren augusztusban fegyveres erővel tudták csak elmozdítani a munkástanácsot. Nem egy ilyen munkástanács,

nem egy ilyen cseléd találtatott a magánbirtokokon sem, mégis tény, hogy a szegényparasztság forradalmasodását nagyon visszavetette az óvatos ökonomizmus. Igaz, ma könnyen ítéljük el a forradalom vezetőit: ma tudjuk, hogy *nem ők* vitték gazdasági katasztrófába az országot. Ők nem tudhatták előre.

A Kormányzótanács a mezőgazdaság irányítása, ellenőrzése helyi feladatainak ellátásába bevonta a vidék forradalmi erőit: létrehozta a községi, járási és megyei birtokrendező és termelést biztosító bizottságokat. Feladatuk a szocializálás lebonyolítása, a községek, járások közti határviták, a dolgozó parasztság egyes rétegei közti viták eldöntése, általában a szegénység érdekeinek védelme és a termelés biztosítása volt. Ezek a bizottságok a falvak nagy részében meg is alakultak, bár később többnyire beolvadtak a helyi tanácsba.

Szemere Vera szerint ezek lényegében szegényparaszt-bizottságok voltak, és bár tagjaikat a helyi tanács jelölte ki, annak mellé- és nem alárendelt szerveként működtek. Fontos feladatuk volt a házhelyek, kertek osztása, ami számos esetben földosztássá bővült. Elhalásukban része volt a kellő irányítás hiányának, de nyilván a hibás agrárpolitikának is, amely nem buzdította aktivitásra, önálló politikai fellépésre a falusi szegénységet. A megyei népgazdasági tanácsok, illetve hivatalok kiépülése is korlátozta a spontán, népi kezdeményezés területét.

Hasonló volt a helyzet a szövetkezeteken belül is. A márciusi tömegmozgalmak átadták helyüket a felülről szervezett szövetkezeti mozgalomnak. Farkas Adolfnak valóságos stábja volt, amely Somogyban megszervezve a szövetkezeteket, áttelepült Fejérbe. Somogyról Móricz Zsigmond, Fejérből Krúdy Gyula lelkes tanúságtétele bizonyítja, hogy így is „virágnyílás" volt ez, de ahogy háttérbe szorult az önkéntesség, a népi kezdeményezés elve, úgy csökkent az aktivitás, a szövetkezetek demokratizmusa, sőt a közvetlen anyagi érdekeltség is.

A termelőszövetkezetek szervezete mai fogalmaink szerint inkább olyan állami gazdaságénak felelt meg, ahol a munkástanács széles körű ellenőrzési és véleménynyilvánítási jogokkal rendelkezik, amit alátámaszt a helyi tanács, a megyei tanács és a földbirtokrendező tanács intézkedési joga, valamint az állandó népgyűléseken, a közhangulatban megnyilvánuló demokratikus légkör.

Kun Béla legszívesebben ennél is tovább ment volna és nyíltan kifejtette: „Az ideális állapot az volna, ha a termelőszövetkezetek helyett a teljes állami szocializált mezőgazdaságra térhetnénk át, olyan értelemben, mint azt akármelyik szocializált nagyüzemnél látjuk." Csak azért nem ajánlotta egyelőre e lépés programba vételét, hogy ezzel ne nehezítsék meg a kisgazdák útját a szövetkezet felé. A valóságban mégis érvényesült ez a tendencia, ezt utasította vissza a földműveskongresszus ismert vitája.

Somogyban, ahol a legtökéletesebben épült ki a szövetkezeti rendszer, kétféle szövetkezeti tag volt: aki állandóan és aki évi 120 napot dolgozott. Az utóbbiak között törpebirtokosok is lehettek. A részesedésrendszer átmenetet mutat a végzett napok szerinti bérezés és a jövedelem erre szánt részének felosztása között. A direktórium, bizalmiak, a szövetkezeti közgyűlés hatásköre még Somogyban sem érvényesült mindenütt Latinka és társai elképzelése szerint, az

a márciusi ígéretük pedig, hogy a szövetkezetbe belépni nem kívánó volt cselédek kikapják a rájuk jutó földet, teljesen feledésbe merült.

A parasztság – a latifundiumok cselédségének egy részét kivéve, amely megszokta a nagyüzemmel járó munkamegosztást, vagy pedig félt, hogy az összes igénylők kielégítése esetén apró parcella jut csak rá – megváltás nélküli földosztást remélt a proletárforradalomtól, a szövetkezeti rendszer erőltetését csalódással fogadta. A forradalom első napjaiban számos figyelmeztetés érkezett a Kormányzótanácshoz, ezért egy szigorúan bizalmas rendelet feljogosította a helyi tanácsokat a földbirtokok kis részének felosztására „kivételesen, ha a termés biztosítása és a földmunkások megnyugtatása másképpen nem lehetséges". Egy család öt magyar hold szántót és egy hold rétet kaphatott, illetve annyira lehetett meglevő földjét kiegészíteni. A műveletlenül álló földekből kishaszonbérletet lehetett adni, csekély bérleti díj fejében.

A földosztás, kisbérlet juttatásának lehetőségével országszerte éltek, jelentősebb mértékben Heves, Borsod, Békés, Szolnok, Csongrád, Somogy, Szabolcs, Győr megyében, Pest megye egyes részein, a Ruténföldön. Az így kiosztott föld pontos mennyiségéről adataink nincsenek, mindenesetre sok tízezer holdra rúgott, de így is csak a kisajátításra kerülő összes földterület csekély töredéke volt. Munkások részére több ezer házhelyet, kertet hasítottak ki, igen sok legelőben szegény falu közös legelőjét egészítették ki a nagybirtok (esetleg a közeli erdő) terhére. Jellemző tünet, hogy egyes községi direktóriumok, miután a nagybirtokhoz nyúlni nem akartak, a papok, kereskedők, gazdagparasztok szántóját használták fel a földosztás követelésének csillapítására.

A fenti intézkedések, noha jelentősen hozzájárultak a szegényparasztság gazdasági helyzetének megjavításához, nem voltak alkalmasak az elégedetlenség eloszlatására, mivel a parasztság kisebb részét érintették csupán, és a szerencsések sem tudhatták, hogy az általános tendenciával ellenkező juttatások mennyire tekinthetők véglegesnek. Somogyban és nyilván másutt is, az első hetek elmúltával már ritkábban került sor a földéhség ilyen módon való levezetésére.

A földosztás elmulasztása a Tanácsköztársaság legsúlyosabb hibája volt. Láttuk már a hibás politika elméleti alapját; ehhez hozzájárult a mezőgazdasági termelés várható csökkenésétől való nagyon is gyakorlati félelem. Ami nem volt indokolatlan, hiszen a szövetkezeti rendszer mellett is igen kedvezőtlenül hatott a csökkenő termelés mellett növekvő természetbeni bérezés például Budapest tejellátására. Naivitás lenne azt képzelni, hogy a föld felosztása esetén nem lett volna még rosszabb a közellátás; mégis helytelen volt az a politika, amely egyoldalúan a munkásság, a városok szemszögéből nézte a parasztkérdést. A gazdasági problémákat hosszabb-rövidebb idő alatt meg lehetett volna oldani, ha a forradalom fennmarad, pillanatnyilag viszont éppen a politikai szempont volt a döntő; a parasztságot a földosztás forradalmasította volna, elmaradása viszont fokozta politikai passzivitását.

Noha Szovjet-Oroszország helyzete mindig sokkal szilárdabb volt, mint a Tanácsköztársaságé, Lenin még 1918 őszén figyelmeztette a földosztás lebecsü-

lőit: a földosztással legalább a polgári demokratikus forradalom következetes végigvitelét biztosították a falun, arra az esetre is, ha a proletárhatalom megdőlne.

A földtelenek és a törpebirtokosok vágya a föld után nem volt titok a népbiztosok előtt. Hiszen éppen az első hetekben félreérthetetlenül megnyilatkozott a parasztság földéhsége, tanácsain keresztül is, főleg a legtöbb forradalmi hagyománnyal rendelkező Tiszántúlon.

„A munkástanács a néphangulattal szembe nem helyezkedhetvén, kimondja, hogy az említett földbirtokoknak magántulajdonként való kiosztását a leghatározottabban kívánja, mert az eddigi szép rendet csak így biztosíthatja, miután a nép a szövetkezeti alapon való birtokrendezéstől rendkívül idegenkedik . . ." – olvashatjuk a vésztői tanácsnak megválasztása után hozott határozatában.

A Kormányzótanácsban többször folyt vita az agrárkérdésről, de az ortodox közfelfogásra jellemző, hogy már a megoldás módját eldöntő március 27-i ülésen sem nyíltan, csupán kerülő utakon próbálkozik a szocializálási rendelet egyik bírálója. Vántus, Kunfi, Nyisztor, Rónai, Erdélyi a végleges megoldás őszre halasztását kérték, eredménytelenül. Elvi különvéleménnyel senki sem próbálkozott. Érdekes, hogy milyen aspektusban merül fel ismét a vezetésben az agrárpolitika felülvizsgálásának gondolata. Az északi hadjárat vége felé Pogány, mint az V. hadtest parancsnoka, a parasztkatonák lelkesítése érdekében javasolta a földosztást. A Kormányzótanács július 4-i ülésén a katonák hangulata alapján tette meg konkrét javaslatát.

Hasonló hatással volt a katonákkal való mindennapos érintkezés Landler Jenőre. Szántó Béla írja le, hogy június végén összetalálkozott az ő szovjetházbeli lakásán Kun, Böhm, Landler és Stromfeld. Landler, akinek a nemzeti zászló használatára tett javaslatát az előző napok vitáiban vetették fel, már „elállt ettől és ekkor, ezen az összetalálkozáson új ötlet merült fel benne. Azt javasolta, hogy a tiszteknek adjunk egy házhelyet, a parasztkatonáknak pedig adjunk néhány hold földet", hivatkozva az orosz és a francia forradalom példájára. „Kunnal vitatkozva kijelentette, hogy őt ebben a pillanatban nem érdekli, hogy elvi szempontból helyes a földosztás vagy sem – őt most a proletárdiktatúra megmaradásának a kérdése érdekli. Kun Béla és Böhm Vilmos olyan határozottsággal helyezkedtek szembe ezzel az ötlettel, hogy ennek további megvitatása lehetetlenné vált. Landler nem is vetette fel többé . . ."

Kun még 1920. május 4-én Leninhez intézett levelében is azt írta: „Elvtársaink egy része, mindenesetre tiszteletre méltó forradalmi türelmetlenségből, még inkább azonban értetlenségből, szeretné kiadatni a kommunista párttal a földosztás jelszavát." Ő azonban biztosítja Lenint, nem fog ebbe belemenni, hiszen 1919-ben „legnagyobb eredményünk a szocialista mezőgazdasági nagyüzem volt". Ezek a viták magyarázzák Lenin szavainak élességét a Komintern II. kongresszusán 1920 júliusában: „Magyarországon nagy latifundiumok vannak . . . kell hogy akadjanak a nagybirtokoknak olyan részei, amelyekből lehet valamit adni a kisparasztoknak . . . Ha a proletár-államhatalom nem ezt a politikát fogja folytatni, akkor nem maradhat fenn . . ."

A Komintern 1925-ös tavaszi plénumán már Kun maga is elismerte:

„Magyarországon a mezőgazdasági lakosság nyomására kénytelenek voltunk a szabadon álló telkeket házhelynek szétosztani, és meg vagyok győződve arról, hogyha megtartjuk a hatalmat, kénytelenek lettünk volna a földet is felosztani, ahogy ez Oroszországban történt."

Igazságtalanság lenne a földkérdésben elkövetett hibát egyes vezetők számlájára írni. Az elméleti hibák osztályalapja a falu és város dolgozói közti távolság volt. Magyarország urai a dualizmus korában meg tudták akadályozni a szocialista munkásmozgalom találkozását a falusi szegénység tömegeivel, kihasználva hatalmukat, a nép elesettségét, a vezetők opportunizmusát. 1919-ben még nem alakult ki a munkásság és parasztság osztályszövetsége, az öntudatos munkások legtöbbje egyoldalúan ítélte meg a parasztkérdést.

A földosztás korántsem oldott volna meg minden problémát, sőt új problémákat okozott volna. A földosztás önmagában még nem egyenlő a helyes agrárpolitikával, de ha visszatérnek Varga Jenő korábbi, 1919 elején kifejtett elképzeléséhez, átfogó értékesítő szövetkezeti hálózattal, állami irányítással, az állami birtokok fejlesztésével minimálisra csökkenthették volna a kistermelői piac „anarchiáját". Végső soron ez a kisüzemtől való félelem bírta rá a mezőgazdaságban, mint másutt is a Tanácsköztársaságot, hogy mielőtt a nagyüzemeket, a bank- és nagykereskedelmi hálózatot megemésztette volna, már nyakába vegye a kisüzem terhét. Ez a sietség a gazdasági nehézségek mellett a városi kispolgárságra is rossz hatással volt, de ennek a rétegnek *aktív* támogatására a Tanácsköztársaság amúgy sem számíthatott volna. Falun viszont a gazdasági hibák súlyos politikai következményekkel is jártak.

Bármennyire ellentétes a nagyüzem erőltetése a Károlyi-féle földosztással, mégis megtaláljuk az agrárpolitikában a szociáldemokrata hagyomány folytatását. 1918 őszén a „rend" jelszavával lövettek a parasztokra, 1919 tavaszán a „többtermelés" jelszavával akadályozták meg, hogy a parasztság tanácsai útján felossza a földet. Így ismét elszalasztották az alkalmat az anarchikus paraszti forradalmiság szerves bekapcsolására a szocialista munkásmozgalomba. A parasztság útja párhuzamosan haladt a proletárforradalméval, de nem találkozott vele.

1918 forradalma öntudatra ébresztette a szegényparasztot. A Tanácsköztársaság tovább növelte öntudatát: egyenlőnek érezte magát a gazdával, de egyrészt a földosztás elmaradása, másrészt a birtokos parasztság semlegesítésének érdekében folytatott óvatos politika inkább tompította, mintsem fokozta volna a faluban folyó osztályharcot. A nincstelenek a nagygazdák földjének kiosztását, feleslegeinek a helybeli ellátatlanok részére való rekvirálását kívánták, és megütköztek azon, hogy a város nekik is hiányzó iparcikkekért felvásárolja a gazdák terményeit.

A különböző paraszti rétegek közül a nagybirtokok cselédsége rokonszenvezett leginkább a proletárforradalommal. Helyzete a magas jövedelem és emberségessé vált munkaviszonyok következtében az elképzelhető legjobb volt. Ők álltak leghívebben a Tanácsköztársaság mellett. A földosztás elmara-

dása csalódást okozott nekik is, de ezt bizonyos mértékben ellensúlyozta az uradalom és a falu, az állandó cselédség és az idénymunkások ellentéte. Nagyszénásról például azt jelentették a TAGYOB-nak:

„A falu népe még nem ábrándult ki a kommunizmusból, amelyikben jól érezte magát, hatalmon volt, kevesebb munkával jobban élt, mint valaha, vígan, gondtalanul. Nem kellett félnie, ha kiürül kamrája, hiszen minden az övé, kezében a még akkor félig telt magtárak kulcsa." Viszont Nagyszénáson és másutt is sérelmezték az idénymunkások, nyáron főleg az aratók magas bérét, mert azok nem dolgoznak állandóan, velük mégis lényegében azonos jövedelmet élveznek. Kerepesen valóságos harc folyt, hogy ki lehessen szövetkezeti tag: a régi alkalmazottak igyekeztek korlátozni a belépők számát.

A mintagazdaságokban vagy ahol a jövedelem aránylag kisszámú alkalmazott között oszlott meg, állítólag a dolgozók egy része nem is kívánta a föld felosztását. Így a mezőhegyesi állami ménesbirtok cselédsége a földosztásért „se nagyon lelkesült, mert tudatában volt, hogy átlagosan így is egy-egy család, tekintet nélkül az időjárásra és a gazdálkodás minden rizikójára, legalább 15 . . . sok esetben 20–30 hold földnek a termését élvezte. Az iparosság meg, Mezőhegyesen elég nagy számot képviselvén, a földosztásnak határozottan ellene volt, mert a megosztott birtokon a nagy gépi üzem megszűnvén, egyenesen kenyerét vesztette volna el." A birtokok tisztikara is megtett mindent, hogy a földosztást megakadályozza. A súrlódások a szövetkezetek „beltagjai" és az időszaki munkások között állandóak voltak, Somogyban több helyen sztrájkoltak is az aratók. Egyes megyékben jelentős mezőgazdasági munkaerő-felesleg volt: így Heves, Szolnok, Csongrád, Pest megyében. Az ilyen vidékeken az átlagosnál nagyobb volt a földéhség. Június közepén a Földmunkásszövetség munkaközvetítőjénél 10 000 munkás jelentkezett, főleg aratónak, a magas bér reményében. A gazdaságok viszont elsősorban a kisebb napszámbérrel járó répakapálásra, szőlőmunkára stb. kerestek vállalkozókat.

A szegényparasztság helyzete az itt jelzettnél sokkal differenciáltabb volt, általánosságban azonban elmondhatjuk, hogy bár a forradalom mellett állt, aránylag kis számban jelentkezett a Vörös Hadseregbe. A fegyveres ellenállás, partizánmozgalom az ellenség által megszállt területen sem vált tömegessé, bár egyes felkelésekre még a Tiszántúlon is sor került. A forradalom és az ellenséges környezet kontrasztját tompította, hogy a román, csehszlovák, jugoszláv állam, nem utolsósorban hadseregének megszilárdítása érdekében, földreformot ígért.

A falusi tanácsokban sokfelé passzívabb lett a szegényparaszti elem, csökkent a tanács tekintélye. Annál inkább, mert a gazdasági, pénzügyi nehézségek, a háborús viszonyok is nehezítették a parasztság helyzetét.

Az egerszalóki plébános szerint falujában „a földosztás híre nagy tetszésre talált . . . Midőn azonban a földosztás helyett a proletárdiktatúra következett be, vegyes érzelmekkel kezdték fogadni a fejleményeket. A nincstelen szegénység örült tovább, mert csak nyerhetett, de akinek volt valamije, az inkább passzív szemlélője lett a dolgoknak . . ." „A communizmus itteni igaz hívei: a napszámosok s egyéb földmunkások – jelentette a forradalom leverése után Tár-

kány elöljárósága, – busásan fizetett napszámbéreik, gazdag aratórészük s cseléd konventiójuk soha eddig meg nem élt eldorádót varázsolt számukra mindaddig, míg a commun bukása lehetetlenné nem tette őket. S mert ez a népréteg soha olyan jó életet még nem élt, mint a commun ideje alatt, sajnálva annak elmúlását, köztük még igen sok akadhat, kik a communista eszmékhez még most is fanatikusan ragaszkodnak."

Valóban a falusi szegénység életnívója emelkedett leginkább, s ez szinte törvényszerűnek tekinthető: miután azelőtt ők voltak a legnyomorultabbak, a szociális intézkedések és az általános szükség kiegyenlítő hatása, a falun mutatkozó viszonylagos élelembőség relatíve nagymértékben javította gazdasági helyzetüket. A nem csak pénzben fizetett mezőgazdasági bérek függetlenül a rentabilitás követelményétől, igen magasra emelkedtek. A háborútól nem sújtott vidékeken az is sokat jelentett, hogy az élet- és vagyonbiztonság, a rend főleg falun volt sokkal jobb, mint a háború végén vagy a polgári demokratikus forradalom után.

A leginkább ellentmondásos az igen nagy számú egy–öt holdas törpebirtokosok helyzete volt. Mint szegények, sajnálták az elmaradt földosztást, mint föld-, esetleg állat- és háztulajdonosok féltek a rekvirálástól, a „kommunizálástól". Elsősorban ők voltak azok, akik a jobb módú gazdák befolyása alá kerültek, főleg a Dunántúlon. Ezzel a fontos dolgozó réteggel szemben a Tanácsköztársaság nem folytatott külön, differenciált politikát, pedig a nem gazdasági jellegű politikai befolyásolásnak éppen az ő kettős helyzetükben volt a legnagyobb szerepe. Az olyanféle agitációt, hogy „a rajta való ruha sem az övé, ha leszakad, ad az állam helyette újat" sikerrel ellensúlyozta a gazdák, papok szava, a baráti, rokoni kölcsön formájában is elterjedt igauzsora.

A Tanácsköztársaság a birtokos parasztsággal szemben igen óvatos politikát folytatott, anélkül azonban, hogy a vagyon, termelési ág és vidékek szerinti számos árnyalatot figyelembe vette volna. Tehát a rossz földön szegényesen gazdálkodó kisparasztot is csak semlegesíteni kívánta, viszont különösebb megszorításoknak az 50–100 holdas, esetleg igen jómódú gazda sem volt kitéve. Ez az egyenlősítés sok esetben egy táborba terelte a gazdákat, a módosabbak vezérlete alatt, annál inkább, mert a középparaszti jellegű falvakban ez addig is így volt. Az ilyen meghatározás természetesen általános jellegű, a falu politikai frontja, éppen ott, ahol az osztályharc nem zavarta, gyakran egészen különlegesen alakult, például a különböző egyházak papjai vagy még többször a pap és a tanító közti ellentét továbbgyűrűzéseként.

Tekintettel a falusi helyzetre, a közellátás intézői az élelmiszer-feleslegek összegyűjtésénél igen óvatosan jártak el, a parasztgazdákkal szemben nem léptek fel erélyesen. A felvásárlók nem támaszkodhattak az újgazdák, a belőlük alakult tanács erélyes segítségére, mint Oroszországban, így azután, amit lehetett, a szövetkezetektől vettek el, ha a községek nem teljesítették a kivetett beadást, a hiányt a szövetkezetektől szerezték be pótlólag. Így sikerült a legszükségesebbet simán biztosítani, de végeredményben amit a közellátás a nagygazdaságok fenntartásával nyert, azt elvesztette a munkás-paraszt szövetség gyengesége

következtében. A kapitalista mezőgazdaság sajátossága volt Magyarországon, hogy az állatállomány nagyobb része (a háború kitörésekor a szarvasmarha, ló és sertés mintegy 80%-a) a parasztgazdák birtokában volt. Ennyiben a nagybirtok gazdasági jelentőségét némileg túlbecsülték, és végül meg kellett próbálkozni a rekvirálással. A felszabadított községekben a lakosság gyakran önként is örömmel adott, ahol bőven volt kék pénz – a hadsereg bevásárlóinál – ott szívesen, egyébként nehezen. Így a marhák 5, a juhok 50, a lovak 15%-ára kimondott rekvirálást is főleg az állami, szövetkezeti állományból fedezték.

A nyár folyamán nagyszabású csereakció indult, amelynek keretében élelemért hiányzó iparcikkeket, kisgépeket, ruhaneműt, sót, dohányt, petróleumot árultak, részben e célra indított cserevonatokon, majd állandó üzletekben is. Az akciónak sikere volt, sok millió korona értékű élelmet szerzett a fővárosi munkásságnak, de az elégedetlenek, a vagyontalan asszonyok a forradalom utolsó napjaiban kifosztottak néhány csereüzletet.

A Tanácsköztársaság igyekezett segíteni a parasztgazdaságok termelését: gondoskodott hitelellátásukról, megszüntette az olyan régi korlátozásokat, mint például az állami dohánymonopólium, a szesztilalomtól függetlenül permetező- és egyéb szükséges anyagok importjával támogatta a szőlősgazdákat, a gyümölcstermelőket stb.

A lehetőségekhez mérten sikeres erőfeszítéseket tettek a mezőgazdasági termelés biztosítására. A mezőgazdasági termelés eredménye, a körülményeket figyelembe véve, jónak mondható: nem érte el persze a háború előtti éveket, hiszen az öt háborús év alatt elpusztult állatállományt, leromlott termőterületet nem lehetett márciustól júliusig rekonstruálni. De elkerülték az éhínséget, megoldották a lakosság élelemszükségleteinek minimális ellátását, megőrizték az állatállomány fennálló színvonalát.

A hadműveletektől nem érintett, kedvező fekvésű Pest megyében a bevetett földterület meghaladta az utolsó háborús évét, mert az elhanyagolt szántókat végül, tekintet nélkül a tulajdonos személyére, a direktóriumok kiadták azoknak, akik vállalkoztak a soron levő munkák elvégzésére. Fejér megyében a jelentések szerint minden alkalmas földet bevetettek. Országszerte igen sok legelőt hasítottak ki a rászoruló községeknek.

A termelés számbelileg kifejezhető eredményeiről a mezőgazdaságban ötödfél hónap alatt természetesen nem beszélhetünk, még a számítható részadatok sem állnak rendelkezésünkre. Annyi bizonyos, hogy a politikai és katonai események, az előforduló szabotázs, a háborúból hazatértek hangulata ártott a termelésnek, az is bizonyos, hogy ez idő alatt nagyobb visszaesésre nem került sor, sőt részben pótolták az előző hónapok mulasztásait.

Országos viszonylatban a búza és rozs vetésterülete a következő volt:

	1918	1919
Búza	1 414 517 kat. hold	1 036 000 kat. hold
Rozs	912 800 kat. hold	754 400 kat. hold

Az új termést azonban a Tanácsköztársaság nemigen hasznosíthatta, mert míg az aratás rendben megtörtént, a cséplés már elhúzódott, részben az üzemanyaghiány, részben a nagygazdák szabotázsa miatt. A Földművelésügyi Minisztérium jelentése szerint az állami gazdaságokban „a normális időkhöz képest" 25%-kal csökkent a végzett munka, és ez 25–30%-os terméscsökkenést eredményezett. Alig hihető, hogy utóbbiban az egyéb tényezők részesedése csupán 5% körül lett volna. Azt azonban e jelentés is elismeri, hogy a mezőgazdaságot 1919-ben valóban ért károsodás elsősorban a megszálló hadseregek pusztításából és rekvirálásából adódik. A román megszállás „hatásában százszorosan felülmúlta a ménesbirtokokon a Tanácsköztársaság által okozott és okozható minden károsodást . . ." hasonlóképpen más nagybirtokokon is. A kisparasztság jobban el tudta rejteni jószágát és terményeit.

A Kormányzótanács, mint más területeken, az elmaradott mezőgazdaság fellendítésére is messzemenő, távlati terveket készíttetett és megkezdődött ezek előkészítése, illetve részben megvalósítása is. A fenti jelentés is megállapítja, hogy „a gazdasági épületek, eszközök, utak, hidak javításával, árkolási, vízlevezetési és ármentesítési munkálatok végrehajtásával, valamint középületek javításával a káros tanácsrendszert a nép előtt bizonyos mértékben hasznosnak tüntették fel".

Nem bocsátkozom a nagyvonalú tervek ismertetésébe, hiszen kiterjedtek a mezőgazdasági szakoktatástól a modern agrotechnika alkalmazásáig, a nagyüzemi baromfitenyésztésig és kertészetig a földművelés és állattenyésztés fejlesztésének szinte minden területére.

A NÉP JOBB ÉLETÉÉRT

A Kormányzótanács arra törekedett, hogy a népjólét minden ágában iránytmutató rendeletek kiadásával körvonalazza a kommunista jövő képét, s egyben megszabja a nép életszínvonala fokozatos emelésének útját és eszközeit. A szociális politika teljes körét átfogó rendelkezések beható ismertetése külön kötetet igényel.

A fényes jövőt hirdető deklarációk nem homályosították el a jelen sötét árnyait. A Tanácsköztársaság minden lehetségeset megtett a dolgozók életkörülményeinek *azonnali* megjavításáért. Vezetői nyíltan hangoztatták, hogy a szocialista vívmányok gyökeres megvalósítása, a kapitalizmustól és a háborútól örökölt nyomor teljes eltüntetése csak a népgazdaság átformálása, a termelés konstrukciójának az új rendhez való alkalmazása és a termelés megfelelő növelése után érhető el. Ehhez évekre lett volna szükség, de addig is könnyíteni kellett a nép életén: nemcsak azért, mert ez a szocializmus célja és értelme, de a gazdasági romlást nem lehetett éhező, erőtlen munkásokkal megállítani. A szocialista ideológiát át nem élő milliónak azonnal észlelhető javulásra volt szükségük ahhoz, hogy bizalmat, a fizikain túl morális erőt is gyűjtsenek a munkához és a

harchoz, még akkor is, ha a vívmányok nehezen voltak realizálhatók az adott gazdasági feltételek között, sőt – amíg a termelés nem emelkedett – a bérek a rentabilitás határán vagy azon is túl jártak.

A Tanácsköztársaság szociális intézkedései sok szállal kötődtek a Károlyi-kormány megkezdett reformmunkájához. Noha osztályjellegük más volt, nem határolták polgári korlátok, a győztes munkásság mindent akarása feszítette őket ad sideram, folytatódtak bennük a befejezetlen polgári demokratikus forradalom könyvének felvágatlan lapjai és a radikális értelmiségnek már március előtt kidolgozott és propagált osztályok feletti világmegváltási programjai. De túl ezen az örökségen: a polgári forradalom hónapjaiban, a kettős hatalom viszonyai között a munkásság sok mindent kiharcolt magának, amit nem kellett még egyszer megszerezni, csak erősíteni és biztosítani. Sőt, bármilyen különösen hangzik: a proletárok olyan mérvű vívmányokat is kicsikartak a polgári kormánytól katasztrófájának utolsó heteiben, amelyek győzelmük után saját államuk terhévé váltak, mert többet kellett adni ott, ahol a kevesebb is sok volt.

Így történt a munkabérek emelése terén is. A munkásság, politikai súlyának növekedését kihasználva, a proletárforradalom előtti hetekben aránylag magas béreket vívott ki; éppúgy, mint a mezőgazdasági proletariátus. Mégis elképzelhetetlen volt, hogy a győztes forradalom ne emelje a béreket, felszólítva egyben a dolgozókat: termeljék meg a magas bérek reális fedezetét. Éppen a március 21-e körüli napokban állapodtak meg új kollektív szerződésben a vasmunkások a vasgyárosok szövetségével. Az utóbbi adatai szerint március 21. után 10–20%-kal emelkedtek az órabérek; egy-két addig elmaradt szakmában (öntvénytisztítók, gépmunkásnők) 25%-kal. Ez azt jelenti, hogy a Tanácsköztársaság alatt a vasmunkások bére a háború utolsó hónapjához képest átlagosan 100–120%-kal nőtt, a napszámosoké, gépmunkásoké, munkásnőké, szegecselőké, fémöntőké, kazánkovácsoké háromszorosára is. A szakszervezeti kimutatás szerényebb, mint a tőkéseké, amely a legmagasabb bérek kiugratásával manipulál: de az átlagos emelkedés 1918 októberéhez képest eszerint is megközelíti a 100%-ot. A háború előtt és alatt a vasasok a gyárimunkások jobban fizetett részéhez tartoztak: így más szakmákban a javulás többnyire még nagyobb mérvű, például a dohány-, élelmiszer-, textil-, vegyiparban.

Április 17-én a Kormányzótanács általános bérrendezést fogadott el. A bérrendezés alapja a márciusi kollektív szerződés, de az elérhető maximumokat magasabban szabták meg. A rendelet szerint a szakmunkások órabére 4–8,50, a betanított munkásoké 3–8,50, a segédmunkásoké 2,50–6,50, ifjúmunkásoké 1,50–2,50 korona. A váján szakmánybére 50 korona, csillésé 40–42,50 korona. Júliusban a segédmunkások hetibérét 180–350 koronában állapították meg. A teljesítménybérezésre való áttérés utáni béreket csak a termelési adatok ismeretében lehetne az időbérekhez hasonlítani, de bizonyos, hogy általában nem a bércsökkenés irányában változtak.

A bérkategóriákat a szakszervezetekkel együtt állapította meg a népbiztosság, az üzemekben az egyes munkások, illetve munkák besorolását az üzemi munkástanáccsal, a bizalmiakkal együtt kellett elvégezni, gyakorlatilag a munkás-

tanácsnak döntő szava volt. A munkástanácsok természetesen a legkedvezőbb megállapításra törekedtek, Fenyő Miksa szerint azért is vált szükségessé a bérek központi rendezése, mert az üzemekben a béreket „a munkástanácsok tetszés szerint emelték s pedig tekintet nélkül a többi iparág munkabérei, sőt gyakran tekintet nélkül ugyanazon iparág egyes üzemeire".

A szakszervezetek adatai szerint néhány átlagos vas- és fémipari órabér a következőképpen alakult. (Órabérekről lévén szó, tekintetbe kell venni, hogy a napi munkaidő a két forradalom után közel egy-egy órát csökkent.)

	1919 január	1919 április	1919 május
Vasesztergályos	4,75	5,58	6,58
Kazánkovács (tűziember)	4,54	7,50	8,50
Kazánkovács (segítő)	3,86	6,65	7,65
Présvezető	2,82	4,32	5,32
Kalapácsvezető	1,94	4,32	5,32
Géplakatos előmunkás	4,62	7,50	8,50
Géplakatos segítő	3,85	5,58	6,58
Vasöntő	4,25	5,58	6,58
Fémöntő	3,16	5,58	6,58
Magkészítő	3,54	5,58	6,58
Magkészítőnő	1,50	4,02	5,02
Olvasztó	2,73	4,02	5,02
Napszámos (17 évesig)	1,45	1,50	2,50
Napszámos (17–20 éves)	1,85	2,50	3,50
Napszámos (20 éven felül)	2,95	3,50	4,50

A vas- és gépgyárosok szövetségének adatai nem a rendelet szerinti, hanem a kifizetett munkabéreken alapulnak, bár elképzelhető, hogy tendenciózus csoportosítással. Ezek szerint:

	A polgári forradalom kitörésekor	A Tanácsköztársaság elején	végén
Vasesztergályos	4,09–4,35	7,50–7,97	8,50–9,04
Kazánkovács (tűzi)	2,78–4,14	7,50–11,19	8,50–12,68
Kazánkovács (segítő)	2,20–3,85	6,80–11,93	7,50–13,16
Lakatos előmunkás	3,90–4,32	6,50–8,23	7,50–9,23 (?)
Lakatos, segítő	3,17–4,72	6,50–9,70	7,50–11,19
Vasöntő	3,63–4,03	7,50–8,33	8,50–9,44
Fémöntő	2,43–3,33	7,50–10,26	8,50–11,64
Magkészítő	2,64–4,17	5,00–7,93	6,00–9,52
Gépmunkás	2,40–3,89	6,50–10,00	7,50–11,53
Gépmunkásnő	1,44–4,80	3,00–10,00	4,00–13,33
Napszámos	1,47–3,97	3,30–8,92	6,00–16,24
Napszámosnő	1,36–4,40	2,50–8,26	4,50–15,00
Fényező	3,78–4,60	7,00–8,53	8,00–9,75

A munkástanácsok sok üzemben sem a munkában töltött órák, sem a túlórák számát nem vették olyan szigorúan, mint a tőkések, ezt a Népgazdasági Tanács revizorai is megállapították.

Felemelték a kistisztviselők fizetését is; a tisztviselők átlagbére 1918 októberhez képest több mint 80%-kal emelkedett. Ennél jóval magasabb volt a kistisztviselők és tanítók bérjavításának foka. Gál Benő szerint így alakult az egyes szakmák és az irodai alkalmazottak átlagbére:

	1914. július 31.	1918. december 31.	1919. július 31.
Élelmiszeripar	30,09	145,48	373,70
Építő ipar	35,37	165,38	403,20
Fa- és bútoripar	39,32	251,64	464,00
Nyomdász, sokszorosító	29,50	173,40	368,00
Ruházati ipar	34,00	204,50	315,50
Vas-és fémmunkás	39,85	207,38	357,03
Női munka	18,96	140,48	297,08
A tisztviselők heti átlaga	46,58	157,74	290,77

A közalkalmazottakat és a magánalkalmazottakat öt fizetési kategóriába sorolták, megszüntetve ezzel a korábbi nagy eltéréseket. (Az iparban is nagyobb mértékben emelkedett a nők, ifjúmunkások, segédmunkások bére a szakmunkásokénál, de a differencia azelőtt is csekélyebb volt.) A beosztás szerint:

	I.	II.	III.	IV.	V.
	osztály				
17 éven alul, gyakorlat nélkül	120				
17 éven alul, gyakorlattal	150				
(felnőttek) 1–2 évig	170	220	270		
3–5 év után	230	270	320		
6–10 év után	270	320	380	430	520
11–15 év után	300	370	450	520	600
16 év után	320	400	500	600	650 korona 1 hétre

Az I. osztályba a szakképzetlen segéderők (altiszt stb.) tartoztak, a legszélesebb, II. kategóriába a szakképzett tisztviselők, a III-ba a kiemelt fizetésűek és osztályvezetők, a IV-be népbiztosságok osztályvezetői, kisebb vállalatok, hivatalok vezetői, az V-be nagy vállalatok, főhatóságok, népbiztossági főosztályok stb. vezetői, valamint „különleges, magasabb szaktudást igénylő" feladatokat ellátók. A rendeletek lehetővé tették bizonyos, részben túlmunka és kiszállási

díj, részben prémium jellegű pótlékok fizetését, de ezek összege a maximumot jelentősen nem haladhatta meg. A legkisebb és legnagyobb fizetés közötti különbség tehát mintegy 6–7-szeres lehetett. (Az addig fizetett drágasági és más pótlékok, lakáspénz stb. megszűntek.)

Rendelet jelent meg a munkásmozgalom régi követelése: a nyolcórás munkaidő bevezetéséről. A feltétlenül szükséges túlórákra 50, két túlórán felül 100%-os pótlékot kellett fizetni. Szabályozták az addig szinte teljesen kiszolgáltatott háztartási alkalmazottak munkaidejét és munkaviszonyát is. A munkaidőt 10 órában szabták meg, heti 2 szabad délutánnal, az ezen túl végzett munkáért rendes túlóradíjat kellett fizetni. A háztartási alkalmazottnak évi 15 nap szabadság járt, tekintettel hosszabb munkaidejére. A Tanácsköztársaság gondoskodni kívánt minden dolgozó fizetett évi szabadságáról, a különleges viszonyok miatt azonban először a bányákban, majd az üzemekben is ideiglenesen fel kellett függeszteni a szabadságolást.

A mezőgazdaságban a munkások béreinek, illetve természetbeni juttatásainak emelkedése még nagyobb mérvű volt, mint az iparban.

A háború előtt a férfi napszám 2,5–3 korona körül mozgott, 1918 nyarára a tízszeres pénzromlás ellenére csak 5–7 koronára emelkedett. A polgári forradalom után kiharcolt jelentős béremelést a Tanácsköztársaság még 25–30%-kal növelte. A férfi napszám 25–33 korona volt, a női 20–25 korona, a fiatalkorúaké 8–15 korona. A nyári munkák megkezdésekor a napszám 35–40 koronáig emelkedett.

A termelőszövetkezeti tagok járandóságait a megyei tanács állapította meg, a helyi viszonyok szerint. Túl az egyes vidékek közti különbségeken, kétségtelen, hogy az ő életviszonyaik javultak a legnagyobb mértékben. Hasonló volt az állami birtokok munkásainak helyzete: a mezőhegyesi gazdaság egyik intézőjének egykorú számításai szerint elérte a középparaszti jövedelem szintjét. Ez részben annak az általános törvényszerűségnek a következménye volt, hogy az egész nép érdekében hozott szociális intézkedések, szándékosan vagy anélkül, mindenekelőtt a legrosszabb sorban élők helyzetét javítják és erősen módosítják a munka értéke szerinti bérezés amúgy is nehezen érvényesíthető elvének megvalósulását. Ha ugyanis például egy középparaszt nem részesül betegségi biztosításban, jövedelme bizonyos hányadát erre fogja fordítani, míg a cseléd béréből orvosra nem telik. Az általános juttatások, amellett, hogy a kisjövedelműek részesedésében nagyobb arányt képviselnek, a juttatás abszolút értékének átmeneti, relatív társadalmi értékének állandó jellegű romlásával nivelláló hatást gyakorolnak az addig nem általános vagy szűkebb körre kiterjedő juttatások értékére. Másrészt, a mezőgazdasági dolgozók fizetésének természetben kiadott hányada a nominális pénzérték sokszorosa volt, sőt tisztán pénzfizetésből élőknek részben elérhetetlen. Így volt olyan gazdaság, ahol minden családnak napi két liter tejet mértek; pénzben nem nagy érték, de igen kevés magas fizetésű alkalmazott vagy szabad foglalkozású szerezhette meg a fővárosban.

A szövetkezetekben az évi gabonajárandóság a háború előtti 12–16 mázsával szemben 23–24 mázsára emelkedett. Hasonló mértékben nőtt az állattartási jog,

a kapásföld juttatása – az utóbbi 2 holdra vagy valamivel többre. Még jobban javult a tüzelőellátás, új juttatásokat is bevezettek (só, petróleum), bár ezeknek, éppúgy, mint a bakancsnak a beszerzése sokszor nehézségekbe ütközött. Személyenként évi 1000–1200 korona volt a készpénzfizetés. A mezőgazdaságban – bár volt ilyen követelés – nem lehetett biztosítani a 8 órai munkaidőt, a földművelés sajátos ritmusa miatt, viszont ennek pótlására évi 6–12 nap szabadságot adtak.

A szövetkezetekben alkalmazott aratómunkások részesedését a termés egynyolcadára (Somogyban egyhetedére) emelték a régi egytized, egytizenketted résszel szemben. A feltételeket figyelembe véve (a behordás külön díjazása, mellékkötelezettségek eltörlése stb.) a különbség ennél is nagyobb.

Az árak emelkedését is tekintetbe véve, az ipari munkások reálbére 1919. július 31-re 1918. december 31-hez képest közel 24%-kal nőtt (Gál Benő számításai szerint). Az öttagú munkáscsalád létminimumára és egy keresőre számított életszínvonal elérte a háború előtti évekét, 1914 első felét valamivel meg is haladta. Gál Benő indexe szerint a reálbér az így számított létminimumtól 1914 júliusában 24,6%-kal maradt el, míg 1919 júliusában 21,4%-kal. Ezt a szintet a munkásság a forradalom leverése után csak 1925 körül érte el, ha azonban figyelembe vesszük a munkanélküliség nehezen elhanyagolható tényezőjét, akkor csak a válság után, a harmincas években.

A tisztviselők életnívója, ha a férfiak fizetését nézzük (ideszámítva a szolgákat stb. is), megközelítette a munkásokét, bár ez esetben az átlagszámítás keveset mond. Ha a hivatalok igen gyatrán fizetett női munkaerejét is tekintetbe vesszük, akkor rosszabb a helyzet: így is körülbelül 14%-kal jobb az 1918 decemberinél, 38,7%-kal maradva a létminimum alatt, körülbelül az 1917-es átlagszínvonalnak felel meg. Ezek csupán számok: az életszínvonal még egy stabil pénz- és társadalmi viszonyok között élő országban sem mérhető csak számokkal, de mindenesetre kifejezik az alapvető tendenciát. A reálbérek valódi értékét ugyan csökkentette az áruhiány, a bért nehéz volt a valóban elsőrendű szükségleti cikkek beszerzésére fordítani; ezt viszont jelentős mértékben ellensúlyozzák a különböző béren kívüli juttatások, a keresők arányának emelkedése és a nem keresők segélyezése, a könnyebb munkafeltételek és mindazok az előnyök, amelyek a dolgozók számára együtt jártak a proletárdiktatúrával.

Természetes, hogy mikor a történész szemével rendkívülinek tűnik az a sok előny, amit a harcban álló kommün négy és fél hónap alatt juttatni tudott a népnek, még az öntudatos munkásság sem volt elégedett; hiszen a szocializmustól többet várt, mint háború előtti életkörülményeinek visszahozását. Az ellentmondás nem kíván különösebb magyarázatot: magyarázza a háború, a blokád, a diktatúra nehéz öröksége. Annál figyelemreméltóbb, hogy Varga Jenő visszapillantásában nem elégszik meg ezzel az indokolással és kifejti; a proletárdiktatúrával a proletár kisajátítja a gazdagok tulajdonát, de időre van szükség, amíg ezt a különböző formákban felhalmozott tulajdont a maga számára hasznosítani tudja. Ezért a városi munkásság életszínvonalának átmeneti süllyedése elkerülhetetlen és ezt jó előre tudatosítani kell, nehogy csalódást okozzon.

A jólét alapja a munka: a munka produktivitásának tényezői közül csak a kapitalista piac anarchiájának megszüntetése és saját öntudata áll rögtön a munkás szolgálatában. A dolgozók képzettségének, a termelőeszközök mennyiségének és minőségének emelése időt kíván, a produktív népesség aránya átmenetileg még rosszabb, mint a kapitalizmusban, az eltartottak bevonása a hasznos munkába időt vesz igénybe, és semmiképpen sem növeli a produktivitást.

Az átalakulással járó produktivitáscsökkenés mellett a már megtermelt javak nagy része nem osztható fel racionálisan (paloták, üdülők stb.). Mindenki által ismert tény, hogy minél alacsonyabb egy család jövedelme, annál magasabb hányadát költi élelemre. Az élelmiszer mennyisége tehát nem áll arányban a társadalom gazdagságával. Ráadásul a paraszt az első világháború előtt igen olcsón termelte az élelmet, s míg ő maga éhezett, kénytelen volt fillérekért odaadni, ami a városi lakosság számára elérhetővé tette élelemszükséglete biztosítását. (Ezt a problémát ma már a társadalom keleten és nyugaton is elismeri, valamilyen formában ártámogatást nyújtva a mezőgazdaságnak.) Mikor a háborús infláció felborította a kapitalista pénzgazdálkodás arányait, a falu igyekezett visszatérni a közvetlen termékcseréhez, az élelem magas használati értékét alacsony áruértéke elé helyezve. A forradalom megszüntette a gazdasági kényszert pótló rekvirálást, és az élelemfogyasztás aránya a falu javára tolódott el. Vagy a parasztság és a munkásság közti teljesebb megértésre, vagy nagy mennyiségű, falun kelendő iparcikkre lett volna tehát szükség.

1919-ben a fenti tényezőkhöz még hozzájárult az ország speciálisan rossz gazdasági helyzete. A Tanácsköztársaság vezetői, tisztán látva az életszínvonal emelését gátló körülményeket, természetesen nem remélték a munkásságot megcáfolhatatlan közgazdasági magyarázattal jóllakatni; ellenkezőleg, a társadalmi egyenlőség kiterjesztésével, minden szociális lehetőség megragadásával nagyjából ellensúlyozták az életszínvonalat lenyomó gazdasági tényezőket.

Az ilyen szociális intézkedések közül jelentősége által kiemelkedik a kötelező betegségi- és balesetbiztosítás kiterjesztése az összes bérből élő dolgozóra, illetve szövetkezeti tagra; ehhez járult a kisgazdák önkéntes biztosítása. Heti 1,05–4,20 korona járulék fizetése ellenében a táppénz napi 3–12 korona volt, 4 hét után ennél 25%-kal több, a családfenntartóknak 6 hónapon túli betegség után 5–20 korona. A betegségi segélyre való igényjogosultság 1 évig tartott. A háború előtt megállapított baleseti járadékot 100%-kal emelték. Tervezet készült az általános nyugdíj bevezetésére 60 éven felül. Az orvosi kezelést az általános biztosítás keretében ingyenessé tették.

A régi rendszer egyik legigazságtalanabb intézkedése volt, hogy a hadirokkantak, hadiárvák és özvegyek, a háborúba kényszerített katonák eltartó nélkül maradt hozzátartozói igen alacsony, a megélhetést távolról sem biztosító segélyt kaptak. A Tanácsköztársaság havi 300 koronára emelte a gyermektelen hadifogoly eltartott feleségének segélyét; a százszázalékos rokkantsági díjat havi 400 koronára, az özvegyek, árvák segélyét háromszorosára. A vöröskatonák és tisztek hozzátartozói mentesültek a lakásrekvirálástól – ezzel főleg a jobb módú tisztek szolgálatait honorálták – az élelmiszer-elosztásban, lakásigénylés-

ben stb. pedig soronkívüliséget élveztek. Maguk a vöröskatonák, mint láttuk, tisztességes fizetést kaptak a Gyűrkőzz János borravalója helyett. A Vörös Őrség tagjainak a katonákéval egyenlő illetmény járt.

Hasonló irányúak voltak a nagy számuk miatt itt fel nem sorolt, kisebb jelentőségű szociális intézkedések is. Számokban ki nem fejezhető javulásra vezetett sok munkásember helyzetében, hogy a rokkantság mérvét éppúgy, mint a munkabérbesorolást munkástársai állapították meg, nem a tőkés vagy a tőkések államának képviselője.

A közélelmezés falun kielégítő volt, a direktóriumok gondoskodtak az ellátatlanokról is. Vámosmikolán a tanács a mészárszéknek kettős árat állapított meg: a 24 koronás marhahúst a szegények 8 koronáért kapták. A helyi szükségletekre a gazdagoktól rekviráltak, a megyei direktóriumok gondoskodtak saját városaikról. A központi készletekhez már nehezebb volt élelmet szerezni, előfordult, hogy a nagygazdák a lisztet és tejet disznókkal etették fel. Sóban és cukorban viszont vidéken is hiány volt. Kevés volt az élelem a bányavidékeken és az ínséges Ruténföldön, ezért ott jelentős árpa-, cukor- és lisztsegélyt adtak.

Budapesten a polgári forradalom időszakához képest is nőtt az élelemhiány. Nem éhezett senki úgy, mint az antantsegélyt „élvező" Bécsben vagy éppen Oroszországban; de az élelem kevés, kalóriaszegény és egyhangú volt. A fővárosi munkásság a nyomor sok fajtáját megszokta s a lakás- és ruhahiányt könnyebben viselte el, de békebeli táplálkozása jobb volt, s az ötéves háborús ínséget igen megsínylette. A háború utáni hónapok vidéki élelempazarlása után bizonyos fokig javult a felhozatal, főleg a dunántúli szövetkezetekből: Tolnából, Somogyból, Mosonból, Zalából. A Vörös Hadsereg ellátása a Duna–Tisza közéről történt, Budapesté főleg a Dunántúlról. A kevés készletet igyekeztek jól elosztani, húsos és hústalan hetek váltakoztak, kibővítették a jegyrendszert, a kerületek közkonyhákat állítottak fel. A húsjegy bevezetésével sikerült biztosítani a minimálisan szükséges húsmennyiséget, a kenyérellátás az új termés előtti hetekben jobb volt, mint az előző év hasonló időszakában. A nélkülözés fokmérője, hogy Hamburger nagyszabású birkafelhajtási akciója nem érte el a kívánt sikert: a nyírás után lábon hajtott, soványan levágott állatok húsa nem volt kelendő a pesti mészárosoknál.

A zsírfelhozatal nagyon elmaradt a szükségletektől, a sor végén állók gyakran távoztak üres kézzel. Tétényben és Kőbányán 50 000 sovány disznó hízott a főváros részére: megélték a megszállást. Szénből és tűzifából is jegyre adták azt a keveset, ami volt. A friss zöldségben nem volt hiány, a savanyú káposzta, szárított hagyma, aszalt alma nem is nagyon fogyott. Sok bajt és vitát okozott a batyuzás: betiltását a beszerzőcsoportok útján jobban ellátott nagyüzemi munkásság örömmel üdvözölte, de a kispolgárságot, a kisipar dolgozóit súlyosan érintette.

A cipő- és ruhahiányon keveset lehetett segíteni, de az elosztásnál, a kiárusításoknál előnyben részesítették a nincsteleneket. Vidéken még nagyobb volt a hiány iparcikkben, ruhában éppúgy, mint petróleumban és gyufában.

A kommunizmus képét vetítette előre az általános munkakényszer és a mun-

kához való jog deklarálása. Az alkotmány kimondta: „A munkaképteleneket, valamint azokat, akik dolgozni akarnak, de akiknek az állam munkát juttatni nem tud, az állam tartja el." Az állam ezzel nagy kötelezettséget vállalt magára. Menhelyeket akartak felállítani, a tanácsok összeírták az elhagyott öregeket és gyermekeket. A munkanélküliek száma csökkent a Vörös Hadsereg felállításával – a katonai szolgálatra alkalmasak elvben legalább nem részesültek munkanélküli-segélyben. (Május végén 33 000 férfi és 13 500 nőmunkás kapott munkanélküli-segélyt.) Az üzemen belül ideiglenesen munka nélkül maradtak megkapták bérüket, illetve a szénsegélyt, éppúgy, mint fizetését a sok ezer feleslegessé vált kereskedelmi alkalmazott és tisztviselő. A társadalmi struktúra átalakulásával szükségszerűen fellépő munkahelykeresést többek közt egy, a főváros ellátásáról gondoskodó, Budapestet körülvevő, kertgazdaságokból és hizlaldákból álló övezet kiépítésével tervezték megoldani, valamint a munkanélküli „fejmunkások" mezőgazdasági telepekre költöztetésével. Utóbbi próbálkozás igen mérsékelt sikert aratott, míg ellenforradalmár ügyvezetője rá nem jött, hogy az egyik „telep" alkalmas elvbarátai Szegedre szöktetésére.

A tanácsok hozzáfogtak a vakok, nyomorékok számbavételéhez, a különböző szociális alapítványok és intézmények egységesítéséhez. Emberhez méltó körülmények közé kerültek a menhelyek lakói. A főváros tanácsa által kiadott segélyek összege ötszörösére emelkedett, a segélyezettek számának lényeges növekedése nélkül. A helyi tanácsok igen sokrétű hasonló tevékenységét, amely a helyi lehetőségekhez és szükségletekhez nemegyszer igen találékonyan alkalmazkodott, csak hosszú felsorolással lehetne ismertetni.

Különös gondot fordított a Tanácsköztársaság az ifjúmunkások, tanoncok helyzetének megváltoztatására; annál inkább, mert a forradalom legaktívabb támaszai közé tartoztak. Védelmükről és megfelelő képzésükről nemcsak rendelet, de harcos szervezetük is gondoskodott. Internátusokat, menzákat állítottak fel az ifjúmunkások és diákok részére. Megtiltották, hogy tanoncokkal házimunkát végeztessenek. Véget vetettek a tanonckizsákmányolás patriarkális módjának, egységesen rendezték a tanoncok bérét, bántalmazóikat bíróság elé állították. Az egyesült párt programjába vette a gyermekmunka eltiltását.

A fényes polgári lakások árnyékában a proletárok százezrei éltek nyomortanyákon, tömeglakásokban. A háború, a lakásépítés stagnálása, a menekülők özönlése Budapestre és más városokba még rémesebbé tette a lakáshelyzetet. A fővárosban mintegy negyedmillió ember lakott heted–nyolcad és többedmagával egy szobában. A Tanácsköztársaság radikális lépésre szánta el magát: a legrosszabb körülmények között talált budapesti proletárlakók közül több mint százezret költöztetett be a gazdagok palotáiba és tágas lakásaiba. A polgárságot talán ez keserítette el legjobban a Tanácsköztársaság szociális intézkedései közül, az ellenforradalmi memoároknak, regényeknek ez az állandóan visszatérő motívuma. (Herczeg Ferenc „Északi fény"-ében például a főhős feláldozza magát imádottjáért: állást vállal a diktatúrában, hogy megmentse mondén szerelmének a volt komorna által kiigényelt szobáit.) A felesleges helyiségeket is

felhasználták: az óbudai tanács a kocsmákat, az erzsébeti, a helyi bordélyházat is a lakásigénylőknek adta.

A vidéken kisebb mértékben, de szintén folyt lakásrekvirálás, Kecskeméten 700 lakást és 2500 bútorozott szobát adtak át a rászorulóknak. Jelentős számú lakást rekviráltak Budafokon, Mezőberényben, Nagykanizsán, Nyíregyházán, Orosházán, Salgótarjánban, Szekszárdon, Pest, Somogy és Tolna megye falvaiban stb. Nagy jelentősége volt annak a rendelkezésnek, amely előírta, hogy a nagybirtokokon – ahol több bérescsalád szorongott egy szobában – minden család külön szobát és konyhát kapjon. A meglevő lakások jobb elosztása azonban csak a szükséglet egy részét elégítette ki. „Minden józanul gondolkodó ember igen jól tudja – írta Szamuely Tibor – hogy Budapest szerencsétlen építkezési rendszere, amely elsősorban a burzsoázia túlzott és fényűző igényeit volt hivatva szolgálni, nem olyan, hogy máról holnapra Budapest proletariátusának szolgálatába állíthatnók." Egyben felhívta a figyelmet arra, hogy míg a proletár dolgozik vagy harcol, a lakáshivatalokat elárasztják a ráérők, a henyélők, az úri negyedbe vágyó kispolgárok.

Ezért új, nagy lakótelepek építését vették tervbe: munkáskézben nem is volt hiány, annál inkább a nyersanyagban, így kisebb építkezéseken kívül (Óhegy utcai barakkok, Százados úti és Kőbányai úti házak stb.) elsősorban a régi, elhanyagolt épületek tatarozásával tudtak eredményt elérni.

A kislakások amúgy is csekély bérét, valamint az albérleti díjat 20%-kal leszállították. A lakbéreket a házak tatarozására fordították. Budapesten mintegy 5000 családnak juttattak bútort, továbbá sok száz tűzhelyet, kedvezményes fizetési feltételek mellett.

A lakásrekvirálásnak szimbolikus jelentősége is volt: proletár és polgár itt láthatta meg a legjobban, mit jelent a társadalmi kasztrendszer vége. A polgári családra nemcsak az egy-két szoba elvesztése volt sérelmes, hanem az a „megaláztatás" is, hogy a konyha, fürdőszoba használatát meg kellett osztania az addig emberszámba is alig vett kétkezi munkással. Az is igaz, hogy a pincékből, „komfort nélküli" szobákból beköltözöttek egy részének a szó átvitt értelmében sem volt gyerekszobája. Ennél nagyobb szörnyűséget azonban nem kellett elviselni a burzsoáziának. Tévedtek, akik attól reszkettek, hogy a munkásság kiengedi októberben még visszafojtott dühét, végrehajtja a lövészárokban, srapneltűz alatt elüvöltött átkokat. Már az első napokban sem volt gyakori, hogy mint például Aszódon, az első rendeleteket hirdető plakátok

„úgy látnak napvilágot, hogy a nyomdakerekeket idős, tekintélyes kereskedő és önálló kisiparos hajtja. Az utcákat tisztes, szerény vagyonú polgárok söprik, a javítóintézet udvarán a katonaság részére szükséges szalmazsákokat tartalékos tiszt ügyvédek tömik, a javítóintézet lépcsőházait, klozettjeit a vármegye akkori főispánja súrolja (?), a bepiszkolt automobilokat a Lloyd-gyár igazgatója mossa." Az első napok romantikus hevében is ritka volt az ilyen igazságtevési kísérlet, fantasztikus prófétái a frontra mentek vagy lelohadtak, azokkal együtt, akik betiltották a kártyázást és dominózást (Debrecenben), sőt a kísértés meg-

előzésére halálbüntetés terhe alatt elrendelték a kártyapaklik beszolgáltatását (Békéscsabán).

A burzsoák több oldalról meghirdetett legyilkolása és rabsorba vetése azonban elmaradt. Mivel a gazdagoknak még bőven volt pénzük és eladnivalójuk, a vásárlásnál, lakáskiutalásnál stb. a szegényeket előnyben részesítő intézkedések éppen csak az életviszonyok közti nagy különbség mérséklésére voltak elegendők, a burzsoázia csupán relatíve került hátrányos helyzetbe.

A Tanácsköztársaság különösen sokat tett a gyermekek és anyák védelméért. A dolgozó anyák terhességük utolsó 4 hetében és a szülés után 8 hétig átlagbérükkel egyenlő segélyt, majd 12 hétig napi 2 korona szoptatási segélyt kaptak; a biztosított munkás nem dolgozó feleségének 6 hétig napi 3 korona gyermekágyi segély járt.

A rászoruló gyermekekről való gondoskodást állami feladatnak tekintették, a tanácsok felkutatták az elhagyott gyermekeket. Minden iskolában felmentettek egy pedagógust a tanítás alól, hogy a gyermekek szociális helyzetére felügyeljen. Kiépítették az iskolaorvosi hálózatot, bevezették a 6–14 éves gyermekek kötelező orvosi vizsgálatát. Biztosították a gyermekek ingyenes fogorvosi kezelését és fürdetését. (A felnőttek is hozzájárultak a fürdők rekordforgalmához: víz volt, a jegyet fehér pénzért adták. A római-parti fürdők építése is ekkor vett nagy lendületet.) Sok száz fővárosi gyermeket üdültettek a Balatonnál és másutt. A gyöngyösi tanács 260 gyermeket küldött Mátrafüredre: a negyedmilliós költséget különadóként vetette ki a város tehetős polgáraira. Budapesten 1919 nyarán 25 000 pár cipőt osztottak ki a proletárgyermekeknek. Már említettem a törvénytelen gyermekek egyenjogúsítását: ez országosan a gyermekek egytizedét, Budapesten egyötödét érintette. A gyermek- és anyavédelem lemérhető eredménye: a háború végén a korábbinál is magasabbra szökött gyermek- és csecsemőhalandóság jelentősen visszaesett. (Az újszülöttek halálozási százaléka egyéves korig Budapesten 1913-ban 14,9, 1917-ben 18,5, 1918-ban 17,8, 1919 első tíz hónapjában 15,9.)

A katonák hazatérése és a szegények családalapító kedvének megnövekedése mellett a társadalmi válaszfalak bomlásának is része volt a házasságkötések számának ugrásszerű megnövekedésében. Jó néhány pár már régebben együtt élt, de ekkor törvényesítette kapcsolatát.

Házasságkötések száma Budapesten

1919	január	924
	február	1235
	március	1662
	április	4042
	május	3987
	június	3189
	július	2940
	augusztus	1331
	szeptember	748

A válást megkönnyítették, bár korántsem olyan mértékben, mint a „szovjet házasságról" költött anekdoták tudni vélik, a fogságban rekedt katonák feleségét például semmilyen körülmények között sem választották el.

Az általános betegbiztosítás a kórházak, gyógyintézetek stb. államosításával párosulva lehetővé tette a dolgozók és családtagjaik ingyenes egészségügyi ellátását. A helyi tanácsok egészségügyi bizottságai a fizetett különszobák felszabadításával, kastélyok és más épületek lefoglalásával, új ágyak beállításával növelték a kórházak csekély befogadóképességét. A fővárosi szanatóriumok betegeit, a többi kórházakhoz hasonlóan, a központi ágynyilvántartó vette fel. Központi kórházélelmezési üzemet állítottak fel, a rengeteg propagandaelőadás nagy része az egészségügyi felvilágosítással foglalkozott. Különösen nagy érdeme Madzsar Józsefnek és munkatársainak, hogy megakadályozták az egyes, szomszédos országokban terjedő tífuszjárvány elharapódzását. Az orvosok lakását megvédték a rekvirálástól (egyébként minden tekintélyesebb hivatal magánháborút vívott a lakáshivatalok ellen, hasonló célból, a maga területén). A forradalom után megjelent rendelet szerint minden kórházat egy orvos és egy fizikai munkás (ápoló stb.) igazgat. Utóbbinak kimondottan orvosi döntésekbe nem volt beleszólási joga, de hamarosan teljesen megszüntették a demokratizmus e különös megnyilvánulását, a kórházi munkástanácsok tiltakozása ellenére. Az egészségügyi szervek sikeres munkát végeztek az állat-járványvédelem terén is.

Végül a szociális egyenlőségnek egy valóban végső biztosítéka, a budapesti tanács ingyenessé tette a temetést.

FORRADALOM ÉS KULTÚRA

Ha általánosságban elmondhatjuk, hogy 1918–1919 két forradalmának sok közös történelmi feladata, párhuzamos vonása volt, úgy ez a legnagyobb mértékben a kultúra és tudomány területére érvényes. Hiszen a 67-es polgárosulás itt hagyott meg legtöbbet Pató Pál birodalmából, a közoktatást nem az Eötvösök, de az Apponyiak feudális-klerikális szelleme hatotta át, a lassan szaporodó nem egyházi iskolák is az egyházak ízlése szerinti táblabírós latinságba felejtkeztek. A Párizs és Heidelberg mértékét kiálló szűk szellemi elit elől elzárkózott a hivatalos művelődéspolitika, amely minden újnak ellensége volt és kénkőszagot szimatolt még egy Babits Mihály konzervatív lélekbe oltott modernségén is. Nem csoda, hogy a szocialista kultúrának is hosszú időre szóló programot adott elődje polgári demokratikus kezdeményezésének folytatása; s így az sem csoda, hogy a tudomány és kultúra legtöbb munkása kedvére való teret talált az új rendben, ha politikai céljait és módszereit több-kevesebb fenntartással fogadta is. Minden területnek megvolt a maga vezérkara és az évszázados elmaradást orvosló programja, amelyet felajánlott a forradalomnak. Sietségük, mindent akarásuk nem is állt arányban a forradalom lehetőségeivel s más gond-

jaival, de a progresszív művészek, szocialista tanítók nem ismertek sürgetőbb feladatot, mint áttörni a népbutítás, az elavult kultúra gátjait.

Így az alap- és középfokú oktatás reformjának kész rendszerét dolgozták ki már a polgári forradalomban a szocialista pedagógusok, és a Tanácsköztársaság készen vehette át tőlük. Államosították az összes iskolákat és tanintézeteket, amelyeknek túlnyomó többsége addig a különböző egyházak birtokában volt. Kötelezővé tették a 14 éven aluli gyermekek iskoláztatását. A pedagógusok lelkes támogatásával hozzáfogtak az általános iskola kialakításához, a falusi „osztatlan" iskolák megszüntetéséhez. Az oktatást minden fokon ingyenessé tették, új tankönyveket készítettek, a folyó tanév befejezéséhez tanmeneteket, vezérfonalakat jelentettek meg, a szünidőben világnézeti tanfolyamokat rendeztek a pedagógusok számára. A tanítók többsége örömmel fogadta „a szent, a várt Szélvészt".

A közoktatás régi irányító szervezetét megszüntették, az iskolák a tanácsokhoz, illetve azok művelődési bizottságaihoz tartoztak. A szakirányítást végző népbiztosságon az oktatási reformot olyan kiváló szocialista és radikális szakemberek hajtották végre, mint Antal Márk, Gönczi Jenő, Kármán Tódor, Szabados Sándor, Fogarasi Béla és munkatársaik.

A szocialista pedagógusok máig is példamutató reformot készítettek elő. A közösségbe szoktatás az óvoda, a játékiskola három évével kezdődött volna. Innen lép a gyermek a nyolc osztályos népiskolába, amely munkaiskola is egyúttal, technikai oktatást is nyújt, főleg falun. A holt nyelvek kötelező oktatása helyett a népiskola felső tagozatán egy szabadon választott nyelvet vezetnek be, a középiskolában egy másodikat. A program különösen nagy gondot fordít a viszonylag elmaradott természettudományos oktatás fejlesztésére. Az általános iskolára épül a négyosztályos műhelyiskola: az ipari szakiskola, illetve az ötosztályos középiskola. A középiskolának humán és reáltagozata van, de itt is megmarad a munkaiskola jelleg, viszont megszűnik az érettségi. A reformtervezet az iskolai hitoktatás megszüntetését javasolja és helyette a népiskolában társadalmi ismeretek, a középiskolában szociológia tanítását. A forradalom szellemében alakultak meg a középiskolai diáktanácsok, működésük azonban pedagógiai szempontból elviselhetetlenné vált, ezért a tanév végén megszűntek.

A Tanácsköztársaság kimondta ugyan az állam és egyház elválasztását, de nem rendelte el az iskolai hitoktatás megszüntetését. Így a helyi tanácsoknak módjukban állt a helyi viszonyok szerint önállóan dönteni ebben a kényes kérdésben. A fővárosi iskolákban és elég sok vidéki iskolában a tanács eltörölte a hittant, főleg a Tiszántúlon, de az abaújszántói, zalaszentgróti járásban és sok más községben is. A balatonfüredi plébános szerint a plébánián engedélyezték a hitoktatást, de az iskolában nem, pedig egyébként a községben azt a rendeletet, „mely szerint a vallás szabad gyakorlatában akadályozni senkit nem szabad, következetesen keresztülvitték, sőt megnyugvással láttam, hogy az intéző bizottság tagjai a hitközség elöljáróságában őket megillető helyen gyertyával kezükben részt vettek a feltámadási szertartáson, mely olyan fényes keretekben folyt le az iskolai ifjúság bevonásával, mint bármely más időben".

A főiskolákon Kunfi folytatta a protekcióval vagy politikai meggondolásból kinevezett, részben elaggott professzorok felváltását a modern tudomány reprezentánsaival. A budapesti egyetem, amely átmenetileg az egyetlen magyar egyetemmé vált, nem merte folytatni a Kunfi miniszter alatt megkezdett ellenállást Kunfi népbiztossal szemben, még akkor sem, mikor felfüggesztette az egyetemi reakció központjának, a jogi karnak működését. Az egyetem élére bizottságot neveztek ki a feloszlatott tanács helyett, vezetője a galileista Dienes Pál matematikus lett (ezért emigrációba kergették: hátralevő éveit angol egyetemi tanárként tengette), tagjai Beke Manó, Buday Kálmán, Pólya Jenő, Révész Géza, Schmidt József és Vámbéry Rusztem. Több régi tanárt felfüggesztettek: köztük Bleyer Jakabot és Ballagi Aladárt, de Angyal Dávidot és Beöthy Zsoltot is.

Az új tanárok sorában volt Babits Mihály, Benedek Marcell, Bolgár Elek, Ferenczi Sándor, Fülep Lajos, Kozma Lajos, Mannheim Károly, Pólya György, Pólya Jenő, Vadász Elemér, továbbá Hevesy György (akit még a március 17-i minisztertanács nevezett ki) és Szekfű Gyula, aki nem tért vissza Bécsből, hogy elfoglalja a történeti segédtudományok tanszékét. Először lépett nő magyar egyetemi katedrára, Mme Curie tanítványa, Dienesné Götz Irén személyében. (Lukács György a Tanácsköztársaság idején sem kapott tanszéket; önmagát nem nevezhette ki, elfoglaltsága időt sem hagyott volna.) Megkezdték a tanterv felfrissítését, tervbe vették többek között a tanárképzés, szakképzés és tudósképzés elválasztását. Fogarasi Béla a főiskolai oktatók előtt kijelentette: a bölcsészkar „eddigelé csak tanárokat képzett, de múzeumi tisztviselőket, könyvtárosokat, levéltárosokat nem. A szakképzésnek ezentúl erre is ki kell terjednie."

Jelentős változások történtek a műegyetem tantervében is. A műszaki képzést valóban rátermett ember: Kármán Tódor irányította. Míg korábban a művészettörténeti képzés dominált, több tervezői, továbbá városépítés, ipari építés, lakásberendezés és dekoráció tanszéket állítottak fel, neves szakemberek vezetésével. Az alkalmazott műszaki értelmiség többsége, a tanítókhoz hasonlóan, lelkesen vett részt a kulturális forradalomban. A Népgazdasági Tanácsnál a szocialista mérnökök mellett vezető állást töltött be Bánki Donát, Bogdánfy Ödön, Fonó Albert, Pfeifer Ignác, Sigmond Elek. A villamosenergiahálózat terveit Seidner Mihály dolgozta ki, a Duna–Tisza-csatorna építésével Gerster Bélát, a Korinthoszi-csatorna tervezőjét bízták meg. Erőműépítési, öntözési tervek sorakoztak a népbiztosok íróasztalán a Találmányi Hivatal, az országos geológiai kataszter programja mellett.

A dolgozók gyermekeinek anyagi támogatásával, menzák és kollégiumok felállításával, az egyetemi felvétel egyszerűsítésével akarták kiszélesíteni a hallgatók, az értelmiség összetételét.

A polgári forradalomtól is mereven elzárkózó Tudományos Akadémia működését felfüggesztették. A népbiztosság gyors átszervezést ígért, de erre kísérlet sem történt, hiszen az intézmény egész jellege idegen volt a Tanácsköztársaság szellemétől. Az épület átmenetileg a Vörös Őrség céljait szolgálta.

Az iskolai reformnál is nagyvonalúbb a népművelés kiterjesztésének prog-

ramja. Az iskoláztatásban egyáltalán nem részesült felnőttek érdekében országszerte sok írás-olvasás tanfolyamot szerveztek. Nagy tervek készültek a mezőgazdasági és ipari szakoktatás fejlesztésére, amit a termelékenység növelése egyik alapvető útjának tekintettek. A legjobb szakemberek tudományos, művészeti, politikai ismeretterjesztő előadások ezreit tartották a tanulni vágyó dolgozóknak, Budapesten Munkásegyetem nyílt; hallgatói csak a forradalom előtt is szervezett fizikai munkások lehettek, akiket mentesítettek a délutáni munka alól. A munkások ezrei tanultak üzemviteli, könyvelési, nyelvi és egyéb alapismereteket nyújtó tanfolyamokon. Köztulajdonba vették és gazdag kiállításon mutatták be a nagyértékű, magánkézben levő műkincseket. A múzeumokban munkáselőadás-sorozatokat, tárlatvezetéseket rendeztek. Előkészületeket tettek az állami múzeumi, levéltári és főleg a könyvtári hálózat kifejlesztésére. A munkásmozgalom történetének ápolására Proletármúzeum alakult, Diner-Dénes, Krejcsi Rezső és Révész Mihály vezetésével. Ide került a rendőrség politikai osztályának irattára is, de Révész emlékezése szerint az ellenforradalom győzelmének első napján „vad tömeg" támadt a gyűjteményre és „úgyszólván mindent elpusztított".

A népművelésből nem maradt ki a politikai propaganda sem. Röpiratok százai – a nyugták tanúsága szerint jó részük neves írók tollából – ismertették egyszerű nyelven a forradalom tanításait, rendeleteit, gyakorlati intézkedéseit. Nagy példányszámban adták ki Marx, Engels, Lenin és a szocializmus más teoretikusainak műveit, köztük az „Állam és forradalmat", Lenin beszédét a Kominternkongresszusán, „A szovjethatalom legközelebbi feladatai"-t. Munkaközösség alakult „A tőke" magyar fordításának elkészítésére. Pártiskolák, agitátortanfolyamok, pártnapok, gyűlések ezrei egészítették ki az írásos propagandát.

A forradalom biztosította a tudományos és művészi alkotás szabad kibontakozásának lehetőségét. A különböző modern irányzatok ekkor nyertek először polgárjogot és állami elismerést, amiben kétségkívül szerepet játszott, hogy művelőik legtöbbje híve volt a politikai forradalomnak is. Nagy alkotások, új kultúra születésére kevés néhány hónap, hogy mégis sok történt e téren, csak azt bizonyítja: mindez évtizedes kulturális folyamat folytatása, részben betetőzése, de semmiképpen sem kezdete volt. Az állam mindenesetre intézkedett az alkotó művészek gondtalan megélhetéséről, ami különösen a képzőművészek esetében volt nehéz feladat, hiszen az államnak kellett vállalnia a gazdag mecénások szerepét. A művészek ideiglenes segélyt, majd előlegeket kaptak, a Kormányzótanács bizalmas rendeletben biztosította a tudósok és művészek dolgozószobáját. (Azért bizalmasan, mert a közönség már minden lakásmentesítésen felháborodott.)

Megszűnt a régi rendszer konzervatív kultúrpolitikusainak uralma, a művészeti élet irányítása kiváló művészek és műértők kezébe került. A képzőművészeteket mégis nagy veszteségek érték e napokban: Bécsben meghalt Mednyánszky, Budapesten Csontváry. A csavargók báróját elismerő szavakkal búcsúztatta a sajtó, az őrült patikusról nem vettek tudomást; még a modernek-

nek is túlmodern volt. Az utánpótlásért sokat tettek. Az új művészeti törekvésekkel rokonszenvező fiatalok számára Andrássy Gyula palotájában rendeztek be képzőművészeti tanműhelyt Uitz Béla vezetésével, Medgyessy Ferenc és Nemes Lampérth József közreműködésével. Kernstok Nyergesújfalun tanított, Derkovitsot és más tehetséges ifjúmunkásokat is. A Képzőművészeti Főiskolán tanári kinevezést nyert többek között Csók István, Pór Bertalan, Vedres Márk.

Május elseje emlékezetes dekorációján Bíró Mihály és Bortnyik Sándor irányításával sok képzőművész dolgozott, hevenyészett, de valóban monumentális képek, szobrok készültek, a vörös drapériával borított Árpád-emlékművet eltakaró Marx-szobrot az emlékmű alkotója maga (Zala György) készítette. Az ötlet ízléstelen volt, a kivitel szép. Még szebbek a falakat borító forradalmi plakátok – Berény Róbert matróza és a többi –, amelyekkel a magyar plakátművészet csúcspontját érte el.

A Zeneművészeti Főiskola már februárban végrehajtotta a maga forradalmát. Az új igazgató tartott néhány zongoraestet a fiatalokból és munkásokból álló közönségnek, majd külföldi turnéra utazott. Így a Főiskolát Kodály vezette a diktatúra alatt, a zenei direktóriumban is ő ült Bartókkal és Reinitz Bélával. Bartók befejezte a „Csodálatos mandarin"-t, közben áprilisban koncertet adott. „Kilenc évnek kellett eltelni, míg Bartók újra a közömbös koncertközönség elé léphetett egy estével" – írja Kodály a „Pesti Napló"-ban.

Saját szerepéről azt írta Kodály 1920-ban az ügyét vizsgáló fegyelmi bizottságnak: „A napi politikával nem foglalkoztam. Átvitt értelemben azonban politikai minden taktus, minden népdal, melyet feljegyeztem." Direktóriumi tagságáról: „A társaság, melyben ott voltam, azt hiszem, hogy minden magyar zenészre hízelgő lenne, ha Dohnányival és Bartók Bélával együtt lehet." Logikus volt a kérdés: Reinitzcel is? „Őt mint az igazság fanatikusát és mint jellemet ismertem meg, melytől tiszteletemet meg nem tagadhatom."

Ezután nem érdektelenek a fegyelmi fő vádpontjai:

„1. Tagja volt a zenei direktóriumnak.

2. Az Internacionálét a Főiskola tanárai által hangszereltette.

3. Vörös katonák sorozását a Főiskola épületében megengedte.

4. A tanácskormány bukásakor a nemzeti zászló kifüggesztését késleltette."

A sok munkáshangverseny nagyon látogatott volt, az Opera „rendes" és „szakszervezeti" pénztáránál is sorban álltak a jegyekért, zsúfoltak voltak a színházak is, hiszen nagyon sokan először gondolhattak arra, hogy az igazán olcsó jegyet megvegyék. A színházak is lelkes újítási tervekkel foglalkoztak, de egyelőre csak a régi repertoárt játszhatták: a komoly és szórakoztató polgári darabok mellett nagy számban operetteket és népszínműveket. Karinthy, Mikes Lajos haladó darabjai jelentették az újdonságot. Az előadások előtt gyakori az Internacionálé eléneklése, a kulturális tárgyú propagandaelőadás. Ámbár elég bizarr látvány lehetett, mikor például a Medgyaszay-színház vígjátékai előtt Kassák Lajos ismertette a futurista költészet szerepét a világforradalomban. Bemutatták Pogány népbiztos „Naplóeon"-ját – a „Nyugat" kritikusa nagyon rossz darabnak nevezte. Igaz, hogy a kritikus – Fenyő Miksa, a GYOSZ igaz-

gatója – úgysem számíthatott a népbiztos jóindulatára. Viszont elővették az emigráns Garami fiatalkori szocialista drámáját. Igazán új nem ez volt a színházban: hanem a közönség.

„Ma nemigen látni látcsövet – jegyzi fel a szorgalmas színházlátogató Kosztolányi. – Akik mostanában járnak színházba, azoknak oly üde és oly öröm látni és hallani, hogy nem kell fűszerezniök, a szemük még nem romlott el a színek élvezésében, még nem lettek színházi rövidlátók. Ők a kezükön se viselnek kesztyűt, a szemükre se tesznek semmit. Meztelen kézzel, meztelen szemmel, meztelen szívvel fogadják az élet álmát, a játékot.

Ha pedig a színész mostanában a nézőtérre pillant, csak eleven tüzeket lát, szemeket, kék, barna, fekete, sárga, zöld, szürke lángokat, melyek – színes templomi mécsek áhítatosan lobognak a homályban." Így látta Móricz is – a pesti polgár pedig azt mesélte a népes Duna-korzón, hogy a munkáselőadásokon felvonás közben tilos a taps, nehogy felébressze a közönséget.

A szocializált filmipar a színháznál könnyebben reagált a forradalomra. A forradalom is jobban beleszólt irányításába, s ez némi konfliktust is okozott, de művészi vezetését a kipróbált szakemberekre bízták. (Korda Sándor, Fejős Pál, Márkus László stb.) A 35–40, a némafilmkorszak sebességével legyártott darab között volt már egy Gorkij-novella, Upton Sinclair „Kutató Sámuel"-je, sőt „eredeti magyar" sztrájktörténet. A filmhíradók már teljesen a kommün szellemét tükrözték, s azt megőrizték az utókor számára is. Májusban Budapesten öt gyermekmozi nyílt, s egyúttal megtiltották, hogy a gyerekek a felnőttek szórakozását szolgáló filmeket látogassák.

A művészetek közül természetesen az irodalomra volt a legközvetlenebb hatással a forradalom. Ez a hatás még annyira sem egyértelmű, mint a polgári demokratikus forradalomé. A békés átmenetnek és a Vix-jegyzéknek nagy része volt abban, hogy a Népköztársasággal rokonszenvező írók általában örömmel üdvözölték március 21-ét. Később, a nehézségek és hibák, a középrétegek, a parasztság ingadozásának hatására az irodalom is az egyéni világnézetnek megfelelően differenciálódott.

A konzervatív írók kivételes helyzetektől eltekintve kezdettől fogva mereven szembehelyezkedtek a Tanácsköztársasággal. Következetes osztályálláspontjuk általában hallgatásban nyilvánult meg, a forradalom puskaporos levegőjében mást alig tehettek, nyílt ellenforradalmi írást a lapok nem közöltek volna, a Pekár Gyulák konspirációja nem irodalmi természetű. A századforduló óvatos liberalizmusának képviselői közül Gárdonyi, Kiss József, Heltai, az öntudatos burzsoák hasonlóképpen a passzivitást választották követőikkel együtt. Az agitációs előadást végighallgató Heltainak tulajdonított kérdés – és hogy lehet innen kivándorolni? – volt jellemző, ha nem is cselekedeteikre, de lelki diszpozíciójukra. Akiknél a polgári gondolkodásmód nem ennyire osztályjellegű – Szép Ernő, Bíró Lajos, sőt Molnár Ferenc – jóindulatú érdeklődéssel követték a forradalom útját, amíg sima volt. Bródy Sándornak egyenesen Szamuely imponált, legalább eleinte.

A nacionalista írók egy részének romantikus antikapitalizmusa tetszését leli

a Mindenkihez! dacos heroizmusában: Lendvai, Oláh Gábor, Szabó Dezső. Nem sokáig. Mire az „Elsodort falu" a Tanácsköztársaság papírján megjelenik, Szabó Dezső már új vizek felé evez, s követi egy ifjú generáció, amely vele együtt március után másutt keresi az osztályfeletti nacionalizmust – hogy ott is csalódjon.

A Népköztársaság igazi hívei, a demokraták és radikálisok az első hetekben határozottan az új forradalom mellé álltak. Egyrészt Károlyi fordulatát helyeselve, másrészt Móricz, Juhász, Móra népi szemlélete a következetes demokráciát üdvözölte a kommunizmusban. Mások, mint Krúdy, Ady híveiként bírálták a Berinkey-kormány lanyhaságát, s a felkelő Vörös Napban a Tiszák korának méltó büntetését látták. „Mit sajnáljak a tegnapi életemből?" kérdi a dzsentri fajtája romlását siratő, a szocializmustól idegen, a kapitalizmust utáló Krúdy, aki távolról, de nagyon világosan látva a társadalmat, a humanista magyar irodalom szószólója lesz. „Sajnáljam tán az ékszereket, amelyek másoké voltak?... Miért sajnálnám ennek a régi világnak: színházát – amelybe nem tudtam megvetés nélkül belépni; moziját – amely elkeserített a pesti utcán, mint egy ocsmány átok; irodalmát – amely oly közönséges és íztelen volt, hogy lejjebb már nem csúszhatott; korzóját, szalonját, hitvány mulatságát és társaságos életét – amelyben a legordinárébb emberek éltek, mutatkoztak, nyüzsögtek, hivalkodtak, szoknyát és tekintélyt emeltek... Miért sajnálnám a tegnapi Pestet, a zsebmetsző, sajtszagú, ocsmány Pestet, minden érdemes fiához perfid, bűneiben a kivégzésre megérett régi Magyarországot..."

Krúdy, Karinthy, Babits határozottsága a tegnapnak szól és nem a holnapnak. Meghátrál, mikor a kommün mindent a saját színére akar festeni, megretten a harctól, amelynek nem látja értelmét. Ezek az írók, miután ellenforradalmat nem akarnak, az ellentétek kiéleződése elől passzivitásba vonulnak, írásaik május elejétől elapadnak. Ebben része van a lapok beszüntetésének, ami viszont a szűk osztálypolitika része. Nem érezték jól magukat az egyenlőség társadalmában sem, amelyet Krúdy fokhagyma- és bakancsszagúnak nevezett a román megszállás utáni indulatában. Tudták, hogy nem jól van ez így, és tudták a forradalom vezetői is. Krúdy később, „A Bolsi" című írásában zseniális pontossággal festi le ezt a kölcsönösen jóindulatú reménytelenséget az epizódban, mikor Kun írótársaival beszélgetésre hívja meg. A kísérő Lenin-fiúval meg tudja érteni magát, de Kunnal nem, mert „a Bolsi" azt hiszi, hogy beszélget, de agitál, a magáét mondja – és Krúdy megérti, hogy az ő állásfoglalása felesleges. Nem kell éppen a szovjet eszmék mellett írni, de ellenük sem – mondja Kun, és Krúdy megfogadja a tanácsot, a Bakonyba menekül, hogy betyártörténeteket írjon a 48 körüli időkből, amikor valami helyrehozhatatlanul elromlott. Mennyire más ez a visszahúzódás, mint a Szegeden maradt Móra és Juhász aktív szembenállása az ellenforradalommal, amelynek közelléte mindig megerősíti ingadozó, plebejus hűségüket a vörös Budapest iránt.

Mások, mint Tóth Árpád, Osvát, Szini, Somlyó annyira átérzik a forradalom igazságát, hogy félig kifordulva önmagukból is megpróbálnak azonosulni vele, Osvát és Szini valóságos irodalmi aprómunkával. Tóth Árpádban a balról jövő

igaztalan támadás – mintha ő császárok ódaköltője lett volna! – elhallgattatja a költőt, de júliusban Osváttal, Barta Lajossal, Komját Aladárral egy-egy új folyóirat indítására vállalkozik még. A polgári írók egy csoportja pedig a Tanácsköztársaság idején alakul át szocialistává, kommunistává: Gábor Andor, Barta Lajos, Illés Béla.

A kommunista és szociáldemokrata írók számára természetes a forradalom egyértelmű igenlése. Éppen a legjobbak (Komját Aladár, Balázs Béla, Révész Béla) keveset írnak vagy elfordulnak a szépirodalomtól (Révai, Lengyel József, Sinkó), de éppen forradalmi tevékenységük miatt. A forradalom mellett állnak a Kassák-csoport tagjai és más szocialista írócsoportok („Vörös Lobogó", Nagy Lajos), s többet is publikálnak, éppen, mert írói mivoltukat a pártpolitika fölé rendelik, amelytől főleg Kassák tartja távol magát egy ártatlanságát féltő leány óvatosságával. A szervezeti függetlenség azonban nem tartja őket vissza attól, hogy a forradalmi irodalmat monopolizálva dühös és a forradalom ügyére ártalmas túlzással támadják az általuk polgárinak bélyegzett írókat. Mire Kun jogos, de durva bírálatával ők is megkapták a maguk sebét. A szociáldemokrata irodalom sokkal békésebb: örül, hogy saját lapot, egyesületet és étkezdét alapíthat, különböző értékű műveiben töretlenül hirdeti a szocializmus eszméit.

Mikor a tragédia előreveti árnyékát, az irodalmat a passzív csüggedés önti el, de az ellenforradalom győzelmének a progresszió táborából csak egy-két renegát tud örülni, még Babits fentebb idézett keserű verseinek hangja is ritka. Sokan próbálnak beilleszkedni az ellenforradalom rendszerébe – különböző sikerrel, de ez már egy másik történet. A nem szocialista haladó irodalom csalódottan emlékezik a forradalmakra, de a csalódottság oka inkább a vereség, mint az utólagos megtagadás.

Mert dal, remény mind szörnyű korai volt,
Szép bánatunk, új harcunk errefele,
Korán kezdtünk csatázni, sírni
És kora sír a legilletőbb itt!

(JUHÁSZ GYULA: FEJFA 1919)

Aki visszagondol a „Légy jó mindhalálig"-ra, sokat megérthet e nemzedék keserűségéből. Mert a Vörös Hadsereg Szolnoknál nemcsak a szocializmust védte: Babits egyetemi katedráját, a nyolcosztályos népiskolát, a haladás ügyét, amely immár akarva-akaratlanul össze volt kötve a proletárforradalom ügyével. A művészek, tudósok, pedagógusok legjobbjai közül sokan az üldöztetést, mások az emigrációt választották, az évek múltán sokan hazát cseréltek, mások megtörtek, egy-két vagy több év után.

Ha a forradalom utáni hónapok és évek irodalmát nézzük, mégis azt kell látnunk, hogy 1919 nagyszerű és tragikus fénye messze világított. Ahelyett, hogy a szocializmushoz való hűség számos példájára hivatkoznék, hadd hivatkozzam végül a múlton felülemelkedni kívánó és a világirodalomhoz forduló Tóth Árpád példájára. A fehérterror hónapjaiban, betegen és egzisztenciáját elve-

szítve, elzárkózva a direkt állásfoglalástól, de nem törődve a várható támadásokkal, lefordította és közzétette „A readingi fegyház balladáját"-t, és Lenau Albigenseinek utóhangját. Amely bizonyára a fordítónak is utóhangja valamihez.

Amért küzdöttek, hősin kardra kelve,
amért máglyákra mentek énekelve,
mi volt az? Tán fényes, látó szemük
bevillant, bár balsors tört ellenük,
a szent Szabadság *felismert* szivébe,
s imádták, máglyáknál is hőbben égve?
Vagy bennük csak halk sejtelme borongott,
míg kínok közt járták a bús porondot,
s nem több? – ám hősi emléküket épen
ezért kell gyászba s fénybe szőni szépen:
óh, lehet-e a szép, szabad vágy talmi,
ha, ki csak sejti, már kész érte halni?

S tán új kérdés faggatja bús dalom:
miért kél benne oly sok borzalom?
Miért, hogy hantot tűnt iszony felett tár,
mit a Történet boldogan feled már?
Elföldelt kínt miért új létre hívni,
halottak ellen gyűlölködve vívni?
Hát nincs elég friss kínja a jelennek?
S nem jár gyűlölség *élő* becstelennek?
– –
ez fáj: mohón a régvárt fényre vágyva
ólmos hajnalban dőlni síri ágyba.
De bár a nap késik s mi porba omlunk,
izzó vágyakkal, bosszútlan sebekkel,
lesz még arany szabadság, drága reggel,
s tüzén könnycsepp ragyog majd: szólni rólunk!

Ne véljétek hát, hogy gyávúlva hárul
dalom haragja holtakra a márúl,
sőt hirdetem: gyönge, késő szülöttek,
az éji rémtől balga, aki retteg!
Nézzétek a sok dib-dáb mai cenket,
nem érik föl a nagy, holt Innocentet,
holott szavára sem szűnt meg dobogni
az Emberszív s a Gondolat lobogni!

A fényt az égről nem lehet lemarni,
napot sötét csuhákkal eltakarni,
vagy bíbor köntösökkel, – fény lesz itten!
Az albiak nyomát husszíták járják,
vérrel fizetni meg a könnyek árját,
s Huss, Ziska tűntén jönnek: Luther s Hutten,
a Harminc Év, a Cevennek dicsői,
a Bastille rombolói és a többi!

A FELHASZNÁLT FORRÁSOKRÓL

Bizonyára nem véletlen, hogy fél évszázad alatt egyetlen tudományos igényű, átfogó, részletes monográfia sem jelent meg a Tanácsköztársaság történetéről. Az ellenforradalom megelégedett a kérészéletű kis gúny- és vádiratok mellett néhány propagandisztikus tanulmánygyűjteménnyel és egy rövid áttekintéssel, amely bár másfél évtizeddel később jelent meg, ugyanolyan elfogultsággal íródott. („A bolsevizmus Magyarországon." Szerk. Gratz Gusztáv. Budapest 1921.; „A proletárdiktatúra Magyarországon." Szerk. Huszár Károly. Budapest 1920.; *Gratz Gusztáv:* „A forradalmak kora." Budapest 1935.) Ezek a munkák nagyrészt a TAGYOB, „az úgynevezett Tanácsköztársaság Történeti Adatainak Gyűjtésére Szervezett Országos Bizottság" jelentései és dokumentumai alapján íródtak, és talán nem kíván kommentárt, hogy a rendszer tisztviselőinek jelentései objektívebbek, mint a kiadványok – akkor is, ha esetleg egy téma feldolgozása mindkét változatban azonos szerző műve. A Bethlen-éra végén jelent meg egy áttekintés a „művelt nyugat" számára *(Kaas Albert* und *Lazarovits Fedor:* „Der Bolschewismus in Ungarn." München 1930. Ua. angolul: London 1931.), amely ha nem is tárgyilagosan, de kulturált hangnemben ismerteti a forradalom történetét. Magyarul ki sem adták, később, Gömbös és utódai alatt pedig még a fenti kiadványok is liberálisnak számítottak.

Nem foglalkozom itt a kisebb írásokkal, vagy fontos részkérdéseket tárgyaló monográfiákkal, mivel azokat ismerteti *Siklós András* historiográfiája („Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások." Budapest 1964.), amelynek egyetlen jelentős hiányossága, hogy anyaggyűjtése 1962 végével lezárul. Ez a kitűnő munka feljogosít arra, hogy a felhasznált irodalomra csak röviden és szükség esetén utaljak. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a Tanácsköztársaság történetével foglalkozó konzervatív irodalom egyet kívánt bizonyítani: a szocialista rendszer mindenképpen életképtelen, különösen pedig idegen a magyar nép lelkétől és vágyaitól.

Az „októbristák", polgári demokraták és szociáldemokraták körében egyáltalán nem született összefoglaló munka a Tanácsköztársaság történetéről. Forrásanyag, publikálási lehetőség is alig állott rendelkezésükre, Böhm Vilmos foglalkozik még leginkább részletesen és igényesen memoárjaiban a proletárforradalommal; nem csupán emlékezetére támaszkodik, de az emigráns teljes elzártsága a levéltáraktól, a bűnbakkeresés szenvedélye megakadályozták, hogy könyve több legyen erős kritikával kezelendő forrásmunkánál.

A marxista—leninista irodalom feladata lett volna a lenini eszmék előretolt állásának, a Magyarországi Tanácsköztársaságnak beható elemzése és méltatása. Ámde a kommunista történetírásra fokozottan állt az, ami általában jellemezte a historiográfia viszonyát a Tanács-

koztársasághoz. A Tanácskoztársaságot nagy politikai jelentősége és összefonódása az utána következő évtizedek problémáival az érdeklődés középpontjába állította ugyan, de gátolta is történetének részletes és hű megírását. Kulonosen, amíg az uralkodó elképzelés a „történészfrontot" valamiféle termelési társulasnak látta, amelyben a kutató részkérdésekkel még csak foglalkozhatott onállóan, de az alapveto fontosságú témáknál az egységes álláspont kialakításának igénye irreális, laikus módon nem az egyéni kísérletek eredményeinek kozos általánosítása, hanem az elso elkészult muvek kinyomtatása előtt „egységessé" kovácsolása útján képzeltetett el. Így járt Szántó Béla konyve, a Tanacskoztársaság első részletes, marxista története, amely magán viselte a kor, az emigráció, az egyoldalú forráskritika jegyeit, de a két évtizedes kollektív farigcsálás, amelynek csak a szerzo halála vetett véget, csupán egyre volt jó: hogy a tobb száz oldalas munka kézirat maradjon. Más, már a felszabadulás után kezdeményezett hasonló témájú kísérletekrol is elmondhatjuk, hogy esetleg eljutnak a megjelenésig, ha kevesebben torodnek veluk. Nem véletlen, hogy még az első terjedelmesebb, minden fó kérdésre kitéro *népszerű* osszefoglalás sem nálunk jelent meg, hanem a Szovjetunióban (*M. F. Lebov:* „Vengerszkaja szovjetszkaja reszpublika 1919 goda." Moszkva 1959.), egyébként szintén tobb évtizedes munka betetozéseként. Hasonló konyv nálunk csak 1965-ben látott napvilágot, *Lipták Ervin* tollából, „A Magyar Tanácskoztársaság" címmel.

A magyar kommunról az elmúlt évtizedben megjelent számos és osszességében sok ezer dokumentumot publikáló forráskozlés, kisebb és nagyobb tanulmányok, helytorténeti kiadványok sora, a hazánk történetének 1919-hez vezető osszefuggéseit bemutató „Magyarország története" c. kétkotetes osszefoglalás, az ideológiai problémák tisztázása „A magyar forradalmi munkásmozgalom története" c. tankonyv 1. kotetében (Budapest 1966. A szerkesztő bizottság elnoke Nemes Dezső.) alapot teremtett a Tanácskoztársaság történetének tudományos osszefoglalásához, amely most már marxista történetírásunk tovább nem prolongálható adósságává vált. Ennek felismerése vezette e sorok íróját, nem pedig anyaggyűjtésének vélt teljessége és érettsége vagy holmi szerénytelenség, mintha nem tudná, hogy munkája csak az első kísérlet a hiány pótlására, amelyet bizonyára sikerultebbek is kovetnek majd – s ezek jogos bírálatát eleve természetesnek tekinti.

1. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA

Az előzmények leírásánál „Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom." c. konyvemre támaszkodtam (Budapest 1968.), s az ismétlésekért elnézést kell kérnem az olvasótól; az első alfejezet azok kedvéért íródott, akik azt nem ismerik. A „Mindenkihez!" kezdetű, március 23-án megjelent és a nemzetkozi proletariátushoz intézett szikratáviratot „A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai" 6/A kotete kozli 7. oldalán. (A kotetet Gábor Sándorné, Hajdú Tibor és Szabó Gizella állította össze, a fuggeléket Milei Gyorgy, a bibliográfiát Práger Miklós. Megjelent Budapesten, a 6/A kotet 1959-ben, a 6/B kotet 1960-ban.) Azokat a dokumentumokat, amelyek e kotetekben megjelentek, általában innen idézem.

KET FORRADALOM KÖZÖTT

Lenin a proletárforradalom polgári demokratikus feladatait tobbek kozott „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" c. konyvében, továbbá a szegényparaszt-bizottságok, kommunák és mezőgazdasági osztályok 1918 decemberi kongresszusán elmondott beszédében elemezte. – Kun Béla id. szavait a kormány osztályjellegéről 1920 júniusában írta „A pártok szerepe a diktatúra keletkezésében" című művében. Megjelent *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek II. kot. (Budapest 1966. Szerk. Vass Henrik, Friss Istvánné, Szabó Éva.) 99–100. old. – Az 1919 januári kormányválság történetét részletesen ismertettem az

„Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak" c. tanulmánykötetben. (Budapest 1967. Szerk: L. Nagy Zsuzsa, Zsilák András.) – *Kun Béla* a hatalmi viszonyokról 1919 elején: id. mű, II. köt. 99. old. – *Juhász Nagy Sándor* szavai a márciusi helyzetről: „A magyar októberi forradalom története." Budapest 1945. 475. old. – A március 17-i minisztertanács eredeti jegyzőkönyvét, mint a következőket is, az OL őrzi.

MÁRCIUS HUSZONEGYEDIKE

A március 19. és 20-i események leírását a polgári demokratikus forradalomról szóló könyvemből vettem, március 21-e történetét nagyrészt hasonló című tanulmányomból („Március huszonegyedike. Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez." Budapest 1959.), természetesen kiegészítve a megjelenés óta eltelt évtized kutatási eredményeivel. Így a Vix-jegyzék genezisének történetéhez – amely korábban a magyar irodalomban tisztázatlan volt – felhasználtam *L. Nagy Zsuzsa* könyvét: „A párizsi békekonferencia és Magyarország. 1918–1919." Budapest 1965. és az újabb nyugati irodalmat: *S. D. Spector:* „Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Joan J. C. Brătianu." New York 1962.; *A. D. Low:* „Soviet Hungary and the Paris Peace Conference." Philadelphia 1963.; *L. Valiani:* „La politica estera dei governi rivoluzionari Ungheresi del 1918–19." Rivista Storica Italiana 1966. stb. Az angolszász szerzők műveinél a miénktől eltérő szemlélet mellett zavarók az elkerülhetetlen kisebb-nagyobb pontatlanságok: pl. Low Tombort Zombornak írja, Karl Liebknechtet összetéveszti Wilhelm Liebknechttel – adataik azonban igen figyelemre méltóak. – *Károlyi* az „Egy egész világ ellen" c. műve 2. kötetének kéziratában (megjelent „Az új Magyarországért" c. gyűjteményben, Budapest 1968.) hasonlóan Lowhoz, a francia vezérkart vádolja a jegyzékért, és Wilson sajtófőnökének, R. Bakernek könyvére hivatkozik. – Siklós András volt szíves felhívni figyelmemet *Sigmund Freud* és *W. C. Bullit* könyvére: „Thomas Woodrow Wilson. Twenty-eighth President of the U.S.A. A Psychological Study." Boston 1967. – *Nicolson:* „Peacemaking 1919." London 1933. 143. old.

(26. old.) Tombor id. szavai *Böhm Vilmos:* „Két forradalom tüzében." Budapest 1946. 191. old.; vö. *Hetés Tibor:* „Stromfeld Aurél." Budapest 1967. 133–134. old. (utóbbi Tombor és Stromfeld hadbírósági pere alapján). Az oroszországi Vörös Hadsereg helyzetéről 1919. március 20-a körül „Isztorija grazsdanszkoj vojni v SZSZSZR." IV. köt. Moszkva 1959.; *V. A. Antonov-Ovszejenko:* „Zametki o grazsdanszkoj vojnye." I–IV. köt. Moszkva; *A. V. Liholat:* „Razgrom nacionalisztyicseszkoj kontrrevoljucii na Ukrainye." Moszkva 1954. Magyarul: *Liptai Ervin:* „Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország fegyveres szövetségének kérdéséhez." Hadtörténelmi Közlemények, 1958. 1–2. sz. és *Hajdu Tibor:* „Adatok a Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatainak történetéhez." Párttörténeti Közlemények, 1961. 3. sz.

(26–28. old.) Böhm szavait az SZDP március 20-i vezetőségi ülésén *Garami Ernő* „Forrongó Magyarország" c. könyvéből idézem. (Leipzig–Wien 1922. 111. old.) Böhm emlékirataiban csak röviden ismerteti ezt az ülést. – *Garami* saját szavai: ugyanott 111. old. – *Weltner* Garamiról „A »kompromittáltak«" c. cikkében „Az Ember" (Bécs), 1919. november 13. – A szociáldemokrata memoárírók tagadják, hogy a két munkáspárt egyesülése már a március 20-i pártvezetőségi ülésen felmerült volna, de ha ilyen döntés nem is született, lehetetlennek sem tűnhetett, hiszen a kommunistákat már március elején felszólították az SZDP-ba való visszatérésre, azóta pedig megváltoztak az erőviszonyok. – Károlyi beszéde a minisztertanácsban: OL Az 1919. március 20-i minisztertanács jkv-e. Közli az MMTVD. 5. köt. Budapest 1956. 679–680. old. *Károlyi* lényegében ehhez hasonlóan, bár a hivatalos jegyzőkönyvnél némileg élesebb fogalmazásban írja le beszédét „Lemondásom története" c. a bécsi „Arbeiter-Zeitung"-ban 1919. július 25-én megjelent cikkében. Például „a nyugati orientáció, a Wilsonra fölépített politika végleges hajótörést szenvedett", „a tényleges hatalom már hónapok óta kizárólag a szervezett munkásság kezében volt". (Magyarul megjelent az „Egy egész világ ellen" 1965-ös kiadásában.)

(28–31. old.) *Böhm* szavai id. mű. 243. old.; Kunfi a fenti jkv-ből, vö. „Jegyzetek a diktatúra keletkezéséről" c. cikkével („Az Ember", 1919. november 13.), ahol azt emeli ki: mindenkivel szemben a koalíció mellett volt, mert a munkásság „sem számbelileg, sem erkölcsi, sem értelmi szempontból nem elég erős arra, hogy egyedül kormányozza az országot". A többi miniszter szavai szintén a jkv-ből, illetve *Juhász Nagy* id. szavai, id. mű, 490. old. – Károlyi listájáról *Buza Barna:* „A kommunista összeesküvés." Budapest 1919. 26. old. – Károlyi tárgyalásairól id. cikkében ír. – *Kunfi* Pogányról fenti cikkében. – *Szántó* szavai Landler tárgyalásáról a KMP-vel id. mű, illetve „Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaságra" c. rövidebb cikke („Párttörténeti Közlemények", 1959. 1. szám.)

(31. old.) Rabinovics vallomása a Jancsik-pörben: PI 614. f. 1. csop. 7901-IV/1920., a népbiztos-pörben: ugyanott, 6274/1920. 62. cs. Bár Rabinovics bíróság előtt tette egyedülálló nyilatkozatait, meg kell jegyezni, hogy egyéb vallomásaiban nem mutatott félelmet vagy más befolyásoltságot, fejtegetései objektívek voltak. Landler átlépési szándékáról *Rudas László:* „Abenteurer- und Liquidatorentum in d. KPU." Wien 1922. 46. old.

(31–34. old.) A március 21-i SZDP vezetőségi ülésről *Böhm, Garami, Buchinger* („Tanúvallomás") és *Weltner* könyvei, *Kunfi* id. cikke és *Propper Sándor* memoárja (PI 747. f.) alapján. *Weltner* a vezetőség határozatáról: „Forradalom, bolsevizmus, emigráció." Budapest 1929. 148–149. old.: illetve PI 614. f. 1. csop. 9903/1924. – Böhm parancsa: HL A polgári demokratikus forradalom iratai. 33. cs. 4794/1919. eln. – *Kun Béla* Kunfi koalíciós tervéről: id. mű, II. köt. 75. old. („Néhány megjegyzés jóhiszeműek számára." 1920.) „Március huszonegyedike" c. tanulmányon ban megkérdőjeleztem Kunfi id. cikkének hasonló állítását, miután Kun Béla írása elkerülte figyelmemet, bizonyságául annak, milyen felületesen olvastuk egy ideig Kun legjelentősebb munkáit is. A két, egymástól független állítás bizonyítéknak tekinthető, hogy máshol nem történik utalás a koalíciós javaslatra, az viszont annak a jele, hogy Kunfi propozícióját vita nélkül tüstént elvetették.

(36–39, old,) Weltner szavait a várható „bedöglésről" Rabinovics közli a „Párisi Munkás" 1929. március 30-i számában. – Kun beszámolója a Gyűjtő kommunistáinak: ugyanott, 1927. március 19. *Sz. F.* „Gyűjtőfogházi emlékek." Az egységokmányt közli MMTVD. 5. köt. 688–689. old. – Az egyesülés újabb értékelései: „A magyar forradalmi munkásmozgalom története." 1. köt. 217–218. old.; bővebben *Gábor Sándorné:* „A két munkáspárt egyesülése 1919-ben." Budapest 1961. – *Kun Béla* a forradalmak után sokat foglalkozott az 1919-es egyesüléssel. Idézett szavai a KP erejéről: id. mű, II. köt. 105. old.; a koalíció lehetőségéről: ugyanott, 75. old.; a forradalmi helyzet kihasználásáról: ugyanott, 208. old., illetve 44–46. old. (Utóbbi a „Forradalomról forradalomra" c. könyvéből, amelyet, mint *Lenin* művei új kiadásából kitűnik, német fordításban Lenin is olvasott, és alapvető megállapításaival egyetértett. *Lenin* Művei, 4. kiadás. 45. köt. 19. old. (oroszul). Míg a forradalmat követő években Kun az objektív helyzettel magyarázta a diktatúra gyengeségeit, 1929–30 körül ő is kénytelen volt meghódolni az egyesülést minden baj fő okának tekintő, szubjektív nézetek előtt, amelyek eredője a Tanácsköztársaság és általában a közép-európai kommunista mozgalom lebecsülése volt. Részletesen erről lásd *Siklós* id. mű, amihez csak annyit tennék hozzá: a Rudnyánszky Endre által vezetett moszkvai KMP Külföldi Bizottsága 1919 decemberében elfogadott, Rudnyánszky által fogalmazott értékelése elítéli az egyesülést, és ebből le is vonja a logikus következtetést: „hiányoztak a proletárforradalom előfeltételei", s a Tanácsköztársaság vereségének oka az „elkerülhetetlen belső bomlás" volt. (PI 500. f. 2/6. őe.) Hasonló álláspontot foglal el az első elvi tanulmány a munkásosztály éretlenségét hangsúlyozva, *(Gábor Mózes:* „Bericht über den Sturz der Rätemacht in Ungarn" („Die Kommunistische Internationale" 1919 nov-dez.)

(37. old.) Cnobloch március 21-i jelentése: Österreichisches Staatsarchiv, Aussenpolitisches Archiv. (A továbbiakban: ÖS AP) Nachlass Bauer. – *Jászi:* „Magyar kálvária, magyar feltámadás." Bécs 1921. 2. kiadás. 102. old.

(38. old.) Dietz Károly id. könyve: „Októbertől augusztusig." Budapest 1920. 101–103. old. Lásd még vallomását a második Rákosi-perben: PI 614. f. 1. csop. 5736/1919. Pacor id. vallomásai Szikra Gyula, illetve Lajtos Elemér ügyében: PI 614. f. csop. 7901-II/1920. és 638. f. (Bp. ügyészség) IV. 13–290/1920.

(38–39. old.) A Károlyi–Bethlen tárgyalásról lásd utóbbi nyilatkozatát *Kemény Ferenc* füzetében: „Kinek a bűne a magyarországi bolsevizmus?" Budapest 1919. 26–27. old. és Simonyi Henry visszaemlékezését a „Századok" 1966. 1. számában. Bethlen szándékosan túloz, míg Simonyi – aki mint Károlyi bizalmasa, figyelemre méltó adatokat közöl – emlékeit kiszínezett történetekkel fűszerezi. – József főherceg és Károlyi: PI 614. f. 1. csop. Nánássy László pere. Buza Barna szavai id. röpiratából.

(39–41. old.) A Károlyi nevében kiadott lemondó nyilatkozat a „Népszavá"-n kívül külön, plakátokon is megjelent. Az utóbbi időkben vita folyt arról, mennyiben hiteles a kiáltvány, „aláírta"-e Károlyi. Károlyi a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban a bécsi „Arbeiter-Zeitung"-ban megjelent cikkében kifejezetten azt állította, hogy mikor az utolsó minisztertanács után Kéri tájékoztatta őt a Katonatanács határozatáról, kérésére aláírta a kiáltványt – a vérontás, a polgárháború elkerülése reményében. Károlyi később, így vagyonelkobzási perében is tagadta, hogy aláírta volna a nyilatkozatot, a perben kihallgatott Kéri vállalta a szerzőséget, de arra „nem emlékezett", vajon aláírta-e Károlyi? Nagy Vincének 1922-ben Károlyi, majd később nővére egybehangzóan tagadták az aláírás tényét: Nagy Vince megjegyzése szerint kommunista barátsága segíthette elő, hogy lenyelje a hamisítást. (*Nagy Vince:* „Októbertől októberig." New York 1962.) *Simonyi* a „Századok"-ban megjelent id. emlékezésében, ellenkezőleg, azt bizonygatja, hogy Károlyi aláírta és „életében" soha sem vonta vissza a kiáltványt. A koronatanú állítása fontos lenne, ha nem kötné össze rögtön nyilvánvaló tévedéssel. Van azonban egy harmadik verzió is: *Kun Béla* szerint Károlyi *visszavonta* „lemondási nyilatkozatának aláírását, még mielőtt a nyilatkozat nyilvánosságra került volna . . ." (id. mű. II. köt. 209. old.), hasonlóan nyilatkozott a népbiztos-perben Berinkey.

(41. old.) Károlyi id. szavai az ellenforradalommal való összefogásról: „Faith without Illusions. Memoirs of Michael Károlyi." London 1956. 155. old. — Ugyanő 1921-ben bukásáról; PI 704. f. (Károlyi-gyűjtemény.)

(41–43. old.) Moór parancsa: MMTVD 5. köt. 682. old. – Váry és a kommunista foglyok: *Szilágyi Dezső* visszaemlékezése a „Nagy idők tanúi emlékeznek" c. gyűjteményben (Budapest 1958. Szerk. Lányi Ernőné.) – Szamuely fellépését Lukács előadásán *Kassák Lajos* írja le az „Egy ember élete" VII. kötetében. (Budapest é. n. 227–228. old.) Kassák szerint Szamuely azt is mondta: „Most érkeztem a Gyűjtőfogházból", de mások nem tudnak arról, hogy ott jelen lett volna, felesége sem, aki egész idő alatt vele volt. Kassák szép, élethű leírásának torzképét adja egykori tanítványa, Kahána Mózes a „Népszabadság" 1968. március 21-i számában. – *Gábor Mózes:* „A nemzetközi ezredek szervezése". Társadalmi Szemle, 1959 március.

(43–48. old.) A Visegrádi utca március 21-én este: *Kassák* id. mű, VIII. köt. 12–13. old. – Cnobloch osztrák követ id. jelentését lásd fent. – *Garbai* id. szavai: „Népszava", 1919. március 22. – Dietz a kapitányságok megszállásáról: id. mű, 105–106. old. – Kunfi szavairól *Szilágyi Dezső* visszaemlékezése a „Nagy idők tanúi emlékeznek" c. kötetből.

2. MAGYAR FORRADALOM – VILÁGFORRADALOM

Kun Béla id. beszéde 1919. április 20-án jelent meg a „Népszavá"-ban. Közli id. mű, I. köt. 242. old.

„. . . A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG SORSÁT A NEMZETKÖZI PROLETÁRFORRADALOMRA ALAPÍTOTTUK . . ."

A Tanácsköztársaság nemzetközi visszhangjára elsősorban az 1959-es ünnepi nemzetközi ülésszak jkv-ét használtam fel („A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása." Budapest 1960. Szerk. Gábor Sándorné.), továbbá *Jemnitz János* (az „Ötven év" c. id tanulmánykötetben) és mások tanulmányait.

(53–54. old.) Móricz id. szavait közli MMTVD. 6/A. köt. 368. old. – A Komintern id. felhívása: ugyanott, 60. old. – *Lenin* megnyilatkozásait a Tanácsköztársaságról közli: „Lenin Magyarországról" 2. kiadás, Budapest 1965. Néhány azóta, *Lenin* Művei 5. kiadásában publikált írást közöl a „Jászkunság" 1967-es évfolyama. *Lenin* id. szavai: Művei 4. kiadása 29. köt. 222–223. old., illetve ugyanott, 272–273. és 225. old.

(54–55. old.) A legfontosabb üdvözleteket közli az MMTVD. 6/A. köt. A Szovjet-Oroszországgal való katonai összefogás főbb irodalmát lásd. az 1. fejezetnél. – Kun Béla a galíciai áttörés politikai jelentőségéről: id. mű, 2. köt. 138. old.

(56–58. old.) A JUKP megalakulásáról: a Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története. Novi Sad 1963. és Tito referátuma a párt 1948-as kongresszusán. Beograd 1948. 37. old. (magyarul). – *Thomas Mann* id. levele: „Briefe 1889–1936." Berlin–Weimar 1965. 158. old.

(59–60. old.) Böhm szavai: id. mű, 372. old. – Braunthal fejtegetése életrajzi bevezetőjéből Otto Bauer válogatott írásainak 1961-es bécsi kiadásához. – *Bíró Lajos* id. szavai a „Világ" 1919. március 20-i vezércikkéből („Az új korszak"). – *Varga Jenő* id. műve „A magyarországi Tanácsköztársaság" c. alatt jelent meg („Jahrbuch für Wirtschaft – Politik und Arbeiterbewegung 1922–23." Hamburg, 1016–1017. old.). – *Lenin* id. beszéde: Művei, 27. köt. 82. old. – *Kun Béla* 1919. április 22-i levele Leninhez: id. mű, I. köt. 246. old., április 19-i beszéde: ugyanott, 244. old.

FORRADALMI KÜLPOLITIKA

A Tanácsköztársaság külpolitikáját elsősorban nyugati viszonylatban ismerteti igen alaposan *L. Nagy* id. könyve. Átfogó feldolgozások készültek az egyes államok irányában folytatott politikáról: ilyen *Gábor Sándorné*, továbbá *Leo Valiani* id. műve, amelyet kiegészít *L. Nagy Zsuzsa* tanulmánya az olasz–magyar kapcsolatról, „Történelmi Szemle", 1965. 2–3. sz. Sajnos, éppen a Szovjet-Oroszországgal és másrészt az intervencióban részt vett szomszéd államokkal fennállott kapcsolatokról nem készült monografikus tanulmány. A diplomáciai okmányok közül csak igen keveset publikáltak s nem adták ki nyomtatásban (leszámítva az MMTVD-ben megjelent szemelvényeket) a Kormányzótanács jegyzőkönyveit, pedig ez minden jószándéknál jobban elősegítené a forradalom történetének feltárását. (A Kormányzótanács jegyzőkönyveit, miután egy helyen találhatók – PI 601. f. 1. csop. – külön hivatkozás nélkül idézem.)

(61–62. old.) Kun a hazáról: „A Vörös Katona" 1919. március 30. – Hasonló megnyilatkozásokat lásd „A magyar nacionalizmus kialakulása és története". Budapest 1964. – *Szabó Dezső* és *Lendvai* (Nomád) cikkei: „Mindenki újakra készül . . ." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. Szerk. József Farkas. IV. köt. Budapest 1967.

(62–64. old.) A csehszlovák követség megtámadását leírja Cnobloch osztrák követ, aki ugyanabban a épületben lakott: ÖS NPA K. 896. L. Ungarn 5/3. (1919. március 25-i jelentés) – a gerendási csatát Balás Ádám békéscsabai tanár. (PI 605. f. II/18.) – Vixről a FKT március 22-i jkv-e, *L. Nagy* id. mű. Utóbbi közli először magyarul Kun Béla 24-i jegyzékét (103. old.). A Smuts-misszió előzményeiről *L. Nagy* és *Valiani*, valamint *A. D. Low.* id. mű. – A március 21. utáni kezdeti román elképzelésekre érdekes fényt vetnek a hírszerzés jelentései: Az RKP KB archívuma 57. f. 5972 dos. 99. fil. – Az amerikai nézetekről a legújabb kiadvány: *Seymour* professzor egykorú levelei: „Letters from the Paris Peace Conference." New Haven 1965. 185. stb. old.

(65–67. old.) A KMP futárairól lásd *Uraszov* és *Németi* visszaemlékezését a „Nagy idők tanúi . . ." c. id. kötetben. A távírókapcsolatot többek között Csicserin március *23-i* távirata valószínűsíti, amelyben azt kérdi: megkapták-e az *új* sifre-kulcsot? Csicserin és Kun táviratainak kópiáit Réti László szerezte meg a PI-nek 1957-ben a szovjet külügyi levéltárból, ezenkívül sok kiegészítést (érkezett táviratok könyve stb.) kaptunk a moszkvai IML-től. A legfontosabbakat az MMTVD. 6. kötete közli, illetve *Gábor Sándorné* a „Párttörténeti Közlemények" 1961. 1. számában. Csicserin optimizmusára jellemző pl. március 29-i távirata. *Lenin*

üzenetei Műveiben megjelentek, saját kezű feljegyzését a Pórral folytatott március 22-i beszélgetésről, lásd IML (Moszkva) f. 2. op. 1. jegy. hr. 8955. A ROSZTA jelentések egy részének és néhány táviratnak, így Lenin két táviratának is, előkerült magyarországi eredetije: ezeket a PI őrzi. – Kunnak a „frakciósokról" szóló táviratát a ROSZTA közzétette, és megjelent pl. a bécsi „Arbeiter-Zeitung" 1919. március 31-i számában is. – Cnobloch április 1-i jelentése: ÖS NPA K. 881. L. Ungarn I/3. – A futárokra és egyéb kapcsolatra lásd a PK 1961/3. számát. A szovjet Vöröskereszt-misszió kiszabadításának részleteit egyik tagja, Perminov ismerteti a március 29-i „Pesti Napló"-ban megjelent nyilatkozatában. – A magyar–szovjet szerződéstervezetről lásd Halász Sándor tanulmányát a „Századok" 1967. 5. számában. – Kun Béla felhívása Lenin utóiratával: MMTVD. 6/B. köt. 571–572. old. (Az egykorú fordítás hevenyészett, de az orosz eredeti tartalmától nem tér el. Utóbbit lásd *Lenin* Művei. 4. kiadás. 42. köt. 470. old.)

(67–69. old.) A magyarországi nemzetközi szocialista föderációról írottak alapja *Kővágó László* hasonló című cikke a Párttörténeti Közlemények 1966/2. számában. Az olasz szekcióról lásd még: PI 603. f. 1. csop. BN Res. 1920. 1–292, ugyanott 614. f. 1. csop. 8400-I/1920. A románról ugyanott 605. f. II. 18/A (Kétegyháza) – A nemzetiségek jogairól szóló XLI., illetve LXXVII. rendelet megjelent a „Tanácsköztársaság" c. hivatalos lap 1919. április 7-i, illetve 29-i számában. Más, fontosabb rendeletekkel és a népbiztossági rendeletek teljes jegyzékével közli: „A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása." Szerk. Halász Pál, Kovács István, Peschka Vilmos. Budapest 1959. – A nem magyar lakosság helyzetéről a Tanácsköztársaságban számos tanulmány jelent meg. A legfontosabbak *Kővágó László*, *Gergely Ernő* és *Schönwald Pál* disszertációi, illetve az ezek alapján publikált hosszabb-rövidebb írások, továbbá Rákos Ferenc úttörő, de ma már elavult könyve: „Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban." Budapest 1953., *Hajdu Gyula* tanulmánya „A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása" c. kötetben stb. Egyikük sem foglalkozik azonban érdemben az 1919 március–áprilisában még a Tanácsköztársaság területén élt 4–500 000 románnal. – Az egyesült párt id. programját közli az MMTVD. 6/B. köt. 51. old.

(70–71. old.) A magyar katonák románellenességéről id. *Balás Ádám* tanár kéziratát PI 605. f. II/18. – A hangulatra később jellemző, hogy a fővárosi sajtó nacionalista, románellenes megnyilatkozásaitól az ifjúsági szövetség lapja, az „Ifjú Proletár" polémikus cikkben határolta el magát. (1919. május 18. Testvérharc és osztályharc.) – A Ruténföldről egész sor helytörténeti jellegű munka jelent meg a Szovjetunióban, a mai Kárpát-Ukrajna történészeinek tollából. Úttörő jellegű *V. V. Uszenko* könyve: „Vpliv Velikoj Zsovtnyevoj Szocialisztycsnoj Revoljuciji na rozvitok revoljucijnogo ruhu v Zakarpatti v 1917–1919. rr." Kijev 1955., a legújabb *B. Szpivak* és *M. Troján:* „40 nezabutnih dniv." Uzsgorod 1967. Magyarul: *M. Troján* tanulmánya a „Századok" 1964. 1–2. számában, ugyanott lásd a legfontosabb hasonló tárgyú cikkek címét. – Az idézett Bereg megyei körrendelet: MMTVD. 6/A. köt. 544. old. – A német kérdésről lásd *Gáborné* id. mű, továbbá *G. Soós Katalin:* „A nyugat-magyarországi kérdés." Budapest 1962. A német és ukrán terület közigazgatási beosztását lásd MMTVD. 6/B. köt. 472., illetve 6/A. köt. 236. old.

(71–73. old.) Angliában 1919 májusában jelent meg *Alice Riggs Hunt* füzete: „Facts about communist Hungary", amely több népbiztos nyilatkozatát közölte és Kun Béla szavaival különösen kiemelte: „he thaught, the realization of the value of the »intellectual« by the Hungarian Revolution, was perhaps the greatest step in advance made, in comparison, to the Russian attitude towards them a year ago". Az olasz kiadványokról *Franco Ferri* Az MTTJ kötetben, a Németországban, illetve Ausztriában megjelentekről *Siklós* id. mű. – A rendeletek német kiadásáról: HL TK 12. cs. – Az ellenséges hadseregek közti propaganda nagy méreteit jellemzik az erdélyi román parancsnokság információs osztályának jelentései: Az RKP KB archivuma, 57. f. 5983. dos. – A 2. vöröshadosztály jelentése: MMTVD. 6/A. köt. 591. old. – Ausztria és a Tanácsköztársaság viszonyáról lásd *Gáborné* id. mű, illetve az ott nem közölt adatokra ÖS NPA Präs. K. 6. és ÖS Verwaltungsarchiv BI 22. Niederösterreich 5066. – Diner-Dénes jelentése bécsi tárgyalásairól: MMTVD. 6/A. köt. 34. old. – Károlyi tárgyalásainak céljáról lásd *Károlyi Mihályné:* „Együtt a forradalomban." Budapest 1968. 307., 469. old. – A budapesti konzulátusok felsorolása *Gáborné* id. mű alapján.

A Smuts-féle tárgyalások leírásánál elsősorban *L. Nagy* id. könyvére támaszkodtam, amelyhez képest a számunkra nehezen elérhető nyugati dokumentumok ismeretében értékes kiegészítésekkel szolgál *Valiani* és *Low* id. mű. – Smuts 1919. április 9-i jelentését ismerteti Valiani, teljes szövegét, a Foreign Office levéltárának példánya alapján *Karsai Elek* közli a „Levéltári Közlemények" 1967-es évfolyamában. A Smuts-misszió kettősségét jól tükrözi *Harold Nicolson* könyve, pedig ő a Wilsonnal rokonszenvező ifjú toryk közé tartozott, de Smuts politikáját már sokallta, s büszke arra, hogy a kíséret fő gondja volt: megakadályozni Kun Béla esetleges közvetítői próbálkozását Párizs és Moszkva között.

(75–77. old.) Az intervenció katonai előkészítésével foglalkozik *Liptai Ervin* két könyve. („A Magyar Vörös Hadsereg harcai." Budapest 1960.; „A Magyar Tanácsköztársaság." Budapest 1965.) Bár kritikával kezelendő, sok adatot tartalmaz Breit József altábornagy munkája: „A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörösháború története." II. köt. „A proletárdiktatúra kikiáltásától a románok támadásáig." Budapest 1925. Innen idézem a belgrádi francia parancsnokság 1919. március 25-i és április 2-i parancsait a bukaresti főhadiszállásnak, Dimitriu ezredes, összekötő tiszt útján. – *Gratz* id. szavai: „A forradalmak kora." 189–190. old. – A csehszlovák intervenció előkészítését bőséges levéltári anyag alapján ismerteti *Vaclav Král:* „A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben." Budapest 1956. (Román és jugoszláv viszonylatban sajnos még nem készült ehhez hasonló részletes és alapos elemzés a témáról.)

(78–79. old.) Kun Béla és a Toller-féle Bajor Tanácsköztársaság üzenetváltása: MMTVD. 6/A. köt. 165., 176. old. – Seidler sikertelen utazásáról lásd kihallgatását a bécsi rendőrségen: ÖS NPA Präs. K. 6. – Antonov-Ovszejenko ill. Vacetisz parancsait lásd a „Párttörténeti Közlemények" 1961/3. számában közölt cikkemben. *(Antonov* id. mű alapján.) – Csicserin id. táviratait közli *Gábor Sándorné* a „Párttörténeti Közlemények" 1961. 1. számában. Lenin április 5-i üzenete: „Lenin Magyarországról". 91. old.

(80. old.) A bukaresti angol követ (Barclay) távirata Karsai Elek gyűjtéséből: OL Filmtár. 14.083. f. 1193, 54 602. – Balfour érdeklődése a bankbetétek iránt: *Gáborné* id. mű. – Az erdélyi csatározásokról és a támadást bejelentő röpcédulákról: *Breit* id. mű.

3. A PROLETÁRFORRADALOM BÉKÉS NAPJAI

BÉKÉS ÚTON

Braun Róbert id. cikke („Miért nem fejtett ki a polgárság ellenállást március 21-én?") a „Huszadik Század" 1919 áprilisi számában jelent meg. A törökszentmiklósi összetűzésről lásd Scheftsik jelentését: HL TK 14. cs. VIII-2-110. 786., a többi Szolnok megyei esetről: „Szolnok megye 1918–19-ben." Írta *Kaposvári Gyula* stb. Szolnok 1961.; PI 605. f. II. 18. (Békéscsaba, Bucsatelep.) – Sárvár: PI 605. f. II. 4/b. – Sármellék: ugyanott, II. 35/a. Az összes egykorú és későbbi (TAGYOB, bírósági) jelentések tanúsítják, hogy ezek kivételes esetek voltak. – A debreceni törvényszék elnökének jelentése: ugyanott II. 4/d. – A balmazújvárosi jelentés: Debreceni ÁL Hajdu megyei alispáni iratok. 1746/1920. – Hódmezővásárhely: PI 692. f. – Az id. békéscsabai jelentés: ugyanott, 605. f. II/18.

(85–86. old.) A hatalom átvétele a Dunántúlon: *L. Nagy Zsuzsa.* „Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon". Budapest 1961.; „A Tanácsköztársaság Zala megyében". Szerk. Hadnagy László. Zalaegerszeg 1961.; PI 605. f. II. 4/b. stb. – *Nagy Vince* szökéséről lásd id. könyvét. Baloghy és Dietz beszéde: „Népszava", 1919. március 23. – Károlyi idézett nyilatkozata: „Az Ember", 1919. március 25. Lásd még 23-i beszédét: „Népszava", 1919. március 25. – Buza Barna hasonló szellemű levelét az FM tisztviselőihez: PI 605. f. II/1.

Lukács a kis- és nagypolgárságról: „Ellenforradalmi erők a magyar proletárdiktatúrában". „Új Március" (Bécs), 1929. Különszám a 10. évfordulóra.

(87–89. old.) *Kun Béla* Szamuelyről és az egyesülésről: id. mű, II. köt. 253–254. old. – A március 22-i és 26-i értekezletekről: MMTVD. 6/A. köt. 13., 41., 62. old.; PI Hevesi Gyula, Szántó, Rottmann Jenő és mások visszaemlékezései. – *Pavel Hajdu:* „Kak borolasz i pala Szovjetszkaja Vengrija". Moszkva 1931. 36. stb. old. – Balassagyarmatról: PI 605. f. II/4. (A helyi ügyvédi kamara jelentése.) Miskolc: ugyanott, a miskolci törvényszék elnökének jelentése. – A Szaktanács közleménye: MMTVD. 6/A. köt. 151. old. A különböző polgári szervezetek és személyek csatlakozására bőséges anyagot közöl a korabeli fővárosi és vidéki sajtó. A kommunisták *egykorú* aggályait az egyesüléssel szemben jól mutatja *Psitek Endre* levele: MMTVD. 6/A. köt. 82. old.

A Kormányzótanács március 22-i jegyzőkönyvét közli MMTVD. 6/A. köt. 9. old. – Kistarcsa: HL A polgári dem. forradalom iratai. 33. cs. 4928/1919. – Szatmár: „Századok", 1959. 1. sz. 164. old. – Kisvárda: „Népszava", 1919. március 29. – Az üzletek bezárásáról és megnyitásáról szóló rendeletek: MMTVD. 6/A. köt. 28., 104. old.

(90–92. old.) A kecskeméti rabló katona: „Népszava", 1919. március 28. – *Göndör* id. cikke: „Diktatúra Pesten." „Az Ember", 1919. április 1. Közli „Mindenki újakra készül . . ." III. köt. Budapest 1960. 52. old. – A szegedi direktóriumokról: *Gaál Endre* tanulmánya a „Tanácsköztársaság Csongrád megyében" c. kötetben (Szeged 1959.); *Péter László:* „Juhász Gyula a forradalmakban." Budapest 1965. Utóbbiból (178. old.) Juhász idézett szavai. Sok dokumentumot közöl, tendenciózus kommentárokkal *Kelemen Béla:* „Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez." Szeged 1923. – *Móra Ferenc* id. cikke: „Memento", „Szegedi Napló", 1919. április 1. Közli MMTVD. 6/A. köt. 99. old.

(92–93. old.) A Tanácsköztársaság rendeleteinek legteljesebb gyűjteménye a „Tanácsköztársaság" c. hivatalos lap (a „Budapesti Közlöny" utóda). Pongrácz Jenő a „Tanácsköztársasági Törvénytár" öt kötetében publikálta a Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeleteit, de az utolsó füzet június 30-ával zárul; nem tartalmazza tehát a júliusban megjelent rendeleteket. Sok rendeletet közöl az MMTVD, továbbá „A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája" és „A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája" c. gyűjtemények (mindkettő Budapesten 1959-ben jelent meg Milei György és Petrák Katalin szerkesztésében). – A fontosabb rendeleteket rövid jogi magyarázatokkal közli „A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása." Budapest 1959., függelék gyanánt adva a Tanácsköztársaság jogszabályainak mutatóját.

(93–95. old.) A Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmányát közli az MMTVD. 6/A. köt. 100. old. – Preusz és Bódy: PI 614. f. 1. csop. 6302–XI/1920.; *Kiss György*: „A budapesti várospolitika 1873–1944." Budapest 1954. 155. old. – Preusz és társai lemondásáról: *Böhm* id. mű, 232. stb. old. – Az április 2-i szakszervezeti választmány határozata: „Népszava", 1919. április 3. – *Weltner* id. cikke: „A proletárdiktatúra biztosítása." „Népszava", 1919. április 4. – Weltner a két diktatúra lehetőségéről a júniusi tanácskongresszuson beszélt: „A Tanácsok Országos Gyűlésének naplója." Budapest 1919. 13. old.

(95–97. old.) Pogány megbuktatásának hátterével főleg *Böhm* id. mű foglalkozik, lásd még a Kormányzótanács április 1., 2., 3-i ülésének jegyzőkönyvét. Magát a tüntetést sok kortárs és a sajtó is leírta. A kommunista katonák törekvéseiről *Szántó* id. mű.; *Böhm* id. szavai: id. mű, 229. old. Böhm, attól eltekintve, hogy hosszan idézi a Kormányzótanács április 2-i ülésének jegyzőkönyvét – 4-i dátummal, elhagyja a személycserékről szóló részét, és úgy állítja be, mintha Pogány a tüntetés *után* mondott volna csak le, és ő maga is lemondott volna a népbiztosságról (pedig csak a hadügy már előző este elvállalt átvételétől lépett vissza – néhány órára), és csak akkor engedett, miután a Kormányzótanács elfogadta követelését a fegyelem helyreállítására.

(98. old.) A kerületi munkástanácsok id. határozata: „Vörös Újság", 1919. április 5. – Révai cikke: ugyanott április 4., a hozzászólásokkal együtt lásd MMTVD. 6/A. köt. 139. old. – A Kormányzótanács névsora a „Tanácsköztársaság" c. hivatalos lapban jelent meg.

A választásokról elmondottak a „Tanácsok Magyarországon" c. könyvemen alapulnak; természetesen a megjelenése óta eltelt évtized kutatási eredményeinek figyelembevételével.

(106–107. old.) Az első soproni ellenforradalmi megmozdulásokról lásd a soproni főügyészhelyettes jelentését: PI 605. f. II. 4/b. – Vas megyéről ugyanott II/34., lásd még *L. Nagy Zsuzsa:* „Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon" c. könyvét. – Az alföldi választási zavargásokról: HL TK 11. cs., „Vörös Ujság", 1919. április 24. – A székely csapatok hangulatáról lásd *Kratochvil* „A székely hadosztály 1918–1919. évi bolsevista-ellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért" (Budapest é. n.) és *Liptai* id. műveit, továbbá MVH és Katz Béla 1919. április 3-i jelentését: HL TK 4. cs. (Böhm-iratok); *Nagy Vince* id. mű, 109–113. old. – Károlyi javaslatáról az egyetlen forrás *Böhm* id. mű, (230–231. old.), de viszonya Károlyihoz a könyv megjelenése idején valószínűtlenné teszi, hogy rovására eltért volna az igazságtól. – A lakáskérdésről az id. jegyzőkönyvön kívül lásd *Szamuely* cikkét: MMTVD. 6/A. köt. 225. old. – Az ifjúmunkások egyesülési jegyzőkönyve: ugyanott, 148. old.

(107–112. old.) A Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország alkotmányát többek között a választójog szempontjából is összehasonlítja *Gábor Sándorné* tanulmánya az „Ötven év" c. kötetben. A Tanácsköztársaság választójogával főleg jogtudományi munkák foglalkoztak: *Rákos Ferenc, Beér János, Szentpéteri István, Pecze Ferenc* és mások írásai. – A választások lefolyásáról sok értékes adatot tartalmaznak a különböző helytörténeti munkák. A „Tata-Tóváros és Tatabánya" c. lap id. tudósítása *L. Nagy Zsuzsa* „Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon" c. művéből. – Az endrődi plébános jelentése: PI 605. f. II/18. – A „Vörös Ujság" id. cikke április 6-án jelent meg. – Hernádvécse: PI 605. f. II/12. – *Krizsán* id. tanulmánya a „Pest megye múltjából" c. kötetben jelent meg (Budapest 1965.). – *Rabinovics* id. cikke: „Vörös Ujság", 1919. május 11. Közli MMTVD. 6/A. köt. 462. old. – A nagyatádi főszolgabíró a tanítókról: PI 606. f.

(112–113. old.) A sárospataki ellenforradalmi lázadásról *Gratz* id. mű, 128. old. és PI 605. f. II/4e. (a sátoraljaújhelyi törvényszék jelentése). – A jezsuitákról: MMTVD. 6/A. köt. 153. old. – Novák ügyéről: *Mészáros Károly:* „Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája." Budapest 1966. 154–155. old.; „Népszava", 1919. április 18. – Nagymarosról: ugyanott, 1919. április 15. – A VI. kerületben Peyer ellen emelt vádról *Göndör Ferenc* „Vallomások könyve" c. memoárjában ír (Bécs 1922. 88. old.).

(114–115. old.) A budapesti tanácsok április 11-i ülése: MMTVD. 6/A. köt. 184. old. – A Kormányzótanács április 11-i, 12-i és további ülései a PI-ben. Itt jegyzem meg, hogy a jegyzőkönyvnek fő célja a határozatok rögzítése, ezért a politikai megnyilatkozások, felszólalások visszaadása nem lehet tökéletes. Részben megmaradtak a jegyzőkönyvvezető részletesebb feljegyzései, ezek viszont szubjektív felfogását is tükrözhetik. A belső politikai vitáknak mégis ezek a jegyzőkönyvek a legtökéletesebb dokumentumai.

(116–117. old.) Móricz Zsigmond id. cikkei 1919. április 15-én, illetve 17-én jelentek meg a „Pesti Hírlap"-ban. („Magyarország a béke útján." „Magyarországon nem hal éhen senki.") Közli „Mindenki ujakra készül . . ." III. köt. Lásd még ugyanott „A szentjakabi iskola" és „Virágnyílás" című írásait. – *Váry Albert* könyve: „A vörösuralom áldozatai Magyarországon", Vácott jelent meg 1923 újév körül. – Kun beszéde az 500-as tanácsban: MMTVD. 6/B. köt. 215. old. Weltner szavait a „Népszava" április 16-i száma közli.

A DIKTATÚRA ALAPJAI

Ennek a résznek alapja „Tanácsok Magyarországon" c. könyvem megfelelő alfejezete (IV/3), kibővítve a nem tanácsi jellegű állami szervek és intézmények részletesebb ismertetésével. Néhány szót kellett szólnom a kérdés elméleti alapjairól, amelyeknek bolygatása ennek a könyvnek megjelenésekor – alig két évvel az ellenforradalmi események után – félreérthető és félremagyarázható lett volna, viszont ma, tíz év után, sem tűnik feleslegesnek. Gazdag

jogtörténeti irodalmunk is elsősorban törvénykezési, praktikus oldaláról közelíti meg a Tanácsköztársaság államát. (Például „A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga" c. kötetben.) „Mindezt mintegy fél századdal ezelőtt írta, és ma szinte ásatásokat kell végeznünk ahhoz, hogy a hamisítatlan marxizmust bevigyük a széles tömegek tudatába" – jegyzi meg Lenin *Marx* „Polgárháború"-ját idézve. Azóta újabb fél század telt el . . .

(117–122. old.) *Lenin* id. szavai a burzsoá és proletárdiktatúráról: Művei. 4. kiadás. 25. köt. Szikra 1952. 442–443. old. Lenin a régi hivatalnokok felhasználásáról: ugyanott, 28. köt. Szikra 1952. 405. old., illetve 395–396. old. – A többi idézet ugyanott a 3. fejezet 1. és 2. pontjában. – Az alkotmányt közli az MMTVD. 6/B. köt. 214. old. Rendelettervezet a rendeletek véleményezéséről: PI 603. f. 2. cs. (36-453/4287). A Párttitkárság megtiltja a központi megbízottaknak a beavatkozást a helyi politikai ügyekbe: „Veszprém Vármegye Hivatalos Lapja", 1919. június 12. – A Veszprém megyei tanácselnök id. szavai: a „TOGY Naplója." 71. old. – Bogyiszló: PI 605. f. II/1.

(122–124. old.) Varga Jenő az új bürokráciáról: a „TOGY Naplója." 29. old. Varga beszédében a visszaéléseket leleplezve, azért ütött meg ilyen magyarázkodó hangot, mert a tanácskongresszuson a jobboldali szociáldemokraták demagóg kirohanásokat intéztek „a vörös bürokrácia" ellen. – Az FM id. jelentése: PI 605. f. II/1/a. – A veszprémi kormánybiztosról: „A bolsevizmus Magyarországon . . ." 539. old. *Gutheil Jenő:* „A kommunisták uralma Veszprémben." Veszprém 1920. Jankovicsról bővebben *Csaba Imre:* „A Tanácsköztársaság Veszprém megyében." (Veszprém 1959.) A kir. ügyész jelentése: PI 605. f. II. 4/b. – A járási tanácsokról és a szécsényi járásról: *Hajdu* id. mű, 218–224. old. – A füzéri járási tanács: PI 605. f. II. 12. – *Lenin* a hibák szükségszerűségéről. Művei. 26. köt. 101. old.

(124–127. old.) Gádoros, Csorvás: PI 605. f. II. 18. – Felsőméra: ugyanott, II. 12. – Nógrád: ugyanott, II. 4/f. – *Bódy* id. tanulmánya: „A proletárdiktatúra Magyarországon" c. tanulmánykötetben (Huszár Károly szerkesztésében), amely röviddel a forradalmak után jelent meg, s ennélfogva még a Gratz-féle „Bolsevizmus"-kötetnél is elfogultabb. Lásd még *Kiss György:* „A budapesti várospolitika 1873–1944." és PI 614. f. 1. csop. 6302/1920. – Haubrich a politikai bizottságról a népbiztosper 1920. július 7-i tárgyalásán beszélt. A politikai bizottság üléseiről csak egy-két jegyzőkönyv maradt meg a PI Archívumában (601. f. 1. csop.). – Vita a népbiztosok fizetéséről és a Szovjetházról: a Kormányzótanács március 27-i és június 26-i ülésének jegyzőkönyve. – A népbiztosságok és hivatalaik átalakításáról *Magyary Zoltán:* „A bolsevizmus közigazgatásának jellemzése." („A bolsevizmus Magyarországon" c. kötetben.) *Rákos Ferenc* id. mű.; *Györffy Sándor:* „A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai az Országos Levéltárban." „Levéltári Közlemények." 1959. évf. és a népbiztosságok iratai. – A Földhitelintézetek Orsz. Szöv. id. jelentése: PI 605. f. II/1.

(128. old.) A tisztviselők problémájával elvi szempontból foglalkozik *Rákos Ferenc* id. műve, a gyakorlat valóságának oldaláról pedig *Hevesi Gyula* világítja meg: „Egy mérnök a forradalomban." Budapest 1959. 255. old. *Varga* cikkei: „Népszava" 1919. május 4., illetve „Vörös Ujság" 1919. május 23. – Vargának *Dienes László* válaszolt ugyanott május 25-én, az eredeti kommunista álláspont szellemében, utóbbira lásd ugyanott május 22-én a „Le a bürokráciával!" c. vezércikket. Hevesi leírja, hogy a Varga–Dienes-vita után összehívott értekezleten már Kun Béla is mérsékeltebb nézetet képviselt, s jellemző, hogy a KMP radikálisabb árnyalatához tartozó Rákosi Mátyás egy július 16-án tartott előadásában a nehézségek négy hónapja után más húrokat penget:

„Nekünk egyelőre meg kell tartanunk a régi szerveket, melyeket jónak látunk az átmeneti időre . . . Képtelenek vagyunk azonnal kicserélni a szervek exponenseit . . ." a munkásság, „mivel kellő szakismeretekkel nem bír, csak az ellenőrzésre kell szorítkoznia egyelőre, hogy visszaélések, szabotázs elő ne forduljon, s a proletariátus igyekezzék beletanulni az új gépezet titkaiba, hogy ő foglalhassa el később a tanult tisztviselők helyét". „Igazság" (Szekszárd), 1919. július 18. Lásd még Rákosi levelét a Győr megyei intéző bizottsághoz: Győri ÁL Győr megyei direktórium III. 5544/1919.

(128–130. old.) A közalkalmazottak szakszervezetének id. megnyilatkozásai: „Népszava" 1919. május 29, illetve június 27. – A Vörös Őrség és a kommunista – szociáldemokrata ellentétek: a Kormányzótanács első üléseinek jkv-e, Wagast id. 1919. szeptember 8-i levele:

PI 614. f. 1. csop. 8400-I/1920. („Seidler és László Jenő ügyvéd orosz minta szerint akartak elbánni a rendőrséggel" stb.) – A belügyi népbiztosok id. rendelete a Vörös Őrségről: MMTVD. 6/A. köt. 41. old.; a Vörös Őrség id. közleménye „Népszava" 1919. április 1. – Az orosz és magyar rendőrökről: „Vörös Őr" 1919. június 15. – A Vörös Őrség összetételéről: Kaposvári ÁL Somogy megyei direktórium 1. alapszám 1212/1919.; MMTVD. 6/A. köt. 249. old.; PI 605. f. II. 18., 32. stb.; Nyíregyházi ÁL alispáni iratok 7550/1920, PI Kolacskovszky Lajos és mások visszaemlékezése stb. – A budapesti Vörös Őrségről *Dietz* id. mű.; PI 614. f. 1. csop. 7901/1920 ugyanott, 604. f.

(130–132. old.) A különítményekről, karhatalomról az elmúlt 20 évben csak egy vékony füzet jelent meg. *(Kovács Nándor:* „A Vörös Őrség." Budapest 1956.) Így a levéltári források mellett az ellenforradalmi irodalomra vagyunk utalva. *Váry* id. műve csak adatokat közöl, a vidéki és fővárosi kiadványok bőséges „leírásokat" is. *Gratz Gusztáv* id. könyve tanulságos lehet kezdő történelemhamisítók számára: amit ír, az többé-kevésbé a tényeken alapul, de az arányok tükrében minden megváltozik. A könyv háromszázegynéhány oldalából harmincat foglal el „A vörösterror" c. fejezet, míg az 1918 novemberi parasztmozgalmak leverésére éppen csak utal, a fehérterrort – amelyet helytelenít – 10–11 oldalon mentegeti. *Kaas* és *Lazarovits* a külföldnek szánt félhivatalos könyvükben már élnek a messziről jött ember jogával, és előadnak olyan kedves regéket, mint az iskolásleányé, akit Faber egyházügyi megbízott kivégzéssel fenyeget, ha nem vonja vissza kijelentését, miszerint van isten. A kisleány vállalta a vértanúságot, sőt megígérte: utolsó percéig imádkozni fog a mindenhatóhoz, hogy bocsásson meg Fabernek. Faber, ahogy már egy istentelen népbiztoshoz illik, nem váltotta be ígéretét. (A kisleány ellenben bizonyára imáiba foglalta Fábert, aki épségben szabadult ki az ellenforradalom börtönéből.) A kis regét lásd id. mű, 106. old. A kifejezetten propagandajellegű kiadványoknak már nagyobb részét tette ki a „vörösterror" leírása, a megtörtént dolgok kiszínezése mellett nem fukarkodva a fantázia mennyei adományával sem.

A Cserny-különítmény belső életét, hangulatát az irodalom eszközeivel teszi megérthetővé a mai olvasó számára *Lengyel József* „Prenn Ferenc hányatott élete" c. regényében. – *Kassák* és *Dögei:* K. id. mű, VIII. köt. 193–194. old. – A vidéki különítmények kisebb önkényeskedéseire: PI 605. f. II. 35/a (Keszthely). – Szamuely id. megbízatása: MMTVD. 6/A. köt. 288. old.

(132–134. old.) Az igazságszolgáltatást *Sarlós Béla* dolgozta fel „A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei" c. monográfiájában (Budapest 1961). Munkájában felhasználta *Rákos Ferenc* id. művét, a szociális összetétel vizsgálatánál pedig Bónis György és Kubitsch Imre számításait. Ezt azért is meg kell jegyezni, mert Bónis adatait bizonyos fokig félreértette, amennyiben pl. azt írja, hogy a 162 fővárosi bíró közül csak 5 volt értelmiségi, „a többiek a munkásosztály soraiból kerültek ki", noha Bónis legalább 9–10 értelmiségit, tisztviselőt sorol fel, néhány ember foglalkozását pedig nem tudta megállapítani. Ami nem csökkenti különösebben Sarlós könyvének értékét és a bíróságok proletárjellegét sem. Sarlós könyvében a Párttörténeti Intézet által az 50-es évek elején összegyűjtött iratokra támaszkodott, amelyek azóta egy újabb feltárás során kiegészültek (lásd Gecsényi Lajos ismertetését a „Levéltári Szemle" 1967. 3. számában), ezek azonban Sarlós itt idézett főbb megállapításait nem befolyásolják. A baranyai alispán id. jelentése: PI 605. f. II/15. – A gyulai ügyészség vezetője, *Konrád Ernő* szavai füzetéből: „A kommunizmus története a gyulai kir. ügyészség területén." Gyula 1921. – A statisztikai adatok Sarlós könyvéből.

A VÖRÖS HADSEREG

A Tanácsköztársaság történetének legjobban feldolgozott része a hadtörténet, amelyről talán éppen ezért az utolsó három-négy évben kevesebb publikáció jelent meg. Miután magam önálló hadtörténeti kutatásokat nem folytattam, itt és a további fejezeteknél is elsősorban a Vörös Hadsereg alapvető monográfiájára, *Liptai Ervin* id. munkájára támaszkodtam, mellette különböző kérdésekhez kiegészítésképpen felhasználva *Breit* stb. írásait, illetve az újabb irodalomból *Hetés Tibor* és mások tanulmányait. – A Vörös Hadsereg felállításáról szóló rendeletet közli – sok más, fontos hadtörténeti dokumentummal együtt – MVH id. kötet. A rendelet bizonyos hasonlóságot mutatott Böhm korábbi terveivel, aki mint hadügyminiszter zsoldos hadseregét nagymértékben a szakszervezetekre kívánta építeni.

(137–140. old.) A március 24-i hadműveleti utasítást közli *Breit* id. mű, 2. köt. 11. old. A szlovákiai támadás tervéről *Liptai* id. mű, 81. old.; *Julier Ferenc:* „Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén." „Magyarság", 1927. július 7. Stromfeld tevékenységét *Hetés Tibor* ismerteti alapos életrajzában s egyben Tombor, Julier, az egész tisztikar eddig legrészletesebb jellemzését nyújtja. Liptai Ervin ugyanis egyébként kiváló monográfiájában sajátos módon kerüli az egyes személyek szerepének ismertetését. – *Lenin* véleménye a tisztek alkalmazásáról: Művei. 29. köt. Szikra 1953. 56. és 458. old. stb. – Önkéntesek jelentkezése a Vörös Hadseregbe: *Liptai* id. mű,; HL. TK. 3., 4., 6., 7. cs.; „Századok", 1959. 1. szám.; MMTVD. 6/A. köt. 45., 70., 81. stb. old., PI 605. f. II/18 (utóbbiból az idézett nagyszénási jelentés). – A létszám alakulásáról Liptai és a HL fenti iratai, továbbá *Derkovics Jenő* tanulmánya: „A Magyar Vörös Hadsereg gyári munkás ezredeinek szervezése." „Hadtörténelmi Közlemények", 1955. 3–4. szám. Böhm adatát, amely szerint a létszám elérte a 280 000 főt, kritikával kell fogadnunk: ebben benne foglaltatik a hadsereg részének nyilvánított Vörös Őrség, a kórházak s a dezertőröknek legalább egy része. – A budapesti sorozások adatai: PI 614. f. 1. csop. 6302-III/1920. (Bódy Tivadar jelentése.)

(140–142. old.) A szemben álló hadseregek erőviszonyai *Liptai* id. mű. alapján. *Král* id. mű szerint ekkor még csak négy román gyaloghadosztály állt az erdélyi fronton. – A márciusi hadianyag-kimutatásokat közli MVH. 118–120. old. – A repülőkről *Gellért Tibor:* „Adalékok a magyar polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság légierejének történetéhez." „Hadtörténelmi Közlemények", 1965. 3. szám. – A hadigazdaság helyzetét *Dömötör Gergely* foglalja össze. „A Magyar Tanácsköztársaság hadigazdasága" c. tanulmányában, „Hadtörténelmi Közlemények", 1956. 1. és 3–4. szám.

(143–144. old.) Az április 16. előtti összetűzéseket *Breit* ismerteti. – Az ungvári összetűzésről: HL. TK 4. cs., Böhm-iratok 400 hk/1919. és „Népszava", 1919. április 10. – A csehszlovák hadsereg helyzetéről *Král* id. mű, az idézett cikket is ő közli (89. old. A „Venkov" 1919. március 25-i számából). – Presan parancsát közli *Liptai* id. mű, 113. old.

A ROMÁN OFFENZÍVA

Ahol nem jelölöm meg külön a forrást, ott általában Liptai Ervin monográfiájára támaszkodtam a hadiesemények ismertetésénél, az antant politikáját illetően pedig *L. Nagy* id. művére. Az intervenció előkészületeit konstatáló katonai jelentéseket lásd MVH 127–129. old. (április 15-i összefoglaló.); *Breit* id. mű, 2. köt. 56–57. old.; HL. TK 4. cs. (Böhm-iratok), 5. cs. (hadműveleti osztály).

(144–147. old.) A jugoszláv intervenciós tervekről *H. Nicolson:* „Peacemaking". 313. old. – A politikai bizottság április 17-i jkv.-e: PI 601. f. 1. cs. – Érdekes, hogy az április 18-i „Népszava" mint „a párt vezetőségének határozatát" közli a pol. biz. határozatát. Az ügy részleteit lásd „Mindenki ujakra készül . . ." IV. köt. 170., 954. old. – Kratochvil szavait könyve után idézi *Liptai* id. mű, 119. old. – Kacsóf pol. megbízott jelentése: *Breit* id. mű,

3. köt. 199. old.— A nagykárolyi direktórium jelentése elűzéséről; *Breit* id. mű, 3. köt. 201. old.; Kratochvil jelentése a szatmári eseményekről: ugyanott, 202. old. – A tisztek hasonló, nyílt antibolsevista fellépéséről más frontszakaszon (Arad megyében) HL TK 11. cs. (A Délvidéki Direktórium 1919. április 21. és 22-i jelentése stb. – A debreceni vörösőrök lázadása: A debreceni munkásmozgalom története. Szerk. Varga Zoltán. Debrecen 1956. 298. old. – „A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919." Dokumentumgyűjtemény. Összeállította Farkas Dezső stb. Debrecen 1959. – A székely csapatok kegyetlenkedései a román lakossággal és utóbbi vérengzése a foglyok között: PI 605. f. II. 18. (Békéscsaba) stb. *Breit* id. mű ezzel szemben csak a román atrocitásokról szóló jelentéseket fogadja el hitelesnek, teljesen önkényesen.

(148–149. old.) Tito id. szavait 1964. szeptember 15-i budapesti beszédében mondta: „Népszabadság", 1964. szeptember 16. – A jugoszláviai munkásmozgalmakkal részletesen foglalkozik a mai jugoszláv történetírás a felhasznált egykorú adatok: „Berichte des II. Kongresses der K. I." Petrograd 1921. – Lásd még PI 605. f. II.15/a.: *Hajdu Gyula* id. mű., *J. A. Piszarev* tanulmánya („Ucsonije zapiszki Insztyituta Szlavjanovegyenyija." V. köt. 1952.) stb. – Az április 17-i bécsi megmozdulás jelentőségéről *Gáborné* id. mű, az osztrák források kiemelik *F. Adler* szerepét a mozgalom leszerelésében. Kun vízumkéréséről, Böhm bécsi útjáról *Böhm* id. mű, 269. old., ÖS NPA Praes. K. 6. L. I/1. – A Munkaügyi Népbiztosság vitáját az április 18-i kormányzótanácsi ülés jkv-éből idézem, a két munkáspárt rokkantszövetségeinek meghiúsult egyesítése: „Népszava", 1919. március 25. – Szamuely parancsai a rokkantkérdés rendezéséről: „Népszava", 1919. április 19., MMTVD. 6/A. köt. 265. old.

(149–152. old.) A nagyváradi direktórium id. távirata: HL. TK. 4. cs., lásd még a sajtódirektórium jelentését: OL BM eln. 36–3367/1922. – A direktóriumok menekülése stb.: *Hajdu* id. mű, 193–194. old., PI 605. f. II/18 a. (Nagyszénás) stb. A Kormányzótanács május 14-i ülésén „Vincze Sándor párttitkár előadja, hogy a vidéki direktóriumok menekülésük alkalmával rengeteg pénzt hoztak magukkal. Ezekkel a pénzekkel el is számoltak . . ." – A Hadügyi Népbiztosság id. április 19-i elhatározása: *Liptai* id. mű, 133. old. – Jónás kivégzése: *Váry* id. mű, a nyírbátori eseményekről id. a főszolgabíró jelentését: PI 605. f. II/30 b., vö. OL BM eln. 36—3367/1922. — Kunfi beszédét az 1919. április 20-i „Népszavá"-ból idézem, Kun beszédét az MMTVD. 6/A. köt. is közli (258. old.).

(152–154. old.) A Vörös Hadsereg létszámadatai: *Derkovics* id. mű. és HL TK 6. cs. Meg kell jegyezni, hogy a létszámadatok általában 1–2 nappal elmaradnak a helyzettől, a valóságos létszám nagyobb, mert jelentések kimaradtak, hiányoznak egyes hátországi intézetek stb. adatai, hiányzik a székely hadosztály létszáma, noha állományának egy része nem tette le a fegyvert és néhány nappal később besorolást nyert a Vörös Hadsereg különböző alakulataiba. – Szász Menyhért versének („Vörös katonák!") idézett sorai csaknem szó szerint azonosak Kunfi április 19-i beszédének befejezésével. Közli a „Mindenki ujakra készül . . ." III. kötete, *Móricz Zsigmond* idézett cikkével együtt. („Boldognak akarom látni a szegény magyar népet.") *Móra* versét („Epilóg") szintén. – *Mendelényi* a túszok szedéséről: „A bolsevizmus Magyarországon . . ." 196. old. – A Gyűjtőfogház jelentése szerint (PI 605 f. II/4 b., Szöllősy min. tanácsos):

„A Gyűjtőfogházba szállított kezesek (politikusok, írók, tudósok, gyárosok, nagykereskedők stb.) hozzátartozóik jóvoltából bőséges ellátásban részesültek, s a nap nagyobb részét a fogházi kórház napfényes udvarán sétálva, olvasmányokba merülve, sakkozva vagy látogatóikkal társalogva töltötték. Köztük voltak: Wekerle Sándor, Balogh Jenő, Hazay Samu, Szurmay Sándor, Teleszky János, Szterényi József és Darányi Ignác volt miniszterek, gróf Mikes János püspök, Szász Károly, a képviselőház elnöke, Juhász Andor táblai elnök, Rákosi Jenő író, Hohenburger Antal tábornok-hadbíró, Hegedűs Lóránd bankigazgató és volt képviselő s számos tagja a Majláth, Esterházy, Szapáry, Wenkheim, Almássy és Berchtold főúri családnak." A jelentés megnyugtatja a minisztert; „A helyükön maradt régi tisztviselők mindent elkövettek, hogy enyhítsenek a rémuralom bebörtönzött áldozatainak sorsán . . ." — *Böhm* Kunról a „túsz-szabadítóról": id. mű, 300. old. — A

székely hadosztály által a Nyírségben teremtett állapotokról egy április 20-án kelt részletes jelentést közöl az MMTVD. 6/A. köt. (275. old.)

(152–155. old.) Kun április 20-i táviratát közli *Antonov-Ovszejenko* id. mű, IV. köt. 21. old. *Lenin* id. táviratait közli Művei 4. kiadásának 44. kötete, bővebben lásd *Liptai* id. tanulmányát a „Hadtörténelmi Közlemények"-ben. A Vinnyicsenkóval folytatott tárgyalásokról ír *Antonov* id. mű.; *L. N. Nyezsinszkij* tanulmánya az MTTJ-ben, lásd még a Kormányzótanács március 27-i jkv-ét és a bécsi lengyel ügyvivő jelentését március végén: ÖS NPA K. 887 L. Ungarn 2/3. *Valiani* id. mű szerint (nyilván Vinnyicsenkó emlékiratai, a Vidradzsennja nacii alapján, amelyhez nem tudtam hozzájutni) maga Vinnyicsenkó március 31-étől egy hétig Budapesten tárgyalt, de végleges eredményt Rakovszkij habozása miatt nem ért el. Sas O. levele: MMTVD. 6/A. köt. 291. old. Az egyházi vagyonról és a szabad vallásgyakorlatról szóló rendeleteket közli az MMTVD. 6/A. köt. 263., 290. old. Gyakorlati végrehajtásáról lásd PI 605. f., továbbá *Orbán Sándor* tanulmánya „A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban" c. kötetben (Budapest 1960) és *Ottlyk Ernő* írása: „Az 1918–19-es forradalmak és az evangélikus egyház." „Theológiai Szemle", 1959. 1–2. sz.

(156–161. old.) A román vezérkar id. direktíváját eredeti forrás alapján közli *Liptai* id. mű, 137. old. – A hadsereg-főparancsnok személyének kiválasztásáról *Böhm* és *Szántó* id. mű. Böhm arra hivatkozik: azért vállalta el a nagy hatalmat biztosító pozíciót, mert Kunfi figyelmeztette, milyen „súlyos bonyodalmakra és szerencsétlenségre vezethetne", ha Szamuelyt neveznék ki. Szántó szerint ő és a kommunisták egy része próbálkozott Szamuely kinevezésével, de sikertelenül. – Stromfeldről lásd *Hetés* monográfiáját, *Pethő* id. szavai: „Világostól Trianonig." Budapest 1925. 215. old. – A kárpátaljai ellenforradalomról: *B. Szpivak, M. Troján:* id. mű 103–104. old. – Nyíregyházáról: PI 605. f. II. 4/e. és II. 30/b. – Alsólendva: „A Tanácsköztársaság Zala megyében." 119. old. – *Rab Ákos* április 22-i jelentése: MVH. 177. old. – A Stenczel–Nikolényi-ügyről PI 614. f. 1. csop. 10. 303/1919-VII., ugyanott, 8400/1920-I. és a Kormányzótanács április 22-i jkv-e. – Az MTI id. 23-i jelentését közli az MMTVD. VI/A. köt. 292. old. – Rothziegel levele ugyanott 287. old. – Az április 23-i magyar–csehszlovák tárgyalásról HL TK 5. cs. a HN helyzetjelentése: MMTVD. VI/A. köt. 305. old., Pellé április 24-i távirata: *Král* id. mű, 149. old. – Az olasz diplomaták és Brown tárgyalásaira *L. Nagy* és *Valiani* id. műveit. Brown jelentéseit közli a párizsi konferenciáról kiadott amerikai hivatalos publikáció (Papers Relating to the Foreign Relations of the US. 1919. The Paris Peace Conference.) id. javaslatait közli *L. Nagy* és az MMTVD. VI/A. köt. 317. old.

(161–162. old.) A munkászászlóaljak szemléjéről, szervezéséről stb. *Hetés Tibor:* „Munkásezredek, előre!" Budapest 1960. 19. és köv. old. – A Galilei-kör felhívása: MMTVD. VI/A. köt. 299. old. – A műegyetemi plakát: PI 614. f. 1. csop. 7901/1920-I. (Az elfogott tetteseket kihallgatás után szabadon bocsátották.) – Vásárhelyi meggyilkolását ismertetik a Makó forradalmi történetére vonatkozó írások, így „A Tanácsköztársaság Csongrád megyében" c. id. köt. 153. old. Lásd még HL TK 11. cs. (április 15. Vásárhelyi jelentése, május 1. Hajdu Gyula jelentése), PI 605. f. II. 4. d. (A járásbíróság jelentése.) stb. Nem feladatom itt e bonyolult ügy vizsgálata, csupán annyit, hogy az ellenforradalmi szervezet kihasználta a frontszolgálattól húzódó katonák s a szigorú rekvirálás miatt elégedetlen birtokos parasztság hangulatát. Bizonyos, hogy a Tanácsköztársaság illetékes szervei sohasem kísérelték meg ezután a feleslegek rekvirálásának Makón elég radikális módon megkezdett végrehajtását. – Az id. kecskeméti jelentés közli: MMTVD. VI/A. köt. 304. old.

(162. old.) Stromfeld április 24-i parancsa: *Hetés* Stromfeld – életrajzából, 152. old. – A hajdúszoboszlói kivégzésekről több forrás is megemlékezik, de különbözőképpen írják le, s az eltérés nagysága jellemző az utólag keletkezett történetek megbízhatóságára. Böhm pl. azt írja, hogy mikor Szoboszlóra érkezett, két fán felakasztva találta a statáriálisan kivégzett személyeket. Törvénytelen kivégzés volt ez, állítja, megfeledkezve arról, hogy Szamuelyt felhatalmazták tettenérés esetén „a forradalmi törvényszék mellőzésével is bárminemű eszköz" igénybevételére. (MMTVD. VI/A. köt. 288. old.) Ezért, úgymond, „azonnal intézkedtem a megtorlás iránt" *(Böhm* id. mű, 244. old.), ilyen intézkedésnek azonban nyoma sincs. *Vágy* szerint (54–55. old.) a kivégzéseket Szamuely rendelte el. aki előbb

„megkérdezte a csőcseléket milyen emberek voltak", míg Böhm szerint a nép nem helyeselte az ítéletet. Végül a szoboszlói járásbíró jelentése szerint a városba bevonult terrorcsapat fogta el a fehéreket; „e közben megjelentek a piacon Böhm Vilmos és Szamuely Tibor népbiztosok is, kik aztán minden előzetes kihallgatás vagy vizsgálat nélkül elrendelték" a fenti akasztásokat „a közben a piactéren összeverődött csőcselék helyeslése" mellett. (PI 605. f. II. 4/d.) Az új szoboszlói polgármester hasonló leírását még azzal egészíti ki (1919. szeptember 1-i jelentésében): „Böhm Vilmos és Szamuely Tibor népbiztosok hangosan kiabálva bitang gazembereknek nevezték az ártatlan áldozatokat, s ezt a csőcselék harsány ordítozással helyeselte . . ." („A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban . . ." 508. old.)

(162–164. old.) A Szabolcs megyei harcok és egyéb események leírásánál az id. hadtörténeti műveken kívül felhasználtam *Jenei Károly* tanulmányát a „Negyven éve. A Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története" (Nyíregyháza 1959.) c. kötetben és a helyi hatóságok jelentéseit: PI 605. f. II. 30/b. – Az 1. és 5. hadosztály sajátos feladatáról lásd *Kerekes József* ny. vezérezredes kéziratos munkáját a Hadtörténelmi Levéltárban. – Az 500-as tanács 25-i üléséről a „Népszava" számol be a legrészletesebben, 1919. április 26-án.

A TISZÁNTÚLI FRONT ÖSSZEOMLÁSA

A székely hadosztály árulásának történetét aprólékosan leírja *Kratochvil:* id. mű. – Stromfeld április 26-i elhatározása *Hetés* életrajzában, 154. old. – Az 1. hadosztály parancsnokának id. jelentése: HL TK 5. cs. – A nyíregyházi polgármester jelentése: PI 605. f. II. 30/a. – *Lenin* április 24-i távirata Művei, 35. köt. 365. old. – A román kormány területi igényeiről: *L. Nagy* id. mű, továbbá *Spector* id. mű. (mai román bírálata *Elisa Campus*tól: „Revue Roumaine d'Histoire", 1965. 1. sz.); *A. D. Low* id. mű.; *Ránki György* tanulmánya a Clerk-misszióról a „Történelmi Szemle", 1967. évfolyamában. Ellis Ashmead-Bartlett, a bécsi magyar ellenforradalmárokat támogató tekintélyes angol újságíró azt állítja memoárjaiban („The Tragedy of Central Europe." London 1923. 154. old.), hogy éppen április 26-án jelentette ki neki a bécsi román ügyvivő: „A Tisza folyó vonalát végleges határként akarják megtartani", de ha valóban mondta is, a román diplomácia egyik irányzata sem volt *ennyire* nagyralátó.

(167–170. old.) Az április 26-i kormányzótanácsi ülés részletes jkv-ét közli az MMTVD. 6/A. köt. 326. old. – A román rekvirálásokról: PI 605. f. II. 18/a., II. 30/a. stb. – békési tisztek: ugyanott, II/18. (Békéscsaba). – Az orosházi TAGYOB-jelentés: PI 605. f. II. 18/a. – A kisvárdai: ugyanott, II. 30/b, lásd még II. 18., II. 32. stb. és *Hársfalvi Péter* tanulmányát a „Negyven éve . . ." c. id. kötetben és „A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban . . ." c. id. dokumentumkötet II. F. fejezetét. – A csehszlovák hadseregben folyó propagandáról id. jelentés: HL TK 5. cs.

(171–172. old.) Presan táviratát Fochhoz közli *Breit* id. mű, 3. köt. 223. old. – A Kormányzótanács üzenete Wilsonhoz a hivatalos amerikai diplomáciai okmánypublikációban jelent meg („Papers . . ." XII. köt. Washington 1947.), amely szerint dátuma április 28 vagy 29. Magyarul közli MMTVD. 6/A. köt. 346. old. – A népbiztosok cseréjének elhatározása: ugyanott, 352. old., *Böhm* id. mű, 247. old. stb. A dokumentumokban az antantmissziókkal tárgyaló Bolgár Elek bécsi követről van szó, mint új népbiztosról, Böhmnél viszont – elírás folytán – a baloldali szociáldemokrata Bogár Ignácról.

(172–173. old.) Felvidéki önkéntesek: PI 605. f. II. 12. Perkupa stb. – *Kun* a „nacionálbolsevizmusról": id. mű, II. köt. 87–88. old. – A munkás tartalék ezredek szerepét és viszonyát a Vörös Hadsereghez behatóan ismerteti *Hetés Tibor* „Munkásezredek, előre!" c. könyvében, valamint a „Tanulmányok Budapest múltjából" XIII. kötetében megjelent írásában. Cnobloch és Bauer táviratváltása: ÖS NPA K. 880. L. Ungarn I/1. – Cnobloch április 30-i jelentése: ugyanott K. 887. L. Ungarn I/1. – A menedékjogról kéréséről lásd ugyanott Bauer iratait: Präs. K. 6. L. Ungarn I/3. (Itt említem meg, hogy a Bauer-iratok egy részét saját gyűjtésemből, más részét a Hadtörténelmi Levéltár és az Országos Levéltár szíves segítségével használtam fel.)

(173–174. old.) A Kormányzótanács április 30-i jegyzékét közli az MMTVD. 6/A. köt.

355. old. – A párizsi konferencia állásfoglalásait *L. Nagy* id. műve ismerteti. – Az 1. hadosztály id. jelentése: HL TK 5. cs. – A HNb hadműveleti osztály id. jelentése: MVH. 200. old. – A sajószentpéteri stb. dolgozók ellenállása: PI 605. f. II/19. – A miskolci ellenállás: *Král* id. mű, 159. old.

5. A MÁJUSI VÁLSÁG ÉS A FORRADALMI HONVÉDELEM MEGSZERVEZÉSE

A MÁJUSI VÁLSÁG

A május elseje körüli krízis a Tanácsköztársaság történetének legismertebb, legtöbbet vitatott mozzanatai közé tartozik, így a feldolgozások és memoárok általában részletesen foglalkoznak vele. Marxista történetírásunkban *Liptai Ervin* id. művei, továbbá *Nemes Dezső* tanulmánya („A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége." „Századok", 1959. 1. szám.) elemzik a sorsdöntő 48 órát. – A katonai helyzetet általában itt is *Liptai* id. műve alapján ismertetem, a salgótarjáni hadműveleteket katonai szempontból *Balázs József* dolgozta fel: „Salgótarján 1919." „Hadtörténelmi Közlemények", 1954. 3–4 szám. (A megjelenés éve bizonyítja, hogy még a salgótarjáni csatáról is lehetett igazat írni egy történésznek – akkor, amikor az irodalom és publicisztika hazug kultuszának kedvenc témája volt), a munkásság szerepéről az Acélgyár id. jelentése: PI 605. f. II/28., továbbá *Hevesi* id. mű, 272. és köv. old.

(176–178. old.) A HNb május 1-i parancsát közli *Liptai* id. mű, 195–196. old. – Id. szavai a létszám fölösleges részéről: ugyanott, 190. old. – A komáromi akcióról: HL TK 5. cs., PI 605. f. II. 4/b (a győri ügyészség jelentése), az id. levél: OL BM eln. 36–453/1920. – Ismertetései közül legújabb *Kovács György:* „A Komárom megyei dolgozók harca a proletárhatalomért" (1968. h. n.), sok adattal, de a 48-as albumokra emlékeztető, lokálpatrióta szemlélettel.

(178–183. old.) József főherceg május elsején: PI 614. f. 1. csop. 8400/1920-I. – Károlyi Kunnál: *Károlyi Mihályné* id. mű, 317. old. és „Memoirs of M. K." – *Breit* Kunfiról: id. mű, 3. köt. 147. old. – A Politikai Bizottság éjszakai üléséről *Szántó* id. mű.; *Landler Jenő:* „A Vörös Hadsereg diadalmas útja és bomlása." „Új Március", 1926 március–áprilisi szám. Szántó Béla kifejezetten cáfolja azt az egy időben elterjedt tévedést, mintha május elsején a Kormányzótanács ülésezett volna. – Böhm id. parancsa: MMTVD. 6/A. köt. 386. old. – *Breit* id. szavai Kunról: id. mű, 3. köt. 157. old. – A Kormányzótanács május 2-i ülésének jegyzőkönyvét közli: MMTVD. 6/A. köt. 386–389. old. – A munkásezredek értekezletének jegyzőkönyvét a „Nemzeti Ujság" közli 1919. november 12-én, Pogány József megszerzett irataiból. Miután eredeti példány nem áll rendelkezésünkre, nem tekinthetjük hitelesnek, mégis idéztem, mert tartalma nem valószínűsíti az esetleges hamisítást. – A Munkástanács május 2-i ülésének teljes jkv-ét közli MMTVD. 6/A. köt. 390–405. old. – Landler a Granat-enciklopédiában megjelent írásában, más forrásokkal ellentétben, úgy emlékezik, hogy a szakszervezeti vezetők delegációja a kormányzótanácsi ülés végén a kommunistákhoz csatlakozott, és ezzel eldöntötte a vitát.

(183–185. old.) Tombor parancsa az ellenállás felvételére: MMTVD. 6/A. köt. 405. old. – Cnobloch id. jelentései: ÖS NPA K. 887. L. Ungarn 2/3. – Tárgyalások a menedékjogról: ÖS NPA Praes. K. 6. L. I/3. A zavaros helyzet megtermékenyítőleg hatott a memoárírók és publicisták fantáziájára, amire csak egy szélsőséges példát hoznék. *Werkmann Karlnak*, IV. Károly titkárának „A madeirai halott" c. gyászirata (München 1923. 53. old.) szerint Diner-Dénes május 2-án Allizétől, a bécsi francia misszió vezetőjétől kért szabad elvonulást a népbiztosok számára, és délután 5-kor megsürgönyözte Pestre: tagadó választ kapott. „Ez a válasz változtatott a helyzeten. A Munkástanács elhatározta, hogy folytatja a harcot." Amiből annyi igaz, hogy Allizé, amint már nagyhatalmak képviselői szokták, figyelmeztette

Otto Bauert: rosszéven veszi, ha megadják a menedékjogot, Bauer azonban kitérő választ adott csak neki. Lásd; ÖS NPA K. 881. L. I/3.)

(185–186. old.) A magyar kormány párizsi meghívásának történetét a különböző források különbözőképpen írják le, az ok nyilvánvaló: Allizétől Nicolsonig mindenki elhelyezte a maga szalmaszálát vagy gerendáját a meghívás útjában, és így az eredményt is mindenki magának vindikálja. – Bethlen memorandumát közli *Vörnle János* cikke „A bolsevizmus Magyarországon" c. kötetben: „A bécsi magyar komité munkássága." – A bécsi követség kirablását legújabban *Gáborné* id. mű, ismerteti, a régi források közül jelentős az akcióban személyesen részt vevő *E. A. Bartlett* id. könyve. A 13 milliót állítólag Bartlett kapta, de bizonyára nem egymaga, ilyen értelemben számolt be Bethlen is a Friedrich-kormánynak. – Bethlen, Garami és Batthyány kapcsolatáról lásd utóbbi nyilatkozatát: „Népszava", 1921. június 3.

(186. old.) Teljesen alaptalan az egyidőben elterjedt tétel, hogy a románok Szolnokot elfoglalták, de a Vörös Hadsereg visszafoglalta és „miután visszaverte a román hadsereget, szilárdan tartotta a Tisza vonalát". *(Rákosi Mátyás:* „A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság." Budapest 1954. 45. old.) A nyugati irodalom elég egyoldalúan a békekonferencia fellépésében látja csak a román hadsereg megállításának okát. *(Low* id. mű, 64. old. stb.) A csehszlovák burzsoá irodalom viszont *Krdl* id. műve szerint Brown tárgyalásainak jelentőségét túlozta el. A kérdés sokoldalú megvilágítása *Liptai* id. műveiben található meg. A május 1-i szovjet jegyzéket közli MMTVD. 6/A. köt. 370. old., Podvojszkij id. nyilatkozatát az „Izvesztyija" 1919. május 6-án. Újabb adalék Csicserin április 28-i távirata Rakovszkijhoz, amelyben felhívja a besszarábiai akcióra, mint amivel „kényszerítheti a románokat, hogy Budapestet hagyják békében". (Közli *Halász Sándor* a „Századok" 1967/5. számában.) A Tisza áradásáról; Pl 605. f. II. 1/A., II. 18/A.

(187–188. old.) A munkásság a Vörös Hadseregben: *Derkovics* id. műve, *Hetés Tibor* id. írásai, HL TK 7. cs. – Julier szavai id. emlékezéseiből („Magyarság", 1927. július 8.) – A fegyverbegyűjtés adatai: PI 603. f. 2. cs. 8514, 8702. ikt. sz. – *Mdrai* id. cikke: „Népszavazás." „Magyarország", 1919. május 7. Közli „Mindenki ujakra készül . . ." IV. köt. 308. old. – *Szász Zoltán:* „Szabadság, egyenlőség, testvériség." „Pesti Futár", 1919. május 2. „Mindenki ujakra készül . . ." IV. köt. 294. old.

(188–192. old.) A szolnoki stb. ellenforradalmak leveréséről: *Váry, Hetés* id. művei, MMTVD. 6/A. köt. HL TK 5. cs. PI 614. f. 1. csop. 6302/1920-XIII. stb. A gyarmati direktórium elnökéről: PI 605. f. II. 4/f. (A helyi ügyvédi kamara jelentése.) – Lukács tizedelési parancsáról: *Váry* id. mű. stb. Az esetet, kivételes voltától eltekintve, azért is érdemes megemlíteni, mert egynémely írónk – rendkívül következetes forradalmárok, akik egy csirke nyakát sem tudnák elvágni – meg van győződve róla, hogy az „etikus" Lukács csupán filozófusi minőségében vett részt a forradalomban. – A dunántúli ellenforradalmakat összefoglalja *L. Nagy Zsuzsa* könyve: „Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon, 1919." Ligetfaluról: HL TK 5. cs. A Dormándy-féle szervezkedés: MMTVD. 6/A. köt. 457. old. – *Pethő Sándor* id. szavai: „Világostól Trianonig." 215. old.

(192–193. old.) Az aradi kormány alakulásának történetét leírja *Gratz, Kaas–Lazarovits* id. mű. és *Varjassy* memoárja: „Gróf Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós", az Októberi forradalomtól a »bűnös« Budapest hódolatáig. (Timisoara 1932.) – A brucki puccs szarkasztikus leírását adja *Bánffy Miklós:* „Emlékeimből." Budapest 1943. 250. old. Az osztrák Hadügyminisztérium vizsgálati jelentése: ÖS NPA K. 881. L. Ungarn I/9. – A bécsi kormányalakítási tárgyalásokról *Batthyány Tivadar:* „Beszámolóm." Budapest é. n.

(193–194. old.) A román fegyverszüneti ajánlatot közli MMTVD. 6/A. köt. 414. old. – *Kárpáti Aurél* id. cikkét „A Vörös Katona" 1919. május 7-én közölte. („Mindenki ujakra készül . . ." IV. köt. 309. old.) Kárpáti cikkének szociáldemokrata jellege félreérthetetlen, olvasóit személy szerint Böhm és Haubrich támogatására szólította fel. Ugyanaznap. „Az Est"-ben a demokrata *Mikes Lajos* igyekezett bizalmat önteni a kispolgárságba – Haubrich iránt. – Böhm lemondó levele: MMTVD. 6/A. köt. 431. old. – A Cserny-csoport elleni küzdelmét erősen kiszínezve ismerteti *Böhm* id. mű, 292. és köv. old. – Szántó az Abonyi

utcai értekezletről: id. mű. Vö. *Wiesenberger Vilmos:* „Az Abonyi utcai értekezletek." „Typographia", 1919. október 17.

(194–195. old.) Salgótarjánról *Balázs* és *Hevesi* id. mű. Lázár főhadnagyról: PI 606. f. az acélgyári jelentés: PI 605. f. II/28. Kerekess erősen hangsúlyozza a május 19–20-i helyzet veszélyességét, a 80. dandár parancsnoka szerinte a zűrzavar következtében az ellenség fogságába esett. A hadműveleti hibák mellett rovására írja, hogy nem tudott megbarátkozni a munkásszázadokkal, nem lévén ezek szabályosan beöltöztetett és nyilvántartott formációk.

AZ ELLENTÁMADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

Az osztrák–magyar viszonyról lásd *Gáborné* és *G. Soós* Katalin, a határmegállapításról *L. Nagy* id. művét. Bauer ellentétei az osztrák kormányban az Anschluss és a Magyarországhoz való viszony ügyében: ÖS NPA Nachlass Bauer.

(195–196. old.) A határok megállapításának a párizsi békekonferencián nagy nyugati irodalma van, az eredeti okmányok viszont a belföldi kutatók számára is csak részben hozzáférhetőek, így az objektív kritikai értékelés nehézségekbe ütközik. A Horthy-korszakban hivatalosan is terjesztették azt – a nyugati szerzők közül pl. Temperley által képviselt – nézetet, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltásának, illetve a retorziónak, nagy szerepe volt a határok megvonásában. Döntő bizonyítékokkal azonban ő sem rendelkezik, s az újabb szerzők közül pl. Low határozottan cáfolja ezt a verziót, elismeri, hogy a júniusi Clemenceau-jegyzék siettette a határok véglegesítését, de megállapításuk már korábban megtörtént. A Ruténföldet már 1918-ban Ukrajnának akarták adni, Petljura legyengülése, Szovjet-Ukrajna megszilárdulása után engedtek Beneš kérésének, aki megígérte, hogy a Ruténföldnek Csehszlovákia autonómiát biztosít (mint ismeretes, ez nem történt meg). Low csak Burgenland esetében ismeri el: „úgy tűnik, Magyarországtól való elszakításának osztrák igényét a szövetségesek azért teljesítették, mert meg akartak büntetni egy nemzetet, amely magáévá tette a kommunizmust és megjutalmazni szomszédját, Ausztriát, amely elutasította Budapest csábítását". Hozzáteszi azonban: Burgenland nemzeti összetételét tekintve ez esetben a többségi elvnek megfelelően jártak el. *(Low* id. mű, 38–39. old.)

(196–198. old.) *Nicolson* szavai: id. mű, 324–325. old. – Az ukrajnai hadműveletekről *Antonov-Ovszejenko* id. mű. – *Kerzsencev* id. cikke: „Izvesztyija", 1919. május 6. – A Grigorjev-lázadásról *A. V. Liholat.* id. mű. (Az alapos, adatokban gazdag könyv – mint ez A. Mikojánnak az SZKP XX. kongresszusán elhangzott bírálatából is kitűnik – túlságosan szigorúan ítéli meg az ukrán vezetők hibáit, ezt a túlzást kiegyenlíthetjük *Antonov-Ovszejenko* emlékiratainak tanulmányozásával, amelynek szerzője nemcsak Grigorjevet igyekszik a „jó oldaláról" bemutatni, de még azt is kifejti, hogy ő megtartotta volna Mahnót a szovjethatalom oldalán, ha politikáját nem keresztezi Trockij merevsége.) *Lenin* május 5-i figyelmeztetése: Művei. 35. köt. 370. old. (oroszul), a megrovás: ugyanott, 44. köt. 169. old. (oroszul). Lásd még ugyanott, 172. old. stb. – *Lenin* május 13-i üzenete Kun Bélának: Művei. 36. köt. 522. old. Antonov-Ovszejenko május 17-i jelentése a Vörös Hadsereg főparancsnokának leszögezi, hogy a sajtó eltúlozza a Dnyeszteren túli portyák hadászati jelentőségét (id. mű, 4. köt. 280. old.). A szovjet sajtó túlzásaira lásd pl. a „Pravda" 1919. május 16-i vezércikkét. *Antonov* műve fenti helyén kifejti: „ezeket a sikereket (pl. *Benderi elfoglalását május 28-án.* H. T.) nem tudtuk tovább fejleszteni, mivel erre reális erőink nem voltak, és meg volt tiltva, komoly operációkba bonyolódni" a román fronton. Csicserin és Kun május 7–8-i táviratai: PI 501. f. 1/15. csop.

(198–199. old.) Böhm május 5-i parancsát a hadsereg csoportosításáról közli: MVH, 244. old. – A francia támadás veszélyét és a május 11-i elhatározást részletesen ismerteti *Liptai* id. mű (248. stb. old.), kétségbevonhatatlan cáfolatát adva az olyan, egy időben elterjedt nézeteknek, mintha Böhm valótlan hírekre hivatkozva „kétségkívül az ellenség sugalmazására" irányította volna a hadsereg jelentékeny részét Kecskemétre és Ceglédre, ahol

„tétlenül vesztegeltek". *(Rákosi* id. előadása. 46. old.) Maga Rákosi, mint politikai megbízott, Salgótarján után szintén itt működött.

(200–201. old.) Az olasz misszió szerepéről *L. Nagy Zsuzsa:* „Az olasz érdekek és Magyarország 1918–19-ben." „Történelmi Szemle", 1965 2–3. szám, továbbá *Guido Romanelli:* „Nell'Ungheria di Bela Kun e durante l'occupazione militare romena." Udine 1964. – A fegyverszállításokra lásd még ÖS NPA K. 884. L. Ungarn V. 2. (Ugyanitt elhelyezett későbbi iratokból kitűnik, hogy Olaszország 1920-ban is folytatta a fegyvercsempészést – az akkori magyar kormányok részére.) – Bauer id. május 11-i levele Schober rendőrfőnökhöz: ÖS NPA Nachlass Bauer (262) Ungarn, Varia.

(201. old.) Rabinovics cikkét közli az MMTVD. 6/A. köt. 462. old. Gyakorlati hatásáról *Hajdu* id. mű, 177. old.; MMTVD. 6/A. köt. 480. old. – A házbizalmiak felülvizsgálatáról lásd Somló Dezső nyilatkozatát „Népszava" 1919. május 11. – A katonaruharekvirálásban elért eredményekre mutat a VI. kerületi tanács beszámolója: a kerületben 6550 sapkát, 6920 nadrágot, 10 495 zubbonyt, 3917 köpenyt, 820 bakancsot, 4 autórakomány fehérneműt, 4 autórakomány hátizsákot, csajkát, derékszíjat stb. gyűjtöttek össze. (MMTVD. 6/A. köt. 555. old.)

(202–203. old.) A „Vörös Ujság" id. 1919. május 9-i cikkét közli s a körülményeket, a vitatott cikkeket ismerteti a „Mindenki ujakra készül . . ." IV. köt. 320. old. stb. – *Szabó Dezső* id. sorai ugyanott, 363. old. („Vörös Lobogó", 1919. május 16.) Weltner politikai szerepét jellemzi *Garami* id. mű, 141–144. old. – Peyer idézett kijelentései Murányi tatabányai párttitkárnak Böhmhöz írt leveléből: MMTVD. 6/A. köt. 702. old. Murányi szociáldemokrata voltát jelzi, hogy Böhmhöz fordult panaszával.

(203–204. old.) A füleki csehszlovák dandárparancsnok jelentését idézi *Liptai* id. mű, 244. old. – Liptai helyesli a miskolci támadást, Landler Jenő az „Új Március" 1929-es jubileumi számában és az orosz Granat-lexikonban írt cikkeiben Salgótarján mellett tör lándzsát, és Böhmöt okolja Miskolc választásáért. Böhm valóban Miskolc mellett volt az elhatározást megelőző vitákban, míg Landler, Stromfeld és Julier – a pillanatnyi katonai helyzetből kiindulva – Salgótarjánt pártolták. Az ő véleményük felé hajlik *Hetés Tibor* is Stromfeld-monográfiájában, hangsúlyozva: a hadműveletek Miskolc térségében könnyen oda vezethettek volna, hogy nagyobb román erők hátba támadják a Vörös Hadsereget, de érvelésében figyelmen kívül hagyja a két Vörös Hadsereg egyesítésének e napokban nagyon is élő eszméjét. – Rakovszkij id. üzenetét közli a „Dokumentü Vnyesnyej polityiki SZSZSZR" c. kiadvány (II. köt. 168. old.). Fotokópiája, a többi távirattal együtt a PI-ban.

(204–205. old.) A Kormányzótanács proklamációja az ellenforradalom ellen: „Népszava", 1919. május 20. – A politikai megbízottakról id. szavak a „Népszava" május 27-i cikkéből. *(Rabinovics József:* „Diktátor-e a kormányzótanácsi biztos?") – A Dormándy-féle szervezkedésről: PI 614. f. 1. csop. 7901/1920, ugyanott, 8400/1920. A szegedi ellenforradalmárokról: *Kelemen* id. mű, de Lobit id. kijelentése ugyanott. – A május 19-i párizsi tanácskozásról *Liptai* id. mű, 256. old.; *L. Nagy* id. mű, 146., 270. old.; *Low* id. mű, 66. old. stb.

6. AZ ÉSZAKI HADJÁRAT

MISKOLC

A miskolci csata leírásánál főleg *Liptai* és *Hetés* munkáira („Munkásezredek, előre!") támaszkodtam, továbbá *Kerekes József*-nek, az 1. hadosztály parancsnokának leírására.

(206–210. old.) A 3., illetve a 2. hadosztály politikai megbízottjának id. május 20-i jelentése; MMTVD. 6/A. köt. 524–525. old. – A miskolci munkásokról: „Proletár Hadsereg", 1919. május 24. (Közli MMTVD. 6/A. köt. 535. old.) – A csehszlovák katonák viszonyát a háborúhoz *Král* ismerteti, az idézet: 172. old. Újabb adatokat közöl *Ladislav Hubenák* a „Párttörténeti Közlemények", 1966. évi 1. számában.

(210–211. old.) Az esztergomi kaland: „A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban." 139–141. old.; MMTVD. 6/A. köt. 538. old.; Korvin jelentése: HL TK 11. cs. – A Szabó cinkosai fölött ítélkező forradalmi törvényszék tagjait a Pest vidéki törvényszék 1921-ben gyilkosság címén halálra ítélte: *Vári* id. mű, 48–49. old. – Cnobloch május 21-i jelentése: ÖS NPA Präs. K. 6., L. Ungarn 8.

(211–212. old.) Kun soproni beszédét közli MMTVD. 6/A. köt. 527. old. – Szamuely repülőútjáról Szamuely Tiborné *Szilágyi Jolán:* „Emlékeim." Budapest 1966. – Landler a miskolci csatáról: MMTVD. 6/A. köt. 569–570. old. – A lázadások az ellenséges vonalak mögött: *Liptai* id. mű, 297. old.; *Král* id. mű, 201. old. stb. – Onga: PI 605. f. II. 12. (Az ongai jegyző jelentése.) Ugyanott, lásd a forrói pap jelentését a helyi „főkommunisták" elhurcolásáról.

(213. old.) A május 24-i 500-as tanácsülés jkv.-e: PI 600. f. 3. csop. Az ülésen felszólalt C. Eastman hosszabb, lelkes hangú beszámolókat közölt lapjában még a nyár folyamán, ezeket *Jemnitz János* ismerteti az „Ötven év" c. kötetben. Érdekes, hogy Eastmannek adott nyilatkozatában Kun Béla azt hangsúlyozta: a proletárdiktatúra átmeneti korszaka után a szabadságjogok bővülnek majd, s az ellenzéki sajtó engedélyezését bizonyítandó a „Huszadik Század"-ra és az anarchista „Társadalmi Forradalom"-ra hivatkozott, Hevesi Gyula pedig a munkástanácsok működési alapelveit határolta el a szindikalizmustól, a központi tervezés szerepét hangoztatva.

(214–216. old.) Budapestről Cnobloch jelenti május 30-án: „az egyes csapattestek által elszenvedett súlyos veszteségek miatt igen heves tüntetések voltak a Szovjetház előtt, az élelmiszerhiány miatt pedig viharos felvonulások az élelmezési hivatalok előtt" (ÖS NPA K. 887. L. Ungarn 2/3.). Böhm május 26-án a lapokban is közölt nyilatkozattal fordult a proletárasszonyokhoz, és nyugalomra intette őket. – Az egyházi vagyon likvidálásáról lásd *Balanyi György* piarista, későbbi egyetemi tanár tanulmányát „A bolsevizmus Magyarországon" c. id. műben, „A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban" c. kötetet és *Ottlyk Ernő* id. cikkét. – A „zsidókérdésről" lásd *Szekfű Gyula* „Három nemzedék" c. művét és *Handk Péter* egyetemi tankönyvét, továbbá *Gratz* id. művét. A zsidókérdéssel a forradalomban csak fasiszta propagandairatok foglalkoznak, közülük említésre érdemes *Magyary Zoltán* tanulmánya „A bolsevizmus Magyarországon" c. kötetben, aki elfogult állításait mindenesetre adatokkal támasztja alá. Sajátos konklúziója:

„A fizikai munkások sorából vezető állásokba került emberek sokkal inkább higgadt, az élet dinamikája iránt érzékkel bíró, emberi érzelmeket ismerő és kímélő emberek voltak, mint a különböző iskolákból, szerkesztőségekből, irodákból, sőt műhelyekből előtört bizonyos zsidó elemek, amelyek a régi rend elvakult pusztításában, embertársaik idegrendszerének rendszeres rombolásában és fantasztikus terveik minden józan ember által kilátástalannak tartott erőszakolásában fáradhatatlanok voltak" (510. old.). Ellenkező előjelű adatokat találunk viszont az 1929-ben kiadott Magyar Zsidó Lexikonban, amely büszkén sorolja fel, hogy 44 zsidó ellenforradalmárt végeztek ki, a fővárosi túszok 19%-a, az első szegedi különítményes század tisztjeinek 21%-a volt zsidó származású. – A Lexikon mellett a főváros lakosságának, társadalmi rétegeinek vallási megoszlására lásd *Thirring Gusztáv:* „Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben" („Statisztikai Közlemények" 70. köt.). Kitűnik ebből pl., hogy Budapesten a bírák 5%-a, az ügyvédeknek viszont több, mint fele volt zsidó vallású.

(216–218. old.) A hadműveleti napló id. bejegyzése: MMTVD. 6/A. köt. 569. old. – *Landler* id. memoranduma: *Liptai* id. mű, 320. old. – *Cuninghame* id. emlékiratai: „Dusty Measure." London 1941. 332. old. Julier a Magyarságban közzétett emlékirataiban maga is elismeri, hogy a többség Pozsony mellett volt, szerinte a miskolci sikerből többé-kevésbé automatikusan következett a kassai támadás. Kerekess szerint a kassai irány fő indoka a hadvezetés ragaszkodása a tiszai átkelés „délibábos" tervéhez. Figyelmen kívül hagyja viszont, hogy Kun elképzeléseinek középpontjában még ekkor is a Szovjet-Oroszországgal való katonai összefogás eszméje állt. Kerekess a románok elleni támadás tervét okolja azért, hogy az északi hadjárat nem járt még nagyobb sikerekkel, mert bár végrehajtására nem került sor, május 25–június 9. között a főparancsnokság figyelmének és csapatainak jelentős részét

lekötötte. – A Szamuely útjával kapcsolatos kérdésekről bővebben ír *Liptai Ervin* a „Hadtörténelmi Közlemények" 1958. 1-2. számában, lásd még idevágó cikkemet a „Párttörténeti Közlemények" 1961. 3., *Halász* Sándor tanulmányát a „Századok" 1967. 5. számában. Kun Béla május 25-i távirata Leninhez: MMTVD. 6/A. köt. 567. old. – *Lenin* Üdvözlete: Művei. 29. köt. 393–397. old. – *Szántó* id. mű szerint Kunfi és Weltner tiltakozott az „Üdvözlet" teljes szövegének publikálása ellen.

(219–220. old.) *Böhm* az Abonyi utcai értekezletekről és a Freeman-tárgyalásról: id. mű, 333. old. – A Kormányzótanács május 30-i jkv.-e: MMTVD. 6/A. köt. 594. old. – *Szántó Béla* id. művében felsorolja, kik voltak a Peyerék letartóztatását követelő kommunisták, de a nevek valódiságát kétségessé teszi, hogy köztük van a 30-án még Kijevben tartózkodó Szamuely is. – A 31-i Freeman-tárgyalásról jelentést küldött (június 2-án) Cnobloch és munkatársa, Hornbostel is; utóbbi informátoraként a tárgyalás egyik szociáldemokrata résztvevőjét jelölte meg. (ÖS NPA K. 887. L. Ungarn 2/3.) *Cuninghame* és *Bauer:* ugyanott, 262 Ungarn Varia – A Freeman-tárgyalás lezárásáról *Liptai:* „A Magyar Tanácsköztársaság." 350. old.

(220. old.) A Négy Nagy május 19-i üléséről: *Low* id. mű, 66. old. – A párizsi tárgyalások egyéb részleteiről lásd *L. Nagy* id. művét.

MISKOLCTÓL KASSÁIG

A hadműveleteket általában itt is *Liptai* és *Hetés* munkái alapján ismertetem. A párkányi átkelést *Dezsényi Miklós* írta le: „Komárom és Esztergom szereplése a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújában." Közli „A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban" c. kötet. – A munkásszázadokról: HL TK 12. cs. (Zigerits június 5-i jelentése.) A párkányi direktórium megalakulása: „Esztergomi Népszava", 1919. június 3. – Losonc bevételét részletesen ismerteti *Hetés* id. mű, „Losonc" c. fejezete.

(223–225. old.) A szegedi kormány május 31-i proklamációját közli *Kelemen Béla:* Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. Szeged 1923. 207. old. Ugyanott a francia városparancsnok kiáltványa, a június 2-i minisztertanács vitája az internálásról stb. – *Gratz* szavai id. mű, 211–212. old. – A dunántúli ellenforradalmakról *L. Nagy:* „Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon", a vend vidéki lázadásról *Kővágó* id. mű, 230., 260. old.

(225–227. old.) Az 5. hadosztály jelentése: *Liptai* id. mű, 333. old. – Szamuely beszéde a budapesti tanácsban: MMTVD. 6/A. köt. 599. old. Megbeszélése Kunnal: *Kun* id. mű, II. köt. 244. old. – A déli vasúti sztrájkról *L. Nagy:* „Forradalom és ellenforradalom . . . " 135. old. Megemlékeznek róla a különféle ellenforradalmi kiadványok, főleg a dunántúli vonatkozásúak. Landler id. értékelése a Granat-enciklopédiában megjelent cikkéből. – A kivégzések adatai *Váry* id. könyvében. – Rákosi id. szavai: MMTVD. 6/B. köt. 39. old. („Népszava", 1919. június 14.). – A „Vörös Ujság" tudósítását a földműveskongresszusról közli MMTVD. 6/A. köt. 625. old. Értékelését lásd *Szemere Vera:* „Az agrárkérdés 1918–1919-ben". Budapest 1963. 151–160. old.

(228–230. old.) A III. hadtest id. parancsa: *Liptai* id. mű, 336. old. – *Breit* id. szavai: „A bolsevizmus Magyarországon". 257. old. – A vasasok június 2-i határozatát, ill. a vita rövid ismertetését a „Vörös Ujság" alapján közli az MMTVD. 6/A. köt. 637. old. – Ágoston id. szavai naplójából (PI 689. f.). Érdekesen magyarázza Vanczákék hangulatkeltésének módját Ágoston: a Hungáriában fegyveresekkel körülvéve élnek a népbiztosok, akikről tudják, hogy osztrák menedékjoguk el van intézve. Így „könnyű elhinteni azt a vádat, hogy ott a Kormányzótanács tagjai lakomáznak. A többi aztán követi, hogy Kunné 60 000 koronás ruhát csináltatott, s hogy Kun színésznőkkel dorbézol. Ezek a vádak teszik a vasasok határozatának egyik lelki alapját. A másik alapja az, hogy a szakszervezeti vezetők . . . mind vezető szerepre vágynak, és sértett ambíció folytán ellenzékeskednek, s veszélyeztetik a munkásság ügyét." A Népgazdasági Tanács első ülése: MMTVD. 6/A kötet 638. old. – Weltner beszéde a pártprogram vitájának június 3-i folytatásán: „Népszava", 1919. június 4. A szakszervezeti vezetők értekezlete: ugyanott, június 8.

(231–233. old.) A vértesküthelyi eset leírása: PI 605. f. II. 27. – A szlovákiai felkeléskről:

M. Vietor tanulmánya MTTJ, 152–153. old. – Ostromállapot Csehszlovákiában: *Král* id. mű, 175. old. – A nyugat-szlovákiai hadseregcsoport jelentése: *Liptai* id. mű, 350. old. — A vencsellői átkelésről ugyanott, a civil lakosság szemszögéből írja le a kisvárdai csendőrszakasz jelentése (innen az idézet): PI 605. f. II. 30/B.

(233–236. old.) Vágó szavai a Kassa elfoglalásának örömére rendezett ünnepi ülésen: MMTVD. 6/A. köt. 685. old. – *Babits* id. verse 1919. június 8-án jelent meg a „Vasárnapi Ujság"-ban, *Juhászé* körülbelül ugyanakkor „Ez az én vérem" c. kötetében. – Stromfeld id. szavait (Moussong Nándor és társai perében) közli *Hetés* Stromfeld-életrajza, 262. old. – Vida jelentése: MMTVD. 6/A. köt. 653. old.

KASSA UTÁN

Rudas id. szavai: „Népszava", 1919. június 8. – A június 7-i budapesti ünnepi ülés jkv-ét közli: MMTVD. 6/A. köt. 672. old. – Perényi szavait idézi: *Kaas–Lazarovits* id. mű, 194. old. – A június 6. és 8-i tüntetésekről: „A bolsevizmus Magyarországon", 616. old. – A III. ker. tanács id. jkv-e: PI 600. f. 3. csop.

(238–241. old.) A dél-csehországi katonalázadásokról: Arbeiter-Zeitung, 1919. június 12. – Kramař és Pellé segélykérései: *Low* id. mű, 69. old. – *E. A. Bartlett* memoárjai szerint Mittelhauser június 6-i táviratában azt jósolta: ha nem kap antantcsapatokat, Pozsony elestét a prágai forradalom fogja követni (id. mű, XIII. fej.). – Az első Clemenceau-jegyzék geneziséről *L. Nagy* és *Low* id. mű. – Clemenceau jegyzékét közli: MMTVD. 6/A. köt. 670. old. – A határok megállapításának leegyszerűsített, de éppen ezért könnyen áttekinthető ismertetését adja *H. Nicolson* id. művében közölt naplója. – A Tanácsköztársaságra nézve kedvező június 2-i határozatot Burgenlandról *G. Soós* és *Gáborné* id. mű elemzi. – A belgrádi fegyverszünet különböző értelmezéseivel részletesen foglalkozom „Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom" c. munkámban. – Czóbel üzenetét közli az MMTVD. 6/A. köt. 696. old.

(242–243. old.) Stromfeld és a III. hadtest eszmecseréjét főleg Hetés Stromfeld-életrajza alapján ismertetem. Lásd még *Liptai* id. mű, 365. old. A tárgyalt dokumentumokat közli MVH, 363. és köv. old. – Kerekess szerint Stromfeld merész tervezése és az alatta szolgáló tisztek, elsősorban Julier alkalmazkodása a változó helyzethez szerencsésen egészítették ki egymást. Míg Böhm, aki nem mindennapos hiúságában minden hibát a III. hadtestre hárít, nem említi könyvében a június 9-i nézeteltéréseket, Szántó Béla viszont Julier és tisztjei nacionalizmusával magyarázza, hogy Nagy-Magyarország északi határait akarták visszafoglalni, és elejtették a tiszai átkelés tervét. A nyugat-szlovákiai harcok sikertelenségét azzal magyarázza, hogy ott „a magyar Vörös Hadsereg mindinkább szlovák környezetbe került ... helyzete gyorsan hátrányosra változott, mert a szlovákok számára a háború nemzeti háborúvá lett". Egy részigazság abszolutizálása ez, amelynek érdekében az 1920-as szovjet–lengyel háború analógiájára hivatkozik. E sorok írója találóbbnak vélné a bolsevik párt vezetősége 1919. június 15-i vitájának analógiáját, ahol Lenin, bármily súlyosnak látta a déli és nyugati front helyzetét, kategorikusan elutasította a csapatok egy részének elvonását a félig megvert Kolcsak frontjáról, mielőtt végső csapást mérnek rá.

(243–246. old.) Jelentés Rozsnyó elfoglalásáról: MVH, 366. old. – Az északi hadjárat összefoglaló adataira és részben a sorozás kérdéseire is lásd *Liptai* id. mű, 388. és köv. old. – A III. hadtest forradalmi törvényszékéről érdekes tanulmányt közölt *Sarlós Béla* „A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga" c. kötetben. A főbb ügyek mellett ismerteti az Igazságügyi Népbiztosság igyekezetét az eljárások enyhítésére. Említésre méltó, mert a Vörös Hadsereg önkéntes jellegét bizonyítja, hogy a számos árulási ügy mellett a katonai törvényszék parancsmegtagadási ügyekben igen kevés és enyhe ítéletet hozott. – A szlovák nép részvétele a partizánakciókban: *Král* és *Vietor* id. mű. – Bary, Szebeny: PI 605. f. II. 19/C (Tard község), *Rácz László:* „Porszem a viharban". New York 1965. 8. old. – *Cuninghame* id. szavai: id. mű, 344. old. A tisztek Szegedre küldéséről ugyanott és ÖS NPA Präs. K. 6. Ungarn 10 (az osztrák külügyi hivatal tárgyalásai) stb. – A tisztek védelme Böhm által közismert, de még

Fiedler is adott ki olyan rendeletet május 28-án, amelyben megtiltotta tisztek letartóztatását „alaptalan vagy lényegtelen politikai gyanúokok miatt". (Szombathelyi ÁL Vas megyei dir. 4439-1919.) Így nem csoda, ha pl. figyelmen kívül hagyták Szita Lajos pol. megbízott *május 19*-i jelentését a Ludovika parancsnokának, a június 24-i ellenforradalomban vezérszerepet vitt Bartha László őrnagynak ellenforradalmi beállítottságáról. HL TK 12. cs. (8. osztály május 20.) Sőt *Kelemen* id. mű szerint az ellenforradalom másik hőse, Lemberkovics, e hetekben eredményesen fáradozott összeesküvés gyanúja miatt elfogott tiszttársai kiszabadításán.

7. PÁRTKONGRESSZUS, TANÁCSKONGRESSZUS, VISSZAVONULÁS

A PÁRTKONGRESSZUS ÉS A KIMSZ KONGRESSZUSA

A párt szerepe a proletárdiktatúrában jelentős helyet foglal el a Tanácsköztársaság történetének szentelt kommunista és szociáldemokrata irodalomban. A szociáldemokrata álláspontot Kunfi különböző írásaiban reálisan, de nagyon röviden, vázlatosan adja elő. (Jegyzetek a diktatúra keletkezéséről, stb.) *Böhm* és *Weltner* id. könyvében részletesebben, de részrehajlóbban ír. A kommunisták önbírálata legtisztábban *Kun* „Forradalomról forradalomra" c. tanulmányában nyilatkozik meg. Később, mikor nemzetközi viszonylatban is lekerült a napirendről a kommunisták és szociáldemokraták közeledésének lehetősége, a kommunista irodalom alapmotívuma lett, hogy a legnagyobb hiba – a földosztás elmaradása mellett – az egyesülés volt. *Trockij* pl. „Október tanulságai" c. írásában a párt „hiányát" emeli ki, a magyar forradalom legfőbb tanulságaként. Ez az álláspont kisebb módosulásokkal az ötvenes évekig fennmaradt. Az 1966-ban megjelent párttörténeti tankönyv helyes mércével közeledik a kérdéshez. Erre törekszik az utóbbi évek legtöbb publikációja is, anélkül, hogy megbolygatnák a párt szerepének elvi alapjait, tehát hallgatólagosan *Sztálin*nak „A leninizmus alapjai" c. művéből indulnak ki (VIII. fejezet), amely általánosítja az illegalitás és az oroszországi polgárháború tapasztalatait a munkáshatalom időszakára is. A párt belső életét legújabban *Gábor Sándorné* ismerteti a „Legyőzhetetlen erő" c. tanulmánykötetben (Budapest 1968.).

(249–250. old.) *Rudas:* „A szakadás okmányai". Bécs 1920. 35. old. – Kun id. előadása: MMTVD. 6/A. köt. 480. old. – A baranyai alispán jelentése: PI 605. f. II. 15. – Az angyalföldi párttisztításról részletesen *Kiss Lajos:* „A vörös város" c. kétkötetes dokumentumregénye. – A szakszervezetek adatai *Jászai Samu* könyvéből: „A magyar szakszervezetek története." Budapest 1925. A szakszervezetek és a pártszervezetek létszámadatai csak az arányokat jelzik, hiszen egészen pontosan nem tudhatjuk, mennyiben tartalmazzák az elszakadt területek tagságát, esetleg a különböző városok és szakcsoportok adatai különböző dátumokat tükröznek stb. – Kazsok: Kaposvári ÁL. megyei direktórium iratai 63–927/1919.

(251. old.) Kun a párt és a munkástanácsok viszonyáról: MMTVD. 6/A. köt. 462. old. Nem volt ez Kunnak valamiféle egyéni nézete: a kommunisták ideológusai közül *Lukács György* pl. a proletárdiktatúrát mint a pártok feleslegessé válását üdvözölte. („Az egység okmányai". Budapest 1919. 24. old.) *Révai József* szerint pedig „a párt lesz a meggyőzés szervezete . . . a szakszervezeteknek az osztályharcban elfoglalt helye elvész. A pártnak is elvész. A proletárdiktatúra felülről folytatott osztályharc új szerveit teremtette meg: a tanácsokat. Az osztályharcot ma a tanácsok vívják . . . " („A szakszervezet a proletárdiktatúrában". „Vörös Ujság", 1919. május 25.)

(251–252. old.) A Párttitkárság direktóriumáról: a Kormányzótanács március 25-i jkv-e, a gazdasági ügyek intézéséről ugyanott az április 14-i jkv. – A pártlapok számáról: PI 608. f. 1. csop. Bővebben lásd a PI sajtóbibliográfiáját. A „Vörös Ujság"-ról: PI 614. f. 1. csop. 5844-1920 stb. – A Komintern üzenete a párt nevéről: MMTVD. 6/B. köt. 8. old. – *Rudas* id. cikke: ugyanott, 262. old.

(253–255. old.) A pártkongresszust behatóan értékeli „A magyar forradalmi munkásmozgalom története". 1. köt. 241–247. old. – *Weltner* cikke: „A szocialista pártgyűlés." „Népszava", 1919. június 12. – *Lenin* id. szavai: Művei. 30. köt. 354–355. old. – A pártkongresszus jkv-ének csak egy töredéke maradt fenn a PI archívumában. Anyagát legrészletesebben a „Népszava" közölte. A fontosabb felszólalások, dokumentumok megtalálhatók az MMTVD. 6/B. kötetében. Így Bokányi id. beszéde a 30. oldalon, Kuné a 13. oldalon, Kunfié a 22., Hamburgeré a 29. oldalon.

(255–257. old.) Böhm a vezetőségválasztásról: id. mű, 331–336. old. – Az ellenzéki pártvezetőségi listát nem ismerjük. Bokányi leszavazását mint érdekességet, minden forrás megemlíti. Böhm szerint „a kommunisták közül csak Kun Bélát és egy-két mérsékelt hívét választották meg", Szántó szerint Kunt és Vántust. Ágoston naplója szerint „Kun emberei és Bokányi" buktak ki. Cnobloch id. június 13-i jelentésében Bokányi helyett Nyisztor szerepel. Nagyon is hihető Farkas és Miákits megválasztása, mindketten tagjai lettek az 1919. augusztus 24-én választott, kizárólag jobboldaliakból álló 11 tagú SZDP vezetőségnek. („Szociáldemokrata Röpiratok", 1919. 2. szám.) Ágoston nem ír neveket naplójában, csupán annyit, hogy „a szakszervezeti emberek kerültek be" és hozzáfűzi: „az esemény hátterében egy kis antiszemitizmus van, mert a szakszervezeti emberek antiszemiták", amellett sértődöttek is, mert nem kaptak „miniszteri" állást. Haubrich a népbiztosper 1920. július 7-i tárgyalásán adta elő a választás történetét.

(257–259. old.) A kommunisták írásbeli nyilatkozatáról *Szántó* id. mű. – Böhm beszédét a „Népszava" nem közli, a PI-ben őrzött jkv-töredék tartalmazza. – Az ifjúsági szövetség kongresszusáról *Svéd* László: Utat tör az ifjú sereg. Budapest 1962. 216–229. old.

(259–260. old.) A pártprogram késve, sietve készült: ezért nem tartották be a Kormányzótanács május 23-i ülésének határozatát, hogy a program szövegét megvitatás céljából a pártlapokban előre közzé kell tenni. – A pártprogram szövegét a „Népszava" alapján közli az MMTVD. 6/B. köt. 49. old. Összevetését a bolsevik párt programjával *Gábor Sándorné* végezte el „A szovjet és a magyar pártprogram és alkotmány 1919-ben" c. tanulmányában. (Közli az „Ötven év . . . " c. id. kötet). – A KMP eszmei arculatáról az ötvenes évek táján megjelent értékelésekkel nem foglalkozom, mivel politikai nyomás alatt születtek, és általában szerzőjük sem ért velük egyet. Rákosi szavai „A KMP megalakulása és harca . . . " id. mű, 18. old. Rákosi értékelésének minden sorát az önhittség, a személyi kultusz szelleme hatja át; és olyan időszakban íródott, amikor a párt vezetői nem voltak ugyan „trockista-buharinisták", de a parasztkérdésben, hivatkozva a tapasztalatokra, sokkal súlyosabb hibákat követtek el, mint 1919-ben, a párt nemcsak, hogy nem töltötte be az élcsapat szerepét, de elszakadt a munkásosztálytól, a nemzeti kérdést negligálták, a konkrét helyzet marxista elemzését pedig rendőri intézkedésekkel pótolták.

(261. old.) Kun Béla az ultrabaloldaliságról: id. mű, II. köt. 214. old. Az 1930-ban írt sorok némi leegyszerűsítést tartalmaznak, ami a „luxemburgista irányzatot", „francia szindikalizmust" illeti, de a lényeget jól ragadják meg. (Egyébként maga Luxemburg is „jobbról" bírálta a spartacusok nagy részének álláspontját a forradalom tempója, a parlament és a szakszervezetek bojkottja stb. kérdésében – olyan kérdésekben, amelyek miatt Lenin 1920-ban kénytelen volt megírni a „Baloldaliságot".) – Kun 1919 áprilisi levele: ugyanott, 1. köt. 247. old. Korábban ugyanezt a megállapítást lásd „Vörös Újság", 1919. január 28.

(261–262. old.) A bolsevik párton belüli elméleti vitáknak sajnos nincs megfelelő, részletes magyar nyelvű irodalmuk. Lenin állásfoglalásait azonban megtalálhatjuk összegyűjtött műveiben, s írásaiban természetesen az ellenvélemények is tükröződnek. A XX. kongresszus után ismét kiadták a VI. és VIII. pártkongresszus jkv-ét, utóbbiból idézem Buharin referátumát (47. old.). – Sztálin beszéde a III. szovjetkongresszuson, amelyre Buharin hivatkozik, megtalálható *Sztálin* Művei. 4. kötetében, 33–34. old. („Az önrendelkezés elvét nem valamely nemzet burzsoáziájának, hanem e nemzet dolgozó tömegeinek önrendelkezési jogaként kell értelmeznünk. Az önrendelkezés elvének a szocializmusért folyó harc eszközének kell lennie, ezt az elvet alá kell rendelni a szocializmus elveinek.") – *Lenin* id. beszédét a VIII. kongresszuson magyarul lásd Művei, 29. köt. 169. old., az 1918 novemberi táviratot a Monarchia népeihez: „Lenin Magyarországról". 46–47. old.

(263. old.) *Kun* levele Bogárhoz: id. mű, I. köt. 192. old. – A KMP ezzel megegyező álláspontját lásd még „Szociális Forradalom" (Moszkva), 1918. október 16. „Vörös Ujság", 1918. december 7., 1919. január 30., március 20. – *Kun* id. szavai az önrendelkezésről: id. mű, I. köt. 289–290. old.

(264–266. old.) Az osztályharc nemzetközivé válásáról id.: „Vörös Ujság", 1918. december 14. – A hatalom átvételének időpontjáról: *Kun* id. mű, II. köt. 42. old. – A „népforradalomról": „Vörös Ujság", 1919. február 8. – A „Társadalmi Forradalom" id. cikkei 1919. 1., 5., 7. szám.

(266–267. old.) A KMP agrárprogramját közli MMTVD. 5. köt. 383. old., behatóan tárgyalja *Szemere Vera* és *Mészáros Károly* id. mű. Utóbbi megkísérli a bolsevik párt agrárpolitikájának elemzését is, de a források egyoldalú ismerete folytán egyoldalú következtetésekre jut. Az európai kommunista pártok agrárpolitikájának kitűnő ismertetése Dolmányos István tanulmánya az „Agrártörténeti Szemle", 1962. 3–4. számában. Lásd még Jugoszláviáról: A JKSZ rövid története id. mű, *S. Dimitrievic:* „Velikij Oktyábr i revoljucionnoje dvizsenyije na jugoszlavszkih tyerritorijah (1919–1920 gg.)." „Voproszi Isztorii", 1967. 8. szám. A lett szovjet kormány földosztás-ellenességéről: „Isztorija grazsdanszkoj vojni v SZSZSZR." 4. köt. Moszkva 1959. 170. old. stb. – Lenin az „ortodox" marxista nézetekről az agrárkérdésben: Művei, 29. köt. 136. stb. old., a földosztásellenes hangulatról az SZKP-ban: ugyanott, 195–213. old. – Kun Béla saját agrárpolitikájáról: id. mű, II. köt. 254–255. old. – A „Vörös Ujság" az emberiség pusztulásáról: 1919. január 1.

A TANÁCSOK ORSZÁGOS GYŰLÉSE

A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplóját 1919-ben kiadták, és nagyobb könyvtárainkban megtalálható. A PI-ben olyan példányt is őriznek, amely nem ment keresztül szerkesztésen, ez tartalmazza pl. Somogyi Béla beszédét is. Az MMTVD részleteket közöl a TOGY naplójából.

(268–270. old.) A második Clemenceau-jegyzéket az MMTVD 6/B. kötete közli (242. old.). – A dezertálásról: PI 605. f. II. 12 (szikszói jegyző). – A román repülő lelövéséről Gellért id. cikke.

(271–272. old.) A második Clemenceau-jegyzék előzményeiről *L. Nagy* id. mű, 158–165. old. – *Nicolson* id. mű, 359–360. old. – A „rabló nemzetek": *Low* id. mű, 67. old. – A Pelléféle demarkációs vonal tervét lásd „Papers . . . " IV. köt. 820. old. és *Wandycz* id. mű, 72. old.

(273–275. old.) A június 15-i bécsi eseményeket az előzményekkel együtt részletesen ismerteti *Gábor Sándorné* id. mű. – A mai osztrák marxista értékelést lásd a „Weg und Ziel" 1968 októberi számában (Friedl Fürnberg cikke). – A csehszlovák választásokról: *Král* id. mű, 203. old. – A szegedi sztrájkról: *Kelemen* id. mű, 274. stb. old. – A szegedi sztrájk anyagi támogatására: Kun Béla egymilliós utalványa június 21-én Mészáros Gábor, az I. hadtest pol. megbízottja részére. PI Kun-gyűjtemény. – A június 15-i pártvezetőségi ülést a vezetőség tagjai közül *Böhm* írja le: id. mű, 324–325. old. Böhmmel megegyezik *Szántó*, aki különböző írásaiban kifejti, hogy csak Rudas szavazott a határozat ellen. Böhm szerint Vanczák is; de Vanczák az Ellenőrző Bizottság tagja volt, így a pártvezetőség ülésére talán meghívták, de nem szavazhatott. Szántó szerint 15-én az ő lakásán Szamuely vezetésével összegyűlt a kommunisták „balszárnyának" értekezlete, és eleve állást foglalt az ultimátum elfogadása ellen. – Landler id. szavai a Granat-lexikonnak írt id. cikkéből. – Kun válaszjegyzéke: MMTVD. 6/B. köt. 245. old.

(275–276. old.) A június közepén kiadott gazdasági-igazgatási rendeleteket közli: MMTVD. 6/B. köt. 247–288. stb. old. – A gyermek fürdetéséről: ugyanott, 6/A. köt. 29. old. – Mittelhauser jelentését id. *Liptai* 385. old.

(277. old.) A Szlovák Tanácsköztársaság történetét *Martin Vietor* írta meg id. művében. (Magyar nyelvű tartalmi kivonata megjelent „A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője", 1955. 1. számában „A Szlovák Tanácsköztársaság történetének harmincötödik év-

fordulójára" címmel.) Vietorral együtt a szlovák történészek többsége egyértelműen pozitívan ítéli meg a Szlovák Tanácsköztársaságot, mások kiemelik olyan vonásait, mint a Vörös Hadsereg szerepe létrehozásában vagy bizonyos látszólagos hasonlóságai a Dvorcsák-féle „Keleti Tót Köztársasággal". *Milos Gosiorovski* elutasítja az ilyen nézeteket már 1952-ben megjelent könyvében, de azt állítja, hogy „nem vették tudomásul a Csehszlovák Köztársaság létezését". Az ötvenes évek vitáinak összefoglalását lásd „Prispevky k dejinám KSC". Praha 1959. 6. szám. 190. old. – A hatvanas években szaporodtak a bíráló állásfoglalások, viszont az 1968 januári plénum után kialakult szabadabb légkörben a szlovákiai magyar irodalom véleménynyilvánítása is lehetővé vált. A nyílt, tudományos vita bizonyára elő fogja segíteni a Szlovák Tanácsköztársaság történetének sokoldalúbb megismerését, ezért az általam ismert anyagra támaszkodva szándékosan tartózkodtam az események részletezésétől.

(277–279. old.) A szlovák Kormányzótanács üzenete a csehszlovák kormányhoz: MMTVD. 6/B. köt. 279. old. – Janouškova prágai misszióját *Kővágó László* ismerteti az „Ötven év" c. id. kötetben (399–400. old.) *Vietor* id. megállapítása fenti magyar nyelvű cikkéből. A helyi tanácsválasztások jkv-i nagyrészt megtalálhatók a PI archívumában, a vöröskatonák segítsége a falusi választások stb. előkészítésében: PI 605. f. II. 12. (Jósvafői lelkész, hídvégardói lelkész, gönci járás stb. jelentése.) Lásd még *Hajdu* id mű, 198. stb. old. – A Kormányzótanács június 4-i ülését lásd az MMTVD. 6/A. kötetben is (649. old.). – Csicserin és Kun június 9-i táviratváltása: ugyanott, 697. old. – Janoušek adataira lásd *Kővágó* id. tanulmányát az „Ötven év" c. kötetben.

(280–283. old.) Morgari magyarországi naplóját közli *Enzo Santarelli:* „Italia e Ungheria nella crisi postbellica." Urbino 1968. 206. old. – A tanácskongresszuson elhangzott id. beszédek megtalálhatók a TOGY naplójában, Somogyi, Salzinger és Katz id. felszólalásainak teljes szövege csak a javítatlan lenyomatban. – *Szántó* szavai id. mű.

(283–287. old.) A június 16–19-i katonai eseményekről *Liptai* id. mű, 381–405. old.; *Hetés:* „Munkásezredek előre!" 119–120. old. – Nagy Lajos június 19-i jelentése PI 604. f. – Srobár szavait idézi *Liptai* id. mű, 404. old. – A kassabélai foglyokról: *Kerekess* id. mű, vö. Böhm beszédével a TOGY hadügyi vitájában. – *Nicolson* a német forradalom lehetőségéről: id. mű, 362. old. – Dannebergék missziójáról *Ágoston* id. naplója. Bauer levelét ismerteti *Gáborné* id mű, eredetileg ÖS NPA 262 Ungarn Varia. – A szovjet kommunisták véleményét jól mutatja *Kerzsencev* vezércikke a június 11-i „Izvesztyijá"-ban, amelyben leszögezte: az antant most „képmutató taktikáját alkalmazza". Lenin véleménye sem lehetett más, de ő nem cikket írt, hanem mint a szovjet kormány feje felelős nyilatkozatot tett. Levelét Kun válaszával együtt lásd MMTVD. 6/B. köt. 274. old.

(288–289. old.) Kunfi kongresszusi felszólalásait kiegészíti „Az Ember"-ben, a jobboldali szociáldemokrata Göndör hetilapjában június 5-én megjelent cikke, amelyben védelmébe veszi a szakszervezetek vezetőit és az aktív tiszteket a „szidalmakkal" szemben, bejelenti: „mérsékeltebb és lassúbb tempójú politikát tart szükségesnek, mint amilyent eddig csináltunk". Javasolta a városi kispolgárság magántulajdonának visszaadását. Peyer, aki június 19-én vidéken tartózkodott, elkésve, 21-én szólt hozzá a külpolitikai vitához.

(289–291. old.) Az Alkotmány elég bőséges irodalmából kiemelném *Pecze Ferenc*, nemzetiségi vonatkozásaiban *Gergely Ernő* disszertációját, továbbá *Rákos Ferenc*, *Pecze Ferenc* és mások tanulmányait „A magyar Tanácsköztársaság állama és joga" c. kötetben (Budapest 1959. szerk. Sarlós Márton) és *Gábor Sándorné* tanulmányát az „Ötven év" c. id. kötetben. – A SZKIB összetételének vizsgálatánál felhasználtam *Kubitsch Imre* kutatásának eredményeit.

(291–292. old.) A TOGY ruténföldi küldötteinek beadványa: PI 600. f. 1. csop. 6. ö. e. Nagyjából azonos szövegű beadványt intéztek később Kun Bélához, ezt közli MMTVD. 6/B. köt. 480. old. – A Szövetséges Központi Intéző Bizottság jkv-i a PI archívumában, a június 24-i jkv. főbb részleteit közli MMTVD. 6/B. köt. 310–311. old. (Az új Kormányzótanács összetételének értékelése némileg eltér attól, amit „Tanácsok Magyarországon" c. könyvemben írtam. Ennek oka egyrészt, hogy ott a baloldali szociáldemokrata Lengyel Gyulát a kommunisták közé számítottam, másrészt, hogy az ugyancsak baloldali szociáldemokrata Pogány Józsefet a személye elleni, csak részben indokolt támadások hatására figyelmen kívül

hagytam.) A Központi Ellenőrző Bizottságról *Magyary Zoltán* cikke „A bolsevizmus Magyarországon" c. kötetben.

(292–293. old.) A június 24-i ellenforradalom előkészítésének történetét *Gábor Sándorné* foglalja össze a „Párttörténeti Közlemények" 1962. évi 2. számában. Próbálkozások Stromfeld bevonására: *Hetés* id. életrajza, 249–252. old. – *Károlyi* id. szavai „Az új Magyarországért" c. kötetéből. (Budapest 1968. 317. old. Egy 1919-ben készült pro memoria feljegyzésből.) – A június 18–24. körüli ellenforradalmi lázadások régebbi irodalmát is összefoglalja *L. Nagy Zsuzsa:* „Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon" XII. fejezetében.

(294–295. old.) A Vörös Őrség id. napi jelentéseinek gyűjteménye PI 603. f. 4. cs. Részleteket közöl MMTVD. 6/B. köt. 286., 293., 299. old. – A szekszárdi ellenforradalomról *L. Nagy Zsuzsa:* „Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon". 162. old.; *K. Balog János:* Tolna megye a Magyar Tanácsköztársaság időszakában. Szekszárd 1964. 189. old. – Lefkovits id. jelentése peranyagában: PI 615 f. B. 92/1936. – Lásd még Krammer kihallgatását perében: PI 614. f. 1. csop. 10. 303. VII./1919. Bár részletes adatokkal nem rendelkezünk, meg kell említeni, hogy az ellenforradalmi lázadásokkal egyidejűleg a Tiszántúlon felkelésekre került sor a megszállók ellen, a Vörös Hadsereg mellett. (Lásd Vágó felszólalását a Tanácskongresszuson. Petrovics György: „Az októberi forradalom és az idegen megszállás története Makón." Makó 1921. 96. old., stb.)

(296. old.) Julier június 20-i memorandumát „A bolsevizmus Magyarországon" (267. old.), a június 23-it az MMTVD. 6/B. köt. (307–308. old.) alapján idézem. A memorandumok hátteréről és vitájáról: *Szántó* id. kézirat, *Böhm* id. mű, 319. old. (Böhm Julier memorandumait nála nem ritka tévedéssel Landlernek tulajdonítja), *Kun* id. mű, II. köt. 257. old.; „A bolsevizmus Magyarországon", 301. old., ahol *Lakatos* és *Andorka* figyelemre méltó módon igazolja Kun bizalmatlanságát a zászlóügyben: „Átlátta ő is, hogy ez az engedmény volna az első nagy fejszecsapás, melyet az Internacionálé fájára mérnek és az így megingott fát a nemzeti eszme egykönnyen kidönthetné." Az igazsághoz tartozik, hogy a PI 605. f. adatai szerint július végén a Vörös Hadsereg egyes frontalakulatainak nemzetiszínű zászlója volt már.

(297–298. old.) Az V. hadtest június 19-i jelentése (ugyanazon a napon, amikor a hadtest parancsnoka a támadás folytatása mellett beszélt a TOGY-n) *Liptai* id. mű, 406–407. old. – A kassai és losonci gyűlésről MMTVD. 6/B. köt. 301. old. A munkásezredek létszámának és szerepének alakulásáról *Liptai, Szántó, Derkovics* id. mű, a számszerű adatokat *Hetés* közli a „Tanulmányok Budapest történetéből" c. sorozat XIII. kötetében. – Latinka levelét közli *Mészáros* id. mű, 153. old.

(298–299. old.) Pellé és Böhm június 23-i jegyzékváltását közli MVH. 392–394. old. A gyermekek eltiltása a csapatoktól: *Kerekes* id. kézirat. A diák-katonákkal foglalkozik Gellért László a Hadtörténelmi Közlemények 1969/1. számában. – A salgótarjáni tüntetés PI 606. f.

(299. old.) A Clemenceau-jegyzék a Tanácsköztársaság történeti irodalmában nagy helyet foglal el, de főleg mint a Kun Béla elleni vádaskodások egyik érve. *Siklós* id. műveiben tüzetesen ismerteti a kérdés historikumát. Figyelemre méltó megállapítása az első átfogó értékelésről, a KMP-nek a Komintern II. kongresszusa (1920) elé terjesztett jelentéséről: „Érdekes e jelentéssel kapcsolatban még azt is megemlíteni, hogy az elfoglalt területekről történt visszavonulást illetően bíráló megjegyzést nem tett, és Szlovákia felszabadított részeinek kiürítését olyan cselekedetként értékelte, amelyet a tanácskormány az adott körülmények között kénytelen volt végrehajtani." (Párttörténeti Közlemények, 1963. 4. szám.) A szubjektív vádak elutasítása után a hiba még hiba marad, de oka nem valamiféle opportunizmus, ami Kuntól igazán távol állt, hanem a megzavarodás, a perspektíva elvesztésének jele, amit más, különböző irányú tévedések követnek.

ELLENFORRADALOM ÉS VISSZAVONULÁS

(300–304. old.) Június 24-éről lásd *Gáborné* id. tanulmányát. – Perényi „barátainak" megmeneküléséről: *Kaas–Lazarovits* id. mű, 204. old. – Az idézett „nemzeti szocialista" röplap

Gáborné fenti tanulmányából. – *Kassák* id. eposza: „Máglyák énekelnek." Bécs 1920. 58–61. old. A „púpos diák" Korvin alakját jelképezi. – A SZKIB június 25-i határozatát és ülésének jkv-ét közli az MMTVD. 6/B. köt. 330. old.; ugyanott található néhány korabeli sajtótudósítás és dokumentum június 24-éről. – Stromfeld és Tombor fellépése az ellenforradalmárok védelmében: *Hetés* Stromfeld-életrajza 252–253. old.; *Böhm* id. mű, 306. old. Böhm jelentéktelennek minősíti Romanelli intervencióját, maga Romanelli is azt írja emlékirataiban: meglepte a jegyzékváltás közzététele és visszhangja. Egyben bevallja: bár végül elszánta magát az intervencióra, „sem helyénvalónak, sem hasznosnak nem láttam a közbelépést, mert úgy találtam, hogy belpolitikai ténykedésbe avatkoznék be . . ." Kun válaszjegyzékének szövegét közölve megjegyzi:

„Első olvasás után úgy találtam, hogy a jegyzék hangneme elég szemtelen; rövid megfontolás után azonban arra a következtetésre jutottam, hogy ez még a legjobb, amit válaszul kaphattam; ha én lettem volna a tanácskormány helyében, valószínűleg rosszabbat írtam volna . . . Néhány mondata megdöbbentett . . . mások bizonyos mértékben zavarba ejtettek, mert bármennyire is szőrszálhasogatóan néztem a dolgot, el kellett ismernem, hogy telibe találtak, mint például az, amely embertelenséggel vádolta az antantot, mivel a bolsevizmus megfojtására blokádhoz folyamodott." Érintve Freeman szerepét az ellenforradalom előkészítésében, megjegyzi, hogy Perényiék leleplezése után búcsú nélkül tűnt el Budapestről. Ő, Romanelli, viszont mindig diplomatikusabb volt, semmint hogy megkérdezze tőle: mivel foglalkozik Magyarországon a Duna Bizottság képviselője, mikor a háború és az aknazár miatt semmiféle dunahajózás nem volt észlelhető. (A jegyzékváltást közli: MMTVD. 6/B. köt. 353. old.)

(304–306. old.) Az ellenforradalom résztvevői elleni eljárásról: *Sarlós Béla* id. mű, 97. stb. old., *Gratz* id. mű, 147–149. old. – A Szamuely–Haubrich személycsere követeléséről a „Vörös Ujság" id. június 24-i száma mellett: PI A népbiztosper 1920. július 10-i és augusztus 24-i tárgyalása. – Harc június 25-én a monitorokkal: *Szamuelyné* id. mű, 106. old.; PI Lukács György visszaemlékezése, *Sz. I.* emlékezése a „Párisi Munkás" 1927. március 19-i számában. (Utóbbi kiemeli Lukács szerepét: „A monitort kilométereken keresztül üldöztük. Ebben az üldözésben egy népbiztos elvtárs is részt vett, akiről a szocdemek nagy előszeretettel szokták mondani, hogy szobatudós, »teoretikus«. Mi június 25-én meggyőződtünk róla, hogy nemcsak teoretikus, de aktív forradalmár is.") A visszaemlékezésekkel szemben a „Népszava" szerint a június 25-i tűzharc az Esztergom felől késve érkező 2 monitorral folyt. Ezt erősíti meg Gecsényi Lajos is a Hadtörténelmi Közlemények 1969. évi 1. számában. Gecsényi szerint a monitorok átjutását az ellenséghez az aknazáron keresztül Fehér Imre ezredes, az ellenforradalmárok ellen kiküldött különítmény parancsnoka tette lehetővé, ami Fehérről nagyon könnyen elképzelhető. – A Bandl-különítmény Budapestre rendelése: OL BM 36 – 453/1920. (A Vörös Őrség 1919. június 27-i összefoglalója.) – A közalkalmazottak tiltakozását június 27-én közölte a „Népszava".

(307–309 old.) Az SZKIB június 30-i ülése; MMTVD. 6/B kötet 370. old. A páncélvonat ugyanott 366. old. *Landler* szavai: a Granat-enciklopédiában megjelent id. cikkéből. – Landler javaslatáról a harc folytatására: *Böhm* id. mű, 327. old. Böhm nem jelöli meg a vita pontos dátumát, a szintén jelenlevő Julier június 24-ére emlékezik. Böhmmel ellentétben *Julier* id. cikksorozatában azt írja, hogy eleinte Kun is Landlert támogatta, és Landler a főparancsnokságot elutasítva arra hivatkozott, hogy a proletárhadsereg főparancsnoka munkás legyen. – *Kun* 1932-es önbírálata: id. mű, II. köt. 258. old. (1919-es nézeteit revideálva sem teszi magáévá Pogány és Szamuely álláspontját, hanem kiemeli kétségtelen hasonlóságát a „baloldali kommunisták" érvelésével a breszti kérdésben.) – Stromfeld id. szavaira *Lakatos* és *Andorka* hivatkozik „A bolsevizmus Magyarországon" c. kötetben. Egyébként a Stromfeld szerepével kapcsolatos kérdések kimerítő kifejtése *Hetés* biográfiájában és a Stromfeld-perben található. Kerekess távozására lásd Fogarassy nekrológját., Borsodi Szemle 1962. 1. szám.

8. A TISZAI OFFENZÍVA ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG MEGDÖNTÉSE

A MÁSODIK LÉLEGZETVÉTELI SZÜNET

(310–312. old.) Böhm rendelete az aratási szabadságról: „Népszava" 1919. július 8. – A pénzügyi intézkedésekről: „A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere . . ." – A szesztilalom enyhítéséről a Kormányzótanács július 10-i és a SZKIB július 15–16-i ülésének jkv-e, MMTVD. 6/B. köt. 428., illetve 453. old.

(312–315. old.) *Kun* június 25-i beszédét közli id. mű, I. köt. 395. old. – A „Vörös Ujság" id. július 8-i vezércikkét közli az MMTVD. 6/B. köt. 423. old. Lásd még a „Vörös Ujság" július 3-i és 11-i vezércikkét, valamint július 30-i számát. – A Külügyi Népbiztosságon végrehajtott tisztogatásról: *Ágoston* id. naplója, MMTVD. 6/B. köt. 393. old., a katonai, rendészeti területről lásd a Hadügyi Népbiztosság személyügyi iratait (HL). – A vasasok július 21-i memorandumáról lásd a Kormányzótanács jkv-ét. Dovcsáknak a népbiztosperben tett vallomása szerint gazdasági, termelési panaszok mellett kifogásolták, hogy elmaradt a június 24-i ellenforradalmárok kivégzése. – A vidéki tisztogatásról „Tanácsköztársaság" (hiv. lap), 1919. július 2.; „Zempléni Munkás", 1919. július 16. stb. – Júliusi tanácsválasztások: PI 605. f. II. 12. (Tornaszentandrás).

(315. old.) Az üvegezési eljárást a „Vörös Ujság" 1919. július 26-i száma közli. – A Pest megyei bűnszövetkezetet július 31-én leplezte le a „Vörös Ujság", az FN ügyről maga Hamburger írt a július 23-i „Népszavá"-ban. A korrupcióellenes akciót tulajdonképpen a SZKIB június 30-i ülésének a visszaélések ellen hozott 1. számú rendelete indította meg. (MMTVD. 6/B. köt. 382. old.) *Lengyel József* megírta szerepét a „Visegrádi utca" „Taylorizálni akarok és korrupciót ölni" c. fejezetében. Érdekes adatokat tartalmaz egy peranyag: PI 614. f. 1. csop. 6302–XIII/1920. – A korrupció elleni küzdelem összefogására a Kormányzótanács július 17-i ülésén a vizsgálatokat nyilvántartó osztály létesítését határozta el a Kormányzótanács elnökének hivatalában, egyidejűleg a BN intéző bizottsága a politikai jellegű korrupciós ügyek nyomozását Korvin hatáskörébe utalta. (OL BM. 36–453. 1920.) A „Népszava" július 30-i száma szerint mozgóbíróságokat állítanak fel a vidéki korrupció letörésére.

(315. old.) A galíciai menekültek kitelepítése: PI 614. f. 1. csop. 6302 – IV., XIII., XV/1920 – Július vége felé nehézségek támadhattak az Ausztrián keresztül való repatriálással, mert egy 3–400 főnyi szállítmányt a boldogasszonyi volt fogolytáborba irányítottak, ahol a berendezést már félig leszerelték, a vízvezetéket teljesen; a járási vörösőrparancsnok jelentése szerint a napok óta a vasúti kocsikban lakó menekültek közül többen megbetegedtek. „Teljesen kimerült és kiéhezett utasokat és őrséget találtam . . . az élelmezés a legnagyobb nehézségekbe ütközik, annál is inkább, mert a szállítmány csupán rituális élelmezést fogad el."

(316–317. old.) A Kormányzótanács proklamációja a vöröskatonákhoz a visszavonulásról: MMTVD. 6/B. köt. 387. old. – A román megnyilatkozásokat a Tiszántúl kiürítéséről a bécsi és más külföldi lapok rögtön közölték, tehát Budapesten sem lehettek ismeretlenek. Brătianu jegyzékéről és hátteréről *L. Nagy* id. mű, 174–175. old. – Julier kinevezése: PI 606. f. Julier tevékenységét értékeli *Liptai* id. mű, ő maga az id. cikksorozatában igyekszik megmagyarázni szerepét. Lásd még nyilatkozatát „Az Est" 1919. november 5. – A július 5-i támadási tervet közli MVH. 449. old.

(318. old.) A veszprémi üzlet kifosztása: *Csaba* id. mű, 183. old. – Horthy röplapját közli az MMTVD. 6/B. köt. 413. old. – *Korvin* id. július 11-i jelentése: ugyanott, 435. old. – A szabotázs terjedéséről lásd Szántó Béla nyilatkozatát a „Vörös Ujság" július 13-i számában. – A júliusi ellenforradalmi szervezkedésről *Gratz* id. mű.; *Hefty Richárd:* „Adatok az ellenforradalom történetéhez". Budapest 1920.; *Kádár Lehel* cikke az „Új Magyar Szemle" 1920 augusztusi számában stb. – Az idézet *Magyary Zoltánnak* „A bolsevizmus Magyarországon" c. kötetben megjelent tanulmányából. (519. old.)

(318–319. old.) Az újságírók szakszervezete szakadásának fontosabb dokumentumait és

irodalmát közli a „Mindenki ujakra készül . . ." IV. köt. 602. stb. old. – A letartóztatott újságírók érdekében Romanelli is interveniált, aminek jelentőségét az ellenforradalmi irodalom, éppúgy, mint a ludovikások esetében eltúlozta. Romanelli memoárjaiban megemlíti, hogy egy újságíró-küldöttség kérésére tiltakozott, de lépésének maga sem tulajdonít fontosságot. Sőt, elmondja, hogy Szamuely, akinél a kalocsai kivégzések miatt akart tiltakozni, szóba sem állt vele. Maga a helyzet kényszerítette engedékenységre a Kormányzótanácsot. – *Károlyi* id. szavai: „Az új Magyarországért". 318. old. – Bíró Lajos tárgyalásairól *Gábor Sándorné* id. mű. – *Károlyi*nak az „Arbeiter-Zeitung"-ban megjelent cikkét, majd Bethlen István arra adott nyilatkozatát a „Népszava" is ismertette. (Július 26-án, illetve 27-én.)

(320–321. old.) A július 5-i gödöllői értekezletről *Böhm* id. mű, 337. old. – Romanelli szerint ő e nap délelőttjén járt Gödöllőn. Cuninghame július 8-i jelentését Haubrich bécsi látogatásáról id. *L. Nagy* id. mű, 189. old. – Haubrich gödöllői látogatásairól *Julier* id. memoárjai. – Hogy mennyire közismertek voltak a szociáldemokraták és az antantmegbízottak bécsi tárgyalásai, azt példázza többek között a moszkvai „Izvesztyija" július 10-i cikke („A munkások és a 4-ek tanácsa"), amely pontosan ismerteti és élesen elítéli a megbeszélések tárgyát. A budapesti sajtó nem írt a tárgyalásokról, de több adat mutatja, hogy itt is közismertek voltak. (PI 600. f. 3. csop. A II. ker. tanács július 9-i ülésének jkv-e stb.) – Bauer szerepe a Czóbel–Böhm cserében: *Gáborné* id. mű, ÖS NPA Präs. K. 6. Ungarn 5. Vertretung, ugyanott, K. 262 Ungarn Varia és *Böhm* id. mű, 340–341. old.

(322. old.) A ráckevei ügy: *Sarlós* id. mű, 99. old. – Fehér ezredes vallomása: PI 614. f. 1. cs. 7901 – II/1920. (Kelemen szerint Fehérnek olyan erélyes bánásmódban volt része, hogy néhány hónappal később meghalt.) – A júliusi „baloldali akcióról" sohasem fogunk bizonyosat tudni, mert a résztvevők hallgattak, a kívülállók pedig később kezdték résztvevőnek feltüntetni magukat, még *Kun* is, aki 1934-ben ezt írta: „Ha elkésetten is, de megkezdtük a mozgalmat, amely egy új kommunista párt kádereinek titokban, illegálisan való összehozására irányult." (Id. mű, II. köt. 334. old.) A valóságban a mozgalom, ha nem is személye, de politikája ellen irányult, ám az már kétséges, hogy pl. Szamuely részt vett-e benne. Kun szerint az I. ker. tanács tagjai, Jancsik szerint (PI 614. f. 1. csop. 7091 – III., IV./1920) Stark Ferenc, Engländer Fülöp voltak a kezdeményezők és mindenesetre az anarchisták (Varga Ottó stb.), Lengyel József szerint a IV. kerület vezetői és Demény Ottó (id. mű, 167. old.) Kassák szerint úgy hírlett:

„Kun Béla is tud a szervezkedésről, olyan megállapodás van közte és a csoport között, ha sikerül a puccsot végrehajtaniok, melléjük áll, ha nem sikerül, törvény szerint ítélkezni fognak fölöttük." (id. mű, VIII. köt. 129–130. old.) Ilyen megállapodás talán nem volt, meggondolás esetleg igen – versus Haubrich – Hőnig. Közben megjelent az ukrán szovjet kormány két állítólagos küldötte: Jefimov és Jukelson, akik veszedelmes irányba vihették a dolgot, mert július 19-én este – ez legalább biztos – Kun és Szamuely utasítására a Dunába dobták őket. A parancs végrehajtóit az ellenforradalom bírósága kivégeztette, noha Böhm szerint „Kun ezzel a tettével Budapest polgárságát a tömeges lemészárlástól mentette meg". (304. old.)

(322. old.) Sátoraljaújhely, Abony: „Zempléni Munkás" 1919. július 30.; „Abony" 1919. július 20. – Landler id. szavai a Granat-lexikonban megjelent cikkéből.

(322–324. old.) Amit a tiszai támadás indokairól elmondhatunk, az jórészt csak hipotézis, ha a tények elemzésén alapul is. A július 10-i kormányzótanácsi ülés jkv.-éből alig derül ki valami, az utólagos emlékezések pedig annyira mentegetődző jellegűek, hogy az igazi okokat legjobb esetben is csak kitalálni lehet belőlük. A Komintern VB id. felhívása: MMTVD. 6/B. köt. 508. old. – Varga érvelése a „Jahrbuch für Wirtschaft – Politik und Arbeiterbewegung" 1922–1923-as évfolyamában megjelent cikkéből. A nyugati irodalom különböző, részben értékelésünkkel egyező, részben attól eltérő indokokkal magyarázza a támadási terv elfogadását, utóbbiak közül általános, hogy a Tanácsköztársaság belső gyengülése fokozta agresszivitását kifelé (Low stb.). E felfogást tükrözi Hornbostelnek, az osztrák követség munkatársának július 21-i jelentése: „Kun elveszettnek látja a játszmát és ezért inkább bukik el a külső, fegyveres erő által, mintsem a rendszer tarthatatlanságát a belső összeomlás által demonstrálja." (ÖS NPA K.887 L. Ungarn 2/3.) – *Kun Béla* 1932-ben azt írta, hogy ő és

Szamuely helytelenítették a tiszai offenzívát (id. mű, II. köt. 259. old.), Julier is utal arra, hogy kezdetben a népbiztosok ellenezték, Szántó Béla szerint viszont a kommunisták vitték keresztül elhatározását. Nagyobb vita semmiképpen sem lehetett, erre mutat, hogy Böhm, a főparancsnok, könyvében megkerüli a kérdést.

(324–325. old.) Münnich július 12-i jelentése: MMTVD. 6/B. köt. 438. old. Vö. a 3. hadosztály július 13-i jelentésével: ugyanott, 441. old. – Julierrel kapcsolatban csak annyit, hogy az ő szerepét a Tanácsköztársaság megdöntésében Böhm nyomán az irodalom meglehetősen eltúlozta. A leginkább hihető az, amit magáról írt a „Magyarság"-ban. Kerekess szerint némileg felnagyítja tudatos ellenforradalmi szerepét, de ez már vitatható. Levélváltása Gömbössel: MMTVD. 6/B. köt. 437. old.

(325. old.) Kun Béla július 11-i jegyzéke Clemenceauhoz: MMTVD. 6/B. köt. 432. old. – Távirata Leninhez: ugyanott, 426. old. Egyidejűleg hasonló táviratot küldött Rakovszkijnak, aki 18-án lényegében negatív választ adott. Kun 19-én Rudnyánszkyn keresztül sürgette a támadást. Lenin válasza nem ismeretes, csupán Rudnyánszky július 26-i távirata, melyben helyzetjelentést kér Lenin számára. (PI 500. f. 12. csop.) Úgy látszik, Lenin e napokban sűrűn érintkezett Rudnyánszkyval, és rajta keresztül kísérte figyelemmel a magyarországi fejleményeket.

(326. old.) A békekonferencia július 6-i és 11-i tanácskozásairól: *L. Nagy* id. mű, 183–200. old.; *Low* id. mű, 77–79. old. – A békekonferencia válasza Kun 11-i jegyzékére és Kun viszontválasza: MMTVD. 6/B. köt. 444. old. – Clemenceau id. kijelentése: *Low* id. mű, 79. old. – Lloyd George id. levele titkárához július 13-án; *L. Nagy* id. mű, 277. old. – *Low* kiemeli, hogy júliusban már Wilson is helyeselte a fegyveres intervenciót. Bliss levelét ugyancsak ő idézi.

(327. old.) A Károlyi Gyula-kormány elmozdításáról *Kaas–Lazarovits* id. mű, 231–234. old.; *Varjassy* id. mű; *Gratz* id. mű, 219. old.; *Kelemen* id. mű, 337–356. old. Gratz szerint július végén az Ábrahám-kormány pozíciója is olyan gyenge volt még, hogy tagjainak többsége fel akarta oszlatni, de Horthy meghitt emberei, Teleki és Belitska ezt megakadályozták. – Werthék nexusa a fehérekkel: „A bolsevizmus Magyarországon . . ." 806. old., *Hetés:* Stromfeld; *Kerekess* id. mű stb. – Az angol misszió és a tisztek Szegedre szállítása: *Cuninghame* id. mű, ÖS NPA K 6. I. Ungarn/10 stb. – A legénységi toborzás eredménytelensége: *Kelemen* id. mű stb.

(327–329. old.) A július 13-i haditervet közli: MVH 451. old. A július 5-i és 13-i támadási terv elemzése: *Liptai* id. mű, 466–469. old., *Kerekess* id. mű. – A III. hadtest hangulatáról szóló jelentések: MMTVD. 6/B. köt. 438., 445., 475. old.; MVH 421. old.; PI 604. f.; 686. f. 224. ö. e. stb. – Bokányi jászberényi gyűléséről: *Váry* id. mű, 68. old.; Bokányi kihallgatásai a népbiztosperben. – Rendelet az általános védkötelezettségről és a tisztek mozgósításáról: MMTVD. 6/B. köt. 427. old. – A mozgósítás eredményeiről: HL TK 8., 10. cs., PI 605. f. II. 28., ugyanott *Kolacskovszky Lajos* id. kézirat stb. – Romanelli tiltakozása a mozgósítás ellen és Kun válasza: „Népszava" 1919. július 17., vö. *Romanelli* id. emlékirataival.

(329–330. old.) A SZKIB július 15–16-i ülésének jkv-ét nagyrészt közli az MMTVD. 6/B. köt. 453. old. A teljes jkv. PI 600. f. 2. csop. – Figyelemre méltó, hogy Kun beszédével egyidejűleg jelent meg a „Vörös Újság"-ban Révai vezércikke (1919. július 15. „Szociáldemokrata . . ."), nyilvánosan konstatálva, hogy a szociáldemokráciához való visszatérés lett az ellenforradalom fő jelszava. Szamuely javaslatát a magyar Csekáról a IV. ker. tanács július 14-i ülésén határozattá emelte (MMTVD. 6/B. köt. 449. old.), de ezután mindössze annyi történt, hogy a Kormányzótanács július 17-én a pártvezetőség indítványára kimondta: „a Cserny-csoport helyett biztosító csapatként a Fábik-csoport szervezendő meg".

(330. old.) Bauer július 16-i levelét *L. Nagy* Lownak egy cikke alapján idézi, az eredeti jelzete: ÖS NPA K. 262 Ungarn Varia. – Cuninghame memoranduma ugyanott.

(330–331. old.) Landler július 18-i levele: HL TK 8. cs. – Kerekess szerint július 18-án vált Gödöllőn nyilvánvalóvá, hogy a román hadvezetés ismeri a Vörös Hadsereg támadási tervét, s ő nagy jóhiszeműséggel fel is tételezi, hogy Julier az ellenség megzavarása érdekében változtatott a terveken. A Roszta budapesti jelentése szerint Landler a támadás megindulása

után kijelentette, hogy az ellenséges parancsnokságok ismerték a támadás időpontját. (PI. 501. f. 1/15.) Egyébként meglehetősen pontos hírek a külföldi sajtóban is megjelentek.

Az a felfogás, mely szerint a „Vörös Hadsereg" júliusi vereségében döntő szerepe volt a hadrend kicsempészésének, elég elterjedt és közismert, csupán ősforrására szeretnék rámutatni: *Böhm* könyvére. Böhm célja leplezni saját felelősségét, hiszen az erőviszonyok ismeretében ő fogadta el az irreális, csalóka számadatokra alapozott haditervet, majd sietve Bécsbe távozott, hogy csak egy negyedszázaddal később térjen haza. Ezért állítja a tényekkel szöges ellentétben: „A számszerű katonai erő szempontjából a Vörös Hadsereg helyzete kitűnő volt... Ezzel szemben a román hadsereg nem egészen hat hadosztállyal rendelkezett: kétségtelen volt a Vörös Hadsereg döntő fölénye." „A számszerűen és stratégiailag fölényes helyzetben támadó Vörös Hadsereget a vezérkar főnöke, Julier Ferenc gonosz árulása kergette vesztébe. A hadrendet, az »ordre de bataille«-t Julier a bécsi Pokorny-csoport útján eladta Bethlenéknek, Craenenbroek közvetítésével pedig a szegedieknek. Bethlenék azonnal átadják a végzetes katonai titkot tartalmazó írást Cuninghame-nek és ennek pecsétje alatt Pallavicini Alfonz gróf angol futárigazolvánnyal bevitte Szegedre, és július 18-án – a támadás napja előtt 36 órával – átadta Troubridge angol admirálisnak."

Ez körülbelül így történt; eltekintve attól, hogy Julier memoárjaiban és halála előtt Fogarassy László hadtörténészhez intézett levelében tagadja személyes szerepét, vezetési módja következtében felelős beosztottjai árulásáért. Kézenfekvő lett volna Sztójayra és Béccsel érintkezésben álló hírszerző osztályára gyanakodni, de a hírszerzők nem voltak előzőleg Landler vagy más kommunista vezérkari főnökei. Mint azok a tisztek sem, akikről Romanelli írja, hogy nemcsak átadták neki a támadási terveket, de a Vörös Hadsereg kezdeti sikerei után szemére hányták, hogy biztosan nem juttatta azokat idejében el Bukarestbe.

„De Julier nem elégedett meg az egyszerű árulással" – folytatja Böhm. – „A főerő balszárnyát tervszerűen fedezetlenül hagyta és a román hadvezetőség, miután ismerte a felvonulás tervét, könnyűszerrel bekerítette a mit sem sejtő, támadó Vörös Hadsereget." Ez már enyhén szólva leegyszerűsítése a történteknek. *Pethő Sándor* szerint Julier „megállapíthatóan tudatosan vezette a katasztrófába a vöröscsapatokat". („Világostól Trianonig". 217. old.) Lakatos és Andorka már sokkal óvatosabban fogalmaznak, pedig ők ott voltak a tett színhelyén, Breit pedig a politikus magatartását emeli ki Juliernek „ennek a valóban katonásan, nyíltan és egyenesen gondolkozó, de talán a rendkívüli időkhöz képest nem eléggé erélyesen cselekvő férfiúnak". („A bolsevizmus Magyarországon." 280. old.) A vereséget Breit elsősorban a Vörös Hadsereg gyengeségének tulajdonítja. Böhm viszont nem kívánta a hadsereg állapotát vizsgálva saját felelősségét felvetni, ezért minden bajt a hadrend átadásának rendel alá, kiegészítve Telekinek dicsekvésen kívül csak téves adatokat tartalmazó levelével:

„A Vörös Hadsereget ezzel az árulással Teleki Pál és Julier kelepcébe csalták. A vereség tehát elkerülhetetlen volt." Végül kibújik a szög a zsákból:

„A szociáldemokratákat vádoló Kunék morális felfogásukhoz híven továbbra is büszkén vádaskodhatnak. Az ő vezérkari főnökeik: Julier, Craenenbroek és Politovszky árulták el a Vörös Hadsereget. De én tárgyilagos maradok. Elismerem, hogy Landler, Pogány, Vágóék nem felelősek az árulók cselekedeteiért. De fölvetődik a kérdés: a szociáldemokraták árulása vagy pedig Kunék semmivel sem menthető lelkiismeretlensége – az ellenőrzés hiánya – kergette katasztrófába a győzelmesen lendülő Vörös Hadsereget?" (*Böhm* id. szavai könyve 352–354. oldaláról.)

Végül egy kompetens vélemény. Stromfeld nem értékelte a júliusi vereség okait, csak „általánosságban" idézte Moltkét:

„A háború fölvonulási tervét elő kell készíteni és az eseményeket az első nagy összecsapásig át kell gondolni. Minden továbbit azután a beállt viszonyok döntik el." – „Ha tehát a háborút vagy a forradalmat – fűzi hozzá Stromfeld – olyan egyének vezetik, kik a kitörés után beállott viszonyokat uralni képesek, akkor a háború továbbra is tervszerűen vezettetik, illetőleg a forradalom helyes úton halad. Ha a vezetők a viszonyokat nem uralják, akkor a háború vagy legalább egy hadjárat elvész, a forradalom pedig anarchiába csap át." („Népköztársaság és Tanácsköztársaság Magyarországon." „Független Szemle", 1922. 289. old.)

(331. old.) A román katonai hírszerzés január–februári dokumentumai az RKP KB

Archívumában: 57. f. 5972. dos. – A májusi tervek átadásáról a repülőtisztek igazolási eljárása: PI 638. f. (Fővárosi Ügyészség) IV. 13/1352/1920 – *Cuninghame* szavai id. mű, 346. old. – A steiermarki Landesbefehlshaber július 15-i jelentése: ÖS NPA K. 881. Ungarn I/10. – Lásd még *Kaas–Lazarovits* id. mű, 210–218. old.; *Fogarassy László* pályamunkája az 1959-es tanácsköztársasági pályázaton, és tanulmánya a Jászkunság 1961. 3–4. számában. *Kelemen* id. mű, 395. old., Teleki hírhedt levelét a 483. old. közli. – *Kerekess* a Vörös Hadsereg hírszerzéséről: id. mű, XII. kötet.

A TISZAI OFFENZÍVA — GYŐZELEM ÉS VERESÉG

A tiszai offenzíva katonai történetére vonatkozó adatokat általában *Liptai* id. művéből vettem át. Az ország belső életének eseményei, a rendeletek, politikai fejlemények stb. közül csak azokat vettem figyelembe, amelyek a forradalom sorsára valamiképpen még hatással voltak és mellőztem a végeredményt befolyásolni már nem képes, bár önmagukban érdekes részleteket.

(332–334. old.) Kun Béla július 20-i jegyzéke: MMTVD. 6/B. köt. 483. old. – A párt felhívása: ugyanott, 486. old. – A július 21-i sztrájkról: MTTJ, lásd még: „Mit mond a III. Internacionálé a magyarországi proletárforradalomról?" Moszkva 1920. – Ausztriáról: *Gáborné* id. mű, *Fürnberg* id. cikke, Jugoszláviáról: „A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége rövid története", 48–49. old.; *Szavo Krzavac* cikke („Jugoszlávszkije Novosztyi" 1964 máj.–jún.) – Romániáról *Gheorge Unc:* Szolidarnoszty ruminszkovo rabocsevo i demokratyicseszkovo dvizsenyija sz Velikoj Oktyabrszkoj Szocialisztyicseszkoj Revoljucijej. Bukarest 1968. 49–52. old. – Franciaországról és Angliáról *Jemnitz János* tanulmánya az „Ötven év" c. kötetben. – Az id. értékelés „A magyar forradalmi munkásmozgalom története", 257. old. – Osztrák vöröskatonák: HL TK 8. cs.

(334. old.) A békekonferencia döntése Nyugat-Magyarországról: *G. Soós Katalin* és *Gáborné* id. mű. A békekonferencia Ausztria részére kedvezőbb döntést hozott ugyanakkor Jugoszláviával való vitájában is. A döntések együtt jártak az anschlussról való lemondással és Bauer távozásával. – A lósorozás megtagadásáról (Moson megyében): PI 614. f. 1. csop. 6302–XIII/1920 (Bogár Ignác július 29-i jelentése). A július 21-i kormányzótanácsi jkv. a többivel együtt a PI-ben; érdekessége még, hogy a vasasszakszervezet Kabók vezetésével megjelent küldöttsége egy memorandumot nyújtott át „a diktatúra erélyesebb kezelése tárgyában", mire a Kormányzótanács kijelölte a népbiztosokat, akik megjelentek a vasas bizalmi testület július végén tartott két ülésén. A Kormányzótanács ekkor rendelte el a fehérneműfeleslegek rekvirálását is.

(334–335. old.) A „Csongrádi Proletár" id. július 23-i riportját közli MVH 456. old. – A román megszállás hatásáról id. a vésztői ref. lelkész jelentését: PI 605. f. II. 18/A. Természetesen hosszan idézhetném a megszállás rémségeiről beszámoló dokumentumokat – de éppen, mert adatokban nincs hiány, felesleges a bizonyítás. – Az id. alispáni jelentés Szabolcs megye törv. hat. bizottságához *Hársfalvi Péter* tanulmányából „A Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története" c. kötetben. – Az új tiszántúli közigazgatás vezetőinek kinevezéséről: OL BM eln. 36–453/1920.

(336. old.) Az I. hadtest jelentése Szentes elvesztéséről: MVH. 459. old. – A hódmezővásárhelyi kivégzésekről: PI 605. f. II. 4/D. (A hódmezővásárhelyi járásbíróság vezetőjének jelentése.) – A teljesítménybérezés visszaállításáról: MMTVD. 6/B. köt. 514–517., 531. old. stb.

(336–337. old.) A Böhm-féle tárgyalások története közismert. A 24-i szakszervezeti értekezletet a „Népszava" ismerteti július 27-én. Számos szakbizottságot választottak, a 11 tagú vezetőségbe a következők kerültek: Balogh József, Deutsch Jenő, Kaderabek Tivadar, Kitajka Lajos, Knittelhoffer Ferenc, Pósz Jenő, Propper Sándor, Reichel János, Rothenstein Mór, Schreiber József, Vanczák János.

(338–340. old.) A 80. dandár pusztulásáról: *Hetés* id. mű, 153–162. old. Az id. visszaemlékezés ugyanott. – A vaktöltényekről lásd még „A bolsevizmus Magyarországon." 302. old.

– *Landler Jenő* szerint („A vörös hadsereg diadalmas útja és bomlása." „Új Március", 1926 március.) pontos információkkal rendelkeztek, hogy a román hadsereg megtámadja július 23-án a Tanácsköztársaságot. Mindenesetre, e napokban a magyar Vörös Hadsereg az esetleges támadáshoz koncentrált román főerővel találta magát szemben. Az id. július 25-i jelentések *Liptai* alapján (490–493. old.) Julier memorandumát közli „A bolsevizmus Magyarországon". 279–280. old.

(340–342. old.) A július 25-i bécsi tárgyalásokról *Böhm* id. mű, 343–346. old.; *Weltner* id. mű, Peyer beszámolója az augusztus 24-i SZDP értekezleten („Szociáldemokrata Röpiratok". 1919. 2. szám) stb. – Böhm jelentései: PI 689. f., id. jelentését közli a „Párttörténeti Közlemények" 1960. 4. száma. – Peyer fenti referátuma szerint „A bécsi tárgyalások, részben az antantmisszióval, részben bécsi elvtársakkal, arról győztek meg bennünket, hogy a kommunizmus megbukott . . ." de a tárgyalásokon „semmiféle pozitívum nem volt, amiben meg tudtunk volna állapodni. Azt a kérdést intéztük az antanthoz, hogy vagy jöjjön le az antant képviselője Budapestre, hogy itt folytassuk a tárgyalást, vagy eszközöljék ki, hogy a párt több vezetője mehessen Bécsbe és ott véglegesen állapodjunk meg." Erre már nem került sor. – Peidl és Peyer nem helyeselték azt sem, hogy az antant védelme alatt megalakuló kormányban kompromittáltak, volt népbiztosok vegyenek részt, mint Garbai és Ágoston. Peidl közölte is Garbaival augusztus elsején: „lehetetlenség fölfogásom szerint az, hogy olyanok, akik 24 órával előbb népbiztosok voltak, tagjai legyenek 24 órával később egy polgári, mert nem lehet egyéb – és a magántulajdon elvének alapján álló kormánynak". („Kik hozták be a románokat Budapestre." Budapest 1922. 108. old.)

(342. old.) *Lenin* a békekonferencia proklamációjáról: Művei. 29. köt. 543–544. old. – Rudnyánszky július 26-i táviratа Kunhoz: PI 500. f. 12. csop. – Kun válasza (július 27-én) ugyanott, utóbbit közli MMTVD. 6/B. köt. 545. old. Kunból a kétségbeesés beszélt, de téves elképzelései lehettek az ukrán front helyzetéről is, hiszen 1920 márciusában Leninnek küldött üzenetében megismétli: „nem kellett volna elbukni a tanácshatalomnak, de nem jött az orosz elvtársak segítsége". (PI 501. f. II/5.)

(343. old.) A III. hadtest id. július 29-i jelentése: MVH 474. old. – Kun kísérőjének haláláról: „Népszava", 1919. július 29. Részletes leírása *Illés Béla:* „Ég a Tisza" c. regényében, amely egyébként az utolsó napok közhangulatát igen szemléletesen ecseteli. – *Illyés* 27-ére vagy 28-ára teszi Kun általa megörökített fellépését. Lásd „Ebéd a kastélyban." Budapest 1962. 89. old. – Kun Béla jegyzékváltása Tusarral: MMTVD. 6/B. köt. 539–540. old. Kun Béláné szerint májusban vagy júniusban személyesen is találkoztak, férjét a komáromi hídig ő is elkísérte. Mivel a szlovákiai harcok idején ilyen találkozás elképzelhetetlen, de Tusar akkor még nem is volt miniszterelnök, maga az utazás emléke viszont nem lehet tévedés – bizonyára ez is a júliusi napokban történt. (*Kun Béláné:* Kun Béla. Budapest 1966. 225. old.) – Kun proklamációja „a világ proletárjaihoz" a békekonferencia nyilatkozata alkalmából: MMTVD. 6/B. köt. 538. old.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG MEGDÖNTÉSE

Az utolsó napok katonai története: *Liptai* id. mű, 494–512. old. – Szántó rendelete a dezertőrökről: MMTVD. 6/B. köt. 548. old.; a bécsi telefonról: HL TK 2. cs. – Landler szavait július 29-éről *Liptai* idézi. (508. old.)

(344–347. old.) *Romanelli* szavai id. művéből. – A királyhidai találkozóról: *Ágoston* naplója, *Peyer* id. beszámolója, *Weltner* id. mű és vallomása hazatérési ügyében (PI 614. f. 1. csop. 9903/1924), az „Arbeiter-Zeitung" és más bécsi lapok stb. Ágoston naplójából kitűnik, hogy nem helyeselte Weltnerék taktikáját. – Győri tüntetés; csereüzletek kifosztása; PI. 605. f. II. 4/B. Kun július 30-i táviratát közli *Liptai* id. mű, 500. old. – Garbai szavai Ágoston naplójából. Vö. PI 605. f. II. 12/A (a szikszói jegyző jelentése).

(347. old.) Lenin július 30-án írt üzenete – amely szerintem nem Kun aznapi, hanem előző, Rakovszkijt vádoló táviratára küldött válasz – a közölt, Rudnyánszky által rövidített

formában jutott el Budapestre. (MMTVD. 6/B. köt. 552. old.) Az eredeti, Lenin által megfogalmazott szöveg a következő:

„Kedves Kun Béla elvtárs! Kérem, ne nyugtalankodjék túlságosan, s ne essen kétségbe. Csicserin és Rakovszkij ellen irányuló vádjai, illetve gyanúi határozottan minden alapot nélkülöznek. Mi valamennyien a legteljesebb egyetértésben dolgozunk. Ismerjük Magyarország súlyos és veszélyes helyzetét, és minden tőlünk telhetőt megteszünk. De a gyors segítség néha fizikailag lehetetlen. Igyekezzenek minél tovább tartani magukat. Minden hét drága. Halmozzanak fel készleteket Budapesten, erősítsék meg a várost. Remélem, ön meg fogja tenni azokat az intézkedéseket, amelyeket a bajoroknak ajánlottam. Fogadja legszívélyesebb üdvözleteimet és kemény kézszorításomat. Tartsák magukat teljes erővel. A győzelem a miénk lesz. Az ön Leninje." („Lenin Magyarországról." 110. old.)

(347–349. old.) Csicserin szóban forgó táviratai: MMTVD. 6/B. köt. 552. old.; és PI 501. f. 1/15. – Szovjet-Oroszország katonai helyzetéről lásd *Liptai* tanulmányát a „Hadtörténelmi Közlemények" 1958. 1. számában, továbbá a „Párttörténeti Közlemények" 1961. 3. számában megjelent cikkemet. – *Breit* Pogányról: „A bolsevizmus Magyarországon." 283. old. – A „Vörös Ujság" Petőfi-cikkét közli MMTVD. 6/B. köt. 556. old. – Móra versét közli: „Mindenki ujakra készül . . ." III. köt. 581. old. Az „Új Nemzedék"-ről stb. *Kelemen* id. mű, 422–424. old.

(349–351. old.) A szakszervezeti tanács július 31-i üléséről: „Arbeiter-Zeitung" 1919. augusztus 2. – A július 31-i éjszakai értekezletet többen leírták, az id. szavak Weltner könyvéből, 251–252. old. – A miskolci 10-esek jelentése: HL TK 8. cs. – A szolnoki ellentámadásról *Liptai* mellett lásd az 53. ezred parancsnokának, *Seidler Ernő*nek emlékezését („Párttörténeti Közlemények", 1959. 1. szám) és az ungvári „Pravda" 1920. évi naptárának cikkét.

(351–352. old.) A Kormányzótanács augusztus 1-i üléséről hivatalos jkv. nem maradt fenn. A PI Ágoston-gyűjteményében őrzik Ágoston részletes feljegyzését, amely talán éppen azért készült, mert a történelmi esemény jelentőségét ismerő Ágoston látta, hogy senki sem vezeti a jkv-t. Ellenőrzés híján elvben nem tekinthetjük hitelesnek, de nincs okunk hamisítási, ferdítési szándékot tulajdonítani Ágostonnak. Haubrich a népbiztosperben hasonlóan adja elő az ülés lefolyását és saját szerepét. – Haubrich tisztjei Juliernél: *Liptai* id. mű, 509. old.; *Julier* memoárjai.

(352–354. old.) Az 500-as tanács utolsó ülésének jkv-e: PI 600. f. 3. csop. – Egyes források szerint az ülésen néhány vidéki tanács meghívott küldöttei is részt vettek. – Kun augusztus elsejei távirata: PI 500. f. 12. csop. 10. ö. e.

(354–356. old.) A Tanácsköztársaság megdöntése utáni napok történetének csak néhány kérdésével foglalkozom, az áttekintés igénye nélkül. Peidl augusztus 1-i beszélgetése Garbaival a „Kik hozták be a románokat . . ." c. kiadványból. – A Peidl-kormány proklamációját közli: MMTVD. 6/B. köt. 560. old. – A zászlók bevonásának történetét maga Haubrich magyarázta meg a népbiztosperben. Tapolca: Zalaegerszegi ÁL. alisp. 18 221/1921, PI 605. f. II. 35/A, Zalaegerszeg: ugyanott, II. 35/B. A dunántúli esetekre lásd *L. Nagy:* „Forradalom és ellenforradalom . . ." XIV. fejezet. Hasonló harcok a Dunán innen: PI 605. f. II. 4/F. (Balassagyarmat) stb. – A salgótarjáni munkástanács működése novemberig a csehszlovák megszállás alatt: PI 605. f. II. 28.

(357–359) Kunfi id. 1928-as megemlékezése: „Die Neugestaltung der Welt" c. kötetében, 94. old. (Die Besiegten). – *Révai* id. cikke: „Válogatott történelmi írások". Budapest 1966. II. köt. 346. old. – *Kun Béla* értékelése: id. mű, II. köt. 24. old. – A Tanácsköztársaság történelmi szerepének különféle értékelése és az ezekről folytatott vita kívül esik munkám keretein. Lényegét összefoglalja *Siklós* id. művében és különböző tanulmányaiban. A legutóbbi évek szemléletének vizsgálata pedig korai lenne. Siklós alapos fejtegetéseihez csak annyit fűznék hozzá: a Tanácsköztársaság megdöntése utáni első hónapok kommunista értékelései, Kun augusztus 1-i beszédének szellemében és lényegében a polgári-szociáldemokrata irodalomhoz hasonlóan, felelőssé teszik a munkásosztályt a Vörös Hadsereg vereségéért. Így *Gábor Mózes* beszámolója a „Kommunisztyicseszkij Internacionál" c. folyóiratban (1919. 8–9. szám), vagy az SZKP magyar csoportja Rudnyánszky-féle vezetőségének dokumentumai stb. Rövid ideig Kunnál is megmaradt ez az aspektus, de hamarosan felismerte, hogy marxista szempontból

erősen vitatható. Ezért egy ideig az objektív körülményekre helyezték a hangsúlyt: ezt elősegítette, hogy a húszas évek elején Kun mellett Varga, Landler, Lukács, Révai is foglalkoztak a forradalom értékelésével. Állásfoglalásuk lényegében megegyezett az SZKP, nevezetesen Lenin véleményével, aki sohasem hibáztatta Kunt a hatalom elvesztéséért, de ezt a nézetet tükrözi pl. Sztálin 1920. október 27-i beszéde is (Művei 4. kötetében), a katonai helyzetet tekintve döntőnek. A magyar kommunisták ebben az időben joggal hivatkoztak a burgenlandi, ruténföldi demokratikus választások eredményeire, a kommunisták túlsúlyára a román és jugoszláv munkásmozgalomban, mint annak bizonyítékaira, hogy a Tanácsköztársaság végső soron jó emléket hagyott a dolgozók millióiban.

A hibák jelentősége a bukásban a frakcióharcok vádaskodásai során nőtt meg: ezzel a munkásosztály felelőssé tétele feleslegessé is vált. Miután pedig 1920–1921-ben megszűnt a nemzetközi munkásmozgalom újraegyesítésének lehetősége, a Kominternben felülkerekedett Zinovjev és azok álláspontja, akik szerint a munkásság legnagyobb ellensége a centrizmus. (Zinovjev 1919-es álláspontja megtalálható a „Mit mond a III. Internacionále . . ." c. id. gyűjteményben.) Kun Béla tragédiája után, a harmincas és negyvenes években a Tanácsköztársaság története a hibák és bűnök olyan gyűjteménye lett, hogy az olvasó alig értette: hogyan maradhatott fenn 133 napig egy rendszer, amelynek legtöbb jelentős vezetője kém, áruló vagy tévelygő volt. A sztálini hőskultusz légkörében a történelmet héroszok–antihéroszok, hadvezérek és kémek csinálták, és a néptömegek eleinte eltúlzott felelőssége teljesen lekerült a napirendről.

9. KÍSÉRLET A SZOCIALIZMUS MEGVALÓSÍTÁSÁRA

A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájáról eddig tulajdonképpen csak egy átfogó, monografikus feldolgozás készült: *Varga Jenő* „Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur" c. könyve. (Wien 1920.) Nem véletlenül adom meg németül a címet: a magyar könyvkiadás mindmáig adós maradt ennek a fontos, Lenin által is bírált és értékelt elméleti munkának kiadásával, amely a karlsteini fogságban íródott, mint *Kun* könyve, a „Forradalomról forradalomra". Igaz, hogy ma már sok tekintetben meghaladott álláspontot képvisel, de nem egy kérdésfeltevésére máig sem adtak jobb választ. Varga könyve mellett támaszkodtam a forradalom alatt megjelent írásaira, beszédeire, elsősorban a TOGY-on tartott nagyszabású referátumára. Felhasználtam munkatársainak: Hevesi Gyulának, Lengyel Gyulának és másoknak ott elhangzott korreferátumait és számos cikkét. Utóbbiak elsősorban a Tanácsköztársaság „Szociális Termelés" című igen tartalmas közgazdasági hetilapjában, valamint a napisajtóban jelentek meg.

Az emigrációs irodalom érthetően keveset foglalkozott gazdasági kérdésekkel, hiszen művelői el voltak zárva a forrásoktól. Így csak rövid, elvi jellegű méltatások jelentek meg, amelyek közül *Lengyel Gyulának* „A magyar hadikommunizmus" c. cikkére hivatkozom. („Új Március", 1929. Különszám.) Az utóbbi évtizedben publikált művek közül felhasználtam *Hevesi Gyula* id. emlékiratait, továbbá a Közgazdaságtudományi Egyetem Berend–Reményi–Szuhay-féle gazdaságtörténeti jegyzetét. 1959-ben Friss István és más közgazdászok emlékeztek meg a kommünről a „Társadalmi Szemle", illetve a „Közgazdasági Szemle" évfordulós számában.

Az ellenforradalmi irodalom a gazdasági problémák bírálatában nem kevésbé tendenciózus, mint más témáknál. Ma már anakronisztikusan csengő véleményét nívósan fogalmazza meg *Matlekovits Sándor*, *Hegedüs Loránd* és *Fenyő Miksa* a *Gratz*-, illetve *Huszár*-féle gyűjteményes kötetekben.

(360–366. old.) Lenin az államosításról: Művei 29. köt. 242–243. old. – *Huszár Károly* szavai id. kötetében 5. old. – *Matlekovits* id. szavai a *Gratz*-féle kötetben: 472–473. old. – A szabóműhelyek kisajátításáról *Varga* id. mű, 55. old. (Az oldalszámok az 1921-es második kiadás alapján). – Viták a szocializálás határáról: *Böhm* id. mű, 217. old.; OL KÜM gazd. pol. R. 24. 118/1919, a Kormányzótanács jkv-ei stb. – A Kormányzótanács felhívása a szocializálás rendjéről: „Népszava" 1919. március 23. – A különböző szocializálási rendeletek a hivatalos lapban és a rendeletek tárában jelentek meg, utóbbi mutatót is tartalmaz, tehát könnyebben kezelhető. – Rendelet a magánosok szerszámainak stb. igénybevételéről: „Tanácsköztársaság" 1919. június 22. – *Hevesi Gyula* az első hónap eredményeiről és a kisipar problémáiról: „Szociális termelés" c. műve (Budapest 1959. 168. old.) és cikke a „Kommunisztyicseszkij Intyernacional" 1919. 3. számában. – A vegyipari szakszervezetről: „Vörös Ujság" 1919. április 2. és PI 614. f. 1. csop. 6302–XIII/1920. Az oltóanyagüzemekről: PI 605. f. II. 1/A.

(367–372. old.) *Varga* a bürokráciáról: „A Magyar Tanácsköztársaság gazdasági szervezete". Moszkva 1920. A produktivitás a proletárdiktatúra időszakában: „Die wirtschaftspolitischen Probleme ..." 28. és köv. old. Lengyel id. szavai; MMTVD. 6/A. köt. 640. old. – A kapitalista termelés konszolidációjáról a húszas években: *Berend T. Iván–Ránki György:* „Magyarország gazdasága az első világháború után". Budapest 1966. – Kautsky id. levele MMTVD. 3. köt. 141. old. – A termelési adatokról *Hevesi:* „Szociális termelés", „Csepel története". Budapest 1966.; *Hanák Péter* és *H. Katalin:* „A Magyar Pamutipar története".; *Hajdu* id. mű. stb. – A szénbányászatról a Bányakapitányság iratai az OL-ban. – Az új lelőhelyekről: *Hajdu* id. mű; „Csepel története". 249. old.; „Népszabadság", 1968. november 13. stb.

(372–377. old.) A pénzügyről „A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere". Budapest 1959. – A bevételekről *Hegedüs Loránd* id. tanulmánya, az adópolitikáról *Varga* id. mű, 116–117. old.; PI 614. f. 1. csop. 6302–III/1920 (Bódy jelentése), ugyanott, 605. f. II. 18., II. 30. stb. – A soproni tanács id. határozata Soproni ÁL tanácsi iratok 6044/1919. – *Kelen* id. szavai: „Szociális termelés". „Új Március". 1929. Különszám. – A Tanácsköztársaság külkereskedelméről sok adatot közöl *Gáborné* id. mű., lásd még OL KÜM gazd. pol. osztály, a szeszkivitelről *Szemere* id. mű, a Kormányzótanács jkv-ei. – Rákosi id. rendelete: OL BM eln. 36. tét. 430/1923. Kereskedői iparigazolványok kiadásának tilalma júliusban; A Pest vármegyei Direktórium Hivatalos Lapja 1919. július 10. – Július 23-án rendelettervezet készült az üzletek szocializálásáról; OL. KÜM. gazd. pol. A 25.–23. 519/1919.

AZ AGRÁRKÉRDÉS

Saját kutatásaim mellett főleg Mészáros Károly és Szemere Vera alapvető monográfiáira támaszkodtam, továbbá Szuhay Miklós és mások tanulmányaira.

(377–380. old.) Az id. földbirtok-szocializálási rendeletet más rendeletekkel együtt közli az MMTVD. 6/A. köt. 114. old. A TAGYOB jelentése a szocializálás menetéről és adatairól: PI 605. f. II. 1. – A szövetkezetekre vonatkozó különböző rendelkezéseket, az alapszabálytervezeteket, ill. más fontos dokumentumokat közli: „A szövetkezetek a Tanácsköztársaság idején." Budapest 1959 összeállította Szigetvári István. – *Varga* id. szavai: „A földkérdés a magyar proletárforradalomban." Berlin 1921. 13–15. old. – Beliczey: PI 605. f. II. 18. (Békéscsaba) – Az elbocsájtásokról: ugyanott, II. 1.

(380–383. old.) Kun Béla id. május 19-i előadása: MMTVD. 6/A. köt. 520. old. – Szigorúan bizalmas rendelet a földosztásról: MMTVD. 6/A. köt. 143. old. *Mészáros Károly* id. könyvében egész elméletet közöl annak bizonyítására, hogy ezt a rendeletet csak ő képes helyesen értelmezni. Mivel engem is felsorol a csökkent szellemi képességűek listáján, csupán annyit: aki megnézi könyvem általa idézett helyét, megállapíthatja, hogy a nekem tulajdonított véleményhez még csak hasonlót sem állítok. Ami az ügy érdemét illeti: nyilvánvaló, hogy a dá-

tum nélküli bizalmas rendelet a falusi tanácsokhoz a XXXVIII. sz. rendelettel egyidejűleg ért el.

(384–387. old.) Nagyszénás: PI 605. f. II. 18/A. – Mezőhegyes: ugyanott II. 1/A. – Az aratósztrájkokról *Mészáros* id. mű, a munkaerőhelyzetről *Szemere* id. mű. – Egerszalók: PI 605. f. II. 25/B. – Tárkány: ugyanott, II. 27. – Az id. „agitációs érv" egy kiküldött Harc községben tartott hasonló szellemű beszédéből, a járási direktórium jelentése alapján: PI 603. f. 2. csop. 2267 ikt. sz. – Az FM id. jelentése: PI 605. f. II. 1.

A NÉP JOBB ÉLETÉÉRT

A legfontosabb rendeleteket és dokumentumokat az MMTVD mellett közli „A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája" c. kötet, Budapest 1959. Szerk. Petrák Katalin és Milei György. Innen a vasasszakszervezet bérstatisztikája (264. old.), míg a vas- és gépgyárosok szövetségének statisztikáját Matlekovits közli (829–830. old.) – A különböző bérek alakulására lásd még Gál Benő statisztikai gyűjteményeit.

(387–393. old.) *Fenyő* szavai: „A proletárdiktatúra Magyarországon." 120. old., a Népgazdasági Tanács revíziója: „Vörös Ujság" 1919. augusztus 1. A tisztviselő-fizetések: „A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája." 15–23. old. – Az átlagbérek Gál B. szerint.

(394–395. old.) A közellátás fontos problémája feldolgozatlan, érdekes összefoglalót ad Erdélyi Mór referátuma a TOGY-én, sok részkérdést világítanak meg a fővárosi és a kerületi tanácsok üléseinek jkv-ei. (PI 600. f. 3. csop.) – Vámosmikola: PI 605. f. II. 26. A rekvirálással szembeni ellenállásról adatokat közöl Degré Alajos a Századok 1966. 1. számában.

(395–396. old.) A lakásproblémáról lásd *Kiss György* id. művét. A megyékből az alispáni jelentéseket és a TAGYOB iratait stb. – *Szamuely* id. cikke: MMTVD. 6/A. köt. 225. old. – Az aszódi id. a javítóintézet igazgatójának jelentéséből: PI 605. f. II. 4/B.

(397–398. old.) A gyermekhalandóság stb. adataira lásd *Kiss György* id. mű, a Fővárosi Statisztikai Hivatal iratai a Fővárosi Levéltárban stb. – A Tanácsköztársaság egészségügyéről *Dósa Rudolfné, Liptai Ervinné, Ruff Mihály:* „A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyi politikája." Budapest 1959. és *Madzsar József* „Válogatott írásai." Budapest 1967. Szerk. Kárpáti Endre. – Az ingyenes temetés elrendelése és végrehajtása: PI 614. f. 1. csop. 6302 – III/1920.

FORRADALOM ÉS KULTÚRA

(398–400. old.) A közoktatás reformjáról: „A szocialista tanítómozgalom Magyarországon. 1900–1920." Budapest 1958. Szerk. Kelen Jolán. – A hitoktatás megszüntetéséről: PI 614. f. 1. csop. 6302 – XIII/1920, ugyanott, 605. f. A balatonfüredi plébános id. jelentése: PI 605. f. II. 35/A. – A felsőoktatásról *Ladányi Andor* ír a „Századok" 1965. 1–2. számában. – A műegyetemről: „A magyar műszaki értelmiség és a műegyetem a Tanácsköztársaság idején." Budapest é. n.

(401–403. old.) Révész a proletármúzeumról: „Népszava" 1923. június 8. – A művészek anyagi támogatásáról lásd a Kormányzótanács július 14-i, a Gazdasági Bizottság április 22-i jkv-ét és a rendeleteket. – A május 1-i dekorációról Pór Bertalan és Bortnyik Sándor emlékezése: „Nagyvilág." 1969 február. – A zenei életről *Bősze László:* „Kodály Zoltán élete és munkássága." Budapest 1956. 55–59. old. – Fenyő kritikája: „Mindenki ujakra készül . . ." IV. köt. 436. old. („Nyugat" 1919. június 1.) – *Kosztolányi:* ugyanott, III. köt. 336. old. („Színházi Élet", 1919. május 25–31.) – A filmiparról *Magyar Bálint:* „A magyar némafilm története 1918–1931." Budapest 1967. 28. stb. old.

(404–406. old.) *Krúdy* a régi Magyarországról: „Mindenki ujakra készül . . ." III. köt. 72. old. („Magyarország", 1919. április 9.) Ez a sorozat nemcsak a forradalmak korának csaknem teljes szépirodalmát tartalmazza, de átfogó monográfiával felérő jegyzetapparátust is. *Krúdy:* „A Bolsi" megjelent „A tegnapok ködlovagjai" első kiadásában. Tóth Árpádról lásd *Kardos László* monográfiáját.

A TÖBBSZÖR ELŐFORDULÓ FORRÁSOK RÖVIDÍTÉSE*

ÁL	Állami Levéltár
BM	Belügyminisztérium
Gáborné	*Gábor Sándorné:* Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság (sajtó alatt)
Hajdu	*Hajdu Tibor:* Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben. Budapest 1958
HL	Hadtörténelmi Levéltár
Hetés	*Hetés Tibor:* A 80. nemzetközi dandár. Budapest 1963
Kun	*Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I–II. kötet. Budapest 1966. Szerkesztette Friss Istvánné, Szabó Éva, Vass Henrik
Liptai	*Liptai Ervin:* A magyar Vörös Hadsereg harcai, 1919. Budapest 1960
L. Nagy	*Lévainé Nagy Zsuzsa:* A párizsi békekonferencia és Magyarország, 1918–1919. Budapest 1965
MMTVD	A magyar munkásmozgalom története válogatott dokumentumai
MTTJ	A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. (Az 1959-es ülésszak előadásai.) Budapest 1960
MVH	A magyar Vörös Hadsereg. 1919. (Válogatott dokumentumok.) Szerkesztette Hetés Tibor. Budapest 1959
OL	Országos Levéltár
ÖS NPA	Österreichisches Staatsarchiv. Neues Politisches Archiv (az Osztrák Köztársaság Külügyminisztériuma)
PI	Párttörténeti Intézet Archívuma
Szántó	*Szántó Béla:* A Magyar Tanácsköztársaság. (kézirat.) PI 731. f.

* Néhány szerzőnek gyakran idézett alapvető művei mellett más írásaira is hivatkozom. Ezekre a fenti rövidítés nem vonatkozik: hivatkozás esetén kiírom a teljes címet. Az „XY id. mű" rövidítés viszont az itt szereplő munkákra vonatkozik.

NÉVMUTATÓ

Adler, Friedrich — 57, 59, 72, 273, 318, 422
Ady Endre – 404
Allizé, Henri – 77, 184, 330, 425, 426
Alpári Gyula – 16
Andorka Rudolf – 137, 436, 437, 441,
Andrássy Gyula gróf (ifjabb) – 76, 192, 329, 402
Angyal Dávid – 400
Antal Márk – 399
Antonov-Ovszejenko, V. A. – 26, 66, 79, 197, 217, 411, 416, 423, 427
Apponyi Albert gróf – 11, 29, 192
Aranyos György – 295
Asbóth Oszkár – 211
Árky Zoltán – 188
Ábrahám Dezső, P. – 327
Ágoston Péter – 45, 46, 63, 87, 98, 104, 125, 161, 168, 172, 199, 204, 219, 229, 278, 283, 292, 306, 307, 315, 316, 321, 322, 336, 337, 341, 342, 347, 351, 353, 355, 430, 433, 435, 438, 443, 444

Babits Mihály – 81, 90, 234, 319, 320, 398, 400, 404, 405, 431
Bajáki Ferenc – 99, 104, 168, 182, 205, 256, 292, 304, 322, 329, 355
Bajatz – 189
Baker, Ray S. – 411
Balanyi György – 429
Balás Ádám – 414, 415
Balázs Béla – 7, 405
Balázs József – 425, 427
Balfour, Artur – 272, 330, 416
Bali Mihály – 354
Ballagi Aladár – 400
Balog János, K. – 436
Balogh Jenő – 114, 422
Balogh József – 442
Baloghy Ernő – 29, 85, 416
Bandl Ferenc – 132, 437
Bánffy Miklós gróf – 426
Bangha Béla – 112, 216
Barclay – 416
Barna Jenő – 125, 229
Barta Lajos – 202, 405
Bartha Albert – 15, 95, 97, 153
Bartha Ábel – 192
Bartha László – 432
Bartlett, E. A. – 160, 240, 424, 426, 431
Bartók Béla – 402
Bary József – 246, 431
Batthyány Tivadar gróf – 15, 17, 18, 29, 86, 160, 185, 192, 193, 426
Bauer, Otto – 59, 69, 72, 73, 173, 184, 196, 200, 219, 261, 273, 286, 321, 330, 334, 342, 412, 414, 424, 426–428, 430, 435, 439, 440, 442
Bánki Donát – 400
Beer – 202
Beér János – 418
Beke Manó – 400
Beliczey – 379, 446
Belitska Sándor – 440
Benedek Marcell – 400
Beneš, Eduard – 64, 74, 77, 196, 234, 240, 330, 427
Beöthy Zsolt – 400
Berend Géza – 22

Berend T. Iván – 445, 446
Berény Róbert – 402
Berényi Pál – 282
Berinkey Dénes – 17, 25, 38–41, 413
Berthelot, H. M. – 55
Bethlen István gróf – 29, 30, 38, 77, 160, 184, 185, 192, 223, 337, 340, 341, 413, 426, 439, 441
Betrix ezredes – 91
Bettelheim (Bólyai) Ernő – 241, 273
Békéssy Béla – 296
Béldy Alajos – 336
Biermann István – 125, 255, 353
Bíró Dezső – 46, 94, 129, 251, 290
Bíró Lajos – 59, 319, 403, 414, 439
Bíró Mihály – 402
Bleyer Jakab – 400
Bliss, T. H. – 24, 64, 326, 330, 440
Bódy Tivadar – 94, 125, 417, 419, 421, 446,
Bogár Ignác – 20, 33, 125, 263, 282, 424, 434, 442
Bodgánfy Ödön – 400
Bokányi Dezső – 32, 40, 45, 87, 95, 98, 104, 114, 115, 125, 149, 181, 230, 254–258, 283, 328, 329, 349, 351, 433, 440
Bolgár Elek – 45, 72, 74, 160, 167, 172, 185, 400, 424
Bónis György – 420
Borghese, Livio herceg – 63, 161, 200, 336, 337, 340
Bornemissza Gyula báró – 192
Bortnyik Sándor – 402, 447
Böhm Vilmos – 22, 25–28, 31–33, 37, 39–42, 45–47, 59, 62, 72, 73, 75, 87, 91, 94–98, 103, 104, 107, 115, 130, 137–140, 148, 149, 151, 154, 156, 157, 164, 167, 168, 178, 179, 182, 183, 193, 194, 198, 201, 203, 209, 213, 219, 220, 222, 236, 246, 251, 253, 256–258, 268, 269, 274, 275, 280, 282, 285, 288, 289, 292, 296, 299, 300, 304, 306, 308–310, 316, 317, 320–322, 327, 328, 330, 336, 337, 340–342, 346, 347, 354, 364, 382, 409, 411, 412, 414, 417, 418, 421–432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 443, 446
Brandstein, Illés – lásd Mónus
Brătianu, I. C. – 74, 186, 271, 272, 316, 411, 438
Braun Mór –183, 329
Braun Róbert – 82, 416
Braunthal, Julius – 59, 414
Breit József – 178, 180, 229, 348, 416, 421, 422, 424, 425, 430, 441, 444
Bródy Sándor – 101, 403
Brown, Philip – 64, 80, 160, 161, 166, 167, 172, 178, 199, 200, 423, 426
Buchinger Manó – 31–34, 87, 113, 168, 215, 292, 318, 320, 412
Buday Kálmán – 400
Buharin, N. I. – 66, 252, 260, 262, 286, 433,
Bullit, W. C. – 64, 411
Buza Barna – 15, 29, 40, 85, 412, 413, 416
Büchler József – 251

Cachin, Marcel – 57
Cagan, Henrik – 67
Campus, Elisa – 424
Charpy tábornok – 332
Chlepkó Ede –31
Churchill, Sir Winston – 64
Clemenceau, Georges – 57, 186, 220, 240, 241, 268, 269, 271, 272, 289, 299, 300, 306, 308, 309, 316, 325, 326, 333, 337, 341, 440
Cnobloch, Hans báró – 37, 66, 173, 179, 184, 211, 257, 321, 412–415, 424, 425, 429, 430
Coolidge, A. C. – 160, 166
Craenenbroek Edgar – 198, 270, 284, 327, 328, 348, 441
Cuninghame, Sir Thomas – 22, 72, 77, 216, 216, 220, 246, 321, 330, 331, 336, 337, 340–342, 351, 355, 429–431, 439, 440, 441, 442
Curie, Marie – 400
Czabán Samu – 139
Czóbel Ernő – 241, 273, 319, 321, 431, 439

Csaba Imre – 419, 438
Császi László – 169
Csernoch János hercegprimás – 214
Cserny József – 131, 132, 153, 159, 194, 221, 300, 340, 420, 426, 440
Cservenka Miklós – 167
Cséby József – 295
Csicserin, G. V. – 65–67, 79, 160, 166, 170, 198, 204, 278, 279, 286, 347, 414, 426, 427, 435, 444
Csige István – 84
Csilléry András – 354
Csizmadia Sándor – 45, 46, 98
Csók István – 402
Csontváry Kosztka Tivadar – 401

Danneberg, Robert – 286, 435
Darányi Ignác – 153, 422
David, Eduard – 266
Dániel Arnold – 266
Deák Ferenc – 353
Degré Alajos – 447

Deményi Ottó – 439
Derkovics Jenő – 421, 422, 426, 436
Derkovits Gyula – 402
Deutsch Jenő – 442
Deutsch, Julius – 72
Dezsényi Miklós – 430
Dienes László – 46, 419
Dienes Pál – 400
Dienesné Götz Irén – 400
Dietz Károly – 38, 48, 85, 130, 355, 412, 413, 416, 420
Dimitrievic, S. – 434
Dimitriu ezredes – 416
Diner-Dénes József – 72, 401, 415, 425
Dobos István – 217
Dobsa Miklós – 131
Dohnányi Ernő – 402
Dolmányos István – 434
Dormándy Géza – 191, 205, 426, 428
Dósa Rudolfné – 447
Dovcsák Antal – 45, 87, 98, 104, 126, 167, 168, 292, 306, 317, 353, 355, 438
Dögei Imre – 132, 420
Dömötör Gergely – 421
Dvorcsák Viktor – 435

Eastman, C. – 213, 429
Eckhardt Tibor – 223
Engels, Friedrich – 175, 401
Engländer Fülöp – 439
Eőssze László – 447
Erdélyi Mór – 32, 45, 46, 85, 87, 91, 94, 98, 105, 114, 115, 127, 168, 181, 382, 447
Esterházy Mihály gróf – 18
Esze Tamás – 171

Fabik Károly – 340, 440
Fanta Róbert – 67
Farkas Adolf – 378, 380
Farkas Dezső – 422
Farkas István – 179, 251, 256, 257, 433
Farkasházy Zsigmond – 223
Fasching Antal – 379
Fáber Oszkár – 214, 420
Fedák Sári – 101, 169
Fehér Imre – 294, 322, 437, 439
Fejős Pál – 403
Fenyő Andor – 185
Fenyő Miksa – 389, 402, 445, 447
I. Ferenc József – 8, 11, 341
Ferenczi Sándor – 400
Ferri, Franco – 415
Ferry Oszkár – 131
Festetics Sándor gróf – 17, 95, 294, 322
Fiedler Rezső – 45, 96–100, 115, 159, 203, 432
Flaubert, Gustave – 202
Foch, Ferdinand – 63, 64, 74, 160, 171, 298, 326, 330, 424
Fogarasi Béla – 16, 399
Fogarassy László – 437, 441, 442
Folkusházy Lajos – 94
Fonó Albert – 400
Földes István – 122
Franchet d'Esperey, L. – 15, 55, 63, 75–77, 220
Francia Kiss Mihály – 161
Freeman, F. W. – 80, 199, 219, 304, 430, 437
Freud, Siegmund – 24, 411
Friedrich István – 153, 354
Friss István – 445
Friss Istvánné – 410
Furmanov, D. A. – 252
Fülep Lajos – 400
Fürnberg, Friedl – 434, 442
Füzesséry Zoltán – 21

Gaál Endre – 417
Gallerani, Bonaventura – 345
Garami Ernő – 22, 27, 28, 31–34, 36, 39, *40*, 44, 46, 77, 87, 100, 104, 185, 193, *318*, 337, 341, 342, 355, 377, 403, 411, 412, *420*, 428
Garbai Sándor – 31, 32, 37, 39, 44–46, 87, 89, 98, 99, 103, 104, 107, 111, 115, 149, 159, 172, 180, 215, 236, 246, 256, 257, 291, 292, 295, 306, 317, 340, 344, 347, 354, 355, 413, 443, 444
Gawlinski, F. – 222
Gábor Andor – 90, 95, 405
Gábor Mózes – 44, 353, 412, 413, 444
Gábor Sándorné – 410, 412–416, 418, 422, 426, 427, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 439, 442, 446
Gál Benő – 390, 392, 447
Gárdonyi Géza – 403
Gárdos Mária – 47
Gecsényi Lajos – 420, 437
Gellért László – 436
Gellért Tibor – 421, 434
Gergely Ernő – 415, 435
Gerster Béla – 400
Geyer báró – 327
Giesswein Sándor – 355
Gólián András – 176
Gorkij, Maxim – 54, 252, 403
Gorter, H. – 267
Gosiorovski, Milos – 435

Gödry százados – 350
Gömbös Gyula – 95, 205, 223, 317, 325, 327, 409, 440
Gönczi Jenő – 399
Göndör Ferenc – 31, 91, 113, 144, 320, 417, 418, 435
Görgey Árpád – 245
Gramsci, Antonio – 57
Gratz Gusztáv – 77, 131, 192, 223, 224, 409, 416, 418–420, 426, 429, 430, 437, 438, 440, 445, 446
Grigorjev, N. A. – 55, 197, 217, 225, 427
Grusz – 235
Guth Antal – 98, 99, 102, 292, 344
Gutheil Jenő – 419
Guzi János – 131

Gyagyovszky Emil – 144
Gyalog János – 379
Gyenyikin, A. I. – 166, 197, 217, 241, 266, 323, 325, 347, 348
Gyetvai János – 335
Győrffy Sándor – 419
Győrffy-Bengyel Sándor – 349

Hackspacher István – 130
Hadnagy László – 416
Hajdu Gyula – 148, 169, 255, 289, 292, 329, 415, 422, 423
Hajdú Pál – 417
Hajdu Tibor – 410, 411, 419, 422, 428, 435, 446
Halász Pál – 415
Halász Sándor – 415, 426, 430
Hamburger Jenő – 20, 45, 87, 95, 98, 102, 103, 168, 198, 227, 256, 281, 315, 317, 349, 350, 394, 433, 438
Hanák Katalin – 446
Hanák Péter – 429, 446
Hardinge, Lord – 196
Haubrich József – 33, 45, 87, 98, 105, 114, 116, 125, 179, 181–183, 198, 219, 220, 257, 258, 293, 300, 301, 303–305, 308, 320, 321, 325, 337, 341, 345, 350, 352, 353, 355, 356, 419, 426, 433, 437, 439, 444
Havas András – 126
Hazai Samu – 114, 422
Hársfalvi Péter – 424, 442
Hefty Richárd – 438
Hegedűs Loránd – 422, 445, 446
Heltai Jenő – 403
Herczeg Ferenc – 102, 153, 395
Hetés Tibor – 411, 421, 423, 424, 426, 428, 430, 431, 435, 436, 437, 440, 442
Hevesi Ákos – 87, 126, 360, 366
Hevesy György – 400
Hevesi Gyula – 16, 45, 98, 99, 102, 149, 151, 176, 189, 195, 281, 355, 360, 364, 365, 368, 417, 419, 425, 427, 429, 445, 446
Héjjas fivérek – 161
Hirossik János – 67, 183, 251, 256, 279, 355
Hock János – 28
Hohenburger Antal – 422
Hoitsy Pál – 105
Hollán Sándor (idősebb és ifjabb) – 131
Hoover, H. C. – 326
Hornbostel – 430, 439
Horovitz Gábor – 220, 258
Horovitz Jenő – 149
Horthy Miklós – 42, 223, 318, 327, 336, 341, 354, 426, 438, 440
Horti Emil – 255
Hőnig Vilmos – 198, 293, 300, 304, 439
Hubenák, Ladislav – 428
Hudjakov, N. A. – 79
Hunt, A. R. – 415
Huszár Károly – 153, 220, 355, 362, 409, 419, 445, 446

Illés Artur – 35, 45, 98, 99, 101, 199
Illés Béla – 405, 443
Illyés Gyula – 343, 443

Jakab Rudolf – 189
Jakabb Béla – 85
Jancsik Ferenc – 31, 130, 412, 439
Jankovics Lajos – 123, 419
Janoušek, Antonin – 67, 277, 279, 435
Janouškova – 277, 435
Jászai Samu – 94, 219, 246, 280, 290, 350, 432
Jászi Oszkár – 14, 15, 17, 29, 37, 75, 185, 412
Jefimov, G. – 439
Jemnitz János – 413, 429, 442
Jenei Károly – 424
Jócsák Kálmán – 335
Jónás Aladár – 150, 422
József Farkas – 414
József főherceg – 38, 178, 354, 413, 425
József Ferenc kir. herceg – 153
Jugyenyics, N. N. – 197
Juhász Andor – 422
Juhász Gyula – 92, 235, 360, 404, 405, 417, 431
Juhász Nagy Sándor – 21, 28, 29, 39, 40, 411, 412
Jukelson, I. – 439
Julier Ferenc – 138, 179, 180, 187, 198, 211,

242, 269, 276, 284, 296, 304, 316, 317, 321, 324, 325, 327, 328, 331, 332, 339, 340, 345, 348, 349, 352, 421, 426, 428, 429, 431, 436–440, 441, 443, 444

Kaas Albert báró – 409, 420, 426, 431, 436, 440, 442
Kabók Lajos – 442
Kacsóf János – 145, 421
Kaderabek Tivadar – 442
Kahána Mózes – 413
Kalandarasvili, N. A. – 252
Kalinyin, M. I. – 54
Kalmár Henrik – 45, 46, 69, 98, 292, 334
Kamenyev, Sz. Sz. – 138
Kaminszky József – 70, 157
Kaposvári Gyula – 416
Kardos László – 447
Karinthy Frigyes – 402, 404
Karsai Elek – 416
Kassák Lajos – 43, 44, 131, 132, 144, 247, 258, 301, 402, 405, 413, 420, 437, 439
Katz Béla – 418
Katz Lipót – 283, 431, 435
Kautsky, Benedikt – 286
Kautsky, Karl – 261, 265, 266, 318, 370, 410, 446
Kádár Lehel – 438
Kármán Tódor – 126, 399, 400
IV. Károly – 11, 193, 425
Károlyi Gyula gróf – 192, 223, 224, 274, 327, 440
Károlyi Mihály gróf – 14–19, 21, 23–25, 27–29, 35, 38–42, 45, 47, 63, 72, 86, 107, 178, 185, 220, 241, 242, 277, 285, 293, 319, 327, 355, 404, 411–413, 416, 418, 425, 426, 436, 439
Károlyi Mihályné – 415, 425
Kárpáti Aurél – 193, 426
Kárpáti Endre – 447
Kelemen Béla – 92, 327, 417, 428, 430, 432, 434, 439, 440, 442, 444
Kelen Jolán – 447
Kelen József – 98, 99, 101, 132, 360, 365, 376, 446
Kellner Sándor – 106, 183, 289, 335
Kemény Ferenc – 413
Kerekess József – 206, 309, 331, 332, 424, 427–429, 431, 435–437, 440, 442
Kerekes Miklós – 84
Kerenszkij, A. F. – 53
Kerékjártó Kálmán – 356
Kernstok Károly – 402
Kerzsencev, V. – 197, 427, 435
Kéri Pál – 41, 413
Kiss Béla – 131
Kiss György – 417, 419, 447
Kiss József – 403
Kiss Lajos – 183, 432
Kiss Zsigmond – 137, 222
Kitajka Lajos – 179, 442
Klofač, V. J. – 143, 170
Knaller Győző – 355
Knittelhoffer Ferenc – 290, 355, 442
Koch Sámuel – 169
Kőczé Antal – 191
Kodály Zoltán – 402, 447
Kolacskovszky Lajos – 420, 440
Kolcsak, A. V. – 56, 64, 225, 431
Komját Aladár – 405
Kondor Bernát – 98, 105, 107
Konrád Ernő – 420
Korda Sándor – 403
Koritschoner, Franz – 273
Koródi Katona János – 90
Korvin Ottó – 125, 131, 132, 161, 191, 201, 210, 226, 246, 293, 300, 301, 304, 318, 355, 429, 437, 438
Kossuth Lajos – 353
Kosztolányi Dezső – 90, 202, 403, 447
Kovács György – 425
Kovács István – 415
Kovács István főhadnagy – 158
Kovács Miksa – 20
Kovács Nándor – 420
Kozma Andor – 82
Kozma Lajos – 400
Köblös Elek – 137, 188
Kővágó László – 415, 430, 435
Kral, V. – 416, 421, 423, 425, 426, 428, 429, 431, 434
Kramař, Karel – 196, 271, 272, 431
Krammer Sándor – 295, 348, 436
Kratochvil Károly – 26, 82, 85, 106, 145–147, 154, 157, 162–165, 179, 418, 421, 422, 424
Krausz Károly – 265
Krejcsi Rezső – 401
Krizsán László – 111, 418
Krúdy Gyula – 171, 380, 404, 447
Krzavac, Szavo – 442
Kubitsch Imre – 420, 435
Kun Béla – 14, 18–22, 27, 30, 31, 33–36, 42, 45, 46, 48, 52–55, 57, 58, 60, 61, 63–67, 69, 72, 74, 75, 78–80, 87, 88, 91, 94–103, 106, 107, 114–118, 125, 129, 132, 148, 149, 152, 154, 155, 159–161, 163, 166, 167, 170, 172–174, 176–180, 182–184, 194, 197–199, 202, 204, 211, 213, 218–220, 225, 236, 237,

241, 246, 249, 251, 254–257, 259–261, 263, 266, 272–276, 278–280, 283, 284, 286–289, 292, 293, 296, 299, 304–307, 309, 311, 312, 316, 319–322, 325, 326, 329, 333, 334, 337, 340–343, 345–354, 356, 359, 361, 368, 380, 382, 383, 404, 405, 410–419, 422–430, 432–446
Kun Béláné – 430, 443
Kunfi Zsigmond – 15, 17, 20, 22, 28–30, 32–34, 36, 37, 39–41, 44–48, 63, 64, 87, 89, 95–98, 100, 103, 104, 114, 115, 151, 153, 154, 161, 168, 178, 181, 184, 194, 219, 220, 230, 250, 253–258, 268, 288, 289, 292, 319–321, 357, 382, 400, 412, 413, 422, 423, 425, 430, 432, 433, 435, 444
Kvartin (Quartin) Bernát – 67

Ladányi Andor – 447
La Fontaine, Jean – 326
Lajtos Géza – 300, 412
Lakatos Géza – 137, 436, 437, 441
Landler Jenő – 27, 30, 31, 33, 36, 45, 87, 98, 102, 115, 117, 148, 154, 157, 159, 167, 178, 180, 182, 198, 209, 212, 216, 226, 227, 236, 242, 248, 256, 257, 269, 274, 292, 295, 296, 308, 309, 311, 317, 320, 322, 328, 330, 336, 340, 344–346, 349, 351, 382, 412, 425, 428–430, 434, 436, 437, 439–441, 443, 445
Langer János – 183
Laroche – 196
Latinka (Latinca) Sándor – 20, 227, 298, 380, 436
Lazarovits Fedor – 409, 420, 426, 431, 436, 440, 442
Ládai István – 45, 98, 99, 105
Lánczy Leó – 114
Láng Boldizsár báró – 114
Lányi Ernőné – 413
László Jenő – 168, 355, 420
Lázár Lajos – 195, 427
Lebov (Lebovics), M. F. – 410
Lebovitz Farkas – 66
Lefkovics Vilmos – 295, 436
Lemberkovics Jenő – 293, 300, 301, 317, 432
Lenau, Nikolaus – 406
Lendvai István – 62, 404, 414
Lengyel Gyula – 23, 46, 98, 101, 204, 274, 281, 292, 322, 351, 360, 361, 369, 435, 445, 446
Lengyel József – 315, 405, 420, 438, 439
Lenin, V. I. – 9, 12, 36, 44, 53, 54, 58–60, 65–67, 79, 99, 109, 114, 117–119, 124, 128, 129, 138, 154, 155, 166, 175, 197, 217, 218, 230, 249, 252, 253, 259–265, 267, 280, 286, 287, 325, 342, 347, 348, 354, 358, 361, 381, 382, 401, 410, 412, 414–416, 419, 421, 423, 424, 427, 430, 431, 433–435, 440, 443–446
Letovský altábornagy – 223
Liebknecht, Karl – 411
Liebknecht, Wilhelm – 411
Liholat, A. V. – 411, 427
Linder Béla – 185
Liptai Ervin – 177, 336, 410, 411, 416, 418, 421, 423, 425–431, 434–436, 438, 440, 442–444
Liptai Ervinné – 447
Lloyd George, David – 24, 64, 75, 184, 205, 271, 326, 440
Lobit, de tábornok – 23, 24, 76, 192, 205, 327, 428
Lovászy Márton – 15, 17, 29, 153
Low, A. D. – 24, 241, 411, 414, 416, 424, 426–428, 430, 431, 434, 439, 440
Ludendorff, Erich – 11
Lukács György – 16, 43–45, 86, 98, 99, 102, 105, 115, 144, 149, 190, 202, 255, 258, 259, 274, 305, 319, 340, 351, 355, 400, 413, 417, 426, 432, 437, 445
Lukács János – 183, 202
Lunacsarszkij, A. V. – 65
Luxemburg, Rosa – 261, 262, 267, 433

Madarász Emil – 310
Madzsar József – 126, 398, 447
Magyar Bálint – 447
Magyary Zoltán – 419, 429, 436, 438
Mahno, N. I. – 145, 217, 427
Makai László – 343
Mangin tábornok – 64
Maniu, Iuliu – 82
Mann, Thomas – 58, 414
Mannheim Károly – 400
Mánuel Sári – 183
Manuilszkij, D. Z. – 67
Mao Ce-tung – 58
Marat, Jean Paul – 305, 322
Mardarescu, Gheorghe – 77, 193
Marx, Karl – 117, 175, 259, 261, 264, 401, 419
Masarikova – 277
Masaryk, T. G. – 75, 77, 143, 196, 277
Matlekovits Sándor – 362, 363, 445–447
Matuzović, Iván – 67, 213
Márai Sándor – 153, 188, 426
Márkus László – 403
Medgyessy Ferenc – 402
Mednyánszky László báró – 401

Mendelényi László – 153, 422
Mészáros (Kohn) Gábor – 434
Mészáros Károly – 418, 434, 436, 446, 447
Midkits Ferenc – 179, 219, 257, 290, 306, 320, 338, 355, 433
Mikecz Dezső – 335
Mikes Ármin gróf – 38
Mikes János gróf, püspök – 422
Mikes Lajos – 402, 426
Mikojan, A. I. – 427
Milei György – 410, 417, 447
Mittelhauser, E. – 231, 234, 239, 240, 243, 269, 270, 274–276, 284, 306, 431, 434
Molnár Ferenc – 101, 403
Molnár főhadnagy – 331
Moltke, H. gróf – 441
Mónus Illés – 288, 355
Moór Pál – 38, 42, 413
Móra Ferenc – 92, 153, 348, 349, 404, 417, 422, 444
Morgari, Oddino – 213, 280, 435
Móricz Zsigmond – 53, 90, 96, 116, 153, 380, 403–405, 414, 418, 422
Moussong Nándor – 188, 431
Muna, Alois – 274
Murányi Gyula – 428
Münnich Ferenc – 130, 158, 279, 296, 297, 324, 328, 440

Nagy Lajos (író) – 405
Nagy Lajos (kormányzótanácsi biztos) – 284, 435
Nagy Pál – 146
Nagy Vince – 22, 85, 413, 416, 418
Nagy Zsuzsa, L. – 411, 414, 416, 418, 421, 423–428, 430, 431, 434, 436, 438–440, 444
Nándássy László – 130, 413
Nádvay Iván – 131
Nádvay Lajos – 131, 161, 192
Nemes Dezső – 410, 425
Nemes Oszkár – 281
Nemes Lampérth József – 402
Németi Lajos – 414
Nicolson, Harold – 24, 160, 184, 196, 271, 272, 285, 411, 416, 421, 426, 427, 431, 434, 435
Nikolényi Dezső – 158, 191, 423
Noske, Gusztáv – 175, 255
Novák János – 112, 150, 418

Nyezsinszkij, L. N. – 423
Nyisztor György – 45, 87, 98, 102, 103, 105, 246, 248, 256, 282, 288, 292, 311, 329, 344, 355, 382, 433

Oláh Gábor – 404
Orbán Sándor – 423
Ordzsonikidze, G. K. – 263
Orlando, Vittorio Emanuele – 63, 75, 172
Osvát Ernő – 404, 405
Oszinszkij, N. – 66
Ottlyk Ernő – 423, 429

Pacor Győző – 38, 412
Pallavicini Alfonz őrgróf – 441
Pallavicini György őrgróf – 77, 193, 223
Pannekoek, A. – 267
Papp Károly – 212
Páll György – 85
Pálmai Lajos – 192
Pecze Ferenc – 418, 435
Peidl Gyula – 22, 28, 31–34, 40, 87, 104, 292, 318, 338, 353–356, 443, 444
Pekár Gyula – 318, 354, 403
Pellé, M. – 160, 240, 271, 298–300, 306, 423, 431, 434, 436
Perényi Zsigmond báró – 237, 246, 292, 300, 431, 436, 437
Perminov – 415
Peschka Vilmos – 415
Pethő Sándor – 156, 192, 423, 426, 441
Petljura, Sz. V. – 26, 79, 155, 170, 197, 325, 348, 427
Petőfi Sándor – 348, 349, 444
Petrák Katalin – 417, 447
Petrovics György (Makai) – 436
Peyer Károly – 87, 113, 114, 116, 179, 181, 203, 219, 274, 283, 289, 290, 292, 320, 337, 338, 340–342, 345–347, 351, 355, 371, 418, 428, 430, 435, 443
Péter László – 417
Pfeifer Ignác – 400
Piccione, Luigi – 143
Pichon, Stephen – 64, 75, 173, 184, 196
Piszarev, J. A. – 422
Pjatakov, G. L. – 262
Platten, Fritz – 217
Podmaniczky Tibor báró – 41
Podvojszkij, N. I. – 186, 197, 217, 426
Pogány József – 30, 31, 33, 37, 38, 44–46, 48, 87, 95–98, 102, 107, 116, 138–140, 148, 153, 157, 164, 165, 167, 168, 172, 180, 182, 198, 226, 255, 258, 270, 274, 284, 289, 292, 311, 320, 348–351, 382, 402, 412, 417, 425, 435, 437, 441, 444
Pokorny – 441

Politovszky – 198, 441
Pólya György – 400
Pálya Jenő – 400
Pongrácz Jenő – 417
Ponten, Joseph – 58
Pór Bertalan – 402, 447
Pór Ernő – 65, 67, 126, 213, 256, 307, 415
Pósz Jenő – 442
Práger Miklós – 410
Presan, Constantin – 77, 143, 171, 172, 186, 421, 424
Preusz Mór – 46, 94, 113, 219, 417
Prónay Pál – 327, 341, 354
Propper Sándor – 32, 33, 45, 412, 442
Psitek Endre – 417

Rab Ákos – 146, 158, 293, 423
Rabinovics József – 31, 34, 112, 125, 201, 215, 251, 256, 412, 418, 428
Radek, Karl – 160
Rakovszkij, Krisztián – 65, 154, 166, 204, 342, 347, 423, 426, 428, 440, 443, 444
Rakovszky István – 131
Rácz Kálmán – 114
Rácz László – lásd Katz Lipót
Rákos Ferenc – 255, 259, 304, 415, 418–420, 435
Rákosi Jenő – 153, 422
Rákosi Mátyás – 45, 99, 101, 114, 168, 195, 227, 255, 260, 292, 304, 376, 377, 412, 419, 426, 428, 430, 433, 446
Ránki György – 424, 446
Reichel János – 442
Reinitz Béla – 402
Reisinger Ferenc – 88
Reisz Leó – 282
Reményi Lajos – 445
Renner, Karl – 22, 69, 72, 75, 160, 184, 192, 261, 337, 342
Réti László – 414
Révai József – 98, 357, 405, 417, 432, 440, 444, 445
Révay József – 126
Révész Béla – 405
Révész Géza – 400
Révész Mihály – 401, 447
Romanelli, Guido – 200, 304, 320, 329, 345, 354, 428, 437, 439–441, 443
Rónai Zoltán – 37, 40, 45, 46, 98, 103, 104, 204, 238, 256, 289, 292, 308, 311, 340, 351–353, 364, 382
Roosevelt, N. – 64
Rostás István – 147
Róth Ottó – 37
Rothenstein Mór – 442
Rothziegel, Leo – 139, 159, 223, 423
Rotter, Ferdinand – 237
Rottmann Jenő – 417
Rudas László – 66, 213, 236, 249, 252, 256, 257, 274, 351, 412, 431, 432, 434
Rudnyánszky Endre – 65–67, 198, 218, 342, 347, 412, 440, 443, 444
Ruff Mihály – 447

Saint-Just, Antoine – 305
Sallai Imre – 132
Salzinger Ferenc – 283, 435
Santarelli, Enzo – 435
Sarlós Béla – 420, 431, 437, 439
Sarlós Márton – 435
Sas Orbán – 155, 423
Sándor Lajos – 356
Sárói Szabó Tibor – 137, 146
Scheftsik György – 83, 416
Scheidemann, Philipp – 20, 255
Schmidt József – 400
Schnetzer Ferenc – 354
Schober, Johann – 428
Schönwald Pál – 415
Schreiber József – 442
Schwarcz Géza – 328
Schwartz Richárd – 67, 183
Schweide – 213
Scsorsz, N. A. – 26
Seidler Ernő – 46, 48, 78, 85, 115, 129, 130, 137, 188, 416, 420, 444
Seidner Mihály – 400
Semil-Milski, Edmund – 67
Seymour, C. – 414
Sigmond Elek – 400
Sigray Antal gróf – 193
Siklós András – 409, 411, 412, 415, 436, 444
Simonyi Henry – 41, 413
Simonyi-Semadam Sándor – 153
Sinclair, Upton – 403
Sinkó Ervin – 113, 405
Sipos Gyula – 165
Smuts, J. C. – 64, 74–76, 79, 80, 97, 106, 107, 145, 160, 184, 196, 199, 205, 240, 272, 416
Solohov, M. A. – 166
Somló Dezső – 107, 428
Somlyó Zoltán – 175, 404
Somogyi Béla – 280, 434, 435
Soós Katalin, G. – 415, 427, 431, 442
Sorel, Georges – 102
Spector, Sherman David – 411, 424
Šrobar, Vavro – 284, 435
Stark Ferenc – 439

Stefán Ágoston – 70, 98, 99, 105, 157, 291, 292
Steinbrück Ottó – 96, 137, 188
Stenczel János – 158, 191, 423
Stromfeld Aurél – 26, 137, 138, 156, 157, 162–165, 198, 206, 211, 216, 222, 223, 229, 234, 235, 237, 239, 242, 243, 269, 270, 274, 293, 300, 304, 309, 316, 317, 320, 324, 325, 332, 350, 355, 382, 411, 421, 423, 424, 428, 431, 436, 437, 440, 441
Sugár Sándor – 365
Svéd László – 433

Szabados Sándor – 98, 102, 103, 315, 399
Szabó Dezső – 62, 202, 404, 414, 428
Szabó Ervin – 16, 18, 100, 102, 103, 261, 265, 267, 319
Szabó Éva – 410
Szabó Gizella – 410
Szabó Imre – 219, 290, 355
Szabó István (esztergomi) – 210, 211, 429
Szabó István (nagyatádi) – 17, 27–29, 86, 150, 354
Szabó Oreszt – 45, 69
Szabó-Papp Károly – 179
Szakasits Árpád – 47, 125, 306
Szakáll Kálmán – 199, 235
Szamuely László – 150, 158, 191
Szamuely Tibor – 19, 21, 35, 43, 45, 66, 67, 87, 96–99, 101, 106, 107, 116, 127, 129, 131, 132, 149, 156, 158, 160, 163, 167, 168, 172, 180, 184, 188, 189, 204, 211, 217, 218, 225, 226, 237, 238, 255, 266, 274, 283, 289, 292, 294, 295, 303–305, 307, 308, 320, 322, 330, 336, 343, 350–352, 396, 403, 413, 417, 418, 420, 422–424, 429, 430, 434, 437, 439, 440, 447
Szamuely Tiborné – 429, 437
Szamuely Zoltán – 251
Szántó Béla – 30, 31, 33–35, 45, 47, 89, 96, 98–100, 105, 115, 126, 129, 148, 151, 163, 167, 176, 178–182, 194, 198, 219, 274, 283, 289, 296, 301, 304, 306, 308, 317, 330, 340, 344, 351, 382, 410, 412, 417, 423, 425, 426, 430, 431, 433–436, 438, 440, 443
Szántó Zoltán – 137, 222
Szász Károly – 153, 422
Szász Menyhért – 153, 422
Szász Zoltán – 188, 318, 426
Szebeny Antal – 246, 431
Szekfü Gyula – 400, 429
Szemelicker Antal – 106
Szemere Vera – 30, 430, 434, 446, 447
Szende Pál – 27, 184
Szentey Sándor – 210
Szentgyörgyi főhadnagy – 38
Szentpéteri István – 418
Székely Béla – 45, 98, 99, 101
Szép Ernő – 403
Szigetvári István – 446
Szíjártó Lajos – 183
Szikra Gyula – 412
Szilágyi Dezső – 413
Szini Gyula – 404
Szita Lajos – 432
Szmrecsányi György – 193, 223
Szmuk Antal – 137
Szokolnyikov, G. J. – 66
Szombathelyi Ferenc – 137
Szőllősy S. Oszkár – 422
Szpivak, B. I. – 415, 423
Sztálin, J. V. – 262, 263, 432, 433, 445
Szterényi József – 422
Sztójay (Sztojakovics) Döme – 137, 331, 441
Szuhay Miklós – 445, 446
Szurmay Sándor báró – 422
Szverdlov, J. M. – 252

Tacoli márki – 161
Takács-Tolvay József grófi – 185
Takács József – 355
Teleki Pál gróf – 192, 205, 223, 327, 332, 440–442
Teleszky János – 422
Temperley, H. – 427
Thirring Gusztáv – 429
Tisza István gróf – 8, 10, 11, 38, 192, 237
Tito, Joszip Broz – 56, 148, 414, 422
Tittoni, Tommaso – 330
Tkalecz Vilmos – 224
Todorovics, V. – 66
Toller, Ernst – 78, 416
Tolnay százados – 163
Tombor Jenő – 26, 138, 147, 150, 156, 157, 165, 180, 183, 304, 411, 421, 425, 437
Tompos Endre – 157
Tormay Cecil – 15
Tóth Árpád – 11, 51, 404, 405, 447
Tóth Lajos – 20
Trockij, L. D. – 156, 184, 217, 260, 348, 427, 432
Trojan, M. V. – 415, 423
Troubridge E. – 219, 327, 441
Turati, Filippo – 57
Tusar, Vlastimil – 273, 341, 343, 443

Ugron Gábor – 29, 30, 38
Uitz Béla – 402

Unc, Gheorghe – 442
Uraszov, V. A. – 414
Urbán Lajos – 281
Uszenko, V. V. – 415

Vacetisz, J. J. – 78, 138, 155, 416
Vadász Elemér – 400
Valiani, L. – 411, 414, 416, 423
Vanczák János – 230, 258, 274, 290, 292, 430, 434, 442
Varga Jenő – 20, 27, 31, 36, 45, 59, 60, 87, 98, 102–105, 107, 114, 116, 122, 123, 128, 246, 281, 283, 292, 322, 323, 334, 340, 352, 360, 362, 363, 367–369, 375, 379, 383, 392, 414, 419, 439, 445, 446
Varga Ottó – 439
Varga Zoltán – 422
Varjassy Lajos – 223, 426, 440
Vass Henrik – 410
Vass János – 153
Vági István – 87, 243
Vágó Béla – 30, 31, 45, 96–101, 107, 116, 127, 157, 167, 168, 180, 184, 198, 201, 233, 236, 256, 349–351, 431, 436, 441
Vámbéry Rusztem – 400
Vántus Károly – 31, 45, 98–100, 227, 251, 256, 257, 355, 382, 433
Vári Emil – 169
Várnai Zseni – 135, 144
Várkonyi István – 18
Váry Albert – 40, 42, 116, 131, 413, 418, 420, 422, 423, 426, 429, 430, 440
Vásárhelyi Kálmán – 161, 423
Vázsonyi Vilmos – 10, 192, 220
Vedres Márk – 402
Veres Péter – 84
Vértse Gábor – 161, 162
Vida – 236, 284, 431
Vietor, Martin – 278, 431, 434, 435
II. Vilmos – 193, 287
Vincze Sándor – 46, 94, 113, 251, 422
Vinnyicsenko, V. K. – 155, 423
Vix alezredes – 17, 23, 25, 26, 28, 38–41, 62, 67, 74, 75, 184, 242, 329, 414
Vogelfänger – 223
Vörnle János – 426
Vukičevit, Lazar – 213

Wagast József – 129, 419
Wallisch Kálmán – 91, 254
Wandycz, P. S. – 434
Weiss Manfréd – 158
Wekerle Sándor – 61, 85, 422
Weltner Jakab – 27, 32–34, 44–46, 75, 87, 94, 95, 98, 115, 116, 148, 167, 172, 181, 183, 201, 203, 220, 230, 253, 254, 256–258, 280, 292, 318–320, 329, 336, 337, 340, 341, 346, 347, 350, 351, 355, 411, 412, 417, 418, 428, 430, 432, 433, 443, 444
Werkmann, Karl – 425
Werner Jenő – 258
Werth Henrik – 137, 176, 193, 317, 327, 332, 440
Wiesenberger Vilmos – 427
Wilson, Woodrow – 15, 24, 64, 65, 75, 160, 166, 172, 173, 196, 205, 220, 272, 299, 411, 416, 424, 440
Windischgraetz Lajos herceg – 15, 61
Wohlmuth Ferenc – 232
Wojciehowski – 56
Wojticzky Gyula – 254

Zala György – 402
Zapotoczky, Antonin – 274
Zay Dezső – 137, 225, 348
Zigerits Károly – 430
Zinovjev, G. Je. – 88, 445
Zsejunka József – 114
Zseleznyakov, A. G. – 252
Zsilák András – 411
Zsombor Géza – 106

TARTALOM

1. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA 7

Két forradalom között 8
Március huszonegyedike 23

2. MAGYAR FORRADALOM – VILÁGFORRADALOM 51

„...a Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk..." 53
Forradalmi külpolitika 60
Smutstól az intervencióig 74

3. A PROLETÁRFORRADALOM BÉKÉS NAPJAI (MÁRCIUS 22–ÁPRILIS 15) 81

Békés úton 81
A tanácsválasztások 105
A diktatúra alapjai 117

4. AZ INTERVENCIÓ KEZDETE 135

A Vörös Hadsereg 135
A román offenzíva 144
A tiszántúli front összeomlása 164

5. A MÁJUSI VÁLSÁG ÉS A FORRADALMI HONVÉDELEM MEGSZERVEZÉSE (MÁJUS 1–19) 175

A májusi válság 175
Az ellentámadás előkészítése 195

6. AZ ÉSZAKI HADJÁRAT (MÁJUS 20–JÚNIUS 10) 206

Miskolc 206
Miskolctól Kassáig 221
Kassa után 236

7. PÁRTKONGRESSZUS, TANÁCSKONGRESSZUS, VISSZAVONULÁS (JÚNIUS 11–JÚNIUS 30) 247

A pártkongresszus és a KIMSZ kongresszusa 247
A Tanácsok Országos Gyűlése 268
Ellenforradalom és visszavonulás 300

8. A TISZAI OFFENZÍVA ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG MEGDÖNTÉSE. (JÚLIUS 1–AUGUSZTUS 1) 310

A második lélegzetvételi szünet 310
A tiszai offenzíva – győzelem és vereség 332
A Tanácsköztársaság megdöntése 344

9. KÍSÉRLET A SZOCIALIZMUS MEGVALÓSÍTÁSÁRA 360

A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája 360
Az agrárkérdés 377
A nép jobb életéért 387
Forradalom és kultúra 398

A FELHASZNÁLT FORRÁSOKRÓL 409

A TÖBBSZÖR ELŐFORDULÓ FORRÁSOK RÖVIDÍTÉSE 449

NÉVMUTATÓ 451

FELELŐS KIADÓ A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA – SZERKESZTETTE: KUKK GYÖRGYNÉ – A BORÍTÓ ÉS KÖTÉSTERV SZÁNTÓ TIBOR MUNKÁJA – MŰSZAKI VEZETŐ: SZÉCSI ANDOR – MŰSZAKI SZERKESZTŐ: GYENES L. GYÖRGY – A SZEDÉST 1968. XII. 13-ÁN KEZDTÉK MEG. MEGJELENT 1969. III. 31-ÉN, 6000 PÉLDÁNYBAN. TERJEDELME 40,6 (A/5) ÍV – PL 46–K–6972. 68.4433 – ATHENAEUM NYOMDA, BUDAPEST – ÍVES MAGASNYOMÁS. FELELŐS VEZETŐ: SOPRONI BÉLA IGAZGATÓ

HAJDU TIBOR:

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

Ez a kötet – amely lényegében folytatása a polgári demokratikus forradalomról megjelent hasonló munkának – a Tanácsköztársaság történetének első részletes tudományos feldolgozása. Az előzmények rövid ismertetése mellett a kötet alapját a Tanácsköztársaság katonai és diplomáciai síkon folytatott önvédelmi harcának, a belső ellenforradalom elleni küzdelmének leírása adja. Külön fejezetek ismertetik a forradalom gazdasági építőmunkáját, a szocialista társadalmi rend megalapozását, szociális vívmányait és kulturális életét.

Önálló részek foglalkoznak az olyan fontos kérdéscsoportokkal, mint a szovjetrendszer alkalmazása a proletárdiktatúra államának kiépítésében, a pártegyesülés, a kommunista és szociáldemokrata ideológia viszonya, a párt gyakorlati tevékenysége.

A könyv elsősorban a különböző részkérdésekről eddig megjelent tanulmányok, a polgári és szociáldemokrata irodalom kritikai feldolgozása, de számos kérdésben új adatokkal is bővíti ismereteinket. Így – a fontosabbakat említve – a forradalom március 21-i győzelmének pontos leírásával, a Kormányzótanács áprilisi át-

szervezése hátterének ismertetésével, a május elseje körül kialakult válságos helyzet tényezőinek és megoldásának elemzésével. Választ ad olyan sokat vitatott kérdésekre, mint a nemzeti érdekek és a nacionalizmus szerepe a forradalomban, a külpolitikai viszonyok alakulásának jelentősége a proletárforradalom győzelmében és megdöntésében.

A forradalom vezető alakjainak bemutatása mellett megismerhetjük az ellenforradalom szervezőinek egyéniségét, az ismert írók, művészek tevékenységét, viszonyát a munkásság forradalmához.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

52,— Ft

5002-27.